

**AZ
ÖSMAGYAR MITOLÓGIA
SUMIR ÉS URAL-ALTÁJI
ÖRÖKSÉGE**

Írta:

DR. VARGA ZSIGMOND
ny. egyetemi tanár

— 1956 —

A HÍDFŐ BARÁTI KÖRÉNEK KIADÁSA

Fabó László

22 Hancock Street, San Francisco, California 94114

ELŐSZÓ

Amikor a híres-nevezetes nagyenyedi Bethlen kollégium VIII. osztályú növendéke lettem, elhatároztam, hogy egy ősmagyar mitológiával én is megajándékozom nemzetemet. Így okoskodtam magamban: ha van görög—római és van ősgermán mitológia, hát miért ne lehessen ősmagyar is? Sejtettem ugyan, hogy nagyon kemény feladattal kell megbirkóznom, de nem tudhattam előre, hogy milyen nagy fába vágom a fejszemet. Most már tudom és érzem. Ősmagyar mitológiát írni annyit jelent, mint beteg tüdővel hegynek futni föl, vagy téglatörmeléből díszes palotát, esetleg grandiozus templomot építeni. Nem is mertem volna hozzáfogni, ha el nem kötelezett volna rá ifjúi fogadalmam és a múlt.

Nem feledkezhettem meg arról a felemelő valóságról, hogy ez ősi főiskola padjairól indult világgá (19. sz. 1. fele) az a székely ifjú, Körösi Csoma Sándor, akit az ősmagyar haza felkutatásának a vágya egy csendes tibeti kolostorba vitt, és ott megalkotván a tibeti nyelv első tudományos szótárát és grammatikáját, életét teljes magárahagyatottságban a Himalája alján fekvő Darjeelingben fejezte be. Az ő génusza volt az első nemtöm, aki állandóan lelkesített feltett szándékom valóráváltásában.

Második nemtőmet hivatásom kiapadhatatlan szeretetében és annak előre elkészített többirányú megalapozásában találtam föl. Harminc évig (1913. szept. 1. — 1944. feb. 1-ig) szolgáltam mint egyedüli vallástörténész, nemzetem felsőbb oktatásügyét és igyekeztem magamat hűségemmel, becsületességgel, munkám sokoldalúságával az előlegezett bizalomra érdemessé tenni. Hazai főiskolai tanulmányaim elvégzése után Nyugat híres egyetemeit kerestem fel. Jártam Berlinben, Genfben, Londonban, Oxfordban, Utrechtben, Párizsban, megfordultam Wittenbergben, Versaillesben, Bázelen, Hága-Amsterdam, Rotterdamban. Láttam gyönyörű, festői tájakat, a svájci tavakat az Alpesektől körülveve, a milánói dómot, a lagunák csodavárosát Velencét, megnéztem a Pére lachése és a

milánói temetőt. Megfigyeltem az emberek, népek életét, szokásaikat, a nagyobb városok néprajzi gyűjteményeit, az építészeti emlékeket. Volt alkalmam elmélyedni a metropolisok ókori keleti emlékeket és papirologiai kincseket őriző antik múzeumaiba. Figyeltem a hajdankor és a modern idők folklorisztikus sajátosságait, a bálványképeket, az ősi fegyvereket, használati tárgyakat, és nem egyszer feltört lelkem mélyéről a kérdés, mivel szolgáltam én rá, hogy ilyen kiváltságban van részem?

Hát még a tanulmányi eredmény? A berlini egyetemen kora legnagyobb assziriológusától: Friedrich Delitzsch-től hallgattam négy féléven át szumero-assziriológiát. Ad. Deismann pedig bevezetett a kojnékutatás titkaiba. Gyakori vendéghallgatója voltam a világhírű Ad. v. Harnack és Wilamowitz-Moellendorff előadásainak. Az utrechti és a genfi egyetemről a rend, a fegyelmesség, az erkölcsi puritánizmus nemes szellemét hoztam magammal, és beteltem magyar diákelődeink sok évszázadra visszanyúló, felújított emlékezetével. Drága, kiváltságos alkalmak, miért szaladtatok el örökre?

Ilyen szellemi hatásokkal megteljesedve hívott el a tiszántúli egyházkerület elnöksége, dr. Baltázár Dezső püspök és dr. gróf Degenfeld József főgondnok, a kollégiumi nagykönyvtár I. tiszti állására, elkötelezvéen egyúttal a kollégium felső tagozatán 4 óra assziriológiai előadás tartására is. 1917-ben a kvtr-tiszti állásból igazgatóság, 1918-ban pedig a docenturából ny. rendes professzúra lett. 1921 nyarán kineveztek a debreceni egyetem református hittudományi karán a vallástörténet és rokantudományai ny. rendes professzorának. 1929 őszén az egyetem tanácsa megbízott, hogy rendszeresen adjak elő szumerológiai és assziriológiai előadásokat. Ez utóbbi megbízatást elláttam 30 féléven át. Mivel a kvtr-igazgatástól sem tudtam mentesülni, annyira ragaszkodtak az illetékesek személyemhez, az egyetemi tanács új megbízatásával íme újabb teher szakadt a vállaimra, s e terhet súlyosbította még az a körülmény is, hogy egész tanpályám alatt négyszer voltam karomnak dékánja, egyszer pedig az egyetem rektor magnifikusza (1933). Nem a terhek sokasága riasztott meg, hanem a látszat, hogy a kívülállók hite szerint ez az ember mennyire halmoz, és bizonyosan asszerint is keres. Pedig ha tudták volna, hogy én a koll. n.kvtr. 30 évi adminisztrálásáért átlagban évi 500 pengőt kaptam,

holott mindenes voltam, és mint ilyen, mai forint-értékben a magam munkaerejének teljes latbavetésével, legalább 2,000.000 Ft-ot takarítottam meg, a tanszéken kívül megbízásból tartott előadásoknak pedig meg volt a szigorúan megszabott minimális hivatalos tarifájuk, talán eszébe sem jutott volna senkinek a látszathoz igazodni.

Én azonban a munkakörök e szaporodásában és az új terhek sokasodásában Isten kezenyomát láttam, s az új feladatokban mindemegannyi áldást gyanítottam. Aminthogy azoknak is bizonyultak. Ifjúi erőtlől duzzadva nagyon bíztam fizikai erőmben és azt hittem, hogy testileg elhasználhatatlan és edzett lévén, még Isten törvényeivel is szembeszállhatok. Isten törvényei azonban változhatatlanok és kivételezést nem ismernek. Aki másra építi bizodalját, mint Istenre, az okvetlenül csatavesztes marad. Én is beálltam a megszegényültek és legyőzöttek soraiba. Testileg összeroskadtam, de Isten jósága és könyörölő irgalmas szeretete gazdagon kárpótolt mindazért, amit hatalma testem épségében elvett éntölem. Meghagyta lelkem és szellemem épségét, és így tett mint egykor Pál apostolt, engem a méltatlan szolgát is — egészen az Úr Jézus Krisztus foglyává. Megtartotta elmém világos látását, kritikai érzékemet, emlékezőképességemet megerősített, lelki érdeklődésemet kiterjesztette, és szellemi frissességemet érintetlenül hagyta. Kegyelmi időt ajándékozott, hogy véghez vihessem mindazt, amiért életre hívott. A kegyelem erejét kölcsönözte nekem az erőtlennek és megfáradottnak, hogy jól elvégezhessem amit rámbízott az Ő dicsőítésére és embertestvéreink lelki hasznára. Engem a testi épségem felett szomorkodót megvigasztalt olyan vigasztalással, mely búsulást nem ismer. Én állandóan úgy érzem, hogy bűnös, gyarló életemben minden kegyelem. Kegyelem az egyszerű, szegény paraszti sorsból való elhívás szent céljai szolgálatára. Kegyelem a legszebb munkahelyre történt beállítódás. Kegyelem a feladat kijelölése, a talentumokkal való megajándékozás. Kegyelem a tér, az idő, az eszközök, a mód, a cél, a próba és a felhőtlen öröm, a hit, remény és a szeretet — minden, minden csupa kegyelemajándék. Pál apostol tanított meg rá, hogy az élet nem érdem, hanem kegyelem.

De harmadik ihletöm is akadt e nevelői és oktatási gondjaimra bízott ifjúság szeretetében és szinte túlzásba vitt értéke-

lésében. Hallgatóim zömét teológusok alkották, de akadt közöttük bölcész, jogász, sőt nem egy középiskolai tanár is. Két tanítványom: dr. Pákozdy L. M. és dr. Papp László teol. professzorok asszir előadásaimból nyerték első assziriológiai ismereteiket. Pákozdy tanszéki utódom lett, Papp László pedig a pesti teol. akadémia dékánja, a Ráday-könyvtár igazgatója. Oktatói és nevelői elvem az alapossággal párosult szigor, de lehetőleg igazságosan alkalmazott egyenlő mérték és felelősség-érzés volt. Szerettem volna mindnyájukat az első sorban látni. Az én túlzó értékelésem és szeretetem azonban még külön forrásból is táplálkozott. Nemzetem, magyar népem I világháborús lelki és anyagi romjainak eltakarítását vártam és reméltem ifjúságunktól. Ezért is fontam össze őket szeretetem eltéphetetlen láncszemcivél De azért is, mert ifjúságunk megizmosodását, valóban magyar fajtánk jövő reménységévé kialakulását, gyermekeim fejlődésén keresztül szemléltem. És még most is, b.e. fiam tragikus elvesztése után, szeretném fáradt, sovány karjaimmal keblemre ölelni őhelyette egész ifjúságunkat, mint jövő fejlődésünk egyetlen biztos zálogát, iránytűjét.

De hogyan sáfárkodtam én a nekem jutott kegyelemajándékokkal? Távol álljon tőlem minden dicsekedés, melyet Pál apostol a 2. Kor. 11. kkf.-ben "balgatagnak" bélyegez meg, elvül vallván: "aki pedig dicsekszik, az Úrban dicsekedjék" (2. Kor. 10, 17. v.), elvül vallván pozitív értelemben azt is, hogy aki őt megítéli, az nem a korinthusi gyülekezet, még nem is ő-maga, hanem az Úr (IKor. 4,3. kv.). Ez elvekhez én is szigorúan ragaszkodom. Inkább csak indokolásul, és a magam megnyugtatóására közlöm a következő adatokat:

1) 1920. május havában a MTA jelen mű szerzőjét a szumir kérdés egybeállításáért és a szumir nyelvtan feldolgozásáért a Fáy-jutalomra érdemesítette. E pályadíjnyertes mű teljesen modernizálva "Ötezer év távolából", Debrecen, 1948-ban megjelent, tehát hozzáférhető.

2) A Szerző a fenti mű kiegészítéséül "Szumir (babyloni) örökség az uralaltáji népek vallási életében", 1925. c.a. megjelentett egy 110 lap terjedelmű (külön-nyomat, a TSZE, 1925. c. f. iratból) tanulmányt, mely a vallásos fejlődés közös alap-elemeit szólaltatja meg a szumir-ural-altáji ősrökonság ténye mellett.

3) Jelen tanulmány írója 1932-re feldolgozta Általános Valáštörténet c. alatt két kötetben 1187 lap terjedelemben a valások egyetemes történetét. Tehát bőven megszerezte az ősmagyar mitológia megírásához az összes szükséges v. történeti előismereteket. Jellemző a műre, hogy megjelenése után 3 év alatt teljesen elfogyott, ami magyar tudományos munkánál szerfölött ritka jelenség.

4) De feldolgozta a bibliai vallások történetét is. Az ósz-i rész 1938-ban jelent meg, 714 lap terjedelemben. – Az úsz.-i rész kézírata 1944–1958 között készülvén el, most várja ki nyomtatását. Így módon a szerző a vallások egyetemes körébe betekintést nyert.

A kellő előismeret birtokában most már kísérletet tehetem, hogy ősmagyar mitológiát írjak. Az előkészületek kiegészítő magyarázatául hozzá kell még fűznöm, hogy anyanyelvem magyar, tehát jól ismerem az ural-altáji nyelvek jellegét és alapszerkezetét. Komoly törekvésem volt az is, hogy az ural-altáji nyelvészet eredményeibe beletekinthessek, s e fáradozásomat siker is koronázta. Ezért ne minősítsen senki analfabétának az ural-altáji filológia mezején. Nem, nem vagyok analfabéta. De az arab közmondás szerint: "ha Mohamed nem megy a hegyhez, akkor a hegy megy Mohamedhez." Én is, látva a sok gáncsot és bántó lekicsinylést, melyet egyes f.-u. nyelvészek engedtek meg maguknak a hazai szumirológusok ellen, elhatároztam, hogy magam keresem fel berkeiket és ellesem tévedhetetlenségük féltve őrzött titkait.

E titkok ismeretében is hirdetem, hogy a szumir nyelv az ural-altáji nyelvcsalád egyik, korán kiszakadt ága, alkotó része. Tehát a kétoldalú kultúrfejlődés közös elemei nem direkt, vagy indirekt érintkezésből, hanem ősrökonság tényéből sarjadnak. Jelen mitológiai rajz e tételre van beállítva. Igyekeztem azt minden elfogadható bizonyítékkal körülbástyázni. Hátha nekem több szerencsém lesz, mint érdemes elődeimnek.

Ősmagyar Mitológiám két fő részre (I.-II.) tagozódik. Az I. néhány előkérdést tárgyal, amelyek azonban a tulajdonképeni tárgyaló rész (II.) megértéséhez elengedhetetlenek. Ilyen kérdések pl. 1) az ural-altáji nyelvcsalád kikerekítése, 2) a szumir nyelv u.-a. jellege és alapszerkezete, 3) a szum. u.-a. őshaza meghatározása, 4) a szum. és u.-a. ősműveltség problémája. Mindezeket megelőzve felsoroltuk az *Ősmagyar Mitoló-*

gia forrásait. Ez előkérdések megoldási kísérleteiben bevezetést adtunk a II. rész anyagához.

A II. rész anyagát általános vallástörténeti keretbe foglaltuk bele, tehát nem elégedtünk meg csak az u.-a. vagy még szerényebb fokú keretezéssel, hanem a legszélesebb foglalatba állítottuk be, mert csak így reméltük a szumir-ural-altáji sajátosság kiütközésének a felismerését. Az összehasonlító vallástörténeti kutatás u.i. a primitív népek köréből gyűjtött etnografikus anyag alapulvételével felismerte, hogy a vadász népek ún. természet-imádása nem a természetnek, mint egységnek a részekre bontása, hanem az ő szűk világuknak egybeillesztése, tehát nem analízis, hanem szüntezis. Az ő szűk világuk pedig: a) csak önmagára, majd környezetére korlátozódott és hosszú időbe került, míg b) beigazolódott, hogy ezek olyan primitív gondolat-kategóriák, amelyek a kultúrfejlődéssel szükségszerűen együtt járnak, tehát kikerülésük nem lehetséges. Három ilyen primitív gondolati kategória van, ún. *animizmus, manaizmus és totemizmus.* Ezek többé-kevésbé fölismerhető formában megvannak a szumir és ural-altáji népek vallási életében is. Nagyon vigyáznunk kell tehát, hogy a speciálisat össze ne tévesszük az általánossal.

De nemcsak e primitív gondolati kategóriák tárgyalásánál voltunk figyelemmel általános vallástörténeti elvekre és háttérre, hanem minden fontosabb vallási fogalomnál is. Így véltük ugyanis kidomborítani sikerrel, hogy a) szumir és ural-altáji vallásos fejlődés között semmi lényegbeli elválasztó különbség nincs, b) ami bennük sajátos és sehol másutt nem fordul elő. Az ősmagyar mitológia kutatásnak eddig az is érezhető fogyatékosága volt, hogy e szempontokra nem terjesztette ki kellőképpen a figyelmét.

A szumir – ural-altáji népközösség bizonyos, ma már időben is meghatározható együttélés után felbomlott. Az eredeti helyzetet úgy kell elképzelnünk, hogy a közös nyelvcsalád legdélibb szárnyát a szumirok alkották, tőlük keletre az altáji népek helyezkedtek el, északnyugaton pedig a finn-ugor népek lakoztak. Az altáji és finn-ugor ág között a szamojédek foglaltak helyet. Az altáji népek közül a török törzsek, a finn-ugorságból pedig az ugorok voltak közvetlen szomszédai a szumiroknak, mert a nyelvi és vallási összekötő kapocs e háromnál a legerősebb. Sőt, ha szabad, e három népelemre nézve különb-

séget tenni, a sumir — ugor szellemi közösség a legerősebb. Az ősközösségi kötelékből a szumirok váltak ki legelőször (Kr.e. 5. évezred) és a későbbi Elamon (a mai Perzsia) át, a két folyamköz (Babylon) felé vették útjukat. A Kr.e. 4. évezred közepe már Dél-Babylonban találja őket. Hogy mennyi ideig tartott vándorlásuk, és hogy Elán földjén mennyi ideig tartózkodtak, történeti adatok hiányában teljes bizonyossággal nem dönthető el. Mindenesetre megszívlelendő jelenség némely archeológikus leletnek és a protoelámita írásnak feltűnő hasonlatossága az első babiloni sumir íráshoz és emlékekhez. Vitás kérdés az is, ha vajon a szumirok birtokukba vették-e az egész Babilont, vagy valahol délebbre törtek át az iráni hegyszorosokon és kezdetől fogva csak Dél-Babilont tartották kezükben. Az első eset és feltevés látszik valószínűbbnek.

A szumirok kiválása a nyelvcsalád közösségéből azt eredményezte, hogy a nyelvcsalád keleti és nyugati, azaz altáji és finn-ugor ága között megszakadt a *nyelvi összefüggés*. Ezért olyan szegényes az altáji és a finn-ugor szövegyezések sorozata. Tehát nem az altáji népek mozdultak meg kelet felé, mint *Munkácsi* állítja (KSZ. 190, 353. lap jegyzet), hanem a szumirok törtek ki délnyugati irányba, megindulván új hazát keresni. A szumirok igen tekintélyes nép lehetett, és mindenesetre nyelvösszekötő szerepe volt. Kiugorván a középső rész, nem volt a helye pótolható. Az ural-altáji nyelvcsalád mozgásba jött. Az altáji népek kelet felé orientálódtak, a finn-ugorok nyugat, vagyis Európa felé. Ez volt a történelem legnagyobb szabású népvándorlása. De jelen alkalommal nem lehet célunk nyomon kísérésük.

A II. főrész a vallásos képzetek tanúvallomását adja a sumir — ural-altáji ősrököntség igazsága mellett. A következő fejezetcímek alá sorolja be az idetartozó anyagot: a) Egyező animizmus, b) Egyező manaizmus, c) Egyező sámánizmus, d) Egyező totemizmus, e) Egyező polidémonizmus, f) Egyező istenvilág, g) Egyező világkép, h) Egyező kultusz. E főcímek alatt a szíves érdeklődő megtalálhatja a szükséges részletezést.

Nem követtük némely magyar mitográfusnak ama tudománytalan eljárás módját, hogy az ősmagyar mitológiába a rokonnépek, vagy legalább is az ugorok mitológiájából mindazt át kell venni, ami a magyarból hiányzik, hisz nyilvánvaló, hogy pogány elődeink is hasonlóan gondolkodtak. Ez az ún. *ki-*

egészítési módszer úgy okoskodik, hogy nemcsak faj- és nyelv-rokonság, hanem *hitrokonság* is fennforog a nyelvcsaládoknál. Ez igaz az ősközösség idejére nézve, de nem érvényes a közösség felbomlását követő korszakokra nézve. Le nem tagadható u. i., hogy az uralaltáji népek szétválásuk után igen változatos sorson mentek át és különböző idegen szellemi hatásokban is részesedtek. Tehát nem húzhatók egy kaptafára. Nem vetjük el ugyan teljesen a kiegészítési eljárásmodot, de inkább csak ellenőrzőnek használjuk fel.

A mi módszerünk egészen más. Jellemezzük néhány szóval amattól való különbözőségében: a) felkutattuk az egész vallási terminológiát és abból válogattuk ki a mind hangtanilag, mind jelentésánilag egymással összefüggőnek látszókat; b) Hiába forgattuk jobbra-balra, és hiába próbáltunk reá még oly szigorú kritikát is alkalmazni — pedig még a délibábos nyelvészkedés szégyenbélyege is felmeredezett előttem —, az eredmény csak nem akart kevesbedni, sőt épp növekedett; c) Ebből rádöbbsentem, hogy itt mélyebb, nyilván rokon-nyelvi fogalmi, s kifejezésbeli összefüggésről van és lehet szó; d) Az egyetemes vallásos fejlődés oly meglepően egyforma arcot mutat fel mindenütt, hogy ez útvesztőből egyedüli kiút csak az összehasonlító filológiai módszer. Az ural-altáji nyelvanyag egyező adataira nézve a Gombocz—Helich-féle ETSZ-t, és a Bárczi M. SZ.SZ.-t használtam, ahol eltértem tőlük, ott megindokoltam. A terminusoknak legalább a fele olyan, amely eddig ismeretlen eredetűnek volt beállítva. Egy részéből Gombocz honfoglalás előtti tör. jövevényszót csinált, a másik negyed f.u. esetleg ugor credettel dicsekedett. Külföldi szak-könyvekből az összehasonlításához semmi ösztönzést nem nyertem, sőt éppen visszariasztottak. Ez azonban nem szolgált akadályul ahhoz, hogy én meg ne ismerjem és fel ne használjam a legfrissebb termékekben foglalt adatokat is.

Ha jelen tanulmány ér valamit, hálásan köszönöm intézményeknek és a jó embereknek, hogy nekem annak megírásában különböző módokon segítségemre jönni szívesek voltak, és a munka menete iránt tanúsított meleg érdeklődésüket. Különösen köszönöm dr. Bobula Ida úrhölgynek a washingtoni kongresszusi könyvtár magyar tisztviselőnőjének az értékes többrendbeli utánajárást és ajándékot.

De csak emberi segítség hiábavaló lett volna, ha nem segít
Az, Akitől jön végeredményben minden áldás és segedelem. Az
Övé legyen tehát minden hála, dicséret, dicsőség, magasztalás,
Őt illesse az én fiúi szolgálatom tiszta öröme és boldog való-
sága.

Debrecen, 1955. karácsony 1. napja.

Dr. Varga Zsigmond

AZ ŐSMAGYAR MITOLÓGIA EREDETI FORRÁSANYAGA

Forrásaink 3 irányból erednek: a) *általános természetűek*; b) *közvetettek*; c) *közvetlenek*. Az a) alatt ismertetendő források azért neveztetnek általános természetűnek, mert minden ősmitológiai kutatásra nézve érvényesek, a b) alatt felsorolandó közvetett források a rokon népek mitikus-vallási anyagát ölelik fel, maradnak tehát eredeti, közvetlen forrásokul csak a c) alatt felvonultatandó források.

Általános természetű forrásanyag a primitivológia

a) A 19. sz. 2. felében nagyon felvirágozott Európában és az USA-ban a modern primitív népek őrkultúrája iránt való érdeklődés. Egymás után jelentek meg neves publikációk a primitívek lélekképzeteiről, a mana-fogalomról, a totemizmusról stb. és ez érdeklődés napjainkig felnyúlik. Megállapítást nyert, hogy ez egyszerű népek sok ezer év óta szinte teljes szellemi mozdulatlanságban élnek, tehát kitűnő mérőeszközök a praehistorikus népek lelki-szellemi életfejlődéséhez is. E felfedezés végérvényes bizonyossággá érlelődött akkor, amikor a sírokból vagy egyebünnen kiemelt archeologikus emlékek arról tettek tanúságot, hogy a prehistorikus kor egyszerű embereit is hasonló kérdések és ezek hasonló megoldásai foglalkoztatták. Így lett a modern primitivológia minden publikációja az összehasonlító vallástörténet számára a történet előtti kor kultúraállapotának hiteles mérőeszközévé.

E gondolati kategóriák szükségképpen kialakulásával és jellemzésével a II. főrészben a megfelelő helyeken fogunk foglalkozni, és ugyanott terjesztjük elő, ami a polidémonizmus, az istenvilág, a világkép, a kultusz általános és sepcialis egybevetéséhez még szükségesnek mutatkozik, itt további részletezésbe nem bocsátkozhatunk.

* * *

A SUMIR VALLÁS ÉS MŰVELŐDÉS FORRÁSAI

1) *A szumir emlékek felfedezése és őrzési helyeik szerint való megosztása*

Eddig már kb. negyedmillió a szumir feliratok és felirat-töredékek száma. Hatalmas mennyiség! Hogyan került ez a tömeg össze? Ásatások és illegális kereskedelem útján. 1877-ben a franciák kiásták *Lagast*, a sumirok politikai központját, 1889–1900 között a University of Pennsylvania ásatta *Nippurt*, a szumir vallás és művelődés központját, rendkívül gazdag ásatási eredménnyel. Az emlékek 2000-1600 közötti időből valók. Míg a lagasi feliratok uralkodók politikai, történeti emlékei, a nippuriak vegyes tartalmúak. Van közöttük egy csomó vallásos szöveg (mitoszok, eposzok, himnuszok, aforizmák, kultikus sz. szerződések, nyugták, jogi döntések, megállapodások, historiai tudósítások, levelek stb.). A legtöbb azonban gazdasági vonatkozású.

A németek *Fara* romterületén kutattak 1902/03-ban, (a régi *Surippak*), a University of Chicago pedig 1902–04 között *Bismajaban* (a régi *Adab*). Nagyon ősi emlékek kerültek innen elő. 1911-ben a franciák kezdtek ásatni *Kisben*, Kishez közel pedig *Jemdet Naor* területéről egy csomó árkáikus szumir feliratot hozott felszínre az ásó. A kisi ásatásokat 1922–30 között angol–amerikaiak folytatták. Úr város területén 1918–1933, a British Múzeum és az Ashmolean Múzeum folytatott feltáró munkálatokat. Eredmény: az úri királytemető feltárása. 1928–1938, a németek ásattak *Erech* (*Uruk*) romjai alatt és felszínre hoztak jó csomó legrégebbi árkáikus írású feliratot.

A szumir feliratok 95%-a gazdasági vonatkozású, és csak 1%-a irodalmi szöveg. Ez utóbbiak száma kb. 3000 db. Nagyobb részük a nippuri ásatásokból származik. A filadelfiai University Múzeumban 1100 db. van elhelyezve, Konstantinápolyban 900 db. Az összes többi nemzeti és egyetemi múzeum csak 1000 db-bal rendelkezik. A történelmi kor kezdetétől felkísérnek Kr.e. 1800-1600-ig (3500-1600). *A világ legkorábbi időből fennmaradt irodalma!*

A sumir nyelv felfedezése és rekonstrukciója

Egy, a sémi babilónitól elütő nyelv jelenlétére, a bilingvis anyag alapján már a 19. sz. közepén rámutattak a szakemberek. E rámutatást 1874-től fogva követte a több, mint 4 évtizedes vita *J. Halévy*-vel az élen, aki vitássá tette a jelzett idő alatt a sumir nyelv jellegét és e nézete mellett akkor is kitartott, mikor a lagasi ásatásokból csak sumir feliratok kerültek elő. Halévy fellépése és komoly érvekkel való hadakozása nagy zavart idézett elő tudós berkekben és annak az ural-altáji rokonság irányába való vitatását szakkörökben egyszersmindenkorra befagyasztotta. De mégis járt egy nagy pozitív eredménnyel: a sumir nyelv teljes *rekonstrukciójával*. Ma már kitűnő grammatikák és lexikonok állanak rendelkezésünkre, hogy a tájékoztatást megkönnyítsék.

A sumir mitológiai-kutatás jelen állása

Egyáltalában nem megnyugtató és távolról sem kielégítő. Holott a nippuri ásatások több mint 2000 db. irodalmi táblája (Filadelfia és Konstantinápoly) köztük egy csomó mitikus szöveggel lehetővé tette volna akár a legjobb feldolgozások megjelenését is. És mégis pl. az ERE 13 kötetében, vagy a *Moore*-féle 12 kötetes *The Mythology of all raves* alig találunk valamit, önálló címszavak alatt éppen semmit. A feldolgozások csak az asszir—babilóniai vallások fejlődésének a rajzával foglalkoznak. Egyedüli kivétel *S. N. Kramer*, aki mint a pennsylvaniai egyetemi múzeum kurátora tervbe vette a nippuri irodalmi szövegekből egy 7 kötetes sorozat megjelentetését, melyből az I. Vol. *Sumerian Mithology* cím alatt 1944-ben már meg is jelent, felette értékes tartalommal.

Kramer keresi az okát ez óvatos tartózkodásnak, és az okot két nehézségben találja meg, nevezetesen nyelvi és a szövegek áthagyományozott töredékes jellegében. Ez utóbbi évről évre csökken, de az előbbi annak ellenére fennáll. Hogy az asszir—babilóniai tudós papi írások számtalan segédeszközt hagytak ránk, a sumir nyelv megtanulásához oktatási célokra általuk készített Szillábérokban és lexikográfiai szójegyzékekben. Ezek sokszor félrevezetnek inkább mint nyomra. Gyakran látszik, hogy az írások nem ért a sumirhoz. De, hogy is érthetne, mikor a sumir nyelv sem *nem sémita*, sem *nem indogermán* nyelv,

hanem minden valószínűség szerint az ural-altáji nyelvcsalád tartozéka. *Kramer* így nyilatkozik róla: "It belongs to the so called agglutinative tape of languages exemplified by *Türkis, Hungarian and Finnish*," De folytatólag hozzáteszi: E nyelvek közül egyik sem mutat közelebbi rokonságot a szumirral, úgy-hogy ez utóbbi továbbra is izolált marad a nyelvek tömkele-gében.

A sémi papi írnokok úgy segítettek e zavaron, hogy az ural-altáji nyelvsajátosságokat lassanként sémi babiloni konstrukciókkal váltják föl, az antik világ pedig az asszirok és babilóniaiak politikai és kultúrpolitikai hasonlíthatatlan érvényesülése következtében teljesen elfelejtette a szumir népet, holott minden irányú művelődésének első kifejlesztője és első zászlóvivője volt. A szumir népre is áll az igazság: "Sic transit gloria mundi." Ha a Gen, 10, 19. v.-ben fennmaradt, különben ismeretlen eredetűnek kikiáltott *Sinnear* helynév és az újkori ásatások tömeges leleteiből életre keltett szumir nyelv ne figyelemztetett volna rá, talán a világ emlékezetéből örökre kitörlődött volna e szó: *szumir*.

A szumir irodalmi szövegeknek még van egy jellemző sajátosságuk, az nevezetesen, hogy úgy maradtak, amint eredetileg feljegyezték őket. Minden más irodalmon, kivált ha hosszú idői folyamatról van szó, meglátszik a redaktor, vagy redaktorok keze nyoma, még a szent irodalmon is (v. ö. az ÓSZ-t, vagy az úsz.-i evangéliumok két főforrása elméletét), az Iliász és Odisszeja is mutatja az egybeszerkesztés nyomait, de a szumir irodalom úgy maradt, amint egyszer feljegyezték. Ezért van 4000 éves szumir irodalmi szövegünk is. Ez természetesen nem zárja ki a hosszú fejlődés előző folyamatát, vagy a teológiai érdekek által sugalmazott fejlődés utófolyamatát, de így legalább nyomon tudjuk kísérni a fejlődés egyes főbb fázisait.

A szumir irodalmi termékek rövid átnézete

Nem akarunk itt még vázlatos áttekintést sem adni a szumir irodalmi termelésről, amennyiben szükségünk lesz a tartalmi ismertetésre, azt az *Egyező Világkép* c. fő paragrafusban fogjuk adni, arra sem vállalkozhatunk, hogy a szumir irodalom fontosabb publikációit soroljuk fel, minderre az irodalomtörténészek hivatottak, amit itt nyújthatunk, az az iro-

dalmi műfajok rövid átnézete és annak az *átütő hatásnak* a rövid ecsetelése lesz, amit a sumir irodalom az egész antik világra gyakorolt.

1) *Varázsirodalom*. E típust általában nem számítják irodalmi műfajnak, de mégis az, ha a későbbi ritusban szabályozott jellegére gondolunk. Minden esetre a sámánceremóniának lényegi része, még akkor is, ha kezdetben az élő szájhagyomány táplálta és terjesztette. Az első varázsigék rövidek, önállóak, és fenyegető hangúak lehetnek, később a népközösségből történt kiszakadás után sorozatokká egyesítették, de minket a külön fejlődés e szakasza már nem érdekel.

2) *A himnuszok, bűnbánati zsoltárok és sirató versek*. A himnuszok vagy a panteon isteneihez vannak intézve, vagy királyhymnuszok. Ez utóbbiak az uri 3. dinasztia idejéből, tehát a sumir önállóság halódása korából (2000 körül) származnak és az istenek himnuszeit veszik alapul. Ömlengő karakterűek. A bűnbánati zsoltárok közül a legszebb és legmeghatóbb a nippuri *Tabi-Utul-Enlil* panaszdala, amely ugyan assziri-babiloni fogalmazású, de kétségtelenül sumir hangulat megszólaltatója. E műfaj a politeizmustól eltekintve bátran odaállítható a ósz.-i babiloni zsoltárok mellé, amelyeket nagyon befolyásol is. A sirató versek, vagy lamentációk egy-egy híres város, mint *Ur*, *Nippur* elpusztítását, feldülését siratják, afölött keseregnek, éppen mint Jeremiás Síralmi Judea bukása felett és emezek ősmintáinak is tekinthetők. A sémiták által birodalmi központul választott *Akkad*nak is van sirató éneke sumir nyelven a Naram-Sin korából, melyben megható fájaldalmát zengi el az ismeretlen szerző az egykor híres város gyászos sorsa fölött. Ám a legmeghatóbb mégis az, amelyben az egész Szumir pusztulás fölött kesereg.

3) *Époszok-mitoszok, legendák, mesék*. A mitoszok egyben epikus formájúak, tehát époszok is. De epikus elbeszélésnek a mezébe öltözhetnek legendák és mesék is. Ez utóbbiak hősei *Enmerkar*, *Lugalbanda* és kiváltképpen a sumirok nemzeti hőse *Gilgames*. E héroszok a 4. évezred vége felé, vagy legkésőbb a 3. évezred elején élhettek, tehát éppen 5000 évesek. Legnépszerűbb és a legterjedelmesebb közöttük a 12 táblára írt *Gilgames-eposz*, de hogy a hősnek van-e valami köze a napjához, bizonytalan. Új kiadásai magyarázatos jegyzetekkel.

A mitikus elbeszélések jóval ősbibb képet tükröznek, mint a későbbi fogalmazású asszir – babiloni nyelven írt mitoszok. A szumir szövegekben még Enlil a világteremtő, Enki és Ninmagh az ember teremtői, az életadó istenek. *Kur* itt még az ósz. -i Leviatham-Tehom (Namma-Tiamat) szerepében tetszeleg, tehát viziszörny, akit le kell győzni, meg kell semmisíteni. Itt még *személy*, az alvilág Kurnuges nevében már helynév első alkotórészévé válik. Érezzük a teremtés forró, izzó levegőjét, olvasunk isten-nemzésekről, istenszületésekről, az istenvilágnak az égistentől való feltétlen függéséről, Inahna-Istar összekocanásáról atyjával Enkivel. Akárcsak az emberek, az istenek is hódolni járnak gazdag ajándékokkal fölszerelve, Enlilhez a szomszédos Nippurba. Van istene a gabonának, a baromnak, az éles kapa és az eke feltalálói istenek – a sors meghatározása pedig állandó isteni tevékenység.

Néhány *mese* is ismerős e korból, ilyenek pl.: A madár és a hal, A fa és a fej, Az éles kapa és eke, Az ezüst és a bronz stb.

4) A gazdasági vonatkozású emlékek csoportjából kiválik kb. 600 darab, melyek *építési és fogadalmi feliratok*. Fontosságuk abban áll, hogy Szumir politikai történetének az anyagát adják. Legjobb kiadásuk a VAB, I. Bd. 1907.

5) A szumirok vallási életében igen nagy szerepet játszanak az *ominaszövegek*. Az előjelek lehetnek mesterségesen előidézettek, vagy természetesek. A mindenség kettős tagoltságának megfelelően lehetnek *égi*, vagy *földi* ominák. Céljuk az isteni akarat megtudakolása, amelyhez az embernek igazodnia kell. Azért foglalkoznak magyarázatukkal hivatásos paprendek, Az égi ominák: a nap-, hold-, csillagok-, vihar-, felhőre vonatkoznak; a földi ominák: a) a szüetés jelenségeiből-, b) az állatok mozdulataiból, hangjából, számából, erejéből, színéből, c) a serlegbe öntött víz és olaj egymáshoz viszonyított helyzetéből-, d) az áldozati állat májából vett és magyarázott előjelek, végül e) a halott-jósoltatás esetei.

Nem szenved kétséget, hogy mindezen jóslási módokat a szumirok találták ki és gyakorolták először, noha a történelmi kor elejéről nem maradtak fenn irodalmi bizonyságaink, mert az általános sémita jövendőmondás más eszközökkel végezte ezt és más módokat vett igénybe. Egyedül Babilon és Asszírnia sémita lakossága tanulta el e módot a szumiroktól, ahol pedig még

ilyen jelenség észlelhető az ókori Kelet életében, az mind asszír— babiloni közvetett szumir hatás az emberi művelődés történetében.

6) *Példabeszédek, aforizmák, apoftegma, közmondások* is található a szumir irodalom termékei között. Az ókori Kelet azonos műfajú és tárgyú irodalmi termelésének itt van a végső gyökere. Bobula Ida debreceni egyetemi m. tanár szívességéből hozzájutottam 1954-ben egy *Edm. I. Gordonnak*, az University Múzeum (University of Pennsylvania) őrének, egy orientalista kongresszuson tartott előadási szövegéhez, amely éppen 26 bölcsmondást, közmondást, aforizmat tartalmaz szumir nyelven és angol nyelvű fordításában, a nippuri ásatások eredményeiből.

*A szumir kultúra döntő hatása
az antik világ művelődésére*

E hatás azért volt ily nagy, mély és egyetemes, mert közvetlen és közvetett hatásnak bizonyult. Nincs még eldöntve a kérdés, ha vajon az egyiptomi kultúrára érvényesült-e szumir befolyásolás, időileg és tartalmilag éppenséggel nem zárthatjuk ki e lehetőséget — de az már el van döntve, hogy az asszír— babiloni kultúrának a szumir művelődés képezi az alapját. Szumir találmány az írás, az anyagi kultúra minden műfajával és tartalmi meghatározottságával együtt és mindez fundamentuma lesz az asszír— babiloni kultúrának. Csak néhány kiragadot nyelvi példával szemléltessük e kultúrhatás nagy és átütő voltát. Ilyenek: a) a szumir ékírás *szótagértékei*, amelyekről határozottan megállapítható, hogy szumir szavak megrövidítései, b) az ékírás ideogrammjaik jelentős része, amelyekről szintén fölismerhető, hogy szumir szavak, c) az írásra vonatkozó terminológia: a *dub*— a. b. *tuppu*— íróstábla, *naru*— a. b. *naru* kőre való rövás, kőtábla, *dubsar* a *tupsarru*— írnok, *musar* -névírás— a. b. *mu-sar-ru*— okmány, írott emlék.

d) A vallásos élet műszavai: majdnem az összes istennevek: a *An, Enlil, Enki, Ea, Zuen (Sin), Dumuzi (Tammuz, Hergal, Namtar, Eveskigal, Bilgi (Gibil), Igi, Anunnaki*, a szellemnevek közül: *imohul*— orkán, széldémon, *Gedim* (a. b.) *Tetimmu*)— halotti szellem, démon, *udug* (a. b. *utukk*)— ua., *usumgal* (a. b. *usumgallu*)— démonnév. e) a köv. *hősök* nevei: *Era, Ergal, Usum, Gilgames, Engidu*. f) A kultusz műszavai:

sagga, sangu (a.b. sangu)—pap, főpap, *a-guba* (a.b. egubbu)—tisza, szentelt víz, *bara*—Istenszoba, *baramach*—szentély, (a.b. *paramanhu*—ua.), *zgmuk* (a.)—évkezdet, újév.

g) *Profán műszavak*: *Eura-nun* (a.-b. Purattu, héber Pörát) az Eufrates szumir neve, *Idigna Id*—folyó, *gin*—jön, megy, tehát szóserint: örökké folyó folyóvíz (a.-b. *Idiklatl* hcb. *Hiddekel*—a Tigris szumir elnevezése), *e-gal* (a.-b. *ekallu*)—palota, néha templom is, *GUZU* (a.-b. *kussu*)—trón, *dimgal* (a.-b. *dimgallu*)—építész, *zadim* (a.-b. *zadimmu*)—ékszerész, *malaoh* (a.-b. *malahu*)—hajó, szóserint: a hajót mozgató, *igi-gal* (a.-b. *igigall*)—bölcstkn. nagy szemű.

Az *elámi kultúra* szintén közvetlen részese volt a szumir kultúrhatásnak, bár itt a tisztánlátást akadályozza a protoelámita írott emlékek eddigi megfejthetetlensége. Az antik világ többi népe a szumir hatásban *asszír-babiloni közvetítésből* részesedett, mert közülük egy sem tekinthető egyidősnek amazal. De, hogy e hatás általános és mély volt, igazolja az ÓSZ, néhány őstörténeti adata is, melyeket a következőkben közlünk: *Singár* (Délbabilónia) neve (Gen. 10,10. v.) nem más, mint az asszír—babiloni *sumeru* elnevezés, *ósz.*-i átvétele és átírása. A paradicsomkert Eden neve is szumir és annyit jelent, mint (átvétele) *e-din*—élet háza, vagy élet vize. A szumir *zu-ah* (a.-b. *apsu* előfordul nemcsak a Gen. 1-ben, hanem visszatér a görög *abüsszes* formában is)—feneketlen mélység—tehát nyilvánvalóan az Óceán, amint hogy az ÓSZ-ben is az *afszé hááreo* a földet körülvevő világ-óceánra vonatkozik. Az *ósz.*-l ítélet (elégetés) helyének *tefet* elnevezése is a szumir *tab*—fűj, fűjtat, eléget gyökre megy vissza.

De, hogy az asszirok és babiloniak nemcsak az írást és néhány fogalmat vettek át a szumiroktól, hanem *azok egész művelődését* is, bizonyítja, hogy az *irodalmi műfajok* is azonosak az egész ókori Keleten. Sőt a *tartalom* is nagy egészében egyezik. Ez is szumir hatás. Szumir földről ugyanis előkerültek olyan töredékek, amelyek igazolják, hogy a szumir műveltség és irodalmi termelés minden mást—az egyiptomit is beleértve—megelőz. Itt legyen elég néhány töredékre rámutatni. Ilyenek pl. a *világ és emberteremtési töredékek*, *In-anna alászállása az alvilágba*, *Enki harca Ereskigal elrablásáért Kurral*, az *özönvíz níppuri töredéke*, *Gilgames*, *Enkidu és az al-*

világ, a Tell-el Amarna gyűjteményben megtalálták az *Adapa mítosz* és a *Nergal és Eres, kigal* c. mítosz fontos töredékeit. A Gilgames eposz részletei asszir — babiloni nyelven írva előkerültek a bogházközi archivumból is. Az is megállapítást nyert, hogy a sémibabiloni *himnuszok és bűnbánati zsoltárok* szumir mintákat tartanak szem előtt, ill. szumir gyökérből hajtanak ki, a *szumir családi törvények* pedig be vannak dolgozva a világhírű Hammurabi kódexbe. Nincs a szumir irodalomnak egyetlen egy műfaja sem, amely ne éreztetné hatását közeli és távoli népekre egyaránt, az *őstörténeti mítoszok* pedig alapjává lesznek az ÓSz-től elkezdve a művelt népek mitológiáinak.

A *Tudományos irodalomban hasonló a helyzet*. Az első Tudományok a szumirok szellemi termelésének az eredményei, ők a csillagászat úttörői, ismerik a hatványozást és a gyökvonást, a geometria az ő művük, ők a kalendárium feltalálói és tökéletesítői, az orvostudomány is az ő kezdeményezésükre és tapasztalati megfigyeléseikre viszi vissza kezdetét. A historiográfia az ő fogadalmi és építészeti felirataikból nő ki, az építészet pedig az *ikur* tornyok és az *egal* — csatornák és az agyagból készített égetett téglák használata által vetíti fényét előre, mind a mai napig. A nagyvárosi életnek a szumirok voltak a kezdeményezői és megalapítói. Holott meg van állapítva, hogy a hegyvidéki és a sztyeppe jellegű őshaza után nem tett jót nekik *Sinear párás, nedves klímája*. Bizonyos fokú antropológiai visszafejlődés lett úrrá ez ural-altáji fajtán és ez okozta gyors bukásukat is. A *pénz* bevezetése megmért, vagy kimért ércrudak alakjában szintén a szumirok műve. De különösen az a *60-as számrendszer feltalálása*, amelyen az egész antik világ súly és mértékrendszere nyugszik.

Azonos helyzetet igazol a szumirok által feltalált és a sémibabiloniaiak részéről tökéletesített ékírás alkalmazása az antik népek körében. E téren azonban a szumir találékonyságnak osztoznia kell a dicsőségben az egyiptomi írásrendszerrel. A szumir írás eredetileg tiszta képírás volt, majd szó- és szótagírássá alakult át és ily minőségben maradt meg, mindvégig. Soha betűírássá nem fejlődött. Az egyiptomi írás ellenben *szó, szótag* és *betűírás* is volt mindjárt kezdettől fogva. E két írásrendszer versenyzik egymással a hegemoniáért. A 15.-14. sz.-ban még a szumir — asszir — babiloni van túlsúlyban, de már a 16. sz.-i sinai, és a 13. sz.-dal kezdődő Ras Shamra fel-

iratok írásrendszere tiszta mássalhangzó írás, az egyiptomi erős előretörését mutatja. A Ras Shamre külsőleg ékírás. A föníciai írás szintén mássalhangzó írás, de a görögök átvevén, 1000-800 körül, a magánhangzók számára is találtak ki külön jegyeket, és ezzel megvetették a jelenleg is dívó írás végérvényes alapját, amely többé semmi javításra nem szorul és minden célra elégnék bizonyul. A betűk külső alakja országok és népek szerint változhatik ugyan, de a szerkezet, a mással- és magánhangzók, teljes, betűjelek által történő körülírása meghatározása, el nem maradhat, meg nem változhatik. Hogy a szumir hatás itt milyen mély és átfogó, az is bizonyítja, hogy az őszperzsa *dipi* (írásemlék, tábla) éppúgy a szum, dub-ra megy vissza, mint az asszir-babiloni *tuppu*.

Az *ércek megművelése* tekintetében is új korszakot nyit meg a szumirok megjelenése Előázsiában. Minden okunk megvan feltételezni, hogy az ércek megművelésére is a szumirok tanították meg az emberiséget. E tényt a szumir terminológia minden másnál ékebben bizonyítja. Itt van pl. az érc szumir neve *urudu* – réz, érc – alapja nemcsak a magyar *ércnek*, *réznek*, a finn *rauta* (ua) szónak, hanem az indogermán *rodus*, *rautus* szavaknak is. Tehát a f.-m. fogalmak nem indogermán jövevényszók, hanem ősrökonsági bizonyságok, és az indogermán nyelvekben a szumirból való kölcsönzések. Szum.: *anna*, *nagga*, *nigga* món. – álom, (a.-b. amaku – ua.), vog, *anech* és vog. *aln* – ezüst, magy. ón, ólom; oser. *Wulno* – ón, ólom, szum. *guskin* (Sh. 112.) – arany, finn: *vaski*, *vask* – réz, sárgarézt, Ipp.: *viask*, *vieske* – réz, magy.: *vas* mordv. *uske*, *visk* – drót, vog. *albesz* – ón, ólom. Szum.: *kubabbar* – ezüst, tkpn. *ku bar* reduplikálva: *ku* – fényes, *bar* – fehér, tehát: fehérén fénylő, azaz ezüst; tör. *gömüs*–*gömmüs* – ua., a *Müs* – jeltő, szumir módra hátul helyezve, ezüst.

Ennyit a szumir kultúra döntő, átütő fontosságáról.

* * *

A SZUMIR MŰVELŐDÉS ÉS VALLÁS ÚJKELETŰ FONTOS PUBLIKÁCIÓI

Előre bocsájtnak, sem teljességre, sem minden fontosabb, újabb keletű kiadvány felsorolására nem törekszünk. Egyedüli célunk, megkönnyíteni azok munkáját, akik jelen tanulmány eredményeit ural-altáji részről követni és ellenőrizni akarják. Szumirologusok bátran mellőzhetik e részletet.

a) Először a bilingvis feliratok váltak a tudomány számára ismertekké. Ezeket az I-Vr, 1861–1884. c. és a CT. 1896-tól napjainkig c. ékírásos szövegkiadvány egyes kötetei publikálták. Vagy korai szövegeknek késői változatai, vagy már mesterséges szumir fogalmazványok. De korántsem haszon nélkül valók.

b) A tellői (Lagas) francia ásatások eredményei, melyek mind a mai napig folyamatosak, közé vannak téve az E. de Sarzco-féle DC. (1884–1906. o. I–II. Vol.) I. Vol. az ásatások története, a II. Vol. pedig az archeológikus és az építészeti romok leírása. Az utóbbi kötet *L. Heuzey* tollából származik. A nagyfontosságú epigráfikus anyagot Fro. Thureau-Dangi publikálta 1905-ben franciául, majd németül is a VAB. J. Ed. 1907-ben.

c) A nippuri gazdag eredményű ásatások kincseit 3 kiadványsorozat közli, u.m. *H. V. Hilprecht* szerkesztésében megindított The Babylonian Expedition of the University of Pennsylvania, A. és D. series 1893-tól, és a Publications of the Babylonian Section of the University of Pennsylvania, 1911-től.

d) A drehemi táblákat (valószínűleg a nippuri vásártér romjai) megfejtette Thureau-Dangin (RA. Vol. VII-ben, 180 kkl., és *St. Langdon* Tablets from the archives of Drehem, 1911).

e) Az ősi Ur (El Obed) területéről kiásott szumir feliratokat közzétette *St. Langdon* Oxford Editions of Cuneiform Inscriptions I–VIII. Vol. 1925–30., az uri királytemetőt pedig leírta a *C. L. Wolley* szerkesztésében megjelent *Ur Excavations*, Vol. II-ben, The Royal Cemetery 19–34, c.a. *C. J. Gadd* and *Sir Arth. Keit*.

f) A németek ásatásaiból Uruk-Warka romjai alól kikerült szumir emlékeket feldolgozta *E. Heinrich* és *M. Ihlzheimer*: *Ausgrabungen d. Leutschen Forschungsgemeinschaft in Uruk-Warka*, 1-2, Bd. 1936.

g) A több helyről ismertté vált *festett művészi kerámia* fontossága majdnem vetekszik a feliratok anyaggal, mert úgy látszik kapcsolatok állanak fenn az uri, kisi, farai, Susa II, Assur város helyén, Észak-Perzsiában Astrabad környékén, a turkesztáni Anuban feltárt kerámikus tárgyak között, és vannak, akik ezt a szumir művelődés megnyilatkozásának tartják és benne a szumir őshaza egyik főbizonyítékát látják. *H. Frankfort* ezt azonban tagadja. V.ö. pl. *Archeology and the Sumerian Problem* (Chicago, 1932) című művében. (Majd Torma Zsófia erdélyi gyűjteményei. – *Kiadó*)

A SZUMIR VALLÁS LEGÚJABB FELDOLGOZÁSAI

1) *A. Deimel*: *Pantheon Babylonium*. Róma, 1914. Az összes szumir istenek nomenklaturáját tartalmazza.

2) A listát részben kiegészíti, részben helyesbíti *Ch. F. Jean* két műve: u.m. *La religion sumerienne d'après les documents sumériens antérieurs à la dynastie d'Isin* (1931), és *En marge du Pantheon Babylonicum* (*Annalecta Orientalia*, 1935, évf. Róma).

3) *S. N. Kramer*: *Sumerian Mythology* (Philadelphia, 1944) című műve, 9 db. szumir mitikus, részben saját maga alá rekonstruált, szöveget közöl, bő tárgyi magyarázatokkal.

4) *E. Bhome*: *Les religions de Babylonie et d'Assyrie* (1945), tárgyalja a szumir vallás kérdéseit is, és kiváltképpen a mitosz-kérdés szumir eredetére mutat rá erőteljesen és határozottan. A kozmogonikus mitoszok angol és francia új kiadásai, valamint a Gilgames eposz új feldolgozása 1938–42 között megjelentek és minden tárgyi követelményt kielégítettek.

5) *G. Conteneau*: *La magie chez les Assyriens et les Babyloniens* (1947), cím alatt áttekintést ad a babiloni mágiákról, bő szemelvények kíséretében. Két másik műben hasonló módon ismerteti az előjeleket és az orvosi szövegeket (1947, 1938).

6) *M. David*: *Les dieux et le destin en Babylonie*, *Avant-propos de E. Brozny* (1949, *Collection Couchoud*, 23. Vol.), tömör összefoglalás, a képzet szumir eredetére nézve alig nyújt valamit.

AZ URAL-ALTÁJI NYELVCSALÁDHOZ TARTOZÓ NÉPEK VALLÁSI FORRÁSANYAGA

Útleírók tudósításai az altáji ág vallási hiedelmeiről

G. Plano di Carpine, akit IV. Ince pápa küldött a mongolokhoz. Így jutott el 1246/47-ben a mongol khán udvarába. Ott értékes megfigyeléseket jegyzett fel tapasztalatairól. Könnyen hozzáférhető.

G. Rubruquis, akit IX. Lajos francia király küldött el Beni Khatai nagy-khánhoz. Műve szintén hozzáférhető. 1253–55 között tartózkodott keleten.

Marco Polo 1271–1292-ig lakott Mongóliában. De *regionibus orientalius* című útleírása telve a mongol vallásra vonatkozó becses megfigyelésekkel, több európai nyelvre is lefordíttatott.

A kínai, mongol és mohamedán forrásanyagot feldolgozta mongol krónikájában *Csunang Csetsen*, melyet német nyelvre ültetett át *I. J. Schmidt*: *Geschichte der Ost Monglen und ihres Fürstnhauses* (1829) cím alatt.

A 14. sz. folyamán *Mathius de Miekov* krakkói orvos és kanonok járta be európai és ázsiai Oroszország különböző vidékeit és írta le észleleteit *Tractatus de duabus Sarmatiis* címen, mely nyomtatásban is megjelent 1518-ban.

M. Wüsen holland követ beutazta észak- és kelet-tatár földet és közzé is tette útleírását *Noord en Oost Tatarye* (Amsterdam, 1672) címen. Jelentős új megfigyelésekkel gazdagította az altáji népek vallási életére vonatkozó ismereteinket.

Ph. J. von Strahlenberg fogoly svéd kapitány Észak-Európa és Ázsia vidékein tartózkodván írt és kiadott egy könyvet, *Das Nord und östliche Teil von Europa und Asia in soweit solches das gantze Russische Reich mit Siberien und der grossen Tartarey in sich begreift* (Stockholm, 1730) címen, telve igen értékes feljegyzésekkel. Orosz forrásból egészíti ki saját észleleteit.

Sok becses adat olvasható *G. Frd. Müller* *Sammlung Russischer Geschichte* (St. Petersburg, 1732–64) című, megjelent kötetben is, mely szintén utazás gyümölcse.

J. G. Gmelin 1709–15 között beutazván Szibériát, útvjáról négy kötetes útleírásban számol be 1751–52 között megjelent munkájában.

P. S. Pallas *Sammlungen historischer Nachrichten über die mongolischen Völkerschaften* (I. T. 1779) című mű közli a szerző-tudós megfigyeléseit.

J. C. Georgi 1773–74. évben Szibériában, *Beschreibung aller Na-Nationen des russischen Reiches, etc.* címen életmódjukról, lakásaikról, vallási szokásaikról tesz közzé értékes adalékokat.

Híres utazó és kiváló etnografus volt *M. A. Castrin*, kinek 1845–49. évi szibériai útvjáról számol be a *Nordische Reisen und Forschungen*, 1–V. (Bd. Petrograd, 1853–62) c. munkájában, telve pótolhatatlan néprajzi adatokkal.

Tudós hazánkfia *Vámbéry Á.* 1863 körüli években tanulmányozta a keleti törökség etnográfikus sajátosságait és megfigyeléseiről több munkájában számolt be.

W. Radloff híres turkológus és etnografus, többször beutazván a török-lakta vidékeket, összegyűjtötte nyelvi sajátosságaikat, népköltészeti emlékeiket, vallási szokásaikat és mindezeket közzétette: *Aus Sibirian*, 1–II (T. 1884., 2. Aufl. 1893.) című művében.

AZ ALTÁJI NÉPEK FOLKLORISZTIKUS GYŰJTEMÉNYEI

W. Radloff: *Proben der Volksliteratur der türkischen Stämme Südsibiriens*, 3 Bde, Petrograd, 1866–1870.

A. Schiefner: *Die Heldensagen der minusinskischen Tataren*, Petrograd, 1859.

A. Th. v. Hiddendorff: *Reise in den Hussersten Norden und Osten Sibiriens*, I–Bden, Petrograd, 1851–1875.

M. A. Castrén: Nordische Reisen und Forschungen, I-V. Bd... herausgegeben v. *A. Sokiéfer*.

Mészáros Gy.: Csuvasz népköltési gyűjtemény, I–II. k., 1909–1912, a TTA kiadása.

Ch. de Narlez: La religion nationale des Tartars orientaux mandou et mongol, Párizs, 1837. A kínai trónra került mandzsu dinasztia által szerkesztett mandzsu szertartásos könyv francia fordítása. Kiegészítő forrásmű a kínai folklorhoz.

P. H. Doré: Lecherches sur les superstitions en Chine, 14 Vol., Shanghai, 1911–1919, és *J. J. M. Groot*: Religious System of China, 6 Vol., Leyden, 1892–1910. Ez ma a legkimerítőbb és legnagyobbvonalú feldolgozása a kínai vallási rendszereknek.

Általános folklóre-enciklopédia, amely alfabetikus sorrendben tartalmazza a folklóre egész anyagát: *The Standard Dictionary of Folklore, Mythology and Legend*. Editor *Maria Leach*, New York, I–II. Vol. 1949–1950. 4-rét. 1195 l. Megtalálható benne az egész ural-altáji mitológia, a babiloni sumir is, de sajnos ősmagyar mitikus képzetekre még célzást sem találtam sehol, holott az ural-altáji címszavakat általunk is jól ismert kitűnő szakemberek írták. Ennyire elhanyagolt az ősmagyar mitológia ismertének az ügye még a tájékozott szakkörök előtt is.

ÚTLEÍRÓK TUDÓSÍTÁSAI AZ URALI (FINN-UGOR) ÁG ŐSVALLÁSI HIEDELMEIRŐL.

A finn népek időszámításunk kezdetekor már a délorosz síkságon éltek, s felvonulóban vannak későbbi új hazájuk felé. Érthető tehát, ha sorsuk és életmódjuk nem vonzotta annyira a világműri utazókat, mint az Ázsiában megrekedt, vagy oda újból visszatért rokonaik. A finn népek többé már nem élnek a legendák bűvkörében, hanem európai ember számára elérhető.

Mivel minket magyarokat is elsősorban legközelebbi rokonaink, az ugor közösség népei érdekelnek, minden veszteség nélkül szorítkozunk egyelőre a róluk szóló tudósítások ismertetésére. Ahol másokról is lesz szó, ott a jegyzet-rovatban úgyis megnevezzük. Meg kell még jegyeznünk, hogy az altáji ágнал útleírók tudósításaiban itt-ott szó esik az ugor népközösség ázsiai tagjairól, a vogulokról és osztjákokról is, de vannak olyan utazók is, akik egész különlegesen írják le a népek vallási képzeteit, szokásait, életkörülményeit. Ezek a következők:

S. Herherstein: *Rerum Moscovitarum commentarii*. 15. műben, ahol a vogul-híres *Arany-asszony* (oroszul *Zlota baba*) elnevezésű b. képről emlékezik meg.

Az olasz származású *A. Gusgnino* *Sarmatine Europaeae descriptio*, 1578, az Arany-asszony bálványkép tiszteletén kívül több olyan érdekes vallási képzetet említ föl, amelyek nála fordulnak elő legelőször.

A 18. század elején már elvitték keresztyén hittérítők a keresztyénséget az obi-ugorok közé is, és megindult e két nép tüzzel-vassal való erőszakos áttérítése is. Nem sok köszönet volt benne. Ekkor írta *G. Novitzkij* híres művét a vogul-osztjákokról, amely azóta is gyakran hivatkozott valóságos forrásmű. Bár kéziratos művét többen használták, az nyomtatásban mégis csak másfél száz év múlva jelent meg.

J. D. Müller Tobolszkba száműzött svéd kapitánynak műve: *Leben und Gewohnheiten der Ostjaken* (Berlin, 1720), című műve lényegében a Novitzkij megfigyelései eredményein nyugszik.

P. S. Pallas *Reise durch verschiedene Provinzen des russischen Reiches* (St. Petersburg, 1773–75, I–III. Bd.) c. műve, a felső turáni vogulok és ob-vidéki osztjákok szent helyeit, bálványképeit, kultuszát, halotti szokásait, medvetiszteletét ismerteti behatóan, színesen.

A 19. század e téren is döntő változásokat hozott. A közlekedési viszonyok javulása és meggyorsulása biztonságosabb és gyorsabb utazásokat tett lehetővé, mint amilyenek a régiek voltak. Létrejönnek a *különleges célú gyűjtő utak*, amikor is a kellő előkép-

zetiségű gyűjtők 1-1 néphez látogatnak el, s az illető nép szokásait, helyi kultuszát, hagyományait, népköltészeti emlékeit ott hosszabb-rövidebb ideig tartózkodván, a helyszínen feljegyzik. A 19. és a 20. század eddig eltelt első fele tele van az emberi művelődés történetére nézve a legkellemesebb és legfontosabb meglepetésekkel, melyek addig jelentéktelennek látszó népeket, az ún. elhanyagolhatókat, vagy éppen elfeledteket újra beállították a közérdeklődés homlokterébe, az ural-altáji népek újból felfedeztetek, vagy ahogy mondani szokás, újból divatba jöttek. Eltekintve a szumirral való esetleges kapcsolat kérdéséről, pl. a vogul-osztják népköltészeti emlékekből jókora adag primitív kultúra tárult föl az olvasók előtt, mégpedig a prehistorikus korból. Ez lehetővé tette a modern primitív népekkel való egybevetést és annak a végső meggyőződésnek a kialakulását, hogy ez utóbbiak több évezred óta szellemileg szinte mozdatlanok, egyhelyben topognak, circulus viciosus-t járnak és így a modern primitívekre épített vallástörténeti következtetések szilárdan megállják helyüket.

Böven rászolgáltak ez utazók, gyűjtők, tudósok, hogy neveiket az Ősmagyar Mitológia is megörökítse, mert valóban az emberi művelődés nagy jótevői közé tartoznak, kik a tudomány érdekében vállaltak kényelmetlenségeket, nélkülözéseket, hideg klímát, bűzös, szellőzetlen jurtában való hálást, gyaloglást, idegen életmódot, táplálkozást stb. Közülük néhányan a sok nélkülözésben meggyengülve, rövidesen be is fejezték életüket, tehát a tudomány igaz mártírjaivá dicsőültek. Ilyen volt: *M. A. Castrán, Reguly Antal, Pápay József és K. F. Karjalainen.*

Castrén 1847-ben járt a vogul-osztják és szamojéd területen, de míg szamojéd gyűjtését siker koronázta, a vogul-osztják úttól a várt siker elmaradt.

Az eredményes gyűjtés érdeme és dicsősége a nagy magyar utazót *Reguly Antalt* illeti meg, aki *Castrén*nal egyidőben utazott a vogul-osztják területre és ott, idegen által soha be nem járt vidékekig behatolt és rendkívül gazdag népköltési anyagot gyűjtött össze és jegyzett fel. De, sajnos, nem adatott meg neki gyűjtése eredményeit megfelelő feldolgozásban közzé is tenni.

N. L. Gondatti orosz etnografus járt vogul és osztják földön, becses megfigyeléseit azonban csak oroszul tette közzé.

A *Reguly*-féle hagyatékkal a kezében (a vogul rész), 1888–89-ben egy évet töltött a MTA megbízásából vogul földön *Munkácsi B.*, aki a *Reguly* hagyatékot saját gyűjtése eredményeivel is kiegészítette és a helyszínen szerezte meg megfajlásához szükséges ismereteket.

Pápay J. bekapcsolódván a *Gróf Zichy Jenő* szervezte 3. ázsiai expedícióba, 1882-ban osztják földre vette útját és ott a *Reguly*-féle osztják népköltészeti emlékek feljegyzett részéhez szerezte meg a szükséges előkészültséget és csatolta hozzá a saját gyűjtése eredményeit is.

S. Butkanov orosz etnografus 1897-ben fordult meg az irtisz-osztjások között és igen értékes népköltési anyagot halmozott össze körülökl.

K. F. Karjalainen éveket töltött osztják földön és rendkívül becses folklorisztikus anyagot bocsátott közre: *RJV.* című, 3 kötetes művében.

Sok évet töltött vogul-osztják földön *A. Kahnisto* is, kinek idevonatkozóan igen fontos szövegekölzései is vannak.

A FINN-UGOR NÉPEK FOLKLORISZTIKUS GYŰJTEMÉNYEI

Sokkal gazdagabb és többirányú, mint az altáji népeké. De ez megmagyarázható abból a nagyobb érdeklődésből, amely e népeket körülveszi. Kisérleljük meg olyan sorrendben felsorolni őket, ahogy primitívségük megszabja. Bár ez nem a felfedezés és a közzététel idői sorrendjét érvényesíti, de mindenesetre fejlődéstörténeti szempont. Így következnek egymás után: 1) lapp, 2) szamojéd, 3) obiugor, 4) volgafinn, 5) baltifinn. Csak a gyűjteményeket soroljuk fel, de nem a részletpublikációkat.

O. Donner: Lieder der Lappen, 1876. A lapp versek közül az epikai költészet vallási szempontból a legbecsesebb, mert benne ősvallási elemek újulnak fel. A mítikus szövegek a napról, holdról, némely csillagokról és az ősök szellemeiről szólnak. Az állatmesék közül ősiek a medvekultuszra vonatkoznak. E szövegek a vallástörténeti monográfiák írói által mind használatnak, ezért felsorolásuk itt felesleges.

A szamojedok népköltészetit emlékeit *Castrén* két művében is publikálta, u.m. Vorlesungen über die alten Sprachen nebst saojed. Marchen und tatarischen Helden-sagen (1857), prózai szövegek.

U.ő.: Wörterverzeichnisse aus d.samojed. Sprachen, hrgg. v. A. Schiefelnek, 1856. Verses szövegek.

A Reguly-hagyaték vogul részét megfejtette *Munkácsi B.* Vogul népköltési gyűjtemény, Budapest, 1892–1921, I–IV. k. 7. füzetben. Saját gyűjtése is benne van. Az I. kötet a vogulok ősi hitvilága rajzával, az utolsó folklorisztikus tárgyú jegyzetekkel és szójegyzetekkel. A MTA kiadása. Versek és prózai szövegek. Tartalmilag így csoportosíthatók: a) *Világteremtési regék és énekek*, b) *Hősi énekek*. A betűk szereplő személyek nem történetiek, hanem költöttek, c) *Istenidéző igék*, himnikus költemények és imák, d) *Medvénekek*, különböző csoportokba osztva, e) *Állatnekek*, f) *Medve-ünnepi színjátékok*, g) *Sorsnekek*, h) *Vitézi énekek*, de nem megistenült hősökkel, i) *Mesék*, erős orosz hatás érzik rajtuk.

Külön gyűjteménye az a kötet, amelyet *A. Kahnisto*, *M. Liimola* jelentetett meg Wogulische Volkedichtung, I.Bd. Helsinki, 1951. MS.F. 101. Vol., telve mítikus szövegekkel.

A Reguly-hagyaték osztják részét *Pápay J.* fejtette meg. Osztják népköltési gyűjtemény (I.k. 1905), cím alatt közzétette *Gróf Zichy J.* 3. ázsiai utazása V. köteteként. Két medvéneket teljesen feldolgozott állapotban közrebocsátott, a Debreceni Tisza I. Tudományegyetem mellett működő Tisza I. tudós társaság. *Pápay* kiváló tanítványának *Fazekas J.*-nek közreműködésével, 1934-ben. De még mindig tekintélyes anyag várt publikálásra. A MTA megbízásából *Zsirai M.* budapesti egyetemi tanár vette kezébe a további kötetek gondozásának és közrebocsátásának az ügyes-bajos gondját. *Zsirai* közzé is bocsátott 2 vaskos kötetet: Osztják (ohanti) hősi énekek, cím alatt, a MTA kiadásában, a Reguly könyvtár I. kötet, 1944, II. kötet, 1951. De fájdalom *Zsirai* is elragadta a halál, mielőtt megbízatásának maradéktalanul eleget tehetett volna. Az I. kötethez írott Előszóiban beszámol róla, hogy milyen állapotban vette át *Pápay J.* örökségéből a Reguly-hagyatékot.

Még a Reguly gyűjtés megfejtésének megjelenése előtt kiadta *S. Patkanov* a saját gyűjtése eredményét: Die Irtysch-Osztjaken und ihre Volkspoesie (I. – II. Bd. St. Petersburg, 1897, 1900), című művét. Csak a II. kötet közöl szövegeket, az I. a válásfejlődéstörténet rajza, de a II. kötet anyaga változatos és sokoldalú.

A Volgafinnek közül a mordvin népköltés terén az első eredményes gyűjtő *H. Paasonen* volt, aki Prohen der mordvinischen Volkslietratur (JSFOU, IX. Vol. 1891), cím alatt 79 különböző nemű és tartalmú népköltési emléket bocsátott közre.

Tartalmilag *Paasonen* így osztályozta őket: a) az ún. *morot* balladák és románcok, melyeket a nép munka közben vagy pihenéskor dalol. Tárgyuk a mindennapi élet, de van közöttük olyan is, mely az ősi pogány vallás reminiszcenciáit szólaltatja meg; b) a 2. csoport, a *paraviniimat*, vagy lakodalmi versek. Ezek is gyakran ősvallási hangulatokat, sőt pogány istenneveket tartalmaznak; c) a *laisimat*, halott siratók gyűjteménye; d) a *puzarat*, tavaszi dalok gyűjtő-foglalata, amelyben a régi népkultusz csendül vissza.

H. Paasonen adta ki egy kötetben az újabb keletű varázsverseket is, Erzjanische Zaubersprüche, Opfergebete, Rathsel, Sprichwörter, und Marchen (JSFOU, XII. Vol., 1894) címmel. Az ősi istennevek gyakran előfordulnak bennük. Az áldozati imádságok az ősi állatáldozatoknak voltak a felajánló és kísérő szövegei.

A Mítikus szövegeket *W. Mainof* publikálta: Les restes de la Mythologie mordvine (JSFOU, 1889. évf.-ban).

A cseremiszek népköltészetének legújabb gyűjteményét *Beke Ödön* adta ki: A cseremiszek (marik) népköltészete és szokásaik (MTA kiadványa, 1950). Az első világháborúban fogságba került cseremis hadifoglyoktól eredt nagyhecsű gyűjteményről van itt szó.

A perai népek közül a votjakok népköltési emlékeit közzétette *Munkácsi B.*, aki az 1885. év nyarat töltötte votják földön. A gyűjtés eredménye a votják népköltészeti hagyományok cím alatt, a MTA kiadásában, 1887-ben jelent meg. Babonák, kozmogonikus szövegek, pogány imádságok, varázsversenek és a ráolvasások érdekelnek minket belőle első sorban.

A zürjének népköltészeti emlékei nem számottevők. Ami mégis itt-ott akad, azt már *Castrin G. Wichmann* és *A. Genetz* idejében alkalmilag publikálták.

A baltifinnek népköltészetéből minket különösebben a finnek és az észtek csodálatos bővizű és gazdag értékű alkotásai érdekelnek. Mindkettő a 19. sz. folyamán jegyeztetett le népi regősök ajkáról, és mindkettő nagyon meglepte a világot. A fontosabb európai nyelvekre is átültették.

A finn népköltészet emlékeit *Lönnrot Illés* gyűjtötte össze. Orvos volt, de nem a saját hivatása terén, hanem a népi hagyományok lejegyzésével tette nevét halhatatlanná népe és a világ előtt. Szellemi hagyatékát dicséri a Kalevala (1. kiadása 1835, 2. végleges 1849), a Kanteletar, a finn nép régi varázsversenek. A finn nép közmondásai, és a finn nép találós meséi és regéi. E gyűjtemények természetesen különböző értékűek, koruk sem egyező, de mindmegannyi örökszép kivirágzása a finn képzelőerőnek és a természet egykori megjelölésének. Lönnrot csak az enyvezést adta hozzá, ahol szükséges volt, a többi mind a népfantázia műve.

A Kalevala ma 50 runóból (ének) áll. Neve: Kalev földje, országa. A legrövidebbre fogott tartalma: Hősök harca a csodamaloméért. De a hősök nem karddal, vagy másnemű fegyverrel küzdenek, hanem varázsigékkel. Megható epizódok: *Lemminkäinen*, *Marjatta* története és *Kullerve* regénye. A Kalevala az orosz Karjala dalosainak az ajkán termett, a finn katolikus kor szülötte, a legősibb része sem idősebb a 13. századnál. Két magyar fordítása is van: Barha F. 1871, és Vikár B. 1909, ez utóbbi a MTA kiadása.

A varázsversenek újabb keletűek ugyan, de már pusztá jelenlétükkel is hirdetői az egykori finn sámánizmusnak. A Kanteletar – Kantele tündér – lantos költészet. A finn népköltési emlékek vallástörténeti értéke nem egyforma, legbecsesebb terméke a Kalevala, mely művészből ugyan a vogul-osztják hitregéknél, de azokhoz hasonlóan egy halálra ítélt múltat mentett meg az enyészettől.

Az észti népköltési emlékek gyűjteményéből magasra kiemelkedik a Kalevipöeg naiv eposz. Ez R. Frd. Kreutzwald gyűjtésének az eredménye, aki a finneknek Lönnrot volt, ugyanaz az észteknek Kreutzwald. A Kalevipöeg – Kalev fia, 1861-ben jelent meg az Észt Tudós Társaság kiadásában, 20 énekben. Teljes szövegű magyar fordítását *Bán W.*-nak köszönhetjük (1929). *Kreutzwald* erőszakosabb változtatásokat eszközölt, és főképp nagyobb mérvűeket, mint *Lönnrot*, ezért műve több kritikával is fogadandó. Erős keresztény hatás érzik rajta. Rövid tartalma a következő: Kalev és 3 fia hősi harca, sziklává változtatott felesége, illetve édesanyjuk megszabadításáért, és azonközben elszendvedt kalandjaik.

Neus H.: Ehnische Volkslieder. I III. 1850 52., az észtek Kanteletarhja.

Kreutzwald-Neus: Mythische und magische Lieder d.Ehsten (St. Petersburg, 1854), újabbkeletű vallásos versék gyűjteménye.

Összehasonlító, vagy legújabb monográfikus feldolgozások az ural-altáhi vallásokról

Mint már láttuk, itt az első nagyvonalú munka, *Castrén*: Vorlesungen über die finnische Mythologia (hggbn v. *A. Sohiefner*, St. Petersburg, 1853, NRF. Bd.), mely, címe ellenére, az egész nyelvcsalád összehasonlító vallástörténeti rajza. Noha betegen írta, alapvető munka.

Castrén széles alapját csak a finn-ugor népek körére korlátozta *J. Krohn*, mikor megírta finn nyelven a finn-ugor népek pogány istentisztelete című művét, melyet fia *K. Krohn* adott ki apja hagyatékából. Sajnos, a mű befejezetlen maradt, bár így is szerencsésen kiegészíti annak kultikus adatokban fogyatékos művét. *Krohn* művét új jegyzetekkel bővítve és az ősmagyar pagánizmus rajzát függelékben hozzácsatolva, a MTA adta ki, 1908-ban. Sajnos, már akkor elavult, mikor megjelent.

Castrén művét nagystílusban folytatta *U. Holmberg-Harva*, aki *Finno Ugric, Siberian Mythology (1827)*, című művében nemcsak ismét a teljes ural-altáji nyelvcsalád ősvallási képzeteit tárgyalja meg, kozmologikus bevezetéssel látván el azokat, hanem az eredetük kérdését is beható vizsgálat tárgyává teszi. Így jut el a migrációs teóriáig, amelynek segítségével különböző képzetekre hol babiloni, hol indopátzi, hol kínai, hol skandináv, majd keresztyén hatásokat állapít meg. Az esetek jórésztében fején is találja a szöveget, és legalább u. a. esetre fel kellett volna tennie a kérdést, nincs-e itt mélyebb összefüggésről, ősrökségről, vagy közvetlen érintkezésről szó? Nagy kár, hogy e kérdés fel sem merült a kiváló szerző előtt, akit bátran nevezhetünk *Castrén* óta a finnek legnagyobb folkloristájának, ill. vallástörténésének. Óriási előnye, hogy tudta értékesíteni orosz forrásait és sorra látogatta a rokon népek területeit és mai folklorisztikus forrásait. Nagy érdeme, hogy az ural-altáji népek világképét ő állította először egybe, s bár itt-ott kisebb tévedések előfordulnak benne és helytelen a végkövetkeztetés is, amelyre eljut, mindez érdemeit nem csökkenti. Fogyatékosága az is, hogy *Castrén* (I. p. a.) említett művéhez hasonlóan minden magyar ősmitológiai vonatkozást kerül, holott előtte állottak *Munkácsinak*, részben német nyelven, megjelent publikációi.

Érényei és hibái halmozódnak *Die religösen Vorstellungen der altaischen Völker (1938. FFC. CI.XII. Nö. 125.)*, című monográfiájában, mely az altáji népek vallási képzeteinek legfrissebb rendszeres összefoglalása. A mű megkétszerezi azt a terjedelmet, amit a 3/p. a. hivatkozott monográfiájában az altáji népek ősvallási hiedelmei egybefoglalására fordított, úgy, hogy itt még több tere nyílt az eredeti források megszólaltatására, és *Holmberg-Harva* élt is az alkalommal.

Az ugor népek ősvallási képzeteiről kitűnő monográfiát írt *K. F. Karjalainen: Die Religion der Jugra Völker (I—III. Bd. 1921—7., FFC. 41, 4, 6.)*. Bár álláspontjával sok esetben nem értek egyet, elismerem, fenntartás nélkül, hogy kitűnő monográfia, melynek értékét még az is fokozza, hogy *Karjalainen* évekig tartózkodott az osztjások között és a maga idejében az osztják folklorinak legkiválóbb ismerője volt.

T. Lehtisalo: Entwurf einer Mythologie der Jurak-Samojeden (MS-FOU. Helsingfors, 1924, LIII. Vol.), cím alatt a jurak-samojedok mitikus képzeteiről számol be. Szintén fölkereste és meglátogatta e célból a samojedok településeit.

O. Loritz: Grundzüge des estnischen Volksglaubens, 1949. Az észtek néphite alatt meghúzódó pogány ősi elemeket teszi vizsgálódása tárgyává.

T. I. Itkonon pedig a finnországi lappok pogány vallási hiedelmeit ismerteti a MSFOU. 87. Vol. 1946.

* * *

Az Ősmagyar Mitológia közvetlen eredeti forrásai

1) Az ősmagyar mitológiai kutatás csekély eredménye és az eddigi alapon való továbbművelésének a kilátástalansága nemzetünk egyik legfájóbb sebe. Nem ismerjük a bölcsőt, amelyből kinőttünk. De nem ismerjük az útnak azt a régebbi szakaszát

sem, mely Scithiától a Volga-hajlati állítólagos őshazáig vezetett. Ez utóbbi megállapítás érvényes rokonainkra is. De ők legalább a nyelv és a mitológia gyér világításán keresztül be tudnak pillantani az ősi homályba — nekünk csak a nyelv világító fáklyája maradt meg. Nincs nép — talán a világon sem —, amelynek mitológiáját ennyire szétdőlt volna a vihar. Az előző irányvonalon nagyobb eredményekre nem is számíthatunk. Az *Ipoly* és *Kandra K.* Magyar Mitológiában minden megtörtént, ami megtörténhetett. További eredményekre nincs kilátás. Ha tehát nem akarunk egyhelyben topogni, vagy éppen lemondani az ősmagyar mitológia legalább vázlatos felépítésének a reményéről is, akkor elhatározó lépést kell tennünk előre, mely képessé tegyen, hogy a nemzetünk őstörténetét megülő ködöt kissé fellibbentsük. Ehhez pedig nincs más mód, mint az egész ural-altáji népcsalád bevonása az előázsiái, vagy még helyesebben az ókori keleti kultúrkörbe. Erre minden jogunk és lehetőségünk meg is van. Holmberg-Harva is példa erre.

Útóvégre nem mi vetettük fel a szumir kérdés kapcsolatát az ural-altáji nyelvekkel, hanem az asszirológia pionirjai, tehát nem szégyenkezhetünk amiatt, hogy nemzeti sovinizmusból előráncigált dolog. Ha egy kérdést feltesz a tudomány, illik annak a legpontosabban végére járni, akár jogos a kérdés feltevése, akár indokolatlan. *Munkácsival* szemben azonban tagadom, hogy a szumir és ural-altáji nyelvek és kultúrák kérdése a maguk összefüggésében, vagy össze-nem-függésében valaha valaki által a szumirológia időbeli haladásának megfelelő komoly vizsgálatnak vettetett volna alá. Ezért maradt a szumir izolált nyelv. Holott e mitológiai tanulmány mindenkit meggyőzhet róla, hogy egymás portáján kölcsönösen van mit keresnünk.

2) Le kell róla mondanunk azonban, hogy az ősmagyar mitológiát a magas szintű mitikus képzetek élreállításával kezdjük. Eddigi mitológiai kutatásainknak a végzete éppen az volt, hogy az istenfogalom elemzéséből indultak ki. Holott, ma tudjuk, hogy a fejlett isten-fogalom nem kezdete a vallási ismeretnek, hanem vége. Nálunk eddig csak *Solymossy S.* vonta le e tényhelyzetből az ősi hitvilág egybeállítására nézve a szükséges következtetést. Pedig ma már közigazság és egyetemes eljárás mód. Istennek az önmagáról szóló kijelentésében épp-

úgy van ÁBC-je, mint ahogy a földi oktató nem az elvont filozófia bemagoltatásával kezdi a gyermekoktatást. Ez az ÁBC arra inti a primitív embert: a) magadon, b) a szűkebb környezetben észlelhető erő és egyéb hatásokban vegyél észre engem, és c) úgy haladj tovább a távoleső jelenségekre, amelyekben még jobban, még hatásosabban kijelentem magamat. Így állnak elő a primitív gondolati kategóriák, amelyek szükségképpen velejárói az emberi gondolkozásmódnak. Így alakul ki az animizmus (lélekhit), annaizmus (a rendkívüli erő képze) és a totemizmus (állatös fogalma). Csak ezeken át jut el a primitív ember az általános meglelkesítés és deifikálás folyamataig.

3) Ezért az Ősmagyar Mitológia tudományos rajzát is csak így lehet kezdeni. Manapság minden mitológia ezzel kezdődik.

4) Az Ősmagyar Mitológia közvetlen forrásai a következők:

a) *A magyar népköltés emlékei*, ennek is első renden *mondai, mitikus, epikus elemei a mesék, babonás szokások, versikék, közmondások*. Nagy érdemeket szerzett magának a regös énekek gyűjtése körül *Sebestyén Gy.*, aki nemcsak egybegyűjtötte az idevonatkozó anyagot, hanem magyarázó kötetet is írt hozzá. Regös énekek (Kisfaludy Társaság kiadása, I–II. k. 1902). A Regös énekek tartalmi szempontból ugyan erős idegen hatásokat tükröz, de eredeti a mód, ahogyan a sámánok e késői utódai mondókáikat előadják.

b) Egyet-mást, különösen a kultuszra vonatkozó adatot feljegyeztek *középkori krónikáink* is.

c) A keresztyénségre való áttérítés idején élt *királyaink tiltó rendelkezései*.

d) A honfoglaláskorabeli *magyar sírok archeologikus* leletei. Ezek némaságukban is beszélni tudnak. Ilyen sírunk van kb. 2000.

e) Gazdag erőforrásnak tekinthető a magyar nyelv vallásos terminológiája is, mely sokkal bővízűbben csörgedez, mint általában hiszik.

f) Végül, bár közvetett forrásunk ugyan, de mégis forrásai az ősmagyar mitologikus kutatásnak, a rokonnépek, mint a szumirok és az ural-altáji népek paganisztikus képzei.

Az ősmagyarok pogány vallási képzeteire vonatkozó kutatások csak a 18. sz. végé felé indultak meg. Vannak közöttük monográfiák, de vannak rövidebb lélegzetű, vagy más tanulmányokba belefoglalt cikkek is. Természetesen különböző értéket képviselnek szerzőik tudás-felkészültsége szerint. Az előadást az lassította, hogy a tudomány emberei is még erősen bibliai hatás alatt állottak, mely a héberek től való származást hirdette és a fajok, a nyelvek tényleges rokonsági viszonyait elködösítette. A magyar nyelv valódi rokoni helyzete csak a 18. sz. 70-es éveitől kezdett derengeni és jókora időbe került, míg a "halszagú" atyafiságot sikerült a büszke magyar öntudattal elfogadtatni. Ma már természetesen ilyen akadályok nincsenek, de közben a haladó és egyre inkább nemzetközivé váló kultúrfejlődés sok mindent elkallódni hagyott az élő hagyományokból, ami évtizedekkel előbb talán még megmenthető lett volna. Úgyhogy a keresztyénség irtó munkáját is számításba véve, egyenesen csodálkoznunk kell, hogy az Ősmagyar Mitológiát ennyire sikerült helyreállítani.

1) Az első tudós, aki e téren eredményes munkát végzett *Cornides Dániel* volt, *Commentatio de religione Veterum Hungarorum*, c. művében, melyet 1785-ben a göttingai tudós társaság szept.-i gyűlésén be is mutatott. Művét halála után *Engel Keresztély* adta ki (1791) Bécsben. *Cornides* az akkoriban felfedezett párizsi vallás párizsi Jizdanból való származtatása mellett foglal állást. A magyar krónikák gyér adatai mellett figyelembe veszi a görög és arab kútfőket is, de a párizizmus ismeretét *Th. Hyde* (1700-ban, 2. kiadás 1760-ban) című művéből meríti. *Engel* pótló jegyzeteiben az az új vonás, hogy ő hívja fel a figyelmet a magyar nyelvnek az ugor ágba való tartozandóságára. Még azt is bebizonyította, hogy első királyainknak a régi magyar pogány vallást érintő felsorolásai teljesen értéktelenek, mivel külföldi középkori törvényeknek majdnem szövszerű másolatai. Abban azonban alaposan téved, hogy ősmagyar monoteizmusról beszél.

2) *Horváth J.*: *A Régi Magyaroknak Vallásbeli s Erkölcsi Állapotjukról szóló tanulmánya* (Tud. Gyűjtemény, 1817, II. évf. 27-9:91.1) teljesen a szimbólikus iskola hatása alatt áll, és annak nézőpontjait érvényesíti. De még jobban aláhúzza az *Engel* által kiemelt rokonsági szempontot.

3) *Kiss Bálint*: Magyar Régiségek (Pest, 1839), című mű 3. fejez. szól az ősmagyar vallásról és dicséretére legyen mondva, új szempontot visz bele a kutatásba, mikor az élő néphagyomány fontosságát hangoztatja. Ez már az etnográfikus hatás előzeleként tekinthető. Egyébként még nála is a párzi hatás járja.

4) A magyar mitológiai kutatást nem az előzőkben fel- vagy fel nem sorolt tanulmányok, hanem *Ipolyi Arnold* Magyar Mythologia (Pest, 1854), című hatalmas műve alapozta és teremtette meg. Második, változatlan kiadása *Zajti F.*-től (Bp. 1929. I–II. köt.). A művet megérdemelt kritikában részesejtette *Csengery A.* (Budapesti Hírlap, u.a. évf.), de ez nem csökkenti *Ipolyi* abbeli érdemét, hogy ő volt a magyar mitológiai kutatás úttörője és senki magyar mitológiát nem írhat, míg mérlegserpenyőbe nem veti az ő páratlanul gazdag anyaggyűjteményét. Mert *Ipolyi* érdeme elsősorban anyaggyűjtésében áll. Mindent felhalmoz, ami koráig a múlt és élő folklór-ból a tudós-kutatás számára rendelkezhető. Meg kell mondanunk azonban, hogy gyűjtése nem egyenlő értékű. A bibliai és a nemzetközi parallelre nagyobb súlyt helyez, mint a rokonmitológiákból meríthető anyagra. Ez dogmatizmus nála, valamint az is, hogy a fejlődéstörténeti elv ellenére is csökönyösen ragaszkodik az ősmagyarok monoteizmusához. E szempontok ma már természetesen csak antikváriumai beccsel bírnak.

5) *Kállay F.* írt és adott ki egy munkát, melyet a *Kisfaludy Társaság* előzőleg 50 arannyal jutalmazott, A pogány magyarok vallása (Bp. 1861), cím alatt. De én utólag nem tudom megállapítani, hogy mivel szolgált rá a szerző, a nagy kitüntetésre, mert az *Ipolyi* művéhez mérve, kevés benne az új szempont és tudományos előhaladás. Csak az 1848/49. szabadságharc vérbefojtása után fellángolt nemzeti reménykedéssel tudom megmagyarázni az egész esetet.

6) Annál inkább rászolgált minden jó magyar ember elismerésére *Kálmány Lajos*, aki a MTA b.-ny. és széptud. értekezései között megjelentetett tanulmányaival és az Ethnographia c. f. 180–90-es sorozatában közzétett cikkeivel valóban előbbrevitte a magyar mitológiai kutatás ügyét.

7) *H. von Wliskochi*: Volkslaube und religiöser Brauch der Magyaren (Darstellungen aus dem Gebiete d. nichtohristlichen Religionsgeschichte, Münster in W. 8. Bd. 1893), még ma is

használható forrásmű folklorisztikus anyaga miatt. *H. von Wliskockin*nak sokkal tartozik az ősmagyar mitológiai kutatás.

8) *Ipolyi* után a második rendszeres magyar mitológiát: *Kandra Kabos* írta: *Magyar Mythologia* (Eger, 1897., kiadta *Pásztor Bertalan*, 8 rét. 5 l.) cím alatt. Instrukatív kutatómunka eredménye, melyen megérik a szerző nemes patriotizmusa, tárgyyszeretete, törekvése, hogy előbbrevigye az ősmagyar mitológiai kutatás ügyét. És valóban előbbre is viszi. Okult első hibáiból és gondosan kikerüli azokat. Csak az a megjegyzésem van a szerző módszeres eljárása ellen, hogy ott is kiegészítéseket vesz a rokon népek mitológiájából, ahol a magyar mitikus képzetek ezt nem feltétlenül kívánják meg. Óvakodnunk kell a túlzott igénybevételtől, elég, ha ott felhasználjuk a rokon népek mitológiáit, ahol a mienk cserben hagy. Egyébként kritikai munka, gondos mérlegeléssel és józan tartózkodással. Nem elavult mű, bár egész rendszerét és nagyon sok részletét túlszárnyalta az idő, hanem élő hatású könyv, mely az ősmagyar mitológia megírásánál nem nélkülözhető. Mint anyaggyűjtemény is kiváló.

9) Közben a magyar nyelv rokonsági viszonyai is tisztázódtak és kiderült, hogy nyelvünk valóban az ural-altáji nyelvcsaládba tartozik, mégpedig annak finn-ugor ágába, és azon belül is ugor nyelv, tehát a vogul-osztják nyelvvel áll a legközelebbi atyafiságban. Ez a leszúrt eredmény hosszú és heves viták mérkőzéséből született és a meggyőző érvek hatása alatt ma már a magyarság megtámadhatatlan eredet-mondája. Beleenyugodott mindenki. *Vámbéry* a közvetlen török leszármazás első főharcosa a finn-ugor nyelviskola képviselői előtt kapitulált és azóta csend van a tudomány berkeiben. Olyan csend, amelyet nem lesz könnyű megtörni. Pedig meg kell feltétlenül törni. A finn eredetkutató tudományosság alkalmazkodóbb, mint mi vagyunk. Nevezetesen a Finn Tudományos Társaság (*Societas Scientifica Fenica*) már 1897-ben saját költségén kiadta *L. Tallquist* feldolgozásában a babiloni Maqlu varázsszövegsorozatot, amely nyilvánvalóan a szumir mágia egyik ősi terméke volt, és harcba küldte legjobb vallástörténészét, *U. Holmberg-Harva*-t, a kitűnő folkloristát, hátha még ősi bb nyomot fedhetne föl az ural-altáji nyelvcsalád életét megülő éjjeli homályban. Nálunk *Holmberg-Harva* főművét megelőzőleg, én már az övével sok tekintetben egyező eredmé-

nyekre bukkantam, Szumir (Babyloni) örökség az ural-altáji népek vallási életében (1925), c. tanulmányomban, de fagyos közöny lett érte a fizetség.

10) *Solymossi S.* írt egy rövid tanulmányt a Magyar Szemle, XV. évf.-ba (1932, 100–114. l.). Címe: A magyar ősvallás. Új szempontok és új eredmények. Módszerét a tudományos világban szokásos prelogikus, vagy misztikus, csodás módszer helyett, integritásos módszernek nevezi, és valamely központ köré csoportosítást ért alatta. Ilyen pl. az ember testi megjelenése, családja, munkája, vagyona, szóval, ami vele szorosan összefügg. Ami a központtal egységet alkot, ugyanazon sorban részesül. Mi Solymossal szemben is ragaszkodunk a régi bevált terminológiához.

De abban igazat adunk *Solymossinak*, hogy eleink ősvallását nem a magas mitológiában, hanem a sámánizmusban kell keresnünk. És abban is igaza van, hogy a sámánizmus is hosszú utat járt végig, míg mai tökéletességi fokára feljutott. Megállapítja, hogy ez az alant-kezdés az oka annak, hogy *Kandra óta* rendszeres Magyar Mitológia nem jelent meg, sőt az érdeklődés is megcsappant. Háromféle forrást különböztet meg népünk ősvallása ismeretéhez, és egybeállításához, ú.m. a modern primitíveket, a sirleleteket és népünk babonáit.

11) *Solymossy* nem maradt meg csak az elvi fejtegetések körében, hanem valóra is váltotta, amit ígért. T.i. a *Viski K.* által sajtó alá rendezett, többek szerkesztésében kiadott: A magyarság néprajza (2. kiad., 19 - 43. IV. köt. 286 – 382. l.), külön tárgyalja a babonákat, majd a 340. l-től kezdve a Magyar ősi hitvilág cím alatt, valamint eleink pogánykori hitképzeteiből mindazt, ami a keresztyénség előtti, tehát valóban az ősmagyarságnak a hitvilága lehetett. A pogány magyar hitképzetek leírására így mindössze 42 lap marad, és ha ebből leszámítjuk a 4 és $\frac{1}{2}$ lap és a 12 lapnyi általános vallástörténeti fejtegetést, marad az ősmagyar mitológia számára 28 lap. Ennyire kifosztottnak nem szabad éreznünk magunkat, nem, még akkor sem, ha mint Solymossy teszi, egy csomó kiváló előtanulmányban tehermentesíti is a tulajdonképpeni tárgyaló részt. Ennyi biztosnál feltétlenül többel rendelkezünk. Tehát az aránytalanság az első észrevételem. A 2. az, hogy a prelogikus gondolkozási módot csak az I. f.: A hitvilág általában, című paragrafusban alkalmazza elég széleskörűen és egyetem-

legesen, de nem az ural-altáji hitvilág képzeteire különlegesen. Holott pl.: az ural-altáji népek totemizmusáról ma elég széleskörű ismereteink vannak. Mindenesetre beható tájékozódásra vall a folklór és az általános vallástörténet mezején, hogy Solymossy az első és az egyetlen, aki alkalmazni merete az ősmagyar hitvilág rendszeres feldolgozására a prelogikus gondolkozási módot. Forrásapparátusa mindent felölel, szinte az egész feldolgozó irodalmat és ezáltal nagyon megkönnyítette az én feladatomat. Úgy, hogy én a részletek tekintetében egyszerűen csak utalhatok a *Solymossy* egybeállítására. *Solymossy* tanulmánya minden ízében modern és a magyar mitológiai kutatásban külön tisztelethely illeti meg.

12) *Diószegi Vilmos* igen érdekes tanulmányt írt: A honfoglaló magyar nép hitvilága (ősvallásunk) kutatásának módszertani kérdései (Ethnographia LXV. 1954. évf. 20—65. l.), cím alatt. A tanulmány orosz és angol nyelvű rezümével van ellátva. Amit a módszer kérdéséről ír, mindazt a magunk részéről is aláhúzzuk és követendőnek tartjuk, de ezzel a magyar ősvallás problémája még megoldva nincs. Szerettük volna, ha *Diószegi* nemcsak az európai folklór irányában szabta volna meg a magyar ősi hitvilág módszeres kutatásának a kritériumait, hanem az *előzsisai kultúrnépek* felé is, melyek mint *Munkácsi B.* többízben kimutatta, erősen befolyásolták azt a népközösséget (finn-ugor népcsoport), amelyből a magyarság is kisarjadt. Nem volt kedve és ideje az én *Általános Vallástörténetem* (Debrecen, 1932. 1187 l.) végigolvasni, annyit legalább meg kellett volna tennie, hogy a II. kötetnek a primitív népek gondolati kategóriáit és az ural-altáji népek vallási életéről szóló fejtegetéseket méltassa figyelemre. De, ha ezt sem tette meg, legalább U. Harva művéből (RVAV, 1938. FFC. 16) kellett volna annyit kihámoznia, hogy nem elég csak a Nyugat és a rokonnépek felé felállítani a kölcsönzés ismérveit, fennáll az, mint *Harva* műve mutatja az Ókor és a Távkelet irányában is. Példatára igen szűk, a kritika azonban, amellyel a magyar mitografusokat illeti, találó és helyes. *Róheimra* mégis túlszigorú, *Solymossy* pedig az egyetlen magyar ethnografus, aki levonta és érvényesítette az általános vallástörténeti kutatás módszeres követelményeit az ősi magyar hitvilág helyreállítása terén is. Ez pedig nagy érdem, mert amíg az egymás kutatásaira nem tekintve, mindig előlről kezdjük a feladat megoldását, előbbre nem juthatunk.

Ez nem azonos a modern primitivológiával. A magyar ősi kultúrnép, és nem azonosítható egyetlen primitív kultúrájú néppel sem. Csak annyi köze van a primitívséghez és az ősi hitvilághoz, amennyiben a jelen folklór alkotóelemei, mint a szokások, a babona, a népköltészet, a mesék, a mondák, legendák stb. ősi csökevény vallásos hiedelmeket tartalmaznak.

A magyar folklór vallásos elemeinek kutatása különösebb mértékben az I. világháború után indult meg. Mégpedig a meseanyagon. *Solymosy S.-é* az érdem, hogy több tanulmányában sorra vette a különböző mesetípusokat és kb. 7 meséről kimutatta, hogy keletről hozott ősi örökség, amelyhez hasonló típusok a nyugati irodalomban nincsenek. Kettőről ma egyetemesen el van ismerve, hogy igenis keletről hozott ősi kincs, mert csak a középázsiai mesékben akad párjuk, de azokkal majdnem szóról szóra megegyeznek. Ezek a Tetejetlen vagy Égig érő fa, és a Madárlábon forgó várkastély. Mindkettőhöz idéztek a külföldi irodalomból példákat, de vagy nem egyeznek, vagy hiányzik belőlük a magyar folklór sajátossága.

Ugyanilyen mese-motívumokkal foglalkozik *Honti János*, aki Mesetudomány és vallástörténet, Népünk és nyelvünk, VII. 1935. című művében a vallástörténet számára értékes meseanyagot vonultat föl. Etnografusaink közül ő az egyetlen, aki az idegenből felvonultatott példák tömegével kétségbe vonja a Madárlábon forgó várkastély *Solymosy* által állított keleti jellegét (i.m. 107 kkl.). Paralleleiből azonban hiányzik a magyar és rokonnépi sajátosság.

Egyetemesebb jellegű *Róheim Géza* Magyar néphit és népszokások, Bp. 1925. című műve, amelyben megállapítani véli, hogy a magyar néphit mai alkotó elemei idegen, főképp szláv hatást tükröznek, s vajmi kevés bennük a finn-ugor és török réteg. És így hiába a módszer, ha az eredmény hibás.

Sok folklorisztikus adat található a többek szerkesztésében megjelent és *Viski K.* által sajtó alá rendezett A magyarság néprajza c. K-Vállalat, 2. kiadás, 194 k. III. és IV. k-ben, *Berze Nagy János és Solymosy S.* tollából. Az előbbi a népköltészetet tárgyalja, az utóbbi a babonával foglalkozik. Végül *Bartha N. Károly* K-Vállalat, ua. kiadás IV. k-ben a gyermekjátékok népi hiteleire is rámutat.

Alapos megfigyelés eredménye a tanulmány, melyet *Illyés Endre* írt és jelentetett meg: *A magyar református földművelő nép lelki élete, különös tekintettel a vallásos világra* (Szeged, 1931) címen. E műben van egy fejezet, amelyik e címet viseli: *V. Ósvallásunk nyomai a magyar református néphitben* (89 – 170. l.). Ez a műnek legfontosabb és legeredetibb fejezete. A Szerző, a hagyományokból, szokásokból, szólás-mondásokból, közmondásokból, babonákból stb. vonja le következtetéseit és arra a végeredményre jut, hogy a folklór nem értéktelen holmi, hanem minden idegen ráarakódás, nem megfelelő helyre történt beágyazódása és értelemmódosulás után is a népi sajátosságok lerakata, ha avatott szakember bírja megszólalásra. A Szerző véleményében mi is osztozunk, és valljuk, hogy a magyar folklór úgy ahogy van, minden hiányosságával, idegen színűre átfestett és megnövekedett alkotórészeivel, jelentésével együtt, magyar népünk hitvilágának a legkorábbi idők-től mind e mai napig a legegységesebb és leghívebb szállítója.

A magyar folklór idői rétegződése

A magyarság néprajza c. gyűjteményes vállalkozásban az ősi magyar hitvilág című főparagrafust megelőzőleg *Hitvilág* címen *Solymossy S.* babonás szokásainkat ismerteti, módot találván bizonyos rétegeinknek az ősiség szempontjából való idői felsorolására is. Ilyen időjelző kritériumok egyebek között pl. az, hogy protestánsok és katolikusok ugyanazon babonákat ismerik és követik, mert a reformációt követő korokban aligha vették volna át egymás babonás szokásait, ebből is következik, hogy van egy réteg babonás hiedelmeink között, mely reformáció előtti (IV. k. 19 – 43, 289. l.).

Ide utal az a jelenség is, hogy babonáinkban nem szerepel a 16. század óta magyar földre áttelepített egyetlen növény sem, holott a régebbi növények jelentős helyet foglalnak el (IV. k. 289. l.).

Solymossy hasonló réteg, vagy időjelző elemeknek minősíti mindazon elemeket, melyekből egy prelogikus gondolkozási mód körvonalai bontakoznak ki. Ilyenek a csúfnév-adás a gyermek nagy betegségei idején, mikor is a csúfnév kiszorítja a rendes, hivatalos nevet a közhasználatból és rajta marad az illetőn holtanapjáig. Vagy ilyen a halottak kultikus tisztelete, a képbabona (a rontóbábuval való megvarázsolás) stb.

Az is időjelző határ, ha valamely babonánkhoz hasonlót találunk valamelyik modern primitív népnél, ilyenkor meg kell vizsgálnunk, hogy az illető nép melyik műveltségi fokon termelte ki a maga babonás hiedelmét és joggal ráhelyezhetjük népünket is azonos művelődési fokra a babona megszületése ideje szempontjából.

Mindezek és még egyebek is, amiket felhoz, kétségtelenül igen nyomós időjelző bizonyítékok, de az ősmagyar mitológia forrásértékeléséhez még nem elegendők. Nekünk még mélyebbre kell időileg alászállnunk és megkeresnünk, ha vajon az Ősmagyar mitológia nem kapcsolódik-e szorosan ahhoz a művelődési folyamathoz, amelyet még a szumirok indítottak el útjára, és amely beragyogja a történeti kor kezdetét és első szakaszát.

a) Az ősmagyar mitológia a legősibb, amelyiket az egész ural-altáji nyelvcsaládból *csak maga* őrzött meg, vagy 1-2 nyelvi adat formájában, vagy ősi babonás szokások alakjában. Jelen tanulmány pontosan beszámol róla, hogy melyek ez adatok vagy szokások. A szumir - ural-altáji közös képzeteknek ez állománya a többi rokon mitológiákból vagy kiveszett, vagy az előmagyarok érintkezése a szumirokkal más természetű volt, mint amazoké.

b) *Második ősi rétegnek* tekinthetjük azon elemeket, amelyek a nyelvcsalád egészében közősek.

c) A *harmadik réteget* azon adatok szolgáltatják, amelyek idegen kölcsönzések és amelyeknek ismerjük is a forrását, de pogány eleink ezeket még a honfoglalás előtt kölcsönvették. Közöttük akadnak a rokonnépek mitológiáiból való kölcsönzések, kivált török—tatár-eredetű hiedelmek is, de számuk nem jelentékeny. Jóval nagyobb az iráni hatás. Nincs kizárva, hogy a babiloni kultúrából is átkerült egy és más az ősmagyar mitológiába, de ez még mind a nyugatszibériai őshazában, vagy legfeljebb a délorosz síkságnak a Kaukázushoz közvetlenül csatlakozó legdélibb szegélyén érhetette az ősmagyarságot.

d) *Utolsó és legfrissebb réteg az,* amelyik a honfoglalás után már a mai magyar földön, vagy a szomszéd népek, vagy az európai folklórból szivárgott be népünk vallásos hiedelmei sorozatába. E réteg felfedezése igényli a legtöbb körültekintést és elmulasztása okozza a sok zavart és mellébeszélést.

*Az Ősmagyar Mitológia
ősi mintázatú tárgyi ábrázolásai*

Ilyenek fennmaradtak magyar pásztoreszközökön, a rokon- népek sámándobjaiban, sámánviseletében, az obiugorok áldozati tárgyaiban, a magyar táskatartó szíjvégek közép-ázsiai azonos szabásában, népi viseletünk keleti motivumaiban, erős, rikító színeiben és a székely kapuk díszítő figuráiban.

Mely népek tartoznak az ural-altáji nyelvcsalád kötelékébe?

1) A nyelvcsaládok így követik egymást az uralomban: a) az *ural-altájiak*, b) a *sémíták*, c) az *indogermánok*. Az ural-altáji népek uralma kezdődik a prehistorikus idő beláthatatlan messziségében, és tart a szumir érvényesülés révén Kr.e. kb. 2000-ig, ekkor a semita expánzió és az erőteljes Hammurábi uralma folytán végleg a semíták kezébe megy át. Az indogermánok érvényesülése a görög – római korral kezdődik el és a népvándorlás alapozza meg jövő uralmukat. Az ősmúlt az ural-altáji népeké volt, a közelmúlt a sémitákhoz tartozott, a jelen a tényleges helyzet szerint az indogermánoké.

2) E nyelvcsaládok különböző *elévülhetetlen javakkal* gazdagították az emberek művelődéstörténetét. Az ural-altáji nyelvcsaládba tartozó szumirok találták föl az írást, mely jóval régibb, mint a sémi nyelvcsaládba sorozandó sémi-egyiptomi írásrendszer. Vitatni lehet az ural-altáji nyelvcsalád részese- désenek mértékét az emberi művelődéstörténetben, kivált, ha megtagadjuk a szumir nép ural-altáji jellegét, de ha azt igazoltnak vesszük, mint ahogy jelen tanulmány írója teszi – akkor teljesen hibás *Munkácsi* osztályozása, mely szerint az ural-altáji nyelvcsalád és annak főként altáji ága csak az egyéni és faji jelességek minél tökéletesebb kifejlesztésével járult hozzá az emberi művelődéstörténet gyarapításához, ellenben “a sémi faj *istent és erkölcsöt* adott a világnak, az indogermán *tudományt és művészetet*.” (Aki a jelen tanulmányt figyelmesen átolvassa, az be fogja látni, hogy mennyire hibás és egyoldalú minden efajta osztályozás és mennyire kerülendő, mert csak felesleges érzékenységet kelt. Épp ezért mi ne is foglalkozzunk tovább e kérdéssel.)

3) Az ural-altáji nyelvcsalád két fő ágra oszlik, ú.m. az *altáji* és az *urali* ágra. Az altáji ág a következő népcsoportokból áll: a) *török*, b) *mongol*, c) *mandzsu tunguz* népcsoport.

a) A török, tatár ny.-k a Balkán félszigettől Kamcsatkáig óriási térségek birtokosai, és két alcsoportra oszlanak, ú.m. *sz-török* és *j-török* alcsoportra, aszerint, amint a szókezdő j-megmarad, vagy sz-vé változik át. *Sz-török* a csuvasz és a jakut. A csuvaszok európai Oroszországban élnek, Kazántól nyugatra, a Volga jobbpartján. Számuk kb. 900.000. A bolgár-törökök leszármazottai. A jakutok, kb. 25.000, Északkelet-Szibériában élnek, csak egy részük van letelepedve, a többség vándorló állattenyésztő.

A *j-törökök*, vagy *köztörökök* hatalmas területen laknak és sok népet, ill. néptörödéket ölelnek fel. Mivel nyelveikről még kevés biztos adat áll rendelkezésre, földrajzi szempontból szokták őket csoportosítani. Eszerint van *keleti*, *középázsiai*, *nyugati* és *délnyugati csoport*. A keleti csoport főbb tagjai: altáji tatár, telengot, teleut, lebed, sor, kojbal, keragasz, abakáni tatár stb. A keleti csoport tagjainak a száma kb. 260.000. A középázsiai csoportba tartoznak a kara-kirgizek, lara-kalpag, üzbec, az Amu-darja és Szirdarja vidékén félmillió beszélő nyelvet. A nyugati csoport 3 további alcsoportra oszlik, ú.m. az urali, a kaukázusi törökség, és az európai tatárok. Az urali alcsoport sokszor emlegetett tagja a baszkir. A Kaukázus északi oldalán lakó nyelvcsalád főbb képviselői a karacsaj, kümük, balkar, és karanogaj. Az európai tatárok alcsoportjaiból ismertebbek a kazáni és a krimi tatárok. A nyugati alcsoportot kb. 30 millió ember beszéli.

b) Az altáji ág 2. csoportja a *mongol*. A következő főbb népek tartoznak ide: a kalmük, a khalkha, a burját, a Bajkál tótól nyugatra a dahur (Észak-Mandzsuriában) és a mongol Afganisztánban. A mongol nyelvet kb. 6 millió ember vallja anyanyelvének.

c) Az altáji ág utolsó alcsoportja a mandzsu-tunguz. A mandzsu csoportból kiválik a mandzsu és a gold, a tunguz csoportból a tunguz, az orocson és a lamut. Mivel Kelet-Szibériában és Mandzsuriában élnek, kb. 3 millió embernek az anyanyelve.

Az összes altáji nyelveket kb. 100 millió ember beszéli. De

ha Japán kb. 100 millió, és Korea 45 millió lakosát is ideszámítjuk, aminthogy sokan így járnak el, akkor legalább 250 millió.

Az altáji nyelvág egynémelyik nyelve az ún. *kihalt*, vagy *történeti* ághoz tartozik. Ily veszteség főként a török törzseket érte. Példa rá a türk, vagy köktürk nép, amelyhez a híres Orchon és Jenisszei vidéki ótörök feliratok tartoznak, az ujgur, amelynek terjedelmes emléke maradt fenn a Kudatku bilikben.

4) *Holmberg*—*Harva* felveti a kérdést, mi lehet az oka annak, hogy e népek ily hatalmas területeket özönlöttek el, míg az urali ág lassanként összezsugorodott? Az okot abban találja meg, hogy e törzsek különös hajlandóságot éreznek a háborúskodásra és életmódjuk is állandóan ébren tartotta bennük a költözködés vágyát. Példának hozza fel a hunok esetét, vagy a rövid időig fennállott hatalmas török birodalmakat. Ilyennek minősíthető a fél Európát előzőnlő tatárjárás, melynek gyászos emlékezetét a Mohi-pusztai csatáról történetünk lapjai is megőrizték.

5) Szólanunk kell még valamit e *népek vallási viszonyairól* is, mert a vallásváltoztatással sok minden beszivárgott az illető nép kultúrkörébe, aminek az ősiséghez semmi köze. Az első kultúrhatás, ami mindennél jelentősebbnek bizonyult, a *pehlevi írásrendszer* átvétele és török viszonyokra való alkalmazása volt a köktürk nép által. Ezzel írták az Orchon és Jenisszei mellett talált ótörök feliratokat (630–745), melyeket *V. Thomsen* fejtett meg 1893-ban. 745–840 között az ujugrok összeköttetésbe jutnak manicheista és nestorianus tanokkal, de kínai buddhista misszionáriusokkal is. Majd egy részük Kelet-turkesztánt özönlí el, hol földművelésre és kereskedésre adják magukat és virágzó kultúrközpontokat hoznak létre. Ujgur irodalmi emlékeket ásott ki egy keletturkesztáni expedíció 1905-ben *Turfám* város romjai alól.

A mongolokhoz az ujugrok közvetítéséből jutott el a kereszténység manicheista szektája. Párzi hatás érzik abban, hogy néhány mongol és török-tatár törzs ismeri a párzizmus mitológikus istenneveit, mint mongol Hormuzda, kalmük Hormstan, párzi Ahura Mazda, burján Arima, párzi Abgraman Aina (földalatti gonosz szellem neve), párzi Aenan—u.az.

De a mongolok életében az igazi fellendülést Dzsingiz khán uralma jelentette (1162 – 1247), ezé a nagy hódítóé, aki virágzó birodalmat hagyott utódaira. Utódainak sikerült Kínát leigázniuk, úgy hogy Pekinget tették birodalmi fővárosukká. A buddhizmus diadalmaskodott a mongolok között, mély nyomokat is hagyott hátra a népéletében. 1368-ban megbukott a kínai trónra felkerült mongol dinasztia és újból divattá lett az ősi sámánizmus felélesztése, a buddhizmus pedig felvette a lámáisztikus formát és elismerte fejének a Dalai-Lámát.

A török-tatár csoport fokozatosan többségében az izlám hívévé szegődött. A szojotok buddhisták, az ujugurok amellet, hogy Buddha híveivé lettek, még nemzetiségüket is elvesztették, elkínaisodtak. A jakutok ellenben, a Baikalon-túli tunguzok egy része, a minuszinszki tatárok nagy tömege, a csuvaszok, és a Volga-tatárok az orosz pravoszláv egyház számontartottjai, tagjai. Egészen sámánisták a csukosok, a korjások és a kamcasdalok. A kultúra legalacsonyabb fokán stagnáló tunguzok, amennyiben nem az orosz ortodox egyház névleges tagjai, szintén sámánisták. De akármilyen hitfelekezet tagjai is, mindenkinél kiütközik az ősi sámánisztikus bélyeg, ezt az ázsiai altáji ágról senki és semmi nem tudja lekaparni. Még a mindent feledtetni tudó idő sem.

6) Az *urali ág* szamojéd és finn-ugor csoportra osztható fel. A finn-ugor csoport ismét két alcsoportra tagolható, ú.m. finnek és ugorok alcsoportjára.

a) A *szamojédek* európai és ázsiai Oroszország legészakibb részén élnek az északi Jeges-tenger partvidékén, a Fehér-tengertől a Chatanga öbölíig terjedő területen. Elszórtan, mintegy 20.000 lelket számlálva. Négy dialektus alakult ki közöttük és ezek alapján lehet, sőt szokás beszélni *jurak*, *taugi*, *jenisszei* és *osztják szamojéd* nyelvjárásokról. Kisebb csoportjuk még ma is kimutatható az Altáj és Szaján hegyvidék körül. A szamojédok névleg keresztyének, de a külszín alatt erősen ragaszkodnak ősi hitükhöz és még ma is folytatják sámánisztikus gyakorlataikat. A szamojéd név orosz eredetű s "*magát fölfaló*"-t jelent, amiből a nép vad, nyers természetére és életmódjára szoktak következtetni.

b) A másik alcsoport a finn és ugor népek közössége. A finn népek között vannak *balti*-, és *volga-finnek*. Az előbbieket a finnek, ezteket és lappok, ma volga-finnek a mordvinek, csere-

miszek, votjákok és a zürjének. Vegyük sorra e népeket és nézzük meg, hogy hol és milyen művelődési és vallási viszonyok között élnek, hány lelket számlálnak stb.

A tulajdonképpeni finnek Finnországban, de az Oroszországgal közvetlenül határos területeken is élnek. Hazájuk neve *Suomi*. Mind keresztyének és a kultúra hihetetlenül magas fokán állnak. Rendkívül gazdag néphagyománnyal — részint pogánykorival is rendelkeznek. Foglalkozásuk: földművelés, állattenyésztés, erdőgazdálkodás, halászat és kereskedelem. A finnek lélekszáma, beleértve a Svédországban és Norvégiában lakó finn lakosságot is, kb. 5 és fél millió.

Az észtek Észtországban (*Eesti ma*) orosz fennhatóság alatt élnek, a Balti-tenger keleti partján elterülő kis földjükön. Mivel hazájukba betelepült orosz és német kisebbség is él, az észtek száma nem igen több 2 milliónál. Tekintélyes népköltészeti anyaguk van, részben ősi eredetű.

A volga-finnek a mordvinok, cseremiszek, votjákok és zürjének. Az utóbbit *permi népeknek* is nevezik. A mordvinok a legtekintélyesebb alcsoport, lélekszámuk 1,800.000. A szimbirszi, nizsnijnovgorodi, szaratovi, tambovi és penzai kormányzóságban élnek a Volga jobb és bal partján. A mordvin nevet csak idegenek használják, magukat *erza*, és *moksa* nyelvjárásaik szerint különböztetik meg. Ma keresztyének, de az új máz alatt vígan folyik az ősi kultusz is.

A mordvinoktól északi irányban, a Volga középső folyása mentén a cseremiszek települtek le. A kazáni kormányzóságban tömegesebben. Az oroszok a Volga jobb partján lakókat hegyi, a bal parton lakókat mezei cseremiszeknek nevezik. Számuk 600.000. Többségük keresztyén, de vannak pogány cseremiszek is, sőt a keresztyén többség hitében sincs sok köszönet.

A permi népek a votjákok, és a zürjének. Az előbbieket lélekszáma kb. 650.000, az utóbbiaké kb. 500.000. A votjákok főképp a Vjat-ka zürjének a Vologda kormányzóságban telepedtek le. A votjákok magukat *ud-murt*-nak, a zürjének pedig *komi-murt*-nak nevezik (Káma melléki ember). Névleg keresztyének.

Legutoljára hagytuk a kicsiny lapp népet, mely a finn néppel áll legközelebbi rokonságban, de valószínűleg szamojéd származék. Az enyészet szélén álló kis nép, mely négy európai országban van szétszóródva, Norvégia, Svéd-, Finn- és Orosz-

ország északi felében. Lélekszáma mindössze 40.000. Norvégiában kb. a fele él. Részben nomádok, részben letelepültek. A nomád lappok halászatból és rénszarvas-tenyésztésből tartják fenn magukat. A lappok manapság keresztyének, de csak nevükben és az anyakönyvekben virul keresztyén hitük — a valóságban mindenütt burjánzik az ősi paganizmus.

Az ugor közösséget három nép alkotja: a *vogul*, az *osztják* és a *magyar*. Tehát népünknek a legközelebbi rokona a vogul és osztják nép. Az ugor elnevezés a török *onogur* (on—tíz, ok—nyíl), török népnévből (a tíz nyíl nemzete) ered, ebből rövidült *ongur*, és a későbbi fejlődés során átment a szláv-ságba, ahonnan aztán a bolgár törökség uralma alatt élő magyarságra is kezdték már a 9. sz. elején alkalmazni. Belőle alakult ki a magyarok *Ungarus* (*Hungarus*), *Ungar* stb. neve. A név tovább bővült és a szláv előképzős Jura lett belőle, majd *Ugra*-vá alakult át és az onogorok ősi földjén megtelepedett vogul-osztják törzsek elnevezésévé is vált.

A vogul népnevet maguk a vogulok nem is ismerik és soha sem használják. Csak az osztjakok és a zürjének nevezik így őket. Az oroszban valószínűleg zürjén jövevényszó, az oroszból aztán átkerült a többi nyelvbe is. A vogulok helyette önmaguk és osztják testvéreik jelölésére a *mans* nevet használják. Ez maradt meg a magyar, mogyer elnevezés magy, mogy előrészében is. (A név 2. része t. i. a török *eri*, *er*, *szum*, *erum*, *ere*, *er* változata.)

A vogulok ma Északnyugat-Szibériában laknak, az Ural hegység és az Ob alsó folyása közötti hatalmas területen, a következő folyók mellett: Szoszva, Szigva, Bozva, Pelimka, Konda és Tavda. Számuk *Kannisto* becslése szerint kb. ötezer. A nagy távolságon és nehéz közlekedési viszonyok folytán mégis három nyelvjárás különböztethető meg benne. A vogulok halászatból és vadászatból élnek. Kivesző félben levő nép. Rendkívül gazdag népköltészetük van, melyet magyar tudósoknak már az utolsó órában sikerült feljegyezni. Mai hazájukba a finn-ugor nyelviskola szerint európai őshazájukból a 13—15. sz.-ban vándoroltak be osztják testvéreikkel együtt. Névleg keresztyének.

Az osztjakok Északnyugat-Szibériában a tobolszki és tomszki kormányzóságban élnek, az Ob és keleti mellékfolyói mentén (Kazim, Tremjugan, Vach, Vasjugan, Szalim, Irtis,

Demjanka stb.). Az osztjások saját elnevezése *chande*, vagy *chante-chui* összetételt használják "osztják ember" értelemben. Számuk 18· 20.000 között ingadozik. Ebben is, mint a vogul nyelvben, három főnyelvjárás ismerhető fel. Életmódjuk, mint a voguloké. E népnek is rendkívül gazdag népköltészeti hagyatéka van. Szintén csak névleg keresztyének.

Az ugor közösség harmadik tagja a *magyar*. Kiszakadván testvéreik közösségéből, a Vereckei szoroson át, 896 körül a mai Magyarország területére zúdult, itt és az erdélyi fennsíkron magának hont alapítva, már több mint 1000 év óta állja a vészt és a vihart. "Mefogyva bár, de törve nem, él nemzet e hazán." Az ország határain kívül és belül élő magyarok létszáma kb. 17 millió.

7) Végül határozottan ural-altáji nyelv a *szumir*, mert grammatikájában, szókincsében, ősműveltségében és vallásos életében oly nagyterjedelmű ural-altáji sajátosságok, egyezések fordulnak elő, amelyek mind mennyiségi, mind minőségi tekintetben sokszorosan felülmúlják: az akár direkt, akár indirekt érintkezésből elképzelhető sajátosságok, egyezések mértékét. De ezekről majd a következő paragrafusban lesz szó. Ha tehát nem érintkezés, akkor csak rokonság lehet. A történeti idő (Kr.e. 3500 körül) velük kezdődik. Ez idő tájban már a Tigris és Eufrates alsó folyása mellett Babilonban laknak, amikor is Babilon északi részén már sémi törzsek tanyáznak. Középbabilon bár szumir uralom alatt áll, többé-kevésbé vegyes lakosságú terület. Hogy a szumirok miként nevezték magukat, bizonytalan. Valószínűleg nem *Sumeru*-nak, mint ahogy a modern tudomány nevezi őket. Mi ma csak átvettük a sémi-babiloni jelzést, amint ők nevezték ez allofil fajt. Továbbá számon tartjuk használatát és ismerjük valószínű etimológiáját. Legelőször a Hammurabi kódex 5,7. kk. §-ban fordul elő. Etimonja pedig a szumirok lakta terület *Ki-engi* neve volt, amely Gudea kora óta megbővül egy *rafon*. komplementummal és *Ki-ingira*-nak, ill. *Ki-in-gi-ir*-nek hangzik. Nos ebből lett a *sumeru*, vagy *sumiru* műszó (a *g*-, ill. *ng-m* már a szumiron belül is gyakori hangátmenet, v.ö. pl. *dingir-dimir*). Kiengi egyébként – ország, a szumir föld, a szumir haza neve.

8) Szumirok és sémiták között dúl a harc a történeti kor eleje óta, már nem is a hegemoniáért, hanem a pusztá létért. A harc ide-oda ingadozik. Békés egymásmellett-élésről szó sincs.

A küzdelem azonban nemcsak sebeket ejt, hanem a küzdő feleket egymáshoz közelebb is hozza. Jobban megismerik ellenségeiket. Így esett meg, hogy a sémi-babiloniak átveszik a szumir kultúrát minden tartozékával (írás, anyagi kultúra), s noha Hammurabi 2000 körül végleg meghódította és birodalmába bekebelezte Szumériát és e tettevel a szumirokat lassú beolvadásra kényszerítette, mégis a győzők lettek a legyőzöttek. E folyamat már I. Sargonnál és fiánál, Haram-Sin-nél (2800 körül) elkezdődik, hogy folytatódjék aztán az asszir-babiloni, ill. szumir irodalmi termékek kétnyelvű szerkesztéséig, különösen vallási téren, s mivel ez eljárásmodot az asszirok is gyakorolták — egészen a középkori latin mintájára —, az asszirok és babiloniak világpolitikai érvényesülése következtében így lett a szumir hajtásokból is bőven táplálkozó babiloni kultúra *világkultúra!*

De a szumir nyelvre is hatott a sémi-babiloni idioma. Különösen azután, ahogy megszűnt élő, beszélt nyelv lenni. A sémi-babiloni írnokok többé nem értették meg e nyelv ural-altáji sajátosságait és felcserélték sémi konstrukciókkal, ezért szinte más nyelv a papi redakcióban született mesterséges és az élő, beszélt szumir nyelv. Tehát a sémi szerkezetek jórésztben e papi írnokok számlájára írandók át.

Egyébként nincs kizárva, hogy a sémi-babiloni nyelv már az *élő, irodalmi szumir nyelvre is hatott*, s hogy kis részben így magyarázandók meg azok az elválasztó különbségek, amelyek a szumir nyelv ural-altáji karakterét megtagadni alkalmas bizonyságoknak látszanak. De erről bővebben majd a következő paragrafusban lesz szó.

*A szumir— ural-altáji közös ősmitológiai örökség
előző szakirodalmi visszhangja*

Fro, Lenormant francia assziriológus vetette fel először a kérdést, mikor egyik művében a szumir ősvallás képzeteit is felhasználta Halévy ellen, a turáni szumir nyelv létezése javára. A kutatás meglehetősen kezdetleges volt, s bizonyos elszármazottság okozta, hogy Lenormant törekvését akkoriban nem koronázta siker. De, hogy e kérdés felvetése jogosult volt, mások példája is igazolja.

Fritz Hommel Grundriss d. Geographie und Geschichte des alten Orients I-II. II. 1904, 1926 — mindenütt tekintettel van

a vallási képzetek összefüggésére is, és sokszor helyesbítőleg nyúl bele azok menetének korrekciójába, Hommelnek 1. felét recenzeálta *Munkácsi B.* és elismerte, hogy Hommel könyve igen instruktív az ural-altáji népek őstörténetére vonatkozólag is. Érveit mind vallásos képzetekből merítette.

C. von Orelli jól ismert vallástörténeti kézikönyvében a török—tatár sámánizmus jellemzését e sokatmondó nyilatkozattal fejezi be: "*Grosse Anlichkeit haben diese Anschauungen mit den babylonischen.*" A szumir vallást pedig így jellemzi: "*Die älteste Landesreligion, die jener nichtsemitischen Sumerier, scheint nicht viel anders gewesen zu sein, als wir bei den Turaniern Tataren, usw./ fanden: Oppiger Geisterglaube, welcher zur Zauberei trieb, also Schamanismus.*"

Munkácsi az ural-altáji népek ősműveltségét egy másik művében így jellemzi: Felsorolván a szumir és altáji szóegyezéseket hozzáteszi, ezek "csakis történeti kapcsolat felvételével magyarázhatók." *Rendkívüli történeti távlat nyílik meg ezzel előttünk.* Az ősi nyugat-ázsiai nép, melynél az emberi műveltség legrégibb alapjait találjuk, melynek kulturális hatása már a Kr.e. 6. évezredben kiterjedt közeli és távoli népekre, Turán, ill. az árjáktól még akkor el nem foglalt Irán felől közvetve, vagy közvetlenül érintkezésben állott azzal az ősnéppel is, melynek ma a törökök és mongolok a leszármazottjai. Az altáji mitológia legfőbb alakjának, *az ég istenének neve*, s vele együtt, mint ezt már *Lenormant* fejtegette, *e népek hitéletének még sok eleme szumir eredetű.*

Ugyanő egy másik tanulmányában a következő nagyfontosságú megállapítást teszi: "Határozott bizonyítékaim vannak arra, hogy az asszir—babiloni műveltség hatása kiterjedt a magyarral legközelebbi rokonságban álló népekre is. A magyar fajta és török népeknél a Volgától egész az Altáj hegységig, ahol csak az ősi pogány hitélet képzetei teljesen el nem tűntek, a *hagyományok lényegileg egyeznek, az asszir—babiloni és héber források hasontárgyú közléseivel, változataikban pedig ezeket sokszor kiegészítik, ill. megvilágítják.*"

Varga Zs. a MTA-hoz benyújtott pályadíjnyertes művében kiegészítésül, ősrökonsági alapon egybeállította Szumir (Babiloni) örökség az ural-altáji népek vallási életében (Debrecen, 1925, 110. l.), különlenyomat a TESZE 1925. évf.-ból cím alatt mindazon vallási képzeteket, melyek meggyőződése

szerint sumir — ural-altáji közös örökség. Kár, hogy a mi nyelvészeink és őstörténet kutatóink e tanulmány eredményeit hallgatással mellőzték, holott igen érdekes dolgok voltak benne.

U. Holmberg-Harva Finno-Ugrio, Siberian Mythology, (Boston, 1927) cím alatt megjelent művében 587 lapon tárgyalja az ural-altáji népek ősvallási kérdéseit. A hatalmas mű a *C. F. Moore* által szerkesztett: *The Mythology of all races, IV.* köteteként jelent meg. Ez és a belőle önállósult *Die religiösen Vorstellungen der altaischen Völker* (FF. 1. kötet, 1938.) jelenti a szerző vallástörténeti működésének a zenitjét. Valóban csúcspont, melyről szakemberek és műveltek egyaránt áttekinthetik népeik ősvallási hiedelmeit. De sajnós *Holmberg-Harva* is még csak az asszir-babiloni képzetek kisugárzásáról, ősvallási hitnézetek átvételéről beszél egyes ural-altáji népek által. Ez az ún. *Holmberg-Harva*-féle *migrációs* teória. Ily szempontból közömbös számára, hogy a babiloni kultúrának melyik népi eleme sumir vagy sémita, az átadója, s átsugárzója? Nagy általánosságban 14 ural-altáji ősvallási hiedelemre tételez föl Babilonból kiáramló hatást, anélkül, hogy a szumirok nevét egyetlen egyszer is megemlítené. Bizony még a *Holmberg-Harva migrációs teóriájától* is hosszú az út az ősvallási hiedelmek, a sámánizmus lényegi azonosságáig.

Ennyi kiváló szakember példája után indulva, nem látszik megokolatlannak és vakmerőnek, ha újolag kísérletet teszünk az ural-altáji népek ősvallási életében föllelhető sumir örökség felkutatására. Célunk kettős: ősműveltségi és nyelvészeti. Az ősvallási képzetek lényegi azonosságában újabb igen fontos bizonyítékát kívánjuk szolgáltatni annak a ténynek, hogy a sumir újabb altáji nyelv. Vállalkozásunk nehézségeivel teljes mértékben tisztában vagyunk.

a) Roppant hatalmas terület és annyi kultúr-keresztződés lehetőségétől terhes — Ázsiai keleti szélétől Európa nyugati pereméig, sok különböző nyelvvel, hiányos feljegyzésekkel, ez az egyik, az első nehézség.

b) A 2. annak a viszonynak a tisztázatlansága, melyben a történeti kor elején szumirok és sémi-babiloniak állanak egymáshoz. Nem lehet pontosan elkülöníteni, hogy a későbbi babiloni kultúrából, mi a szumirok része és mi a sémi-babiloniaké. Természetesen amihez azonos nyelvi kifejezések állanak

rendelkezésünkre az ural-altáji nyelvek köréből, az mind a sumir kultúra javára könyvelendő cl.

c) Bizonyos fokú nehézséget okoz a közép őshaza pontos meghatározhatatlansága.

d) Az animizmus, a manaizmus és a totemizmus mindenütt azonos elveken nyugszik, itt tehát csak az azonos kifejező eszközök dönthetik el a genetikus összefüggés tényét. Az azonos lelki meghatározottság külső jegyei tekintetében egyedülálló döntőbíró csak a nyelv lehet.

E nehézségek ellen csak az itt felsorolt *kritériumok* vértelhetik fel még a gyakorlott kutatót is.

1) A közös ősi származás és rokonság tényén alapuló egyezéseknek olyanoknak kell lenniük, amelyeknek sumir és ural-altáji eredete és jellege nyilvánvaló.

2) Az ősi vallási rokonság ténye annál meggyőzőbb, minél primitívebb képzetre vonatkozik. Ilyenek az animizmus, a manaizmussal szorosan összefüggő varázslás (sámánizmus) és a totemizmus. Hallgassuk meg csak, mit mond erre vonatkozólag a kiváló finn-ugoros nyelvész, *Zsirai M.*: "Találunk olyan központi képzeteket, hiedelmeket és szokásokat, amelyeket bizvást tulajdoníthatunk az ősnépnek. Kétségtelenül ilyen az *animizmus*, a lélekhit, ezzel összefüggésben a *halottkultusz*, *bizonyos állatok (főleg a medve), természeti jelenségek és tárgyak szertartásos tisztelete*, úgyszintén a *varázslás*."

3) Az egyezések csak akkor meggyőzőek, ha sumir részen is, és ural-altáji részen is — lehetőleg az egyik főágazatban — megvannak, tehát ha *egyetemlegesek*.

4) Az egyezés bizonyos, ha azonos kifejező jelek is támogatják és az az egyező szójel nem izolált.

* * *

IRÁNYELVEK A SZUMIR KÉRDÉS ELDÖNTÉSÉHEZ

1) A *kur* nem jelent idegen országot, hanem a sumir őshazát, szemben a babiloni mélyfekvésű síkfölddel, legfeljebb az Enlil appozíciójául szolgáló *lugal* kurkurra jelenti még a mellette fekvő elámi felföldet.

2) A *ki*, a mélyfekvésű babiloni síkföldre vonatkozik s eredeti jelentése alantfekvő, szemben a hegyvidékkel. Ezért lesz az alvilágnak is egyik neve és lesz a helyjelölő általános determinativum belőle.

3) A *mada*, *mad*, ma közömbös jelentésű, s ezért lesz *Beel matati* és *Maan* ankv. a földisten általános jelölése.

4) A sumir őshaza felföld jellege az égre nézve és a földre nézve egyenesen suggerálta a magasság és az alantfekvés fogalmát. Ezért jelent már az *an* is, méginkább pedig a *nim*, *num*, és a *ki* magasat, illetve mélyenfekvőt, alantfekvőt.

5) A szumir alvilág kurnugea neve még az őshazában fejlődött ki, ezért kur.

6) *Mu-an* — menny (Varga Em. és Bobula).

7) Az ural-altáji őshaza tehát Elam északkeleti része és a hozzácsatlakozó Iran és Turan (hum baba, Nicirhegy, Ninlarsag, okur stb.). Csak így magyarázódnak meg a nyelvcsalád mindkét ágára kiterjedő szumir nyelvhatások. Itt előfordul mint őstelepítés a méh is.

8) Az ugor ősnép vallási képzetei közül Zsirai közös megnyilatkozásnak tartja az animizmust, a halottkultuszt, bizonyos állatok, főleg a medve, természeti jelenségek és tárgyak szerint való szertartásos tiszteletét, úgyszintén a varázslást.

9) Az ugor név (Ugra Jugria, hungarus stb. az onugor törökség), a bolgár törökség egy részének saját elnevezéséből eredt az r-képzővel ellátva és annyit jelent, mint tíz (on) és nyíl (ok), a tíz nyíl. átvittven a tíz törzs nemzetsége (Zsirai, FUR, 143. kkl.).

10) V. szerint a magyar név nem a vogul ember, nép jelentésű szóból ered, hanem a nada szó.

11) Sz. o. belföldi neve kin (gil) nád és kalama.

12) Naptár hold-hónapos. A hónap neve is hold hónap, csak szumirban a neve itu, a nap Uzu nevétől képezve (Em. 1913. évf.).

13) Az estve neve nap leesése (Udsi, ereb Samsi).

* * *

A szumir nyelv ural-altáji karaktere is igazolja a genetikus vallási összefüggést

Téved Karjalainen, mikor az altáji és az obiugor vallások közötti egyezések esetében mindig az ugor népeket tartja kölcsönvevőknek, az altáji törzseket pedig kölcsönadóknak. De téved *Holmberg-Harva is*, mikor ismert nagyértékű vallástörténeti műveiben mindig az ural-altáji népeket állítja oda az elő- vagy délázsiai kultúrkörből, ill. az indoiráni kultúraltabb népektől függő félnek. Ha e tétel az esetek egy részére áll is, semmi sem bizonyítja, hogy az egyezések másik, mint majd látni fogjuk, nagyobbik felére is érvényes-e? Semmiesetre sem. Az így, kielégítően meg nem magyarázható. Itt nincs más remezim, mint az ősrökség felvétele. Az egyezések oly számosak és az egész területre kiterjedők, hogy más nem segít, mint a szumir nyelv besorozása az ural-altáji népcsalád egészébe. Vagyis, más szóval, annak az elismerése, hogy *a szumir ural-altáji nyelv*.

A rokonságvitátás elnémulása

O'Donner és Munkácsi B. elutasító érvelése

De, vajon, valóban igazolható-e, hogy a szumir nyelv az ural-altáji nyelvcsaládhoz tartozik? Nehéz kérdés, mert a szakemberek többsége mind sumirológiai, mind ural-altáji nyelv-

vészeti részről tagadólag válaszol reá. Óvatos tartózkodásuknak megvan a tárgyi oka. A szumir nyelv első turáni harcai a szumir grammatika nagyon fogyatékos alapjára építették teoriájukat, amellett ural-altáji nyelvismeretük igen hézagossá vált, úgy hogy a szumir nyelv önállóságát tagadó *J. Halévynek* nem volt nehéz e ponton sarokba szorítani ellenfelét. Mivel a szumir nyelv-vita 1874–1919-ig dühöngött, ez időszak alatt csak néhány merészebb kutató mert nyíltan állást foglalni a nyelv ural-altáji karaktere mellett (*Fritz, Hommel és Galgóczy J.*). Hasonló tartózkodás nyilvánult meg ural-altáji részről is, ahonnan csak *O'Donner* 1881-ben és a magyar *Munkácsi B.* (1904–1920 között többször is) adott kifejezést elutasító véleményének. *Munkácsinál* látszik a pozitív irányban való előhaladás, *Donner* tartózkodóbb volt. A kérdés megoldását az lassítja, hogy két különböző nyelvterület nyelvészeinek kell összefogniuk, hogy eredmény jöjjön létre. Mi mégis úgy véljük, hogy a kérdés eldönthető. Itt teszünk kísérletet reá, a bizonyítékok előterjesztésében azonban csak a legszükségesebbekre korlátozódunk. A bizonyítékok részletezése helyett utalunk Öt-ezer év távolából (1942) című mű II. részére, mely rendszeres szumir grammatika.

Az ural-altáji nyelvészek, *Donner* és *Munkácsi* okfejtését követem és amiben egyetértünk, azzal röviden végzek.

1) *Munkácsi* elismeri, hogy a szumirban némely magánhangzóváltakozások az illeszkedés nyomainak tetszenek. *Donner* felsorolván a magánhangzó illeszkedés nyomait és eseteit a szumirban, hozzáteszi: "mindez kétségtelenül hangzóharmonia, de távolról sem éri el azt a kiterjedés mértéke, hanem maga a hangtani jelenség."

2) Általánosan tudott dolog, hogy a szumir szó elején nincs mássalhangzó csoport.

3) Nem-jelzés a szumirban nincs. A 2-3/p-t, *Donner* nem tartja rokonság-bizonyító kritériumnak, mivel sok más, egymással semmi összefüggésben nem álló nyelvben is előfordul. Mi sem mondjuk, hogy a rokonság eldöntő kritérium volna, de ha jelen nem volna, minden esetre kettővel kevesebb argumentumot könyvelhetnénk el a szumir-ural-altáji rokonság javára.

4) *Munkácsi* megállapítja, hogy a szumirban a viszonyítás ragokkal történik, *Donner* azt kifogásolja, hogy *Haupt* olvasata szerint, *Lenormant* olvasásával szemben mindössze három

olyan rag található, amelyeknek parallelje az ural-altáji nyelvcsalád nyelveiben is jelen van. Tehát a formánsok fontosságát teljes mértékben elismeri, csak számukat kevesli. Persze ma a ragok kérdésében is tisztábban látunk, mint 1881-ben. De e kérdésre majd még visszatérünk.

5) Munkácsi szerint egyező szumir-ural-altáji nyelvsajátosság, hogy az alannak és tárgynak nincs rangjelzése. *Donner* ezt is sok nyelvben előforduló sajátosságnak minősíti.

6) A birtokviszony kifejezhető pusztán szórendi helyezkedéssel is. (Munkácsi és *Donner* azt írja erről, hogy másfelé is előfordul, tehát bizonyító ereje nincs.)

7) Mandzsu módra kifejezhető pusztán a többes is kettőzéssel is. *Donner* a többes képzés három módozatát ismeri fel a szumirban: a) az egyes szám, b) a kettőzés, c) az *ene*-vel való képzés. Hivatkozik a keletafrikai dinkára, a délázsiai malájira, ahol szintén megtalálható, és a logikai fejlődés eredménye, éppen ezért, "a nyelvrokonságra nézve semmit sem jelent".

8) A melléknevek fokozása szintaktikai úton is történhetik (Munkácsi).

9) A személyi névmások kezdőhangjai a törökéhez hasonlóak és belőlük birtokos személyragok is képződnek (Munkácsi).

10) Egyes számnevek török hangzásúak (Munkácsi). *Donner* erre vonatkozóan azt mondja: "A nyelvrokonságnál a számnevek egyezése nem kizáró bizonyíték ugyan, de mindenesetre súlyos argumentum." *Haupt.* olvasásában legfeljebb a *pes* hasonlítható össze a csuv. *visse*, jakut *üs*, tör. *üo*-csel. Ez pedig semmi.

11) *Donner* szerint a *szumir névképzés* bizonyos nyugat-afrikai és hátsóindiai nyelvek eljárás módjára emlékeztet inkább, mint az altáji ágéra, a gyök elibe tett *a. i. u. e.* vokális augmentummal. Némely esetekben a japán nyelv is mindig odatesz egy *o* hangzót a gyök elé, de a névképzési mód nem munkáltatott ki a szumirban általános principiummá és használata igen ritka. Gyakoribb *absztrakták* képzésére a *nin* (mindenféle) és a *nam* (sora) használata, amelyek a gyökszóval éppúgy összenőnek, mint a ki/hely jelentésű prefixum.

12) Az igeragozásnál a szumirban csak a kezdődő ún. szintaktikai agglutináció van meg, de ez más, hasonló fokon álló nyelvekben is megvan.

13) Az igei szuffinummképzők (*da*, *ta*, *ra* és *su*) közül a *da*

egyaránt pre- és szuffigáltatik, a többiek csak prefixumként alkalmaztatnak, az első reflexio jelentésével szemben kauzatív jelentéssel.

14) Primitív az igető használata minden képzői pótlék nélkül tranzitív, intranszitiv, intenzív és kauzatív jelentésben.

15) A pronominalis objektum bekebelezése az igeformába, szintén olyan képzési mód, mely éppúgy sajátos vonása a szumirnak, mint sok más nem rokon nyelvnek. Ugyanez áll a tagadó igeragozásról.

16) A szumir prepozitívus igeragozási mód ugyan figyelemreméltó eltérést mutat az északázsiai nyelvek szuffigális karakterétől, de az ősbabiloni nyelv primitív agglutináló állapota mellett csupán ezen egy okból a rokonság viszonya nem volt apriori megragadható. Ez eltérésből tehát annyi bizonyosan következik, hogy a szumir-ural-altáji együttélés e nyelvek legtöbbjének mai igeképzése kialakulását, s így ama nyelvek szétválását is megelőzte.

Donner egy kis statisztikával igazolja, hogy miért nem látszott valószínűtlennak a Lenormant közölte grammatikális vázlat alapján a szumir-ural-altáji ősidejű rokonság felvétele. Azért, mert az esetviszonyok kifejezésére szolgáló 14 különböző posztpozíció közül 7, a számnevek közül 6, a duálisképzés, a tagadó igeragozás, az 1.-2. sz. névmás, a demonstrativum közössége a szumir egybevetését az ural-altáji nyelvekkel elfogadhatóbbnak tüntették fel, mint besorozását bármely más nyelvcsaládba. A *Lenormant* adatai azonban a *Haupté*hez viszonyítva, nem mindenben megbízható alap.

A *Haupt-féle alapra helyezkedve*, már előre kimondja, hogy a *szumir-akkád nyelv határozottan nem ural-altáji nyelv*.

Donner végkövetkeztetése tehát így szól: "Vizsgálódásaink odakonkludálnak, hogy a *szumir nyelv, formális struktúrája semmi akadályt* nem állít az ural-altáji nyelvekkel való rokonság felvételének az útjába, ha a szumirt olyan időre visszük vissza, amikor az altáji nyelvek vagy még nem érték el mai fejlődési formájukat, vagy még egyáltalán nem váltak szét. De e pusztán lehetőségtől az *Oppert* és *Lenormant* pozitív állításáig óriási a távolság... Tehát míg a rokonságot bizonyító határozott nyelvi jelenségek elő nem kerülnek, mindaddig a szumir nyelv éppoly *izolált* marad, mint a *baszk* Európában."

A *Munkácsi* antiszumir érveit a következőkben összegezhetsük: A felsorolt érvek minden esetre igen számbavehető bizonyosságai lehetnének a szumir nyelv ural-altáji eredetének, ha nem társulnának hozzájuk, mindenekelőtt az, hogy a *szumir képzők és ragok egy része* nem elől, hanem hátul csatlakozik a tőhöz, vagyis *prefixum*. Hasonlóképp, hogy a névutók mellett jó számban vannak *prepozíciók* is. Szintén eltérő, nem ural-altáji módja a szóképzésnek, hogy az igető *kettőztetésével műveltetők* alakulnak. De leginkább ellene mond az összes ural-altáji nyelvekben követett rendszernek *ama szumir szórendi szabály*, hogy a *jelző a jelzettnek, a birtokos a birtoknak* nem előtte, hanem *utána* áll, sőt a *jelzett szó többese és ragja is az utána vetett jelzõn van kitéve*. *Amely nyelv így alkotja jelzõs szerkezetét, az ural-altáji nem lehet.*” ... “Bár ezek szerint egészen téves irányú volt e kutatás, mely a szumir nyelv rokonságát az ural-altáji nyelvcsaládban kereste, van mégis *egy becses eredménye* az idevonatkozó munkásságnak, az t. i., hogy *rámutatott e nyelvek szókincsének néhány kétségtelenül egyező adatára.*” ... Idéznünk kell, ha ismételten is, a következő végkövetkeztetését: “*Úgy látszik ezen s egyéb idetartozó jelenségekből, hogy az ural-altáji népcsalád keleti ágának a szumir nép volt a műveltségben ősmestere, s hogy a szumir ékírásokban maradtak fenn az ural-altáji nyelvek legrégebb emlékei.*” A *Heinrich G.* által szerk. EIT. IV. k. 34. l., ahonnan a jelzett rész idézve van, alul a jegyzetben hozzáteszi: “*nincs kizárva, hogy ugyan-e műveltségi hatásban részesedtek a finn—magyar népek is*”.

A szumir — ural-altáji nyelv

I. Hangtan — általános bizonyítékok:

1) A szumirban a szó elején *mássalhangzó-csoport* nem állhat. Ugyanez a helyzet az ural-altáji nyelvekben is.

2) A szumir nyelv éppúgy ismeri és alkalmazza a *magánhangzóilleszkedés* törvényét, mint az ural-altáji nyelvek. Különbség csak az alkalmazás mértékében van. Ellenkező feltevésekkel szemben e jelenség az ural-altáji nyelvek ősi jellemző vonásának tekinthető. A szumirban jellemzőbb esetei a következők:

a) a különböző szájképzési hangzók illeszkednek egymáshoz, pl. *anim, enim, anigin, enigin, gurin, gurun*, vagy *girin* (gyümölcs), *asig, azag* (betegség neve).

b) a nevekhez járuló hangzópótlék a szógyök törzshangzójához alkalmazkodik, pl. az *a, e, i, u*, formát veheti föl; *ukkini* Gud. A. Cil.

6) *mu-ra-du-us* Rim-Sin Kanephore A.II.2 (neki építettek); SUDIDUIZU (Gud.A.Cil.IX.2) távol vagy tel, stb.

c) az igei prefixumok alkalmazkodnak egymáshoz, pl. *mi-ni-in, mi ni ib, na-ab, mu-un, na-ab* stb. A *ra, su, ga, ka* ragok, ha a helyzet úgy kívánja *ar, ir, ur, us, as, es, ag, eg, ak, ek* stb. alakot ölthetnek.

d) hangzóilleszkedés esete forog fenn a gyökszótagok hangzó összevonása, esetleg a 2. szótag eliziója által előidézett esetekben, mint pl. *ud-bi-a* helyett *udba* – az időben, akkor. Az *al-du-on-na* helyett *aldunna* – menő. És a példák végtelen tömege;

e) szumir szókezdő *z* a török nyelvjárásokban *j*-vé, az altáji nyelvekben *dz*-vé lesz. Pl.: *zagsu* – sors, mongol *dzaja*.

f) A szó belsejében levő dentalis (D.T.) meglágyítva hangzik, pl. szumir *ad, ada, adda, ai*, török *aryk, ayik* – medve, ősatya.

g) A szóközépi EK. *dingor* – isten, az ES üban *dimir* formát ölt, ugyanez a hangtani jelenség található meg a törökben *tungus, domuz* – disznó, kangit, *kimir* – porcogó stb.

h) A két nem, a különböző irányok, az erős, és tompa zaj, az erősebb és gyengébb cselekvés fokát jelző szók e tulajdonságaikat mind a szumirban, mind az ural-altáji nyelvekben egymáshoz való hangtani asszimilálással fejezik ki. Szumir pl.: *Adda* – atya, *ummu* – anya, *kuł* – fiú, *kel, kil* – leány, *igi* – előrész, *front, aga* – hátsórész, *sag* – fej, tető, *sig* – alsórész, *man-min* – mindkettő, *dab-dib* – megfog, megragad, *tal-til* – teljessé tesz, kiegészít, *sar-sir* – növényzet, tenyészet, *laoh-luch* – tisztít, mos, *ohar-ohur* – tervez, készít; altáji példák: *ama* – atya, *eme* – anya, *amoha* – após, *emohe* – anyós, *oha-oha* – férfi, *oheohe* – asszony, *amila* – himmadár, *emile* – nőtényemadár, *vasi* – alászáll, *vesi* – felszál; tunguz pl.: *ati kan* – öregférfi, *etirken* – öregnő; finn-ugor példák: a közelre és távolra mutató *ez, az, vog. tit, tati*, finn *ta* és *tuo*, cser. *ti* és *tu* névmások, magy.: *karom, köröm, kavar-kever, lobog-lebeg*,

rándul-rendül, tofog-típeg, omol-ömöl, gyur-gyür stb. igepárok, ahol a cselekvés erősebb fokát mindig a mélyhangú formák jelzik.

*

II. Alaktan — általános bizonyítékok:

1) A szumir nyelvnek az ural-altáji nyelvcsaládba való tartozását bizonyítja az alaktani egyezések minden fontos pontra kiterjedő hosszú sorozata:

a) Szumir és ural-altáji nyelveket egyformán az *agglutináció* jellemzi más nyelvek formális ragozási eljárásával szemben. Az agglutinatív karakter azt jelenti, hogy a szótő nem változik, hanem a képzőelemek odaragasztatnak, mintegy odaenyveztetnek a változatlan szótőhöz és így fejezik ki a viszonyítást.

b) Az altáji nyelvekben az affixumok csak akkor használhatnak, ha a kifejezendő gondolatok világossága ezt megköveteli. Különösképpen hiányzanak a kázusaffixumok, valamint a számjelzés és *a* nem körülírásos kifejezése.

c) Az egész ural-altáji nyelvcsaládnak jellemző vonása a névi és igei gyökök hiányos megkülönböztetése. Nevezetesen az összes igealakok névi formákra vihetők vissza. *Grunzel* ezt írja az altáji nyelvekről: "névi és igei gyökök között nem vonható éles határ, tiszta ige, mint az indogermán nyelvekben, e népcsoportra nézve nem létezik" (Ford.). *Müller* e kérdéstről így nyilatkozik: "Az igét többé-kevésbé még a nominális felfogás uralja". *H. Winkler* is hasonlóan ítéli meg a helyzetet: "Die Tatsache, dass d. Formen des Verbum finitum reine Substantiv a nomina actionis zu Grunde eigen, welche einfach die possessiven oder pradikativen Personalaffixe annehmen, ... ist dem Altaischen durchaus üblich. Es beruht auf diesem Princip eigentlich die ze Verbalabwandung". A f.u. nyelvcsopotról pedig *Zsirai* állapít meg hasonló törvényszerűséget (FUNY* 1937. 83. kkl.).

d) A szumirban nemjelölés nincs, akárcsak az ural-altáji nyelvekben.

e) *Winkler* megállapította, hogy az ural-altáji esetviszonyoknak *helyi szemlélet* képezi az alapját. Ugyanez a tétel érvényes a szumir esetviszonyokra nézve is, abból is kitűnik, hogy a szumirban és az ural-altáji nyelvekben azonosak a kázusáffixumok és a helyjelölő képzőelemek.

f) Az egyszerűbb gyökökből való *szóképzés* mind a névszói, mind az igei szóképzéssel kapcsolatban nem egyéb, mint *szóösszetétel*. Nem mindig ismerhető fel az összetevő alkotórészek önállósága, sem a szumirban, sem az ural-altáji nyelvekben, de az esetek túlnyomó részében igen. Ilyenek pl. az *a* állítólagos prefixummal képezett következő szumir szavak: *a-ag* – köpet, *a-gal* – mező, *a-tab* – árok, csatorna, ahol az *a* prefixum nem más, mint az *a* – víz jelentésű szó; *a-agga* – jóslat, *a-lat* – veder, *a-pin* – eke, *a-zgg* – dögvész, *a-kar* – kard, szablya, *a-gal* – kovács, mesterember. E példákban azt a többé-kevésbé felismerhetően – kéz, kar. Az *an* állítólagos prefixummal képezett szavakban az *an* – ég, magas; *aki*-vel képezett szócsoporthoz a *ki* jelentése: föld, alsó hely; *a nam* a magas szócsoban a *name* határozatlan névmás megrövidítése; a *nig*-es összetételekben a *nig* a másik határozatlan névmás, a *nin* a *nig*-nek variációja; a *gis* hol pre-hol postfixum módjára használtatik, nyilvánvalóan *fa*, átvitt ért. *organum*.

h) A postfixumos többi képző még akkor sem kifogásolható, ha egyik-másikhoz nem akad parallel az ural-altáji nyelvekben. Az ilyen postfixumok jelentős részéről is kimutatható, hogy önálló szó és használata voltaképpen szóösszetételt eredményez.

i) Van azonban néhány olyan prefixumunk is, amelyekről nem állapítható meg, hogy akár rekonstruálható jelentésük-nél, akár alakjuknál fogva önálló szó volna az alapjuk. Ezek *e, i, u*-nak hangzanak és nyilván a magángangzóiilleszkedés okozza különböző hangzásukat. Ilyen példákban fordulnak elő: *e-tuda* – gyermek, *u-tud* – ugyanaz, *e-sir* – út, utca, de van *a-sir* hangzása is, ua., *i-sis* (sis, ses) – sírni, kiáltás, panasz stb. De, ha feltételezzük, hogy különböző hangoztatásukat a hangzóharmónia okozta, akkor egyebet is fel kell tételeznünk, hogy e prefixumokban valamelyik *a* áll előttünk, de annak értelme már nem egykönnyen fért össze az alapszó jelentésével, úgyhogy lassanként feledésbe ment önállósága, képzőelemmé csökkent alá és így lett a hangzóilleszkedés tárgya. Prefixumi minősítésben e variációk összehasonlíthatók a japáni nyelv *o*-prefixumával, amelyet a japán bizonyos esetekben minden szubstantívum elé odatehet.

j) Okunk van hinni, hogy nem helytelenül járunk el, mikor a japánhoz mérünk szumir igei kompozitívumokat is, amelyek

l-l testrész és az ige összetételéből alakulnak. Így vannak a szumirban *su* – kéz, *a* – kéz, kar, *igi* – szem, *sag*, *sab* – szív, *ka* – száj, *gu* – nyak, *zag* – oldal, *su* – ajak, száj, *sag* – fej. Az ige kompozitívumok e példákban a komp. névszó megtartja relatív önállóságát az összetétel után is és az igéhez viszonyítva, mint annak tárgyi-, hely-, mód-, eszközhatározója szerepelhet. A testrészeken kívül gyakoribb előkomponensek még *sar*, *dug* – jó, szép, *im*, *u*, *ki* – hely, *sal*, *dig* – téglá, fény stb. Az igei prefixumok és infixumok utánuk következnek. A testrészekkel történő kompozícióknak pontos megfelelőjük akad a japán nyelvben, ahonnan hamarjában a következő kompozitívumokat sikerült összeszedni: *vowai* – gyenge, *ta-vowai* – u.az, *yasuj* – könnyű, *ta-yasuj* – u.az, *motsu* – tartani, *ta-motsu* – u.az, *suru* – dörzsölni, *ko-soru* – u.az, *muku* – fordulni, *so-muku* – hátat fordítani, ahol a *ta*, *ko* – kéz a *so* pedig – hát jelentéssel bír.

A névképzés egyező formánsai

Van a névképzésnek két egyező formánsa, mind a kettő postfixum. Az egyik a török nyelvek *ki*, *gi*, *gu*, *qi*, *qu* képzője (i, u is), mely helyi és idői adjektívumokat képez, mint pl. *ohotu* – észak, *ohotu-gu* – északi, *qunus* – nappal, *qunus-ki* nappali, nappal végbemenő, ozm. *bu-gun* – ma, *bu-gun-ki* – mai. E képzőelemek gyökére és szerepére v.ö. a szumir *ka*, *ga*, *ge* képző, amely szintén helyi és idői adjektívumok képzésére szolgál, pl. *nig-ud-zalla-ge* – minden világos, *kus-bia-ge* a testbeli, a testhez tartozó, *mu-dis-ge* – éves szósz, az évhez tartozó, egy éves.

A másik a *van*, *létezik* segédigével kapcsolódik. A szumirban e segédigét két gyök fejezi ki, u.m. *gal*, és *men*. A *gal*-nak megfelel a tör, csag, *hol*, ozm. *ol*, magy. *val*, *vel* (v.ö. pl. *vala*, *volt*, osztj. *uol*, *ol.*, vog. *oli*, *uolda*, *velda*, zürj. *velni*, votj. *vilini*, cser. *alam*, *ulam*, mordv. *ul ems*, finn *olc*, *uolda*, *volda*). A *gal* (ES, *mal*) adjektívumokat és főneveket képez, de mindig a participium-alak járul hozzá a másik komponenshez. Példák: *ohul* – rossz, gonosz, *ohul-gal* gonosz, levő, *azag-gal* – szent, szentséges, *ab-gal* – magasan lévő, *ne-gal* – rémületes, félelmetes, *oho-gal* – bőség, *erjim-gal* – ellenség, *ag-gal* – teremtett lény.

A 2 segédige a *men*, particiális alakjai *mena*, *ena*, *an*, *am*. Ez utóbbi a leggyakoribb. *Bárczi* a magy. van igét a vannak, vadnak, vagynak formából való elvonásnak tartja (H.SZ. Szó. 1.). Helyesebb azonban rokonnyelvi paraleleket keresni hozzá, mert ilyenek akadnak, ott van pl. a finn *on*, *om*, *um*, votj. van, levő, létező, levés, létezés, zürj. *em* – levő, lévő, meglévő, létel, vagyon és a szumir gyökszó. A szumirban képzőelemként, vagy a nyomatékosítás kedvéért használják. Mint képzőelem figurál pl. a következő esetekben: *dam* – férj, feleség (kompozitum *da-am*) *da* – oldal, *am* participium, tehát *szsz.* az oldalon lévő (tam, ta – oldal-participium, *szsz.* az oldalon lévő – társ, barát stb.).

k) Az eredeti gyökök túlnyomó többsége egyszótagú, a kisebb tömeg azonban kéttagú. Mindkét csoportban vannak magánhangzón kezdődő és végződő, vagy mássalhangzón kezdődő és végződő szavak is. Csak néhány példát az ilyen szóalcsoportokból. Ilyenek: *ab*, *eb* – ház, épület, *sa* – száj, szó, beszéd, *sab*, *sag* – szív; kéttagúak: *igi* – szem, *uru* – város, *ugul* fiú, *dingir* – isten.

l) A nemjelölés hiányán szumir és ural-altáji nyelvek úgy segítenek, hogy személyeknél és állatoknál elibe teszik a hím, vagy nőstény megjelölést.

Végül fel kell sorolnunk, hogy minő fogalmak tartoznak a névszók csoportjába? Ide tartoznak természetesen a *névmások*, a *főnevek*, a *melléknévek*, a *melléknévi igenevek*, a *számnevek* és a *tulajdonnevek*. Mivel a szumir és ural-altáji név- és ige-ragozás túlnyomó részben a névmások használatán nyugszik, ezért először a névmásoknál kell leírni az egyező mozzanatok, majd azután térjünk át a többiekre.

EGYEZŐ NÉVRAGOZÁS

A névmások

A rokonságnak igen fontos bizonyító eleme 2 nyelv között a névmások állománya és kezelési módja.

a) A szumirban és az ural-altáji nyelvekben kétféle alakja van a személyes névmásoknak, u.m. egy független és egy szuffigált alakja. A szuffigált alak a független sorozatból fejlődött ki, éppen ezért itt nem térünk ki további egyezése bizonyítására.

b) A szumirban és az altáji nyelvekben a 3. sz. személyes névmásnak nincs önálló alakja, hanem a mutató névmás által pótoltatik (*Grunzel Entwurf*, etc. 55. l.).

c) Szumir és ural-altáji névmások pontos különbséget tesznek személyek és tárgyak között.

d) Vonatkozó névmás sem a szumirban, sem az ural-altáji nyelvekben nincs. E névmás hiányát az illető nyelvek vagy participialis konstrukcióvá, vagy másféle ráutalással pótolják.

e) A szumir személyes névmások gyakran kapnak egy nyomatékosító *e* elemet, ez mutató névmási eredetű, az altáji nyelvek névmásainál is használatos egy *n* nyomatékosító elem, szintén mutató névmás, az ugor nyelvek személyragozásában ugyancsak előfordul.

f) Szumir személyes névmások és az ural-altájiak ragozhatók, a kérdő- és határozatlan névmások pedig birtokviszonyt kifejező szuffixumokkal is elláthatók.

A névmások egyező állománya

Személyes névmások

Szum. *ma, me, mar*—én, tör. *min. mem, ben*, mong. *bi* (gen. *minu, minü*), tung. *bi* (dat. *min-du*), mandzsu *bi* (dat. *min-de*), finn *mina*, cser. *men*, mordv. *mon*, lpp. *man*, votj. *mon*, zürj. *me*, osztj. *ma*, szmj. *man*—u.az.

Szum. *za, zae, zi, si*—te, tör. *sin, sen*, mong. *ci, si, se*, tung. *si*, mandzsu *si*, finn *sina*, cser. *ten*, mordv. *ten*, lpp. *ton*, votj. *ton*, osztj. *neng*, vog. *nang*, magy. *te*, szmj. *tan, tang*—u.az.

Mutató névmások

Szum. *ni, no, bi, ba*—ez, az, emez, amaz, tör. *bu, mu*—ez, emez, mong. *ene*—ez, emez.

Szum. *ul*, tör. *ol, o, on*—az, amaz.

Kérdő névmások

Szum. *ana*—mi, micsoda?, ujjur *n-a*, ozm. *ne*—u.az.

Szum. *me*, kérdő határozókban, mint *meamea-ta*—hol, *mea-ta-ta*—honnán, *m-e-na*—mikor; cser. *mo-ma*, finn *milpp, mi*, magy. *mi*, osztj. *moi, moiá*, vog. *man*, zürj. szmj. *mi, ma*—mi?

A szumir nyelv az önálló kérdő névmásokat birtokragozza (v.ö. példák ÖÉT. 1942. 280 ki.). Ez is ural-altáji nyelvjelenség a szumir nyelv életében.

Határozatlan névmás

Itt a szumir *na-me* és a magyar *némely* esik latba, mint komoly egyezés. Személyi és tárgyi határozatlanság kifejezésére egyaránt használatos. A szumir és magyar változat szóösszetétel a *na-me* komponensekből. A magy. változat *né-jét* Bárczi föltételelesen szláv kölcsönszónak tekinti, amely komponenst pedig a *mi* kérdő-vonatkozó névmás *me* alakja származékszavának. A származtatás csak utótagjában helyes, mert a *na*-ban a határozatlanság fogalma rejlik, és ezt akarja a kérdő változót kiemelni. Ha névi összetételben fordul elő, akkor *nam*-má rövidül.

A név, mint subsztantívum

a) Nemjelölés nincs. A férfi (hím) jelölésére a nitag, *gis*, *us*, a nő (nőstény) fogalom körülírására pedig a *gemekil* szó használatos.

b) A subsztantívum és általában minden névszó determinálható, kiemelhető egy utána következő *e* ill. annak a hangzó-harmónia által diktált *a.i.u.* variációi által. Eredetere nézve azonos a magánhangzó a személyesnévmások *e* hangzópótlékával és kiváltképpen a 3. szem. névmás *e-ne* formája *e*-jével.

c) A determináns hangzópótlék a mássalhangzón végződő nevek végmássalhangzóját általában megkettőzi, de a kettőzés gyakran el is marad. A hangsúllyal áll ez összefüggésben és *fok-változtatást* idéz elő, mint a finn-lapp nyelvekben, vagy magyar nyelvünknek *némely* magánhangzós nyomaiban is találkozunk vele. Valószínű, hogy e hangtani jelenség található föl a szumir névszók gyakori magas és mélyhangzós változataiban is. Ha a végm.hangzó kettőzése elmarad, akkor a magánhangzó nyúlik meg.

d) Az ural-altáji nyelvekben is van ilyen névszói determináló elem, és az mindig *szuffigális karakterű*. Pl. a japán nyelvben a nominativusz fölvesz egy *wa(va, ba)* partikulát, melynek egyedüli szerepe a kiemelés, a determinálás. *Simonyi Zs.* jeles magyar nyelvész pedig a következőket írja: a deter-

mináló elem meglétéről a finn-ugor nyelvekben: "Das ungarische ist die einzige f.-u. Sprache, die eine veranstehenden Artikel besitzt. Die f-u. Grundprache hatte einen *suffigierten Artikel*, der sich aber bloss in der bestimmten Deklination, des Mordvinischen und im ungarischen Akkusativ erhalten hat."

A NÉVSZÓ RAGOZÁSA

(Singularis)

Nominativus

A szumirban tulajdonképpen nominativus nincs. Csak a névszó mondattani helyzete döntheti el, hogy valamely névszó alany, tárgy, vagy tulajdonító eset-e, mert a névszógyök mind ezt önmagában kifejezheti. Még a determináns pótlék sem szükséges hozzá. Viszont, hogy a determináló pótlék mennyire csak a kiemelés szerepét tölti be, az mutatja, hogy mindenféle esethez hozzájárulhat. Pl. *du abzu-a* az abzu fia (K, 44, Rev. 8/9), *agubbu-a-nita* asszir-babiloni ina sumelisu az ő balján (K, 246, Col. II. 52, 80).

Grunzel azt írja az altáji nyelvekről, hogy belőlük a tulajdonképpen nominativus hiányzik, mert a pusztán névszó mindenféle eset kifejezésére használatos. A különféle partikulák (mong. *unu*, *inu*, *ber*, mandzsu *inu*) nem alanyi jelzők, hanem "sie dienen nur zur Hervorhebung, u. az a helyzet, mint a szumirban. Még a legjobban ráillik a szumir és ural-altáji nominativusra a *oasis indefinitus* jelzés.

Accusativus

a) A szumirban gyakran jelöletlenül marad.

b) IIa a mondattani helyzet megkívánja, akkor a *ni* és *bi* (vagy változataik) és néha a kettős formáik igébe történő inkorporálása útján meggy végbe az accusativus megjelölése. A *ni* és *bi* pedig pronomen demonstrativum, tehát az acc. a határozott *kiemelés* esete.

b/2) A finn-ugor nyelvek közül öt nyelvben fennmaradt az *m.b.* hangzós csoport. A magyarból kétféle accusativuszi affixum mutatható ki, u.m. egy *m* csoport és egy *n-t-s* bővített csoport. Az *m* affixum teljesen elveszett (a határozatlan accus. e jelölése), és egy *n-t* csoport a határozott tárgyeset kifejezésére. A *t* bőv. elemről meg van állapítva, hogy finn-ugor eredetű

pronomen demonstr. és valószínűleg akkor merült fel használatának szükségessége, mikor már az *n* elemé veszendőbe ment. A *t* mellett feleslegessé válván először az *n* csoport kallódott el, majd az *m* csoportra is rákerült a sor és az is megbővülve a *t* elemmel, hiába hangzott *n*-nek, az igazi *n* csoporttal együtt maga is elveszett és megmaradt csak a *t*. Ez is a kiemelés határozott, az erősebb hangsúly jelölésére. Tehát az accus. jelentése és képzési módja itt és ott teljesen azonos és a magyar, nyilván későbbi *t* képzőt kivéve, mindenütt a mutató névmási formák jelölik meg és képezik, eredetére nézve egymással összefüggő alakjaikat.

Genitivus

a) A szumirban legősibb és legeredetibb birtokviszony forma a birtok ragtalan egymásmellé helyezésével történik. Néhány példa reá: *an-sag* – az ég közepe (Gud. A cil. XXV. 4), *an-zag* – az ég szegélye (Gud. A cil. IX. 8), *zu-ab* – a tudás háza, számtalanszor a szövegekben. *Simonyi* ezt tartja az ural-altáji nyelvek legősibb és legeredetibb birtokviszony szerkezetének is.

b) A szumirban gyakran előáll a birtokos jelző, ezt követi a birtok, ellátva a 3. szem. suffixummal (*ni* és *bi*). A birtokosjelzőnek azonban semmiféle viszonykifejező rangja nincs. Sok ural-altáji nyelvben *n*-rag járul hozzá, de vannak nyelvek, amelyekben mint a goldban és a jakutban, a birtokhoz csatlakozik, teljesen szumir módra. *Lauffer* megállapítja, hogy ez ugyanaz a suffixum, amely más ural-altáji nyelvekben a birtokosjelző járuléka szokott lenni, *Frd. Müller* pedig azt állapítja meg *c* szerekezetről, hogy *ősi, eredeti forma*. (a szum. *bi* tárgyi, dologi, a *ni* ellenben személyjelölő suffixum.)

c) A szumirban 3. módja a birtokviszony kifejezésének a *ka-ge* raggal ellátott birtokosjelző birtok sorrendű genitivuszi konstrukció. Ez aránylag nem sok példában maradt fenn, de *ősiségéhez* nem fér kétség. A *ka-ge* formánsok eredete azonos. Csak egy példát idézzünk használatára: *Gudea lu edua-ka namtilani* – Gudeának, a ház építőjének életét (Gud. A szob. III. 7., IV. 1-2), formanst az ural-altáji nyelvek egy részében a birtokos jelzőhöz odafüggesztett *n* rag helyettesíti, mely azonban a nyelvek más részében a birtokhoz járul (v.ö. b. pont alatt). A szumirban a birtokosjelzőhöz a *ka-ge* formáns a bir-

tokhoz pedig ily esetben a *ni*, vagy *bi* prnmn-ből képezett possesszivum járul. A szumiron kívül csak a japán nyelvben találjuk meg mindkét formánsnak a birtokosjelzőhöz való odaragasztását. Ezek a *ga*- és *no*. A *no* rendszerint egymással összefüggő dolgokat köt egybe, a *ga* azonban véletlenül összekerülő dolgokat.

d) A *ka-ge* használata tömeges példatárában a birtok megelőzi a birtokosjelzőt. A sorrend az, amit ural-altáji részről erősen kifogásolnak. Teljes joggal. Ámde nem szabad elfelednünk, hogy az ural-altáji nyelvek mai mondattani rendszere és helyezési sorrendje még nem volt és lehetett kifejlődve akkor, amikor a szumirok a népcsalád kötelékéből kiváltak. Ez magyarázza meg pl. a szumirban a jelzőnek a jelzett szót hol követő, hol előálló helyzetét is. Aztán azt se tévesszük szem elől, hogy az ural-altáji nyelvekben is akad példa a birtok-birtokos jelző-gen. partikula sorrendre. Ilyen pl. a magy. *ékessége a szobának*. A *ka-ge* eredeti alakjáról szóló vitát itt mellőzhetjük, jelentésük a valamihez tartozó, a valamiben bennelevő, valaki sajátja, stb. tehát túlteng a helyi jelentés.

Dativus

a) Jelöletlen marad, és csak a mondattani helyzet szabja meg, hogy minő szerepet tölt be a mondatban. De ilyen esetben az igében inkorporált infixum, a *na-ne* jelzi jelenlétét. E *na-ne* névmási eredetű, pl. *Gudea sa dingir Ningirsuka uddam muna-e* (A. cil. XII. 18 ks.)—Gudea Ningirsu isten szavát naphoz hasonlóan engedé *ō (mu) neki (na)* kimenni. *Be--ki-megy*.

b) Gyakorta a *ra* és *su* alkalmaztatik dativusi formánsként. Mindkettő önálló szó és a dativushoz csatlakozik. A *ra* az *ara* jár, megy, járás, menés megrövidített alakja. Mint ilyen rokon az eddig ismeretlen eredetűnek minősített magy. *jár* tövel, mely már a HB-ben is előfordul. A hangzoharmónia által diktált változatai: *ar, ír, ur* stb. A *su* alapgyökét még nem ismerjük, de bizonyos, hogy önálló szóból ered. Van *as, es, us* alakja is, a hangzoharmónia kívánta helyzetek szerint.

c) Néha kifejezi a dativust a *ge, ka* szuffixum is. E formánsoknak pontos paralleljük akad némely altáji nyelvekben, mint pl. a tör. *ga, ge, ka, ke, je, oha, ohe*, a jakut *ga, ka, oha*, japán *he, je, e*, amely itt oldalt-irányt jelent. Mindez a dativusz eredeti helyjelentésű jellegével függ össze.

HELYHATÁROZÓ ESETEK

Lokativus

a) A szumirban gyakran jelöletlen marad, vagy mivel a névszó hangzóptlékkel ellátva is megjelenhetik, ily minőségében is kifejezheti a lokativuszt.

b) Szórványos a lokativusz képzésére a *ge*, *k-a* formáns alkalmazása. Pl. *Eridus-ga-ge* (K, 224, 237 ks.)—Eriduban, *anna-ge* asszir-babiloni *ina same* (K. 2400 m, 31 k.)—az égben, *kime-ka* asszir-babiloni *ing tacházi* (V.R. 51. 24/25 s.)—a harcban, stb. Kitűnik e néhány példából is, hogy a *ge*, *k-a* eredetileg önálló hely jelentésű.

c) A szumirban a lokativusz leggyakoribb jelölője a *ta* és *da* formáns volt. Mindkettő önálló szó, *oldal*-jelentéssel. A *da* rokonhangzása miatt jut e szerephez. Használatukra néhány példa: *Girnun-ta* (Entomena A. tégla III. 2.)—a girnuban, *an-ta ki-ta* (K. 2375, I. 2/4. s.)—fent és lent, *nim-ta*, *sig-ta* (Vat. 227, Rev. 10. ks.)—fent és lent, *uru-ta* (SEP. 238, I. 13. s.)—a városban, *e-da* (Gudea A. cil. 18. s.)—abban stb.

d) A lokativusz kifejezhető a szumirban a *na* posztfixummal is, amely azonban névszók mellett igen ritka használatú. Létezését és lokativuszi szerepét már *Lenormant* helyesen ismerte föl. Voltaképpen azonos eredetű az igében inkorporált dativuszi *na*, *ne* infixummal és *pronomén demonstratívum* jellegű. Névszó melletti használatára példák: *kia-na*—a földön, *su-na* testben és *igizu-na*—arcod előtt, arcodon stb., de az igébe inkorporálva is előfordul.

e) A *ra* és *su* postpozíció is bír néha *hol* kérdésre felelő lokativuszi jelentéssel, igazolván a maga részéről is, hogy a helyirányok valamikor egybeestek.

a/1) A kevésbé fejlett altáji nyelvekben a lokativusz jelölése gyakran elmarad.

b/1) Az altáji nyelvek egy részében és a japánban megtalálható a *ge*, *ka* és változataik, helyi jelentésben a dativusz és genitivusz mellett, jelölésük annak, hogy az ural-altáji nyelvekben az eseteknek helyi jelentésük volt. De fennmaradt a mordv. prolativusz *ga*, *gá* és *va*, *vá* végzetében is.

c/1) A *ta*, *te*, *tu*, *du*, *da*, *de*, *tur*, *dur* a tör., mong. nyelvekben pedig egyenesen úgy figurál, mint a lokativusz kifejező

végzete. A vog., osztj. és magyar nyelvekben szintén megvan a lokativusz képző *t* (*tt*), pl. *Kolozsvárt, Pécssett*.

d/1) A finn-ugor nyelvekben lokativuszképzőként használatos az *n* képzőelem, mely eredetileg *na*-nak hangzott, és magyar nyelvünkben szintén megvan a lokativusz képző mind a mai napig (v.ö., *kézen ion-n*).

A lokativuszból fejlődik ki mind szumir, mind ural-altáji részen az idő, állapot és módhatározó.

Ablativus

Az ablativusz és a belőle alakult eredet és okhatározó formánása a *ta*, *da*. Példák a szumir használatból: *ekur-ta* (SEP, 218, 11.)- ekurból, *e-ta ea-su* (K. 2507, 26, 27. s.), *uru-ta* (Gud. B. cil. IV. 4.)— a városból stb.

A finn-ugor alapnyelvben volt egy ablativuszi formáns, mely *t-d*-nek hangzott, de az ugor nyelvekben, a magyarban is *l* lett belőle.

Lativusz

A lativusz formánása általában a *ra* és *su*, szerfölött ritka a *da* és *ta*. A vég és célhatározó képzőelem a *su* és az infinitivuszi *da*, *de*.

A szumir *su* lativuszképző pontosan visszatér a finn-ugor *s-z* lativuszképző *b-n*, de más képzőelemek is előfordulnak, de csak olyanok, amelyekben helyképző rendeltetésével már megismerkedtünk volt, mint pl. vog., magy. *ne*, *ni*, ugor *ga*, mordv. *gá*, *va*, *vá*. Mindez jele annak, hogy az ő-s-ural-altáji nyelvcsaládban a helyhatározói esetviszonyok még nem különültek el élesen egymástól.

Pluralis *Többesszám*

A szumirban csak egyes és többes szám van, dualis nincs.

a) A pluralis jelöletlen marad. Különösen kollektív jelentésű szóknál.

b) A gyök megkettőzése.

c) Az *ene* és a *me*, *mes* formánsok által.

A *me* a *mes* forma megrövidülése a *mes* pedig a *men* segédige Indik.act. prézensz többes száma — *vannak*. Első hasz-

nálata a hangzópótlékos participium mellett mutatható ki, innen ment át és lett a többi névszói plur.

Ha pl. b/formájú a jelzős szerkezet, csak a hátravetett jelző reduplikálódik, bár van eset reá, hogy jelző és jelzett szó is. Pl. *dingir gal-gal* – a nagy istenek, de *kur-kur-ra gal-gal-la* (K. 222. Re-v. 10 kll.) – a nagy hegyek.

a/1) A pluralis gyakran jelöletlen marad az altáji nyelvekben.

b/1) Megvan a mongol, a mandzsú és a japán nyelvekben.

c/1) Az *ene* képzős alak pontos mása pedig a török *lar az ol* mutató névmás többes képző. Hasonló képzési mód eredménye a burját *nal, nul* is.

A névszó mint adjektívum

a) A szumirban a jelző csak esetben és számban egyezik a főnévi névszóval, nemjelölése nincs.

b) A jelző az esetek túlnyomó részében követi a jelzett szót, de meg is előzheti. E példák is régiek és eredetiségükhöz nem fér semmi kétség. Ilyenek: *azag dingir Gatumdug* (Gud. A. cil. II. 26.) – a szt. Gatumdug isten, *mach dugga turdugga* (Gud. A. cil. VII. 3.) – emelkedett beszéd, gyarló beszéd, *ag kur-za-ra* (VAT. 251. Obo. II.) – kedvenc hegyedben, *ul-nam erimma* (K. 224, 42.) – gonosz ígézet, *sufda anna* (IV. R. 19. No. 2. 15.) – a távoli ég stb.

c) A melléknév fokozására külön formáns nincsen, de azért a tulajdonság intenzitása kifejezhető volt, éspedig:

1) a melléknév megkettőzése által;

2) az adjektívum és az adverbium ablativusszal összekötve jelenik meg, pl. *uru-su kur-a-ta il-la* Nina kisu udugsaggazu igisu oha-mu-gin (Gud. A. cil. III. 19. ks.) – a városba a külföldről nagyszerűbe – a nagyszerűbbe, mint a külföld, Ninába menjen be jószellemed énelőttem.

a/1) Az ural-altáji nyelvekben is a jelző csak számban és esetben egyezik meg a jelzett szóval, nemjelölés szintén nincs.

b/1) Míg a szumirban az esetek aránytalanul nagyobb tömegében a jelző követi a jelzett szót, addig az ural-altáji nyelvekben cleddig generális szabály volt az az elv, hogy a jelző – jelzett szó sorrend az eredeti és ősi sorrend. Csak újabban dereng fel, hogy még az ural-altáji nyelvekben sincs szabály kivétel

nélkül. Ott is jókora számú példában található fel a fordított sorrendű jelzős szerkezet. *N. Sebestyén Irén* tanulságos cikke szerint, melyet a NYK. 1952. évf. Adalékok a protolapp nyelv problémájához címen közöl, a következőket olvashatjuk: "a finnben szabályos, egyenes sorrend mellett a legrégebb idő óta kimutatható a fordított sorrend is, sőt bizonyos jelzős szerkezetekben a jelző mindig követi a jelzett szót. Ilyen esetek pl.:

1) A kedveskedő, sajnálkozó kifejezésekben a jelző rendszerint a jelzett szó után áll. Vele mintegy összetétellel egyesül, úgy, hogy az esetragokat csupán a jelző veszi fel."

2) A népnyelvben, különösen a Kalevala nyelvében másféle melléknév is előfordulhatott hasonló szerkezetben...

3) A főnévi jelzők csoportjából a puoli—fél szóval való összetételek, amelyekben a puoli szó mindig 2. tagja az összetételnek. V.ö. a magyarban is, pl. *ajtó-fél, kapufélfa, éjfélfél*, vog. *sam-pal*—félsze, oszjtj. *sempelek*—u.az, szum. *ge-bar*, de néha *bar-ge* is—*éjfélfél, ge—éjjel, bar—fél*.

4) A Kalevala nyelvében az anyagnévi jelző is állhat fordított szórenddel. Pl.: *vyö vaski*—részöv, vagy övü stb. Ilyenkor azonban az anyagnév jelző változatlan marad, az esetragokat csak a jelzett szó veszi fel.

5) A megfordított sorrend mellett figyelembe kell még vennünk a finn és a magyar nyelvnek azt a sajátosságát, hogy széleskörűen használja az *értelmezőt*, amely *mindig* felveszi a jelzett szóhoz járuló esetragokat.

6) Mely nyelvekben fordul elő a jelzőnek ily fordított szórendű használata? Előfordul finnben, a magyarban, a szamojedben és az ebből származott lapp nyelvben.

7) A finnben a jelzős szerkezetek mindkét tagja (tehát jelző és jelzett szó) egyaránt felveszi az eset- és számrágokat. Eddig ezt a jellemvonást *indo európai* hatásnak minősítették, újabban azonban itt is utat tör magának az a helyesebb felismerés, hogy nem izolált esetről, hanem több nyelvben ismétlődő jelenségről van szó. Pl. a mordvin melléknévi jelző felveszi a jelzett szó többesszámú ragját, a *taugi*, és *jurak samodej* és a lapp nyelvek kivételes esetekben a jelzett szón kívül a jelzőt is ragozzák. A magyar nyelvben is különös figyelmet érdemelnek azok a szerkezetek, amelyekben a tárgy, ill. a ragos, vagy névutós határozó mutatónévmási jelzője felveszi mindazokat a formánsokat, amelyek a jelzett szóhoz, mint tárgyhöz, illetőleg mint ha-

tározóhoz járulnak. Így pl. *ezt (a) házat, ebben (a) házban* stb. *N. Sebestyén I.* ezt a jelenséget *szmj-d-lpp*, *viszonhatásnak állítja* az előfinn nyelvre, de nézetünk szerint a jelenség sokkal elterjedtebb, semhogy ilyen úton-módon megmagyarázható volna (I. r. 37. kl.).

Emlékezzünk csak vissza: ilyen jelenséggel a *szumirban* is találkoztunk, ahol a hátul álló jelzőnek, de néha az elől álló jelzett szónak is megvan az eset- és ha többes, a számjelző ragja is. Igaz, hogy a *szumirban* is találkoztunk példával eleddig az előlálló jelző ragozására nézve, de az ural-altáji nyelvek többségében a *szumirhoz* hasonló a helyzet és a jelzett szó, jelző konstrukció már előbb konstatált lényegi azonosságán mit sem változtat.

Ha a finnben tovább haladt a fejlődés a jelző és a jelzett szó közös ragozása tekintetében, mint akár a *szumirban*, akár más ural-altáji nyelvekben, ez már a finn külön nyelvéjlődés ügye. Minden esetre elősegítette a fejlődést az értelmező finn különös favorizálása, amely mindig ragozva van, és amelyről ráragadt a fordított szórendű előlálló jelzőre is (I. t, 40. I.).

8) *Simonyi* szerint a jelzős szerkezet voltaképpen összevont, sűrített mondat, melyben a jelző maga "másodlagos, elgyöngült állítmány". (E felfogás azon meggyőződésből származik, hogy az értelmező jelzőt véli őseredeti jelzős szerkezetnek.) Ámde ez esetben a jelzőnek a példák túlnyomó többségében megállapított hátulhelyezése indokolva van azon *szumir* s egykor bizonyosan ural-altáji szórendi szabály által, hogy az állítmány *mindig* az utolsó helyen áll.

SZÁMNEVEK

Általános - jellemző tulajdonságok

1) A *szumirok* eredetileg csak ötig (1 – 5) számoltak, mert csak az 1 – 5-ig terjedő számoknak van egységes neve, az 5 – 9 már kompozitumok 5plusz1 – 6, 5plusz2 – 7 stb. és ez a nevekben is kifejezésre jut.

2) Ez az egyikéj ujjainak összeszámolása, ami nemcsak *szumirok*nak és a török népeknek volt a számolási módja, hanem amint ki van mutatva, más primitív törzseknél is divatozott. Ha *szumir* és nem sémi találmány, akkor ennek maradványa a *chamustu*, az 5 napos hét.

3) De mindenesetre szumir észjárás eredménye a 60-as ún. *sexagesimalis számolási mód* kitalálása és korai, még az ősi együttélés idején történt alkalmazásba vétele, mert a továbbmenő számolás, a 60-nak, mint legmagasabb egységnek az alapulvételével történik. Karakterisztikus száma a 6, mely a *360 fokú napkörnek* hatfelé osztásával nyeri el bizonyos jelentőségét és napszám karakterét. Szent szám marad továbbra is a 7, mint a holdnak szentelt szám. Ősi számolás maradványaként ugyancsak szent szám marad az 5 is, és az *5plusz7* összetevődéséből adódó 12 is. Helyzeti előnyt élvez a 30, t.i. a 60-nak a fele.

4) A tő- és sorszámnevek vagy megelőzik, vagy követik a jelzett szót. Megelőzik pl. a gazdasági jellegű listákban, vagy a hangsúlyozott számnevekben. Ez esetben változatlanok maradnak, hátulhelyezés esetén azonban az adjektívum módjára kezelhetnek, vagyis szuffigálhatók és esetraggal láthatók el.

5) Számnév után a névszó mindig *1-es számban áll*.

6) *A nagyobb szám* mindig megelőzi a kisebb egységet mind az írásban, mind az olvasásban. Ez kivételt nem ismerő szabály.

Számnévi részlet-egyezések

A részlet egyezések száma minimális. De ez nem csoda, ha arra gondolunk, hogy nincs két altáji nyelv, melyben a számnevek egyeznének, viszont annál inkább osztják a szumir számnevek 1–6. pontban felsorolt előző paragrafusban idézett általános tulajdonságait.

Ami egyezés mégis akad, az a következőkben foglalható össze:

a) A legősibb szumir 1 (egy) szóérték az *as*. A többiek mind újkeletűek és késői szövegekben fordulnak elő. Az *as* birtokragozott formája: *as-ni*—egyedül, voltaképpen az ő egyedülisége, ujjg. *as-ni* egyedül.

b) Szumir *man, min*—2, magyar *monno*—mindkettő.

c) Szumir *pes, es*—3, csuv. *visse*, jakut *us*, török *uc*—3.

d) Szumir *bar* fél, magyar *aty-val, fi-al* (kihalt összetételek)—*mostohaapa, mostohafiú*, valószínűleg az *atya-fél*, a *fiú-fél* összetételei, vog. *pal*, osztj. *pelek*, finn *puoli*.

Az ural-altáji népek ismerték a szumir sexagesimalis (60-as) számrendszert!

Már említettük, hogy a sexagesimalis számrendszer vitathatatlanul a szumirok szellemi tulajdona. E felismerésben ma már minden szumirológus egyetért. Mindazonáltal, hogy senki ne kételkedhessék, soroljuk itt fel néhány újabb bizonyítékát, melyek a következők:

A sexagesimalis számrendszer szumir jelenlétét bizonyítja a 60 magasabb egységeinek (360, 3600, 36.000 stb.) a határozott kiemelkedése a sorozat többi számai közül, külön nevekkel való jelölése, a csillagászat eredményei kifejezésére való kizárólagos használata és végül az összes nap-mitoszokban észlelhető tükröződése. Fontossága abból is kidomborodik, hogy a babiloni mértékrendszert is határozottan ez dominálja.

A történeti idő kezdetén Babilonban jelenlevő másik nagy számrendszer, a tízes számrendszer, minden valószínűség szerint a sémi-babiloniak műve, de amazzal szemben nagyobb jelentőségre és szélesebb alkalmazásra nem jut.

Nos, e hatvanas számrendszernek határozott nyomai tükröződnek az ural-altáji nyelvekben is. Pl. *Munkácsi* teljes joggal mutat rá a török nyelvekben arra a jelenségre, hogy az 1–5-ig terjedő, s elnevezéseikre nézve egymástól merőben különböző (bir, iki, üç, dört, has) egyes számok után a hat és hét (alti és jatti, jati, jadi) egyfelől, valamint a nyolc és kilenc (sakiz, toquz) másfelől, egyező módon vannak képezve. Ez tehát azt jelenti, hogy az eredeti számolás csak az ötig terjedt, a hat és hét máshonnan s a nyolc és kilenc (sakiz, toquz) más forrásból került bele a számrendszerbe. Az ötig terjedő egységszámolás, mint a számrendszer alapja, azonban első sorban a szumir nyelvben található föl, ahol az 1–5 tőszámnev a következőképp hangzik: as, ge, di-es, dili—1, man, min 2, es—3, limnu—4, ia—5 — a következő tőszámok pedig kilencig az első öt összetételei as—6, ia-as—5plusz1; umun—7, ia-man—5 plusz2; ussu—8, ia-es—5plusz3; ilimnu—9, ia-limnu—5plusz4. A török nyelvnek ez a számolási módja tehát kétségtelenül a szumir megfelelő eljárás móddal függ össze. De szumir alapra vezet vissza a hat és hét képzési módja s az egységszámokhoz való török kapcsolása is. *Munkácsi* a tudós Ramstedt-tel szemben, aki a hat és hét szóértékeiben a hüvelykujj (Greiffinger) és mutatóujj (Essfinger) jelentéseit látja kifejezve, a hetes teljesebb altáji alakjából (jatti) indulván ki, a jat—elérni, megérkezni, nomen verbale—elérkezve értelmét találja fel, ami a

számolásra alkalmazva azt jelenti, hogy a számoló elérkezett a végső számhoz, tehát a számolást újból előlről kell kezdenie. Az egyező módon képezett hatos és hetes számok, mint végszámok, pedig szintén csak a szumirban játszanak szerepet, ahol a hatos a nap-, a hetes a hold-szám. Továbbmenőleg *Munkácsi* azt is kimutatja, hogy ugyanez a képzési mód ismétlődik a török tízes számnevek képzésében is, amennyiben a 10–50-ig terjedő tízesek egymástól teljesen eltérő módon, a hatvan és hetven ellenben egyező módon (altmis – csuvasz utmel – 60, és jatmis – csuv. s'itmel – 70) vannak képezve. A 60 és 70 tehát ugyanazon számolási mód eredményei, mint a hat és hét, és kétségtelenül a sexagesimalis számrendszer maradványai a török nyelvekben.

Teljesen azonos jelenségre a finn-ugor nyelvekben ugyancsak *Munkácsi* mutat rá. Nevezetesen *Munkácsi* tette először beható vizsgálódás tárgyává a finn-ugor nyelvág tízes számképzési módját, s vizsgálataiban a következő eredményre jutott: A syrjén nyelvben a tízessel s 70-től feljebb a *das* tízes képzővel képeztetnek (sizim-das – 70), míg a 60-ig a *min* (mis) képzővel. Tehát a 60 után a számolásban képzési szakadék van. A votjákban e szakadék már a 30 után megjelenik, de valószínűleg megvolt a hatvan után is. A vogul nyelv a hatvan után szintén eltérően képezi a tízeseket, a 30-tól feljebb a 60-ig azonban egyezően, tehát a 30 is egy befejező számnak látszik. A magyar nyelvben ugyancsak a harmincon felüli tízesek képzése egyezik (negyven, ötven, hatvan stb.). — A finn-ugor nyelvág több nyelvében található ez egyezések egy olyan számolási mód maradványai, melyben a 30 egy befejező számsor élén állott. E számsor pedig eredményeződik azon számolási mód által, mely a török nyelvekhez hasonlóan az öt ujjal való számolást hatszor ismétli. De miért éppen hatszor? És miért egyeznek a finn-ugor nyelvekben az egyes számok csak hatig? A primitív számolásnak — helyesen jegyzi meg *Munkácsi* — nem természetes megálló helye a hat, mert az ujjakkal való számolás csak ötig vezeti az embert, amennyiben pedig továbbfolytatja azt a másik kézzel, nem állapotodik meg a hatnál, hanem eljut tízig. S, hogy a finn-ugor népek ennek dacára mégis csak a hatig jutottak el, ez csak ama kulturális hatásból magyarázható meg, amely által a hatvan és a harminc is előbbi jelentőségéhez jutott, s amelynek forrása Mezopotámia volt.

A Munkácsi kölcsönzési elméletét azonban megerősíteni a szumir *sabat* napnak a 7 napokkal való kombinálása, s a sexagesimalis rendszernek csak a szumirokra és az ural-altáji népekre történő korlátozódása, holott más Előázsiába betört népek is, mint pl. az árják, részesedhetek volna ilyen hatásban. De amint *Thureau-Dangin* meggyőzően kimutatta, a valóságban nem részesültek.

PREPOZICIÓK

Általános jellegű tulajdonságok

a) A szumirban *valódi prefixumok nincsenek*, csak amint már Lenormant helyesen felismerte, ún. *perifrasztikus konstrukciók*.

b) Sem természetüknél, sem magatartásuknál, sem a meghatározott szóhoz kapcsolódó birtokviszonyuknál fogva nem érdemlik meg, hogy valódi prepozícióknak nevezzük őket. Még előállításuknál fogva sem, mert ez egyszerűen következik abból a tényből, hogy a szumirban az esetek jelentős hányadában a birtok megelőzi a birtokost.

c) A látszólagos szumir prepozíciók mind kivétel nélkül önálló, értelmes szavakra, szubsztantívumokra mennek vissza és egyetlen egy sincs közöttük, mely névszói eredetét a legvilágosabban el ne árulná.

d) Alapjukban megegyeznek az *ural-altáji névutók alapanyagával*, mikor amazokhoz hasonlóan a következő szavakból erednek és a következő jelentéssel bírnak: *igi* (ES), *ide* – szem, előrészt, arc, *azelőtt* kifejezésre, *gab* – mell, kebel (szemben, átellenben), *sag* – fej (felé, fel, felett), *aga*, *egir* – hát, hátsó oldal (hátról, mögött), *ki* – oldal, mellett (val-vel), *sab*, *sag* – szív, közép (között), *sig-ba* – alsó rész (alatt, alól), *ugu* (alapszó, ismeretlen) – a *felett* névutói jelentés és fogalom kifejezésére.

e) Mindig *genitívuszi konstrukció* alakjában fejezik ki a túlnyomólag helyhatározói viszonylatot.

f) *Birtokragozhatók és postfixumokkal is elláthatók*.

g) Néhány példa használatukra: *igi-zu-su* (Gud. A. cil. VI. 6. s.) – előtted, *igi sugamma-ka* – a sugalam előtt, szósz. a *sugalam frontján* (Gud. B. cil. XI. 20.) – az ég fölé, *sag mamuda-ka* (Gud. A. cil. IV. 14.) – álom közben stb.

Tehát a szumir prepozíciók mindenben megfelelnek az ural-altáji névutóknak, ezért nem lehet őket felhasználni a szumir nyelv ural-altáji karaktere ellen bizonyítékoknak.

A tagadó szócskák

a) A *nu*, *na*, *nam* és *bara*. Ezek közül a *nu* és *nam* formák az egyszerű tagadást, a *bara* és a *na* pedig inkább a tiltást fejezik ki.

b) Eredetüket különbözőképpen magyarázzák a szakemberek, mi azonban úgy véljük, hogy a tagadó szócskák egytől egyig mind névmási eredetűek. A *nu* mellékformája a *na*-nak, a *nam* kompozitívum a *na* és a *men* segédige *am* participialis alakjának, a *bara* pedig szintén kompozitívum a *ba* névmási forma az *ara* megrövidített alakja, a *ra* irányjelző jelentéssel.

c) A tagadó szócskák rendszerint *megelőzik* a tagadandó fogalmat.

d) A tagadó szócskákon átszűrődik még bizonyos helyhatározói jelentés is és éppen ez adja meg tagadó értelmüket.

AZ IGE

Az igegyökök általános jellemzése

a) A szumirban a gyökszók bizonyos *neutrális jelentéssel bírnak*, és önmagukban éppúgy lehetnek névszók, mint igék. Valamely gyöknél csak a hozzájáruló formánsok, vagy a kontextus és a mondattani helyzet szabhatták meg, hogy minő igazi értelemben használják.

b) Az igegyökök, akár csak a névszók lehetnek egyszerűek és összetettek. Az egyszerűek állhatnak 1-2 szótagból. Túlnyomó az egytagú igegyökök száma, *min ag*—tesz, *cselekszik*, *dug*, *di*—szól, *beszél*, *gal*—lesz, *létezik*, *van*, *ku*—eszik, *ott*.

De néhány kéttagú is akad a sorozatban, mint pl. *buluch*—siet, *szalad*, *isis*—sír, *jajgat*, *ohulag*—megijed, megrendül stb.

Összetett gyököknek azok tekintetnek, amelyek az alapszó megkettőzéséből, vagy valamely hol elől, hol hátul az alapszóhoz csatlakozó névszó, ill. az általános tevést, cselekvést kifejező ige hozzájárulásából képződnek. V.ö. pl.: *babbar*—a *bar* gyök összevont reduplikációja, *bar-bar*, helyett—fehér, fénylik, világosodik (de a nap egyik neve is). Itt látszik meg igazán a gyökök hiányos megkülönböztetése, eredeti neutrális jelentése.

A névszói alkotórészek az igeigyekökkel való összetétele után is, mint a testrészekkel történt képzések esetében már láttuk, az összeolvadás után is megtartják logikai és mondattani különállásukat, ami abból tűnik ki, hogy az igei pre-, vagy infixumok mindig a névszói komponens után következnek. Vagy, hogy a — mindig az igei alapszóhoz elől csatlakozó — névszói komponens el van látva postfixummal is, pl.: *sigta gal*—lent lenni, *sag-ta dugga* (K. 2034, Col. II. 1.) a fejjel tenni stb.

Az általános tevést, cselekvést kifejező igei komponensek, mintegy segédigék módjára és azok szerepét töltvén be, mindig hátul járulnak hozzá az igei alapszóhoz. Ezek a következők: *ag, ga, gar, mar* és *dug*; pl.: *babar-ag*—fényllk, világosodik (K. 40. Col. III. 80. ks.), *tu-dugga* (K. 40. Col. III. 80, 7-10. s.)—varázsol, *ir-ga-ga* (u.o. 15 ks.) sírni, *gu-gar* (VAT. 7478. Col. II. 49.) meghajol, aláveti magát, meghódol (szó szerint: nyakat csinál) stb.

c) Téves némely szumirológusnak az a megállapítása, hogy a szumir igeigyek minden külső formans nélkül egyaránt aktívum, passzívum és kauzátívum jelentéssel is bír, mert ilyen jelentés-összevisszaságot a rendszerességhez szokott szumir észjárás nem tűrt volna meg nyelvében egy pillanatig sem, hanem a tévedés oka abban rejlik, hogy a szakemberek egy része nem értékeli jól és helyesen a kauzátívum és passzívum jelentésű formánsok szerepét. Avagy mi ösztönözte volna a szumir nyelvérzékét, hogy később vezessen be ilyen jelölési rendszert az igeragozásba, mert abban ma már egyetért minden szumirológus, hogy a *ta (da)* és a *ba* formánsnak van ilyen rendeltetése. Nem lehetne e késői rendszert megérteni, ha a szumir igeinek valóban lett volna ily sokféle jelentése. A konfuziót itt is a bilingvisek okozták, melyek néha ötletszerűleg, néha félreértésből, de sokszor a sémi nyelv-szellem hatása alatt is aktívum, passzívum, kauzátívum jelentésekkel adták vissza az egyes szumir igealakzatokat, de a fő az, hogy tévedésüket felismerve, ne kövessük őket vakon e vonatkozásban.

d) A szumir nyelv kétféle igeragozást ismer és használ, u. m. a *postfixumot* és a *prefixumot*. Mielőtt állást foglalnánk az eredetiség és ősiség kérdésében, meg kell ismernünk e kétféle igeragozás lényegét, szerkezetét és az alkotóelemeket, amelyek mindkettő felépül, vagy összetevődik.

1) Mutassunk be néhány korai példát, mindjárt áttekinthetőbb lesz a rendszer egész lényege. Ily ősi példák: *Ur dingir, bau me* (Urbau szobor II. 4.) – Urbau vagyok én, *sib lugal-ni ki-ag-me* (Gud. K. szobor I. 6-7.) – pásztor az ő királyát szerető vagyok én, *gis-isi-dim ga-ga-tu* (Gud. A. cil. VIII. 24.) – az usu fához hasonlóan szilárdan álló te, *aba me-a-nu aba mea-ni* (Gud. A. cil. IV. 23.) – ki nem, ki ő? stb. De vannak példáink a mesterséges fejlesztés korából is. A postfixumos igeragozás rendszere tehát abból áll, hogy a *személyes névmásoknak ún. szuffigált alakjait az állítmány után helyezi*. Egészen megfelel az ural-altáji nyelvek postfixumos konjugációjának.

2) Egyéb bővítő elemek, pl.: modusz-jelző, vagy az ige állapotát kifejező formánsok eleddig még nem kerültek elő.

3) A hátulhelyezett suffixumok mindig az *alanyt* jelölik, és igei állítmány mellett mindig participiális konstrukciókhoz csatlakoznak. Ugyanaz a helyzet, mint az ural-altáji postfixumos igeragozásban. Csak egypár magyar nyelvű példát idézünk, mint *men-tek* – menő-tik, *esznek* – evők-ők, *leszünk-levők* – mik (a HB. még *vog-mukot* ír, ősi alakja a *mi* több. sz. 1. szem. sz. névmásnak).

4) Mivel a szumir postfixumos konjugáció a nyelvfejlődés minden időszakából példákkal igazolható, néha parallel fut a főigeragozási móddal, a prefixumos konjugációval és azzal szemben nagyon alárendelt szerepet játszik, mégsem lehet sem *ősiségét*, sem *eredetiségét* megtagadni. Nem tudnók u.i. magyarázatát adni annak a ténynek, hogy miért vezették be a szumirok nyelvükbe ez *ural-altáji jellegű* igeragozási módot?

A PREFIXUMOS IGERAGOZÁS

Általános tudnivalók

a) Az első teendő tisztázni, hogy miből áll a szumir igei prefigálás? Az igei állítmány elé tett összes alkotóelemekből. Bár eszerint minden prefixumnak volna minősíthető, ami megelőzi az igét, mindazonáltal, tekintettel a prefigált elemek önálló és egymástól élesen lekülönülő mondattani szerepére és rendeltetésére, gyakorlati szempontból különböztetnünk kell közöttük és a szokásos nemzetközi terminológiával élve, a pre-

figált elemeket felosztjuk: 1) *Prefixumokra*, 2) *infixumokra* és 3) *Priedr. Belitzschet* követve *gyökpótlékokra*.

b) A szumir mondatban az igei állítmánynak van domináló szerepe. Minden más mondatrész tőle függ, amazoknak csak helyi, idői, vagy egyéb modifikáló értelmet engedélyez, de hogy azok értelme felől kétség ne essék, a főbb mondatrészeket rájuk utaló névmások formájában pre-, vagy infixumokként az igébe besűríti, prefigálja. Ez ural-altáji nyelvsajátosság a szumirban, szemben az indogermán nyelvek ama törekvésével, hogy az egyes mondatrészeket mellé- vagy alárendelt mondatok alakjában önállósítsa. Ezért nincs a szumirban *kötőszó* és hiányoznak a *vonatkozó* névmás és a *konjunkciók*.

c) Nem kell azonban azt hinni, hogy az igei prefigálás ural-altáji-ellenes szerkezet. Vannak u.i. altáji nyelvek, ahol pl.: a *mongolban* az 1., 2. és a többes számú személyjelző névmás formák megelőzhetik az igét, de követhetik is azt; vagy pl.: a *mandzsu-tunguzban* szintén ellentétesen helyezkednek el a személy-jelző névmáselemek, az elsőben megelőzik, az utóbbiban követik azt. És mégsem jut eszébe senkinek akár a mongol, akár a mandzsu ural-altáji nyelv jellegét kétségbe vonni.

d) Aztán ne feledjük el, hogy közös szumir-ural-altáji nyelvsajátság a mondattani viszonyokat gyakran jelöletlenül hagyni és rábízni, hogy kiki elhelyezkedésükből találja ki a mondat valódi értelmét. Nos, a bábeli nyelvzavart akarta a szumir kiküszöbölni azáltal, hogy az igei prefigálás útján pontosan megszabta minden mondatrésznek az értelmét.

Tehát a prefigálás őseredeti szumir nyelv-vonás, sőt a későbbi irodalmi termelésben is ez az eljárási mód alakult át fő igeragozási típussá, míg postfixumost, bizonyítja a mongol és mandzsu azonos eljárás, csak a szumirral közös nyelvszellem tudott produkálni, máskülönben a mongol és mandzsu eljárás maradna érthetetlen. A különbség mindössze annyi, hogy a szumir nyelv következetesebben és nagyvonalúbban építi ki a maga prefigálású rendszerét.

A prefixumok állománya

Mi tehát a prefixum? Prefixumok azok a legelöl álló elemek, melyek az állítmányi konstrukcióban önmagukon, vagy bizonyos, az értelmet nem módosító elemmel kibővülve a következőképp jelennek meg:

1) Legréggebbi prefixum a *mu*, amely már *Urnina* szövegein is jelen van. Pl.: *e dingir Nina mu-du* – Nina isten házat ő megépítő.

2) Vele egyidős, mert szintén már *Urnina* egyik felíratán megjelenik (Dioritlemez, IV. 2-4.) az *e* prefixum. Pl.: *dingir-lugal dus u-azag e-il* – az istenkirály hordpárnát vivő ő. Számtalanszor a szövegekben. Néha megbővül egy *me*, *ma* formával: *e-me*, *e-ma*, melyben az előbbi *mu* alakváltozatát kell látnunk.

3) Igen régi a *ni*, *ne* és a *bi*, *ba* prefixum is. Pl.: *kiba na ne-du* (Entemena kupf. i. I, 12.) – helyére oszlopot építve ő, *egal tiraaska, sa bi-idim* (Urukagin agyag-tábla I. 9.) – a tiraas palotában vért kiönt ő.

4) Régi klasszikus szövegekben alig néhányszor, de később annál gyakrabban előfordul az *al*. Pl.: *ki-maoh uruka al nu gar* (Gud. B. szobor, V. 1.) – a város temetőjében ő nincs eltemetve.

5) A fent felsoroltakon kívül még más prefixum a sumirban nincs.

A prefixum eredete és jelentése

1) A prefixumok az *al*-t kivéve, egytől egyik mind *névmási eredetűek* és pedig vagy a személyesnévmás formákra mennek vissza, mint a *mu* és változatai, vagy mutató névmásokkal függenek össze, mint a *ni*, *bé* és *e*. Az *al* prefixum eredete még tisztázatlan. Ha az *an* változata, akkor névmási eredetű, ha nem az, akkor bizonytalan.

2) Nem kétséges, hogy prefixumok első általános jelentése *alanyjelölés*. Ha mind a postfixumos, mind a prefixumos ige-ragozás régi és eredeti, akkor amint a postfixált konjugációban a névmási eredetű szuffixum mindig az alanyt jelöli, a prefixumosban sem szolgálhat egyéb célt, minthogy az alanyt jelölje.

Az infixumok állománya, eredete és jelentése

1) A prefixumok után következő azon elemeket, amelyek szintén az ige-nyelvény előtt állanak, s a prefixált elemek sorrendjében a 2. vagy 3. helyet foglalják el, infixumoknak nevezzük. Ez

infixumok a következők: a *na*, *ne*, a *ra*, a *ni*, *bi*, *ba* és hangzoharmónia okozta inverziós alakjaik: *un*, *an*, *in*, *inlab*, *ub* stb.

2) A *ni*, *na* infixumként való használata megállapítható már az Urnina és a I. Eannaru idejéből (Kr.e. 3000 körül), de nem sokkal későbbi a *bi* vagy *ba* csoport sem. A prefixumokkal való kapcsolt változataik, valamint a példák itt mellőzhetők.

3) Az infixumok a *ra* kivételével mind névmási eredetűek. A *ra* a dativus képzőként a névszók után használt *ra*-val azonos és az *ara* teljesebb gyökből (jár, megy, járás, menés) van elvonva. Az igeállítmányba inkorporálva is egy jelöletlen *névszói dativusra* utal vissza.

4) A névmási eredetű *na* az 1. számú dativuszra, a *ne* pedig a többesszámú dativuszra mutat vissza. Variációik is.

5) A szintén *névmási eredetű ni*, *bi* és változataik a jelöletlenül hagyott akkuzativuszra hívják fel a figyelmet, a hallott vagy olvasott szövegben. A 4-5. pont alatt közölt névmási formánsok szoros egyezését ural-altáji dativusz és akkuzativusz képző formánsokkal már a névragozásnál megismertük volt.

6) Az infixumok *önálló elemek*, semmi egységet a prefixumokkal nem alkotnak, mindenik önállóan tölti be a maga funkcióját.

Az igei gyökpótlékok

a) Ezek a *da*, *ta*, *ra*, *su* és az *al*. Rendszerint az igeigyök előtt állnak, csak olykor-olykor választja el őket egy *n-h* elem, amelyben, mint névmási eredetű formánsokban, akkuzativuszképző elemeket kell látnunk. E véleményt alátámasztja az is, hogy az igeigyök-pótlékok olyan eseteiben érvényesül, amikor azok valamely jelöletlenül maradt helyhatározóra utalnak vissza.

b) A gyökpótlékok *kétféle jelentéssel* bírnak, vagy valamely névszói *helyhatározóra* mutatnak vissza, vagy az ige jelentését módosítják. Az 1. csoportba tartozik a *da*, *ta*, *ra*, *su* és az *al*. Az *al*, amennyiben önálló eredettel bír, gyakorító, folyamatos értelemmódosulást kölcsönöz az igének, a *ta*, *da* pedig a *műveltető*, *medi-reflexiv-passzivum* cselekvési módnak a formánsa.

c) Ha a *ba* áll a prefixum helyén, akkor a *passzivum* formánsa. Ez a helyzet a klasszikus szövegekben. A *ta*, *da* és a *ba* medio-reflexiv-kauzatívum és passzivum jelentését *Fro*.

Thureau-Dangin még a 20. sz. 1. tizedében állapította meg, s azóta sem sikerült senkinek elfogadhatóbbal pótolni. Mellette szól a postfixumos igeragozás azonos célú rendszere, a gyakorlatias érzékű szumiroknál a józan ésszerűség elve és követelménye, valamint az ural-altáji nyelvcsalád helyzeti különbsége, hogy a szumir prefigálja ugyanazt, amit az ural-altáji népek postfigálnak. Ez majd az igeragozás egyező táblázatából ki fog tűnni.

d) A szumirban éppúgy lehet *névszó az állítmány*, mint az ural-altáji nyelvekben. Ez logikusan következik a gyökök neutráliis jelentésű karakteréből. Mind a szumirban, mind az ural-altáji nyelvekben bizonyos képzők válogatás nélkül egyaránt hozzájárulhatnak névszókhoz is, igéhez is. Pl.: a szumirban az Indik. prezens többes ragja ugyanaz, mint a névszói többesé, *ene*. Mit jelent ez? Semmi mást, mint azt, hogy az állítmány *nomen verbale* (participium). Ez pedig azért fontos, mert minden *igeidő* és *igealak* e principiumon nyugszik, akár prefixumos, akár postfixumos igeragozásról is legyen szó. A finn-ugor ágra nézve azonos principiumot mutatott ki *Zsirai és Szinyei*. És, hogy az altáji népek igeragozása is azonos elven épül föl, ezt már az előzőkben láttuk, sőt idézetekkel is illusztráltuk.

c) Nem mond ellent e generális ural-altáji szabálynak az a tény, hogy az Indik.pret. aktívum többese *es, mes* formánszal van képezve, mert ez semmi más, mint a *men* segédige többese (vannak) és először *nomen verbale* mellett használtatott, majd igei használatból lett a névszói többes jelölője is.

f) A szumirban éppúgy hiányozhatik a mondat teljességéből a kopula (*vah*), mint ahogy ez nyilván idegen hatás a finn-ugor nyelvekre.

IGERAGOZÁSI ÖSSZKIHASONLÍTÓ ÉS SZEMLÉLTETŐ TÁBLÁZAT A SZUMIR ÉS URAL-ALTÁJI IGÉKRŐL.

Indikativusz: a) *Prézens*

Szumir:

1. Prefixumos igeragozásnál: Prefixum-infixum – gyökpótlék-, hangzópótlékos (e, a, u) participium.

Altáji:

török: Participium prezens-, perszonálaffixumok.
mongol: Participium iterat- a buku segédige prezense.

Finn-ugor:

A finn-ugor prezens többes a k formánszal képezett participium volt. Ez a többes képző szuffixum a legvilágosabban a vogulban

2. Postfixumos igeragoz-
zásnál. Hangzópótlékos
participium-, személyes
névmás.

NBI

A szumír préfixumok és
infixumok az *al* kivétel-
vel mind névmási eredet-
űek, a gyökkótlékok ön-
álló értelmes szavakra
mennek vissza. A pré-
fixumok az alanyt, az in-
fixumok a datívuszt, ak-
kuzatívuszt, a gyökkótlé-
kok a dimenzionális vi-
szonylat és a cselekvés
műveltető, szenvedő for-
máját jelölik.

Szumír:

A konjunktívuszt helyet-
tesítő *kohortatívuszt* speci-
ális partikula- alanyi
préfixum- participium.
Az alanyi préf. néha el is
marad.

tunguz: Participium pré-
zensz- personalaffixumok
mandszu: Participium pré-
zensz- bi.

jelenik meg, mint pl.
min, men — járnai, menni,
mine m, men e-m — én
megyek, szósz.: menő én,
mine -n, men c-n te
méisz, szósz.: menő te.

b) *Préterium*

Altáji:

török: Participium pré-
zensz- sa, se- personalaf-
fixumok.

tunguz: Particip, préz.
sza, dzc.

Finn-ugor:

1. A-k. vel.
2. A-p b-vel képezett
participium- egy fő jelölő
-n, mely a mozzanatos -n
suffixummal azonosít-
ható.

III. *Imperatívuszt*

Szumír:

1. Hangzópótlékos vagy
hangzópótlék nélküli par-
ticipium- néha elibe he-
lyezett kiemelő partikula.
2-3. Imperatívuszkoknál is
(v.ö. a nyelvtani részen)
az igeigék mindig a par-
ticipium.

Finn-ugor:

A k képzésű participium
mint felszóltó hangon ki-
ejtett prézensztő, amely-
nél a személy eredetileg
vagy nem, vagy a megfe-
lelő pronom. suffixummal
volt jelölve.

IV. *Igenév (Verbalnomen), Infinitívuszt*

Szumír:

2. Az igeigék- da, de for-
máns. Eredeti céljelen-
téssel. Jellemző sajátossá-
ga, hogy személyragok jár-
ulhatnak hozzá, pl. K.
224, 149/150: te-ga-e-
da-mu de -assz.bah. ina
tehea, VR. 51. 54/55.b.
te-ga-da-zu-de ina tehe-

Altáji:

tunguz igeigék- da, de do
formáns.

Finn-ugor:

Igeigék: *ta, ta* (hangsúlyos)
és *da, da* (hangsúlytalan
szótag után). Szinnyei
szerint (FuSpr. 92. l.) la-
tívuszt eset eredetileg egy-
-k suffixummal, amely
azonban a legtöbb nyelv-
ből elveszett. A szumír-
ban is van egy ka, go

ka az én, a te közeledtekor, amikor is a szem. rag után köv. *de* visz. az *udu*-idő megrövid. formája.

lokat, elkopásra hajlamos formáns.

Az inf. szuffigálására v.ö. magy. *ennem, enned, ennie* kell.

V. *A cselekvés neme: gyakorító, műveltető, passzívum*

Szumir:

1. *al* gyökpótlék, az ige-
nek gyakorító jelentést
kölcsonöz. (L.a III. szó-
képzésről adott fejtegeté-
sében.)

2. *tu* gyökpótlék, az ige
kauzativum, passzívum
jelentését fejezi ki.

3. *ba* passzívum for-

Altáji:

1. *la, le* igeképző szuf-
fixum.

2. *ta, te* passzívum
kauzativum formáns.

3. *bu, vu, v* - ugyanaz,
ill. reflexiv is.

Finn-ugor:

1-1 frekventatív kép-
ző.

2. *t, d* kauzativum,
reflexivum (és passzívum)
jelentést képző formáns.

3. *b, v* - ugyanaz.

*

III. *Mondattan. A mondatrészek elhelyezkedése a mondatban.*

Az igei pre-, infixumok és gyökpótlékok világosan mutatják a mondatrészek egymásra következését a mondatban. A sorrend ez: a) alany, b) dativusz, c) lokativusz, d) akkuzativusz, e) az állítmány. A klasszikus, az élő szumir nyelvben ez a helyzet.

Az ural-altáji nyelvekben utolsó helyen mindig az állítmány áll. Az alany pedig bevezeti, megnyitja a mondatot, kivéve, ha hangsúlyos részek ki nem szorítják első helyéről. Az akkuzativusz mindig az állítmány előtt áll. A legrégebbi török nyelvemlékekből így állapította meg ezt *W. Radloff*.

A SZUMIR-URAL-ALTÁJI ŐSHAZA KÉRDÉSE

1) Mivel a finn-ugor őshazát a finn-ugor nyelviskola újabban különválasztja az altáji ág őshazájától, szükséges először azt a kérdést megvizsgálnunk, hogy mit értenek *finn-ugor őshaza* alatt. E kérdést szabatosan körülhatárolja *Zsirai*, mikor így ír róla (FUR. 1937, 10-9 l.): "Őshazának azt a területet nevezzük, amelyen az ősnép együttélése utolsó szakában, közvetlenül szétválása előtt lakott, tekintet nélkül arra, hogy korábban hol élt, merre járt és hányszor változtatta tartózkodási helyét?" Amint látjuk, e nézettel jól összefér a finn-ugor népek egykori ázsiai tartózkodási helye is, föltéve, hogy az időileg megelőzi az európai állítólagos őshazát és feltételezésének

kényszerítő bizonyosságai vannak. Előlegezhetjük: ilyen kényszerítő bizonyítékaink csakugyan vannak.

2) *Gombocz* a finn-ugor őshaza fenti elméletét a következőképp ülteti át szavakba: "A finn-ugor népeknek, s velük együtt *a magyaroknak* is, mint a finn-ugorság kezdettől fogva legkeletibb csoportjának *az őshazája* minden valószínűség szerint a *Volga-hajlattól keletre és nyugatra eső erdős, vizekben gazdag vidéken terült el.*" Hasonló felfogást vall *E. Setálá*, sőt *Zsirai* is. *Munkácsi* még 1894-ben Ázsia felé tolta ki a finn-ugor népek őshazáját, amikor az ugor-népek őshazájának az Ural hegység, a Káspi- és Aral-tavak közti pusztaságot tartotta. E helyes nézetét azonban feladván *Nagy G.*-val és *Thury J.*-vel együtt 10 évvel később az orosz síkság legdélekeletibb részén, a *Kaukázustól északra fekvő halban, vadban gazdag, bővízű, erdős vidéken keresi a finn-ugor őshazát.*

Ligeti L. közvetítő álláspontot foglal el az európai és ázsiai őshaza-elmélet között, de viszont oly gyakran engedi utazni eleinket a prém-utak mentén Ázsia felé, hogy szinte az a benyomása támad az olvasónak, hogy a szerző csak *faute de mieux* választotta e megoldást. Ily módon Nyugat-Ázsia az ősmagyarságnak mintegy második őshazájává válik.

3) Az osztatlan népcsalád ázsiai őshazáját először *P. J. Wiedemann* és *M. A. Castrén* igazolta. Mindkettő az altáji és urali ág vitathatatlan rokonsága tényéből indult ki és ebből vont le azt a következtetést, hogy e népeknek valamikor az ősidőben együtt is kellett lakniuk. A Szaján és Altáj vidékére, a Jenisszei, Ob és Irtis forrásvidékére helyezi mind *Wiedemann*, mind *Castrén* az egységes nyelvcsalád őslakóhelyét. *Wiedemann* műve 1838-ban, *Castréné* pedig 18??-ben jelent meg.

Vámbéry Á. a magyar nyelv és nép török eredetét vallván, szintén a magyar középázsiai őshaza tétele mellett kardoskodik. Az altáji ág őslakóhelyét *Almássy Gy.* egyik cikkében Nyugat-Szibériába helyezi, ahonnan aztán később benépesítették Közép-Ázsiát. Nyugat-Szibéria mellett foglal állást *Németh Gyula* is, aki a magyarok őshazáját a kirgiz-steppe külső részére, kb. a *Tobol, Isim, Irtis* és *Ob* mellett elterülő vízben gazdag pusztavidékre teszi, nem pedig a Közép-Ural vidékére, ahol szerinte általában hiányoznak a feltételek nomád lovasság kialakulásához. Viszont *Molnár Erik* az Altáj és Szaján hegység körüli őshaza mellett foglal állást. (V.ö. a finn-ugor őshaza

ázsiai elhatárolására nézve Diószegi V. elutasító érvelését az Ethn, LXV. 1954. évf. 244. kkl.)

Az egész népcsalád egyetemességére gyakorolt *szumir hatás* bizonyossá teszi, hogy az *ural-altáji népek őshazáját* az Aral – Balkhásé és Káspi tó között kell keresnünk, a *kirgiz pusztaságot, Turkesztán jó részét, az Amudarja és Szirdarja folyam területét körülvevő váltakozó felületű területen. Ugyanitt volt a szumir őshaza is.* Csak így magyarázódnak meg azok a nagy és mély hatások, melyekről az ural-altáji népek és nyelvek tanúskodnak, és jelen tanulmány is egy döntő ponton beszámol.

Ez őshaza-elhatárolásra rám nézve alapvető fontosságú a *nyelvcsalád mindkét ágának szumir műveltségi hatásban való kb. egyenlő mértékű részese*dése. Turkesztán nevének ősi eredete (Törökország) és az *Amu- és Szirdarja* (meder) szumir és a finn-ugor eredetűnek minősített *ia* – jó folyó-folyóvíz, folyam, alkotórészekkel történt, szintén ősi jelölési módja. Végül az *Urmia* tó, ez a Babilontól északkeletre fekvő nagy állóvíz is, a szumirból jól megfejthető komponenseivel (t. i. *urum* – alattvaló, harcos, *Ea, Ia* – vízdémon, tehát *iu* – harcos, vagy alattvaló) a szumir őshaza felé mutat. Nem jelentéktelen adat a szumirok egykori hazájára nézve az sem, hogy a szumirok, kínaiak és indusok a leghosszabb nyári napot egyformán 14 óra 24 perc hosszúságúnak mérik, de ez az adat csak az é. sz. 35 fokára talál, ám sem a szumirok babiloni, sem az indiai őslakosság indiai hazájára nem, a kínai birodalomból pedig csak Honan tartomány fekszik ugyanazon szélességi fok alatt. Föltevé tehát, hogy az indusok és kínaiak a szumiroktól vették át ez adatot, ez esetben a szumirok őshazája valahol *Afganisztán* és a mai *Perzsia határán* feküdt, mert itt futott át az é. szél. 35. foka.

A szumirologusok túlnyomó többsége osztotta és osztja azt a nézetet, hogy a szumirok Középpázsia irányából Elamon át nyomultak be Babilonba. Pl.: *E. Meyer* így kommentálja a szumirok bevándorlását: “Manche Spuren legen die Vermutung nahe, dass sie... aus den Bergen in Nordosten... den Tigris hinab erobernd in das Tiefland eingedrungen sind”. *G. Hüsting* a protoelámita kultúra szumir jellegét hangsúlyozza nagyon erőteljesen.

T. Gó Pinohes ezt írja a szumirokról: “The Sumarian may... have come from mountainous region where lakes and

ponds were common, and rivers were mountain streams or torrents.” Nyomósan esik a latba *A. Ungmad* véleménye is, aki így ír a szumirokról: “Bizonyos okok a szumirok prehistorikus bevándorlása mellett szólnak, ... a vallás és kultusz is olyan időre utal vissza, amikor fontos isteneket még hegyes vidéken tiszteltek a szumirok...” (v.ö. pl. *Nin-sharsag* — a hegyvidék úrnője).

De az újabb szumirologusok is azonos felfogást vallanak, mint *G. Contenau*, *Ch. F. Jean*, *W. H. Worell* stb. Akadnak azonban olyanok is, akik más nézetet vallanak, pl. *H. R. Hall*, akinek véleménye szerint a szumirok egy indiai népfaj, amely a Pendzsábon és Elamon, vagy a tengeren és a Perzsa öblön át jutott el Babilonba. Még határozottabban nyilatkozik az Indiából történt bevándorlás mellett *G. L. Wolley*, de inkább szubjektív érzés, mint tárgyi érvek alapján.

A finn-ugor őshaza védelmezői újabban állat-növény-földrajzi, ún. paleontológiai bizonyítékokkal igyekeznek alátámasztani elméletüket. *E. Setälä* ezek bizonyágtevő erejéről a következőket írja: “Ázsiáról mint a finn-ugor nép őshazájáról szó sem lehet, hiszen egy finn-ugor nép sem lakott Ázsiában a finn-ugor kor után sem, s ellene mond Ázsiának az ilyen állat-földrajzi körülmény is, mint a méh előfordulása.” E bizonyítás szolgálatában áll *N. Sebestyén Irén*: Zur Frage des alten Wohnungsgebietes der uralischen Völker (ALAH/1952/213-346 l).

De mindhiába. Ha igaz a tétel, hogy az ural-altáji nyelvcsalád mindkét, ún. altáji és urali ágán kb. egyforma szumir műveltségi hatás érzik, pedig e tétel igaz, és ha e műveltségi hatások számosak, ősi, kezdetleges fogalmakat ölelnek fel és egyéb elfogadható, közelebb fekvő magyarázatuk nincs, akkor más eljárás nem segít, mint az eddig vallott finn-ugor őshaza elmélet revíziója és feladása. Nem elég az őshazaképzet semminő beszűkítése, körülhatárolása — csak egy járható útja van a revíziónak: az ural-altáji őshazát ott keresni, ahol az valóban megtalálható, vagyis Nyugat-Szibériában.

A szumir és altáji közös ősműveltség kérdése

E kérdés azért fontos, mert kb. megmutatja, hogy a vallásos fejlődés is a közös együttélés idején minő szintre juthatott el és milyen természetű és fejlettségű képzeteknél kísérhetjük meg sikerrel a genetikus összefüggés kimutatását.

Az altáji ág népeit, köztük a török nyelvet beszélőket is, szokás volt a legújabb időkig úgy tekinteni, mint nomád pásztorkodással foglalkozó műveletlen vad törzseket, kik magasabb műveltségi fok elérésére már szellemi alkatuknál fogva is képtelenek. Szerencsére ez az értékelés-mód végleg papírkosárba került. Mert, ha igaza van *Munkácsinak* abban, hogy az ural-altáji népcsalád keleti ágának a szumir nép volt a *műveltségben ősmestere*, s hogy a *szumir ékíratokban* maradtak fenn az *ural-altáji nyelvek legrégebb emlékei* és “nincs kizárva, hogy ugyan-e műveltségi hatásban részesedtek a finn—magyar népek is”, akkor ez ítéletnél részrehajlóbb és egyoldalúbb el sem volna képzelhető.

Természetesen e közös művelődési szintnek csak olyan *közös fogalmak, genetikusan egyező szójegyei* szolgálhatnak mérőfokául, amelyek mindkét oldalon előfordulnak. *Vámbéry A.* a nomád pásztorkodással foglalkozó török törzsek mellé felvesz egy földművelő réteget is, és a következőket írja róla: “Es nuss sohen in der Urzeit eine Minderzahl es Türkenvolkes gegeben haben, die infolge günstigerer Verhältnisse des Bodens und des Klimas sich mit Landbau beschäftigten, ohne jedoch hierin von fremden Völkern unterrichtet worden zu sein.” A hunok hasonló foglalkozásáról bizonyosságot tesznek a kínai annaleszek.

De mindennél meggyőzőbb bizonyíték *Vámbéry* feltevésének igazsága mellett a földművelés műszavainak szumir és altáji török egyező hosszú sora. Ezek a következők:

Szum. *apin*, ótör. *abyl*—éles kapa, mint a föld feltörésére szolgáló eszköz; baskir: *haban, saban*, tatár: *saban*, karnosaj: *saban*, csagataj: *sapan* eke. De az eke egyező kifejezésén kívül igazolják a szumir és altáji földművelői foglalkozás közös eredetét még a következő nagyfontosságú szöösszefüggések is: 1) a sumirban *ara*—arat (*Brünnow* 8524. Sb. 272), altáji, csagat, kar. leb. tel. *ur*—u.az, ujgur *or*—u.az, ozmán *ora*—u.az, csuvasz *ver*—u.az, baskir *ur*—u.az; 2) sumirban *ara*—őröl (innen *o-ara*—*Gudea B. cyl. XV. 15.*)— az őrlés háza, malom, *na-ara*— az őrlés köve; csagatai, iwir, szag., kojbal *ebir*, osmán *awir-undre-hen*, wenden, csuv, Buj. *ave*, ujgur *abür*, ávürdrehen, abwenden, altáji, tel, *abir*, *soj*, *ar-umdrehen*, wenden. M kar *ar-mahlen*; 3) szumir *nibir* (*Delitzsch, AL 4 Aufl. 109, 134*)—bot, valószínűleg a cséplésnél használt fadarab, csép-féle—csag *ebir*, cöp-Holz. Holzstück., baskir

sabagas, sabagas, tatár *cubagas*-csép; 4) szumir *sab*—ebből assyr babyloni *sabbu* (Brünnow 5671)—véka, Scheffel-kirgiz, *saba, sava*, baskir *haba*. Schlauch für Kumis dagestani *sapa* Getreidemass, kond. *saba*—Gefaess aus Kirkenrinde, abak. *sapca*—veder, Einer, mongol *saba*—vase, poterie, voiselle, a magyar *szapu*—véka.

Almássy állást foglalván a török kultúra állítólagos silvicol karakterével szemben, amely a török őshazát erdős vidéken, pl. az erdőkben gazdag Altai környékén engedné feltételezni, utal *a török jurta építés módjára*, amely Ázsia löszrel fedett pusztaságain fejlődhetett ki, és ennek tökeletességig vitt mintaképe a *mezopotámiai agyagépítkezés szokására*. És nem jelentőséges dolog-e, hogy a ház szumir neve *ab* (Sb. 188. Sc. 97.)—lakás, hajlék, ház egyezik az altáji tatár *ab, ap*, ozmán *ev*—ház jelentésű szóval.

De adataink vannak arra nézve, hogy az állattenyésztés szumir és altáji típusa is a közös őshazában fejlődött ki, amint ezt a következő állatnevek mutatják: szumir *ansuemisal* (új-szumir *alsu*)—szamár variánsa: *ansi, alsí*—u.az; köztörök *asak*, mongol *eloigen*—u.az, szumir *gaz*—kecske; volgai tatár *kázá*—kecske, őz; szumir *nig* (emesal-*lig*)—kutya, mongol *nok-oi, no-ai*—u.az, szum. *rig* (assyrbab. *cenu* — Brünnow 2575)—juhnyáj, juh, abak. *irik* verschnittener Widder, kojb. *irik, irk*—ürü, mongol *irga*—vervex. *aeceros ovis, irge*—mouton ohatré, burjet *irge*—vervex (valamennyi Gombocz: Török jövevényszók, 328.l.) és még más itt nem részletezhető állatnevek.

A szumir és altáji társadalmi élet egyező fejlődését állapíthatjuk meg a következő szóösszefüggésekből: szumir *ugul* (új-szumir *ibil*)—fiú, köztörök *ogul*—u.az, szumir *kur*—rabszolga, köztörök *kul*—u.az, szumir *uku, ugu, ug*—nép, nemzetség, emberiség, török *uk*, mongol *u*, csuvasz *jex*—nép, nemzetség, család, szumir *su* (Sc, 229. asszyr-bab. *kissatum*)—tömeg, csapat, összesség, török *su*—u.az, szumir *sar* (Sc, 68)—tömeg, bőség, sereg, török *carig*—sereg; szumir *er, eri*—ember, szolga; török *er*—férfi.

Jellemző kifejezések a közös szumir-ural-altáji őskultúra fokára nézve, a szumir *umus, us* (Sb. III. 6.), asszyr-babiloni *temu*—ész, értelem; török *us*—u.az; a szumir *dingir*—isten (emesal *dimir*—u.az), atai-tatá—tanara, tanir, csagatai

tinri – ég, isten. De talán még kifejezésteljesebbek azon egyező képzetsorok, melyek egyes szumir és török fogalmakhoz tapadnak hozzá a fejlődés rendjén, s amelyek mutatják, hogy a gondolkozás menete is egyező volt, a közös törzsből fakadt a két népágnál. Pl. szumir *gis-tug* – hallani (*gis* – értelem, *tug* – bírni), V.ö. tör.: *ok-maq* – hallani, hőren. (*ok* – *Sinn*, *maq* – infinitivusképző), szum. *gis* – ember, úr, férfi (csak hímnemű személy jelölésére, altáji *kisi*, mert csak a férfi számított). Szum. *Utu*, *Udu* – sol és dies, a törökben u.az. A tör. *ag*, *av* – háló, de vadászni is, azért, mert valamikor így fogták a vadat, a szumirban az ellenség elfogatása az istenség, vagy a király hálójának reá való kivetése. Szintén ősi vadászati mód.

A finn-ugor ősműveltség körvonalai

Figyelmen kívül hagyva a finn-ugor ősműveltség korábbi rajait, és csak Zsirai M.-hoz igazodva a következő képet nyerjük róla: A finn-ugor ősnép ismerte a házat, de az csak sátor, kunyhószerű tákolmány lehetett, valamint vadász viskó, nyári szállás. Ismerte az *ágyat* is, de az sem volt fából, vagy vasból készült szilárd bútordarab, hanem csak kiterített prémdarab, vagy alvásra szolgáló rénszarvasbőr. Ismerte továbbá a *falat*, amely azonban eredetileg gát, halfogó rekeszték lehetett. A város ismerete sem jelent túlsokat, mert az őskor időszakában, mint a rokonyelvi paralelek mutatják, kerítést, udvart, bekerített helyet jelentett.

De, ha a szavak jelentése a fejlődés folyamán megváltozhatott, nincs jogunk *szavak* esetleges hiányából arra következtetni, hogy az illető ősnép a fogalmat sem ismerte. Lehet, hogy a közös szavak innen-onnan kikoptak, elavultak, vagy használatuk elmaradásának egyéb (vallási, stb.) okai voltak, tény az, hogy a hiányból a fogalom, a tárgy ismeretlensége még nem szükségszerűen következik.

Zsirai felteszi, hogy a finn-ugor ősnép főfoglalkozása, fő élelemszerzési módja a vadászat és halászat volt, tehát lényegileg a zsákmányoló, az elsődli életmód, és ezt igazolja a rokon nyelvek közös állatneveivel is. De elismeri, hogy a nyelvi tények, adatok megengedik az állattartás, növénytermesztés, vagyis a gyűjtögető-, zsákmányoló életmód mellett a magasabb termelőfokozat ismeretét is. A finn-ugor ősnép megszelídítette a *kutyát*, melyet vontatásra és vadászatra használt föl, a *rén-*

szarvast és a juhót. A növényből a *kenyeret* nyerte, meg a kásához szükséges *darát*. Ruházatul az elejtett vadak bőre szolgált. A ruhát varrták, ujjas ruhában jártak, övvel erősítették magukra, ismertek valamilyen főveget is. Volt ujjatlan kesztyűjük, sőt állatbőrből készült szandáljuk is. A magyar falusi paraszt ember még ma is ujjasnak nevezi a kabátot.

A házi foglalkozásokra utalnak a varrás, sütés, főzés, faragás, fúrás, vágás, nyesés, szúrás, szövés, fonás közös ősi műszavai. A családi rokonság kifejezésére sok rokon szavuk van, ami azt mutatja, hogy a családi érzés ápolása a finn-ugor ősnépnél igen erős volt.

Szumir—finn-ugor egyező ősműveltség

Ha a szumir valóban rokona az ural-altáji nyelvcsaládnak, akkor ennek meg kell látszania az egyező szavak megfelelő számában is. Itt csak néhány ősműveltségi fogalom szójegyének egyezésére mutatunk rá, amelyek kétségtelenül az alapnyelv ősi birtokállományához tartoznak. Ilyenek: a) *testrészek*: szum. *sab*, *sag*, magy. *szív*, vog. *sim*, osztj. *sem*, finn *aydán*—szív; szum. *bar*—máj, vog. *por*—u.az, szumir *su*—száj, ajk, szó—finn-ugor eredetűnek minősítik, holott jóval ősbibb, még a szumir-ural-altáji ősközösség korából való. V.ö. hozzá vog. *sup*, *sop*, cser. *su*, votj. *su*, finn *suu*—száj; szum. *bur*—fül, osztj. *pel*, vog. *pul*, zürj. *pel*, lpp. *pel*—u.az; szumir *gara*—kéz (ez ment át az asszir-babiloni nyelvbe is *qatu* alakban, holott az összes sémi nyelvek teljesen más gyökből képezik a kéz-jelölő szavakat), vog. *kát*, osztj. *ket*, finn *kási*—u.az; szumir *gab*, *gaba*—kebel, Brust állítólag ugor eredetű volna. Brünnow felhossa parallelül hozzá: vog. *kepel*—ruha, öble; oszt. *kimehl*—u.az (v.ö. M.Sz. Szé. 156. i.). b) *A társadalmi tagozódásra*, a családi rokonságra vonatkozó fontosabb elnevezések, az atya, anya elnevezéseket leszámítva: szumir *nin*—aszszony, úrnő, nővér, néne; vogul *ne*, *ni*, mordvin *ni*, magyar *nő*; szumir *nimgir*, majd ebből rövidülve *nir*—fejedelem, úr; vogul *najer*, *näjär*—király, *naj*, *näj*—királynő, úrnő. Közösek a szumirban és a finn-ugor nyelvcsoporthban a következő állatnevek: szumir *ku*, *kua* (Sb. 1, III. 29. Brünnow 11821.) és szumir *ga* (Sa. I. 36-38.)—hal (piscis), v.ö. vogul *ul*, *kul*, osztják *ul*, *khul*, cseremis *kol*, finn *kala*, mordvin *kal*, lapp N. *guolli*, lapp S.

kuotte, lapp *K. kull*, magyar *hal*; szumir *su ur* — egy halfajta, melyet különösen Gudea patesi tenyésztett halastavaiban. V.ö. az osztják *sukar*, magyar *sügér*, továbbá az osztják *sokor* nevű alvilági halat, melyeknek etymológiai alapját eddig még nem sikerült megtalálni; szumir *uz* — kecske, őz; vogul *as, os*, zürj. votj. *iz*, magyar *őz*; közös vogul *ma*, finn *maa*, mordvin *mode*, osztják *moue* — ország, föld; osztják *mu* — ország, föld; hegynek a neve: szumir *kur* (Sb. 1Ö3.), zürjén *kir, mons*, a zürjénben a gör változat is — u.az, cseremisiz *kuruk* — u.az; a fa jelölése: szumir *pa*, gis *pa*; asszjr-babiloni *icu-Baum, Holz*, vogul *pa*, cseremisiz, votják, zürjén *pu*, finn *pu* — u.az, és a víznek a neve: szumir *id* (Brünnow 11647), asszjr-babiloni *naru* — víz, folyóvíz; samojed *öt, üt, vid* — víz; vogul *ut, but, bid, bit*, cseremisiz *büt*, mordvin *ved* zürjén *va*, votják *vu*, finn *vete, vesi*, magyar *víz*. Egyezik a tűz elnevezése, mely a szumirban *ne, ni*, asszjr-babiloni *isatu* (Brünnow 4584.), osztják *nai* — tűz. A további egyezések sorából megemlíthetjük a nádnek a közös nevét, a ház közös elnevezését, a várnak azonos kifejezéssel való jelölését, néhány ásványnak végső fokon a szumirra visszavezethető elnevezését, továbbá a következő ősfoglalkozási tevékenységet kifejező érdekesebb egyezéseket, mint szumir *si* — szőni, magyar *szőni*; szumir *ru* — kivágni, bevésni, magyar *ró, röv*, szumir *si* — vágni, magyar *szel*, szumir *suru* — szűr, magyar *szűrni*, szumir *ur* — őrizni, figyelni; vogul *ur* — u.az; szumir *men* — menni, finn-ugor *men* — u.az. Egyeznek továbbá az élet, halál és a lélek műszavai is, amint ezt majd a vallási képzetekről tárgyaló részben fogjuk közelebbi vizsgálat tárgyává tenni.

Amint láthatjuk tehát, a megfelelő szumir műveltségi elemek bevonásával eléggé kiszélesül az ural-altáji ősműveltség kerete, de még sokkal kedvezőbb volna a róla alkotható kép, ha itt felvonultathatnók mindazokat a nyelvi bizonyságokat, amelyek a szumir nyelvnek az ural-altáji nyelvcsaládba való beletartozandóságát bizonyítják.

Szumir-finn-ugor egyező ősműveltség

Ha a szumir valóban rokona az ural-altáji nyelvcsaládnak, akkor ennek meg kell látszania az egyező szavak megfelelő számában is. Itt csak néhány ősműveltségi fogalomszó:

Ilyenről is lehet beszélni, mert a *Gombocz* által összeállított 227 tételből legalább 30, közös szumir-török-magyar szókincsnek bizonyul, ami arra vall, hogy az altáji népek közül a törökök, a finn-ugor népek közül pedig a magyarok voltak a szumirok közvetlen szomszédai. Ez a 30 tétel nem jövevényszó a magyarban valamely csuvaszos jellegű (bolgár) török nyelvből, ez csak ősközösségi örökség lehet mind a 3 nyelvben.

Mivel a *Gombocz* jegyzék közismert, ezért rövidség okából úgy járunk el, hogy közöljük a szumir alapszót, a magyar és a török legmegfelelőbb parallelt, eleikbe téve a *Gombocz*-féle listaszámot. A tételek így következnek:

1/6. szum. *ara*, magy. *ara-t*, tör. *ur*. 2/10. szumir *mum*, magyar: *bű-báj*, török: *bag, baj*, a varázslás egyik neve. 3/12. szumir: *bal*, magyar: *balta*, csuv. *balta-Handbeul*. 5/32. szum. *buru*, magy. *borjú*, kirk. *buzau-Kalb*. 6/39. szum. *mu*-varázslás, magy. *bölcs*, őscsuv. *bügüci*-magicien. 7/43. szum. *mu*-incantamentum, magy. *bü*, őscsuv. *bügü, büjü* ugyanaz. 8/48. szum. *ara*—öröl, *mahlen*, ujjur *abür, avür*—drehen, wenden. 9/57. szum. *sigis-se*—Opfer, magy. *csők* Opfer, Opferung, Opferfest, Taufmahl; csuv. *tsük*—u.az. 10/59. szum. IV. *sig*—schwach werden, schwächer und schwächer werden, schwinden; magy. *csők-ik*—in Wachsen zurückbleiben, klein bleiben ebből *csökevény* szavunk; csuv. *dök*—u.az. 11/89. szum. *udz*—Tag, Zeit, Wetter; magy. *idő* és *időjárás*, török u.az. 13/104. szum. *ir*—schreiben, maeln; magy. *ír*, őscsuv. *yr*—u.az. 14. szum. *uz*, magy. *öz* (Reh). 15/117. szum. *gib, gim* faragvány, magy. *készítmény, kép*, továbbá a hasonlítás pártikulája: magy. *kép*, tör. *kap, kep, geb* u.az. 16/128. szum. IV. *kur*—gross, hochangesehen, magy. *kor*—u.az. pl. *ez-kora, mek-kora?* so gross, wie gross? tör. *kur*—der Rang, die Szellung. 17/131. szum. *kukkar*—Mutterl, magy. *kos* Widder, őscsuv. *koc, kockar, kuckar*—Widder, mong. *khuca*—báliér, agncau 18/52 szum. *ubur*—mell, kebel, magy. *öböl* (régí jel, kebel). (v.s. hozzá a M.Sz. Szó. 237. l.), tör.-magy. tung. *öbür, übür, uvur*—u.az. 19/155. szum. *ara*, magy. *ör* (pl. *örvény, örök, öröl*, stb.), őscsuv. *awir*—undrehen, wenden. 20/161. szum. *sar, sar-sir*—zöld, tör. *yri*, magy. *sár-ga*, de *sár-arany*. 21/168. szum. *sar*, magy. *sereg*, tör. *oarig*—sereg seer. 22/178. szum. *sab*, magy.

szapu, tör. *saba*, *haba*—modius, Scheffel Hohlmass, Leder-schlauch für Kumiss. 23/182. szum. *lil*—Wind, ventus; magy. *szál*, tör. *sál*, *jel*, *jil*—u.az. 24/198. szum. *tar*, *dar*—tarka, magy. *tarka*, de *tar* is, tör. csag. *tar-gu*—tarka, sokszínű. 25/208. szum. I. *dar*—epulum finebre, Zotenfeier; magy. *tor*, csag. *tor*—Gastmahl, Bewirtung. 26/212. szum. *tar*—rendel, végez; magy. *törvény*, törü-Gesetz. 27/222. esz. *azag*—fényes, tiszta, szent; magy. *egy*, *igy*, id. heilig, sacer; tör. *adkü*—jó, kiváló pius, csagataj *azgü*—szent, stb. E tőből még magyar *id-nap*—*ünnepe*, *üdv*, *üdü*, *üllni* pl. *ünnepet ülni*. 28/112. szum. *kasa*—Ziege, magy. *kecske*, a *ke* kicsinyítő képző; őscsuv. *káoká*—u.az. 2/195. szum. *su-gin*, *sumun*, *sun*—elfogy, tönkremegy, elenyésztet; magy. *szűnik*, őscsuv. *sön*, *sün*—kialszik. 30. szum. *su-ub*—csókol, hódol (szó szerint: *su*—száj, *ub*—csókol, tehát vagy szájon, vagy szájjal csókolni), magy. *apol* elavult szó, csókol, gondoz, ápol, töv. *ap*, tör. *op*—csókol.

Ha a 30 tételt levonjuk a G. jegyzékből, még mindig marad 197 tétel a honfoglalás előtti török hatás nagyságának szemléltetésére. Milyen tárgycsoportok között oszlik meg e rengeteg jövővényyszó? E kérdés is hozzátartozik a honfoglaló magyarság ősműveltsége jellemzéséhez. Van közöttük egy csomó vegyes szó, a többi megoszlik: a) az állattenyésztés, b) a földművelés, c) a szőlőművelés és egyéb termesztvények, d) a társadalmi és állami élet, e) házi berendezkedés és ruházat, f) a mesterségek, g) az írás és számolás, h) a hitvilág műszavai között. *Ellenben nincs közöttük egyetlen egy fegyvert jelentő műszó sem.* Eszerint tehát az ősmagyarság magasabbrendű kultúrája török eredetű volna. Majd a vallási képzetek ismertetése során ki fog tűnni, hogy jóval ősbibb, még a szumir-ural-altáji ősközösség idejéből való és szélesebbkörű, mint emez.

* * *

II. rész

AZ ŐSMAGYAR MITOLÓGIA RÉSZLETES RAJZA SZUMIR-URAL-ALTÁJI MŰVELŐDÉSI KERETBEN

EGYEZŐ ANIMIZMUS

Az animizmus rövid, általános jellemzése

1) Az animizmus a latin *anima* — lélek szóból eredő gyűjtő foglalatata és rendszerezése azoknak a képzeteknek, melyek a primitív lélekhitre vonatkoznak. Első észlelőjük a modern primitív népeknél, valamint első rendszerbe foglalójuk is E. B. Taylor, híres angol antropológus volt. Kívüle többen is hozzájárultak a rendszer tökéletesítéséhez és egyetemes uralomra juttatásához. De nem célunk itt irodalmi felsorolást adni.

2) Az animizmus *primitív szellemfejlődési kategória*, amelyen minden vallásos fejlődésnek keresztül kell mennie. El lehet mondani, a *mana* (erő) fogalommal együtt minden vallásnak az alapja. Ezért a *legegyetemesebb* szellemfejlődési kategória.

3) Mi vezette és vezeti rá a primitív népeket, hogy a lélek létezését első sorban magukon, majd a jelenségeken szükség szerint észleljék? Röviden szólva az *álm*, az *önkívületi állapot* (*ájulás, extasis, árnyék, tükrözés és a halál*).

4) Primitív észlelés szerint *több lelke van* az embernek. Ezek a következők: a) *testlélek*, melyet a test egyenletes fejlődése involvál. A testlélek további elágazását a *szervi lelkek* sorozata jelenti, t. i. minden fontosabb szervnek külön lelke van (máj, szív, vese stb.); b) *lehelletlélek*, melyet a lélegzés nélkülözhetetlensége és szabályüteme hív létre; c) az *árnyéklélek*, melyet kivált a primitív szemléletből az álmkép, az extasis és a kivetítődő árnyék. A nyál, a vizelet, a ganaj, a köröm, a haj stb.

a testlélek váladékai, az orr- és szájcsók a lehelletlélek kölcsönös kicserélődése, az álomlátás, az extasis az árnyéklélek időleges eltávozása a testből.

5) A halál a földi léletlenség megszakadását jelenti. Nem kívánatos állapot. De egyelőre csak a lehelletlélek szünteti meg kapcsolatát véglegesen a halál folytán a testtel. Sok primitív nép az utolsó lélegzetvételnél a haldokló fölébe kis gyermeket tart, hogy abba menjen át és azt erősítse meg az elszálló lélek, mert hitük szerint a lélek ilyenformán transzferálható. Ha ezt nem teszik meg, akkor a lehelletlélek felhatol a világűrbe és ott nyomtalanul elvész. Az árnyéklélek nappal kóborol a világűrben, de éjszakára visszatér a testbe. Ez az állapot addig tart, míg a primitív ember meg nem győződik róla, hogy a test semmiféle mesterkedéssel meg nem tartható. Látja u.i., hogy férgek bújnak elő belőle, felbomlik, részeire oszlik, sőt még a csontváza is széthull, mi volna természetesebb előtte, minthogy ily körülmények között még a testlélek is magára hagyja a szétmálló porhüvelyt és átköltözzék a *lélekhordozó férgek, pillangók, madarak* stb. csoportjába. Kialakul tehát a testlélekre nézve a *lélekhordozók* képzete. A szétbomlott testtel természetesen az árnyéklélek sem tart fenn semmi közösséget. A halál tehát megszünteti a primitív lelkek személyi érdekelttségét, azaz szabaddá teszi őket minden megkötöttségtől. Ez további két fontos következménnyel jár, nevezetesen:

6) Kialakítja az erős lelkek halotti tiszteletét, vagyis *démonizálja őket*. Ez a *polidémonizmus kezdete*. Másfelől: létrehozza a minden halotti lelket befogadó *alvilágot, azaz halotti birodalmat*. Az alvilág minden népnél sötét és kietlen. Betegségek, démonok tanyája, hol a lelkek árnyyszerű életet élnek, világosságot nem látnak, az élők gondoskodásától függenek. A túlvilági élet a földi élet árnyyszerű, kietlen, szomorú folytatása.

7) A primitív népek igen *félnek* a haláltól és a halottaktól. *J. G. Frazer* egy 3 kötetes nagy művet hordott össze a primitív és kultúrnépek halálfélelmes adattárából. E félelem az oka negatív azoknak az elhárító rendszabályoknak, amelyekkel a primitív népek védekeznek a halotti lelkek visszatérése ellen és pozitív azoknak a kielégítési intézkedéseknek, amelyekkel a bűcsülakoma (tor) idejétől eltekintve bizonyos ideig emlékünnepek alakjában rendszeres áldozatokat mutatnak be a halott lelkeknek. Sőt már a temetkezési eljárásokban is

tükröződik e gondoskodás. A pietás a félelem mellett csak másodrendű szerepet játszik.

8) Az alvilág sötét, kietlen helye minden halotti lélek befogadó szállása. Nincs kivétel. Mindenkinnek ide kell alászállnia. Primitív fokon a sorsok között nincs különbségtétel. Csak az juthat vissza a földre, akit az istenek arra méltatnak, hogy az *életvizével* megfresckeltetvén, újból földi élethez jussanak. De ilyen csodaszerrel kizárólag az istenek rendelkeznek és nem erkölcsi szempontok szerint osztogatják, sőt nyilván kegyenceiket részesítik ilyen kedvezésekben.

9) Az alvilág bilincseiben sínylődő árnyéklélek is, ha kóbor árnyként a földön időleges látogatást tesz, féreg, bogár, pillangó, vagy madár alakot ölthet fel, ez nem a lehelletlélek kiváltságos formája. Az árnyak gyorsak, a gyorsaságnak pedig elengedhetetlen kelléke a madárszárny.

10) Az alvilági holtlelkek irigyek az élőkre, és nem értvén meg saját sorsukat, csak azt érzik, hogy míg a hátramaradott élők sütkéreznek a földi lét örömeiben, addig nekik itt kell sínylődniük. Ezért vissza-visszajárnak, vagy úgy adnak neheztelésüknek, bosszújuknak kifejezést, hogy mindenféle bajt, betegséget, csapást zúdítanak a hátramaradottakra, esetleg nem is akarnak megválni régi otthonuktól. Így alakulnak ki a változatos ceremóniák, melyeket a halotti kultusz felmutat, és található bennük a föld legtávolabbi részén is annyi és oly sok feltűnő egyezés. Az ember mindenütt ember és lelke is úgy van megalkotva, hogy azonos helyzetben azonos esetre azonos módon reagáljon.

11) De az ember nemcsak önmagában észlelt lelkeket, hanem lassanként meglelkesítette a mindenséget is. Először szűkebb környezetét, az állatokat és növényeket, majd láthatára kibővülvén, a távolabb eső dolgoknak is lelkeket tulajdonított. Pl.: a víznek, a hegynek, a szélnek, a világoosságnak, a sötétségnek, a hidegnek, a melegnek stb. Főképp pedig az égitesteknek. E folyamatot a vallástörténelem *animátizmusnak* nevezi. Ez nem más, mint az animizmusnak a mindenség dolgaira való kiterjesztése. Ez azonban már a polidémonizusból az istenvilág előállítását, a politeizmus kialakulását jelenti, amihez az animizmus jelentős módon hozzájárult.

12) Az animizmus vallástörténeti jelentősége így foglalható röviden össze: ráirányította a primitív ember figyelmét a lélek-

re, s bár a lélek fogalmát nem tudta egészen mentesíteni az anyagelvűségtől, mindazonáltal megvetette a szilárd alapját a szellemi istenfogalomnak.

Az animizmus szumir-ural-altáji sajátossága
Egyező lélekelnevezések

Vámbéry egyik művében ezt írja az Altáj körül lakó török-tatár törzsek lélekképzeteiről: "Es ist vor allem interessant zu wissen, dass der turko-tatarische Urmensch die menschliche Seele, den Geist oder das Leben nach jener Erscheinung benannte, welche dasselbe am untrüglichen manifestiert. Es ist dies der Atem, oder Atemzug, zugleich auch Dampf. Dunst, in welcher Form der primitive Mensch eben den Atem betrachtet, der der Benennung des Begriffes Seele, Leben, zu Grunde liegt." A jakutra nézve *Sieroszows*, ki külön is kiemeli "La vie supérieure ne commence qu' avec le scuffle tyn. Un être vivant s'appelle un être qui respire". Az altáji nyelvek pedig a lehelletet, a lelket, az életet a következő kifejezéssel illetik, ill. jelölik: ujj. *tin* Seele, Atem, Bauch, Dunst; csag. *tin* — rem, dem, ugyanaz; alt.tat. *tin* — Leele, Leben, Atem; jak. *tin* — Atem; csuv. *tin* — Sinn. Bewusstsein; ozmán *din* — ruhen, aufhören. A szumirban is élni, élet — *tin*, *til* megrövidített alakja *ti* — u.az. A szumir alakváltozatok a következő jelentésekben fordulnak elő: 1) leben, ins Dasein treten, werden, sein; 2) kaus. lebendig machen; 3) wohnen.

Nem lehet véletlen, hogy ugyanez a gyök ismétlődik az urali ág nyelveiben is, mégpedig a szumirnak teljesen megfelelő jelentésben. A következő urali szócsalád vonható ide: magyar: *teng*, *tenyész* mindkettőben az élet fogalma fejeződik ki. És mindkettőnek az eredete eddig ismeretlennek volt beállítva. Szumirban még nem kopott el a szókezdő *t*, sőt a magyar *teng* változat arra látszik mutatni, hogy a szumir *tin* változat sem volt mentes a názálizálódástól és eredetileg *ting*-nek hangozhatott, ami nagyon szépen megmagyarázná az altáji szózáró *m*-t, v.ö. szum. *dingir-dimir* hangátmenetet.

De idetartozik még a szumirhoz viszonyítva a szókezdő mássalhangzót (T) elvesztő, egyébként a szumir *til*, *tin* gyökökkel mindenben azonos jelentésű következő finn-ugor szócsalád is: cser. *el*, *il* — leben, sein, verseilen., magy. *él*, *illem*, *élet*, *illet*, *éleszt*, *illeszt*.

b) A finn-ugor népek a lehelletlélek jelölésére egy olyan gyökszót használnak, amely a szumirban általában *szelet* jelent. E gyök az egész nyelvágban közös és a következő kifejező variációi vannak: vog. *lili*, oszt. *lil*, dialektikusan *til*, magy. *lélek*, a *k* szóvégi képző; zürj. *lul*, votj. *lul*—lélek, szellem, élet; Ipp. *lieol*—gőz, finn *löyle*—Wasserdampf, észt *leil*—Dampf, Atem, Seele. *Karjalainen* úgy véli, hogy a szó alapértelme: Atem, Dampf lehetett. És helyesen következett, mert pl. magyar népünk is azt mondja az állatok elmúltáról: “kiadta, vagy kilehelte a páráját”. A felsorolt jelentésekből egyébként az is meglátszik, hogy a finn-ugorok a lehelletet valami páraszerű, szélféle anyagnak képzeltek el. Gőznek, meleg levegőnek, mely tovaszáll, elillan. A szumirban főjelentése: szél, mellékjelentése az asszir-babiloni *sililu*, amelyet azonban az asszirológusok eltérően értelmeznek. Mi *Brünnowa!* tartunk és azt hisszük, hogy az ő magyarázata a helyes, mikor a *sililu*-t breathing, lélegzésnek fordítja. E véleményünkben megerősít az *Ebeling* által közölt szöveg is, mely *im namtila*-ról ír. Tudjuk, hogy az I. im, vagy imi jelentése: 1) szél, 2) ég (coelum), 3) sé, időjárás, a *namtil*, *namtila* pedig életet jelent, együtt tehát az élet szelét jelölik, ami nem lehet egyéb, mint a *lélegzésnek* módja. De más nyelvek is szolgáltatnak példát szél és lehellet szoros egybe tartozandóságára, így a görög *anemos* szelet, míg a latin *animus*, *anima* lelket jelent. A héber *ruách* szintén kettős jelentéssel bír, u.m. szél és lélek. Sőt a Csel. könyve a pünkösdi jelenet leírásában a Szt. Lelket is “sebesen zúgó szél”-nek nevezi (2,1 kkb).

c) Az árnyéklélek fogalma is ismerős szumiroknál és ural-altáji népeknél egyaránt. A szumirban neve *zi*, *si*. A vogul osztjában *is*, magy. *iz* elavult szó, a mai népnyelvben: rák, rákos daganat. *Paasonen* kimutatta, hogy a finn nyelvekben is jelen van pronominalis alakban, de úgy, hogy még ősi jelentése rekonstruálható. A finn-ugor kifejezések közös értelmül P. az árnyék jelentést szupponálja. Az altáji tör. tat. nyelvjárásokban *san*, *son* a neve, a kínaiában *shen* az égi lelket jelöli, a *kwei* földi lélekkel szemben. A japánban is megvan *shinto* alakban, amely azonban az istenek útját jelölvén, nyilván a kínai *shen-tso* összetétele.

d) *Holmberg-Harva* az ural-altáji lélekképzetekkel kapcsolatban megjegyzi, hogy a következő jelentéseik vannak: lehel-

let, élet, életerő, kinézés, alak, tükrözés, árnyékkép. Valóban ezek azon formák, amelyek alatt a lélek minden primitív nép-nél jelentkezni szokott. Ámde minket ezekből csak az egyező sorok érdekelnek.

Lélekszékhelyek és a lélektávozás módjai és esetei

Szumirok és ural-altáji népek csak kétféle lelket különböztetnek meg: u.m. lehelletet és az árnyéklelket. Ezt az ugor népekre vonatkozólag kimutatta Kárjalainen is. A testlélek e népeknél nem önálló lélekforma. A testléleknek nincs önálló terminológiája. Helyébe felnyomultak a szervi lelkek. A következő szervek jönnek figyelembe: az arc, a fej, néha a hát, mindenesetre azonban a szív, máj, vese és a vér. A test belső részében a lehelletlélek: az arc. A fej és a hátban az árnyéklelek lakik. Egyébként mint a szumiroknál, az ural-altáji népeknél is legfontosabb lélekszékhely a szív és a máj. Érdekes és fontos mozzanat, hogy épp e szervek elnevezései mutatnak fel szumir és ural-altáji nyelvek között etimológikus összefüggést, amennyiben pl. a szumir *sab, ság* – szív alapja lesz a vog. *sim, sim*, osztj. *sem, sum*, magy. *szív*, cser. *süm*, zürj. *ülöm, votj. sülem*.

Az egyik az ég és föld 3 rétegűségéről is szólván, úgy közli, hogy a föld felső rétegét a *Ziqi-qu-amelutu* lakja, ez pedig a szumir *mulu-lil*, vagy *lu-lil*. Eberling így fordítja le: "*Windhauch-Mensch*" (TLVE 1931. No. 4, Rev. 10. s.).

Finn *sydäme*, szamojed *eul, suol* mind azonos jelentésben. A másik a máj elnevezésére vonatkozik és a szumirban *bar*-nak hangzik. Ebből nő ki a köz-török *bagir*, kirgiz *bair*, vogul *por*. A szumir, kirgiz és vogul szó, a máj jelentésén kívül még barát, kedves jelentésben is használatos. A kirgiz rokonság a halottat így síratja: "óh, én májam, óh én májam!". Ez voltaképpen azt jelenti: "Ó én barátom, óh, én kedvesem". *Munkácsinak* egyik nyelvmestere a következőképpen írta körül a lélek székhelyét: *sim-por* – szív-máj. Az obi-ugorokról modern útleírók jegyezték föl, hogy megették legyőzött ellenségeiknek a szívét. 1722-ben a szamojédekről történt hasonló feljegyzés. Az ősmagyarok pedig a vérszerződésben kötelezték el a fakupába eresztett közös vérnek, mint lélekszékhelynek az élvezése által magukat életre-halálra. Más népeknél is előforduló szokások.

A lélek távozhat a testből *önként*, vagy erőszakos beavatkozás következtében. Az *álm* egy középforma, az altáji népek annak a jelül fogják fel pl. a *megijedést*, hogy a lelket hatalmukba kerítik a gonosz szellemek. Ilyenkor a lelket különböző fogásokkal vissza kell csalogatni. Különösen kis gyermekeknél veszélyes a megijedés, mert ezek lelke végleg el is távozhatik. De a *tüsszentés* is arra szolgáló jel, hogy *démoni* beavatkozás történt. Innen ered a tüsszentésnél a szerencsekívánás. Magyar népünk még ma is gyakorolja e szokást. A lélek távozása a szájon, az orron, és a fülön át történhetik. Mihelyt a lélek eltávozik, az illető különösen érzi magát és ha huzamosabb ideig nem tér vissza, meg kell kísérelni mindent, hogy a visszatérést kikényszerítsék, mert az elhagyott beteg lesz és a végén még meg is halhat. A súlyosabb betegségek démonizáltatnak, s mint ilyenek tárgyi bizonyítékaivá válnak a szumir-ural-altáji azonos lélek-szemléleti módnak. Erről majd a démonvilág kialakulása című fejezetben lesz szó.

A végleges távozása azonban csak a halálban következik el. A meghalásnak, a halálnak is van egy pár közös műszava, melyet itt ismertetünk, ezek a következők: szumir *ug* — halál, halott, megöl, meggyilkol; mong. *ük* — halni, meghalni, *ükül* — halál; szumir *gu-l, gul* — megöl, tönkremegy, elpusztul; finn. *kuole*, mordvin *kuli*, cseremisz *kol*, zürjén *kul*, vogul *kal, kol*; osztják *okal*, magyar *halni, meghalni*; szumir *us* — halott, halál, meghalni, elveszni; vogul *usi* — elveszni, elmúlni; osztják *us* — elpusztul, meghal; zürjén *vos* — tönkremegy, elvész; magyar *veszni, elvész*.

A haláltól a sírig — temetkezési szokások

Az altáji giljakok azt tartják a halálról, hogy azt a gonosz szellemek idézik elő. Ha gonosz démonok nem volnának, halál sem volna. E hitet kezdetben osztotta minden altáji nép. A jakutok pl. azt hiszik, hogy gonosz szellemek rabolják el és eszik meg a beteg lelkét. Általános ural-altáji, sőt primitív emberi hitmeggyőződés az, hogy a halottak szeszélyesek, mindent látnak, hallanak, ezért kell róluk csak jót mondani. A latin közmondás: *de morbis nil, nisi bene* — ősi hitnézetet és jelentést örökített meg. Tehát a halál félelmetes és éppenséggel nem kívánatos állapot. *Frazer* 3 kötetben foglalta össze a primitív és

nem primitív népek folklorisztikus bizonyosságait halálfélelmük-ről. (A tunguzok pl. még a helyet is elkerülik, ahol valaki meghalt.) Magyar népünk félsenkebb tagjai még ma sem szívesen nézik meg a halottat. Az indok ugyan más, de a halottól való félelem a régi. E félelem rányomakodik az ősi szumir és ural-altáji temetkezési szokásokra, s megadja azok *elhárító, távoltartó jellegét*. Így alakulnak ki azok az *óvatossági rendszabályok*, melyeket a félelem alapérzése szül. Főcél lesz a halotti lelkek távoltartása, visszatérő szándékukban megakadályozása. Távolról sem akarunk kimerítőek lenni, de mégis ismertetnünk kell azon egyező rendszabályokat, amelyek szerint a szumirok és az ural-altáji népek temetkezési szokásaikban eljárnak. Ezek a következők:

a) Első követelmény volt a halottat olyan *gyorsan* eltakarítani, amilyen gyorsan csak lehet. Ám ehhez különböző előfeltételek teljesítése volt szükséges. Mindenekelőtt a *holttest preparálása*, a temetési útra. E célból szokásos volt, a holttest megmosdatása, a legszebb ruháiba való felöltöztetése, amit Munkácsi az obiugorokra nézve, találó névvel a *“halott ruhakésziségének”* nevez. A jakutok és szojotok úgy oldják meg az előkészület megkerülését, hogy ott hagyják sátraikat a holttesttel együtt és maguk vonulnak tovább. A lappok is így tesznek.

b) Hogy a halott ne mindent lásson és halljon, még a zsákmányoló életmód korában létrejön az állatbőrből készült *szemfedő* alkalmazása, amellyel letakarják a halott szemét, orrát, arcát, füleit. A Volga melléki csuvaszoknál még ma is divatban van e szerveknek bedugaszolása vörös selyemből készült dugasztóval. Magyar népünknel bizonyosan e hitnézetből származó régi szokás, hogy haláleset idején a szobában levő *tükröt* megfordítják, vagy lefedik. Nyilvánvalóan azért, hogy a halott ne mindent lásson.

c) A szamojédok, osztjákok és vogulok nem a rendes ajtón viszik ki halottaikat, hanem az ablakon. E szokásnak a halottra nézve megtévesztő célzata van. Olyan szokás ez, mint magyar népünknel a temetési udvar beszórása frissen hozott homokkal, hogy a lábnyomok eltűnjenek és visszatérésre ne indítsák a halott lelkét.

d) Az obiugorok, mikor kiviszik a halottat, éktelen nagy zajt csapnak, hogy a halottnak elmenjen a kedve a visszatéréstől.

e) Minden ural-altáji népnél szokásban van, a *halottat vigilálni, őrizni*. Sőt a beltireknél még a temetés után is 3 nap és 3 éjjel *vigitálják*, hogy a halott visszatérését megakadályozzák.

f) Több ural-altáji nép gyakorolja azt az eljárásmodot is, hogy a temetőből nem a rendes úton térnek vissza, hanem frissen vágott mesgyén. Ez is a halott lélek félrevezetését célozza.

g) Ha a lélek a halálban végleges távozás jelét adja, meg kell könnyíteni az útját, hogy szabadon elrepülhessen. Az obiugorok ilyen esetben úgy járnak el, hogy egy fadarabot tesznek a szájba, amelytől a száj nem csukódhat be. A finnek a füstkivezetőket nyitották meg, az észtek pedig az ajtókat.

h) A lappoknak az volt a hite, hogy a halott magával kívánja vinni családját, feleségét és gyermekét is. Ezt a hitet valószínűleg osztotta minden ural-altáji nép. Ezért találunk ilyen eljárásmodokat: az osztjákok halottas menetben mindig a halott előtt mennek. Az obiugorok sohasem ejtik ki a halott nevét, hanem helyette körülírásokat, becéző neveket használnak. A votjákok e szavakkal búcsúznak halottaiktól: "eredj a házadba, ne maradj velünk". Finn-ugor szokás, hogy míg a faluban eltemetetlen halott van, senki ne végezze a megszokott dolgát, hanem mindenki legyen a halott segítségére. A szamojédek különösen tilalmazzák ily esetben a halászatot és a vadászatot, sőt még a folyóvizen való átkelést is.

j) A temetésről jövet nem volt szabad az ural-altáji népeknek hátranézni. A karakirgizek pl. oly gyorsan térnek vissza, hogy közülük némelyek lovaikról még le is esnek (RVAV. 283. kl.).

k) A déli vogulokról fel van jegyezve, hogy mielőtt kivinnék a holttestet, felemelik a plafonig, majd a küszöbvel hozzák érintkezésbe, hogy értésére adják, a búcsú végleges. Magyar vidéken is itt-ott szokásos a halottat háromszor a küszöbhez érinteni, hasonló céllal.

l) Az Irtisosztjákok a holttest kivitele után a falu összes házait bizonyos ideig bezárják éjjelre, és az ajtóküszökhöz alá fejszét, vagy kést helyeznek a visszatérő halott távoltartására. Az obiugorok is kést vagy fejszét szoktak a küszöb alá tenni, hogy ha a halotti lélek mégis visszatérni óhajtana, ezek megakadályozzák őt szándéka valórváltásában.

m) *Karjalainem* közli azt az érdekes adatot, hogy a magyar föld némely vidékén még ma is szokásban van temetéskor a

sírba lőni. Ez csak a halottilélek elrémítésére szolgálhat. Ismeretes a katonatemetések *salve*-ja is. Már mai formájában nem több, mint tisztességadás a vitézi lélek emlékezte előtt, ki tudja, minő ősi jelentés rejtőzködik benne évezredek öröksége és titka gyanánt?

n) Az árnyéklélek az emberi testből való kiszakadása után csak annyi kapcsolatot tart fenn a testtel, hogy a sír közelében tartózkodik, de többé nem alkotórésze annak. Egyébként, míg ki nem alakul a minden halottat befogadó közös alvilág képzelete, addig kóborol a világűrben és csak éjszaka tér vissza szállására az elhagyott testbe. Ezt tükrözi a következő magyar szólásmondás: "*Csak hálni jár bele a lélek.*" Ma ugyan arra szokták mondani, aki felette rossz bőrben van, de valószínű, hogy nem ez volt az eredeti értelme.

o) Ám mégis legbiztosabb esete az volt az élő emberek megháborításának, ha valamely halott temetetlenül maradt. Ez a hit az emberiség őskorára vihető vissza. *Kramer* egyik szövegében Gilgames kérdésre: "Láttad azt az embert, aki temetetlenül ott fekszik a síkon? Milyen annak a sorsa?" Enkidunak, az alvilágból felszálló lelke így felel: "*Láttam, lelke nem talál nyugalmat az alvilágban.*" Ilyen esetekben úgy segített magán a nyugtalankodó élő ember, hogy legalább jelképes temetést adott a kóbor léleknek, vagy ruháját, vagy egyéb holmiját temette el a számító kegyelet. Így jártak el az ural-altáji népek is.

*

De mi úgy látjuk, hogy a félelem alapvető érzése mellett része van a halotti ceremóniában a *pietásnak* is. Nem oly jelentős, mint annak, de elég számottevő. Most ezeket soroljuk fel, amint egymásra következnek:

a) Első a *halott siratása*. Ezt nem lehet elintézni azzal, hogy a siratás is zajcsapás, a halotti lélek elijesztésére, mert még az állat is jelét adja, hogy fáj neki, ha övéitől megfosztják. Menynyivel inkább fájhat az öntudatos, gondolkozó embernek, ha meg kell válnia szereteteitől, méghozzá általa nem értett, félelmetes körülmények között. A halál a legjobb felidézője az őszinte együttérzésnek, mert közös sorsa embernek, állatnak és növénynek egyaránt. Igaz, hogy vannak hivatásos, fizetett sirató asszonyok, de e divat az ural-altáji népeknél nem fordul elő. Az ilyeneket a kényelemszeretet, vagy az őszinte, mély érzés hiánya hozza létre.

b) *A halott ellátása* minden szükséges eszközzel, amire a túlvilági életben való létfenntartásához ill. foglalkozása folytatásához szüksége van. A férfiaknál ez a fegyverek, evőeszközök, ruházat és más mellékletek, az asszonyoknál a ruhán kívül foglalkozási tárgyak, evőeszközök, gyermekeknél pedig játékszerek odahelyezéséből, mellékeléséből állott. De mindent felölelt, amit a pietas, a szeretet sugalt. Ami nem fért el a koporsóban, azt a koporsó mellé tették, vagy a síron hagyták. Az obiugoroknál, amint *Karjalainen* tudósít róla, tilos volt bizonyos dolgokat a halott mellé helyezni, pl. kovakövet, vagy acélt és gyöngyöket. A magyaroknál tilos férfi halott mellé patkószöveget, női halott mellé hajcsattot mellékelni. A tilalom valószínű magyarázata az, hogy a halottnak nehéz volna ruháiban bármiféle vastárgyat hordozni.

c) Kegyelet nyilvánul meg abban az eljárásmodban is, *ahogyan a halott mellé* odahelyezik a használati tárgyakat. Ezeket t. i. "megölik" előbb, széttörik, megcsorbítják. A valószínű ok az, hogy amint a halott lelke felszabadult, a használati tárgyak lelkeit is szabaddá kell tenni, hogy urukat követhessék a másvilágra.

d) A halott búcsúlakomája a tor. A tor szót honfoglalás előtti török jövevényszónak minősítik, holott nem az, hanem szumir-ural-altáji közös örökség. De erről majd a kultusz fejezetben lesz bővebben szó. Magyar földön régebben addig rendezték, amíg a halott a házban feküdt, manapság már a temetés napján tartják, és a temetésen segédkezők megvendégelése. De még így is sok olyan ősi vonást tartalmaz, amely a halott utolsó megvendégelésére emlékeztet.

e) *Nőtlen fiatalemberek és házassági korban levő hajadonok lakodalma*. Ezt a halotti tor keretében szokták megrendezni. Altáji és finn-ugor népeknél egyaránt előfordul, de ismerik más népek is. A halottak nevében a szülők kötik meg a házasságot, úgy, hogy kirajzolják papírosra az elhaltak képeit, a lovak, és más állatok, a ruhák és házieszközök képeit, és mindezt elégetik a tűzön, azon hitben, hogy a tűz közvetítésével a fiatalok a túlvilágon is egymáséi lesznek (RVAV, 344. l.). Magyar csökevényeit összegyűjtötte és feldolgozta *Szendrey Ákos*. A magyarok is a halotti tor keretében ülték meg. E szokás régen nagyon *krudelis* jelentéssel bírt, t. i. azt jelentette, hogy a menyasszonynak követnie kell vőlegényét a sírba. Kíná-

ban még ma is gyakori eset, hogy a feleség önként követi férjét a halálba, Japánban is előfordul. Nyilván, mert ez régen szabály volt. A finn-ugor házasságkötés értelmét *Hruva* tisztázta egyik magyar nyelvű tanulmányában.

f) *Előkelőbb személyeknél szokásban volt a feleség, szolgálk, és az elmaradhatatlan háziállatok élve eltemetése az úrral együtt a sírba, hogy uruknak ott is rendelkezésére álljanak.* Az altáji törökök ilyenkor 2 lovat áldoztak meg, az egyiket, hogy szolgáljon a halott utolsó lakomájául, a másikat pedig, hogy legyen háttas lova. *Fehér G.* írja egyik tanulságos cikkében, hogy valamely török előkelőség halotti síremléke mellé felállított, harcban megölt ellenség szobra azt jelképezte, hogy az illető szolgálni fogja ellenfelét a másvilágon. A magyar Lélmonda is így hangzik: *“te előttem mégy és szolgálám leszel a másvilágon”*. E források alapján közli, hogy az urával együtt élve eltemetett szolgálóra aranyakat bízta, abban a reményben, hogy majd visszafizeti azokat, és ajánló leveleket adtak a kezébe, hogy itt jól szolgált, tehát az előző fejedelem lelke fizessen meg neki. A sumir mitológia köréből az 1. világháború után feltárt uri királysírok adtak vissza igen tanulságos leleteket. Az uri királytemető Kr.e. 3500-3200-zal kezdődik és legalább ezer év sumir temetkezési szokásairól ad számot. A királysírok feltárt csontvázaik mutatják, hogy a sumir fejedelemeket feleség, szolgálk, használati tárgyak tömege, luxus cikkek és egyéb szükségleti tárgyak követték a sírba. A tárgyak anyaga arany, lapolazuli és egyéb ékkövek voltak. Minden a legművészebb kivitelben. A feleség és szolgálk helyzetéből megállapítható volt, hogy élve temették el.

g) A becéző egy neme volt az ún. *szellembábú (Totenpuppe) készítése*. E szokásnak, mint Karjalainen kimutatta, obiugor népeknél egy ősbibb hitmeggyőződés és eljárás mód szolgál alapjául, az nevezetesen, hogy az a nézet volt elterjedve, hogy a halott és a ruhái közötti kapcsolat nem oldódik fel a halálban, hanem fennáll továbbra is, különösen a *kimosatlan ágynemű és a halott alsó ruhái között*. Ezekben a halotti léleknek valamely darabja marad vissza. Ezért több ural-altáji nép-nél halotti lakomák alkalmából az illető ruhadarabokat az asztalra ültetik és úgy kezelik, mintha maga a halott volna. Ebből fejlődik ki a *szellembábú* készítési módja és szükségessége, amely a helyi viszonyok által diktált módosításokkal, nemcsak

az ugor népek ősi szokásossága, hanem több ural-altáji törzsnél is előfordul, mint pl. a boszniai törököknél, a kirgizeknél, az altáji tatároknál, a jakutoknál, a mongoloknál, és a goldoknál. Sőt csökevényei itt-ott még magyar népünknel is feltalálhatók. *Karjalainen* hivatkozik a hegyháti magyar szokásra, ahol a halott ágya bizonyos ideig úgy marad, mint a halál idején, és továbbra a férj, vagy a feleség hál benne, hogy megtudja álmokban a halott akaratát. A szellembábú készítése tehát ősrégi ugor és ural-altáji szokás, s még az ősközösség idejéből fennmaradt örökség. Ha játszik is benne némi szerepet a halott lelke távoltartásának az indoka, mégis a fő motívum a pietás szülte szeretet.

Temetkezési szokások

A szumirok a földre temetkeztek. A sír nem volt nagyon mély. Koporsót csak a tehetségesebbek használtak. Amint az uri királysírok megmutatták, a királyokat az élő szumir hitnézet szerint minden elképzelhető felszereléssel temették el, nem hiányzott még az arany és elefántcsont trónszék sem. Mellette volt felesége, szolgálói, arany evőeszközei. Hogy minő luxussal történt egy királytemetés, kitűnik abból, hogy *Nesileam* sírjából kb. 70–80 csontvázat is sikerült napfényre hozni. Ilyen személyzet mellett még a szórakoztatásról is gondoskodás történt. Bizonyosan az ilyen nagy udvartartásról megfelelő élelmiszerkészletet is igényelt, de ennek maradványai elenyésztek. A királysírok megfelelő boltozatos, időálló üregek voltak, de csak árnyképei az egyiptomi piramisoknak. A bebalzsamozást nem a szumirok, hanem az egyiptomiak találták ki. De szumir szokás volt a *sírok megbolygatásának a tilalma és átok alá vonása*.

Az előkelő temetés a királyokéhoz igazodott, bár méreteiben jóval szerényebb volt. Az egyszerű nép koporsó nélkül került a földbe. Mellékletekül a délbabiloni föld termékei szolgáltak. Feltehetőleg a szumiroknak *külön temető*k álltak rendelkezésükre.

Az altáji népek, míg halászó és vadászó életmódot folytattak, halottaikat erdőkbe, ligetekbe, elhagyott helyekre, ún. priccsekre, vagyis 3 vagy 4 lábú emelvényekre tették ki, amely temetési mód még ma is dívik a halászó-vadászó életmódot folytató észak-szibériai törzseknél. Amely népek azonban áttér-

tek a nomád állattenyésztésre, azok halottaikat a fákra akasztották ki. Régi útleírók megerősítik e szokás jelenlétét, de még csattanósabb bizonyíték mellette, hogy a jakutok, tunguzok, és az altáji tatárok még ma is ezt gyakorolják. A tatárok azonban a fákra aggatás előtt lenyesik a fák ágait, hogy a halott ne tudjon róla lemászni. *Pland Carpini* azt írja, hogy a tatárok főnökeiket titokban temetik el, lovával, lószerszámaival együtt. A fa mellé asztalt helyeznek, amelyre húst, és tejet tesznek. 1-2 lovat is megáldoznak halotti lakoma céljaira. Ismételjük tehát, hogy a cölöpös, priccses temetés az északi halászó-vadászó kultúrához, a fákra való kiakasztási mód ellenben a harcos nomád kultúrához tartozik.

Az altáji népek kezdetben, míg halászó és vadászó élethivatást töltötték be, nem használtak koporsót, hanem halottaikat valószínűleg állatbőrökbe burkolva temették el. Ugyanez lehetett az eset a szumiroknál is, akiknél hasonló temetkezési szokások tételezhetők fel, babiloni bevándorlásuk előtt. A tunguzok és az északi szamojédok még ma is koporsó nélkül temetik el halottaikat. Az altáji török törzsek még alkalmaztak egy más temetési módot is, t. i. a megégetést, de hogy ez vajon eredeti és régi-e, nem dönthető el.

A finn-ugor népek ősrégi temetkezési módja az volt, hogy *kitették a holttestet a földre* és ott az lett a sorsa, ami ilyen esetekben történni szokott vele, ragadozók, éhes kutyák, állatok prédája lett. Arra nézve van egy csalhatatlan bizonyítékunk, a szamojéd *halmer*, *kamelp*; mordvin *kalmo*, *kalma*; finn *kalma*. E szó a szamojédban testet, a mordvinban sírt, a finnben pedig sírt és halált jelent, tehát a halotti test sírba helyezését, vagyis kitételét jelenti. *Ez a legősibb finn-ugor temetkezési mód és kezdetben egyedül uralkodó mód. Karjalainennek is ez a véleménye.*

A szamojédekről pedig tudjuk, hogy egy Kr. u. 600-ban kelt kínai jegyzék *tupo* név alatt felemlíti, hogy halottait fákra akasztja ki.

Éppen ezért nincs kizárva, hogy még e temetési módot is megelőzi egy priccses vagy fára akasztott temetési mód, bár a rávonatkozó adataink hiányoznak. Mindössze az obiugoknál találunk talajszint fölött álló halottszerkezetben (Leichenhütte) és az ennek maradványaként figuráló *Toten*, vagy *Leichengérüst*-ben valami ilyesfélét, anélkül, hogy pontos

megfelelője volna. Az obiugorok és velük együtt a finn törzsek is kezdetben koporsót nem használtak, ehelyett állatbőrökbe burkolták halottaikat, vagy nyírfaháncsból készült burkolatba, amelyet aztán a Toten, vagy *Leichenhütte*be helyeztek el. Mikor később divatba jött a koporsó használata, azt néhol teknő, néhol pedig csónakalakúra faragták ki, hogy ha a halottnak vizen kell átkelnie, ne akadjon föl. De ez is ősrégi forma lehet. Minden esetre még az osztatlan ugor közösség idejére mehet vissza, mert az Ecsedi láp környékén lakó magyarok is e formát használják.

Ismerték az obiugorok a lovastemetkezést? Karjalainen hajlandó ezt a magyar példanyag alapján elismerni. A magyarokról ő közli, hogy találtak olyan magyar sírokat, ahol a halott mellé volt helyezve egy egész ló csontváza, sőt néha lovon ülve, lovagolva találták meg a halottat. De van még egy erősebb bizonyíték is, az t. i., hogy mindhárom ugor nyelvben közös a ló elnevezése, továbbá a ló tartásra vonatkozó műszavak, mint a *ló, nyereg, ostor, fék, mén, másod-, harmad fű ló*. Mit jelent ez? Nem kevesebbet, mint azt, hogy az ugor népek még az ugor ősközösség idején alakították ki közös műszavaikat, és valamikor a vogulok és az osztjakok is, a magyarral együtt, lovas nép voltak és délebbre laktak. A lónak a halott mellé való helyezése azért történt, hogy az alvilágban háttas lóul szolgáljon, az elhunyt számára. A temetőbe való kikísérés és a kiszállítás a helyi viszonyoknak megfelelően ment végbe.

A temetőből visszatérők bizonyos óvatossági rendszabályokra voltak kényszerítve, amelyekben közös eljárások ismerhetők fel és ezért itt kell szólnunk róluk. Tudjuk, hogy más népeknél is előfordulnak, de a szumir és ural-altáji módzatok közös ősi forrásból erednek. Ilyenek:

1) A *halott nevét* nem szabad kiejteni, helyette becéző körülírásokat kell alkalmazni.

2) A temetésről visszatérőben a jakutoknak, szojotoknak, voguloknak és osztjakoknak nem volt szabad *hátranézni*. A surguti és a Vach melléki osztjakok a visszavezető úton veszőkből, néha botokból keresztetektet raktak ki, vagy fejszéket helyeztek el, élével felfelé, hogy a visszatérő halotti lelket szándékától eltérítsék.

3) Az obiugorok *háromszor körüljárják* a sírt, egyre tágabb

köröket csinálván és ezzel jelképezik, hogy a halott lélek mozgási szabadsága eddig terjed.

4) *Karjalainen* hivatkozik arra a magyar szokásra, hogy néhol egy *fűrészdarabot* és tuskét tesznek a koporsóba, hogy a halottat a mozgásban megakadályozzák.

5) A karakirgizek, mint már említettük, lovaikon szélesben térnek a temetőből vissza úgy, hogy közülük sokan le is esnek. Hazaérve a férfiaknak le kellett *mosakodniuk vízzel*. Az én boldogult anyám is gyakoroltatta velem e szokást, nyilván mint örökletes ősi megszokást.

6) A jakutok tüzet raknak a visszavezető úton és így tisztul meg ember és állat egyaránt.

7) Az észak-osztjokok is tűzzel vagy füstöléssel tisztítják meg magukat és eszközeiket. Magyar népünknel is érvényesül a tűz tisztító hatása az ún. Szent Iván éjjeli *tűzugrás* szokásában, mely Nyitra, Pozsony, és Ilont vármegyék területén most is szokásban van. Ilyenkor párolásra alkalmas virágos füveket tartanak kezükben és énekelve ugrálják át a tűznek lángját a helybeli lányok. Tehát ősi népszokás, amely csak per analogiam vonható ide a temetkezési szokások közé.

8) A temetésről hazatérve gyászt öltnek az érdekeltek, és gondoskodnak a halott *további szükségleteinek* fokozatos kielégítéséről.

Ami a gyászt illeti, *Jordanes* tudósít róla, hogy a hunok Atila temetésekor ijesztő arcaikat összekarcolták, hogy a fejedelem halotti lelke ne ismerjen rájuk. A vogul-osztják törzsekről *Karjalainen*, *Munkácsi* és *Holmberg-Harva* részletes adatokat közölnek, mint a haj kibontása, a fejkendő megfordítása, az arc véresre karcolása, véres hajfürtöknek a halottra dobálása stb., mind a külső felismerhetetlenné tételére céloz és a félelem az indító oka.

Ámde a halotti lélek szükségletei további kielégítése is közérdek, az élő hátramaradottak áthághatatlan kötelessége. Gondoskodni kell a ruha, az élelmiszer pótlására, mert a halott ide-odajár, és közben lekopik róla a ruha és elfogy az elemózsia is. Az élő rokonok e szükségletekről úgy gondoskodnak, hogy bizonyos időközökben lakomával és egyéb igények kielégítésével is egybekötött *emlékünnepeket* tartanak, amelyekben hitük szerint a halott lelke is megjelenik. Ez ünnepek azonban a későbbi gyakorlattal szemben nem volt időleg eleitől kezdve,

csak a temetés és évforduló napja volt kivétel. A legelmaradotabb tunguroknak, jakutoknak, lappoknak és szamojédoknak még ma sincsenek rögzített terminusaik. Ellenben van példa arra, hogy a halottak tudtára adják az élőknek, hogy mire van szükségük, miben látnak hiányt. A volga-finnek pl. a húsvét hetét "a halottak vándorlása hetének" tartják, míg ez a balti finneknél október hónapjára esik. Ez utóbbi alighanem keresztény hatás. Ilyenkor a halottak felkeresik régi otthonaikat is és tudomására hozzák a rokonaiknak szükségleteiket. Ezért az emlékünnepek időpontja tekintetében nincs egyezés. De annál inkább megegyeznek *a tartalom és eljárási módok*. Ezek azonban már a kultusz rovatba tartoznak és ott fognak sorra kerülni.

A halott-emlékünnepeknek *két típusa* ismeretes szumiroknál és ural-altáji népeknél. A minden halottra és a kiváló, az erős emberekre vonatkozó külön speciális emlékünnepek. *Holmberg-Harva* ez utóbbit tartja korábbi eredetűnek, mi úgy véljük, hogy egyazon kor és gondolkozásmód szülöttei. Az 1) a családra tartozik, 2) egy nagyobb közösségre, falura, vagy körzetre. Az elsőből családi istentisztelet lesz, a 2. a közösségi istentiszteletnek válik alapjává. Az első a család rendezi, a másodiknak a sámán az ura.

Az alvilági élet rövid rajza

Milyennek látja a földi ember az alvilági életet? Az antik népek általában a földi élet nyomorúságos pótlékának, szurrogatumnak, örömtelen, csendes sorvadásnak hitték, ahol csak addig éli az árnyékéletet is, míg az élők gondolnak rá. Ha azonban nem törődnek vele, még az emlékezete is elvész. Szumirok és ural-altáji népek is ebbe a kategóriába tartoznak. Egyedüli kivétel az egyiptomi nép hite, amely azonban kissé derűsebb színeivel teljesen elszigetelődik. De általános jellegű az a hiedelem is, hogy ily sorvadó minőségében is a *földiélet folytatása*, amiről a sírmellékletek tanúskodnak. E hiedelmet szintén magukénak vallották a szumirok és ural-altáji népek egyaránt. A szumir kozmogonikus képzetek teljesen vigasztalannak találták a túlvilági életet, és ez volt az eredeti ural-altáji álláspont, de az ősközösségi élet felbomlása után némely ural-altáji törzsek megpróbálták derűsebb színeket vegyíteni az al-

világi sötét képbe, de ezekről megállapíthatók, hogy idegen környezeti hatások vagy alap nélküli önvigasztalódások.

Abból, hogy az alvilági élet a földinek a folytatása, önként következik, hogy mindenkit foglalkozási eszközeivel kell eltemetni. Pl. a vadászt a fegyverével, a halászt a hálójával, a sámánt a dobjával stb. A vogulok szerint az alvilágban minden nemzetségnek megvan a maga helye. Az alvilági élet több északszibériai nép hite szerint nem is nagyon kellemetlen. Ott is vannak gazdag vadász és halász területek és a fogás könnyű. A lelkek ellenben kicsinyek és minden megfordítottja annak, ami a földön van. Pl., ami itt jobb, az ott bal, ami itt világos, az ott sötét. Ezért járnak a kísértetek nálunk éjjel. Az alvilági nap és hold nyugaton kél és keleten megy le. Mindez arra vall, hogy az alvilág a földön észlelt tapasztalatoknak vízi tükröződése. Az alvilág alul és víz mögött van (RVAV 1938, 345. kkl).

A török népek és az altáji tatárok már külön alvilági birodalomról beszélnek, melynek fejedelme *Ertlik*, ki a betegségeket küldi és a halottakat maga köré gyűjti. Családja is van, aranypalotában él és rettenetesen kegyetlen. Az obiugorok alvilági képzetei is sötétek és borzadálykeltők. A finn népek képzeletéből sem tudta elmosni az idegen hatás az alvilág borzadalmas jellegét.

A halotti lélek élettartamát Karjalainen az obiugoroknál a földi élet tartamában szabja meg, *Holmberg-Harva* e sorvadó életet a finn-ugor népeknél olyan időtartamnak tartja, amíg a csontváz szét nem bomlik, 1-2-3 évig. E ponton *Karjalainen* feltevése látszik valószínűbbnek. Az altáji törzseknél a sámán mondja meg, hogy mikor szűnik meg az élők kötelezettsége a holtak iránt. Rendszerint 3 év múlva. Hogy az élők visszariadtak e borzalmasan siralmas világtól és mindent elkövettek annak vagy káros kinövésének, a halotti lelkeknek elhárítására, azon szumir liturgikus szövegekből tűnik ki a legszemléltetőbben, melyeket *Ebeling* tett közzé egyik művében. "A holtak, akik beállítottak hozzám, megjelentek nálam, legyenek akár atyám, anyám, fivérem vagy nővérem halotti lelkei, fogadják el ezt és távozzanak tőlem!" A 147. l. a következő lelkeket említi: "Halotti lélek, amely engem szünet nélkül éjjel és nappal üldöz, legyen az idegen, elfeledett, vagy nevetlen, gondozó nélküli, halotti áldozatban hiányt látó, harcban elesett vagy bűnös lélek...", majd leírja szenvedéseit és felemlíti,

hogy ez családja és nemzetsége halotti lelke. Valóban meg kell borzadnunk, hogy ilyen hit mellett még élni is egyáltalán lehetett. A gonosz halotti lelkeknek ilyen jelzőik voltak: *Sohrek*, *Sraher*, *Laufer* stb. Egy asszir király megálmodja, hogy milyen lesz a sorsa az alvilágban. A *Setne Kbamua* egyiptomi túlvilági útjától eltekintve, ez a legrégebb *Bescendus ad interos*. Az alvilágban a király körül állat és emberalakú démonok sorakoznak, köztük *Nergal*. Nergal trónon ül, tőle jobbra és balra a 600 Anunnaki. A következő pillanatban Nergal őt hajánál fogva megragadja és maga elé vonja. De Isum szót emel érdekében, mire Nergal visszaküldi a felvilágra. A király felébred és a rettenetes álomnak vége van.

A francia elami expedíció néhány táblát talált sírokban, melyek sémi-babiloni nyelven voltak írva és nyilván babiloni harcosok sírjában, a halottak tájékoztatási célját szolgálták. Ezekből is megtudunk egyetsmást az alvilágban folyó dolgokról. A halott imádkozik egy istenhez, hogy szabadítsa meg őt a nyomorúságból. Kérését az isten meghallgatja, ezért neve: *Ismikarab*. A szöveg második részében a halott rálép arra az útra, mely az alvilághoz vezet. Útjában kíséri őt Ismikarab, a jó Isten és Lagamal egy gonosz démon, kinek neve annyit jelent, mint "kíméletlen". Ámde bárhogyan is igyekeznek a földi ember az elhunyt lelket távoltartani, vagy elűzni, szumiroknál és ural-altáji népeknél egyaránt jelen van a hit, hogy a halott lelkek vagy az égi lakásban tartózkodnak bizonyos ideig, vagy hazajárnak, visszatérnek. E hitnek világos bizonyosságai fennmaradtak, magyar nyelvünkben emlékét őrzi "a hazajáró lélek" kifejezés. Tehát még hatékonyabb módot és eszközöket kell találni, hogy a távoltartás, az elűzés sikeres legyen. Ezt célozza a sámán alvilági útja, amelynek keretében levezeti a lelket az alvilágba és ott rábízva valamelyik korábban elhalt rokona őrizetére.

A sámán alvilági útja a halott lélek levezetésére

A szumiroknál külön isteni dekretum szabályozta az alvilágba való lemenetel és az onnan való feljövétel kérdését. Kramer közöl egy részleteiben megfejtett mitikus szöveget, amelyből kitűnik, hogy száznál több dekrétum örökítette meg a szumir kultúra alapjait és ezek közt ott olvasható az alvilági út

problémája is. Sajnos a dekretum felsorolásból semmi egyebet nem tudunk meg a pusztá címeknél, holott mi arra is kíváncsiak lettünk volna, hogy kiket illetett meg ez a kiváltság. Vajon a szumir sámán közöttük volt-e? E mítosz és a benne felsorolt isteni dekrétumok a Kr. előtti 3. évezred szumir hitvilágára vetnek jellemző fényt.

De annál többet tudunk az altáji népek sámánútjairól és a vogul konda-alvidéki híres "Nagy fejedelem" alvilági kalandja, sőt a finn kalevalajai hős *Väinämöinen*, és az észti Kalevipoeg hősének *Kalevnek*, az alvilágjárása is e rovatba tartozik. Mindenesetre feltűnő tény, hogy e népek oly sokat foglalkoztak az élők és holtak egymáshoz való viszonya kérdésével, úgy látszik, hogy e probléma időleges megoldása tekintetében szumirok és ural-altáji népek voltak az emberiség első tanítómesterei. Útleírásokból és máig is élő népszokásokból tudjuk, hogy a *lekísérés* miképp történt. Fő dolog benne természetesen a sámán repülése. A goldoknál szerepel még a buccu és a koori madár viaszfigurája bevonva egy fiatal őz bőrével. Ezek a sámán háttaslovai, melyek nélkül nem tudna feljönni az alvilágból. A sámán a végkimerülésig űzven praktikáit, egyszercsak arccal *nyugat felé*, egy szibériai szánt szimbólizáló deszkára telepszik le és mihelyt a deszkára elhelyezték a fehér halottas párnát (fanja) és az asszonyok által elkészített szénából való, de a halott ruháiba öltöztetett halotti figurák (mugde), az utazáshoz szükséges elemózsiával, legott kiadja a parancsot szellemeinek, hogy fogassanak be kutyákat, vagy rénszarvasokat a szánba. Azután nekiindul az útnak. Megérkezvén az alvilágba ostromolják, hogy miért jött, kit hozott, és honnan való? Persze az okos sámán e kérdésre nem felel. Majd rábízván az újdonsült halotti lelket valamelyik közeli, korábban elhalt ősére, készül a visszatérésre. Visszaérkezvén hallgatói kérdésekkel halmozzák el, hogy van odalent, hogy fogadták az új jövevényt? Mindezt elmondván, sőt üdvözléteket és ajándékokat is hozván az alvilágból, tudtára adják a rokonságnak, hogy a halott irányában minden megtörtént, többre nincsenek kötelezve.

Szumir és ural-altáji alvilági élet tehát szomorú elmúlás, de amennyiben mégis beigazolódnék, hogy a szumir alvilági élet ítélettől előfeltételezett, ez már sémi babiloni pótlék, mert az eredeti szumir koncepció szerint az alvilágban a sorsok között különbség nincs.

*A lélekfogalom szumir ural-altáji további egyező vonásai
Milyen alakot ölthetnek élő és halotti lelkek a földön?*

1) Már megállapítottuk, hogy szumirok és ural-altájiak csak kétféle lelket különböztetnek meg, ú.m. a testi, illetve lehelletlelket, és az árnyékletket. Fontos jelenség ez, mert a legtöbb primitív nép élesen elválasztván egymástól a testi és lehelletlelket, háromra emeli az önálló lelkek számát.

2) Az sem mellékes körülmény, hogy szumirok és ural-altáji népek egyaránt vallják, hogy a lelkek kívülről, valamely felőbb hatalmasságtól, valamely istentől adattak az emberbe.

3) Az is lényeges, hogy emberi, állati, növényi és tárgyi lelkek között semmiféle különbséget nem tesz e népek primitív szemléleti módja. És ez állapot megmarad mindvégiglen a szumir vallásos fejlődés magasrendű (folyományaként) folyamán at is.

4) Ha az ég volt a népek legfelső és legfőbb istene, akkor ő adta, teremtette az emberbe, állatba, a növényekbe, a tárgyakba, a mindenségbe a lelkeket, a szellemeket is. Mert azt lehetetlen feltételezni, hogy ha ember eljutott egyszer az istenszeme magasságáig és konkrété megalkotta a maga istenképzetét, ne szőtt volna reflexiókat isten és a saját sorsa, az isten és a mindenség egymáshoz való viszonya között, és fölött.

5) A lelkek száma így lesz légió. Minden él, aminek lelke van, a primitív reflexió pedig gondoskodik róla, hogy minden belekerüljön a meglelkesítés sodrába. A lelkek, a szellemek egymástól függetlenek, önállóak.

6) A lelkek önmagukban sem nem jók, sem nem rosszak, de minden esetre szeszélyesek és az emberlelkek az élőkre irigyek is. De lekenyerezhetők és kielégíthetők. Csak meg kell találni a módját. Erre szolgálnak a sírmellékletek és a halotti emlékünnepek.

7) A szumir vallásban nincs adat arra nézve, hogy az élő lelke milyen alakot öltve hagyhatja el időlegesen (pl. álom közben, ajulás, vagy extázis esetében) a testet, de a halotti lélek madár alakjáról már van tudomásunk. Az Inanna-Istar alá szállása az alvilágba u.i. így aposztrofálja a halotti lelkeket.

Az alvilágban a lelkek, mint a madarak, szárnyakkal vannak ellátva. Tehát madár alakjuk van (O. vers. 10. s.). De adataink vannak arra nézve is, hogy a szumirok sem tettek kezdetben semmi különbséget madarak, hernyók, férgek, csúszó-

mászók, pillangók, sőt még a halak közt sem. Erről meggyőző minket a szumirok józan okossága mellett a madár, féreg és hal nevek feltűnő egyezése, vagy ahol ezek hiányozni látszanak, az illető állatfajok halott lélekhordozókká való átminősítése. Kényszerítő bizonyítékok ezek és nem lehetnek véletlen összecsendések, annál kevésbé, mert tapasztalati megfigyelésen nyugsznak. A tapasztalat u. i. rávezette a szumirokat és uralaltáji népeket arra a szomorú észlelésre, hogy a holttest semminő mesterkedéssel meg nem tartható, sőt éppen feloszlik, részeire bomlik, férgek, hernyók lepik el, melyekről azt hiszik, hogy az árnyéklélek költözik át beléjük. Így alakul ki minden kezdetleges kultúrájú népnél — tehát nemcsak a szumiroknál és uralaltáji népeknél — a lélekhordozók csoportja, amely azonban nem lévén tudós természettudományi osztályozás, hibás asszociáció révén felölelte az előbb említett állatfajokat mind. Lélekhordozókká minősülvén, egyben démonikus karakterűekké is váltak.

Egyező műszavaik a következők: 1) Szumir *musen, mutin*; magyar *madár*, amely minden hangtani nehézséget kiküszöböl, de még mindig jobb a semminél. Kiváltképpen, ha tekintetbe vesszük azt is, hogy az *n* végmássalhangzó elkopásával az utóbbinak *muti* alakváltozata is van.

A féregneveknél már biztosabb talajon állunk. A következő féregnevek egyeznek: 2) szumir *zibin* — egy féregfajta; csag. *zibin* — légszúnyog; karacs. *cibin*, baszk *seben*, tatár *seben* — légy; 3) szumir *nim num* — légy, Fliege; vog. *nink, nin*, osztják *nink, nenk* — u. az, zürjen *num* — szúnyog, Mücke; permi *num*, votj. *nimi* — szúnyog, és magyar nyű, nyűv; 4) szum. *sig* — mely, Motte; osztják *nink, nenk*, altáji *sok, sek*, karacsaj *sük*, Mücke, Fliege; kojbal *sök*, Fliege — légy. Hogy a halotti lélek légy alakba is öltözhetik, példa rá a parsizmus *Drug Nasu* légy alakja és a zsidóság *Beel-sebul*, vagy *Beel-zebub*, népiesen *Belzebub*, akiben a gonosz szellemek fejedelmét a nyári dögvészeket okozó urát kell látnunk, és akinek a *zebub* elnevezése valószínűleg összefügg a szumir *zibin* szóval és paralleleivel.

Ennyi egyezés önmagában is feljogosít, hogy a szumirban az élő és halotti lélek azonos alakváltozatait tételezzék fel, mint az uralaltáji nyelvekben, de eltekintve a fejlődés hasonló menetét igazoló általános vagy történelmi bizonyságoktól, van még egy erősebb bizonyítékunk is, az t. i., hogy a finn-ugor népek,

amelyeknek idevonatkozó képzeteit jobban ismerjük, csakugyan ilyen alakokkal ruházzák fel az élő és halotti lelkeket.

Az ugor népek pl. úgy vélik, hogy az árnyéklélek szárnyas lény, rendszerint *madár*. A kazimi osztják szerint *fecske*. *Nevitzkij* szerint *hattyú*, mások elbeszélése szerint *szarka*, vagy *bagoly*. A kondavidéki osztják pedig arról tud, hogy az élő lélek *légy* alakban tér vissza az elhagyott testbe. A népköltési emlékek azt állítják, hogy az elhalt hős halotti lelke vörös színű farkas, vagy mókus alakot ölt, sőt néha még növényé is átalakulhat. A Surgut vidéki osztjákok az árnyékléket *iles*-nek, vagy *kaini*-nek nevezik. Az utóbbi szó jelentése *szúnyog*. Miloke, az *iles* eredetileg árnyék, tükörkép, majd árnyéklélek, mivel pedig ez szúnyog, vagy pillangó alakban távozhatik a testből, e két utóbbi jelentést is felveszi.

Karjalainen az árnyéklélektől élesen megkülönbözteti az *árnyékot* (*Sohattengestalt*), amelynek egyetlen feladata, hogy az illető halálát megjelentse. A gyermekét gyermeki hangon, a felnőttét a felnőtt hangján. Neve a permi népeknél és az obugoroknál *urt*, *ort*, *ört*. A vogulok szerint az erdőben él. Az osztjákok *minch*, *lonch*, *junk*-nak is nevezik. Szárnyas lény, a denevér alakjába öltözik. A vogulban *tow*, *towi* a másik neve. Nyilvánvalóan az árnyéklélek fogalmából kinőtt másodlagos fejlemény.

A haldokló magyar ember is *madarat* lát lázálmában, annak az *atavisztikus* ősi felfogásnak a maradványa ez, amely úgy hitte, hogy a lélek madár alakban távozik el a testből. A *fecske* nemcsak az égisten sorsmadara, hanem az obugoroknál lélekhordozó is, ezért lesz magyar népünk szemében "az *Isten madara*", mert az Istentől teremtett lélek egyik megjelenési formája is. És ezért minősül, mint sok más helyen a bagoly is halálmadárnak, mert halotti lelket hordozván, megjelent, ha valamely házra rászáll, vagy fészket rak kéményébe, esetleg elröpül felette, a házbeliek közül valakinek a halálát a közelben. Tehát az obiugor *urt* szerepét tölti be.

A Volga és balti finneknél a lélek alakváltozatainak a következő eseteivel találkozunk: a leggyakoribb az *emberalak*, mely az elhúnytról szóló visszaemlékezés ereje és a róla alkotott utolsó kép. De majdnem ilyen gyakori az állatalakban való megjelenés is. Egy zürjén mese azt állítja, hogy egy asszonynak a *lol*-ja, tehát lehelletlelke, míg ő maga aludt, kis egéerként tán-

colt a keble körül, majd ismét visszaváltozott gőzzé és visszatért az asszonyba. A votják lélek megjelenési formája a *denevér*. Sőt még azt is megtudjuk, hogy a denevér, mint lélekhordozó miért jár éjjel? Azért, mert az emberek nappal dolgoznak, a lélek pedig csak éjjel, míg az ember alszik, szállhat ki a testből, és ölthet fel denevér alakot. Néha a lélek *szürke pillangó* alakjában jelenik meg. A cseremiszeknél a lélek *hernyó* alakban jelentkezik, s mielőtt az első hernyók megjelennek a szántóföldeken, a cseremiszek azonnal kötelességüknek érzik, hogy áldozzanak a halotti lelkeknek. Az osztjokok és a balti finnek hittek a lélek bogár alakjában is. A lappok *madár* alakúnak képelték a halotti lelket. A votjokok pedig a gonosz ember halotti lelkét *farkas* alakjába öltöztették.

8) Általános szumir és ural-altáji hit, hogy a halotti lélek *szél* alakban is jelentkezhetik, különösen *forgószélben*, amikor is le kell csendesíteni.

9) Sok primitív népnél többek között az ural-altáji népcsalád körében is el volt terjedve a hit, hogy a lélek valami *finomabb anyagszerűség*, amelyet meg lehet enni. Nemcsak gonosz alvilági démonok eszik meg a hatalmukba került kóbor, házaló lelkeket, hanem az élők is. A vogul-osztjokokról és szamojéd törzsekről fel van jegyezve, hogy megették harcban legyőzött ellenfeleiknek szívét és máját, ami azért fontos, mert a szív és máj a vérrel együtt a központi lélekszékhely. Az osztjokokról olyan adat is fennmaradt, hogy ittak az áldozati állat véréből, de hasonló szimbólizált a Krum kezébe adott bolgár madaras síremlék-kehely is. A szokásnak kettős célja van: a) a megélvezés hozzásegíti az megélvezőt, hogy ellenfele vagy az áldozati állat lelki tulajdonságainak a megevése által maga gazdagodjék; b) hogy ellenfele soha többé ne kelhessen életre, de minden esetre magában foglalja a megélvezéshez szükséges finomabbszerű anyagszerűséget is. Ha szabad a kezdetlegesebb kultúrfokról a magasabb rendű egykori ősi állapotára visszakövetkeztetést levonni, ilyen lehetett a szumirok őstörténeti eljárás módja és lélekkézelési szokása is.

Árnyéklélek, árnyékkép és névadás

E fogalmak között bizonyos titokzatos, misztikus kapcsolat áll fönnt. Hogy e kapcsolat értelmében jobban és mélyebben beletekinthessünk, tisztáznunk kell mindenekelőtt pontos je-

lentésüket, egymáshoz való viszonyukat és egymás közötti összefüggésüket.

1) *Árnyéklélek*, ez az a magasabbrendű valami, ami az ember *belső énjét* teszi ki. Ha más szóval akarnánk kifejezni, azt mondhatnánk róla, hogy *öntudat*. A német *Seelenschemen*, vagy *Bewusstsein*. A *schemen* itt az árnyéklelket összetartó keret, foglalat. Ezzel szemben más az *árnyék*, amit a Karjalainen művének német kiadása így fordít le: *Schattengestalt*. Ami minden testnek, minden tárgynak kísérő társa szokott lenni, ami minden testből kivetődik. Az embernek is van hasonló árnyéka. Az árnyék mindig tárgy, a test alakjához igazodik. Gyakran elválik a tárgytól, a testtől. El, ha vízbe nézünk, hol nő, hol kisebbedik. Csak az árnyékléleknek nincs árnyéka.

A *kép* valamely tárgynak, vagy testnek a figurája. Lehet kicsinyített, vagy felnagyított. Van művészi és van durva, nyers kép is. Akad egészen kidolgozott, illetőleg elnagyolt, csak a fejet ábrázoló kidolgozású is. Rendkívül fontosak és tanulságosak a démonok, az istenek kiábrázolásai, de semmivel sem jelentéktelenebbek a megrontásra kiszemelt azon áldozatok képei, melyeket a fekete mágia használ ártó céllal. A kép, úgy viszonylik a valósághoz, mint az álom az ébrenléthez. Az antik népeknél minden irányában bőséges példaanyag található. De bő példázattárral szolgál a szumirok és az ural-altáji népek valóságos művészete is.

2) Az árnyék tárgyszerű jelenség, ami abból is kitetszik, hogy ha rátaposnak, vagy más módon bántalmazzák, az illető maga szenved el. Az árnyékalak (*Schatten gestalt*) az ember ún. *Doppelgänger*-e, ami a germánoknál és a skandinávoknál is előfordul. A szumirok azonban nem ismerik, legalábbis a sumir halotti kultusz nem szól róla.

3) Minden árnyéklélek árnyyszerű a halál után, de szumir ural-altáji közös neve nem *urt*, *ort*, stb., hanem az is *zi*, *si*. Mint *Karjalainen* közli: az északosztjákok az árnyéklélek helyett az árnyékalakot használják, de az ősbibb állapot kitűnik abból, hogy ily esetben megjelölésére az *is-chor* kompozitívumot alkalmazzák.

4) A *kép*, vagy *képmás* a kiábrázoltat mindenben helyettesíti, és úgy viszonylik az élő emberhez, mint az álom az ébrenléthez. A primitív ember mindkettőnek a valódiságáról meg van győződve. Az álmot isteni kijelentésnek, tudtuladásnak

hiszi, a képet, a képmást pedig a kiábrázolt ember lelkével meglclkesíti. Vagyis úgy ítél róla, hogy az illető lelke a képben elszenvedi mindazt, amit a valóságban is el kell majd szenvednie. Ősi jelentés átöröklődése, mikor még ma is megbotránkózunk, ha a képeinket, vagy érdemes emberek szobrait meggyalázzák, felrobbantják. A magyar legény nem tud nagyobb inzultust odavágni szerelmesének, mint ezt a mondást: "Sárba taposom a fényképedet, nem veszlek el soha."

5) A névadás gyakorlása lényegbevágó szokás és sorsmeghatározó jelenség. Az antik világban a név a létet jelenti, a teremtéssel egyenlő. A néven szólítás által minden elérhető, név nélkül semmi. Akinek neve nincs, vagy nevét törlik, az nem létezik. A névváltoztatás új létformát jelent. Nem hiába tilalmazza a Dekalogus az Isten nevének hiába való felvételét, és nem ok nélkül mondja a latin közmondás: *Nomen est omen*, de valójában így is van.

A névadás fontosságát ural-altáji szempontból legjobban illusztrálja a votják *urt kuton* kifejezés, amely szerint a névadás: "lélekkeresés". Nem célunk fölvázolni az egész ural-altáji és szumir névadás rítusát, de legalább az ugor és török eljárás és személynévképzés módját ismertetnünk kell, mert e népek voltak a legnagyobb hatással a magyar névképzés módjára.

A szumir névképzés kompozitum jellegű és rendszerint theofiros jelentésű. Az illetőről az istenséggel kapcsolatban állítatik valami kegyes dolog, vagy viszonyt kifejező jelző. A szumir igen vallásos nép volt.

Az ugor névadás fele-fele arányban megoszlik a halotti kultusz és a totemizmus között. Ha gyermek születik, az atya dolga a névadásról gondoskodni. Elsősorban az elhalt családi ősök neveit vizsgálják felül. A főkérdés az, hogy melyik ős lelke jelent meg az újszülöttnben? A kivizsgálás úgy történik, hogy a bábaasszony felemeli a csecsemővel együtt a bölcsőt, közben pedig mondják az ősök neveit, és amelyiknél a bölcső nehezebb lesz, az az igazi, annak a nevét kapja a gyermek. Ha aztán a gyermek megbetegszik, vagy fejlődésében visszamarad, ez annak a jele, hogy tévedés történt, mert nem annak a lelke ment át az újszülött életébe. Ily módon lehetővé válik a névcsere többször is. Az az obiugor közhit, hogy az eltalált őséhez hasonló lesz az újszülött élete is, mert az illető ős védőszelleme is pártfogásába veszi az újszülöttet. Ezért áldoznak is az ős szellemének.

Az ugor névadás másik felerésze külső, szembetűnő jelenségekkel kapcsolódik, amelyek a születés pillanatában magukra irányították a szülők vagy a bábaasszony figyelmét. Ezek a legkülönbözőbb jelenségek lehetnek, de valószínűleg kezdetben csak az állatvilág megfigyeléséből kerültek ki. Ha egy osztjának meghal a gyermeke, az utána következő nevét ártalmas, gyűlölt állatok neveiből, vagy értéktelen dolgok neveiről veszi. A magyar ember még tovább megy, amikor a gyermek védelmére olyan neveket talál ki, amelyek létezését letagadják, vagy a születés napjára korlátozzák. Ilyenek mint láttuk már *Balmaz, Nemvaló, Mavagy, Nemvagy, Haláldi* stb. Hogy melyik névadási forma az eredetibb, nehéz volna eldönteni, és mégis úgy vélem, hogy az első ősbibb. Bizonyos csak annyi, hogy mindkét forma az egész ural-altáji nyelvcsalád körére kiterjed, és gyakorlása ősidő óta forgalomban van.

Az alvilágból való szabadulás csodaútja

1) Hogy milyen volt valójában a szumir és ural-altáji alvilág képe, azt majd az "Egyező világkép" című fejezetben fogjuk leírni. Jelen fejezetben elmondanánk róla annyit, amennyi a dolgok megértéséhez szükséges. Az alvilág külön birodalommal alakul át, külön igazgatási szabályai vannak, külön Isten vezetése alatt áll. Örömtelen, rideg ország, melynek sorvasztó hatását minden földi halandónak kivétel nélkül meg kell tapasztalnia. És, aki egyszer ide betér, az örök fogoly marad, innen kimenekvés, visszatérés nincs a végenyészetig. Ez utóbbi akkor következik be, ha a róla való emlékezés itt a földön kialszik. Tehát az alvilág mindenkit befogad, és onnan ki nem jön egyetlen halotti lélek sem, hogy megszakadt földi életét folytassa. "Lasciate ogni speranza."

2) Azaz, hogy mégis van egy csodamód és út, amelynek segítségével a halotti lélek feloldozható az elmúlás kötelékei alól. Ez az életvize csodaszer, amellyel befrecskeltetvén az illető, visszatérhet a földre és itt folytathatja előbbi életét. E képzet a vallástörténetben a legtisztábban a szumir és az osztatlan ugor (magyar, vogul, osztják) mitológia keretén belül jelentkezik, a többi ural-altáji mitológiában már kevert, idegen hatásokkal telített alakban van jelen. De erről is majd az "Egyező világkép" című fejezetben lesz bővebben szó.

AZ ŐSÖK EGYEZŐ KULTUSZA

Az ősök lelkeit megkísérli a primitív aggodás olyan formán is hasznosítani, hogy démonizálja őket és rendszeres kultuszt rendez tiszteletükre. Megvendégelik, emlékünnepeket tartanak, szükségleteiket ellátják, röviden szólva törődnek velük, gondolnak rájuk. Ez már a halotti kultusz kezdete. Milyen volt ez a szumiroknál és az ural-altáji népeknél?

A családi ősök szumir-ural-altáji egyező tisztelete

A szumiroknál Deimel (PB. 1914-ben) megjelent műve kb. 3 és félezer szellem és istennevet közöl, de e szám 1914 óta jelentősen felszaporodott. A japánokról tudjuk, hogy milliárdokra rúgott szellemeik száma. Mindez az animizmussal és animatizmussal függ össze. Szumirok és uralaltáji népek halotti kultusza nem nagyon különbözik más primitív népek halotti kultuszától, mindazonáltal szokásaikban, eljárásmodjaikban azonos *elvek* nyilvánulnak meg, melyek összefüggésre engednek következtetni.

1) A halotti kultusz első helye a *ház*, majd a *sír* volt (obi-ugorok). Ideje változó. Vagy addig tartják az első tort, míg a halott a házban van, vagy a temetés napján. A magyarok pl. az ilyen lakomát még ma is *tor*-nak nevezik. Korábban addig ülték meg, míg a halott a házban volt, ma már a temetés napján. Kezdetben a halott búcsúlakomája volt, ma már a siratók és a temetésen résztvevők megvendégelése lőn. Eleinte a félelem ösztönös érzése mellett, bizonyos komorság hatotta át, ma már vidám hangulat ömlik át rajta.

2) A *tor* és annak magyar neve *igen régi intézmény*, mert már a szumirban is megvan a *dar*, *tar* alakban. A sémi babiloniban *kispu*-val adják vissza. A *kispu*-t azonban kettős értelemben használják, ú.m. halotti ünnepély, *halott siratás*, és *szakadék*, *földmélyedés*. A két jelentés egymással összeegyeztethetetlen. Így tűnik ki, hogy a szumirban is két *dar*, *tar* van (I-II). Az I. *dar-tar* - Totenklage-Totenfeier, a II. *dar-tar* pedig rendszeren *ki*-vel kompozitumot alkotva (*ki-dar* - Erdrise). De a szumir lexikonok az I-II. *dar*, *tar*-t nem tartják elég szójelválaszthatónak. Pedig élesen szétválasztandó, Senacherib unokája az V.R. 4,72-ben ezt írja: "Ami Babilon többi lakosát illeti, a bikakolosszus előtt, ahol nagyatyámat meggyilkolták,

ott öltem meg őket élve”, majd hozzáteszi: ina kispisu – in der Form einer Totenfeier für ihn (Delizsch, AHWB. 344 l.). Ez nem más, mint élő emberek feláldozása halotti torul a meggyilkolt lelke kiengesztelésére. *Deimal* a ki-dar jelentését is így adja vissza: Totenopfer in einer Erdsfalte (SGé. 1934, 1.). A magyar szót különben honfoglalás előtti török jövevényszónak minősítik és a csagataj tor – Gasmahl, Bewirtung jelentésű szóból eredeztetik. Holott mind a magyar, mind a csatagaj gyöknek a szumir I. dar, tar képezi az alapját, amely tort jelent, mint halotti ünnepély, nyilván halotti lakomával egybekötve.

3) Ha az élő rokonok továbbra is gondoskodnak halottaik szükségleteinek a kielégítéséről, noha a halotti lelkek irigyek az élőkre, mégsem kell részükről nagyobb bajtól tartaniuk, de még mindig félniük kell a világűrben szerteszét kóborló lelkektől, akik örökös bolyongásra kárhoztatva az élők megrontására törekszenek. Ilyenek pl. a gyermektelenül, vagy férjhezmenetel előtt elhalt asszonyok, lányok lelkei, vagy előtte erőszakos halállal életüktől megfosztott személyek lelkei. Az ily lelkeket a jakutok *Üörnek*, a burjátok *Anakhajnak* nevezik. Veszedelemsek a régen elhalt emberek lelkei is, aminek az altáji tatárok az *Aina*, *Üzüit*, a burjátok a *Bokholdot*, a jekutok pedig az *Abasy* nevet adják. Igen veszélyesek továbbá az anyjuktól megölt gyermekek lelkei, akiket a lappok *Appárá*-nak, a finnek *Ápárá*-nak, az osztjokok pedig *Vylep*-nek, vagy *Fatshak*-nak hívják. A gonosz démonok a sírok körül tartózkodnak, de szívesen laknak a pusztában is, mint a turáni, vagy Góbi sivatagban.

4) A mongolok úgy vélik, hogy a gonosz démonok tüzeket gyújtanak éjszakánként elhagyott helyeken és akinek sikerül a tüzet ellopnia, az nagyon gazdag lesz. Azonos hit kering az erdélyi székelyek között is.

5) Az altáji népeknél és az obiugoroknál jelen van az a képzelet is, hogy a halotti lélek bizonyos idő múlva újjászületik a család valamelyik világrajövő új kisedében.

6) Lappok és magyarok, mielőtt valakinek az egészségére innának, előbb kiloccsantanak a kupából vagy a palackból egy cseppet a földre, a földalatti szellemek, illetve halotti lelkek megelégtetésére. *Az ősi halotti áldozatok többé már nem értett maradványa ez.*

7) Szumirok és csuvaszok az utcára öntötték ki kőbor halotti lelkek számára a szükséges élelmiszert. Azon altáji népeknél, ahol a temetkezés a fára történt, a fa mellé asztalt helyeztek, megrakva a halotti lelkek számára szánt áldozati ajándékokkal. A Volgafinnek az ajtóhoz közel helyezték el a halotti lélek részére az ételekkel telerakott tálat, mert azt hitték, hogy az emlékünnepre érkező halotti lélek tartózkodási helye ott van.

8) Minden altáji nép, de a finn-ugor népek is vallják, hogy a halotti lélek bizonyos ideig még nem szakad el végleg a háztól, tehát addig nem is megy be halotti birodalmába. Az idő változó. Az altáji népek köréből ismerjük a sámán-ceremóniát, amelynek keretében a sámán ünnepélyes szertartások között lekíséri a lelket az alvilágba. De finn-ugor részről ilyen ceremónia nem maradt fenn. Ismerve azonban e népek sámánizmusát, okunk van feltételezni, hogy náluk is hasonlóan történt a lekísérés. *Kalevipoeg* 14. éneke ugyan a halottak önkéntes vándorlásáról tud és ezt Húsvét hetére teszi, de ahhoz túl komor és meghatóan emberi a kép, hogy feltételezzük, hogy ez az ősi, eredeti állapot lehetne. A vonatkozó rész u. i. így hangzik:

*“A halottak minden évben Kísértetek idejében
Felmehetnek hazájukba, Rokonaik üdvözleni,
Kedveseik köszönteni. Lelkek estéjén a holtak,
Sebten röpülve suhognak, Kerülve a pokol kénját,
Pokolország kapuin át. Szélviharral versenyt futva
Rég elhagyott hazájukba, Hol valaha boldogulva,
Avagy gyötrelmesen élten, Sok derűs vagy sötét évet,
De, ha vége a szép kornak, Leforgott a boldog hónap,
Búcsúznak a bolygó lelkek, S volt honukból visszamennek,
Árnyékvilág országába, Kiki maga falujába.”*

(Bán A. fordítása)

*A családi ősök tiszteletének jelenléte és módja
a szumír és ural-altáji vallásokban:*

A szumirok tiszteletéről nagyon kevés adatunk maradt fenn. A babiloni letelepedésük után köz-, illetve állami kultuszt gyakoroltak, ez pedig lényegesen befolyásolta, sőt átalakította a jóval primitívebb családi őskultuszt. Írásos feljegyzé-

sek csak az előbbiről készültek, az utóbbiról csak itt-ott átöröklött csökevényekre vagyunk utalva. Ilyenek:

9) Az Ebeling-féle szövegekben emlegetett *atya, anya, fi-vér, nővér* stb. halotti szellemek, akiktől a szumirok éppúgy féltek, mint az ural-altáji népek, és akiket éppúgy lekenyerezni, kielégíteni igyekeztek, mint amazok.

10) Hasonló csökevény az *atya gis-gibil (gi-ga)* és a nagyatya *pab-gis-gibil (gi-ga)* elnevezése. Ezek t.i. mind a családi kultusból átmentett maradványok, amire jelentésük kielemezése is utal.

11) Az altáji népeknél, mint a szumiroknál, nem sűrűsödik rendszerré a családi ősök tisztelete, de hogy megvolt, igazolják a mandzsuk sátrában látható nemezfigurák, melyek kétségtelenül az ősök szellemeinek a kiábrázolásai. Az altáji népek inkább az erős, a kiváló emberek, a hősök kultuszát érvényesítették vallásos gyakorlatukban.

12) A kínai és japán vallásban központi helyet foglal el az elhalt ősök lelkeinek kultikus tiszteletc. Kínában külön tudománya van az egyetemes őstiszteletnek, az ún. Fengh, vagy Fungh-shui – szél és víz, mely a sírok kiválasztását, jókarbantartását írja elő az ősöknek kiengesztelése, sorsukkal való megbékítése gyanánt.

13) Több adatunk maradt fenn a finn-ugor népek családi halotti kultuszáról. A családi ősök tisztelete rendszerint a *házban* és igen realisztikus módon bálványképek alakjában megy végbe. Ilyen a Volgafinneknél, votjákok, kua, kuala, cseremis, *kudo* és a baltifinneknél *Tonni-vakk kultusza*. A votják *kun*, kuala, cseremis *kudo* kultusznak teljesen megfelel a lapp *seite-saivo* kultusz, amely szintén a lapp családi ősök tiszteletét jelenti. Mivel a *site-saivo* kultusz primitívebb mint a másik kettő, kezdjük ezzel ismertetésünket.

A *seite* kőből készült idelumot jelent. A *saivo* halotti lélek tartózkodási helyét, ezért kapcsoltatik rendszerint az aiomoval. A kőbálványok helyett néha fából is faragtak bálványképeket, de úgy ezek, mint a kőből készültek hegyek tetején, vagy tavak partjain állottak. Azért itt és nem sátraik belsejében, mert a lappok régebben még nomádabb életmódot folytattak, mint ma. Minden családnak volt ilyen bálványa. Betegség esetén, vagy a jövődőt megtudakolni, a lapp családok hozzájuk fordultak. Tiszteletükre rénszarvast, más állatokat, pl. madara-

kat, sőt néha gyermekeket is áldoztak. Hittérítők egyértelmű vallomása szerint bennük a lapp családi-ősök testesülnek meg.

Bizonyos adatokból *Holmberg-Harva* azt következteti, hogy a finneknek is voltak hasonló bálványképeik.

A votják *kua*, *kuala* a családi istenek őrzésére rendelt pajtaforma, négyszögletes épület volt, melynek padlója, mennyezete és ablaka hiányzott. Ajtója a hosszabbik oldalon nyílt. Középen kövekkel kirakott tűzhely állott, felette egy nagy üsttel. Az ajtótól balra egy pad, előtte asztal és szék. A baloldali hátsó szögletben embermagasságyra deszka volt a falhoz erősítve, melyen fedeles kéregkosár állott, a *vorsud*. A *vorsud* a családi istent reprezentálja, aki a család boldogságát, jólétét munkálja. Ezért neki szólnak a *kuala* áldozatok. *Kuala*-ja lehet egyes családoknak (kis *kuala*), de lehet a faluban megtelepedett nemzetségeknek is közösen (nagy *kuala*). A szertartások sorából kiemelkedik a *mudor*, mely földalapítást jelöl, s az ünnepnek *lakodalmi jelleget ad*. Pl., ha valaki elhagyja földjét és elmegy más vidékre új lakást keresni, a *kuala* földjéből visz egy keveset magával és azután kéri a *vorsud* szellemét, hogy kísérje el új lakásába. A *kuala* áldozatokat évente háromszor mutatják be: tavasszal, nyáron és ősszel.

A *kuala* kultusznak megfelel a cseremiszi *kudo kultusz*. A *kudo* kamrájában állott a szellemláda, melyhez idegeneknek, asszonyoknak és gyermekeknek nem volt szabad közeledniük. A cseremiszek fekete juhot áldoztak tiszteletére. A cseremiszi nő férjhezmenetel esetén még a régi *kudóba* jár bizonyos ideig, s ha betegség éri, annak tulajdonítja, hogy haragszik a régi *kudo* szelleme.

E kultusz egykor dívott a mordvinoknál is. Az észtek *Tonni valk* (Toteni láda) kultusz szellemei nem oly jóindulatúak, mint a *kuala kudoéi*, de ez onnan ered, hogy a *Tonni* szellemcsoport alá különböző szellemeket foglalt össze a félelemmel párosult kegyelet.

Az obiugor törzseknek és a szamojédoknak is voltak házi, vagy családi isteneik. Egy-egy szamojéd pater familiasnak néha 15 is volt. Elhelyezésük vagy a sátorban, a szellemszegletben ládában, zsákban, emelvényen történt, vagy a sátor mögött álló külön szánon, mely "az istenek szán"-ja nevet viselte. Erre voltak rárakva, ládákban, szállításra készen. Ha szállították őket, mindig az "istenek szán"-ja volt a karaván utolsó tagja. A

bálványképek ruházata nem volt varrva, hanem csak csavarva. Néha értékes prémekből állott és évenként kellett újítani. Rendszeres áldozatokkal tisztelték és minden dolgukban hozzájuk fordultak. Őrzési helyükhöz asszonyoknak nem volt szabad közeledniük. A legtöbbször fából faragott, vagy ritkán öntvényből készült bálványképek lehettek emberalakúak, de állatformájúak is. Ámde ez utóbbiak mellett mindig ott voltak az emberalakú "segédek" is.

· Némely ural-altáji népeknél a családi ősök tisztelete bizonyos részeiben a *síron* folyt le. A síron hagyták azokat a mellékleteket, melyek a koporsóba, vagy a sírűregbe nem fértek bele. Részben, mint a csuvaszoknál és az obiugoroknál a sírokon történt meg az élelem utólagos eljuttatása a halotthoz, a sírokon — még ma is — állítják fel a halott képmását (szobrát, fejalakúra kifaragott cölöpét stb.), sőt a sírokon folyik le a kegyeletes emlékezés, holott a modern ember már rég tisztában van vele, hogy ami porból vétetett, annak porrá kell válnia és valóban azzá is lesz.

14) Kereshetünk és vajon találunk-e magyar eleinknél nyomokat, melyek az elhalt családi ősök kultikus tiszteletére utalnak? Határozottan igen. Van a magyar nyelvnek egy igen régi szava, az *egyház*, melyet a laikusok az ekklezia őskeresztyén fogalma speciális magyar kifejezésének tartanak. Holott a két szó csak a keresztyénség felvétele óta használt jelentésében fedi egymást, de sem eredeti jelentésében, sem végső etimológikus gyökérszálaiban semmi köze sincs egymáshoz. Egyház szavunk ugyanis sokkal régebbi, mint a magyar keresztyénség. Hivatott nyelvbúvárok szerint egyház szavunk szóösszetétel a finn-ugor eredetű ház (das Haus) — az egy, az egy — szent, sacer tövekből és ez utóbbit honfoglalás előtti török jövevényszónak szokták minősíteni. A következő fejezetben majd meg fogjuk látni, hogy mindkét tagjában szumir-ural-altáji ősközösségi birtokállomány. Az összetétel értelme tehát ez: *szent ház*. De miért nevezhető a sátor, a kunyhó, a viskó — amilyenek az ősi magyar házat is el kell képzelnünk — szentnek? Azért, mert a sátor hátsó részében, mint az ural-altáji népeknél általában, az elhalt ősökről készült családi bálványképek állottak, és e szellemszegletben — asszonyok, gyermekek, idegenek által megközelíthetetlenül — a családi ősök kultikus tisztelete folyt.

Megállapítottuk, hogy e bálványképek mindenik ural-altáji népnél a sátor hátsó részében voltak elhelyezve, csak a Volga-finnek emeltek számukra külön pajtaszerű épületeket és a szamojédek tették őket hordozható isten-szánra. No meg a lapp, nomád életmód indokolta hegytetőre való felállításukat. Ezért lett az ősmagyar ház — *egyház, szentház*.

A ház a keresztyénség felvétele következtében kiüresedett a családi bálványképektől, de a családi ősök kultikus tiszteletének az emlékezetét megőrzi egyház szavunk, míg magyarok élnek a földön.

*A családi ősök kultikus tisztelet-helyeinek
közös szumir-ural-altáji elnevezései*

15) A magyar *ház* (das Haus), finn-ugor eredetűnek minősítetik. Felhózzák hozzá parallelül az osztják *khot*, finn *kota* — kunyhó, viskó; cseremisiz *kudo*, votják *kua*, *kuala*, sőt a vogulban megtalálható *jelpeng kwol* — domus sacra, templum, ecclesia szóösszetételben a magyar egyháznak teljesen megfelelő képzési mód is. Mi mégsem elégszünk meg csak ennyivel, hanem keressük a szónak még ősbibb gyökerét. És ezt meg is találjuk a szumir *ga* töben. Jelentése: ház. Sőt tovább is megyünk. A szumir írásban ugyanaz az ideogramma, amely *ga*-nak olvasandó, egyúttal *es* (rövid *e*)-nek is olvasható, hajlandók vagyunk az egész finn-ugor szócsaládban kompozitívumokat látni *ga-es* alkotórészekből, annál inkább, mert a szumir *es*, *e* — templomot, kultusházat is jelöl, tehát a ház olyan hely, ahol istentisztelet is folyik, mégpedig a családi ősök kulturális tisztelete. Csak amikor feledésbe ment a szó összetett jellege és eredeti jelentése, merült fel a szükségessége annak, hogy a magyar és a vogul kompoziták egy elibük tett "szent" jelzővel külön is megjelöltesse. Így lett a magyar házból *egy-ház*, "szent ház".

De van a szumir nyelvnek még egy harmadik szava is a ház, a lakás jelölésére, és ez az *ab* gyök, amelynek az altáji tatárok nyelvében *áb*, *áp* megfelelője van, az ozmán törökben szintén ez felel meg neki azonos jelentésben. Tekintettel arra, hogy egy altáji nép (a mandzsuk) sátraiban látható nemezfigurák elhalt családi ősök bálványképei, feltételezhetjük, hogy a szumir *ab*-nak is volt szellemszeglote, amelyben a családi ősök kultikus

tisztelete folyt, csakhogy a ház elnevezését az altáji népek egy része örökölte tőle.

16) A *sír*. Finn-ugor eredetűnek minősítik. De a példatár igen szegényes, mindössze a cseremiszi *sigher*—ugyanaz. Erre mondja *Bárczi*, hogy “az egyeztetés gyöngéje az, hogy a cseremiszi szó alkalmasint oly képzett szó, melynek ősi volta kétes” (M.Sz. Szó. 271. l.). A magyar szó régi alakja siker, ez pedig a *Delitzseh* által nyugtázott *sur* (fonetikusan írva: su-ur), melynek jelentését az asszír-babloni *biritu* vagy *kibiru* fejezi ki és azt jelenti, hogy sír, temetés (Grab, Begrábnis — SG I. 253 l.).

A “szent” erőtartalma

Mivel egyház szavunk okvetlenül megköveteli az “egy” szó eredetének és ősi értelmének a tisztázását is, mielőtt a magyar mitológia továbbépítésének a műveletében tovább haladnánk, ki kell térnünk a fontos kérdés megoldására is. Az elavult szent jelentésű szóról az E.Sz. azt írja, hogy “eredete nincs tisztázva” (1403. l.). A magyar szónak van *igy*, *ügy*, *id* alakváltozata is, amelyeket mind figyelembe kell vennünk. *Bárczi* nem látja a helyzetet ily sötétnek, mikor az egyről nyilatkozik (M.Sz. Szó. 1941, 59. l.): “valószínűleg valamelyik török nyelvből a honfoglalás előtt... az egyeztetésnek aligha akadályja, hogy a magyar szóban a régebbi adatok szerint ... mintha eredetibb lenne a gy.” A következő török szócsaláddal vetik egybe: ujjur *ádgü*—kitűnő, jó; csagatáj *ázgü*—szent, baszkir *idge*, kirgiz *izge*—fromm, gut, erhaben; őstörök *ádgü* stb. De a szócsalád, amelyben még az egyen kívül beletartozik az *üdv*, *üdü*, *üde*, *idnap*—a szentnap is, és az ünnepet ülni kifejezés is, minden tartozékában és tagjában a szumiri ősalapra, az *azag* gyökre megy vissza, melynek jelentése: szent, tiszta, fényes. A szumiri alapszó a III. a *zag*, mint a *Delizsch* (SGI. 221. l.) közli, ősi eredeti értelme: erő, hatalom (a.b. emuqu—Macht, Kraft).

Egyébként az összehasonlító vallástörténeti kutatás is megállapította a maga részéről, hogy a szentségnek az első fokozaton az erő az alapja, ami t.i. erős, az elválik a környezetétől, ami erős az értékesebb, mint a nemerős, az jobb is, és így tovább. Úgy látszik, ebben is szumirok és ural-altáji népek voltak az emberiség első tanítómesterei.

1) A magyar alak régi jelentése bábu, baba, álarc stb. Eddig ismeretlen eredetűnek volt hirdetve, holott nem az, mert a szumirból ismerjük pontos megfelelőjét, az alam, alan gyökben, kép, faragvány jelentésben (az *m-g* hangátmenetre v.ö. kanagkalap - ország szavakat!). A Maqlu-ban gyakran előfordul nu – kép, valószínűleg az alanu erősen elkopott formája.

2) A magyar kép, képmás, már a 13. sz. óta használatos. Török eredetű honfoglalás előtti jövevény szónak minősítik, hol azonos jelentése van, pl. az ujgurban *kep* – ugyanaz. Az eredeztetés azonban nem nyúl a végső gyökéig vissza. A szumir *gim*. ES. *dim* és a tör. *gib*, *gibi*, *gim* a hasonlítás partikulájaként szerepel, de eredeti jelentése, mint ez a *dim* formából is kiteszik – tesz, készít, ebből készítmény, kép, alak és így lett a hasonlítás, a hasonlóság partikulája.

3) A magyar bálvány, néha pleonásztikusan is *bálványkép* alakban. Szláv kölcsönszónak hirdetik, ahol gerenda, szobor jelentése van. Pedig már *Budenz* régi nyelvemlékeink adataiból megállapította, hogy eredetileg fából készült felül emberalakúra formált cölöpöt jelent, és ősi pogány szó. Cölöp, karó jellegére utal *kapubálvány* szóösszetételben való használata is. Hogy ősi, pogány szó, azt bizonyítja, hogy a hittérítők így nevezték eleink bálványképeit. A szó *Bal-bal* alakban előfordul már az őstörök feliratokban is.

Négy műszavunk, illetőleg szólásmondásunk igazolja, hogy őseink is *fából* készítették bálványképeiket, ú.m. a *fejfa*, *vasorrúbába*, a *faszent* és a *faképnél hagyni*. A *fejfáról* *Budenz* tisztázta, hogy nem azért *fejfa*, mert a halott fejéhez volt állítva, hanem mert felül durva fejformára ki volt faragva.

A *vasorrú bábáról* *Solymossy* megállapította, hogy török és ugor örökségből ered, és közelebbről az ugor eljárás szolgál alapjául, hogy ott pléhvel, vagy bádoglemezzel bevonták a bálványkép orra körüli részt, hogy a vér, mint az áldozati állat lelkes része, könnyebben lemosható legyen róla. “*Úgy alsz itt, mint egy faszent*”, hangzik a népi szólásmondás. E kifejezésben nem a szent jelző a fontos, mely a latin *sanctus* átvétele, hanem a fa előrésze. Végül a *faképnél hagyni* szólásmondásnak, ha a *Solymossy*-féle értelmezést fogadjuk el (és nem a *Bárckiét*), szintén vallási értelme van és bálványképekre vonatkozik.

EGYEZŐ MANAIZMUS

A manaizmus rövid, általános jellemzése

A mana szó a melanéziai nyelvcsoporthól vett kifejezés és rendkívüli erőt, hatalmat jelent. *B. H. Codrington* angol miszcionárius fedezte fel először, aki e szigetvilágban 24 évig (1863 – 1897) hirdette az Úr Jézus Krisztus evangéliumát. A rávonatkozó jelenségeket nevezi a tudomány *manaizmusnak*. Általános jellemzői a következők:

1) A *Codrington* nyomán megindult tudós kutatás kiderítette, hogy a mana fogalom nem szorítkozik csak a melanéziai-polinéziai szigetcsoporthoz, hanem jelen van különböző elnevezések alatt a föld más, ma élő primitív népeinél is, melyek semmi kapcsolatban nem állanak egymással. Tehát jogosan nevezhető általános primitív szellemi, vagy gondolati kategóriának.

2) *Honnan származik a mana a dolgokba?* *Godrington* még azt gondolta, hogy természeti és halotti szellemek viszik bele a dolgokba, a jelenségekbe a mana-t, az utólagos kutatások azonban tisztázták, hogy ez már a mana fogalom kapcsolódása az aninizmussal és nem az eredeti állapot. A mana igenis hozzátartozik a dolgokhoz, a személyekhez, azok lényegét alkotja, tehát nem kívülről kerül bele a jelenségekbe.

3) *Kinek és minek lehet manája?* I. embereknek, II. állatoknak, növényeknek, tárgyaknak, III. a szellemeknek. Az I. rovatot kitöltik: a) *harcosok*, b) a *főnök és törzsmana*, c) a *papok és orvosok*. A II. rovatba tartozók hasznosságukért, alakjukért stb. ítéltetnek manával bírónak (cethalak, madarak, gyíkok, ritkaságukért, bújá hajtásukért, szaporaságukért stb.), d) fontos a *fegyvermana*. A III. rovat mana-birtokosai a szellemek és istenek. Érdekes, hogy itt nem minden szellemnek van manája, pl. már *Codrington* észlelte, hogy egyes halotti szellemnek nincs.

4) Miben mutatkozik meg a mana jelenléte? A biztos sikeren. Ha t. i. nem sikerül a vállalkozás, ha balul üt ki a kaland, ha eredménytelen marad a vadászat vagy a halászat, ha nem sikerül a beteggyógyítás, ez biztos jele annak, hogy az illető elhagyta a manája. Ha célt téveszt a fegyver, ha kiszárad a növény, a mana szállt el belőlük.

5) A mana kapcsolódhatik más primitív szellemfejlődési kategóriákkal is, melyek hatása alatt jelentős módosulásokon

megy át. De maga is hozzájárul, hogy azok erős változásokat szenvedjenek. Fontos az animizmussal történő keveredése — az animizmus benépesíti a mindenséget szellemek légiójával, a manaizmus szelektálva értékkel. Vagyis azokat a lelkes jelenségeket állítja be az emberi érdeklődés középpontjába, amelyekről félni, tartani kell, amelyek tehát rendkívüli erővel telítettek. A többit veszni hagyja. Hogy mily erős kapcsolat fejlődhetik ki mana és lélek fogalom között, mutatja a héber *nefes* szó, mely: lélek és életerő is. De, hogy mégis disparat képzetek, bizonyítja a görög *psyché*, amely csak lelket jelent, míg az életerőt már Homeros óta a *thymos* és *menos* adja vissza. Az állatmanák a totemizmussal keverednek össze és érdekes alakulataikról a primitív népmesék számolnak be.

A mana mint varázserő, varázsképeség

6) A fejlődésnek eme fokát a folklórebán *preanimizmusnak* szokták nevezni, mert az a közhit róla, hogy megelőzi a lélek-képzeteket. Lehet, bár éppen nincs módunkban ellenőrizni. A kérdésnek nagy irodalma van, de mi csak a *Frazer, K. Th. Preuss* és az *A. Vierhandt* műveit említjük fel ez összefüggésben.

Fontosságát sokan annyira hangsúlyozzák, hogy önálló szellemfejlődési kategóriának teszik meg. Való igaz, hogy varázslás mindenütt van, de ez még csak egyetemes elterjedtségét igazolja és semmivel sem többet. Az még nincs végérvényesen eldöntve, hogy a mana mellett lehetséges-e önálló primitív gondolati kategóriaként való igazolása, avagy sem.

7) Ha sikerülne az önállóság elvét diadalra vinni, ez igen fontos következményeket vonna maga után, két irányban is: a) hogy minden ember tud varázsolni, tehát nincs szükség különálló sámánra, b) a mindenki varázslása minden ellen irányult, ami az ember előtt titokzatosnak tűnt fel, vagy ami izgatta. Így eljutunk a varázslást kiváltó okok láncolatáig.

8) *Mi váltja ki tehát az emberből az izgalmat, melyek ellen varázsolni kényszerül?* Azok a benyomások, melyek a primitív embert mindenkor tette indítják, a betegségek, a halál, a táplálékszerzés és a vadállatok elleni küzdelem.

9) A betegség belülről hat, a táplálékszerzés és a vadakkal való küzdelem kívülről szuggerálnak a primitív embernek egy

csomó mágikus gondolatot és eljárásmodot. Az idevonatkozó képzeteket többféle szempontból osztályozzák, de ezek itt, ráknézve mellőzhetők (utánzó, vagy érintési mágia).

10) A fejlődés magasabb fokán aztán megjelenik a *külön mágus* személye, akinél fizikai erő, épség, alak, majd lelki tulajdonságok birtoklása határozza meg a sámáni tisztre való alkalmatosságot. E fokon már a *céltudat* is világhosszá válik.

11) A varázslás *pozitív és negatív irányban hat*. A negatív mania, a *tabu*, azaz tiltás. Vannak:

a) *Személyi tabuk*. Ide tartoznak: 1) a *főnökök, királyok*, pl. a régi Mikadó, 2) a *gyászolók*, 3) a *menstruáló és gyermekszülő asszonyok*, 4) a *harcosok csoportja*, 5) *halászok és vadászok* kasztja.

b) De vannak dologi, *tárgyi tabuk* is. Ilyenek: 1) a *vas tabuizálása*. Még a vas általános elterjedése előtti korból való. 2) a *vér tabuizálása*, a vérnek mint lélekszékhelynek az ismeretéből fakad. 3) *A fej tabuizálása*. Annak köszöni eredetét, hogy a fejben árnyéklélek székel. 4) *A haj*, mint tabu. 5) *A nyál tabuizálása*, váladék. 6) *Táplálékok, mint tabuk*. Tiltva van bizonyos lelkes állatok, növények megélvezése, nem tudni mi okból. 7) *Göbök, gyűrűk, karikák*.

c) Végül jönnek a *tabuizált szavak*. Ezeket nem volt szabad rendszerint kiejteni, legfontosabbak a *névtabuk*: 1) halottak nevei, 2) királyok és más szent személyek nevei, 3) istenek nevei. A varázslás körül fogja, mint az élősdű repkény az egész életet. Nem mentes tőle a földi élet egyetlen kiemelkedő mozzanata sem. Születés, betegség, élelemszerzés, halál, mint az ő *kondiminiumához* tartoznak. Természetesen a harc, a háborúskodás is. Az egyéb tabuizált szavak közül érdemes még felemlíteni: 4) az *önelátkozást*, mely a középkorig felnyúló istenítélet (Orda e) kiegészítő része volt, és 5) az *esküt*, amely azon a hiten alapszik, hogy az ember valamely hatalmasabb tárgyat, vagy személyt hív ki maga ellen bizonyágtételre, az esetre, ha nem mond igazat; 6) az *előjelekből* (Tomina) *való jövőmondás*, melynek az égi jelektől elkezdve a legváltozatosabb formáival találkozunk világszerte.

A manaistiko-magisztrikus eljárásmodoknál az ösztönös tett rendszerint *megelőzi* a szót, de a szó is ősrégi és a cél világos tudatával egybekötve jelent meg.

12) A mana fogalom több irányban hat a primitív vallásos fejlődésre: a) megszilárdítja a természetfölötti tudatát a lélekben; b) kialakítja a *szentség* fogalmát, mely kezdeti fokon nem más, mint erőállapot; c) fölemeli az erő birtokosait az *isteni*, ill. *démonikus szférába*; d) mint varázserő pedig guzsba akarja kötni a saját akaratával a világot, vagy belátván az emberi erő tehetetlenségét, odaborul a felsőbb hatalmak elé, mondván, legyen meg a ti akaratotok. Ez az emberi erő csődjé, a *vallás igazi kezdete*.

A szumir és ural-altáji népek egyező polidémonizmusa

Az animizmus, az animatizmus és a mana fogalom természetes következménye az lett, hogy együttesen kialakították a polidémonizmust. Az ember kapcsolatba jutott a szellemek egész áradatával, s azoktól függött élete minden viszonylatában. Az is természetes, hogy a szellemekhez való e viszony nem mindig jelentett az emberre nézve jót, ellenkezőleg olyan szellemek is garázdálkodtak a természetben, kiknek egyenes hivatása volt az ember megrontása. Ilyenek voltak elsősorban is kezdeti fokon az összes halotti szellemek, kik irigységből is készek voltak ártalmára lenni az embereknek. Még tovább, az ártó szándék, ha az élők elhanyagolták irányukban a kötelező gondoskodást és a halottak szükségét láttak sok mindenben.

A) Kialakult a polidémonizmus, az ártó vagy védő démonok hadserege, melyből a következők egyeznek (nyelvi összefüggésen alapuló ősi egyezések):

1) Az obiugoroknál az alvilági fejedelem neve *Chul-ater*. A név előrésze *ohul* finn-ugor eredetű, az *ater* valószínűleg árja kölcsönszó és urat jelent. A *chul*-lal a következő szavakat vetik egybe: osztják *kulj* –ördög, zürjén *kulj* – ugyanaz, vogul *ohul* – betegség, votják *kylj* – betegségokozó démon, magyar *hagy-máz* (elhomályosult összetétel) – tífusz *hagy* előrésze.

A szócsalád azonban nemcsak finn-ugor eredetű, hanem szumir örökség is, mert már ez utóbbiban is előfordul *ohul* alakban. Jelentését *Deimel* (SL. 1934. 125. l.), az asszír-babiloni *gallu*-val (ördög) adja vissza. A kur démonhoz való viszonyáról majd később lesz szó.

2) Az árnyéklélek (Schemen vagy Schattensee) a vogul-osztják-ban is elnevezést visel, a németben is *Krens*, *Krebs*-

gesohwür alakban és jelentésben maradt meg. *Paasonen* kimutatta, hogy a szó előfordul a többi finn nyelvekben is, prominális alakban, de rekonstruálható jelentéssel.

Paasonen felsorolja a magyar szitkozódásokban előforduló változatait is és ezeket is kommentálja: "Wenn wir aber den Gebrauch dieses Wortes in scheltenden Ausdrücken, die eine Versüßung enthalten, naher beachten, können wir nicht umhin, den Schluss zu ziehen, dass ung. *iz* nach ursprünglicher Vorstellung ein böses, gefürchtetes Wesen mit Zähnen und Gliedern war, -es soll nicht nur den betreffenden, resp. seine Leber auffressen, oder zerreißen (*iz egyen meg, rágjon meg az iz, rágja meg az iz a máját*), sondern ihn auch Holen, fortbringen, mit sich nehmen (*vigyen el az iz*), und zerreißen (*tépjjen szét az iz!*) ist, wie bei vielen verwandten und nicht verwandten Völkern aus der "Seele" kein Geist, sondern zuletzt eine widerwärtige Hautkrankheit geworden" (i. t. 19. l.). Az egész szócsoporthoz pedig ősalapja a szumir *zi, su* (asszir-babiloni napistu) - élet, lélek.

3) Az obiugorok ismernek egy *Taren, Teren* elnevezésű alvilági istent, aki úgy szerepel, mint a véres balesetek istene. Szinte állandóan a tűz és harc isteneként figurál, lakása is hol a felső, hol az alsó régióban képzeltek. Igen gyakran a *kol, kulj* v.ö. magyar *hagy-máz* appozíciójaként jelenik meg. *Toren-ohul* vagy *Teren ohim*. Adjektívum alakja *tereng*. Csak az ugor mitológiában fordul elő. A magyar mitológiából megfelelője a *Teringette* (Tering-ette) szóösszetétel, amely késői megjelenése ellenére is ősmitológiai maradvány és nem mint *Bárczi* véli, a *Terem-tette* szitokszó cnyhító elcsavarása (M.Sz. Szó, 208. l.).

4) A magyar *ördög* szó elhomályosult összetétel. Alakváltozatai *urdung, erdeug, cördeug, evrdeugh* stb. Ámde e formák, részben csak ortográfikus sajátosságok, melyeknek semmi jelentőségük nincs. A magyar fogalom a szumir *erum, urum, eri, ere* (verschiedene Wiedergraben von ursprünglichem) *öröm, örül* írja *Delüzs* (SGI 51. l.), *udug* kompozituma és az első tag: alattvaló, harcos férfi; a 2. pedig: halotti lélek; együtt tehát: harcos halotti lélek. Ez arra vonatkozik, hogy az alvilág ura elküldi követeit a világba, hogy a kóbor, házaló lelkeket összegyűjtsék és beteretljék a halotti birodalomba, vagy esetleg a halotti lelkeket nem kellőképpen gondozó élők figyelmeztetése. A 2. tag az első hatása alatt hasonult át magas hangzá-

súvá. Az első tag megismétlődik az alvilág és Nergal Ergal (asszir-babiloni *Irkalla*) nevében, az Era mítosz *Era* nevezetű hősében, és a török-tatár *Er-lik* ördögfejedelem *Er-elő*részében. Mindez nem lehet véletlen.

5) Középázsia a gyakori szélvészek, orkánok, hófergetegek hazája. Az itt lakó népek közhite szerint ilyenkor démonok garázdálkodnak a szélben, kiktől nemcsak betegségek, hanem kozmikus bajok is származhatnak, pl. nap- és holdelsötétülések, a Kalevala *csodaszampojának* tönkretétele stb. A sumir *Zu* viharhadár a sorstáblákat rabolja el Enliltől, a sumir ősember Adapa csónakját a déli szél borítja fel. Marduk pedig így nevezi az Enuma elis teremtés mítoszban segítő társait: “a gonosz szél, az orkán, a vihar, a négyszél, a hátszél, a forgószél és a pusztító szél”. A sumirban a szélvész, az orkán, a szél legősibb neve a *lil*, ezzel függ össze az altáji nyelvek *jil*, *sal*, régi magyar *zél* azonos jelentésű szócsalád.

Kapcsolat áll fenn a szél és a halotti lélek között. Láttuk, hogy a lélek is gőz, fuvalom, pára, valami szélféle anyag. A Gilgames eposz XII. t. szerint Enkidu halotti lelke szélként jön fel az alvilágból, hogy a jóbarátnak elbeszélje, mi van odalent. Az *Ebeling* közölte szöveg *im namtila* kifejezésére itt csak emlékeztetünk. A 7 Udug (Utumki limnuti), egy Thompson-féle szöveg ezt írja: “Magas fedelék, széles fedelek között szökkennek tova..., mint viharár. Ereskigal követei ők. Orkán, mely az országon végigszágul, ez ők.”

Az altáji népek monda- és mesevilága szerint az orkánokban, hófergetegekben és felhőszakadásokban alvilági démonok viaskodnak felvilágiakkal a mindenség birtoklásáért. E hiedelmet megerősíti a mongol “Gesserkhnám” című eposz *Jilbágán* alvilági szörnyalakja, kinek nevében a *Jil* előrész nem más, mint a sumir széldémon *Lil* elnevezése. A *Jilbágán* egy emberalakú hétfejű keleti sárkány-típus, s mint ilyen élesen különbözik a vegyes állatalakokból összetevődő európai sárkánytípustól. A magyar meseanyagban sem vegyül össze soha vele. Óriási termetű, rettentő erejű, kegyetlen, rendkívül vérengző, emberalakú démon, kinek fejei száma 9, sőt néha 12 is. Jellemvonásai megoldvashatók a magyar “Sárkánycsalád” című mesetörténetben. Alvilági várkastélyban lakik, elrabolt földi nő a felesége, gyermekei vannak, fegyvere a buzogány és a kard. A

földről az alvilágba alászálló hős kénytelen birokra menni vele, hogy legyőzhesse.

Ősi, magyar pogánykori hiedelmek is igazolják, hogy a középzásiai hófergetegekben, szélviharokban, felhőszakadásokban, az alvilágból elszabadult sárkányok, démonok vannak jelen. Az idetartozó anyagot *Solymossy S.* rendszerezte és ugyanő állapította meg, hogy pl. székelyföldön a nehéz felhőből leereszkedő esőfüggönyről azt mondják: *leereszkedett a sárkány, nagy eső lesz.* E megállapítást az én szűkebb hazámban, Aranyosszéken is használják. A forgószelet, a futó széltölcsért, a Hajdúságban "sárkányfarknak" nevezik. Ha a szélvihar letépi a háztetők nád, vagy szalmazúpjait, azt mondják róla, hogy "*sárkányfarka érte*". *Solymossy* közli az irodalomban fennmaradt bizonyságokat is.

6) A féregdémonok szintén kapcsolatban állanak a halotti lelkekkel. Ezért chtonikusak és démonikus eredetűek is. A lehelletlélek (test, vagy szervi lelkek) beléjük mennek át és így kialakítják a *lélekhordozók* csoportját. Róluk azonban már az animisztikus képzetek során is szó esett és így felesleges itt behatóbban tárgyalni őket.

7) Era a dögvész istene. A démon borzasztó dühöngéséről szól, mely az An által teremtett és alája rendelt 7 gonosz démon segítségével hajtódik végre egyeseken, a közületeken, sőt a természet világában is. Hiába akarja mérsékleltre bírni *Isum*, a minisztere, nincs vége az öldöklésnek, míg magától le nem csillapodik. Nevét már elemeztük.

8) *Nam-tar*, kompozitum a szumir *nam(sors)-tar* — eldönt, elrendel, elvégez. Az alvilág főkapusa, a halotti sors beteljesítője. Lázdémon, kinek garázdálkodását a CT. XVII. 29. kezdő sorai így rajzolják: "Nam-tar, ki az országot, mint tűz elégeti...., aki a mezőn viharhoz hasonlóan zúg tova, aki gonosz módjára megragadja az embert, aki lázzal fűti az embert, s akinek kezei és lábai nincsenek és úgy bolyong körül az éjszakában."

A *nam* előtag etimológiája még vitás. *Lelitsch* a IV. na (ki-jelent, beszél), s a *men* segédigéből képezett *am* kompozitumának tartja, a *dam*, *tam* mintájára. Az eredménytelen etimológizálásnál azonban tovább vezet, ha megnézzük a *nam* szinonimáit, amelyek a következők: a) *gis-ohar*, asszir-babiloni ucurtu — a fába beleróni, feljegyezni, de kép, relief is; b) a

mu –név, egy I. *me* (nennen, kundtun) gyökből képezve. A név u.i. ókori keleti fogalmak szerint: teremtés, sorsmeghatározás. Nevet adni valakinek: az illetőt létrehozni, megteremteni. Az Enuma elis így kezdődik: “Mikor még semmi név nem volt” és ez: “amikor még semmi nem volt teremtve. Nabu isten feljegyez mindent a sorsmeghatározó istengyűlésen, aminek neve van”. A sémi babiloni tulajdonnevekben pedig Nabu-bel Sumate - Nabu a nevek urá-nak írják. A Gen. 2. 19. v. is megerősíti a névadás teremtő fontosságát. De a névadás egyben sorsmeghatározás is. A K 34 jelzésű szöveg Enlilhez e kérést intézi: “határozd meg *életem sorsát, nevem szerencséjét mondd ki.*” A név eltörlése halált, a név megváltoztatása pedig a sors megváltoztatását is jelenti. A varázslás sikeréhez tartozik a betegségokozó démon néven szólítása, Narduk pedig a Tiamat felett aratott győzelem jutalmaképpen 50 tiszteletnevet kap s vele együtt a világmindenség feletti hatalmat és a sorsmeghatározás jogát is.

A sors és a név ily szoros kapcsolatánál fogva fel kell tennünk, hogy a *nam* a földi halandónak égi teremtését, életrehozását, sorsát, nevét jelenti, s mint ilyen bátran egybevethető a finn *nimi*, szamojéd *nim*, magyar *név* gyökszóval, de az indogermán *onomá*, *nomen*, Name szócsaláddal is. A *tar* utórész pedig a köz-török *türü*, mongol *türü*, mandzsu *doro*, magyar *törvény*- döntés, szokás, törvény, erkölcs szócsaládnak pontos megfelelője.

9) A forróság (láz) egymást kísérő gonosz betegségek. Nem ok nélkül perszonifikálja őket a primitív képzelő erő. Az ural-altáji népek betegségképzetei között és mitológiájában is megtalálhatók. Csak egy magyar szólásmondást idézzünk itt, amely így hangzik: “*kileli a hideg*”. A *lel* ige ez összefüggésben valószínűleg azonos a *talál* igével, aminthogy váltogatva is használják. A 16. század óta folyamatos. *Bárczi* a következőképp nyilatkozik róla: “pogánykori hiedelmen alapszik, a betegség gonosz szelleme keresi áldozatát, s ha megtalálja, akkor az illető megbetegszik” (M.Sz. Szó, 188.).

9a) *Zitarruda* a neve egy démonnak, akit *Ebeling* “Lebensabschwendung”-nak nevez, mert a hóhér szerepét játssza az ember életében. Nevének mind a két alkotórésze ural-altáji gyökszó, a *zi* a finn-ugor *is*, *iz* stb. és a török-tatár *sam*, *son*, a kínai *Shen*(árnyék)—lélek, élet. A *tar* pedig az altáji *toro*,

törü, doro stb. magyar törvényszavunk *tör* előrésze. Betegséglélemon, tehát halotti lélek démonizálva. Akire ez rászabadul, vagy akibe ez beleköltözik, az pillanatok alatt a halál marta-léka lesz. Az emberre gonosz varázspraktikákkal rá is szabadítható. Ez esetben a beteg megszabadítható, mégpedig úgy, hogy egy állat szövegünkben egy malac — magára veszi a gonosz varázslatot és meghal az ember helyett. A páciens egyidejűleg a Napisten igazságtevéséhez fohászkodik. A jelek szél-ütésre engednek következtetni.

9b) E csoportba szintén halotti lelkekből lett démonok kerülnek, de olyanok, amelyeknek nem annyira neveik, mint inkább *hivatáskörük* és jellegük egyezik. Annyira feltűnő az egyezés a részletek tekintetében is, hogy csak genetikus összefüggésre gondolhatunk. Idetartozik mindenekelőtt a várandós asszonyok és a kis gyermekek megrontására törő démon, amely rendkívül vérengzőnek rajzoltatik.

10) A kis gyermek megrontását a sumirban egy Labartu nevezetű démon végzi, kinek garázdálkodásáról egész szövegsorozat maradt fenn. Rendkívül kegyetlen, vérengző lény, mely isteni származással dicsekedhetik. Az égitesten (An) leányaként szerepel. Szumir neve dingir Rabkanne és eredetére jellemző, hogy *elamitának, suteabelinek* neveztetik, ki a *hegyekben, a nádsűrűben* székel. Nőnemű démon volt, kinek alakját rettenetesnek festik a szövegek. A gyermek megrontását már az anyaméhben megkezdi, ahonnan erőszakkal akarja kivonszolni, majd ártó működését továbbfolytatja a szülésnél, a zsenge gyermekkorban és kiterjeszti azt az anyákra és a dada megrontására is. Garázdálkodását a következő jelek kísérik: elhalványítja az arcot, megemésztí a test erőit, megragadja a tagokat, elmetszi az összekötő inakat, megváltoztatja az egész alakot, tűzként égeti a testet, s forrósággal és fázással kínozza azt.

A szülés megakadályozására hivatott démon alakja ismerős az altáji népek varázslása köréből is. Így pl. tudjuk, hogy a szi-bériai nők szülési vajudását a Bai Ülgon megbízásából megkönnyíteni igyekszik egy *Ja Jucsi*, viszont annak megghiúsítására tör, vagy legalább is olyan fájdalmassá akarja azt tenni, amilyenné csak lehet, az Erlik (az ördögök fejedelme) küldötte gonosz szellem: a *Körmös*. A mandzsu vallásban ismeretes a *Busuku és jemdzi* nevezetű démon, mely hasonlóképpen a kisdedeket, s mellettük a háziállatokat bántja. A csuvasz *ijje* ha-

sonlóképpen a kisgyermeket megrontó gonosz szellem. Az állandóan betegeskedő kisgyermekről azt tartja a csuvas néphit, hogy születési helyén ütközött belé az ijje. A finn-ugor népek mitológiájában ismerős a szülés, a gyermekáldás istene, jószelleme, ami azonban egész bizonyossággal arra enged következtetni, hogy a szülésnek megvolt a rossz szelleme is, amely néha az asszonyoknál éppen meddőséget okozott, s ezért varázslással mindenképpen eltávolítandó volt.

C) Ebbe a csoportba azokat a gonosz szellemeket osztjuk be, amelyek szumir részről az ural-altáji gonosz szellemek működését valamely szempontból kiegészíteni látszanak. Ezek is még mindig halotti szellemek. Idetartoznak a következő démonok is:

11) A *Maskim* (asszír-babiloni *Rabiou*) – a leskelődő. Tehát a gonosz démon felhasználja a leskelődés nemtelen fegyverét is, csakhogy a lelkeket hatalmába keríthesse. Amint a Gen. 4.7.v. mondja róla, nyilván az ajtó előtt hever és vár alkalmas pillanatra.

12) *Ge-dim* (asszír-babiloni *etimu*) elnevezés: az éjszaka, a sötétség csinálmanya, az, amit mi magyarok “kísértetnek” hívunk. A kísértetjárás minden primitív népnél éjszaka szokott történni. Így volt az a szumiroknál és az ural-altáji népeknél is. A szókezdő *g* elkopása magyarázza meg a démon asszír-babiloni névformáját. A *Ge-dim* eredeti jelentése árnyék lehetett.

13) A *Lagamal* – a kíméletlen. Ez a démon kíséri be a halotti lelket az alvilágba.

D) Csoport: Ennyi halotti lélekből alakult gonosz, ártó démonnal szemben nem hiányozhattak a védőszellemek sem. A szumiroknál és az ural-altáji népeknél egyaránt megtalálhatók. Ilyenek voltak:

14) Szumir *Lamma* – védődémon.

15) Az *Udug* nemcsak gonosz démon volt, hanem védőszellem is. Különösen Gudeánál jelenik meg ilyen minőségben. Nem egyszer-kétszer, hanem elég gyakran. Itt már a halottaktól való félelem mellé szorososan felzárkózik a pietás érzése is. De ilyen esetben, mikor az *Udug*-ot védőszellem értelmében használják, sohasem maradhat el mellőle a “kegyes, a jóindulatú, a jóakaró” jelző sem.

16) Sajnos, nem ismerjük a szumir nevét annak a démonnak, aki a “kíméletlen”-nel együtt a halotti lelket bekísérte az

alvilágba, asszir-babiloni neve *Ismi-Karab* és amint nevéből is megállapítható, a halotti lélek könyörgését meghallgató jóindulatú védőszellem.

17) Ehelyütt kell még megemlékeznünk azokról a szárnyas bikakolosszusokról, amelyek már a prosumir kortól kezdve, a templomok utait őrizték, védték, hogy a gonosz démonok be ne hatolhassanak a templom belsejébe. Noha bikák, mégis szárnyasoknak ábrázolták őket, mert ily esetben fő a gyorsaság, amely erővel párosulva, minden akadályt és nehézséget legyőz.

18) Az ural-altáji népek az animizmus, animatizmus és a manaizmus határozott zűrzavarából építik fel polydémonizmusukat. Mindent benépesítenek démonokkal, nem marad ki a démonizálásból semmi sem. Az altáji népek egyiknél-másiknál (rendszerint a legelmaradottabbaknál) annyira megy ez a specializálás, hogy még az ural-altáji kategóriába tartozó dolgoknak is (pl. tavaknak, folyóknak, hegyeknek stb.) megvan a külön-külön démonjuk. Primitív ősadottság ez, mely a szumirokat is jellemzi. A japán ősi Shintoizmusban milliárdokra megy a démonizált szellemek száma. Mi itt csak általános jellemzésre szorítkozhatunk.

19) Az altáji tatárok *kut*-nak nevezik az emberi és természeti démonizált szellemeket. A török-tatár nyelvekben megfelelő neki a *tyn* és a *sür*, amely lehelletet, életet, lelket, megjelenést, szépséget, hatalmat, erőt jelent. *Castren* "a dolgok urai"-nak nevezte őket. A csuvaszban *Hoz*, a jakutban *Itsi*, a burjátban pedig *Edzhi* a nevük. Az emberen kívül ilyenje lehet mindenkinek, de főképp fegyvereknek, eszközöknek, mindannak, ami mozog és erő kifejtésre képes. A különböző mesterségeknek is. Különösen becsült a kovácmesterség és a zene. A tunguzok az erdő szellemeit favorizálják. A pusztaságnak is van démona. Az állatok közül a kihalt rénszarvasnak és a medvének is van démona: "ura". Az erdő urát a jakutok *Bajanai* vagy *Bai-Bajanai* névvel illetik, s azt tartják róla, hogy ő rendelkezik az erdő minden vadjával. Az első fogást a szibériai vadászó életmódot folytató népek neki áldozzák fel, ősszel mikor a vadászat megindul. A tunguzok, jakutok az áldozat alkalmából elkészítik az erdő szellemének képét, vagy úgy, hogy egy élő fára emberhez hasonló alakot festenek, ill. vésnek, vagy úgy, hogy egy-egy kivágott fatönköt formálnak át egész emberalakúvá. A Volgatatároknál *Shürále* a neve, a csuvaszok *Obydá*-nak hívják. Még

rosszabb indulatú démon a középázsiai tatár *Albasta*, akit a kirgizek asszonynak képzelnek el, ujjain hegyes, éles körmökkel, s térdig lelógó emlővel. A pusztaság démonát a mongolok *Alhin*-nak nevezik, ez úgy veszti el az utasokat, hogy hamis világosságot áraszt, mintha lakásokból kiszűrődő fény volna, s mire az utas észreveszi, már vége is van. Északszibéria halászó altáji törzsei, a halászati évad kezdetén, tavasszal áldoznak a víz démonának is. A jakutok pl. fekete ökröt ajánlanak fel neki, hogy gazdag halászsákmányt biztosítson. A Jenisszei osztjákok is áldozatokkal tisztelik bálványképét. Ahol az ember jár-kél, mindenütt démonok kísérik. Ha valami baleset történik utazás közben, pl. egy ló kirúg a hámból, vagy a szekér felborul a jakutok azt mondják rá, hogy a halászat ura okozta a balesetet. Ha az altáji tatárok hegyen kelnek át, a hegytetőn kövekből rakásokat halmoznak fel áldozatul a hegy urának. A jakutok, ha hosszabb útra mennek, titkos nyelvet használnak, hogy rászedjék a hegy urát.

Mind e többé-kevésbé gonosz démonok ártó hatásai ellen az altáji népek a sámánizmusban kerestek és találtak maguknak menedéket. A sámánnak megvoltak a maga segítő szellemei, akikkel rendelkezhetett minden egyes hozzá forduló ember ügyes-bajos dolgaiban. És rendelkezett is.

A védő szellemek rendszeréről jóval többet tudunk a finn-ugor népek köréből. Csak az a baj, hogy ezeken az idegen hatás érzik. Feltűnik az is, hogy míg a gonosz szellemek sorában több egyezést állapíthatunk meg, szumir és ural-altáji mitológia között, addig a védődémonok elnevezése közt ilyen egyezés nem állapítható meg. Mivel az altáji népeknél sincs külön kategóriája a védőszellemeknek, föl kell tennünk, hogy a szumirok és ural-altáji népek külön-külön fejlesztették ki védődémonrendszerüket és kezdetben – mint az altáji népek – kizárólag a sámánizmus segítségére támaszkodtak. A finn-ugor népek védődémon-rendszere a következő képet nyújtja:

Az obiugorok a plánétaistenekből csinálnak, külön fejlődés rendjén, védőszellemeket. Különösen az égisten első és hetedik fia (t.i. plánétaistenek az égatya fiaival adoptáltak), a pelimi isten, és a Világügyelő fejedelem figurálnak úgy, mint az emberek patrónusai, védődémonjai.

Újabb keletűek és bizonyosan idegen hatás eredményei azok a védőszellemek, akikkel a Volga- és Baltifinneknel talál-

kozunk. Éppen ezért csak magyar nevükön soroljuk fel őket és kimerítőségre egyáltalán nem törekszünk. Ilyenek pl. a votják "házember", vagy a "házura". Lakóhelye a padló alatt van. Alakja emberalak. Áldoznak neki, ha úgy látják, hogy haragszik. Egy másik a barmokra vigyáz, áldozatai ősszel és tavasszal esedékesek, mikor a barmot kihajtják a legelőre és beterelik onnan. Külön szelleme van a vízimalomnak, ki egyben a molnárrok segítője is. A mordvinok különböző méh-védő démonokat különböztetnek meg, kik nagy méhtenyésztők. A Balti-*finnek Haltia*-nak, ill. *Haldja*-nak nevezik és mindennek tulajdonítanak. Még a mezőben elrejtett kincsen is van külön *Aarnon Haltia*-ja, ki rajta ül a kincsen és szép nyári éjszakákon fellángol a sötétségben. A *Haltia* csak ritkán, szerencsétlenségek előtt szokott megjeleni és emberalakot is ölthet magára. A finn *Pata* az éji Puuk (Hozó) mindenféle jó dolgot hoz gazdájának és a balkéz kisujjának a mozgásával lehetett működésbe hozni.

Bizonyára ilyen védőszellem volt "a magyarok istene" is. Az őskorban minden népnek volt népi vagy nemzeti istene. A szumiroknak *En-lil*, vagy *Mun-lil*, sémi babiloniaknak *Marduk* Babilon helyi istene, az assziroknak *Assur*, a hittitáknak *Tarchu*, a hébereknek *Jáhve*, a kanaánitáknak *Baal*, a moábitáknak *Kemos*, az egyiptomiaknak pedig *Amun-Ra*. A voguloknál a *Világügyelő Fejedelem*, a mordvinoknál pedig *Pirgine pás* tölt be hasonló szerepet. Sajnos a magyar néphagyomány teljesen cserben hagy e fontos, réginek látszó mitikus képzetnél, sőt a megítélést még azzal is rosszabbá tette, hogy a "magyarok istené"-t összezavarta a keresztyénség istenével, holott a kettő ura egy és ugyanaz a személy. Ha a magyarok istene valóban ősi mitikus maradvány, akkor valamilyen kisebbrangú istenséget kell benne látnunk, a nép, az összeség védő démonát, patrónusát.

Szumir-ural-altáji hősi kultusz

A lélekhit (animizmus) és a rendkívüli erő fogalma (maizmus) hozza létre mindenütt a hősök kultuszát. Minden népnek van hősi kultusza. Van természetesen a szumiroknak és az ural-altáji népeknek is. Az igazi hősiesség mindig a legönfeláldozóbb felajánlása a fizikai és lelki erőknak és ezért minden korban becsült közérdekű áldozati mód volt. Ha aztán a

hősiség motivuma erkölcsi célkitűzést ölt, a hősök ez esetben az emberiség legnagyobb jótévői és előmozdítói lesznek. Vannak élő és haláluk után megdicsőült hősi lelkek. Mindkettőre bőven található példa a szumir és ural-altáji mitológiákban.

A kínai és japán vallásban központi helyet foglal el a hősök kultusza. Az altáji népekről hasonló adataink vannak. De mindennél meggyőzőbb bizonyítéka a hősi kultusz virágzásának az a mód, ahogyan vele a szumiroknál, a török és finn-ugor népeknél találkozunk.

Szumir hősi-kultusz

A szumirok igen nagyra értékelték a hősök kultuszát, hiszen ők a történelem első megfogható népe, mely hősiséggel új hazát szerzett magának. Hősi kultuszukról írásos feljegyzéseket hagytak ránk, melyek a hősiesség indokait is tartalmazzák. Élő és halott hősokról van bennük szó. Az anyag csoportosítását végezzük az indokok szerint, amelyek mind vallásiak. Így a valószínűnek látszó idői szempontoknak is annyira-amennyire eleget tehetünk.

Az örökéletért vívott hősi küzdelem

1) Első terméke egy nippuri szöveg (Kr.e. 3. évezred), melyet *Kramer* rekonstruált. Arról szól, hogy Gilgames dobja és verője az alvilágba zuhan, mire a hős szíveszakadva kiáltja, hogy ki hozza vissza azokat. A jó barát Enkidu vállalkozik rá. De a terv nem sikerül, és az alvilág lelkét fogvatartja. Isteni közbenyúlásra Enkidu lelke felszáll az alvilágból és informálja Gilgamest, hogy minő sors várja a halottakat odalenn. A Lélek árnyékká lesz, a test szétporlik, csak a *hés* nyugszik ágyon, és az övéitől körülvéve, iszik tiszta vizet. De, akinek teste nincs eltemetve, annak lelke örökös bolyongásra van kárhoytatva. Nem találja nyugtát még az alvilágban sem.

2) Második terméke a *Gilgames eposz*. Ez az epikai mű nagy népszerűségnek örvendett világszerte. Összumir változatát nemcsak a babiloniak, hanem a szomszéd népek, chittiták és a churinák is átvették. Hatott a Sámson mondára és a görög Derakles mitosz kör kialakulására is. A szöveg tartalmilag keveset változott az idők folyamán. Gilgames okulván jóbarátja szomorú sorsán, hajszojja az örökéletet, és így jut el hosszú

bolyongás után az özönvízből megmentett ősenek Ziusudrának tartózkodási helyére, tőle óhajtván megtudni az örökélet titkát. Meg is tudja a nevét és találási helyét egy, az öregséget is megújító csodaszernek, az örökélet csodafüvének, meg is találja azt, és boldogan viszi hazafelé, de egy őrizetlen pillanatban ellopja tőle a ravasz kígyó. Gilgames tehát nem jut az örökélet birtokába, noha $2/3$ részben isten volt és csak $1/3$ részben ember.

3) Az *Adapa mítosz* szintén az örökélet problémájáról szól. *Adapa* bölcs volt, mint An. De örökélet neki sem jutott osztályrészül. Mikor egész közel állott hozzá, egy fatalis véletlen folytán éppen akkor játszotta el boldog sorsát.

4) Az *Inanna alászállása* az alvilágba ugyancsak az örökélet problémájáról szól, s vetít rá fényt. Szerelmeséért, Dumuzi (Tammuz)-ért vállalja e nehéz utat, de majdnem rajta veszít, mert az alvilág külön birodalom, ahol nem imponál a felvilági isteni rang. Dumuzi Uruk királya volt.

A csodaszülés fűvéért vívott hősi harc

Etana várandós feleségén segítő, fel kíván menni a sas hátán a csodaszülés fűvéért az Inanna-Istar egébe. De mikor a föld eltűnik szemei elől, e szavakkal állítja meg a sast: térj vissza a földre, nem akarok belépni az egekbe. Erre mindketten a mélységbe zuhannak.

A sorsátláért folytatott hősi küzdelem

Az An helyét a szumir istenpanteon élén Enlil foglalja el. Az Enlil birtokában vannak a sorsátlák is. De tőle egy óvatlan pillanatban elrabolja a *Zu* nevezetű viharhadár. Tehát a sorsátlákat minden áron vissza kell szerezni, mert különben az Enlil uralomnak vége szakad. Az istenek nem mernek *Zu*-val szembeszállni, mire *Lugalbanda*, Uruk királya sikeresen visszaszerzi. Tehát a szumirok igenis gyakorolták mind az élők, mind a halott hősök kultuszát, ami abból is kiviláglik, hogy királyukat már életükben megistenítették, akiket nevük előtt joggal megillet az istendeterminativum. Akárcsak a császárság fennállása idején a kínai császárnak kijárt "az ég fia" elnevezés. A hős Gilgames problémáját pedig úgy oldotta meg a hálás kegyelet, hogy nyilván sémi-babiloni hatás alatt, alvilági bírót csinált belőle.

Elég csak a bulgáriai madarai síremlékre egy futó pillantást vetni, hogy megállapítsuk, ilyennek a jelenlétét. Ez a szikla dombormű Európának egyetlen ilyenemű alkotása, melynek fontosságát a *Fehér Géza* szakavatott tollának köszönhetjük.

A török *Krum* khán lovasszobor síremléke. Az emlékmű az elhalt khán képmása, a tetteit megörökítő felírral. A törökökről úgyis tudjuk, hogy szokásuk volt előkelő halottaik képmását elkészíteni és sírjaikra felállítani. *Ruisbraek* még azt is közli a kunokról, hogy előkelő halottaik fölé nagy sírhalmot hánynak és arccal kelet felé forduló, köldöke előtt csészét tartó szobrot állítanak neki. A *Krum* síremléke is ilyen, balkezében csészét, illetőleg kelyhet tart a lélekhordozó vér számára, olyan áldozatként az istenek számára, amelyből maga is részesül, hogy így is biztosítsa az istenekkel való állandó szakrális kommuniót.

A nagy magyar Alföldön is láthatók a *Ruisbreck* által a kunoknak tulajdonított óriási sírhalmok — aki nem tudja, hogy mik, valóságos kis hegyeknek képzeletben őket, holott hatalmas földhalmok, *mesterségesen felmagasítva* —, nyilván előkelő emberek sírjai fölé emeltettek. Debrecen körzetében is látható egy ilyen. A néphagyomány emberemlékezet óta kurganoknak nevezi őket. Valószínűleg kun temetkezési mód, előkelő halottak részére. Ma különböző célokra hasznosítják. A kurgan igen fontos műszó és minket a következő szócsaládra emlékeztet: szumir *kur* III. A. hegy, hegység, Berg, Gebirg; zürjén *kur* — Berg, Anhöhe; osztják *karis*, *keres* — u.az; cseremis *kurok*, *kurák*, *korek* — Berg; votják *gures*, *gurec* — Berg; finn *korkea* — hoch. A magyar néphagyomány *kurgan* kifejezésének pontos megfelelői. A magyar mitológust azért érdekli különösebben a dolog, mert itt azon kunokról van szó, akik a magyarság sorai-
ba, mint török eredetű néptöredék, az idők folyamán beolvadtak.

De még tovább is mehetünk. Érdekes, hogy a nagyságot, az erővel teljeset, a méltóságosat, a nagyon tiszteltet, a tökéleteset is ugyanaz a gyök fejezi ki, csak *Delizsch* (SGI. 128. l.) és *Deimal* (SL. 147.) választják el egymástól, és iktatják be IV. *kur* gyanánt lexikonaiba. Holott az utóbbi jelentéssorozatnak is a fizikai kiemelkedés, a magasság képezi a nyilvánvaló alap-

ját. Egyébként *Delitzsch* a IV. *kur* szellemi jelentéseit teljesebben sorolja fel, mint *Deimal*. *Delitzsch* így közli ezeket, hozzátevén az asszir-babiloni equiválenst is: gross (rabu), macht-voll (pungulu), schwer, hochangesehen (kabtu), hochgesetstzt (kubbutu), volkormen (gitmalu). Távol álljon tőlünk arra gondolni, hogy azért emeltek sírhalmot (*kur*) az előkelők fölé, mert az előkelőség kifejezése is *kur*-nak hangzott. Csak azért említettük fel, mert a török nyelvekben, sőt a magyar nyelvben is a nagyság, a tekintélyesség, méltóság kifejezése azonos gyökkel történik. V.ö. pl. östörök *kur*—der Rang, die Stellung; ujjur *kur*—u.az; tatár die Reihe, Linie; lpp. *ko-ark*—herrlichkeit, magyar *kor* a következő összetételekben: ekkora, akkora, mekkora (so gross, wie gross), ahol világosan kiérezzük a nagyság fogalmát.

A finn-ugor népek hősi kultusza

1) A lapp *seite-saivo* kultusznak van egy harmadik elnevezése is, a norvégből kölcsönzött *storjunkare* kultusz. Ha ez összetett szót elemezzük, mindjárt észlelni fogjuk, hogy a *seite saivo* családi kultuszhoz jó adag hősi kultusz is hozzávegyült. A *storjunkare* u.i. *stor*—nagy és *junker*—ember, tehát együtt kiváló embert jelent. És ki a kiváló ember? Azon korban még egyedül a *hős*.

2) Bővebb adataink vannak az egymásnak pontosan megfelelő votják-cseremisiz *lud-keremet* kultusról. A *lud* bekerített áldozati berket jelöl, középen egy magas fenyőfával. Tehát megfelel a szumir *tir azag*-nak és a vogul-osztják ős ligeti áldozó térnek, középen a *tir* fenyőággal. A *keremet* az arab-török *kiram*at jövevényszó átvétele volna, állítólag *szent* jelentéssel. Bizonyos azonban, hogy a cseremisiz-ben *szent* berket jelöl, középen egy magas fával. A *szent* berek középi fa mind a votjákban, mind a cseremisizben a család, vagy a törzs rettegett őseit reprezentálja, aki a fában lakik. Tehát a *lud-keremet* kultusz a családi, illetve törzsi ős halotti szellemének szól, ezért kellett az áldozóknak a külső kerítésnél megállapodniuk (a nőknek ide sem volt szabad közeledniük). Évenként kétszer, nyáron és ősszel áldoztak neki, mindig fekete színű állattal és mindig este. Gyakran *úr*nak, *uralkodónak* nevezték és azt hitték róla, hogy álomban is megjelenhetik, emberalakot öltve.

3) *Paasonen* kimutatta, hogy a keremet-kultusz a mordvinnoknál is dívott, és ott is hasonló jellege volt.

4) A Baltifinneknél (finnek és esztek) is feltalálhatók hasonló kultusz nyomai. Van egy közös mitológiai fogalmuk, a *hiisi*, mely eredetileg erdőt, majd áldozati berket, de egyúttal a szent helyek lakó-szellemét is jelentette, aki rosszindulatú démon volt és az ember megrontására tört — ez egymagában is bizonyítja, hogy a Balti finnek körében a félelmetes ős(hősi)-kultusz nemcsak feltételezhető, hanem egyenesen feltételezendő.

5) Az obiugoroknak is vannak helyhez kötött szellemeik, csak nem rosszindulatúak. Ilyenek pl.: *Karjalainen*, RUV. II. BD. szerint az ott felsorolt Gaugester-ek, kik között ott vannak pl. a Világügyelő Aranyfejedelem, Kaldes istenasszony, stb. és akiben szerzőnk mind démonizált hősi halotti lelkeket lát. Vele szemben Munkácsi és Pápay azt az álláspontot képviselik, hogy nem mind hősi halotti lelkek démonizálásai az összes kerületi szellemeik, hanem a fontosabb természeti jelenségek personifikációi is. Mi ez utóbbi nézethez csatlakozunk, jelen mű más helyein kifejtett indokból. Itt csak annyit szögezzünk le, hogy a démonizált emberhősök erősen idealizálva vannak, ami a népköltészeti emlékekből azonnal megállapítható. Ámde történeti magra mennek vissza és korántsem osztjuk a *Karjalainen* nézetét, mely szerint az obiugor népköltészet az urogok vallási rajzából lehetőleg kikapcsolandó. Az obiugor Gaugeisterek rendszeres tiszteletben részesültek, és ez igen komoly vallásos kötelesség volt, melyet büntetlenül senkinek sem lehetett áthágni.

6) Pogány magyar elődeinknek hasonló képzeteik lehettek a hősök kultuszáról, mint obiugor rokonaiknak. A magyar *hősmonda* és a magyar ember szenvedélyes "őskeresése" valamint *ős* szavunk eredete és a vogul-osztják megfelelő szóval azonos jelentése (öregapa, atya), finn-ugor jelentős biztosítéka annak, hogy a magyar ősi hősök kultusza, mely menthetetlenül elveszett, az obiugor szelídebb formát és nem annak ridegebb, rettegésre okot adóbb alakját (Volga- és Baltifinn) öltötte magára. Egyébként a magyar *igyfa* (szentfa) árkáikus alakja megfelel a votják-cseremis szentberek törzsöst reprezentáló berekközépi magas fájának, ill. a vogul-osztják áldozó téri *tir*-jének, mert nyilvánvaló, hogy a magyar *igyfa* — nyírfa volt. Némely helye-

ken még manapság is Szent György éjszakáján a gonosz ős halotti lelkét azzal akarják távoltartani a háztól, hogy nyírfát tesznek az ablakba, az ajtófélfába, az istállóba stb. A palócok májusfául még ma is a nyírágot használják, és érte távoli vidékekre is elmennek, csakhogy hozzájuthassanak.

7) Terjedelmes és tárgyilagos közlésekből tudunk róla, hogy a szamojédoknak is voltak hősi bálványképeik, amelyek rendszerint a szabad ég alatt állottak. De ezek ránknézve itt mellőzhetők.

EGYEZŐ SÁMÁNIZMUS

Szumirok és ural-altáji népek a *sámánt* is a hősök közé számították, mert sámáni tiszt betöltéséhez felfokozott fizikai és lelki erő volt szükséges. Ezzel pedig csak a fizice és psychice eleye meghatározott embertípus rendelkezett. Szumirok és ural-altáji népek között ez irányban is bizonyos *közös elvek, közös eljárási módok* nyilvánultak meg, amelyek alapján joggal beszélhetünk *közös szumir-ural-altáji sámánizmusról*.

A szumir-ural-altáji sámánizmus egyező műszavai

A sámán elnevezést csak a mandzsu-tunguz törzsek használják, még e szó honosodott meg az ural-altáji varázsló elnevezésére. Vitás a szó eredete is. Vannak, akik autochton képződménynek tartják, mások a szanszkrit *craman*, a pali nyelv *samana* (Bettelmönch) szavából eredeztetik. A műszó előfordul még a tochat szogdh, sőt a kínai nyelvben is.

A török-tatár törzseknél más elnevezéseket találunk a varázsló jelölésére. Ezek közül egyeznek a következők:

1) Szumir *mu* – varázslás, burját *bö* – u.az, mongol *büge* – sámán, kun *bogo* – próféta, ujjur *bögi, bögü* – Kenner, Weise, Gelehrte; csagataj *bögü* – Zauber, boszorkányság; ozmán *bögü, büjü* – u.az, magyar *bű, bűv*, pl. *bű-bájos*; cseremisiz *mu-zsan* előtagja, vogul-osztják *mul* – Zauberwort.

2) A török-tatár *bag, baj, buj, büj* – bilincs, kötelék, tehát a varázslás megkötés. A varázslás alóli megszabadítás a bilin-

cset, köteléket feloldani. A szumirban ugyanez a helyzet, sőt ismeri e jelentést még az USZ is (V.ö. Surpu).

3) A szumirban egyik elnevezése a varázslásnak a II. *en* valószínűleg megrövidített alakja az *enem*, *inim* szónak. Az *enem*, *inim* jelentése - Wort, Befehl, Ding, Sache, Angelegenheit. A szón varázsszót kell értenünk. Erre céloz az *inimnimma* kettőzött forma *Beschwörung* értelmé is.

4) Az *enem*, *inim* előfordul ilyen összetételekben is: *enem-dug-ga* és *enem-bi*, sőt reduplikálva is így: *inim*, *inim-du-du* és *enem*, *enem-bi-bi*. E kettőzött forma különösen a varázslásban közkedvelt. A *dug* és *bi* jelentése a szumirban: szól, beszél, kijelent — tehát mindkettő “*varázsigét mondó*”, vagyis a *varázsló*. A szumirban ily esetben a főhangsúly az utolsó tagra tevődik át, amit az mutat, hogy annak a végmássalhangzója megkettőződik. A főhangsúly áttolódásával a mellékhangsúly is eltolódik a *nem*, vagy *nim* szótagra, és ennek folytán az előrész, az *e* vagy *i* szótag, mint hangsúlytalan, elkopik, elvész, majd a *dugga* is továbbkopván és *du*-vá rövidülvén, előáll egy *nemdu*, vagy *nindu* forma, mely a vogul-osztják *najt*, finn *noita*, lapp *noaidde*— varázsló, varázsolni szavaknak képezi az alapját. *Reguly* és *Munkácsi* megerősítik még a vogul-osztják *naj tuch* igei változat használatát is, szintén varázsol, bűvöl jelentésben, ami a *nendugga* alaknak felel meg. A megfeleléshez tudni kell, hogy az *m* mássalhangzó a *d* és *t* előtt az összes rokonyelvi terminusokban *j*-sül. *Munkácsi* a vogul *namt* (ész, elme, tanács, okosság) szóban keresi a mi gyökszavunk alapját, holott szumir-ural-altáji ősközösségi örökség. Tehát igaza van *Munkácsinak*, ha a szó eredetét “a messzi ősiségben” keresi és abban sem téved, hogy a szó *k* mássalhangzóját teljes értékű *n*-nek és nem *m*-nek veszi, mert a szumir *an* is teljes értékű *n* – az.

5) De az *e em*, *inim* az alapja a magyar ének, inek ynek, finn *aani* - hang, lapp *ji-enn* - ugyanaz jelentésű szavaknak is. A magyar szóvégi *k* kicsinyítő képző. A folklóre-kutatás kimutatta, hogy az ének és zene kezdeti fokon nem más, mint a primitívek *zajcsapása* avégből, hogy a gonosz szellemeket vele elriasszák. A zajcsapások még ma is sok primitív népnél megfigyelhetők. A dodonai jóshelyet ércmedencék vették körül, a keresztyén harangokról szóló középkori definíció is *vivos vocomortuos plage, fulgura frango*, szintén ősrégi emlékét őrizték

meg. A szumirban az egykori zajscapás emlékét az őrizte meg, hogy az összes éneklést kifejező műszavaknak kiáltás, ordítás jelentésük is van.

A III. *tu* jelentését *Delizsch* így közli: Wind (szél, asszir-babiloni saru). Ez alá sorolja be a *tu* s *tutu* gyököt, amelynek jelentését következőleg adja vissza: *Beschwörung und der Zauberer*. Megjegyzi még, hogy a *tu*-nak *ta*, *te* változata is van (SGI. 100. l.). Nos a *tu* képezi az alapját a *votják tü-no* előtagjának, amelynek *no* utórészében a szintén szumir szónak minősülő II. *na*, ill. I. *nu* (ember, férfi) lappanghat. Dehát miképp kombinálódik a *tu*—szél jelentésű szó egy sámán elnevezéssel? Egyszerűen úgy, hogy *Munkácsi* szerint a *votják* sámán varázstevékenysége valójában a betegre való rálehelésből, ráfúvásból állott, mintha e szimbólikus gesztussal akarná kiűzni a gonosz démont a betegből (VNGy. II. 2. l.). A *votják* nyelv azonban a ráfúvást, a rálehelést egészen más szóval fejezi ki, ám ez csak annyit jelent, hogy a *tu* olyan ősrégi szó, hogy eredeti jelentése az idők folyamán teljesen veszendőbe ment, többé nem értette meg senki sem, s így mással kellett pótolni. Tehát a *tuno* mindenképpen varázslót jelent.

De ez az alapja az eleddig megfejthetetlen *szamojéd tadibe*—varázsló kifejezésnek is, amely nem egyéb, mint a *tu* reduplikált *tu-tu* alakja, a szumir *bi*—szól, beszél formája, tehát az, aki varázslást szól, vagyis a varázsló. A *hi* ugyan a *tutu*-hoz kapcsolva a szövegekben eddig még kimutatva nincs, de ha van *enem-du* és *enem-bi* — márpedig mindkettő a szumir felíratokban gyakori —, akkor miért ne lehetne *tutu-bi*, vagy *tatu-bi* is?

4) *Németh Gy.*, a budapesti egyetem turkológusa fölemlíti, hogy a kínai krónikák Kr.e. 103-tól kezdve, többször szólnak a *vuku bűvölésről*, ez pedig nem más, mint a török *bügü*—bűvölés, varázsló. A lapalji 5 z.j-ben megjegyzi, hogy az ótörök kultúra legfontosabb műszava áll előttünk a *bügü* szóban, amely az ősmagyar mitológia 4. fogalmát kölcsönözte eleinknek, u.m. a *bűvöl*, *bájol*, *bölcs* és *boszorkány* szavainkat. Ezek közül már elemeztük a *bű-báj* gyököket, most vizsgáljuk meg a két utóbbit.

A *bölcs* terminust, melynek eredeti jelentése: varázsló, honfoglalás előtti török jövevényszónak minősíti az Et.Sz. Legközelebb áll hozzá a csatagaj *büghizi*—ugyanaz, de megfelelői

előfordulnak más török nyelvekben is. Végső fokon, mint tudjuk, ez is a szumir *mu* gyökre megy vissza. A 13. század óta állandó használatban van, mai jelentése: der Weide, der Vielwissende. Az *m-b* hangátmenetre, v.ö. a török nyelveken belül, csagataj, ozmán *mundsuk-bundsuk*—Glasperlen, falsche Perlen.

A boszorkány alapszava szintén a szumir, török *mu-bo*, *bü* jelen formája az alapgyökből eredt továbbképzés. Csak a 16. század óta használatos. Mai jelentése Hexe, a feltételezett török szó, melyből származott volna: *basyrgan*—lidércnyomás, aki nyom, sehol sem mutatható ki, de kikövetkeztethető a *basyr* igéből, amely megvan több török nyelvben és a csuvaszban is.

5) Még van egy műszónk, amely az ősi boszorkány hitből eredőnek látszik, de rávilágít a varázslás: *megkötés, kötelék, bilincs* jellegére is, és ez a magyar *tág, tágít* kifejezés. A 15. század óta van forgalomban. Etimonja szerint “talán hangutánzó-hangfestő *tá* tő származéka” mondja róla *Bárczi* (M.Sz. Szó, 298. l.). Egyébként eredete ismeretlen. A *ta* gyök a szumirban oldalt jelent, a *da*-val együtt, és igen fontos szavak ágaznak ki belőle, pl. a *ta-am, da-am*—oldalra lévő, a férj, stb. Ilyen a *ta-b(i)* is, vagy megrövidítve *tab*—2 hozzáfűgen. Egy magyar szólásmondás elárulja nekünk, hogy miképp kell a boszorkány és az oldal viszonyát egymáshoz elképzelni. A “nem tágít tőle” szólás-mondás ui. feltételezi, hogy a boszorkány mindig a megrontott beteg vagy képe oldalán, vagy közelében tartózkodik és onnan lövöldözte ártó hatásait. (Kivéve a rontó báb visszahozásának az esetét.) Nem úgy áll tehát a helyzet, hogy “az eredeti jelentés elhomályosulásával nem rajta (azaz a köteléken) tágítanak, mint *Bárczi* véli, hanem tőle.”

A magyar táltos szó bizonytalan eredetű, csak újabban terelődött rá a figyelem a török *talt*—önkívületbe ejt gyök-szóra, melynek *ys* török képzős alakja volna. Ámde ez az etimológia sem nagyon valószínű, mert van pl. *táltos ló* is, erre pedig az önkívületi állapot semmiképpen sem alkalmazható. Igaz, hogy a ló táltos állat, s mint ilyen rendkívüli tulajdonságokkal van megáldva, de mégis furcsa volna, ha állat esnék extázisba, ilyen állapot csak embernél tétélezhető fel. A magyar nép képzeletvilágában él az embertáltos képzelet, amely főképp rendkívüli *értelmi képességekkel* ruházza fel azt. A táltosember képzelet ősi, keleti örökség. Joggal kereshetjük tehát már az ősi-

közösség idején alapgyökét. És ez meg is található a szumir *tal* gyökben, amely: értelem, okosság, belátás. Reduplikált alakja is gyakori: *tal-tal* pl. a K.4386 Col. IV. 32. sor, a *tal-tal* következő asszir-babiloni fordítását adja: *il Ea bel nimeki, bel hasisi—E-a isten az értelem és okosság ura*. De nem választja el a *tala* tőtől, holott nem azonos azzal. *Deimel* ellenben elkülöníti egymástól (SI. 204. l.), úgy, hogy jelentéstani alapon bátran egybevethető a finn *taitaa* – tud, ért jelentésű szóval. A mi táltos szavunk *tos* utó tag nem teljes reduplikált és azonkívül el van látva az *s* melléknévképzővel is. A táltos ló hű segítője gazdájának, a mesebeli hősnek, akivel ha találkozik, gebéből tündérparipává változik át. Az embertáltos mindig jószándákú az emberek iránt, csak a barátságtalan fogadtatást fizeti vissza kamatostól. Rendesen foggal születik, s ha természete meg nem változik, rövidéletű. Fel tud emelkedni a levegőbe, s ott viaskodik az ellenség táltosával. Csendes, hallgatag lény, igénytelen. Sok késői, keresztyén vonás tapad alakjához, s gyakran összetévesztik a garabonciással.

A garabonciásról ezt írja Bárczi (M.Sz. Szó, 91. l.): “végső elemzésben a görög nekromanteia – magia, halottból jóslás szóra megy vissza, latin, majd olasz közvetítéssel, s a szó nagymértékű elferdülésével” (v.ö. olasz gramanza). A garabonciás alakjában a középkori deák képe elevenedik fel előttünk. Sok benne a keresztyén vonás, de ősi sámánisztikus hagyománnyal elkeveredve. Gyakran a táltos mezét ölti fel, de nem oly jóindulatú, mint amaz. Több vonás a *fekete mágiára* emlékeztet benne. Pl., ha kérését nem teljesítik, rettentő viharral, jégesővel torolja meg a rajta esett sérelmet. Ilyenkor felemelkedik a levegőbe, lova a sárkány, előtte nyitott bűvészkönyvc, mellyel sárkányát idézi fel valamelytó, vagy folyó vizéből. A garabonciás külföldi egyetemet járt ifjú, és okkult tudományokat is hallgató vándordeák, tehát középkori alak, kinek személyét és tulajdonságait nagyon kiszínezte a népi képzelőerő és hazai figurát csinált belőle. Mint ilyennek csak annyi köze van az ősi magyar pogány hithez, amennyiben a samanizmus régi jellemvonásai tapadtak hozzá. Ilyen a *bűvészkönyv*, amely a sámándobra rajzolt figurákat akarja helyettesíteni, az egyetemet járt deák képzettségének megfelelően. Mi tudjuk, hogy ez mit jelent, mert a debreceni kollégium egyik híres professzoráról is el volt terjedve annak idején a hit, hogy egy bizonyos bűvészkönyv

révén a szellemekkel, magával az ördöggel áll összeköttetésben. (Hatvani István 18. sz. vége.) Vagy további ősi sámánisztikus jellemvonás: a viharral való kapcsolata, a sárkányon való lovaglása, a gyakori alakváltoztatás stb.

Az altáji török-tatár-törzseknél el van terjedve a sámánnak *kam* neve, amit középkori útleírók is megerősítenek. Ősi elnevezésnek látszik, még ma is használatban van. Szinte kínálkozik a feltevés, hogy ezt meg a szumir *ima, kimu* – Verstand, Einsichttel azonosítsuk. Ha *Munkácsi* a vogul és a többi rokonyelvi *najt, noita és noaidde* paralelek közös alap-gyökszavát a vogul *namt*-ot veszi föl. *Krohn Gy.* pedig a votják *nodo, nodas* – okos és a zürjén *nod-kis*- találósmese jelentésű szavakban találja meg, miért volna groteszk és fantasztikus a szumir és a török-altáji-tatár *kima, kimu-kam* szók egymásmellé állítása? (VNBY II. 2. 0344 l. jegyzet.)

Van még egy magyar szó, mely szintén kifejezi a sámánkodás lényegét. Ez nyelvünk *regős*, szava. *Sebestyén Gy.* írt róla egy két kötetes pompás monográfiát, melyben kimerítette a *regős* hagyományt.

Az újabb kutatások eredményeit pedig számbavette és értékelte *Bárczi M. Sz.* Szótára, 1941., a megfelelő címszók alatt. Eszerint úgy áll tehát a helyzet, hogy a *regősök nem tulajdonképpenni sámánok*, hanem csak utódai a régi sámánoknak. De annyi jellemző vonását megőrizték az ősi sámánizmusnak, hogy előadásuk módjában, viselkedésükben, sőt öltözékükben is sok és megbízható hagyomány rejlik.

A sámán lelki beállítottsága és tiszte

Az extasis műszavai

A jelek szerint sámánról is le lehet mondani, amit a költőről, hogy *non fit, sed nascitur*. Komoly etnográfusok úgy jellemzik a sámán-típust, mint egy külön emberfajtát, amelynek különös lelki adottsága van a sámánkodásra. A lelki és fizikai jelenségek már a gyermekkorban elkezdődnek és folytatódnak mindaddig, míg az illető nem enged a hívó szónak. A sámánt t.i. az ősök szellemei választják ki és jaj annak, aki az elhívásnak nem engedelmeskedik. Egyik betegségből a másikba esik, s a végén meg is hal. *Holmberg-Harva* külön fejezeteket szentel

vallástörténeti műveiben a sámánok személyeinek és ezekben felvonultatja az útleírók és a modern etnográfusok bizonygatótekeit a sámáni tisztre történő elhívás mellett, mi csak utalunk az ott közöltekre. A sámán sorsa tehát tragikus végzet. Bizonyos lelki diszpozíción nyugszik, s előle nincs kitérés. Epileptikus rohamok gyötrik mindaddig, amíg sámánkodni nem kezd. Akkor aztán megkönnyebbül és ismét normális emberré válik. Vannak sámán családok, amelyekben apáról fiúra száll a *sámáni tiszt*, ezért szinte *örökletes* is, mert apáról fiúra öröklődnek a lelki és fizikai tulajdonságok is. A sikeres sámánkodáshoz azonban egyéb feltételek is szükségesek, így mindenekelőtt *élénk fantázia*, amellyel a sámánjelölt színesíteni tudja élményeit. Azután a sámánfogásokba való *rendszeres bevezetés*, melyet a kandidátus valamely sámántól nyer el, ki a szimptomák jelenléte esetén tanoncává fogadja. Némely altáji népnél a sámáni tisztre való felavatás ünnepélyes szertartások között megy végbe. A sámánkodáshoz azonban bizonyos kisegítő eszközök is nélkülözhetetlenek, mint pl. a *sámánöltözet*, vagy a *sámándob*. Mindezekről meg kell emlékeznünk, mert a sámánkodás lényeges kellékei. Ilyenek még az *ostor* és a *hard*.

Foglaljuk még egyszer tehát röviden össze a sámáni tiszt lényeges előfeltételeit: kell hozzá a bizonyos lelki és fizikai beállítottság, rendszeres oktatás, sámán eszközök, s mindezek tetejébe és mindent megelőzően az ősök szellemei által való elhívás. Különösen fontos ez utóbbi, mert a démonizált ősök szellemei által való elhívás mintegy a magasabbfokú isteni kiválasztást pótolja. De nélkülözhetetlen előfeltétel is.

A sámáni tiszt eredményes betöltésének alapja a *szellemekkel való kapcsolatba jutás*. Mégpedig mind az *ártó*, mind a *segítő szellemekkel*. Az előbbiekkal azért, hogy őket a betegből kitessekeljék, az utóbbiakkal azért, hogy tanácsukat kérje és jóindulatukat a baj leküzdésére hasznosítsa. A szellemekkel való érintkezésnek azonban megvan a maga módja. A sámánnak előbb extázisba kell esnie, csakis így juthat velük érintkezésbe. Ezt célozza az ingerlékenység, és erre valók a heves, gyors mozgulatok és a sámándob pergetése, azzal a fülsiketítő zajjal, melyet a dobra, meg a sámánöltözetre akasztott ércsengők és vaslemezek éktelen csörömpölése okoz. De az extázis mester-séges szerekekkel is, pl. légyölő galóccával előidézhető. Műszavai a magyar nyelv megfelelő műszavai köré csoportosítva a következők:

a) Bódít, bódul — egy ismeretlen *bód* tőnek a származékai (v.ö. Et. Sz.).

1) Ugyanebből a tőből származtatják a boldog szót is, melynek jelentésváltozása a bód gyök — révült, kábült ősi jelentésével szemben “talán pogány vallásos szemléletből volna magyarázható” — írja *Bárczi* (M.Sz. Szó, 22 kl.). De van a *bód* tőnek egy másik levezetése is, mely azt a *bolyog*, *bolyong* szóból származtatja és egybeveti a vogul *moljem*—siet jelentésű gyökszóval. Erre mondja *Bárczi*, hogy “súlyos hangtani nehézségek igen valószínűtlenné teszik az egyeztetést. Török egyeztetés sem megfelelő” (M. Sz. Szó, 24. l.). Ámde ami hangtani nehézség fennforog a vogul és a török egyeztetésnél, az mind elenyészik a szumir *bulug*—siet, asszír-babiloni *hasu*—ugyanaz a jelentésű szóhoz viszoyítva, amely magába foglalja az *n* orrhangot is, csakhogy nem tudja azt a szövegén írni. A szó mind Delizschnél, mind Deimelnél nyugtatva van (70. és 32. l.). Sőt *Deimel* még a *lu sag bulugga* asszír-babiloni *muselu etimmu* (otenbeschwörer) változatát is közli (SL. 31. l.). Ebből vezetik le a magyar *balgatag* melléknevet is *bolygatag*.

b) *Esik* magyar ige vogul *is*—leereszkedik, osztják *esi*—leenged, a zürjén, votják nyelvekben is van megfelelője, tehát finn-ugor eredetű. Származéka a magyar *eskü*, amelyben régi alakja *es*—ugyanaz, eszerint a szó a sámánkodás korába vezet vissza, mikor a táltos révületében a földre esve hívta a jó szellemeket segítségül. E szócsaláddal függ össze az *esd*, *eseng*, *esedezik*, *esdekel* szócsoport is, az imádkozásnak egy speciális magyar műszava, mikor a sámán szinte síró hangon, rimánkodva terjeszti elő segedelem iránti kérését, vagyis révületében (Et.Sz. 1. és M.Sz. Szó. 68 l.).

c) Ismeretlen eredetű a magyar *kába*, *kábüt*, *kábul*, amely mesterségesen előidézett révület, rokonnyelvi vagy szumir nyelvi parallelje nincs.

d) Van a magyar nyelvben egy mélyértelmű műszó az extatikus állapot kifejezésére és ez a finn-ugor eredetűnek minősített révül, vagy réül. A *rejt*, *reked*, *rekken* szavainknak az alapja. A 15. század óta használatos. A vogulban *reg*, *regh*, *righ* hőséget, a finnben *rakki* ugyanazt jelent, “eredetileg a táltos révületére vonatkozik, a vogul mitológia a sámán ihlettséget még ma is *tarem reg*—isten hevének nevezi” (M.Sz. Szó. 258. l.). Aranyosszéken, az én szülőföldemen a *rekken* tövet

használják a nyári forróság, a megrekedt meleg jelölésére is. A jelölés fejlődést *Bárczi* így állapítja meg: láz, révület, varázslat, bűvölés, elvarázsolás, eltüntetés, elrejtés, elzárás (M.Sz. Szó. 255. l.).

e) Az *orvos* etimológiáját nem ismerjük, ezért kombinációkba, mérlegelésekbe nem bocsátkozunk.

f) De van a magyar nyelvnek egy szava, amelyről érdemes itt néhány szót vesztegetni. Ez a közismert *jós*, ill. az ennek alakváltozataként előforduló *javas* szó. *Bárczi* a magyar *jó* melléknév származékszavát látja benne (M.Sz. Szó. 145 l.), de ugyanott közli a többi magyarázatot is. Köztük figyelemre méltó az 1., mely a szó alapgyökét a cseremisiz *ju*, *jó* – varázsigé jelentésű töben találja meg. Milyen érdekes, hogy az azonosan hangzó, egyébként folyóvizet jelentő *iá*, *jó*, stb. szónak és a szumir *Ea*, *Ia*-nak szintén eredetileg föltehető (folyó) víz-démon, a legerősebb köze van a varázsláshoz és egyenesen úgy szerepel, mint a *varázslás istene*. Ő az egyedüli szumir isten, aki igazán törődik az emberek dolgaival és jóindulatát nem fizikai erejében, hanem fia, *Marduk* isten és a szumir sámán varázsoztatásában mutatja meg. *Marduk* a *Surpu* szeseries szerint többször fordul *Ea*hoz varázstudományért, mire *Ea* némi szabadkozás után, mégiscsak közli fiával varázsutasításait. *Marduk* helyére néha a sámán lép, akit szintén *Ea* hív el és választ ki az arra alkalmas emberek közül. Tehát a szumir sámán is tőle nyeri révületét, mégha a szövegek nem is említik az extázisbajutást kifejezetten. De hát hogyan kerül folyóvíz és varázslás egymással kapcsolatba? Úgy, hogy a tűz mellett a víz szerepel a leghatásosabb tisztító eszközként démonikus hatások ellen (V.ö. a *bit*, *rimki* és az ural-altáji fürdőházi varázsceremóniát, továbbá a szumir varázspap *másmás* nevét, a *más* – megtisztít reduplikációja.)

A sámán szellemei

A legkimerítőbb tudósítások és a legprimitívebbek az altáji népek sámán életéből maradtak ránk. Orosz és finn tudósok megfigyeléseinek, feljegyzéseinek köszönhetjük őket. Belőlük megtudhatjuk a következő nagyfontosságú tényeket: 1) E szellemek mindig *állatalakban* jelentkeznek. 2) Gyakran *törzsi elhalt sámánok lelkei*. 3) Valósággal megszállják a sámánko-

dásra kiszemelt áldozatot, míg teljesen hatalmukba nem kerítik azt. 4) A sámán hatalmától függ, hogy hány lélek hatol bele, a tehetősebb sámánnak *10 lelke* is lehet, a kevésbé tehetőseknél *1-2*. 5) A szellemek azonban nemcsak urai a sámánnak, hanem egyben *tanácsadói* is, idegen szellemek felé *közvetítői* is. Tehát tanácsosok, üzenetközvetítők, de hírszerzők is. A szellemek által való megszállás tartalma alatt a sámán *csodaképesség* birtokába jut, tüzes vasra lép, éles és hosszú kést nyel el, izzó szénre lép, tűz felett táncol, az öregedő sámán úgy tesz mintha fiatal volna, semmi kár nem esik benne. Európai megfigyelők is megerősítik, hogy csodaélményeknek voltak a szemés fültanúi. Mindez természetesen nagyon fokozza a *sámán tekintélyét*.

Az *állatvilág* fajtái közül bizonyos *madárfajok*, mint pl. a *sas* és a *hattyú*, a négy lábúak közül pedig a *kutya*, a *bika*, a *farkas*, a *medve* és a *rénszarvas* hozatnak a sámánnal kapcsolatba. Ezek olyan törzseknek a totemállatai, amelyekből híres sámánok kerültek ki, és ahol a sámáni méltóság szinte örökletes. Ámde az említetteken kívül, még más állatalakba öltözött szellemeik is lehetnek a sámánoknak (*Harva*, RVAV, 19-38. 465 kkl.). Itt csak a sámánizmus és a totemállat közötti kapcsolatra vessünk futó pillantást. Annál inkább, mert az urali ág nál is ugyanezen állatfajok ismétlődnek meg.

A sámánizmus eredetét az altáji népek a *sassal* hozzák összefüggésbe. A gonosz démonok által okozott betegségek és a halál ellen az istenek aláküldik az égből a földre a sást, ámde az emberek nem értik meg sem a sas jövelele célját, sem beszédét. A *sas* tehát dolgavégezetlenül kénytelen az égbe visszatérni. Ismételten leküldik, de most már azzal a megbízással, hogy az *első embernek*, akivel találkozik, adja a sámáni méltóságot. A sas erre közösködik egy férjétől különélő asszonnyal, akitől fia született. Ez lett az *első sámán*, az asszony pedig az *első sámán*. Ezért tisztelik az altáji népek a sást. A jakutokról már a nagy svéd utazó, *Strahlenberg* közli, hogy e népnek minden törzse szentnek tart bizonyos állatokat, mint a hattyút, a ludat, és a hollót. A burjátok a medvéről azt állítják, hogy korábban vadász volt, illetőleg *sámán*, s csak azért változott át medvévé, hogy a bálványistent, a burchánt megijessze. De bármikor visszanyerheti, ha kívánja emberi alakját. A burját sámánnak még bikához, mint totemállathoz is köze van, mert

alvilági lélek keresése közben a bikát, mint törzse totemállatát utánozza. Az altáji tatárok pedig a bagolyról hirdetik, hogy eredetileg nagy sámán volt. Általában a sámándobra festett és a sámánöltözetre akasztott állatfigurák mind összefüggésben voltak a sámánkodással. A vogulokról és osztjákokról *W. Steinitz* nem régen szintén megállapította, hogy az északi elhelyezkedésű törzsek totemállatja a medve, míg a déli törzsek, melyek az ősi, hamisítatlan ugor műveltséget képviselik, Numi Tarem gyermekeinek állítják magukat. Tehát az obi ugorok is tudnak a sámánnak egy fő szelleméről, akit *Holmberg-Harva* "bear-like spirit"-nek nevez. De még kezdetlegesebb a lapp sámánizmus, amely a sámándobra rajzolt állatfigurákon árulja el, hogy a sámán szellemei minő állatokba mehetnek át. Találunk itt medvét, madarat, halat és kígyót. Ez állatoknak a segítségével teheti meg a lapp sámán alvilági útját, ahova komoly betegség esetén a testből távozó lelket a gonosz szellemek elcipeltek és most a sámánnak vissza kell hoznia. Hogy a lapp sámán is önkívületi állapotban tette meg az utat, egészen természetes, de az extázisbajutásnak a dobban, és az ütemes mozdulatokban mindig kéznél volt az apparátusa. A finn nyelvben, éppúgy, mint a magyarban a *révül, réül*, megmaradt az extázis műszava, melyet *Harva* után így idézünk langeta loveen — *fali into trance*.

A sámán tekintélye az ural-altáji népeknél felette nagy volt. Az ő kezében futott össze a lelkek feletti hatalom, ő rendelkezett a szellemekkel, s nélküle az élet fontosabb dolgai le nem pereghettek. Ő volt törzsének papja, lelkipásztora, orvosa, tanácsadója, mindenese. Híre-neve soknak fennmaradt, de zárt rendet nem alkottak, s a legtöbbször szegény ember maradt. A magyar nyelvben két kifejezés is mutatja az egykori sámán nagy tekintélyét, az egyik a *bűvöl, bűvös, bűvész, bűvészkedik*, képezve az ősrégi *bű* tőből, a másik a *rögtön* műszó. Az első azt jelenti, hogy a sámán csodahatásokkal rendelkezik és olyan dolgot hajt végre, hosszabb, vagy rövidebb idő alatt, amely a nézők előtt hihetetlennek látszik, s mégis sikerül. A *rögtön* egy magyarázat szerint a *regő-rejt* szócsaláddhoz tartozik és jelentése "varázslatos módon". Azonban más magyarázatai is vannak (v.ö. M.Sz.Szó. 262 kl.).

A szumir sámánnak is vannak állatalakú szellemei. Erről tanúskodik az a mód, ahogyan sámánkodását a betegszobában

előkészíti. *Zimmern* 58. sz. rituális tábla egy madár alakú képnek az asipu-ritusban való használatáról tudósít. A K 626 jelzetű szöveg ezt mondja: "hollót vegyen a pap jobb, solymot a bal kezébe..." A CT. XVI. 2-8, 64 ks. ezt írja: "A hollót az istenek vigyázó madarát jobbomon tartom, a sólymot, a felszálló madarat a te gonosz arcod fölött balommal viszem végig." A K. 893 2. egy varázslási ceremóniában éppen 4 madárról emlékezik (surdu – sólyom, summatu – galamb, aribu – holló, lu-hu – lu madár, közelebbi jelentése ismeretlen).

A madár figuráknak itt más szerepe nem lehet, mint segíteni a sámánnak, hogy a gonosz démont a betegből kiűzze. A szumir hit is az volt a betegségről, hogy a beteg lelke valamilyen gonosz démonok hatalmába kerül, s ezek igyekeznek őt az alvilágba magukkal vinni. Pl. Enkidu, Gilgames barátja és kísérő társa, megálmodja korai halálát és látja, amint lelkét halálmadár alakjában viszik le az alvilágba a gonosz szellemek. A varázsszövegek nem szólanak arról, hogy a sámánok kísérenék alá a hazajáró lelket az alvilágba, de tekintettel arra, hogy viszont mivel sámáni feladat volt gondoskodni, hogy alvilági szellemek ne zavarhassák meg az élők nyugalmát, jogunk van következtetni, hogy a primitívség kezdő fokozatán a szumiroknál is ez volt a helyzet. Ennek már csak utolsó hullámverése, amikor felvilági istenek, vagy hősök szállnak alá az alvilágba.

Említettük előbb, hogy a szumir sámánokról kifejezett *eredetmítosz* nincsen, de nyilvánvalóan hasonló eredetre megy vissza, mint az ural-altáji sámánizmus. Vagyis állatotemektől származott, lelki és fizikai adottságuknál fogva alkalmas személyek hivatottak el e tisztre. A totemállat, valamely madár, talán *a holló, vagy a sas* lehetett. Az előbbi *Sirburla/Lagas*-a mai Tellóh nevét adja, a 2. mitikus szövegekben, pecsétcilindereken foglal el előkelő helyet és rajta ülve akar feljutni az égbe. Ezért is lesz a lélek kedvence, sőt mondhatni kizárólagos megjelenési formája a madártípus, és játszik a sámánszellemek sorában és a mantikában olyan fontos szerepet.

Még egyet-mást el kell mondanunk a *szumir sámán réülésről*. Sajnos egykori szövegünk nincs a réült állapotról, s az ezenközben történt gesztusokról, az asszír babiloni emlékek is cserben hagynak, de szerencsénkre kisegít az ÓSzövetség, amely több ízben tudósít a korai próféták elhivatásáról és extázisba

jutásukról is. Nyilván *szumir hatás alatt* közös gyakorlat fejlődött ki e tekintetben az egész ókori keleten. A következő őszövétségi helyek közölnek ilyen tudósításokat: I. Sámuel 10, 5–13. v., ahol azt olvassuk, hogy Saul miképp esett egy próféta csapat láttán — akik a hegyekről szálltak alá, előttük *hárfa, dob, fuvola és citera*, és éppen elragadtatásban voltak — maga is elragadtatásba, Istennek lelke szállt őreá, úgy, hogy azok között profétált. Azóta terjedt el ez a közmondás: "Saul is a próféták közé tartozik?" De hasonlóan jellemző az I. Sám. 19/18 kkv. leírása is, ahonnan arról értesülünk, hogy Saul követeket küld Ránába az elmenekült Dávid után, hogy visszahozza őt, de amikor a követek egy próféta csapattal találkoztak, Isten lelke szállott rájuk és extázisba esvén, maguk is profétálni kezdtek. Ez így történt háromszor. Végül maga ment, de mikor Rámába érkezett, "megszállta őt is Isten Lelke úgy, hogy menet közben ő is extázisban volt. Ekkor ő is levette ruháit és Sámuel előtt úgy mutatkozott, mint elragadtatott, majd a földre esett s mezitelenül feküdt amaz egész napon és egész éjjel." Az I. Sám. 7, 1 kkv. a következőképp írja le Dávid táncát a Jáhve láda előtt: "Dávid pedig és Izráel egész népe táncoltak Jáhva előtt teljes erővel és *énekek között citerával, hárfákkal, dobokkal, csengetyűkkel és cimbalmokkal.*" Dávid valószínűleg mint szent személy, mint pap vett részt ez ünnepen, amire ruhája is utal. Így kell elképzelnünk valahogy a szumir sámánokat is. De még tovább is van. A k. Kir. 18:20–40 v. leírja Illyés versengését a Karmelen, a Baál papokkal. Ez utóbbiak a következő fogásokat alkalmazzák az extázis előidézésére: *kiáltás Baálhoz reggeltől délig, majd ugrálás az oltár körül, azután hangosabb kiabálás, kardokkal, lándzsákkal önmaguk véresre karcólása*, s csak ezután estek transzba, amely eltartott déltől az estéli ételáldozat felajánlásáig. Mintha egy középpázsiai ural-altáji sámánt látnánk magunk előtt! Ennyire hatalmába tudta keríteni a szumir sámánizmus az egész ókori keletet, mert az semmiféle bizonyításra sem szorul, hogy *ez szumir mágia!*

A szumir sámán *tekintélye* fölmérhetetlenül nagy volt. Nemcsak a babilonföldi szumir honban érvényesült, hanem kiáradt az egész ókori keletre, beleértve az őszövétségi választott népet, Izráelt is. A szumirban *isak* — Törzsfő, a *patesi* pedig papkirály. Ez elég bizonyíték a szumir sámánizmus egykori tekintélye mellett.

Itt kell röviden megérintnünk a kérdést, hogy milyen nemből kerülhettek ki a sámánok, mert ez a probléma szorosan összefügg a címben foglalt főtétellel. Szumir és ural-altáji sámán egyaránt lehetett: *férfi és nő*, akinek megvoltak hozzá a lelki és fizikai tulajdonságai. Hogy melyik előzte meg a másikat, ránk nézve közömbös kérdés. Csak az a fontos, hogy mind a két nem egyformán szolgáltatathatott fehér és fekete sámánokat. Mindig az emberhez való viszony szabta meg, hogy ki hova tartozik. Mégis az ún. boszorkányok túlnyomóan női sámánok voltak. A megkülönböztetés alapja az a hit, hogy a fehér sámánok sohasem tesznek az embernek rosszat, és mindig a felső, a fény, a világosság isteneihez fordulnak. A fekete sámánok ennek éppen az ellenkezőjét csinálják. A dobot egyformán használják, a sámánruhát csak a férfiak.

E csoportosítást azonban nem minden altáji nép viszi következetesen keresztül. Legtúlzóbban a burjátoknál jelentkezik az. A szumiroknál és a finn-ugor ágnál pedig a boszorkányhitben csúcsosodik ki. Ámde a boszorkányhit világjelenség és nem különleges ural-altáji mítikus sajátosság. A keresztényenség csinál a megtérített népek fekete, rosszindulatú sámánjaiból mindentűnt boszorkányokat. De a szumirok gyakorolják velük szemben először a *megégetést*, amint ez a Maqlu szövegből kitetszik.

Ez eredeti állapot tisztázásához nem lehet a burját adatokból kiindulni, mert ezek egy későbbi világnézet kiszínezései, hanem figyelembe kell venni a sámánizmus lelki alapját és ez elvezérel a helyes nyomra.

Minden fajta sámánkodásnak az indító oka az a *félelem*, hogy a testből kilépő lélek gonosz démonok hatalmába jut, kik sietnek azt levinni az alvilágba. Tehát a sámánnak a lelket minden áron vissza kell szereznie, különben a páciens meghal. A kezdeti fejlődés fokán még nincsenek felvilági istenek, akikhez fordulhatna, csak démonok állnak egymással szemben, tehát legjobb lesz egyenesen az alvilági démonokat engesztelni meg, akár áldozatokkal, akár egy alvilági út keretében átnyújtandó ajándékokkal – a fő dolog, hogy a lélek visszakerüljön. Ezért *Harvával* mi is a később rossz hírbe hozott ún. *fekete mágiát tartjuk a sámánizmus eredeti kezdő fokozatának* (RVAV. 485. l.). Ez az állapot azonban időileg föl sem mérhető, mert

már az antik törvényadások megbélyegzik és üldözik a fekete mágiát. A hivatalos szumir sámánizmus is úgy tekinti a boszorkányok működését, mint máglyahalálra érdemes bűncselekményt. A középi és újkor boszorkány-perci pedig még friss emlékezetünkben vannak.

A sámánizmus eszközei

1) A *sámánfa*. A dolgánok és jakutok hite szerint, mikor a legfőbb isten a világot és az embert teremtette, ez utóbbi segítségével megteremtette az első sámánt is. Ugyanakkor három fát engedett a földön is nőni, és azok lábainál ülve, belőlük készítette a sámán minden eszközét. Megtanította az első sámánt arra is, hogy mint éljen velük az emberiség hasznára. A goldok hite szerint is a földi világfáról kapta az első sámán *Kh-ado* a varázseszközöket. Az obdorszki szamojedoknál is megvan a sámánfa emlékezete, amely megnő, mihelyt valaki a sámán-ságra elhivatik és kiszárad, mihelyt az illető sámán meghal. E hit maradványa minden ural-altáji népnél, hogy a sámán-eszközöket csak *szent fából* lehet elkészíteni és csak a sámán tudja, hogy melyik az a szent fa (Harva, RVAV. 480. kl.).

A szumirban is van hasonló isteni cselekedet, ha kötelező kultuszrendelkezés eleddig nem is került elő. Nyilván ott is szabály volt, hiszen a szumiroknak rendelkezésére álltak a templomokat körülvevő szent ligetek is. Babilon főváros neve pedig szumirul így hangzott *Tin-tir-ki—élet ligete*. A szóban forgó esetet *Kramer* invenciozus rekonstrukcióját követve, így adhatjuk vissza: Inanna (Istar) egy huluppu fát látott az Eufrátes mellett. A folyóvíz táplálta, de a déli szél rátört és ekkor az Eufrátes hullámai elborították. *Inanna* megsajnálta a szegény fát és magával vitte erechi szent kertjébe, hol elültette és maga vigyázott rá. Jó lesz, gondolta magában majd széknak és díványnak. A huluppu fa megnőtt, de Istar sajnálta kivágni. Ekkor azonban különböző szörnyek települtek meg rajta. Sírva panaszkolt el fivérének, *Utu* napistennek, hogy mi történt a fával, de nem volt segítség. *Gilgames* az erechi hőslovag megsajnálta Istart és elhatározta, hogy segít a bajon. Felöltvén nehéz fegyvereit, először a kígyót ölte meg, mire a többi szörny kerekét oldott. Majd kivágatván a fát, elküldte Istarnak, hogy rendelkezék vele. Istar azonban az alsó részből *pukku-t* (dob),

a koronájából pedig *mikku*-t (dobverő) készített a hősnek. *Kramer* ezt udvarias köszönetnek véli a lovagias segítségért, holott nem az, Gilgames nyilván varázsmagicát folytat a dobbal, amit az is mutat, hogy mikor egy hajadon sikítása miatt a doh a verővel együtt az alvilág lyukába esik és a hősnek nem sikerül megakadályozni, ijedt arccal mondja, illetőleg kiáltja, ki hozza vissza az alvilágból az én pukkumat és mikkumat? Enkidu jelentkezik, de az ő igenlő válaszából is kiérzik a veszteség nagysága, mikor így vezeti be mondókáját: “Mesterem, miért kiáltasz, miért beteg a szíved?”

Enkidu vállalkozása nem sikerül, mert nem hallgatta meg Gilgames tanácsait. A szöveg Nippurból a 3. évezred végéről való és nemcsak azt igazolja, hogy a dob és verője *szent fából* készült, hanem azt is, hogy a sámandob a 3. évezred végéig még ismerős, sőt használatos volt a szumiroknál.

A dobon kívül szumir és ural-altáji egyező sámaneszköz volt *az ostor, a kard és a sámanornátus*, de a sámanruha fokozatosan fejlődött ki és nem oly lényeges kelléke a felszerelésnek, mint a dob.

A sámandob

Kezdjük mindjárt a magyar szó *etimológiai* alapja feltárásával. A szó nagyon régi kincse nyelvünknek, már a 13. század közepe óta forgalomban van. Változatai: *dub*, *dop* és *dobb*. Ősi jelentése: *tympanum*, *Trommel*. De egyéb jelentései is vannak. Magyarázatul az Et. Sz. 1370. hozzáteszi: “eredeti jelentése nyilván *turgidum quids*, a *domb* szóval azonos. A *domb* szó alatt pedig idézi a következő etimológiai gyököket: vogul *tumb*, *tómp*— sziget, domb; a vogul *tump* szabályos megfelelője a magyar *dob*. Közli még a török paraleleket is a következőkben: török, csatagaj *dumbak*— *Trommel*, *Pauke*, *Hügel*; kirgiz *tompak*— *Geschwulst*, *Erhebung*, *Hügel*; csagataj *dumbalak*— *especc de petite timbale*. “*A török szócsalád az ugorral talán ősrökonsági viszonyban van.*” A magyar nyelvi *domb* változata járulékos orrhanggal nyilván magyar nyelvi fejlemény (785. l.). Ennyit a hivatalos etimológiáról. Mi azonban még hozzátesszük a szumir *dub* tövet, melynek *Delitzsch* III. *dub* a. l. jelentéseként közli: *aufschütten*, *ausgiessen*, *dubba* változatát is ismeri (144 l.). De *hakom*, *domb* is, amint ez egy *Ebeling* által közölt szövegből kitetszik (TLVB. 1. T./1931/No. 24.

45. ks. 95. l.). *Deimel* pedig (78 l.) II. *dub* 6. jelentésül *dub*-ba változatban ezt a jelentését jegyzi fel róla *Pauke* — kézidob. Tehát a hivatalos etimológiának igaza van, mikor a dombbal hozza kapcsolatba (ennek felel meg a *dub* — *aufschütter* jelentés), de *dob* jelentése is ősrégi, ami nemcsak a *dub* — *Pauke* jelentésből, hanem a török paralelekből is kiderül. A *dub* — *dob* jelentése átmegy az ószövetségi *tof* szó alakjába is.

A szumirban van még egy műszó a *dob* körülírására és ez a *balag* összetett gyök, mely *balakku* alakban átmegy a sémi *bababiloniba* is, jelentését *Deimel* így adja vissza “*ein paukenartiges Musikinstrument*” (25. l.). *Deimel* a *bal* A. jelzz. gyök(schlagen) — az *ag* segédige összetételének tartja.

A magyar *dob* viszont egy csomó szláv nyelvet és az erdélyi százszok nyelvét gazdagította különböző alakjaival.

A sámán Dob régebbi, mint a sámánruha. De az időhatárt a messze ősiségbe kell visszatolnunk, mert a korai szumir emlékek már az öltözetről is tudnak. A szumirokról azt is meg kell jegyeznünk, hogy már az égitest személyzete sorában is volt egy hivatalos “*dobverő*”. A szumir templomokban különböző fajta dobok voltak elhelyezve, néha férfi magasságúak is, melyeknek tompa zaja a gonosz démonok távoltartását szolgálta. Hogy a szumir sámánok használták a betegség elleni magán varázslásoknál a dobot, nem tudjuk biztosan megállapítani, de nyilvános varázslások céljára minden esetre igen. Jogunk van ezt kikövetkeztetni abból az értékelésből, ahogyan *Gilgames* az alvilágba került dobját és annak verőjét siratta, továbbá abból a fontosságból, amellyel a *dob* a kultuszban találkozott. Az uraltáji népek varázsdobjai különböző méretűek voltak, így a jakutokéi 1 méter átmérőjűek, a voguloké 50 cm hosszúak, de többé-kevésbé ugyanaz a típus szerint készültek. Mindenütt az ún. *szita forma* érvényesült. Oldalfala vékony hánckéregből készült, *ovális* alakúra szorították össze. Magassága igen alacsony, mindössze 6 — 14 cm, csak a felső része van bőrrel bevonva, tehát egész *szita*, illetőleg *rosta* formájú. Egy burját mese tudni véli, hogy a *dob* mindkét része eredetileg bőrrel volt bevonva, de egy hatalmas sámán égi csínytevésére az ég istene a dobot két részre tagolta, és csak a felső felét engedte bőrrel bevonatni (RVAV. 544 l.). A *dob* belső részén 2 szilárd pálca van keresztyszerűleg kifeszítve, amelyek merevítőtartalékul és

egyben fogantyúkul is szolgálnak. Néhol a fogantyús rész díszesebben ki van képezve. A bőrrel való bevonás otthoni állatok bőréből készült, de döglött állat bőrét nem volt szabad e célra felhasználni. A bőrbevonat külső vagy belső részén néha figurák láthatók, de vannak *figurátlan dobok* is. Rendszerint azon szellemek állatfigurái, amelyek állatokba költöztek, és rájuk a sámánnak szüksége van. Gyakran *kozmi* figurák is láthatók, melyek *vörösre* vannak pingálva, de éppoly gyakran más figurák, sőt vadászjelenetek is megfigyelhetők. Néha a sámán képe is köztük díszleg. A dob belső része tele van akasztva csengettyűkkel, ércsúlyokkal, melyek a zaj fokozására valók. A dobverő egy araszmagyságú fa vagy csontbotocska, a felső végén bevonva, hogy tompa dobolásra is alkalmas legyen.

A sámándobnak *hárm*as célja volt: 1) a dobba begyűjteni, összehívni a sámánszellemeket; 2) elűzni, a betegből kitessékelni a gonosz démonokat; 3) a sámánt minél előbb révülésbe ringatni. Az altáji sámánok a dobot jóslásra sohasem használták.

A magyar sámánisztikus praxisból is fennmaradt a varázsdob emléke. *Solymossy* közöl két gyermek, vagy kiolvasó régi verset, melyek egyike így hangzik:

Gólya, gólya, gilice mitől véres a lábad?

*Török gyerek megvérezte, magyar gyerek gyógyítgatja,
Sípbal, dobbal, nádihegedűvel.*

A másik a következőképp szól:

Adjon Isten lassú esőt, mossa össze mind a kettőt.

Szita-szita péntek, szerelem, csütörtök, d o b szerda.

Ez utóbbit valószínűleg felnőttek is énekelték, ősi varázsvers töredék mind a kettő. Ezen kívül *Sebestyén Gy.*-nak azt is sikerült valószínűsítienie, hogy az ugor sámánok magyar utódai, a regösök már a 11. században dobpergés mellett énekelve és sámánköntösben, alakoskodva adták elő mondanivalóikat.

Sámán ostor és kard

Babyloni varázsszövegekben többször olvasunk róla, hogy varázspap ostort vesz kezébe és megveri vele a szenvedő beteg testét. Így pl. a K. 626 jelzésű szöveg, a varázsló kötelességeit bizonyos esetre ekként írja körül: "Ostorral verje meg..." (hogy mit, az - fájdalom - a szövegből ki van törve). Vagy a GT,

XVI. 28. az ostor használatáról így emlékezik meg: "A hulut felakasztom a kapu keresztgerendájára, a baltu növény hajtását ráakasztom egy karóra ostorral (ina qinazi) megkopogtatom a testedet, mint egy csökönyös szamarat." És nem lehet kétségünk felőle, hogy az ostornak ez a pattogatása a beteg teste fölött, vagy testén nem azt a célt szolgálta, hogy a beteg szenvedése a verés által még tovább fokoztassék, hanem, hogy a benne lakozó gonosz szellem a veréstől megijedjen és távozásra készítettessék.

Az ostornak a kirgiz varázslatban történt használatáról *Levohine* útleírása alapján Lenormant közöl egy igen érdekes adatot, mely szerint a *kirgiz varázspap ostorral megveri, vérig verdesi a beteget és arcba köpi azt, nyilván hasonló célból mint a szumir varázsló.*

Bővebb adataink vannak az aranyostornak, a vogul mitológiában és varázslásban való használatát illetőleg. Így a kondai ifjabb fejedelem bátyja ellenfelének legyőzése végett Numi Tarem "kedves ura atyjától" aranyostort, aranyfokost és életvizzel való tömlőt kért és kapott. És a két előbbit ellenfelei legyőzésére használja fel. A Világügyelő férfiúról egy idéző szövegben az mondatik, hogy "A csontunkat pusztító kór ruhája szélét hét rojtos szent ostorával a fekete hátú szent föld alá űzi, a húsunkat pusztító betegség ruhája szélét az aranszerű szent óceán alá űzi." Ez utóbbi helyből világosan kitetszik az aranyostornak a varázslással egybekötött gyógyításban játszott nagy szerepe.

Hasonló adatot közöl a wjatkai és kasani kormányzóságok votjákjainak a varázséletéből Wasiljev, mikor a varázspapról ezt írja: "In die rechte Hand nimmt er eine *Peitsche*, deren Stiel aus dem Holz des Spierstrauchs verfertigt sein muss, um die bösen Geiter zu vertreiben, denn der Spierstrauch hat eine solche Macht, dass der, der ihn in der Hand hält, keine teuflischen Anfechtungen zu befürchten braucht." E votják adat világosan megmondja, hogy az ostor szerepe a varázslásnál az volt, hogy a gonosz démonok vele a betegből kiűzessenek. Mindezek olyan frappáns egyezések szumir és ural-altáji varázslás között, hogy összefüggésükhöz kivált, ha még további idevonatkozó adatokkal lesznek kiegészíthetők — kétség nem férhet.

Nagyfontosságú egyező adalék a kardnak a szumir és ural-

altáji varázslásban való közös használata is. Így a Labartu démon elleni varázsszöveg egyik helyén a következő érdekes utasítást tartalmazza: "Tisztítsd meg az épületet, az épület agyagát és egy Labartu képet állíts a beteg fejéhez, a tűzhelyet töltsd meg tűzzel és szúrj bele egy kardot, három napig hagyd a beteg fejénél állani, a harmadik napon naplementekor vidd ki, a karddal üsd széjjel", stb. Az itt közölt szimbólikus cselekményeknek, melyekben a kard is szerepel, célja az, hogy a *Labartu démon* a beteg testéből való távozásra és a saját képmásba való költözésre bírják. Egy eredete szerint ugyan késői fogalmazású, de anyagát tekintve, bizonyos ősrégi szumir varázsszokásokat fenntartó szövegből olvassuk a varázspapnak adott következő utasítást: Állj a Nergal isten és a hét isten hét képe elé eru-fával és törökkel felfegyverkezve és szólj: "Te, aki a gonosz Rabicut levered, Te erős, ki életet ajándékozol, az ellenséggel szembeszállasz, a Bel oraculumát megőrzöd, óh Girru, ki az ellenséget legyőzöd, Óh Kard, aki Namtart megsemmisítet!", és a többi. Ez utóbbi hely nyilván mutatja, hogy a kard mintegy megszemélyesített és varázserővel bírónak képzelte el.

A kardnak ily szerepét megőrizték a vogul népköltési szövegek is a következő helyeken, pl.: Ajasz isten egyik igézete a kardbálvány rendeltetését ekképp szabja meg: "Ha afféle inséges világ, afféle nyomorúságos világ áll be, hogy valamely vidék felől had érkezik: kézsegítséget, lábsegítséget hadd nyújtson!" Vagy a Lopmuszi-öreg azt mondja magáról, hogy "amelyik lányom, amelyik fiam kóros hús kórja érinti, beteg csont betegsége érinti (azaz gonosz démon szállta meg), hegyes karddal járom körül, éles karddal járom körül" és a hely magyarázatát Munkácsi így adja: "a karddal való körüljárás gyógyító művelet, mely föltehetőleg úgy történik, hogy a kardos bálványt a beteg körül hordozzák." Egy másik vogul szöveg ugyanígy aposztrofálja a kardot: "Az én csontomat pusztító kór ruhaszárnya, betegség ruhaszárnya hogyha fölemelkedett, az én csontomat pusztító kór száját, betegség száját *kétélű éles szent karddal*, hova a nőcsont, a férficsont hullott, a piszkos hátú szent föld alá, oda fogd le." De előfordul az a wjatikai és kazánvidéki votjákok varázspraxisában is. Sőt *Nagy Géza* a földbe szúrt kard képzetét és annak tiszteletét megtalálta a tunguzoknál, és a mongoloknál is.

Szittyák, japánok, finnek, egyaránt ismerik a csodatevő kard varázshatását, Árpádházi királyaink hadbavonulás idején *véres kardot* hordoztattak körül az országban, sőt a nemzet kardja még a *koronázási szertartásban* is jelen van, mint *Heller B.* monográfiája kimutatta, a szumir-ural-altáji kardkultusz közös eredete mégsem tagadható meg, mert itt közönséges varázseszköz, mely a gonosz szellemek elűzésére szolgál és nagy egészében azonos indokolással is fordul elő.

Sámán öltözet

Lényeges kelléke a sikeres sámánkodásnak. Ősiségét és fontosságát már az is mutatja, hogy a szumir sámánok is használják, tehát nyilván közös szumir-ural-altáji sajátosság és találmány. A szumir források csak jelenlétéről szólnak, de az altáji népek sámánszokásai egyebet is elárulnak.

Nem véletlen egyezés szumir és ural altáji mágia között tehát az, hogy a varázspap a maga funkcióját külön varázsruhában végezte el, melyet a varázslás alkalmára mintegy hivatalosan magára öltött. Mivel e külön öltözet viselése az egész nyelvcsaládon belül minden sámánra nézve kötelező, nem ítélni lehetjük azt jelentőség nélkül valónak, mintahogy Bán A. és Radloff cselekszik, ellenkezőleg a sámáni gyakorlat oly elegendhetetlen kellékét kell benne látnunk, mely annak sikerét és érvényességét garantálta. A szumir varázslásban a varázspap részére a varázsláshoz vörös ruha viselése volt előírva, amiről a következő szöveg tudósít: Rit. Taf. Nr. 26. Col. 1.25. kk. Col. II. 8. k.: a masmas vegyen magára piros nahlaptut (valószínűleg felsőruhát) és öltön fel piros cubutut (alsóruha, ing-féle). Egy másik szöveg pedig meg is magyarázza, hogy miért (CT, XVI. 28. 69. kkk., IV. R. 30): "piros nahlaptut, mely borzadályt ébreszt, vettem magamra teellened (t.i. a démon ellen), piros cubutut, rettegéssel teljes ruhadarabot öltöttem tiszta testemre teellened". A British Múzeum K. 626 jelzésű szövege úgy írja le a masmas papot, mint aki piros ruhát és azonos színű süveget visel.

A finn-ugor sámán öltözet piros színére idézhetjük Castren leírását a samojed sámán öltözetről, melyhez hozzátartozik a vörös posztóval szegélyezett irhazubbony, és amelynél a nyakat

egy keskeny vörös posztószelet veszi körül; a votják tuno (varázspap) sámán öltözete egyebek között egy széles ujjú, hosszú lilaszín köpenyből állott; a cseremis muzsan (sámán) ruhájáról azt olvassuk, hogy ahhoz egy hosszú, síma, fehér kabát tartozott, amelynek a mellére vörös, a hátára fekete szövetből egy három hüvelyk széles és kb. egyharmad rőf hosszú szelet volt varrva. Az altáji népeknél csak a sapka vörös színére van adunk, de ha a fmn-ugor sámánöltözetre vonatkozó előbbi adatok — amiben nincs okunk kételkedni — ősrégi szokást és állapotot tükröztetnek vissza, joggal következtethetjük, hogy ez lehetett az uralkodó szín a teljes altai sámánviseletnél is. Hogy különben az ural-altáji népek varázslásában a vörös szín jelentős szerepet játszhatott, abból is kitűnik, hogy a népcsalád körében egyetemlegesen elterjedt varázsdobon a reá rajzolt figurák színe néha vörös volt, amit fennmaradt több adatból határozottan ellenőrizhetünk.

A sámánöltözet eredeti célja, teljessége és szükségessége inkább megtetszik némely altáji törzs sámán ceremóniáiból, mint a kultúra magas fokára feljutott szumirok varázsszokásaiból. Így pl. tudjuk, hogy a sámánöltözet teljességéhez nemcsak a főveg és a palást, hanem az *öv* és *szandál* is hozzátartozott. Az altáji sámánok öltözete különböző bőrből, különleges varrással készült, és mindig egy állattípust, illetőleg egy állatot akart ábrázolni, utánozni, vagy egy madarat, vagy egy *rénszarvast*, illetőleg *őzbakot*. A madártípus előfordul az altáji telengitáknál (Uhu), a szojotoknál, a karagaszoknál, a dolgénoknál, a jakutoknál, és a tunguzok egy részénél stb. A másik típust a burját és némely tunguz sámánok használják. A bőrből készült sámánpalást el volt látva mindenféle dekorációval, csörgőkkel, érclemezekkel, bojtokkal, gyakran figurákkal és elől-hátul különböző színű posztóbetétekkel. E tekintetben meglehetősen választékosság uralkodott. Az állattípus főleg a fővegről ütközött ki. A madártípus fővege a madár tollaival, a rénszarvas pedig aggancsokkal volt feldíszítve. Ma már kevés sámán visel teljes sámánornátust, de a főveg még mindig szinte nélkülözhetetlen. Ebből Harva arra következtet, hogy a sámánöltözet a fővegből fejlődött ki fokozatosan.

Tehát egy bizonyos Maskenanzug volt a gonosz szellemek félrevezetésére és elijesztésére, de egyben a *sámán önvédelme* is. Ezért a vörös posztóbetétek is rajta. Az altáji és Szaján hely

körüli néphit az uhut, a mandzsu sámánok hite pedig a felszarvazott főveget démonűző hatással ruházta fel. A sámánöltözet fontossága kiderül ama szokásokból is.

Szumir-ural-altáji egyező varázspraxis

Az ősmagyar sámánizmus azonos eljárásmodjai

Megismerjük a sámánizmus fizikai és lelki előfeltételeit, eszközeit, révüléseinek műszavait és módjait, most lássuk azért, hogy mint tevődnek össze ezek a gyakorlatban. Vagyis meg kell ismerkednünk a nyugatsibériai, illetőleg középázsiai exorcizmus praktikus módjaival. Csak ha ez is egyezik lényeges pontjaiban, beszélhetünk a sámánizmus azonos típusáról. Előljáróban le kell szögeznünk azt a néhány *elvi* megállapítást, melyek a lényeg elbírálásánál igen fontosak:

1) A szumir varázslási rendszer sokkal komplikáltabb és nagyvonalúbb, mint az ural-altáji. Az előbbi varázsszövegekben és hozzájuk készült rituális utasításokban maradt fenn, az utóbbi a sámánceremóniákban, sámáneszközökben, a mindmáig tartó, de már itt-ott széteső sámánygyakorlatban és a néphagyományokban jutott ránk. Mindkettőt figyelembe kell vennünk, mert csak így lesz a kép egységes és egész.

2) A *szumir források* jóval megelőzik az ural-altájiakat, tehát az ősközöségi állapot és a szumir sámánizmus hatása felméréséhez kiadósabban használhatók. De viszont, hogy korunkig mint tökéletesült, minő változásokon ment át, arról csak az utóbbiak tudnak számot adni.

3) Közös jellemző vonásuk, hogy a sámánizmussal behálózhatják az egész életet. Az emberi és a mindenség életének minden fontosabb eseménye hatáskörébe tartozik. De kiváltképpen a beteggyógyítás.

4) Egy kétnyelvű, a babiloni Marduk-templom részére készült agendáskönyvben a varázspapok számára a következő betegségek vannak felsorolva: szájmosás (sérült istenszobor megjavítása), csereképp, hogyha elveszti hatályosságát, vagy a sámán meghal, nem semmisítik meg, hanem felakasztják a sír közelében valamely fára. A sámánruha ott áll bőrszakban a sátor hátsó részében, ahol a házi bálványképeket szokták őrizni. Ma már szétesőben van, még az altáji hegy körüli törzseknél is kezd a divatból kimenni. A Baikálon túli tunguz tör-

zseknél is kezd a divatból kimenni, azonban mindkét típust használják felváltva, mert hitük szerint csak az egyik önmagában nem elég.

A sámánöltözet célja az volt, hogy a gonosz szellemeket a beteg közeléből elűzze, a jó démonokat viszont a sámán védelmére előhívja, a reáaggatott súlyokkal, csengőkkel a zajt fokozza, a sámán kimerülését minél hamarabb előidézze, s így földreesést és extázist eredményezzen. Így módon azonban jelentékenyen hozzájárult a sámáni tekintély emeléséhez is.

A finn-ugor sámánoknak is volt külön ruhájuk. Hogy a vörös csíkozás, mely aztán a szumiroknál teljesen vörös színűvé változott át, milyen ősi szokás lehetett, a finn-ugor népek példája is igazolja. Egy régi magyar közmondás is azt mondja, hogy: "veres tehén, veres ló, veres ember egy sem jó."

A sámáni működés szumir-ural-altáji lényegi egyezése

Milyen eseteknél szükséges a sámán közreműködése? Minden olyan esetben, ahol sem családtag, sem más ember nem tud segíteni. Elmondhatjuk, hogy behálózza az egész életet. Modern tudósok megpróbálták szűkebb térre korlátozni, hogy ily módon a sámánizmus vallási jelentőségét csökkentsék, de annyi kivétel akadt, hogy a törekvés nem sikerült. A sámán ott van mindenütt, ahol baj van, a meddőségnél, a névadásnál, a házasságkötésnél és a temetésnél is, de legfőképp a betegség esetében, amelyre nézve egyező felfogást vallottak a szumirok és ural-altáji népek. Vagy azt hitték a betegségről, hogy a betegnek önként, vagy nem önként a testből kimenő lelke az alvilág küldte gonosz démonok hatalmába került, kik leviszik magukkal az alvilágba, vagy pedig megeszik. Sierovszky ez utóbbi esetről tudósít a jakutokkal kapcsolatban. Ily esetben az illetőnek menthetetlenül vége van. Senki, még a sámán sem tud rajta segíteni. De másképp alakul a helyzet, ha az alvilágba kerül le a lélek. Ekkor már tud segíteni a sámán. A segítség módja kétféle lehet: 1) megkeresi és visszahozza az elrabolt lelket, tehát vállal egy alvilági utat (utazást); 2) összegyűjti a neki engedelmeskedő szellemeket és ezek megmondják, hogy mi a teendő. Mindkét esetben önkívületi állapotba jutás szükséges. Az első esetben szimbólikusan teszi meg az utat, a 2.

esetben a jó szellemek belebújnak, öntudatlanságot okoznak és inspirálják a sámánt, vagyis nem a sámán beszél, hanem a benne levő lélek. Az alvilági utat a sámánritus igen gyakran egybefűzi az égi utazással is, melyet azért vállal, hogy informálódjék, az égisten segítségét kérje, és a beteg családja részéről küldött áldozatot személyesen átadja. Itt fölmerül a kérdés, melyik forma az eredetibb? Csak az alvilági utat tartalmazó vállalkozást tarthatjuk eredetinek. Ez *Harva* véleménye is (RVAV. 1938. 559. l.). Ez következik a szumir eljárásból is, amelyet az Inanna Tammuz kereséséről szóló alvilági mitosz tükröz. E szöveg egyik szumir verziója Kr.e. 2000 körülről való, s benne Dumuzi (Tammuz) még a pásztornép istene, korábban valószínűleg pásztor volt, őmaga is. És Inanna őt megkeresni mégis az alvilágba száll alá. Ez irányadó az ural-altáji népek alvilági képzeteire is. De viszont az égbe való utazás képzetét sem tehetjük nagyon későre, mert már az Etana mitosz tud egy földi király égbeutazásáról. Ez is közös szumir-ural-altáji konceptus lehet.

Sámáni feladat volt a korábbi otthonától megválni nem akaró halotti vagy a kóborgó halotti lelket lekísérni az alvilágba és ott rábizni korábban elhunyt rokonaira. Ilyenkor külön ceremónia volt, ahogy a sámán befogta a házaló vagy kóbor lelket, az extatikus állapotnál pedig mindig szükség volt egy járatos magyarázóra, akit a finn mitikus szemlélet "kitalálónak" (Errater) nevez. Mert a sámán öntudatlan állapotban elmondja, hogy milyen nehézségekkel kell megküzdenie, kikkel beszél, mit lát odalent. Ha a betegség abból ered, hogy a kiszemeltet megtámadják a gonosz szellemek és így akarják a lelket elrabolni, a sámán fő dolga lesz, a megtámadottból gonosz démonokat kiűzni és a lelket megerősíteni. Így áll elő az exorcizmus, melynek számtalan példája az újszövetségi kort is foglalkoztatja.

Az ügyes sámán mindenben diadalmaskodik, ha arról van szó, hogy az elveszett lelket megkeresse és visszahozza. Nemcsak az alvilág fejedelmével, hanem az égistennel is szembe mer szállni. Egy burját mese szerint az első sámán Morgon-Kara ellen panaszt tett az égisten előtt erőszakossága és ügyessége miatt az alvilág ura, mint az égisten próbára tette. E célból elragadta az ember lelkét és bezárván azt egy palackba, a palack szájára ráhelyezte hüvelykujját. A sámán csak hosszas

keresés után talált rá az elrabolt lélekre, majd áttekintvén a helyzetet, darázssá változott át, és megszúrta fullánkjával az égatya homlokát, mire az fájdalmában elvette hüvelykujját a nyílásról és a palackból kirepült a fogoly lélek. A sámán felülvén dobjára, a kiszabadult lelket visszaviszi a betegbe. E csínytevést torolja meg az Égisten a dob két részre osztásával és csak a felső felület bebőrözésének a megengedésével.

A turuchanski tunguzok *Harvát* élőszóval úgy informálták, hogy sámáni feladat az is, hogy azon halotti lelkeket, amelyek egy évig nem hagyták el régi otthonukat, lekísérik véglegesen az alvilágba. Továbbá, hogy becsalogassák az elszabadult kóbor lelkeket előre elkészített fabábukba. Végül a vadászszerecsé biztosítása valamelyik sámán által. No, meg a betegek gyógyítása, démonűzés által (RVAV. 541 kl.).

A dolgánok és jakutok hite szerint az égisten a világ és az ember teremtésekor a saját háza elé is ültetett egy nyolcágú, soha le nem dülő szent világfát, melynek ágai a saját gyermekeinek és a fényes szellem embereinek nyújtanak védelmet. Ugyanekkor ültette a sámánfát is. A goldok három világfáról tudnak, u.m. égi, földi és alvilági világfáról. Az égi fa a gyermekek lelki fája, amelyen madár alakban élnek a meg nem született gyermekek lelkei, vagy amelyre visszatérnek, szintén madár alakban, az egy éven belül elhalt gyermekek lelkei. Ha egy gold asszony meddő marad, a sámánhoz fordul és ekkor már a sámán dolga, hogy egy gyermek lelket az égi fáról befogjon. E célból különböző varázsmagicákkal él, sőt még egy égi úttól sem riad vissza. Sok jel arra mutat, hogy az altáji népek hite szerint a gyermeklelkek egyenesen a paradicsomból jönnek a földre. Az altáji népek úgy hiszik, hogy él az 5. égrétegben egy hatalmas Jajutsi, akinek feladata a gyermekek teremtése. A jakutok, és a teleutok is úgy tudják, hogy a dédatya és dédanya szellemei az égben élnek, mint a születés istenei. *Karjalainen* szerint az ugoroknak is voltak hasonló szellemeik, de ezek sohasem figuráltak életadókként.

A finn népeknél már bizonyos fokú idegen hatás érzik idevonatkozó képzeleteiken.

Egy ominaszöveg pedig a következő varázslatokat sorolja fel: Ami az ember alakját bilincsekbe veri: az a gonosz arc, a gonosz szem, a gonosz száj, a gonosz nyelv, a gonosz ajk, és a gonosz nyál.

5) A varázslást a magyar nyelv az *ige* főnévből képezett *igéz* igével fejezi ki. Az *igéz* eredeti jelentése: 1) összeszid, 2) varázsigével megbűvöl. Az alapjául szolgáló *fn-t* török eredetű honfoglalás előtti kölcsönszónak minősítik, egyike azon jövevény szónak, amelyek pontos megfelelőit ma csak a mongolból tudjuk kimutatni. A mongolban ma *üge*-nek hangzik és *szó* jelentése van. A magyar néphagyomány azonban az *igéz*, *igiz* képzet alatt a szemverést érti, amelynél a varázsigé nem játszik semmi szerepet. Sőt egyenesen meghiúsítaná a célt, ha varázsigé nyomatosítaná. Tehát nyilván nem azonos gyökről van szó. A sumirban a szemverést az *igi ohul* okozza. Az *igi*—szem, a *ohul*—gonosz. Nem tudom magamban elnyomni a gondolatot, hogy a mi szemverést jelentő *igéz* szavunkban a sumir *igi* (szemnév) lappang (a végső *z* magyar képzelőelem).

Egyébként, hogy minő hatalmas része volt a sumir varázslásban a szónak, enem, inim, igazolja a varázspap *ka-ug* neve is, melyet Del. SGI. Mundmachtiger heves, mérgesszájúnak titulál (*ka*—száj, *ug*—erős, heves, haragos).

6) A magyar varázslás *ir*-nek nevezi a kenőcsöt, amit a varázseljárás a betegség meggyógyítására felhasznál. Régi jelentése *orvosság*. Talán a szó ugor eredetű, de alkalmazása jóval ősbib. Már a sumirok is használnak kenőcsöket. Különböző gyógyfüvekből, mézből, tejből, borból, sörből, lisztből stb. készítették, előírás szerint. Használják az altáji népek is. A Kalevalában Lemminkájnen édesanyja Ukkotól hozatja a halott fiát megelevenítő *ir*-t (a méhecske segít ebben neki). Vajnamoinen térdsebét a vasember szintén varázslással és csodairrel gyógyítja meg (9. é.).

A démonizált beteggyógyítások egyező esetei és módjai

7) Bornemisza Péter protestáns prédikátor 1578-ban kiadott "Ösdögi kísértetekről" cím alatt egy munkát, amelyben a szerző elnevezése szerint több bájoló "imádság" is előfordul. E formulákat Bornemisza tardoskeddi Szerencse Benedekné nyitramegyei javasasszonytól kapta. Valóban feltűnő bennük a keresztyén átmázolás alól is kikandikáló rálehellés, a betűrímes szavak, az elavult ősi szók és szófűzések, a betegségek hatásának kiszínezése. "Máriának a szűz anyának. Az kinek fejét megmente, hogy ne fájjon" című darabban a Fiú által való ilyen

aposztrofálása: "Ne ijedjél szent anyám, Mária, én vagyok mindennél nagyobb orvos, te vagy mindennél nagyobb bájos."

"*Az menyülésről*" (ficamodásról) című darabnak Mária a csodatevője. Arról van benne szó, hogy Krisztus felül szamarának nyergetlen hátára, hogy bemenjen a paradicsomba. De a szamarának kificamodott a lába, úgy, hogy a terv nem sikerült. Az Úr elszomorodék. Mária így vigasztalja fiát: "Ne ijed meg, szent fiam, szent kezemmel megfogom szent szamarának lábát, szent szájamból szent ígét reámondom, szent lehelte-met reá lehellem: '*csont megyen csonthoz, velő megyen velő-höz, ér megyen érhez, ín megyen ínhoz, vér megyen vérhez*'." Ez az egyenlőnek egyenlővel való párhuzamosítása igen fontos közös jellemző vonása szumir és ural-altáji szemléleti módnak, amint ez a köv. példasorból megtetszik:

Lewainkäjnen anyja a Kaleva 15.é. 466 kkk-ban így imádkozik fia megelevenítéséért Ukkohoz: "*Honnan a bőr leszakadott, növessz oda bőrdarabot, a idegek hol kifogytak, pótolj ki az ércsomókat, ahol a vér elapadott, új vérforgást alapíts ott, ahol a csont szétfűződött, teremts oda újdont, ahol a hús le van válva, alkoss megint húst reája, rendezz mindent a helyére, csinosan az előbbire.*"

8) A szumir vallásos fejlődés úgy jár el varázsmánipulációban ilyenkor, hogy megengedi a beteg ember helyett egy malac, vagy egy kecskegidával leendő kiengesztelését, kárpótlását a betegségokozó démonnak. De közben éppoly sámánizmustal érvényesíti a *tagért tagot elvét*, mint az ural-altáji varázslási mód. Az *Asakku marcuti* démoncsoportot pl. a következőképp bírja a beteg ember elhagyására: "*Vedd a malacot és állásd a beteg fejéhez. Vedd ki az állat szívét és helyezd a beteg szíve fölé. Malacvérrel kend be a betegágy oldalfalait. A malacot szedd szét tagokra, és helyezd a beteg fölé... A malacot add pótlásul az emberért. A malac húsát az ember húsáért, vérért a beteg véérért, szívét a szívéért.*" És, hogy ez szigorú szabály volt, mutatja egy *Ebeling*-féle szöveg is, ahol a beteg teljesen felmegy, feloldódik az állatba, annyira, hogy a beteg ruhadarabjait is feladja a varázspap az áldozati állatnak.

9) Nyilvánvaló, hogy a tagok ily részletes felsorolásának valamelyes oka van. Az ok kézenfekvő, ha tekintetbe vesszük azon adatokat, melyek a betegnek a gonosz démon által való megtámadásáról szólnak. A démon is részletekben, tagjaiban

támadja meg az embert és így okoz betegségeket: “*Eredj Namtar és zárd be Istárt palotámba!*” – Ereskigal így rendelkezik Namtarnak, amikor Innana-Istar belép az alvilágba: “*Bocsáss reá 60 betegséget, hogy őt megkínozzák: szembetegséget szemre, kézbetegséget kezeire, lábbetegséget (mindenütt, egész testére!) lábaira, belső betegséget belső részére, fejbetegséget fejére, betegséget mindenütt, egész testére!*” Az Asakku démoncsoport is így támad. Az egyik az ember fejét, másik a lábát, a kezét stb. támadja meg, veszi célba. Eszünkbe jut Pál apostolnak a tagokra mondott gyönyörű hasonlata (IKor. 1.). Mily távolság van a kettő között, pedig a gondolat ugyanaz! Csakhogy a varázspraxisban testi, Pál apostolnál ellenben lelki szemléltetésről van szó. Sok példát lehetne idézni az ural-altáji népek varázspraxisából és folklorjából is, de a 8/p. felsorolásából az önként következik.

10) A ránk maradt szumir szövegekből, meg tudjuk állapítani, hogy kezdetben a betegségdémonok *egyenként* támadtak, majd később az egyneműek csoportokba verődtek és így alakultak ki a szumir földön igen kedvelt hetes csoportok, mint az *Utukku limnuti*, vagy az *Asakku marcuti*. Mellettük azonban továbbra is megmaradnak súlyosabb és kínzóbb esetekben a démonizált betegségek szellemeinek izolált támadásai. Így megmarad a szívfájás, a fejfájás és a fogfájás démona. Veszélyes és szüntelenül nyugtalanító a halotti lelkek, betegségek *ge-dim* (voltaképpen *gig-dim*), asszir-babiloni *etimmu*, vagy a sötétség (*gig*) csinálmánya, vagy a betegség (*gig*)-ből lett gonosz démon támadása, amely ellen nincs védve senki sem. A csoportos vagy egyéni támadáshoz igazodik a védekezés, az exorcizmus is. A rituális szövegek pontosan feltüntetik, hogy mit, mikor és hogyan kell alkalmazni. Mivel utasításaikból az ural-altáji mágia sok homályos pontjában kiegészül, vagy legalább is érthetőbbé válik, először ezekből vegyük vizsgáladásunk tárgyát.

Itt jegyezzük meg, hogy a démonok szumir neve kellő és elégséges bizonyítékot nyújt minden olyasféle feltételezés ellen, mintha sémi-babiloni és nem szumir találmányról lehetne szó.

11) Utukke (szumir *udug*) *limute* ellen pl. úgy védekezik, hogy: a) felsorolja a démoncsoport gonosz tulajdonságait, így: “Gonosz viharak, namtar követői, Ereskigal trónhordozói. Özönvíz, mely az országot előnti, ez ők.” Elsorolván, hogy mi

minden tulajdonítható nekik, majd névszerint is megnevezvén őket, b) következik az exercisztikus formula: "az ég segítségével, a föld segítségével legyetek elűzve!" A szöveg-sorozat gyakran meg van szakítva a nagy istenekhez intézett litániák által, akiknek segedelmét igényli a sámán, mintha az altáji sámán szólalna meg. Fontosak és értékesek az olyan szövegek is, amelyek bevezetésében az esetet magyarázó valamely elbeszélés van, pl., hogy amint Sin segíti a tehént az ellésben, vagy amint Ea megszabadítja Sint (holdisten) a 7 Utukku által okozott el-sötétülésből, azonképpen szüljön a szülőasszony könnyen gyermeket, vagy szabaduljon meg a beteg betegségéből.

12) Az *Asokku* (szumir *azag*) sorvadást okozó démon volt. A betegből való kiűzésének módját már a 8/p. alatt megismertük. II. a *sig*, *si* (a-*sig*) alapja az *azag* démonneveknek (v.ö. *Delitzsch SGI. 239 l.* — *krafterschlagend*).

13) *Labartu* démon kiűzésének többféle módja volt: a) átszalogatták egy malacszívvvel terakotta képmásába, ezután a sámán a képpel együtt a démont is elássa, vagy megsemmisíti; b) másik módja megfélemlítésének az volt, hogy nagy ajándékot ígértek neki, mire önként távozott; c) végül a beteg nyaka köré a képével ellátott amulettet kötöttek, ettől megszélidült és távozott. A kis gyermekeket és terhes asszonyokat megrontó démon képzele ismerős az ural-altáji népek körében és elhárításának módjai is többé-kevésbé azonosak.

14) Veszélyes és kínzó fájdalom volt a fejfájás (szum. *sag-gih*). Ez ellen pontos utasításokat ad a sámán rituálé.

15) A fog- és szívfájást féreg okozza, melynek még neve is egyezik az ural-altáji népekéivel. A féreg ohtonikus és démoni eredetű, mert mint láttuk, lélekhordozó.

16) Külön varázsutasításokat írt elő a sámán rituálé a megjelenhető halotti lelkek ellen (*enim-nimma us-mes igi mes*), a *gedim* ellen. Ezekről féltek a szumir és ural-altáji népek leginkább. Belőlük lett a betegségeket okozó démonok túlnyomó része. A IV. *us* gyök *Delitzsch (SGI. 58 l.)* szerint jelent, mint: halál, halott. *Deimal* szerint (SL) ugyanaz. E gyök az alapja a *fmn-ugor* eredetűnek minősített magyar *vesz*, *vész*, *veszedelem*; *vogul us* — elpusztul, osztják *woz* — u.az, további megfelelői a *zürjén*, *votják* nyelvekben, v.ö. már a lélekképzetek során is a halál egyező műszavai között. A *ge-dim* pedig *gig-dim* — *abgeschiedene Seele, Schatten, Gespenst. A 93038 Col. II. 34.*

sz. olyan ideogrammmával írva, amely halott és ember komponensekből áll. Egyébként az l. rész a ge, a gig megrövidülése. Ez az alapja a magyar *gyenge, gyöngye, gyengélkedik* szavunknak, amelyet honfoglalás előtti török kölcsönszónak minősítenek, holott mind a M. Sz. Szó. 103.l. felhozott csagataj *jaghi*-nek, mind a szavunknak, a sumir *gig* (Nacht, Krankheit) a végső gyökere, amely a kiejtésben *ging*-nek hangzik, ill. hangozhatott, de az írásban nem volt kifejezhető.

17) A betegségekben lett és betegséget is hozó démonokkal azonos megítélés alá esnek a *férfi és női boszorkányok*. T.i. így nevezik azokat, akik állami, vagy egyházi (vallási) autorizáció nélkül, titokban űzik praktikájukat, ellenséges szolgálatban állnak és céljuk mindig valakinek a megrontása. Pl. a *rontó bábuval* való manipulációt is ők végzik. Ellenük irányul két varázs szövegsorozat, u.m. a *Maqlu* és a *Surpu*. Mindkettő sémi-babiloni szó és elégetést jelent, így nevezve a tűzistent hol szimbólikus, hol tényleges szerepéről. A tűznek az ural-altáji sámánizmusban is kiváló jelentősége van.

18) Az *Era* (dögvész démon) mitosz varázsszöveggé is használatos volt. Egyik másolati példánya u.i. a következő felíratot viselte: "A házban, ahol e tábla el van helyezve, én az Era bárhogyan is haragszom és a 7 démon bárhogyan is gyilkol, a dögvész kardja nem fog hozzá közeledni – megtartatás lesz a sorsa."

19) A múltó betegségek természetesen nem démonizáltattak, sem a sumir, sem az ural-altáji mitológiákban. De az ilyenek majdnem démonikus hatást gyakorolnak, mint amilyeneknek a garázdálkodási módját *Kandra K.* a magyar néphagyomány alapján egybeállítja: "a Csikarás marja, az *Iz* eszi, a Láz gyötri, a Nyavalya hasogatja, a Vértályog öl" stb. Ehhez az állapothoz csak az hasonló, mikor egy *Ebeling* szövegben a halotti szellemtől megtámadott beteg így írja le kínjait: "éjjel-nappal üldözi, állandóan kínozza, úgyhogy haja már hegyként meredezik, oldala megbénult, szemei pedig megmerevedtek. Pedig ő mindent adott neki: ruhákat, hogy felöltözzék, cipőt lábaira, övet csípőire, vízzel telt tömlőket, hogy igyék, és élelmet, hogy egyék. Nos távozzék hát nyugatra az alvilágba, vissza, és ott fogja be *Nedu*, hogy többé meg ne szökhessék."

20) Tilos volt valaki tisztátalan ember kezét megérinteni. Ha mégis megtörtént, csak varázslással lehetett rajta segíteni.

21) Az *utcára kiöntött vízbe lépni* szintén tilos volt. (Magyar népünknel is szélében-hosszában el van terjedve a hit, hogy nem jó az *utcára kiöntött víz nedves helyére rálépni.*) Ha e tilalom ellenére mégis bekövetkezik, szintén csak a varázslás segít.

22) Némely *halotti lelkek* nem szívesen válnak meg régi otthonuktól, ezeket bizonyos idő múlva *le kell kúsérni az alvilágba*. Itt külön sámáni feladat, a halotti lélek befogadása, hogy rendelkezhető legyen. A betegségről az a közös szumir-ural-altáji felfogás, hogy a lélek önként, vagy nem önként időlegesen eltávozhatik a testből — kóbor halotti lelkek —, az alvilági fejedelem küldöttei leselkednek reá, hogy az alvilágba bevigyék, vagy megeszik. Ha ez utóbbi eset következik be, a léleknek menthetetlenül vége van. A páciens pedig meghal, *Sierovsky* ilyen esetről tudósít a jakutokkal kapcsolatban. Ha azonban a lélek az alvilágba kerül, vagy az égbe, akkor a sámánnak kell vállalkoznia az alvilági vagy égi útra. A halotti lélek lekísérése az alvilágba is kapcsolódhatik égi úttal, mikor is a sámán azért vállalja, hogy informálódjék az égiek akaratáról, és hogy személyesen adja át az égistennek a haláleset által érintett embernek áldozati ajándékát. Az altáji sámánnak ez utazásai mindmegannyi szimbólizmusok, és révült állapotban mennek végbe.

Fölmerül a kérdés, a két út közül vajon melyik az *ősi*, az *eredeti*? Az alvilági utat tekintik ősibbnek, de igen régi, még az ősközösség korából való lehet, az égi utazás képzelete is. Inanna-Istar az alvilágba száll alá, hogy halott szerelmesét megkeresse és új életre keltse, de késői fogalmazása ellenére ősi szumir képzeteket tükröző Etana mítosz hőse már az égbe óhajt felutazni a csodaszülés gyógyfüvéért. Kezdetben még nem istenek, hanem démonok állanak egymással szemben, tehát a sámánnak nem volt miért az égbe utaznia — eleinte az alvilági démonokat kellett kiengesztelnie ajándékokkal, áldozatokkal. E sorrend felel meg a lélekhit ősi karakterének is.

A sámánizmus egyező műszavai

Szumir *mu* - varázslás, burját *bü*, kalm. *bö* — u.az, mong. *büge* — sámán, kun. *bogo* — próféta, újg. *bögü* — Kenner, vates, Geléhte; csag. *bögü* — Zauber, boszorkányság; ozmán

Bögü, büjü—u.az, magyar *bű bűv*, pl. *bűbájos*; cser. *mu-zsan* előrsze, vog.-osztj. *mul*—Zauberwort.

Szumir II. *en*—varázslás, valószínűleg megrövidített formája az *enem*, *inim* szónak, mely jelent, mint *Wort*, *Befehl*, *Ding*, *Sache*, *Angelegenheit*. A gyök tehát varázsszót jelent.

Szumir *enem-dugga* és *enem-bi*, vagy kettőzött formáik, a *dug* és *bi* szinonimák jelentésének megfelelően varázslásmód, vagy varázsló. A *dug* tovább kopik, de mindenesetre hangsúlyos töre tolódván át, az előlő *e*, *i* magánhangzó elvész és így áll elő a *nemdu* (*nimdu*) forma, mely alapjává válik 3 finnugor varázstevékenységet kifejező műszónak, u.m. a vog., osztj. *najt*, *najtuch*, finn *noita*, lapp *noájde*—varázsol, varázsló kifejezéseknek. A szumirban az *n* valódi *n*, és nem *ny* tehát a vog.-osztj. terminus is *najt* és nem *nyajt*. Az *m* pedig a *d* és *t* előtt *j*-sül.

Vegyes komplikált varázseljárások egyezése a szumir és ural-altáji sámánizmusban

Ilyenek:

1) Az ún. rontó báb visszahozásának az esete, melyet ma szumir és ural-altáji alkalmazásában egyaránt részletes leírásokból megismerhetünk. Ennek a varázslási módnak a lényege abból áll, hogy a megrontó személy, aki rendszeren *varázstudománnyal bíró ember volt* elkészítette valamilyen formálható anyagból a megrontásra kiszemelt ellenfelének a képét. Ezt a képet aztán különböző módon összeszűrkalta, megverte, megsértette, válogatott kínzásokkal illette a *homocopathicus* elv alapján azon hitben, hogy ami a *kiábrázolt képpel történik, azt a helyettesített szenved el*. Ez ellen most már a megvarázsol, ki azt sem tudhatta, hogy ki részéről érte őt a nagy baj, csak úgy tudott védekezni, hogy a hivatásos varázspapokhoz fordult, kik viszont a rendelkezésükre álló nagy istenek és jó szellemek segítségével oldották fel a gonosz varázslatot. A megrontott képet a megrontó rendszerint valahova elrejtette, kútba, félreeső helyre, folyóvízbe dobta, hogy ne lehessen nyomára bukkanni. Egyik főcél tehát az volt, hogy a *megrontott képet a varázspap valamiképp föltalálja és visszahozza*. De, amint a fejlődöttebb szumir varázslásból látjuk, emellett dívott az *ellenvarázslásnak* az a módja is, amelynél a varázspap vi-

szont kifaragta a megrontó boszorkány képét, s most ő járt el azzal úgy, ahogyan az ellenfelével, illetve annak kifaragott képmásával megrontás céljából eljár. A viszontvarázslásnak a végrehajtásával, vagy a megrontott képnek a valamiképpen való visszanyerésével a megrontás fel volt oldozva, s utána a beteg rohamosan javulni kezdett. Külön is szükségét érezzük, hogy rámutassunk *e varázslási mód szumir eredetére*. Talán elég lesz fedezetül csak egyetlenegy véleményt, a Maqlu tudós kiadóját megszólaltatnunk, ki a következő döntő bizonyítékot hozza fel: "Der bei den assyrischen Hexen und auch bei den *priesterlichen Beschwörern übliche Gebrauch des Bildnisses entstammte wahrscheinlich der vorsemitischen, sumerischen Magie*. Denn auffallender Weise wird in rein assyrisch geschriebenen Texten, wie Maqlu, dieses Bildniss durchgängig mit dem sumerischen Worte NU-assyr-babloni calmu bezeichnet."

A szumir viszontvarázslás esetét részletesen leírja a Maqlu IV., éspedig így:

1) "Tűzisten, bíró, aki rosszakat és ellenségeket megfog, fogd meg őket, mielőtt én még nem megyek tönkre. Kifaragták képemet, alakomat kiformálták, arcomat megragadták, nyakamat összepréselték, mellemet átfűrték, hátam meggömbítették, karjaimat megzsibbasztották, férfierőmet elrabolták, istenek szívét rámharagították. ...nyugalmamat feldúlták, ...varázseledelt etettek és varázsitalt itattak velem, piszkos vízzel megmosdattak, gonosz füvekkel bekentek, halálra kiszemeltek, életvizemet a sírba helyezték, istent, királyt, urat rámharagítottak." Ezek után kéri, hogy az illetőket (nyilván az illetők képeit) eméssze meg tűzével. *Ez a boszorkányégetés kezdete.*

A varázslás eme módja a szumirokon kívül feltalálható az obiugoroknál és a lappoknál. És bár Frazer máshonnan is idéz példákat, mégis okunk van hinni, hogy a rontóbáb visszahozásának az esete közös ősi szumir-ural-altáji örökség.

2) *Az áldozati állat bőrét*, a bőrben hagyott koponyával és kifejtetlen csülkökkel együtt felaggatták szumirok és ural-altáji népek az áldozati tér közelében álló valamilyen fára, karóra, esetleg kapufélfára.

Ez a szumirban a *mas hulduppu* nevet viseli. A *mas* jelentése gida, gödölye, a *hulduppu-é* pedig, mint *Morgenstern* annak idején megállapította, a bőr a koponyával és a csontokkal

együtt. Ezt szokták kiakasztani a kapufélfára a gonosz démonok távoltartása céljából.

Azonos szokás dívott az ural-altáji népeknél. Pl. *Vámbéry* az altájiakról és telcutokról azt írja, hogy az áldozati lakoma után az állatok bőreit magas karókra aggatták, hogy a gonosz szellemeket elijesszék. *Radieff* pedig arról tudósít, hogy az altáji törökök az áldozati állat bőrét a koponyával és a lábakkal együtt még manapság is az áldozó karókra aggatják. Más török törzsekről hasonló szokást jegyzett föl *Vámbéry*. A finn-ugor népek szintén ismerik és alkalmazzák az áldozati állatok bőreinek ezt a kiakasztását, amit a következő adatok bizonyítanak: *Patkanov* az irtys-osztjások áldozati szokásairól megőrizte a következő idetartozó adatot: a leölt áldozati állatok bőreit a szellemeknek szánt ajándékkul fákra aggatták s e bőroket aztán később a sámánok részben eladogatták. *Karjalainen* megerősíti e szokás jelenlétét az osztjákoknál a halottak tiszteletére bemutatott áldozatokkal kapcsolatosan. Ugyanő e szokásnak az értelmét egy másik helyen abban látja, hogy a szellemeknek szüksége van az áldozatnak a bőrére és a benne maradt fejére, valamint csülkeire, mert "man glaubt wahrscheinlich dass die vom Körper befreite Seele zunachst in diesen verweilt". A vogulok hasonló eljárás módjára a fennmaradt népköltési emlékekből számtalan adatot összegyűjtött *Munkácsi B.*, aki egyúttal közli a régi útleírók idevonatkozólag tett észleleteit is. Mindezekből megtudjuk, hogy a voguloknál az állatbőrök kiakasztása a bennük hagyott fejjel és lábszárakkal állandó alkalmazásban volt és a legrégebb időre visszanyúló szokás. Célját talán legjobban felfedi a lopmuszi istenség következő nyilatkozata: "Egy kötélre kötött hét szarvas állatot, hét patás állatot. Felső Aranyos atyátnak oda öljétek le: gőzölgő edények gőze, füstölgő edények füstje hadd hatoljon föl, e szarvas állat, patás állat bőreit aztán újonnan nőtt kis nyírfára akasszátok föl: ezután a Kór ruhaszárnya, a Betegség ruhaszárnya elsimul." Tehát nyilvánvaló a szokásnak a varázslással kapcsolatos jellege. A permi és volgai népeknél fennálló e szokásra *Krohn* közöl érdekes és fontos összesítő példákat. Különben az osztják sámánizmus köréből arra nézve is rendelkezünk adattal, hogy az áldozati állat bőre a sumir *mas* huldoppu mintájára a beteg teste, illetőleg fájó testrésze köré szokott csavartatni, kivált, ha nagyobb és értékesebb áldozati állatnak: rénszarvas-

nak, vagy lónak a bőréről volt szó. Tehát az állatbőrnek nyilván priznisszerű, gyógyító szerepe volt.

3) Közös jelenség szumir-ural-altáji mitológiában az ún. féreg-démonok garázdálkodása. Ez nem meglepő jelenség azok után, amiket a féregelnevezések etimológiai összefüggéséről a lélekképzetek című fejezetben megállapítottunk volt. Minden nép varázslással védekezik ellenük, de itt már a többévezredes fejlődés eredményeképpen érvényesülnek idegen hatások és helyi tényezők is. A féregdémonok garázdálkodásáról a következő adatok állanak rendelkezésünkre.

A szumir irodalomból ismerjük a fogfájás férgé elleni varázsszöveget. Így hangzik: "Miután Ann az eget teremtette. Az ég a földet teremtette. A föld a folyókat teremtette. A folyók az árkokat teremtették. Az árkok a mocsarat teremtették. A mocsár a férget teremtette: a féreg sírva Samas elé lépett és Ea előtt hullatá könnyeit: 'Mit adsz eledelemül? Mit adsz italomul?' 'Adok neked érett fügéket és gránátalma nedvét.' 'Mit csináljak én az érett fügékkal és gránátalma nedvével? Emelj föl engem és engedj a fogak és az állkapocs között laknom! A fogak vérét akarom én színi. És az állkapocs foggyökereit akarom én szétzúzni! A lakást (vagy zárat?) alkosd erőssé, gátold meg a lábat!' (Hogy t.i. a férget garázdálkodásában senki se zavarhassa.) 'Mivel így szóltál, óh féreg. Verjen meg téged Ea erős kézzel!'" (Varázslás fogfájás ellen.) Majd következik a varázslás, mely ugyancsak a fogfájás férgé elleni receptet tartalmazza. Jean még más féreg démonokat is említ szumirból. Hogy a fogfájást egy féreg alakú rossz szellem okozza, az ural-altáji népeknél is elterjedt hit volt. Pl. a csuvasz ősvallásnak a nép ajkán élő emlékeiből Mészáros közli a következő igen érdekes szöveget: "Hetvenhét világ. Hetvenhét világ közepén. Hetvenhét tenger. Annak a közepén egy öreg van. Ennek az öregnek arany foga, ezüst haja. Ennek a fogát, amikor a féreg megessi. Csak akkor egye meg (ennek az embernek) a fogát a féreg". Ugyanezt a szöveget adja még egyszer Mészáros azzal a változtatással, hogy az öreg helyére egy anyókat tesz. Majd közli a fogférgé elleni varázslást.

Az osztjások a fogfájást illető nézetéről Karjalainen ezt írja: "Auch Zahnschmera und Gicht sind, wie man am Tremjugan glaubt, durch irgend ein Tier verursacht, ein Tier frisst meine

Knochen heisst." És mindezt azzal kapcsolatosan mondja, hogy az osztjások gyakran egy férget hisznek a betegség okozójának.

A finneknél és az észteknél hasonlóképpen megállapíthatjuk a fogfájás ilyen eredetét. Már Castrén utal a finneknél a kéz- és fogféreg (az első neve: koi, a másodiké: hammas mato) jelenlétére. A. Kuhn pedig Schiefner adatai alapján ugyanezt konstatálja a fmnek, esztek és livek ide vonatkozó képzeteiről. Löhnrot gyűjteményéből aztán ma már ismerjük éppen terjedelmes szövegek leírásaiban a fogféreg eredetét és garázdálkodása részleteit. Sőt H. von Wlislócki még magyar népünk körében is ki tudja mutatni népies babonás varázsmondókák-ból a fogfájást okozó féreg képzetének a jelenlétét. Pl. bizonyos vidékeken fogfájás ellen háromszor térdeplő helyzetben e varázslást kell Wlislócki közlése szerint elmondani: "Új hold, új király, Téged köszöntelek eleven foggal. Döglött féreggel Az én fogam akkor fájjon: Mikor kígyót, Békát eszek!" Másutt meg ezt: "Új hold, új király, Köszöntlek téged, Ezen üdvözlettel, Hogy a fogfájást Hárítsd el tőlem!"

Nos e képzetek egyezéséhez az első látszatra semmi kétség sem férhet. Ám a helyzetet az komplikálja, hogy a fogfájást okozó féreg képzele más népeknél is ismeretes, pl. bizonyos primitív népeknél, mint a sudánnégereknél, még inkább pedig az, hogy az indogermánoknak is vannak hasonló képzeteik, s így amennyiben az ural-altáji képzeteket nem akarjuk autochton képződményeknek tekinteni, esetleg gondolhatunk e ponton indogermán befolyásra is. A germán népeknél és az indusoknál ide vonatkozólag található képzeteket összegyűjtötte A. Kuhn, s ezekből megállapíthatjuk, hogy az említett népek körében egészen elterjedt volt az a hit, hogy a betegségek okozói lehetnek különböző férgek, melyek emberi és állati testben egyaránt megtelepedhetnek és az egyes tagokban, mint a belében, hátgerincben, fejben, szemben, orrban és fogban, sőt a velőben és a szívben is betegségeket idézhetnek elő. A leggyakrabban emlegetik a szövegek a kézférget és a fogférget, melyek garázdálkodása ellen különböző orvosságokat is ajánlanak. A legjellemzőbb azonban a dologban, hogy e férgek háromtorkúaknak, vagy háromfejűnek állítatnak és mindig színeseknek: fehéreknek, feketéknek, pirosaknak (és a többi) képzeltek. Annyira hozzátartozik valamely szín emlegetése az illető féreg képzetéhez, hogy anélkül a szövegekben elő sem

fordulhat. Ámde éppen ez a vonás az, ami lehetetlenné teszi, hogy a fogféreg ural-altáji elterjedtségénél indogermán befolyásra gondoljunk, mert a fogféreg színéről a kérdéses ural-altáji szövegekben sehol és soha szó nem esik.

4) Az ún. *fürdőház* (asszir-babiloni *bit rimki*) is a benne lefolytatott nambur-bu ritussal az egyező komplikált varázslások közé tartozik. Célja az volt, hogy a víz által való befrecskeléssel vagy lemosással, megtisztítsa az embert és így feloldja a reá váró szerencsétlenségtől, bajtól, nyomorúságtól. A víz mellett használatos az ilyen kultikus cselekményekhez olaj is. E kultikus cselekmények végezhetőek voltak a templomban, odahaza, kinn a pusztaságban és a folyóvizek mellett egy nádsátorban. Embereken kívül kultikus eszközökre, sőt egyéb tárgyakra is kiterjedt ez az eljárás.

Fennmaradtak tekintélyes töredékek a látnokra (baru), a varázslóra (asipu), az énekes papokra (zambaru) és a királyra vonatkozó ceremóniákból. Ezek persze különös ceremóniák voltak, és közönséges halandókra nem alkalmaztattak. A gyűjtemény közös neve a "*fürdőházi ritusok*".

Szerencsés kiegészülést nyernek töredékeink azon fennmaradt és még mai napig gyakorolt varázseljárásmodokból, melyeket az ural-altáji népek felmutatnak, Északamerika, Északázsia minden népénél, sőt a szittyáknál is előfordul. Az altáji törzsek köréből való használatára az ERE. XII. Val. Sweat, Scathouse címszó alatt közöl adatokat (121 kkl.), a finn-ugor népek azonos berendezkedésére vonatkozik *Krohn Bán* kézikönyve. De, ha más népeknél is előfordul, *Czaclická-
val* együtt, jogosan tekinthetjük szumir-ural-altáji közös találmánynak, azok részéről pedig kölcsönzésnek. A cél az ural-altáji népeknél is a szumir célkitűzéssel azonos, viszont az eljárások különbözőségét megmagyarázzák helyi viszonyok és a több évezredes elválasztó időhatár. No meg az is, hogy a szumir töredékek, mint megállapítottuk, extra személyekre vonatkoznak.

A fürdőház intézménye ismerős volt a pogány magyaroknál is. Különösen a varázslással egybekötött ún. *gyógyító fürdők*. E feltevés ellen nem érvényesíthető az az érv, hogy a magyar fürdő egyik neve a bánya (r. jelentése: fürdő), szláv kölcsönszó, mert ott van mellette a valószínűleg *for* alapszóból származó fürdő, ősinek bizonyuló magashangú változat, mint másik el-

nevezés. Ott vannak további bizonyító érvül az egész nyelvcsaládnál és a szumiroknál való jelenléte és gyakori szerepeltetése, tehát nem volna magyarázható fajunknak e tekintetben kivételes helyzete. Mellette szól az is, hogy eleinknél a fürdő használata jóval gyakoribb volt a mohácsi vészig, mint azután. Az ősi varázspraxis hatása volt ez, természetesen varázsgyakorlat nélkül. Van két szólás-mondásunk, amelyek a gőzfürdő gyakoriságát, illetve előkelőségét mutatja. Az egyik így hangzik: olyan meleg, mint a bánya; a másik: *befűtöttek neki*. Galeotti Mátyás-udvari történetíró arról tudósít, hogy a magyar főurak vendégségeiket gőzfürdőben tartották, ahol vendégeik tisztelőre külön fűtötték be a gőzfürdőt. (A Kalevala hasonlóról tudósít finn rokonaink részéről.) Ami azonban egykor tisztesség volt ("befűtöttek neki"), az ma épp ellenkező jelentésűre változott. Sic transit gloria nundi.

*Az élet fontosabb aktusainak megszentelése
közös varázsrítusokban*

Ez aktusok: a) *születés*, b) a *házasság*, c) az *élelemszerzés*, d) a *betegség*, e) a *halál*, f) sok helyen még a *serdülőkor* (*pubertás*) megünneplése is. Ez események körül bonyolult és nem könnyen érthető varázsrítusok alakulnak ki, melyeket *A. van Genneþ* igen találó névvel "*rites de passage*"-nek nevez. Olyan varázsmódok, amelyeknek célja nyilvánvaló: megkönnyíteni, előmozdítani az átmenetet egyik fokozatról a másikra. Szóval, a zökkenés-mentességet akarják biztosítani mind az ember, mind a világegyetem életében. Mert a varázsrítusok átnyúlnak a mindenség életébe is, ott, ahol az ember erősebben van érdekelve (pl. az élelemszerzés, az ég leszakadása, a föld alásüllyedése az ősvízbe stb.).

A születés körüli varázsrítusok

1) A szumiroknál és ural-altáji népeknél általában külön hajlékba kell vonulniuk a havibajos, vagy szülő asszonyoknak. Ez az eset mind az altáji, mind az urali ágnál szokásos. Ahol nem valószínű meg, ott a szülőasszony helye rendszeren az ajtóhoz közeleső rész volt. A szumirokra nézve, ezt megerősíti egy Kramer által publikált nipuuri szöveg következő részlete (a Ninmach által teremtett embertípusról van benne szó): Enzi

rátéekintvén az asszonyra, aki szülni nem képes, meghatározta sorsát és elrendelte, hogy "az asszony-házban tartózkodjék." Tehát külön háza volt a szumir asszonynak is. Nyilván az említett események időszakára tekintettel. Mivel a hárem eset aligha tételezhető fel, csak a menstruáció és a gyermekszülés eseteire gondolhatunk.

A szumir mitosz szerint Etana király várandós feleségén segítő az Innana-Istar egébe kíván felmenni a csodaszülés fűvéért. Fel is ül a sas hátára, fel is hatol a 3. égig, de továbbrepülvén, mikor eltűnik szemei elől a föld, e szavakkal állítja meg a sast: térj vissza a földre, nem akarok belépni az égbe. A csodaszülés fűve csak varákszű lehet, mert azzal a csodatevő erővel bír, hogy a gonosz démon által akadályozott szülést símán engedi lebonyolódni, mégpedig alighanem fájdalommentesen. Az ilyen szernek mágikus ereje van.

Tudjuk, hogy a szumir mitológiában külön megrontó démona volt a gyermekszülő anyáknak és kisdedeknek, a *Labartu* gonosz démon személyében, akit csak különböző varázsfogásokkal, nagy ajándékokkal és ingyencségek felajánlásával lehetett meghátrálásra bírni, de a szülési folyamatot akadályozó gonosz démon képzele előfordul nemcsak a pogány hagyományokkal rendelkező ural-altáji népeknél, hanem másutt is. Tehát nem ural-altáji különlegesség.

Ismerünk azonban egy Ebeling által közzétett és lefordított szövegtöredéket, sőt annak egy késői asszir variációját is, mely — úgy látszik — az Atrachasisz mitosz töredéke volt (TLVB. 1931. No. 37. 172 kkl.). Ebben a Rev. 10 kks-ban a szülő nő fájdalmai megkönnyítésére tett varázshintézkedésről van szó, hogy amiképpen Atrachasist símán megszülte istennő anyja, azonképpen folyjon le a szülő nő szülési folyamata is, azon elv alapján, hogy segít a *varázslás* is.

Az altáji népeknek a szülésre vonatkozó varázsszokásait részletesen leírta *Holmberg-Harva* (RVAV. 103-8. kl.). Az obi-ugorokét pedig *Karjalainen* (RJV. I. Bd. kl.) Mi is közöltünk belőle annyit, amennyi célunknak megfelelt, itt tehát még csak a népünk körében divatozó és a születéssel kapcsolatos varázseljárások ismertetése van hátra. A magyarság néprajza című gyűjteményes mű 2. kiadás IV. k. 19., *Szendrey Zs. és Szendrey A.* "Szokások" című tanulmányából (132 kkl.) vesszük a következő adatokat:

A magyar ember az élet legnagyobb áldásának tekinti a gyermeket. Nincs e szemléleti módban semmi különös és távolról sem akarjuk szumir vagy ural-altáji speciális szemléleti módnak lefoglalni. Általános emberi, sőt az élő természethez egyaránt hozzátartozó közös jellemvonás ez. Vele jár az anyaság külön piedesztálra való emelése. A magyar ember "gyermekáldásról" beszél, és egészen természetes, hogy a gyermekkel az is megszentelődik, aki a gyermeket méhében hordozza. Talán innen ered a magyar nép ama jellemvonása, hogy a női nem iránt szinte túlzottan udvarias, de udvariaskodása mégis mentes minden kényszeredettségtől, természetellenességtől.

A várandós nő védelme már a terhesség közismertté válása idején elkezdődik és tart mindvégiglen. Altáji és egyben ural-altáji felfogás is, hogy a gyermeklelkek az égi paradicsomból a világfáról jönnek és az egy éven belül elhaltak oda is térnek vissza (RVAV 1.). Ezért mind a terhes nőt, mind a világrajövő kisdedet védeni kell a gonosz démonok megrontásától. A népi szokások azt mutatják, hogy túlnyomó részük *vallásos eredetű* és alig akad közöttük elvétve olyan, amely megtagadná ilyen eredetét. Szumir-ural-altáji alapézés, hogy a gyermeklelkek az égisten ajándékai és nincs gyermekáldás, ha az ég ura nem ad ilyent. Ezért kell a leendő anyának és környezetének is mindent megtennie, hogy e legdrágább örökség valamiképpen veszendőbe ne menjen. Ha a gold asszony meddőn marad, a sámánhoz fordul, hogy az fogjon be neki az égi világfáról egy ártatlan gyermeklelket. A magyar asszony pedig megsúgja terhességét valamelyik bizalmasának azért, hogy a gyerek ne legyen néma és ettől kezdve ingét fonákul viseli és piros szalagot fon a hájába. Disznóvelőt nem eszik, hogy magzata taknyos, egrest és szedert pedig azért nem, hogy szőröstestű ne legyen. Ruhát se teregessen, mert ha kötél alatt bújjik át, akkor a köldökzsínór a gyerek nyakaköré fonódik és megfojtja azt. A terhes nő nagyon finnyás és kívánós természetű, ezért ha látogatóba megy valahová, első dolog a megkínálás. Ha a várandós asszony rajta felejt valamit a szemét, azaz megcsodálja, ahhoz hasonló lesz magzata is. Ezért a hozzátartozók már jóelőre figyelmeztessék. A szülési fájdalmak meggyorsítására, illetőleg kiküszöbölésére vidékenként eltérő gyakorlat fejlődött ki. Sikeres szülés után az anya a boldogasszony ágyába fekszik. Ez alkalmi tákolmány, mely az asszonyi -- egykori -- külön sátor csökevénye. Erre

utal alkalmi jellege, elkészítésének módja, az elfüggönyzésre szolgáló szúnyogháló "sátorlepedő" neve, a kész ágynak "sátor" elnevezése és a születés idejének "sátoros ünnepre" való elkeresztelése (MNR II. k. 346. 1.). Ez a szülő asszony és kisedének külön birodalma, mint az obiugoroknál és némely középázsiai ural-altáji törzsnél még ma is divatozó szokás *ősmagyar emléke!*

Amíg a gyermek megkeresztelve nincs, sohasem szólítják már előre elhatározott nevén, hanem vagy letagadják létezését, vagy körülírást adnak neki. Mindez az ártó démonok távoltartását célozza. Ősi mezbe bújtatott keresztyén tartalom!

A népi szólásmóddal "*bubalátás*" szertartásosan megy végbe. Havibajosoknak szigorúan tilos bubalátogatóba menni. Ez a kultikus tisztátalanság esetével függ össze. Ilyenkor gonosz démonok ólálkodnak körülötte, kik a kisedet is megronthatják. A babát nem szokták dicsérni, háromszor megköpdösik, hogy nem ígézték és nem ígézik meg. Az erdélyi székelység ezt a háromszori leköpést mindenkire alkalmazza, annak jeléül, hogy eszébe jutott az ígérés távoltartása.

A keresztelő lakomát különböző elnevezésekkel illetik országszerte, a legáltalánosabb neve mégis a *csők*. A név *térdhajtást, áldozatot* jelent és honfoglalás előtti török jövevényszónak minősítik. Holott nem kölcsönző, hanem az ősmagyar kultúrának a törökségből átmentett alkotórésze (MNR. 2. kiad., II. k. 46. kl.). Tehát nem jövevényszó, hanem az ősi együttélés egy fennmaradt emléke.

A házasságra vonatkozó varázsszokások

a) A házasság két ellentétes nemből származó lénynek együttélésre való ünnepélyes szövetkezése fajfenntartási és életbiztonsági szempontból. Ily minőségben nem korlátozódik csak az emberi nemre, gyakorolják az állatvilág tagjai, sőt bizonyos közvetítéssel a növényvilág tagjai is. Az emberfajtának azonban már nemcsak ösztönös, hanem tudatos cselekménye is. Egy fő érzés, a szerelem és a kölcsönös vonzalom hatja át.

b) Pogány eleink, mint a világ minden más népe, a nőszerezés két formáját gyakorolták, úgy mint a nőrablást és a nővételt. A nőrablás történeti emlékeit népi hagyományainkból összegyűjtötte Hakoldy S. A nővétel emlékezetét pedig az "eladó lány", a "jegypénz" és a "leányvásár" helységnevünk hir-

deti és őrizte meg. A honfoglaló magyarság a mai haza birtokbavétele idején már ez utóbbi formát gyakorolta. A nőrablás a korai hajdankor gyümölcse.

c) Idők folyamán azonban mindkét forma igen megszeliődött. A nőrablásból elmaradt a menyasszonyos ház elzárása, ostroma, a menyasszony elrejtése, egy álmenyasszony szerepeltetése, a kérők titokzatos fellépése, eladó borjú után való érdeklődése stb., amelyek mind megtörtént esetre emlékeztetnek, hanem lett belőle igen gyakran egy, a szülők beleegyezésével, megrendezett komédia, hogy a lakodalmi költségektől mentesüljenek.

A nővétel ténylegessége is leszűkült a jegypénz mértékére, amit a kézfogó alkalmából kicserélnek. Holott valamikor valódi értékben ki kellett fizetni a menyasszonyért kialakított árat. És ez értékes prém alakjában történt meg. E szokás maradványai nyelvünkben a *Neste* és *Nyus* női nevek, amelyek természetesen a *nyest* és *nyuszt* állatnevekkel azonosíthatók. De ezt hirdeti hölgy szavunk is. *Tagányi K.* eredmény-összefoglalásából tudjuk, hogy a szó eredetileg hermelint, bobolyt, vagy rókát jelent. E szófejtést helybehagyja a *Bárczi M.Sz.Szó.*, (1941) is, de hozzáteszi, hogy valószínűleg mint becéző volt használatos, mert a régi nyelvben jelentése: szerető, jegyes, feleség (117. l.). Mi azonban annak a nagyon régi kornak az emlékét látjuk benne, amely értékes prémekért vásárolt menyasszonyt. Nincs kizárva, hogy a *Bárczi* által neki tulajdonított becéző jelentésből is lappanghat valami a szóhasználatban, kivált, ha a meny, menyecske és a menyét szavak között logikus leszármazási viszonyt tételezzük fel.

d) A házasságra vonatkozó szokások és eljárás módok szintén túlnyomólag családi, sámánisztikus-varázs eredetűek. A szellemek kultuszával kapcsolatosak. A gonosz démonok, vagy a megrövidített családi szellemek a házasságkötéskor nagyon ingerlékenyek és minden kicsiségben okot találnak, hogy az új házaspárba beleköthessenek. Tehát a lakodalmi szokások főcélja éppen az, hogy az ártó, vagy ingerlékeny szellemeket az új tűzhelytől távoldartsák. Ezért találkozunk sok helyen lövöldözéssel, lármával, ruhacserével, házelzárással, stb. Idetartozó varázsszokás az is, hogy a fiatalasszonyt úgy kell bevinni férje házába, hogy valósággal beemelik, tehát nem hagynak utána semmi nyomot, nehogy az ártó, vagy az érzékeny és fel-

bőszített családi démonok nyomait követve szintén bevonulhas-
sanak az új tűzhely mellé. Férje házában az újdonsült asszony
elveszti régi családi nevet, de nem veszti el ősi nemzetsége nevét.
A védő családi szellemeket mindkét részről áldozatokkal ki
kellett engesztelni. Ezek óvatossága rendszabály jellegére
Holmberg-Harva mutatott rá, az *Ethnographia* (1941., LII.
évf. 89. 101.). Ezek közös vonásai a finn-ugor népeknek.

A betegségek mind a szuméroknál, mind az ural-altáji nép-
család népeinél 3 forrásból eredhetnek, u.m. 1) *gonosz démonok*, 2) *emberi megrontóktól boszorkányoktól*, 3) *az égítést büntető hatalmából*. Ebbe a kategorizálásba minden befér,
egyéb okot nem szükséges keresnünk. Mi az égísten büntető
hatalmáról külön fogunk szólni, itt csak az 1-2 pontokat és
varázsszokásaikat ismertetjük.

A betegségeket okozó és velük kapcsolatos varázsszokások

1) Mik a gonosz démonok? Minden halotti lélek, kik írigyek
az élő hátramaradottakra és szívesen felcserélnék velük helyei-
ket és helyzetüket. De, ha már ez nem lehetséges, legalább
olyan gondterhessé és félelemmel, rettegéssel teljessé igyekez-
nek azt tenni, amennyire csak képesek. Tehát az élőknek sza-
kadatlanul kell félniük a halotti lelkektől, és mindent el kell
követniük, hogy elhárítsák, maguktól távoltartsák, kiengesztel-
jék a halotti szellemeket. Az eljárás módjait és eszközeit már
ismertettük.

Ez másképp, mint varázsszokások tömkelegében meg nem
történhetik. Bizonyos ellenvarázslás, vagy viszontvarázslás fej-
lődik ki a védekezésben, amely keveselni látszik a sikert, mert
hosszú tapasztalat áll mögötte. Amióta szumirok és ural-altáji
népek ismerik a külön alvilágot mint a halotti lelkek gyüle-
kezési helyét, már pedig e közös képzet kialakítása még az ő-
közösségi időbe megy vissza, azóta fokozottabb a primitív ő-
ember aggodalma a megrontó, a betegséghezó gonosz dé-
monok ellen és ellenvarázslása is egyre bővülő, gazdagabb
tartalmú. De nincs benne semmi szumir, vagy ural-altáji
különlegesség. Ám, hogy mégis közös gyökérből sarjadtak, azt
napnál fényesebben igazolja, *a betegségek közös elnevezésű
sorozata*.

2) De származhatnak a baj, a betegség, a sikertelenség emberi megrontótól, varázslótól is, a boszorkányoktól. Ez rendszerint ahhoz volt kötve, hogy a megrontó rendelkezék valamivel, ami az illető tulajdona. Nevével, árnyékával, nyomával, hajával, körmével, vagy testének váladékával. Gyakori a kép-babona is. Ilyenkor színesedik ki a viszontvarázslás is.

a) Ha a megrontó az áldozat *neve* pontos ismeretével rendelkezik, akkor mindent elérhet, mert a név nem üres sallang, hanem a tulajdonképpeni lényeg. Ellene meg van engedve, a névváltoztatás, mely szélteben-hosszában elterjedt varázsszokás és a megrontás alól való mentesülést jelenti. Ez sem szumir-ural-altáji specialitás.

b) Hasonló volt a *képpel*, vagy a képen keresztül való megrontás is. Ez az ún. rontóbáb visszahozásának az esete, amelynek szumir továbbfejlesztésével már megismerkedtünk volt.

c) Legérdekesebb azonban a megrontó leleményességére nézve az *árnyék útján való varázsmánipuláció*. Az árnyék t.i. az emberből kivetődő lélek tükörképe, ami abban is kitűnik, hogy hűséges kísérője a testnek. Az árnyékkal rendelkezni tehát annyit jelent, mint az illető felett hatalommal bírni, őt uralni. Fontos ilyenkor az árnyék pontos mérete. 1603-ban egy debreceni boszorkányper tanúvallomásai között már említve van, hogy a vádlott nő embereket mért, azaz lemérte az illetők árnyékait, hogy megvarázsolja őket. *J. K. Schuller Der Schattenverkauf* című történetében szintén arról tudósít, hogy Havasalföldön vannak olyan emberek, akik "árnyékot árulnak". Az árnyék pontos méretét szalagra vagy botra átvive árulják. Ha valaki új házat épít, az ilyen árnyéktól terhes tárgyat falaz be a megháborított föld szellemének és a föld-szellem elfogadja, az illető pedig meghal. Nálunk magyaroknál, a népbalada változat szerint, Kőműves Kelemen nem in effigie, hanem élete tényleges feláldozásával példázza szülei áldozat szükségességét. Az árnyababona tehát szintén nem ural-altáji vagy szumir különlegesség.

d) A lábnyombabonára pedig elégedjünk meg egyetlen egy magyar példával, mely Arany János boszorkány balladájából a Vörös Rébékéből való és így hangzik: "Ő volt az, aki addig főzte Börge Dani bocskorát, míg elvette Sinkóék cifra lányát a Terát" (A magyarság néprajza, 2. kiad., 310. kkl., IV. k.).

c) A váladékbabobáknál hasonló volt az eljárás.

f) De az ősemler a ruházkozást is azért használta fel és találta ki, mert valami fontos célt el akart vele érní. E célt *W. Wundt*, a kötészvarázslásban, a ruhaviselés eredeti értelmében állapítja meg. Élő embereket óhajtott általa magához kötni, barátokká, feleséggé, hozzátartozóvá fogadni és életre-halálra elkötelezni őket egy varázscselekmény erejével. Tehát nem a légköri viszonyok elleni védekezés volt a cél, hanem a már említett szándék realizálása. De a ruházat ellentétéül szolgáló mezítelenséggel varázslási értelem volt egybekötve. Úgyhogy határozottan igazat kell adnunk *Solymossy S.-nak*, mikor minden más értelmezést elvetvén, egyedül e magikus értelmezés mellett tör lándzsát (A magyarság néprajza, 2. kiad., IV. k. 324 kkl.), és felfogását bőséges példatárral szereli föl. Ha egyéb nem is szólna *Solymossy* mellett, mint az a tény, hogy a trópusi égövön kívül, ahol magától értetődő jelenség, a mérsékelt, sőt az arktikus égöv alatt is előfordul és mindig rendkívüli erőhatást várnak tőle, már ez magában is eldöntené a varázsjelenség javára a kérdést. Ámde egyéb bizonyítékok is szólnak mellette. A vadászó népek állatbőröket és prémekeket használtak fel ruházatul, a nyers bőrben és prémben pedig igen könnyen megterem a kukac és a pondró. Ezek pedig *lélekhordozók*, halotti lelkek átváltozott formái. A halotti lelkek garázdálkodásától viszont nagyon félt a kezdetleges kultúrájú ősemler. És íme már közvetlen közelében (nagyon), a ruhájában vannak, hogy onnan behatoljanak a testébe és megemésszék, vagy legalább is foglyul ejtsék azt. A mezítelenséggel a férgek alakjába bújt ártalmas halotti lelkektől igyekszik megszabadulni az ősemler és el is éri célját, amennyiben ideiglenesen meg is szabadul tőlük. Tehát a mezítelenség íme varázshatású.

A szamojédok úgy szabadulnak meg a lecsapó villám üldözésétől, hogy *ruháikat eldobják*. E szokásnak ellentéte a ruhakifordítás. Ez is gyakorlott mód, mert a gyötrődő testnek pillanatnyi enyhülést szerez. Innen ered "a fordított ruha" szerencséthozó jellege.

g) De a csóknak is van varázshatása. Minő formáját gyakorolják a csóknak világszerte, mi volt eredeti értelmezése, hogy lesz belőle varázscselekmény?

Kétféle csók van, u.m. az *ajk* és az *orr*csók. A első Európában és a vele határos területeken gyakorolják, a másodikat a világ nagyobbik felében. Az 1. a műveltebb emberek érzelmi

levezetője, a 2. viszont jobban megőrizte egykori jellegét és credeti jelentését. Ez utóbbinál t.i. nem az ajkot értetik össze, hanem az orrot dörzsölik egymáshoz, miközben szaglászó és felszippantó gesztust végeznek, jelezvén egyúttal azt is, hogy a lelek teljes kicserélődéséről van szó. De az ajkcsóknál is ez megy végbe. A két forma közül az orrcsók látszik primitívebbnek és ősbibnek.

A kétféle csókolózási módnak most már varázshatása van, mert a kicserélt lélek a mese szerint felébreszti Csipkerózsikát 100 éves álmából, elátkozott hősöket visszavarázsol élő embe-
rekké stb.

A betegségek szumir-ural-altáji egyező elnevezései

1) A *magyar beteg* szó eredete ismeretlen. A 14. sz. óta használatos.

2) Magyar *hagymáz* (*hagy-máz*), elhomályosult szóösszetétel. Két tagját egybevetik az osztják *mos* – betegség, a vogul *mas* – testi hiba, *mys* – u.az, a hagy előtaghoz pedig v.ö. osztják *kolj* ördög, zürjén *kolj* – u.az, stb. *Bárczi* (M.Sz.Szó., 107 l.) egy másik etimológiát is közöl, de azt jegyzi meg róla, hogy az első valószínűbb, és eszerint a szó ősi mitológiai emléket őrzött volna.

3) Szumir *zi, si* – árnyéklélek, élet; vogul-osztják *is* – u.az, a magyar *íz* – rák, rákos daganat, a finn nyelvekben pronominális, de még helyreállítható jelentésben. A török nyelvjáráásokban *san, son* – árnyéklélek, élet; a kínaiban *Shen* – égi lélek; a japánban *Shin-to* – az istenek útja.

4) Szumir *gig* (valószínűleg azonban *ging*) – beteg, betegség; magyar *gyenge, gyöngye*, amelyet gyengélkedik jelentésére tekintettel több joggal lehet az idézett szumir gyökkel, mint az u-j, fi-atal jelentésű csag, jángi gyökkel egybevetni és honfoglalás előtti török jövevényszónak minősíteni.

Az ősi halálfélelem csökevényei a magyar néphitben

A halál a földi élet áthidalhatatlan szakadéka, érthető tehát, hogy az emberek még ma is rettegnek tőle. És az is megérthető, hogy bár a keresztyénség kivetkőztette rettenetes jellegeből, az ősi halálfélelem csökevényeiben még ma is él és bur-

jánzik. A halálfélelemnek főbb nyomait keressük össze a magyar néphitben. Ilyen nyomok:

1) *A hazajáró lélek* szólásmondásunk. E kifejezés onnan eredhet, hogy a síron túli élet éppen nem kívánatos állapot, és innen visszavágyik a lélek a földi életbe. Ítélet nincs ugyan benne, de komor, örömtelen, vigasztalan létforma. A primitív ember pedig semmitől sem félt annyira, mint a világűrben szerteszórt, kóborló halotti lelkektől, mert nem tudta őket másképp elképzelni, mint megrakodva bajjal, betegséggel, melyet az élőknek szánnak. *Gyulai P.* könyve illusztrálja, hogy e mondasban mennyi az értelemmódosulás.

2) *Hálni jár bele a lélek.* Ez a szólásmondás eredetileg azt jelentette, hogy nappal a lélek ide-oda jár, és csak éjjelre tér haza szállására az elhagyott testbe. Legalább is erre mutatnak a szumir halotti rituálé azon adatai, amelyek a halottak, démonok, útravalóval, lábbelivel, élelemmel, ruhával való ellátását hangsúlyozták.

3) A falusiak között még ma is divatban van a halott mellett virrasztás, vagyis *vigilálás*. Mindaddig őrzik, míg a halott a házban van, illetőleg amíg el nem temetik. E szokás a halottól való félelem ama vágya, melyről falusi népünk nem tud és talán nem is akar lemondani. De ennek is alaposan megváltozott az értelme. Ha, mint becses relikviára hivatkoznak rá, az ősi múltban reális volt.

4) Hasonló csökevény a *tor*. Faluhelyen még most is gyakorolják, de a városokban már nem. Mint láttuk a halott bűcsülakomája volt, melyet még a halott jelenlétében fogyasztottak el. Ma már csak a temetésen résztvevők és a sírásók megvendéglése. Több vidéken *koldusetetés* lett belőle.

5) Székelyföldön még a 19. század elején is találtak olyan sírt, ahol a halott körül nyílveszők feküdtek. Nyilván a *sírba lövöldözés* esete forog fenn a *halott megijesztésére*.

6) *A sír körüljárása* is ősi időből fennmaradt hasonló csökevény és eredetileg, mint láttuk azt jelképezte, hogy a halott csak eddig mozogjon.

7) *A hasonfekvő halott* sámán, vagy boszorkány lehetett és azért jártak el vele így, hogy szabad mozgásában és ártó szándéka valóraváltásában megakadályozzák, mert az ilyenek halotti lelkeitől nagyon féltek.

8) Halálfélelem tükröződik azon eljárásmodban is, hogy néhol *fűrészdarabot és tuskét* tesznek a koporsóba a halotti lélek szabad mozgásának akadályozóiu.

9) Ellenben pietással párosult félelem okozza a koporsóba *élelem és ital* odahelyezését, hogy a halott semmiben szükségét ne lsson.

Az élelemszerzés és a vele kapcsolatos varázsrítusok

1) Szumirok és ural-altáji népek az emberiség ún. *gyűjtögető élelemszerzési* módjából alig őrizettek meg valamit. Találni itt-ott csökevényeket és mindenik törzsnél a bogyótermések és az orvosságul használható növények iránti előszeretet. Az a fokozata az élelemszerzésnek, mikor a természet készen nyújt mindent és az embernek csak az a feladata, hogy a készen kapottat begyűjtse és elraktározza.

2) Szumirok és ural-altáji népek ehelyett, ahol a talaj és az éghajlat kedvező volt, igen korán áttértek, részint a *földművelésre*, részint a *vadászó és halászó* életmódra. Az ősközöség idején még ez ősfoglalkozást gyakorolták túlnyomó részben e népek. Mivel az élelmet és a ruhát nyerték belőle a vele foglalatalkozók, érthető, ha szent foglalkozásaikká minősültek és körülburjánozta őket a varázslás. *Holmberg-Harva* külön fejezetet szentel leírásuknak Jagdriten cím alatt (RVAV, 1938., 706 kkl.), mi nem követhetjük az illusztris szerzőt e térre, nekünk elég lesz, ha néhány egyező mozzanatot kiragadunk és azok fontosságát itt hangsúlyozzuk.

a) Mivel gyakorolták szumirok és ural-altáji népek ez ősfoglalkozásukat, a vadászatot és a halászatot? És maradt-e fenn ennek valamelyes nyoma mai népszokások között? Csak két fontos mozzanatot emeljünk ki a vadászat köréből. Az egész nyelvcsaládban elterjedt a medvevadászat és medvetisztelet szertartásos formája, mely hihetőleg a szumiroknál is divatos volt babilonföldi beköltözésük előtt. E szertartásosság rávitetett aztán a többi vadállatra is és azokat is hasonló elbánásban részesítették. Így alakult ki a bonyolult vadászati varázsceremónia.

Az első vadászfegyverek az ember kezeügyébe eső *faág, rög*, vagy a *kő* volt. Később kialakul a *bot*, mely aztán különböző alakot ölthet és lassanként harci fegyver lesz belőle. A bot a szülőanyja az ütő, vágó, szűrő és dobófegyvereknek. A magyar

ember ha útra kél, a viláért el nem hagyná a botját. A szumir An égistenről olvassuk, hogy palotájában őrzi *nyírfából készült* botját, „*dicsősége fegyverét*”. De a vogul-osztják Numi Taremnak is van botja.

A török nyelvben az *ag*, *av* szó hálót jelent, de vadászni jelentéssel is bír. Tehát a vadászathoz is használták a hálót. Mi e kettős jelentés következménye? Nyilván az, hogy a vadászat nem a vad üldözéséből, hanem hálók, hurkok, felállításából, illetőleg vermek ásásából állott.

A szumir írásban is a vadászat fogalmát egy olyan ékjel fejezi ki, amelynek eredeti értelme körülkerített hely volt, tehát a szumir is a vadászatot az ősközösség idején hálókka és vermekkel gyakorolták. Egyébként An égi palotában őrzi vadász-hálóját is. A vadászhaló a halászhaló utánképzése.

b) Míg a gyűjtögetést az asszonyok végezték, a vadászat a férfi dolga volt. Egykor az elejtett vadból táplálkoztak és ruházkodtak, ezért résztvett benne minden épkézlab ember, később bizonyos osztályok kiváltsága lett. A harcászat előjátékául értékelték.

c) A bolgár-török későbbi érintkezésből sajátították el eleink a sólymászatot, ami a sík területek, a pusztaságok és főképp a lovas népek vadászati módja volt.

d) Az ősmagyarok vadászügyességét nagyon kiemeli Anonimus, amikor azt állítja róluk, hogy „más nemzetek felett jobbak a vadászásban”.

e) Eleink vadászkedvét egy csomó helynév őrzi, mint *Vadász*, *Hódász*, *Högyász*, *Madarász*, *Cseklósz*, *Solymár*, *Vizslás*, *Ebes* stb.

Sajnos a nyelvi adatok éppen az ősfoglalkozásnál nem viszik előre a kutatást, mert amint *Györffy I.* írja: fogalom és terminus nem fedik egymást (A magyarság néprajza, 2. kiadás, 43. l.).

f) A varázs manipulációk főképp az altáji ágnál tűnnek szembe. Pl. a fegyverek megtisztítása — elengedhetetlen feltétele a sikeres vadászatnak — tűzön történik, egy csomó varázsceremónia kíséretében. Mindennél jellemzőbb a sámánizmus szerepére a vadászatban az, hogy turuchanski tunguzok *Marvát* élőszóval úgy informálták, hogy sámáni feladat az is, hogy biztosítsa a vadászszerencsét. Már pedig ahol a sámán jelen van, ott a helyzet varázsceremóniák nélkül el sem képzelhető.

EGYEZŐ TOTEMIZMUS

A totemizmus rövid, általános jellemzése

A totemizmus elnevezés az északamerikai ojibva indián törzs totem szavából ered és *valakitől való leszármazást* jelent. Rendkívül gazdag irodalma van. A tudományos irodalomba J. Long vezette be a 18. század végén. J. G. Frazer 1910-ban már egy négykötetes művet bocsátott közre jelenségeiről.

Eredeti, hamisítatlan totemizmus ma sehol sem található. Mindenütt több-kevesebb fejlődés érzik rajta, még igazi hazájában Ausztrália bennszülött törzsei között, az észak-amerikai indián ősnépességnél, és a malayo-polinéziai szigetvilág őslakóinál is, Északáziában csak a csukosok, a giljákok, jakutok és a vogul-osztják törzsek hódolnak totemizmusnak. Indiában pedig a dravidák. Jellemző vonásai a következők:

1) A totemek túlnyomóan *állatok*, de lehetnek növények, tárgyak, égitestek és egyéb jelenségek is. Valószínű, hogy állatok voltak az első eredeti totemek. De, ha az eset így áll, akkor a zsákmányoló életmód a totemizmus igazi virágkora.

2) A totemizmusnak a lélekhittel való szoros kapcsolatára mutat az a tény, hogy a totemállatok főképp a lélekhordozók közül kerülnek ki.

3) A totemek száma rendszeren csak egy. De Ausztrália példát szolgáltat, hogy a totemek száma felmehet 5-re, sőt némely törzsnél eléri a 25-öt is.

4) A totem leszármazási viszonyába léphet az egyén, a törzs, a nem (genus), ezért beszélhetünk *egyéni, törzsi és nem totemizmusról*.

5) A totem leszármazási viszonyt jelöl a totemállat és valamely embercsoport között.

6) Hogy a 4. pontban felsorolt típusok közül melyik az ősbibb, az még tisztázatlan kérdés. Egyik helyen az egyik, másik helyen a másik lehet ősbibb, eredetibb.

7) Korai megjelenésű lehet a 4. típus, az ún. *fogamzási totemizmus*, amely valamilyen híres ember születési misztériumára vonatkozik. Az anya megálmódja, hogy milyen állat-hőstől esett teherbe.

8) A totemős leszármazottai egymás között *vérrokonok*.

9) A totemős és leszármazottai között kialakuló viszony *kölcsönös*. Primitív elképzelés szerint a totem védi a leszáрма-

zottait, tehát ezeknek is megfelelő magatartást kell tanúsítaniuk a totematya iránt. Ez kétféle módon történhet meg, u.m. a *tartózkodó*, vagy az élvező totemizmus útján.

10) A tartózkodó totemizmus a totemállat védelmét, etetését, esetleg előcsalogatását jelenti, az állat hangjának, illetőleg szokásaiknak az utánzásával, az élvező totemizmus az állatós megáldozását, megélvezését vonja maga után, azon elképzelésben, hogy a *totemős lelki tulajdonságai* reális módon átmenjenek a megélvezőkbe.

11) A totemizmust jellemzi még az *exogamia*. E görög terminus kívülről való házasodást jelent, vagyis azt, hogy pl. a törzstotemizmus férfi tagjainak nem lehet a saját törzse női neméből magának feleséget választania, hanem kívülről kell aszonyt szereznie. Az exogomia célja felől még folyik a vita, valószínűleg a rokonházasságot akarta kizárni, de el kell ismerünk, hogy a fejlődést helyes irányba terelte.

12) A totemizmus szociológiai jelentősége abban áll, hogy a törzsszerkezet kialakítása által létrehozta az *első szervezett társadalmat* – vallási jelentősége pedig abban határozódik meg, hogy az élvező totemizmusban az istent, vagy a szellemet helyettesítő állat megélvezésében ún. *szákrális kommuniót* hozott létre isten és tisztelői között.

Szumir és ural-altáji totemizmus egyező pontjai

A totemizmusnál a fő egyezés abban jelentkezik, hogy a sumirokat kivéve minden ural-altáji népnél feltalálható a *törzsi totemizmus*, sőt egyik másiknál még az *egyéni és fogamzási totemizmus* is. Egyezés van abban is, hogy az állatós nevének nem mondják ki nyíltan, hanem *körülírásokkal* helyettesítik. Megtalálható továbbá a totemizmusnak mind a tartózkodó, mind az élvező formája, sőt itt-ott még a totemizmus oly annyira jellemző *exogam házassági mód* is. Lássuk azonban az egyező vonásokat most népek szerint is!

a) *Szumir totemizmus*

Természetesen csak roncsokról, csökevényekről lehet itt szó, melyek a hatalmas íveléssel felfelé törő sumir kultúra még meghagyott, szét nem vetett. De nekünk össze kell gyűjtenünk

e roncokat is, mint újabb bizonyítékát az egykori szumir-ural-altáji-ősközösségi együttlésnek. E roncok a következők:

1) Jean ilyeneket lát az istenek állatalakú szimbólumaiban. És csakugyan, ha amaz állathasonlatokra gondolunk, amelyekkel a szumir himnuszok illetik az egyes isteneket, mint pl. Zu-an-t *erős bika* jelzővel, Noegalt meg dühöngő oroszlánhoz hasonlítják, Marduk szumir neve pedig *Amar-zu* – napbika, akkor valóban itt egy ősbibb kor szétrombolt maradványai állhatnak előttünk, amely az istenek hatalmát nagyerejű állatokéval vetette egybe. *Berosus* Oannes-Ea istent hal és ember alakú istenségnek nevezi. Ősemberei is állat és ember alakkal bírnak.

2) Az egykori totemős a város nevébe és címerébe kerül, mint pl. Sirbur-la nevébe, ahol a sirbu hollót jelent. Másik neve Liagas a mai Tolloh. Tehát nyilván a Hollóváros (Sirburla) lakói a hollótotemőstől származtatták magukat.

3) A feltehető *totemállatősök* nagy egészében *azonosak* az ural-altáji totemősökkel. Különösen a kutya (ur) játszik a tulajdonnévképzésben jelentős szerepet, amely előfordul pl. a következő szumir nevekben: *Ur-Nin* vagy *Nina-Ur* – a Nina istennő kutyája, *Ur-Bau* – a Bau istennő kutyája stb. És hogy itt valóban kutyát jelent az Ur előrész, és nem a Delitzsch-féle általános jelentésű I. *ur* – ember szót, mutatja az, hogy Ur gigir-gidda (a hosszú szekér kutyája) is van. De előfordulnak más állatnevek is, mint *Amar-Enzu* – Enzu bikája, *Subar Utu* – a napisten malaca. Egy mongol származási legenda szerint a faj őse kutya, egy másik szerint a faj, a dajka pedig a kutya, egy 3. szerint a bika. Az sem lehet véletlen, hogy a szumirban és a mongolban a kutya kifejezésnek rokon szóértéke van. Szumir *nig* – nősténykutya, mongol *nochoi*, *nöchai*, *nogoi* – kutya. Nem jelentőség nélkül való adat az sem, amit a hunok szolgáltattak, akiknek *Hunor* nevét a kínai források úgy szokták a Han dinasztia idejéből kezdve átírni, hogy elibe tették a *kutya* (kien) jelentésű szót.

4) Jelek vallanak arra is, hogy a szumirok babiloni hazájukba való beköltözésük előtt *medvekultuszt* is gyakoroltak, de mindenesetre ismerték a medvét, sőt azt is tudták róla, hogy táncol. Ez az állat tulajdonságainak beható megfigyelését tételezi fel. *Jean* közöl u.i. egy négyrészre tagolt metszetes "plaques de coquills"-t. Valószínűleg valamilyen hárfának volt az

alapja. Urban találták, a proto-szumir korból valót. Az 1. ábra kutyát, vagy farkast ábrázol, a 2. ábra oroszlánt, a 3. egy *táncoló medvét* egy számár előtt, aki a hárfán játszik, a 4. ábra pedig egy skorpió embert. Egy előző eltöredezett ábra hihetõleg egy bikaembert örökített meg. Ez ábrákról így vélekedik Jean: “Dans ce pensés, il s’agit pent être d’hommes deguisés en animaux, ou d’hommes-animaux (homme scorpion, homme loup, *homme-ours*, homme-lion, homme ture u) monstres fabuleaux bienfaisants, que l’on opposait aux démons”. Ámde e félig emberi, félig állati alakok egyebet is illusztrálnak, azt, hogy a sumirok is hittek egykor az állatvilág fölényében és bizonyosan szívesen is választották õsatyjuknak az állatokat.

5) Ezt igazolja az *Engidu* esete is. Engidu t.i. versenytársa és jó barátja Gilgamesnek, de *valódi állatember*. Egész teste szõrrel van fedve mint az állatoknak. “Nem ismert országot és embert... A gazellákkal füvet eszik, a csorgóra együtt megy a barommal, és a vízi nyüzsgés vidámítja meg a szívét.”

6) Az állatok közül azonban különösen favorizálták az egykori sumir totemizmusban a *madarakat*. A pecsétcilindereken gyakori a kétféjű sas, mint az erõ szimbóluma. A sas a sumir mitológiában is kiváló jelentőséghez jut. A madarak fõszerepet játszanak a sumir sámánizmusban is. De mégis mint az isteni akarat tudtuladói, mint a jósmadarak, az augurium tárgyai a legbecsültebbek. A római haruspexek és sugurok etruszk közvetítésbõl a sumiroktól nyerik tudományukat.

7) A VAT. 244. szöveg 6 dialektust említ, ehhez jön még az Emeku is, ami összesen 7-re emeli a nyelvjárások számát. Sokáig vitás volt, hogy miképp alakulhatott ki a késõbbi Szumir aránytalanul kis területén 7 dialektus, míg végül is nem valóságos nyelvjárásokra, hanem csak szólásmondásokra terelõdött a figyelem. Ám mi mégis valódi dialektusra gondolunk, amelyek alapját képezik több rokonnyelvi kifejezésnek, aszerint, hogy az egyes ural-altáji népek milyen sumir törzsekkel jutottak érintkezésbe, és mindenestre törzsi nyelvjárások voltak, az ural-altáji õshazában nagyobb területre kiterjedt sumir alapnyelven belül. Tehát törzsi nyelvjárásokat jelöltek. Szerintük ez magyarázza meg, hogy a késõbbi szûk területen összezsúfolódott sumirok miért csak a 2 fõ dialektust, az *MK*-t és az *ES*-t használják, a többi divatját multa.

Ha azonban a dialektusok az egykori szumir törzsszervezet fennmaradt bizonyágai, akkor a dialektus rokonnelyvi kifejezésekre és kétségtelen lexikális egyezésekre tekintettel, lehetetlen volna föltenni, hogy a szumirok csak éppen a totemizmus tekintetében ne osztották volna az ural-altáji népek azonos eljárás módját.

b) *Az altáji népek totemizmusa*

Félre nem érhető elég sok adatunk van az altáji népek totemizmusáról. Többnél napjainkig felkísérhető. Ahol pedig nem ez az eset, ott biztos nyomok hirdetik egykori jelenlétét.

1) *Törzstotemizmus* állapítható meg a következő népeknél: az oguzok 24 törzse 4-4 csoportokban 1-1 madarat, rendszerint egy sasfajt tartottak őseiknek. A törökök farkastól származtatják magukat. A karakirgizek és a baskirok szintén. A törökök zászlajuk végére arany farkasfejet tettek. Egyes török törzsi állatneveket közöl *Németh Gy.* A jakutokról már a 18. század nagy svéd utazója *Strahlenberg* megállapította, hogy e népnek minden törzse szentnek tart bizonyos állatokat, mint a hattyút, a ludat és a hollót. A burját mesék tudnak három hattyúról, amelyek egyszer alárepültek az égből a földre, hogy itt megfürödjenek egy tóban. Egy vadász fürdés közben elrejtette az egyik hattyú ruháját, s mikor a másik kettő újra hattyúruhába öltözött, a harmadik nem találta meg a magáét. Kénytelen volt tehát a földön maradni és nőül menni a vadászhoz. 11 fiút, és 6 leányt szült. *Ez a burját eredet-monda.* A mongoloknak három is van. Az egyik szerint a faj őse a kutya, a másik szerint az ősatya a fa, a kutya, meg a dajka. Egy további ősmonda két khánról tud, akik harcba keveredtek egymással és addig öldökölték egymás népét, amíg nem maradt meg csak egy asszony. Ez az asszony találkozott aztán egy bikával, melytől két gyermeke lett. Tőlük származott a mongolok egész nemzetsége. A *kirgizek* azt hiszik magukról, vagy vaddisznótól származtak. A származási legenda szerint Jengiz khán a Góbi sivatagban élt együtt a vaddisznóval. A vaddisznó fiakat szült neki és ezektől szaporodott el a kirgizek nagy nemzetsége. A *jakutok* egyik-másik törzse még ma is a medvéről nevezik meg magukat, jeléül az egykor fennállott medvetotemőstől való leszármazásnak. De a magyar *Kurta-Gyermatu* törzsnév előrésze is a *kurt*,

kurd – farkas jelentésű szóval függ össze, bár *Németh Gy.* a *Jenisszei és Orchon melléki feliratok Kürt, Kürtü* szónak *frissen esett hó* jelentést tulajdonít.

2) De a török személynevek magyar átvétele és régi előfordulása a 12.-13. századig mintha arra engedne következtetni, hogy *egyéni nemzetségi totemizmusról* is szó lehetne a török nyelvekben. Ez ősi magyar totemnevek elemzésével *Gombocz és Peds D.* foglalkozott. Kutatásaik eredményét a következőkben ismertetjük.

a) Ragadozó madárnevekből képezett totemisztikus személy és nemzetség nevek: 1. *Akod*, török *akus* – fehér madár, fehér sólyom. 2. *Karcsa*, török *karca* – ölyv, sólyom. 3. *Kartal*, török *kartal* – fekete sas. 4. *Tivan*, török *Tygan* – nemes sólyom. 5. *Bese*, török *basa* – verebésző ölyv. 6. *Torontál*, török *torontaj, toronta* – kis sólyomfaj. 7. *Turul*, török *togrul* – ragadozó madár. 8. *Zongor*, török *songor* – fehér sólyom. 9. A magyar *Sólyom, Ölyves, Kába, Kánya, Hollód, Keselyű, Baglyad* szumir nevek valószínűleg török nevek fordításai. De vannak a törökségtől átvett neveink között b) egyéb állatnevek is, mint pl. 1. *Kaplyon*, török *kaplan* – tigris, 2. *Tonuz-oba*, besenyő *Ton Aba* – disznóapa. 3. *Gyalán*, török *jylan* – kígyó. 4. *Buka, Boka, Buga*, török *Buka, buga* – bika. 5. *Chyna*, török *taya taj* – csikóé.

3) Tiszta fogamzási totemizmus példája áll előttünk a kirgiz Samambet esetében, akit egy uhu termékenyít meg álom közben. A magyar Álmos felesége Emese álmot lát, melyben a turul madár termékenyíti meg őt.

4) Tartózkodó totemizmust gyakorolnak az oguzok, kirgizek, akik az elfogott uhut szabadon engedik, továbbá a jakutok, akik nem eszik meg a hattyú, a liba és holló húsát. A mongoloknak nem szabad megélvezniük a disznóhúst, mivel az egyik legenda szerint vaddisznó az ősök. Az *élvező-totemizmus* viszont annál gyakoribb és azon a hiten alapszik, hogy így a magasabbrendű állatös lelki, szellemi tulajdonságai a megélvezés folytán átmennek a közösség tulajdonába.

5) Jellemző vonása minden totemisztikus rendszernek még az exogamia, vagyis a törzsön, a nemzetségen kívülről való házasság. Már láttuk, hogy e rendszabály a rokonok közötti házasságot akarja kizárni. A törzs, vagy a nemzetség tagjai a közös totemőstől való leszármazás folytán vérrokonok, tehát

nem lehet összeházasodniuk. *Frazer* megtalálta az exogam házassági módot a Kínától délnyugatra fekvő Burma lakósaik között, amiből arra következtet, hogy meg kellett lenni a tulajdonképpeni Kínában is. De hát ez még csak sejtés inkább, mint bebizonyított tény, ellenben a jakutokról tudjuk, hogy az exogémiát gyakorolták.

c) *A finn-ugor népek totemizmusa*

Az összes finn-ugor népek elismerik bizonyos vonatkozásban az állatvilág fölényét és szívesen ragadják meg az alkalmat, hogy magukat állatösöktől származtassák. E tény kultikus nyomok és szólásmondások, vallási eljárásmodok igazolják. Ilyen vonások:

1) Az obiugorok, mint a régi szumirok, némely istennek pl. állatalakot tulajdonítottak. Így az égisten fiai közül többnek. Így a Világügyelő férfiúnak lúdalakot, s a híres bjolapori bálványkép is lúdalakban ábrázolja. És ez istenek tiszteletének a határai egybestek a vogul-osztják törzsek földrajzi elhelyezkedéseinek hatásaival. Újabban e mozzanatot hangoztatja *Csernyecov* a vogul és *Steinij* az osztják népre való vonatkozásban. Nevezett tudósok t.i. szintén a vogul osztjakság totemisztikus képzeteiből indulnak ki, s a két népet beosztják két fratriába, azaz felekezetbe, amelyekbe beletartozik minden vogul és osztják. Az egyik déli fekvésű elnevezése *mos*, ez képviseli a jóságot, műveltséget, a magasabbrendűséget, a másik északi elhelyezkedésű, neve *por* felekezet, ez a durvaság, a gonoszság, a műveltlenség megtestesítője. A *mos* felekezet őse *N. Tarem*, a *por* felekezeté *menkw*, a *kul*, az *ördög*. Totemállatja pedig a medve. Mindkét felekezet *exogam*. E fratrio-beosztásnak nemcsak népköltészeti, hanem antropológiai igazolása is van. A vogulok és osztjások kultikus tiszteletben részesítik még a *kígyót*, a *csukát* stb. Ez utóbbira esküdtek is. De jelentőségben mindegyiket felülmúlta a medvekultusz, amelyről egész éneksorozatok maradtak fenn.

A medvekultusz nem ural-altáji különlegesség, előfordul az Északázsia és Északamerika minden bennszülött népénél, de sehol sem oly egységes szerkezetű és szellemű, mint a szorosabb értelemben vett ural-altáji népeknél. A japán Jézo és Szachalin szigeteken igen ősi alakban maradt fenn. Az Amur folyó mel-

léki giljások is tisztelik a medvét, s ha elejtik, rituális medvetort rendeznek. Az ugyanott lakó goldok hasonló szokást követnek, s emberfölötti lénynek tartják a burjátok is. A jakutok egyik-másik törzse, mint említettük, még ma is a medvéről nevezi magát. A finn-ugor népek közül a medvekultusz a legfejlettebb az obiugoroknál és a finneknél, de viszont a legősibb formája a lappoknál maradt fenn. Sajnos, a medvekultusz további részletezésébe itt nem bocsátkozhatunk bele, az érdeklődőket a finn-ugor népköltési emlékek vonatkozó helyeire kell utalnunk. A részadatok határozottan törzsi *totemizmusra* utalnak a medvével kapcsolatban.

De törzsi totemizmus az is, amikor a votjakok egyik törzse mind e napig a hattyúról nevezi magát, nyilván mert valamikor a hattyú volt a totemállata. Az ősmagyar törzstotemizmusra utal, mint láttuk, az egyik törzs *Kurtu-Gyermatu* neve, amelynek előtagjában a török *kurt*, *kurd* (farkas) szó rejtőzködik. Ám ez az ősmagyarságnál érthető is, mert eleink soraiba legalább 6 török törzs szívódott fel egészen, vagy részben, ezek pedig eredetmondájukat a beolvadás után is megőrizték. Az emberek ma is szívesen eldicsekszenek származásukkal.

2) *Egyéni vagy nemzetiségi totemizmus* jelentkezik a következő magyar személynevekben: *Ebedu*, *Ebed* – eb szavunkból, *Luadi* a magyar ló szóból *Rouez*, nyelvünk régi ravasz (róka) szavából. *Farkas* a farkas szóból. *Modor* a madár szóból. *Ticudi* és *Kakasti* (tyúk és kakas). *Galamb*, *Covka* (csóka). *Hallad* (hal), *Siguer* a sügér hal nevéből. *Cuka*, *Chuka*, *Csuka* (csuka) és *Bogár*, *Bugár* (bogár) és a többi. Ám e személynevek már feltételezik a magyar nyelv teljes és végső kialakulását, tehát nem lehetnek az ősi közös együttélés idejéből valók. De azt mindenesetre igazolják, hogy eleink még élénken emlékeztek az egykori totemisztikus együttélés korára és kifejezésre jut bennük az állatvilág ősidőbeli fölényének világos tudata is.

3) Kézai képes krónikája közli azt az adatot, hogy Árpád “de genere Turul” származott. Mivel Álmos feleségét a Turul madár álomban termékenyíti meg, nyilvánvaló, hogy tipikus fogamzási totemizmusról van itt szó.

Solymossy S. valószínűsítette, hogy a Hunor és Magor eredeti monda a csodaszarvas regéjében áll előttünk, amelyet *Kézai* képes krónikája őrzött meg számunkra.

A csodaszarvas a föld egyik legelterjedtebb mesemotívuma. Megtalálható keleti rokonainknál is, de a nőstényszarvas hívó, csalogató szerepe sehol másutt nem ismeretes. Ez a *totemállat védő, oltalmazó, pártfogói hivatása*, amely itt az új hazába való csábításban tetőződik. *Solymossy* megtalálta a folytatását a magyar mesevilágban is.

4) Az állatős nevét a finn-ugor ág egyik népe sem meri kiejteni, mert a név a lényeghez tartozik, és a név által az illető kényszeríthető, hanem azt körülírásokkal helyettesítik, de azért úgy, hogy bennük az állathoz való gyöngéd viszony, szinte valami becézés fejeződik ki. A magyar nyelv így írja körül, pl. a *farkast* és a *szarvast*: olyan állatok, amelyekre nézve a fark és szarv felette jellemző. És hogy ez ősi hit és eljárás mód megnyilatkozása lehet, mutatja az, hogy a farkast a vogul nyelv is "rént harapó állat"-nak írja körül. De különösen a *medve* részesül ilyen szerencsében. A magyar medve kifejezés délszláv *medv-ed* megevő átvétele. A finn mesék pedig e körülírással nevekkkel illetik: busafejű, fazékképű, mézestenyérű, hosszúgyapjas, kilincstérdű, széleshomlokú, dörmögő, emberek félelme, állatok halála stb. De vannak a voguloknál ilyen nevei is: apuska, apa, nagyapó, dédapó, állatatyja, állatöreg, öcsi-kém, húgocskám, szent állat, fekete fejű, nyirbocskoros férfi, alul gombos, hatalmas állat. Végül a lappoknál ezek a becéző nevek vannak használatban: *hegyi öreg*, *bundás apó*, *mohos öreg*, *szent vadállat*. A Volga-finneknél azonban a medve-kultusz csak széttöredezett roncsaiban szemlélhető. A tunguzok altáji törzse a medve nevének körülírása terén a finn-ugor ágéhoz hasonló módon jár el. A körülírással név használata már mutatja a totemős tabuizálását is.

5) *Tartózkodó totemizmus* pl., hogy a vogulok nem eszik meg a hattyú húsát. Elcinte a medve elejtése is tilos volt, de idővel meghonosodott az ún. *élvező totemisztikus* forma.

d) *A totemállatok eredetmondája*

1) A szumir és ural-altáji totemizmus igen régi, még a vadászó és halászó életmód korába megy vissza. Tehát megelőzte a földművelői foglalkozást, de megelőzte a nomád állattenyésztés időszakát is. A törzsek még kizárólag zsákmányoló életmódból tartották fenn magukat. Csak a vadászó és halászó

élethívátás termelhette ki az állatvilág fölényét, amelynél fogva az ember szívesen kapcsolta sorsát az állatokéhoz. A földművelés és a domesztikáció inkább hozzájárult a totemizmus szétbomlásához, mint elősegítette annak megizmosodását. Közelebb hozta az állatokat az emberhez, de egyúttal leleplezte gyöngébb oldalukat is.

2) Az eredetmonda tartalmilag számot ad arról, hogy mi nek tartották a szorosabb értelemben vett ural-altáji népek a totemőst és miért tartották törzsi, nemzetiségi, vagy egyéni ősatyjuknak. Egyszerűen azért, mert csodás égi származású lénynek hitték. Itt van pl. a medve. Hatalmas erejű állat, de esze is van. Ügyesen mozog, ha kedve tartja még táncol is. A vogulosztják mitológia szerint égi eredetű, istenek, vagy a menkw nemzik, és az égből bocsátja alá *N. Tarem*. Ezért egyik körülírás *Taremszerű szent állat*, "Kworesszerű szent állat", "szent vadállat" jelzés is isteni eredetet sejtet. A *Jean* közölte metszetes ábra is a szumir szimbólikus ábrázolások sorából, emberbikával, emberfarkassal, emberoroszlánnal, az emberskorpióval, és főképp a hárfát pengető számár előtt táncoló medvével, amennyiben szerzőnk magyarázata helyes, t.i. hogy jóindulatú, démonikus, vegyes alakú lények a szertesét járó gonosz szellemek megfélemezése célját szolgálják (a medve démonikus, isteni eredetűre utal). De egyúttal az oroszlán, farkas, a bika, és a skorpió felsőbbrendűségére, csodás égi eredetűre is fényt vet. Kialakulnak a medvevadászat egyező ritikus szertartásai, amelyeket a következőkben foglalunk össze:

A jakutok hite szerint a medve isteni eredetűnek egyik bizonyítéka, hogy mindent meghall, amit róla beszélnek, még ha távol is van. Tehát még télen sem szabad róla rosszat mondani. Az altáji tatárok sohasem mondják meg előre, hogy medvevadászatra mennek, mert ha ezt a medve megtudja, a vadászat sikertelen marad. A kamutok nem mernek mind kivonulni, ha medvevadászatról van szó. Ha a jakutok medvenyomot találnak, ráírják egy közelfekvő fára, hogy nem kívánnak vele találkozni. E vonakodás bizonyos fokig a tartózkodó totemizmusnak tudható be. Úgyszintén az a szokás is, hogy az elejtett medve előtt önmagukat mentegetik, ráfogván az oroszokra, nyilvesszőkre és a hollókra, hogy azok felelősek a balesetért (tunguzok, vogulok és osztjákok). A vadász kultúra eme szokásait *Holmberg-Harva* a kőkorszakig viszi föl (NVAV. 432.

kl.). De a medve kitűnő vadászszakmánya. Bőre értékes, húsa valódi csemege, zsírja és epéje kitűnő orvosság, körme és fogai pedig amulettak. A vogulok pl. medvepatát tesznek az ajtó mellé, hogy ez űzze el a gonosz szellemeket. Az altáji tatárok úgy távolítják el a fejfájás démonát a betegből, hogy medvekörmöt lengetnek a feje körül. A medvét téli alvóhelyén ejtik el. De mielőtt megölnék, föl kell ébreszteni, legfőképpen pedig nem szabad kínozni. Elejtés után ki kell húzni alvóhelyéről, és ezután következik a vadászok magamentegőzése és bocsánatkérése. Majd bekísérik szertartásosan a faluba. A vadászathoz előfeltétel volt, hogy a vadász és fegyverei előbb megtisztítsanak, ami külön varázsceremóniák kíséretében tűzzel és tűzön történt meg. A házat is, ahová a medvét kísérték, előbb meg kellett tisztítani.

Ezt követőleg következett az állat megnyúzása. Először a fejet és a patákat hozták rendbe, az orral és szagló-szimatoló résszel együtt külön elkülönítés tárgya volt. A hús szétszedésénél gondosan vigyáztak arra, hogy az izmok és a csontok meg ne sérüljenek. A szétszedett húst üstben megfőzték, de e műveletben csak férfiak vehetnek részt. A nők mind az előkészületből, mind a medvetorból ki voltak zárva. Indokul az szolgált, hogy a nő a menstruáció és a terhesség által tisztátalanná válik. Van olyan magyarázata is, hogy az asszonyok ilyenkor kímeletre szorulnak, s ezért kell őket a vadtól és a vadhús élvezetétől visszatartani, de e magyarázat nincs kellőképpen alátámasztva.

A finneknél a medvetort menyegzői alakban ülik meg, a vogul-osztjákoknál dramatikus cselekménnyé nőtte ki magát. Maszkot viselnek, pantomimikus táncokat lejtenek, énekelnek s így fejezik ki a medve iránt tiszteletüket. A medvetorban az ural-altáji népeknek és velük együtt a szumiroknak is a legősibb áldozati rítusuk maradt meg.

A medve sértetlen csontjait pedig összegyűjtik és mint a halott emberi testet eltemetik. Szertartásosan. Az embertemetkezési szokások az idők folyamán az ural-altáji népeknél is megváltoztak, de a medve eltemetési módjában a legősibb temetési mód és rítus áll előttünk.

3) A medvetor, mint láttuk, az élvező totemizmus egyik gyakorolt formája. Célja az, hogy a lakomában résztvevők a szent állattal *sacralis comunióba* kerüljenek, és annak maga-

sabbrendű tulajdonságait maguk is felvegyék. Mert a medve Közép- és Észak-szibériában nemcsak legrettegettebb és legnagyobb erejű vadállat, hanem születésénél, okosságánál és részrehajthatatlanságánál fogva az *isteni igazságosság* őre is. Ezért esküsznek a szamojédok, a vogulok és az osztjások a *medve bőrére*. Talán innen ered kissé átalakítva, a magyar közmondás: *nem inni a medve bőrére, mielőtt az elejtve nincs*.

4) Ami a medvére fokozottabban áll, ugyanaz érvényesül csökkentett mértékben a többi vadra nézve is, amennyiben totemősök is, égi származással dicsekszenek. A szumirban kifejezett eredetmonda nem található ugyan, de helyettesítik azt némileg az istenek állatszimbólumai. Ilyeneket felsoroltunk már előbb is, de itt is ismételjük meg röviden, hogy miről is van itt szó. A szumirban a következő állat jelentésű szóval képezett istennevek fordulnak elő: *Ur*—kutya, összetételűek, mint *Ur-Engur*, *Ur-Bau*, *Amar-Ur*—Napbika. Marduk egyik mellékneve, *Subar-Otu* a Napisten malaca.

A török törzsek kultikusan tisztelték a farkast, égi eredetéről is meg voltak győződve. Az ugor népek, a magyarokat is beleértve, szintén, mint a medvét is, istenségnek tartották, szent állatnak hitték, félelmes erejűnek minősítették, neve helyett körülírásokat alkalmaztak, sőt elejtése után is kultikusan tisztelték. A farkas bőrére tett eskü mind a három ugor népre adatszerűleg igazolva van. Nem totemállat ugyan, de annál szembeötlőbb isteni eredete a jávorszarvasnak. A voguloknak külön *jávorenékeik* vannak, amelyekben a jávor azzal dicsekszik, hogy őt *Numi Tarem* bocsátotta alá az égből. Egyik regéje szerint eredetileg hat lába és rémes nagyságú teste volt. De a *Mos-ohum* vadász két hátsó lábát lemetszette, és arra kérte az égatyát, hogy négylábúvá varázsolja át, hogy az ember könnyebben elejthesse. Numi Tarem teljesítette is a kérését. Az eredetileg 6 lábú jávor erre a Göncölszekér képbe rajzolódott fel az égboltra, s az obiugorok így is nevezik a Göncölszekeret. A Világügyelő férfiú és a Napasszony 3 sebes lova szintén szentállatok, ún. táltos lovak, mint amilyent a magyar néphagyomány is említ. A teremtés történetekben játszik különleges szerepet, de megbízhatatlanságáért az égisten átkában részesül.

Rendkívül favorizáltak és égi származásra vihetők vissza a *madáristenek*. Egy burját elbeszélés szerint a három hattyú az égből száll alá, hogy egy földi tóban megfürdjék. Itt bájos

asszonyokká változnak át. Évek múlva a harmadik hattyú is visszakapván férjétől a hattyúruháit, e szavakkal röpdül vissza az égbe: "Ti földi lények vagytok, és a földön kell maradnotok, én az égből való vagyok, és az égbe repülök vissza." De hozzátette: "Minden tavasszal és ősszel, mikor a hattyúk északfelé repülnek, és visszatérnek, ünnepeket rendeztetek az én tiszteletemre." Egy másik kurját mese elmondja, hogy egy hattyú, melynek fészket elrontották, a csőrébe vitt zsarátnokkal felgyújtott egy egész falut. A jakutok és burjátok nyilván isteni származására emlékezve, nagy tisztelettel és félelemmel kezelik a sast is. A jakutok kedvezőtlen jelnek tartják, ha egy sas elrepül falujuk felett. A Baikal körül élő burjátok "az Orkhon szigeti isten fiának" nevezik a sast. Ha egy jakut ember kimullott sast talál a mezőn, kötelességének érzi, hogy emberhez hasonló módon temesse el azt. A tunguzok azonos módon kezelik és respektálják a sast. A vogul monda szerint a holló eredetileg fehér madár volt, de mivel dögöt lakmározott *Numi Tarem* elátkozta, hogy továbbra is döggel éljen, mire megfeketedett. Ennek az ősidőbeli metamorfózisnak még ma is élő visszhangja a magyar közmondás: "Ritka, mint a fehér holló".

5) A totemizmus az állatvilág fölényének elismerésén alapulván, ősidők óta a démonokról és istenekről készült *bálványképeket* részben vagy egészben állati alakba öltöztette. Ez maradt meg sumiroknál és ural-altájiaknál egyaránt az istenek állatszimbólumaiban és a démonok félig emberi, félig állati ábrázolásaiban.

EGYEZŐ ISTENVILÁG

*Az istenvilág kialakulásának rövid, általános jellemzése
tartalmi szempontból*

A polidémonizmusból szükségszerűen fejlődik ki az istenek világa. Mihelyt az ember eljut az általános meglelkesítés fogalmáig és a rendkívüli erőt is észleli a jelenségekben, azonnal osztályozni kezdi a szellemeket a haszon, az érdek, és az önmagára vonatkoztatott érték szempontjából. Így jut el ahhoz a megállapításhoz, hogy a szellemek nem egyenlő értékűek, hanem vannak közöttük az ember szempontjából hasznosabbak, érté-

kesebbek, mint a többiek. Ez az értékelés tapasztalati alapon nyugszik, azért lesz nemcsak a primitív emberre nézve áthághatatlanul kötelező, hanem öröklődik át a magasabbrendű fejlődés folyamatába is. Természetesen a primitív ősember felhasználja az értékkülönbség kifejezéséhez mindazon képzeteket is, amelyeket önmagán, szűkebb környezetében, vagy a távolabb eső jelenségvilágon a lélekképzetek, vagy a rendkívüli erő észlelése során tett, ezért helyesen mondja R. Ottó a numinozumról a következőket: "A lélek legmélyebb ismeretlajából buggyan elő, kétségtelenül nem világi és érzéki történések és tapasztalatok előtt és nélkül, hanem ezekben és ezek között. De nem belőlük születik, hanem csak általuk. Tehát maga apriori." Most még arra a kérdésre próbáljunk felelni, hogy a jelenségek démonai közül melyek voltak azok, akiket a primitív szemléleti mód isteni rangra emelt? A fejlődés rendjéből az biztosan megállapítható.

1) *A híres, a kiváló, az erővel telt emberek halotti lelkei.* Ezekből lettek az alvilág istenci. Ha minden egyéb bizonyítéktól eltekintünk is, ott marad csalhatatlan bizonyítéknak Sámuel halotti lelke, kit az endori varázslóasszony Saul kérésére felidéz és úgy jellemez, mint Istent (ISám. 28. 7 kv.).

2) *Az állatvilág egyes speciései.* Az állatok mozgásából, növekedéséből, kivetődő árnyékából, az ember iránt tanúsított magatartásából, ravaszságából kénytelen megállapítani, hogy az állatoknak is van lelke. Kialakul az állatvilág fölényének tudata, mely odáig terjed, hogy a bálványképek készítésekor szívesen ábrázolják az isteneket állatalaknak. Vagy ahol a fejlődés e határvonalat már túllépte, ott a bálványképek állati szimbólumokba öltöznek. E folyamatnak klasszikus hazája Egyiptom. De bőven szolgáltat rá példát a protoszumir kor és az ural-altáji népek zöme is.

3) *A természeti jelenségek deifikálásai.* Itt soron következnek a növényvilág, kövek, hegyek, víz. A sémiták Aserái, Asartei fakultuszt, az indiai Longák, a görög út mellé felállított Hermenek kőkultuszt, Apollón, Aguleus és Jupiter, Lapis mellé neve szintén kőkultuszt, az észti bámoth tisztelet magaslati kultuszt hirdet. A víz, a tűz, a világosság és a sötétség, a föld művelésre alkalmas darabja, hol az állati és növényi élet lefolyik, mind-mind hirdetői lesznek e megistenítési folyamat-

nak. A fegyverek és az eszközök ugyancsak istenülnek és minden fontos foglalkozási ágának, életmódnak kialakulnak az isteni patrónusai.

4) Legutoljára, de még a primitívség őskorán belül szegeződik rá a primitív ember figyelme a *csillagos ég tüneményeire*. De, amely perctől kezdve részegeződött, nem tudott többé megszabadulni lenyűgöző hatása alól. Voltaképpen ez az elindítója a megistenítési folyamatnak. Adatok vannak rá épp a szumirok és ural-altáji népek vallási életéből, hogy e nagy közösségnek az ég volt és lett az első és legfőbb istene. Az ég fogalmából kisarjad a földnek, mint kozmikus egységnek a tudata is és e kettőség nyomja rá letörölhetetlen bélyegét a szumir és ural-altáji istenpanteonra. Addig a föld, csak mint lakott hely (ország), illetőleg mint művelésre alkalmas terület jött figyelembe.

5) Az istenfogalom fejlődésére nézve érdekes és fontos elméletet állított fel *H. Usener*, aki három istencsoportot különböztet meg a fejlődés hosszú folyamán át. *Usener* kiindul abból a feltevésből, hogy a primitív ember nem képes a végtelent a maga végességénél fogva egyszerre felfogni. "Nem a végtelen, hanem csak valami végtelen, valami isteni tárul fel az ember előtt, lép be lelkébe és jut kifejezésre a nyelvben."

Az isteneszme fejlődésének az útját *Usener* szerint: a) a pillanatistenek (*Augenblickgötter*) jelennek meg, pl. az egyes vilám, mely a földre alásújt, vagy a mennykő, mely meteor alakjában aláhull, ez jut isteni tekintélyre. A pillanatistenek száma végtelen. b) A külön vagy csoportistenek, kik az ural-altáji dologra vonatkozó pillanatistenek összevonásából állottak elő (*Sondergötter*). Tehát az egynemű folyamatosságok összefoglaló istenei lettek. c) A 3. csoport a személyi istenek csoportja. Kialakulásuk a csoportistenekből az egyes képzeteknek magasabb és átfogóbb terjedelmű fogalmakká történő átalakulását jelenti. A csoport, vagy külön istenek nem mind vannak álvette ilyen metamorfózisnak, egyrészükből a személyi istenek jelzői lesznek, más részükből démonok, ismét másokból emberi hősök. A *Kalevala* hősei pl. jó részben ilyenek (*Vajnamoinen, Ilmarinen*).

Usener magyarázata tetszetős és kiváltképp pszichológiai részében komolyan mérlegelendő.

Az isteni lényeg kifejezésének a következő alaki fokozatai különböztethetők meg: a) az isteni személytelen észlelése, b) polidémonizmus, c) politeizmus, d) szünkrctizmus, e) magasabbfokú panteizmus, f) dualizmus, g) henoteizmus, h) monoizmus.

Mivel a szumirok és ural-altáji népek vallásos élete az a-b fokot kinőtte, az e-h fokozatot pedig sohasem érte el, elég lesz röviden a c-d fokról megemlékeznünk, mert valójában politeizmusok voltak ugyan, de mégis fennáll a lehetősége a kívülről átvett képzetekkel való szünkrctisztikus folyamatoknak.

A *politeizmus*, mint neve is mutatja, sokistenimádás. Tehát már benne határozott istenpanteonról beszélhetünk, ahol minden istennek megvan szabva a jellege, hatóköre, és a többi istenhez való viszonya. (A politeizmusról úgy szoktak jellemezni, hogy az természetimádás, holott nem az, hanem a meglelkesített és erővel felruházott, kiválóbb természeti jelenségek deifikálása. A politeizmus istenei a természetet képviselik ugyan, de nem mint kozmikus egységet, hanem mint kinyilatkoztatásának helyét, eszközét és tárgyát.)

A politeizmus erős fejlődést tükröz az a-b fokozathoz képest. Ezt a következő jellemvonásaiból ismerhetjük föl: 1) istenei mind személyiek, 2) több-kevesebb erkölcsi fogyatkozásban szenvedő *erkölcsi lények*, 3) panteont alkotnak, 4) a panteon a földi állam, társadalmi berendezkedés mintájára van megalkotva. Feje a *summus deus*, aki a többinek az *atyja*, *királya*, és úgy veszi körül az isteneknek serege, mint a földi királyt tanácsosai. 5) A kozmoszon belül kialakítja az emberi reflexió a *kozmosz részecskéit* és a panteon is eszerint csoportosul. 6) Kialakulnak az *istentriánsok*, az *istennégyesek* és az *istenhetesek* (sibittu). 7) A jelenségek, a természet áttörhetetlen rendjéből kialakul a *sorsképzet*, mely személytelen, rendszerint vagy az istenek fölött áll, vagy dekretatális írott sors és az istenek műve. 8) Az istenek egymáshoz való viszonya hol békés, hol harcias. A békés jelleget az mutatja, hogy az isteneknek családjuk van. A harcias szembenállásnak rendszerint naturális oka van, a természet életében lejátszódó nagy drámatikus küzdelem. A sötétség és világosság váltakozása a nappalok és éjszakák egymásra következésében, a hideg és meleg

ellentéte az évszakok egymást váltogatásában, a száraz és nedves időjárás kizáró ellentétei mind hozzájárultak, hogy az őket képviselő istenek békés együttélése megzavartassék. Babilon, mely prototípusát szolgáltatja az effajta istenharcnak, még nem mutat semmi erkölcsi meghatározottságot, ellenben teljesen erkölcsivé válik az a párizmus istenharcában, az Abura Ma-da és Angrananyu, a jóért és rosszért vívandó élet-halál küzdelemben.

A szünkretizmus lényege szerint túlhajtott politeizmus belső rendszer és szilárd organizáció nélkül. Az istenek összekerülnek itt a világ minden tájáról s tarka egyvelegben állanak egymás mellett, anélkül, hogy végtelenre elszaporodott számukat belső organikus növekedés, rokon istenek egybeolvadása, esetleg differenciálódása okozta volna. A Krisztus születése körüli időben folyt le az emberiség eddig legnagyobb méretű kultúr-szünkretizmusa, amelynek keretében a római birodalom minden fontosabb keleti vallást recipiált. A szünkretisztikus vallási helyzetet találóan jellemzi az *id. Plinius: assidua de deo quaestio est* kérdéssel, az istent mégsem sikerült senkinek megtalálni. Holmberg-Harva 14-re teszi azon vallási képzetek számát, melyek e hatalmas folyamatból az ural-altáji mitológiákba átsétáltak, de mi úgy véljük, hogy az illusztris tudós itt kétszercsen téved (u.i. jóval több a párhuzamok száma), de azok nem kölcsönvételek, hanem *ősközösségi örökség*. Majd az egyes tételeknél igazolni fogjuk.

Az istenfogalom érzéki szemléltetése

Az érzéki szemléltetés más szóval kifejezve az istenség kiábrázolását jelenti. Mint ilyen, nem az ember jótetszésétől függ, hanem *szükségképpeni folyamat*. A primitív és az antik kultúremler az istenség, reális birtoklására vágyik. Neki az kell, hogy az isten mindig közelében legyen, előtte bemutatthassa hódolatát, tiszteletét, gondoskodhassék róla, mert az a hite, hogy érdekközösség áll fenn isten és ember között. *A dec ut des* elve érvényesül az egész vonalon. Ez az elképzelés termeli ki szükségszerűen az istenvilág kiábrázolását, a *bálványképeket*. A bálványképek kialakulásának azonban hosszú és göröngyös útja van, a fetisizmus, az állat-, majd emberalakban való kiábrázolás, és végül jönnek a gondolati szimbólumok, melyeket a legszemélyesebb vallás, még a keresztyénség sem nélkülözhet.

1) A *factis* a portugál *feitici* (latin *factitius*) szóból származik és valami mesterségesen előkeresett vagy készített tárgyat jelöl, olyant, amelyikről az ember elhiszi, hogy isteni erő vagy lélek lakik benne. A fetiseket az ember szabadon választja, de mégis a hozzá közelebb eső tárgyak, eszközök, fegyverek lesznek az első fétisek. A fétisnél nem fontos az alakszerűség, mert nem bálványkép, hanem csak az isteni lakóhelye. És az mutatja meg hatályosságát, ha a kért segítség hatékony. Mert ha nem, ez annak a jele, hogy az isteni erő, vagy lélek elszáll belőle. Tehát az ember nyugodtan félredobhatja, mert nem követ el vele istenkáromlást, sőt éppen buzgólkodik, hogy megtalálja a numinosumot.

Fétise lehet a törzseknek is. Ilyenek pl. az Isten kardja, a római vallásban a *pignora imperii*, a görögöknél a *Palladium*. A fétisizmusnak egy neme az amulett-készítés. Félénkebb anyák még ma is szívesen akasztják gyermekeik nyakába. Elterjedt az egész világon. Védelmes szerepe azon elgondolásban alapszik, hogy az amulett erővel bíró tárgyból, anyagból készült.

2) Az istenek állatalakban való kiábrázolása az állatvilág fölényének tudatán, totemisztikus alapon történik. Ez már bálványkép. Nem lealacsonyítása az istenségnek, hanem felemelése, felmagasztalása. Tiszta állatalakban való ábrázolás sehol sem található, még Egyiptomban sem, mindenütt felváltotta a félig állati, félig emberi bálványkép-típus. A démonok *mesebeli*, a valóságban *nem létező* állatok képében ábrázoltatnak, vannak pl. szárnyas szfinxek, bikák, kérubok, stb. Az egész ábrázolási módnak tudományos neve *theriomorfizmus*.

3) Az állatvilág fölényének tudata lassan bár, de illúzióknak bizonyult, a totemizmus a kultúra előhaladása következtében szétesett, és így az állatalak is az isteni kiábrázolására használhatatlanná vált, helyét elfoglalta az anthropomorfizmus, vagyis az istenek *emberi alakban* való kiábrázolása. Ez az utolsó bálványkép készítési fokozat. Hittelét a görög filozófia és a moralszatírikusok tették tönkre, de mással pótolniuk nem sikerült. Ha átluggatva is, de a római birodalom területén a paganizmus halódásáig fenntartotta magát és csak a kereszténység tudta radikálisan kiirtani. Európán kívül azonban még

mindig virágzik és csak a három monoteizmus, az Ószövetség, az Újszövetség és az Izlám tiltja híveinek Isten kiábrázolását.

4) *A szimbólumok szintén szükségképpeniek.* Tárgyuk változatos, lehetnek az állatvilágból, a praktikus létből, vagy a természetből merítettek. Lehetnek naturalisabbak, vagy szellemi jelentésűek. Céljuk az, hogy az ember isten tulajdonságait különböző oldalakról mutassa be, szemléltesse. Pl. ilyen egészen szellemi, és a keresztyénség eszmei tartalmához mért gondolati szimbólum, ha Istent *Atyának* nevezzük, vagy a Jelenések könyvével azt mondjuk Róla, hogy ő az *Alfa és az Omega*.

A szumir és ural-altáji istenfogalom kialakulása tartalmi szempontból

Az első tudós, aki az ural-altáji mitológiákat és bennük az istenvilág tartalmi szempontból való kialakulását is összehasonlító alapon vizsgálat tárgyává tette, M. A. Castrén, a nagy finn etnológus volt. Castrén fenntartás nélkül elismeri a *halotti lelkek* fontosságát az ural-altáji népek istenvilágának a kialakítására nézve, de velük egyenlő részt juttat a meglelkesített természeti jelenségeknek is. Hasonló felfogást vall az ugor nyelvcsoportha nézve *Munkácsi B.* és *Pápay J.* is. Ellenben *K. Krohn*, a finn-ugor nyelvcsoporthól, *Karjalainen* pedig az ugor ágról azt állítja, hogy náluk kizárólag a halotti lelkek voltak az istenvilág kialakításának a tényezői. *Krohn* a finn-ugor ág istenvilága kialakulásáról így ír: "Ancester-verchip and cult of the dead is... the oldest form of religion among the Ugro-Finnic peoples. It is almost the only form common to them all." Nézetét, egyebek közt, azzal indokolja, hogy a népek áldozóhelyei igen gyakran temetőik közelében találhatóak föl — bálványképeik főképpen a halottak kiábrázolásai, áldozati ajándékaik a halott szükségletét határozzák meg és végül egész sámánisztikus rendszerük a halotti lélekkel való egyesülést célozza.

Karjalainen még kimerítőbb indokolással hangsúlyozza, hogy az összes ugor istenek és bálványszellemek a halotti lelkek megistenítései. A halott lelkét először tisztelték a családban, amelyhez tartozott, majd — amennyiben tekintélyesebb és ismertebb egyénről van szó — a nemzetségben, melynek az el-

húnyt családja alkotórésze volt. Így lett belőle nemzetségi szellem (Sippengeist). Végül esetleges nagy hatalma hozzásegítette a halotti lelket, hogy idegen családok, törzsek is tiszteletben részesítsék. Tehát Karjalaninen szerint a nemzetségi és a hatalmi motívum az a két tényező, mely a kerületi, majd az általános tiszteletnek örvendő ugor isteneket kialakította.

A szumir istenvilág kialakító tényezőiről *St. Langdon* így elmélkedik: "Nincs kétség benne, hogy a babiloniak a halottak lelkeit kisebbrangú isteneknek képzeltek, akiket képeseknek hittek arra, hogy az emberek ügyeibe jó vagy rossz értelemben beleavatkozzanak. Ámde az a kérdés, ha vajon az egész istenfogalom végső fokon az ősök tiszteletén alapul-e, forrásainkból nem dönthető el." Ez valóban így van. Mi mégis úgy véljük, hogy a szumir kultúra magas fejlődési foka feljogosít arra a feltevésre, hogy istenvilága kiformalásában helyet engedett a halotti kultusz mellett más tényezőknek is.

A szumir-ural-altáji istenvilág alakí változata

Szumirok és ural-altáji népek az istenfogalom kialakításában csak a politeizmusig jutottak el, tovább nem haladtak. Sem dualizmusról, sem henoteizmusról náluk nem lehet szó, de annál inkább a polidémonizmusból átöröklődött egy csomó maradványról, mely kiváltképpen a démonok szinte elképzelhetetlen nagy számában és mindenre kaphatóságában nyilván meg.

Az istenfogalom érzéki szemléltetése a szumir-ural-altáji mitológiában

Bálványképek a szumiroknak és ural-altáji népeknek is voltak. Ilyenek készítése elmaradhatatlan kelléke volt a kultusznak. Gyakorolták szumirok és ural-altáji népek is. Primitívségre vall, hogy a démonok gyakran vegyes (félíg állat, félíg ember) alakban ábrázoltatnak, sőt a szumirok himnuszaiiban olyan hasonlításokat használnak isteneikről is, amelyek csak totemisztikus alapon érthetők meg (Nap—bika, Ur-Bau—Bau kutyája, Mergal—dühöngő oroszlán stb.). Ez adatok arra mutatnak, hogy a szumir nép tényleg végigjárta az isteneszme kiábrázolásának különböző útjait, mígnem pusztá hasonlatokká csökkentette le az említett képeket, hasonlóságokat. Így is el-

maradt az égisten kiábrázolása. Én u. i. eddig még nem láttam *En*-ről készült szumir bálványképet. Valószínűleg ugyanez volt a helyzet a földnél, mint kozmikus egységnél is. (*En*-ki bálványkép több van, de az nem a földet, mint kozmikus alkotórész ábrázolja.)

A finn-ugor népeknél a helyzet a következő: a szamojédok sohasem készítenek bálványképet *Num*-ról, az égistcnről, azt sem tudják, hogy mint volna ilyen készítendő. Ez a koncepció érvényes lehetett a szumirokra és ural-altájiakra egyaránt. Holmberg-Harva valószínűnek tartja, hogy a finn-ugor népeknél sohasem készítettek bálványképeket természeti isteneikről (FU. SA. 1927. 263. 1.). Véleményét arra alapozza, hogy a természeti istenek áldozó terein nem emelkedtek épületek sem a bálványképek, sem az áldozati ajándékok számára.

AZ EGYEZŐ ÉGKULTUSZ BIZONYSÁGAI

Azon istenszemélyek egyike és elseje, akik közöseknek látszanak a szumir és ural-altáji népek istenpanteonában, az *égnek az istene volt*. Ősiségéről *Castron* így nyilatkozik: "Az égtisztelete, akár a látható, az anyagi égé, akár bizonyos benne elrejtett hatalmaké, Ázsiában mindig otthonos volt." A finn égisten ősrégi kultuszáról pedig ezt írja: "Nos Jumala kétségen kívül a legrégebb és legeredetibb istennév, melyet a finn mitológia fel tud mutatni, mert nemcsak a lappoknál, észteknél, zürjéneknél, cseremiszeknél, hanem Szibéria szamojédjeinél is ismert, míg a finnek többi istenei a népek nagy része előtt ismeretlenek." *Castrennel* ellentétben Karjalainen kétségbe vonja az ugor népekre vonatkozólag az égtisztelet ősiségét, sőt eredetiségét is. Vallástörténeti monografiája egyik helyén pl. a következőket mondja: "az égisten besorozása a kultuszt élvező szellemek közé, Jugriában csak későn történt meg." Egy másik helyen ezt írja: "Az ugorok égistenét, mint kultikus szellemet nem tarthatjuk eredetinek és ősinek, kultuszának formáit pedig úgy kell tekintenünk, mint régi ceremóniák átruházását új tárgyakra". Egy harmadik helyen pedig így nyilatkozik: "az égisten az ugoroknál a késő időkig meghatározhatatlan fogalom, egy az emberek ügyeitől távolálló istenség volt." De ellenkező érvei dacára is kénytelen megengedni, hogy "die Verstel-

lung von einem im Himmel befindlichen Wesen kann trotzdem alt sein und ist meines Erachtens tatsächlich nicht späten Ursprunga..." Karjalainen nézete teljesen tarthatatlan és mitsem változtat a tényen, hogy a szumirokkal és a többi ural-altáji néppel együtt az urogok is ősidőktől fogva tisztelték és imádták az eget, illetőleg az égistent.

Holmberg-Harva a kínai régi *Shang-ri* módjára nem tartja kizártnak azt a lehetőséget, hogy pl. a mongol dzajagaci *tengeri* (a sorsmeghatározó égisten), eleitől fogva *személyi és emberalakú isten volt* (RVAV, 1938.-146 l.). Valószínűleg ilyenek tartották az égistent az összes altáji népek, és ha az ural-altáji ősrököntség ténye fennáll, velük együtt a finn-ugor törzsek is.

*Az ég, illetőleg égisten szumir-ural-altáji elnevezései
és állandó jelzői*

Az elnevezésekben és az állandó jelzőkben az égnek három tulajdonságát írja körül a szumir-ural-altáji közös szemléleti mód, ú.m. a) a *magasságot*, b) a *fényességet*, a ragyogást és az ezzel kapcsolódó tisztaságot; c) az időjárással való szoros összetartozandóságot. Vizsgáljuk meg ezeket külön-külön. Állítsuk az élre azt a két elnevezést, amelyekben a műszó a materialis eget, de egyben az égistent is jelöli. Ezek egyike a török-tatár *tangri*, másik a közismert finn *Jumala*. Az 1. az altáji művelődési körre, a 2. az ural kultúrkörre nézve felette jellemző. De mindenekelőtt nézzük meg, hogy hol fordulnak elő és mit jelentenek?

1) Az 1. használatos a következő altáji nyelvekben: mongol *tenrim*, kalmük *tengri*, burját *tengeri*, tatár *tangere*, dolgan *tangara*, kínai *tien*. Jelentése az idézett nyelvekben: ég, égisten. A hakut *tanganan*-nak a közhasználatban csak égisten, isten jelentése van, de a népköltészet még ismeri materiális ég jelentését is. A csuvasz nagyon elkopott *tura* forma azonban csak istent jelöl. A kínai feljegyzések szerint a hunok a terminust *tingli*-nek ejtették ki. Mind e formáknak végső alapja a szumir *dingir*. De ez a végső alapja a vogul-osztják Numi Tarem, Nu, Toremnek is, ahol a *numi*, *num* gyök magasat jelent. A Tarem, Turum pedig nem más, mint az ES-alak hangátviteles műveletű átvétele. Míg a szumirban a *dingir*, *digir*, *dimit* csak istent jelent, addig a vogul-osztjában *ég*,

égisten, sőt *isten* jelentése is van, pl. a Joli-Tarem nevében, ahol csak alsó istent jelölhet. A szakemberek egy része bizonyos kétkedéssel fogadja a hangátvevő műveletet, holott a mongol és a kalmük is alkalmazza, mikor *dingir* helyett TENGRI-t ír — miért volna tehát meglepő és idegenszerű, ha a vogul-osztják ugyanezt cselekszi az ES, *digir* teljesebb utóhangjával, a *mir*-rel? (Nem ir-ri, hanem mir-rim.) Meg kell még fontolnunk, hogy az altáji nyelvek az 1. szótagban *e*, *á*, *a* hangzót ejtenek az *i* helyett, csak a hun használ hangátvetéses *tingli* alakot (ugyanígy jár el a vogul-osztják is, mikor a szumir *i-t a*, *u*-val cseréli fel). Így lesz a *ding-ir*-ből *tangri*, a *dimir*-ből pedig *tarem*, *turem*.

Rámnézve 4 mozzanat teszi bizonyossá, hogy a *dimir* és a *tarem*, *turem* azonos gyök.

a) A *dimir* eredeti *ég* jelentése. Hogy a *dingir-dimir* alaknak eredeti jelentése *ég* volt, nemcsak a *tangri*, *tarem* formákból következik, hanem az *ég* és *isten* írására használt azonos csillagjelből is. Mit mutat ez? Nem egyebet, mint hogy volt egy idő a szumirok életében, amikor az isteneszme és az *ég*-fogalom egybeesett. Vagyis, hogy a szumirok a materiális égből alakították ki legelső és egyben legfőbb istenüket is. Amikor azonban más szellemek is bekerültek a megistenítés sodrába, azoknak az istenjellege leméréséhez is a *dingir-dimir* mérték használtatott, és így a *dingir*, *dimir* lassan-lassan levetkőzte eredeti *ég* jelentését és lett belőle *isten* jelentésű általános közszó. Nem kétlem, hogy minden szumirológus igazat ad nekem e pontban. Elveszítvén a *dingir-dimir* az *éggel* való kapcsolatát, felmerült a szüksége annak, hogy az *ég* jelölésére egy új szó foglaltassék le.

b) Így lett az *ég* jelölésének a műszava *an*. Az *an* — mint magas. Jellemző a szumir és ural-altáji közös gondolkozási módra, hogy az eget mindenekfölött "magas"-nak látták. Az *an*-nal azonban az történt, hogy egyre inkább kezdett tulajdonnévvé válni, míg egyszer csak átment a köztudatba, hogy az *ég* különleges neve szumirul *An*, asszir-babiloni nyelven pedig *Anu*. E folyamatot erősen előmozdította az *ég* antropomorfizálása is, amely szintén még a prehistorikus korra esik.

c) Az *an* tulajdonnévvé változván át, meglazult kapcsolata eredeti magas jelentésével, és így az *An* mellett külön ki kellett néha fejezni a magasság fogalmát, ezt fejezi ki az *An*-nal

egybeírt *num*, *nim* jelző, melynek szintén magas a jelentése, ugyanaz a gyök, ami a vogul osztják *num* szó, csak hogy míg az a jelzőt elől, a szumir hátul teszi.

d) A *dingir-dimir* egykorú tájszólási formák. Különben nem volna megmagyarázható, hogy miért veszi át az ősközösség műveltségköréből az altáji ág a *dingir*-t, az ugor törzsek pedig a *dimir* formát. Ezért a *Delizsch* sorrendje (dimer, dingir, digir) aligha állja meg a helyét (SGI. 139. l.). Ugyanő abból a körülményből kifolyólag, hogy a szumirok néha a *dingir*, *dimir* tövet (adják a II. *de-Di* tő azonos) adjektívumként is használták világos, fényes értelemben, arra következtet, hogy a II. *de-Di* tő azonos jelentésben lappanghat az előtagban. Az I. *gir* ez esetben: villám jelentéssel bírna. Lehet, de bizonyítva nincs.

Ha ily módon a vogul-osztják *tarem*, *turem* szó eredete igazolható, ez kihat a magyar mitológia *terem* szavára is, az ilyen összetételű enyhe szitkozódásokban, mint *terem-tette*, *terem-fáját!* Az I. már a 17. században fölmerül és azóta használatos. Még van egy 3. ilyenféle enyhe indulatkitörés, a *terem-buráját*. Erről azonban tudjuk, hogy először Arany János használta 1846-ban megjelent Toldijában. Ha *Arany* e kifejezésben régi néphagyományt újított fel, mint sok más egyébben, akkor lehet mitikus maradványnak tekinteni, ha azonban ő fabrikálta, akkor a Bárczi véleményéhez csatlakozunk, mely szerint a "teremtő urát" akarja helyettesíteni (M.Sz.Szó. 308. l.). De nem oszthatjuk a nézetét arra vonatkozólag, hogy a *terem* a fenti összetételekben ismeretlen eredetű volna. A *Terem* itt a vogul-osztják *Tarem-Turem*, végső fokon pedig a szumir *dimir*. Az összetétel jelentése is mitológikus személyre utal, hiszen a *tette* aktív cselekvést fejez ki, a *fáját* pedig birtokviszonyt kapcsol a birtokos személyhez. Ez utóbbit felváltotta az Isten-fáját szitokszó, melyet sajnos magyar népünk igen gyakorol. Fölvethető még az a kérdés is, hogy miért éppen a *Terem* kapcsolódik ilyen bővülésekkel, mikor nyelvünknek annyi más, e célra alkalmas szava van?

2) A finn *Jumala* istennevet Castren elemezte először és ugyanő állapította meg eredeti jelentését is. (Azóta ez a tudomány közkinccsé vált.) Eszerint a *Jum* előrész eredetileg *Num* volt, ez megbővült az *a* kötőhangzóval (*Num-a*) és *a la* – lak, ország jelentésű toldalékkal. Így lett belőle *Jum-a-la*. A *Num* (*Jum*) eredetileg a materiális eget jelentette, a *la* toldással – ég-

lak, égország. A *Jumala* idővel megszemélyesített, antropomorfi isten lett belőle. Majd, mivel első és főisten volt, vele is az esett meg, ami a szumir *dingir-dimír*-rel: hozzámérték az összes többi, még feltörekvő isteneket, s *Jumala* lett, istenségük fokmérője, s mint ilyen kezdte elveszíteni kapcsolatát az éggel. A *Kalevala* idejére ég, égisten jelentése már teljesen veszendőbe ment s lett belőle általános *isten* jelentésű közszó. Helyére lépett *Ukko*. A cseremiszen *Juno* alakja van, de megőrizte eredeti ég jelentését is. A lappok *Jubmel*, *Ibmel* név alatt tisztelik. A szamojédban *Jum*-nak hangzik: ég, égisten.

Az ég magassága, fenti fekvése

3) A szumir mitológiában nemcsak a *dingir-dimír*-rel kapcsolt *an* fejezi ki a magasan fekvés fogalmát, hanem az *an* variánsai is, mint az I. *ana* és az *enim*. A magasság, a felsőfekvés kifejező szava ég, a III. *bad* és a II. a *gis*. A III. *bad* jelentése: 1) magas, magasnak lenni, 2) fel (urus), 3) ég (coelum). A tunguzok *Buga*-nak nevezik az eget, a mordvinok pedig *pavas*, *pas*-nak az istent. A II. a *ges*, *gis* (ES. mu, mo) alapjelentése szintén: magas, magasnak lenni; majd ég (coelum). E gyök összefügg a török *kojás*, csuvasz *khvel* – ugyanaz szóval, az osztják *esuha*.

Az altáji népek közül megemlítendő még a csuvasz *süldi tura*, amely az első istent jelöli, t. i. a süldi felső, akárcsak a kínai *Shang-ri* felső ég, illetőleg égisten lévén a *ti* a *tien* elkopott formája.

4) A finn-ugor népek a szumir *zum*, *nim*, magas gyökből képezik egyik égjelölő terminusukat. Amint a 2. alatt már láttuk és kifejtettük. Nem kétséges, hogy mind a finn-ugor, mind a szamojéd kifejezésekben eredetileg a magasság fogalma lappang, és ez ment át az ég jelölésére, amely a primitív gondolkozásmód előtt is a földről nézve a legmagasabbnak látszott, aminél nincs magasabb. Ez esetben pedig kétségtelenül összefügg az egész szócsalád a szumir *num*, *nim* gyökkel, annál inkább, mert a szumir *an* gyökben a magasság fejezi ki az ég fogalmát, mikor pedig az *an* az ég tulajdonnévé válik át és eredeti jelentése veszendőbe megy, kiegészül a szintén magasságot jelentő *num*, *nim* képzővel, jelzővel. A vogul-osztják *Numi Tarem*, *Num Torem* jelzős szerkezet is eligazít, hogy

milyen irányba kell keresnünk az összefüggő szócsalád eredetét és végső gyökerét. A Bibliának is mind az Ószövetség, mind az Újszövetség részében jelen van a gondolat, hogy Isten a magasságban, a mennyekben lakik, sőt az Úri imában Jézus így szólítja meg Istent: "Mi Atyánk, ki vagy a mennyekben", Pál apostol pedig arról ír, hogy semmi sem tudja őt elszakasztani Istentől ama szerelmétől, mely az idők teljességében megjelenik az Úr Jézus Krisztusban, sem élet, sem halál, sem mélység, sem magasság, sem jelenvalók, sem eljövendők, sem égi, sem földi hatalmak (Róm. 1. v.). Ennyire átítatta a közös szumir-ural-altáji gondolkozásmód az egész antik művelődést, sőt a Biblia gondolatvilágát is.

5) Az ősmagyar mitológiából az égnek ez a körülírása kivesszett. Azonban átkozódásokban még megmaradt, pl. *Illyés E.* református földművelő népünk átkozódásaiból feljegyezte a következőket: "a magas ég szakadjon rád!", vagy "a föld nyeljen el!" Az átok- és áldásmondások ősi kincset tartalmaznak és nemzedékről nemzedékre szoktak átöröklődni. Ellenben nem tudjuk elfogadni azt a nézetet, mely a magyar *isten* szót *ten* utórészében a szumir *dingir*, török-mongol *tangir* gyök megrövidített alakjának véli, *is* előrészét pedig a finn-ugor eredetűnek minősített *ős* szó *is* alakváltozata származékszavának tartja, mert az isten-fogalom szumir-ural-altáji jelzői között az *is* nem fordul elő. Más magyarázatok még kevésbé meggyőzők. Ezért isten szavunk eredete és ősi jelentése továbbra is homályos marad.

Az égnek magas jelzőjéről meg kell még jegyeznünk, hogy sehol a vallások történetében az égre vonatkoztatott magasságnak ilyen kiemelésével nem találkozunk.

Az ég fényessége-tisztasága

Még az ősközösségi együttélés idején belül magára vonta a szumir és ural-altáji népek figyelmét az égnek a fényessége, ragyogása, tisztasága is, ami az égitestek rajta való járásában-keelésében és derült idő mellett ragyogó kék színében jelentkezik.

6) Láttuk, hogy *Belitzsch* már a *din ir—di ir* változat *di* előtagját is egy *di/de—fényes, ragyogó, tiszta* gyökben vélte föltalálni, ez pedig a IV. *zi* gyök—*fényes, tiszta, felragyog* jelentésű szó dentalis alakváltozata.

7) Az ég fényességének legjellemzőbb műszava mégis az az etimológiailag összefüggő szócsoporthoz tartozik, melyet egyfelől a szumir VI. *sig* – fényes, tiszta, barátságos, kegyes, de ég (dim el) is, mondja Delizsch: *als der helle so genannt* (SGI. 242. l.), majd továbbképezve *zikum* – u.az, másfelől a finn *sää* – Wetter, lapp *sang* – Wetter, Unswetter, vogul-osztják *sanke* – hell, glänzend, Dicht, Glanz és a magyar ég (coelum) alkotnak. Karjalainen megállapította, hogy a *sanke* vogul-osztják szó a *Tarem-Turen* jelzőjeként használtatott a nu-mi-num – magas helyében, majd pl. az irtys-osztjokoknál kiszorítva a *Turem*-et a közhasználatból, maga vette fel annak *num* jelzőjét, hogy mily megszokott eljárás volt az égnek, égistennek fényes, fény szóval való körülírása, mutatja egy csomó más kifejezés is, mint *Numi voiken* – felső fény, *Numi nos* – oberer Glanz, *Numi sorni* – oberes Gold (RJV. II. Bd., 294. l.).

8) De a szumirban használatos még az ég fényességének a jelölésére a IV. *zi* – fényes elől tett jelzővel ellátott szócsoporthoz tartozik is, mint a *zi-kar* – fényes hegy (mons), a *zi-gara*, *zi-garum*, *zi-kara*. Ha ez utóbbiak nem a kur változatai, akkor az utótagban a kar gyökerét kell látnunk, amely Delizsch szerint (SGI. 114 l.): erős, kimenekülhetetlen körülkerítést jelent (karám?).

9) Ámde, az ég nemcsak fényes és ragyogó, hanem tiszta is. Ezt fejezi ki a köztörök *kök* szó, amely kéket, de eget is jelöl. A mongolban is az ég, az égisten állandó appozíciója a *küke tengri* (kék ég). A szumirban az felel meg e jelzésnek, hogy az ég gyakran hasonlítatik a *kékszínű lapilszoli kőhöz*.

Az ég és időjárás összefüggése

Hogy az ég és az időjárás egybetartozik, szumir és ural-altáji nyelvek egyező műszavai egyaránt tanúsítják. A szumirban négy műszó igazolja az összefüggést. Nehéz volna közöttük a megjelenés idői sorrendjét eldönteni. Erre ne is tegyünk tehát kísérletet. Elsőrendben azokat vegyük sorra, amelyekhez magyar paralelek is vannak. Ilyenek:

10) A szumir I. *im*, *imi*. Jelentése: 1) szél, 2) eső, 3) ég. Igen gyakran kettőzve írják és ejtik ki, *im-im*-nek, miből aztán a végmássalhangzó elvesztésével előáll az *imi* alapforma. Vele összefügg a finn *ilma* – levegő ég, votják *in* (m) – u.az, zürjén *jen* (m), vogul *ilem* – levegő ég, osztják *item* – u.az és világ. A

finn *ilma* alapját képezi a kalevalai hős Ilmarizen nevének, aki Holmbeg-Harva nézete szerint az ég, égisten jelölése volt (FUSM. 1927, 218 l.). A név mai alakja az Ilmari diminutívuma. A votják *m(m)* gyökből a szuffixummal az ég, égisten nevet képezik. A zürjén *Jen* ma a keresztyén istent jelöli, de csak azért, mert egykor a pogány korban ég, égisten jelentése volt. A vogul-osztják *ilem-item* gyakran használtatik Tarem helyett. A lapp *almba, abme* (Rimmel, Dagewitter) szintén idetartozik.

Külön hagytuk a magyar ember szó *em* előrészének a problémáját. Az *etsz.* I. i. 1543. l., "nem valószínűtlennek" véli azt a feltevést, hogy az *em* előrész az előbb idézett szócsaláddal függ össze. De a *ber* utórészre nem fogadja el a *paerge*—férfi, fiú, magyar férj magyarázatot, mert nyelvtörténeti adatok nem támogatják. Ellenben utal a vogul *ilem kales* kifejezésre, ahogyan a volgul mitológia nevezi az embert (*az ég halandója*). Bárczi szerint a mitológiai magyarázat valószínűtlen. Ő egy másik magyarázat mellett tör lándzsát (nő-férj), finn-ugor jelentés lappanghat e szóösszetételben, bár elismeri, hogy ily kompozitívum nem fordult elő a rokon nyelvekben (M.Sz.Szó. 1941. 63. l.).

Itt kell megjegyeznünk, hogy szavunk már a 13. sz. első felétől használatos, és *em-bur* változata is van. A *bur* változat nem ortografikus sajátosság, vagy elírás, mert a 14. sz. folyamán is többször megismétlődött. A magyarázati módnak eddig az volt a fogyatkozása, hogy az utótagra nem volt található megfelelő magyarázat. Most ez is megoldódott, mert a *bur* változathoz ott van a szumir IV. *bur*—fiú (asszír-babiloni *aplū*—ugyanaz), tehát ember szavunk, amelynek ősi változata valószínűleg *im-bur* volt, azt jelenti, hogy *ég fia* (ilem kalos—az ég halandója, vagyis ember). Majd látni fogjuk, ez megismétlődik meg *imád* szavunk *im* előrészében is.

11) A szeles időjárást, de egyben az égi földet, az állatkört (anturanna-t) is jelenti az Enlil tulajdonnév. Ő a viharnek is a szumir istene. Bár a prehistorikus korban kiszorította An-t, az égistént, s maga lett helyette az ég ura. Szavát *enem, inim*, rettenetes hatásúnak rajzolták a korai himnuszok. Megrázza a földet, megingatja az eget. Ez vagy varázsszó, vagy mennydörgés. Az En-lil név két alkotórészből tevődik össze: en-lil (en—ur, lil –szél, vihar). A hangsúly a lil-en van. Az en-t

gyakran pótólja az ES, unum—úr, úrnő, király, királynő. Az *umun* azonban a lil hangsúlyos volta következtében elveszti a hangzóját és *mun* alakban kapcsolódik a *lil*-hez és így lesz belőle *mun-lil*.

12) Az ószövetségi Eszt, k. a 3, 7 és a 9, 26. v.-ben a Purim ünnep eredetét a *pur*—sors szóból magyarázza. A sors jelölésére ugyanez a kifejezés fordul elő némely altáji török, tatár, cseremis, a kazáni tatár és a csuvasok nyelvében is, mint Bujuruktsi, Bujur—végez, rendez, eldönt. Ebből való obi ugor kölcsönszónak minősíti Karjalainen (és Holmberg-Harva) az égisten (*Pairojse*) sorsmeghatározó melléknevét, a csuvasban Purdán Turanak, a cseremisben Puirco-Jumaőnak hangzik (v.ö. cseremis *pujurem*, csuvas *pür*, kazáni tatár *bojor*). Csak éppen felemlítem, hogy a szumirban az I. *bat*—dönt, döntés, gyakori az istennevek képzésében, a II. *bur* pedig jelenti a sors-húzás céljára az urnát, de használatos e kifejezésekben is, nem-erim burra a gonosz sorsot megoldani, vagy az esküt megszegni.

Az Eszter könyve az idézett helyeken kettős értelemben használja a *pur* szót: 1) annak a szemléltetésére, hogy a zsidókat ki kell irtani, 2) a feloldozás értelmében, hogy a pur—feloldódik, megváltozik. Ily kettős jelentésben csak a szumir nyelvben alkalmazzák a *bur* tövet. A feloldozott pur emlékezetét szolgálja az évenkénti purim ünnep. Ennek ismeretében nem valószínű, hogy az ószövetségi *pur* a török tatár szó átvétele volna, sokkal elképzelhetőbb az az eset, hogy szumir hatás alatt meghonosodott asszir-babiloni kölcsönszó képezi az alapját.

13) A szumirban is van egy *sir-sir* (Brü. now. Cl. List 4318)—kötés, egyesség jelentésű kifejezés, alapja a vogul *sir*—szokás, törvény; osztják-zürjén *sir*—u.az, magyar *szér*, mely a régi nyelvben rend, sor, megállapodás, szerszám jelentéssel bírt (fenntartotta nevét a 7 vezér által Árpáddal kötött vérszerződés és Pusztaszér helység nevében). De a magyar nyelv *szér*-rel képezett összetételeiben jelentkezik bizonyos isteni végzetszerűség, decretum, mint pl. szer-törés, szertartás—mindenesetre jelenti azonban az ember által vállalt elkötelezést, sorsot, amelytől eltérnie nem lehet és nem szabad. A szumirban és a rokon nyelvekben csak ily értelemben használatik, az emberi sors jelölésére.

14) A sorsmeghatározás képzete több nép vallásában előfordul, de a kínai vallást kivéve, sehol nem kapcsolódik oly tisztán és határozottan az ég, az égisten működéséhez, mint a szumiroknál és az ural-altáji népeknél. Pl. az Avestában, *Asia*, Veda irodalomban a *Rita* nem az istenek műve, és a görög *Moirá*, és a római *Fatum* képzet egy, az istenvilág körén kívül álló személytelen hatalom, kinek még az istenek is alá vannak vetve. Egyedüli kivétel a kínai Tien ming, az ég, *égisten parancsa*, amely pontosan megfelel a szumir és ural-altáji sorsfogalomnak. A japán *Shinto* sors meghatározó képzete szintén e gyökből táplálkozik, de elmosódottabb.

Ne tévesszen meg bennünket az a körülmény, hogy az asszir-babiloni vallásban minden istennek van sorsmeghatározó szerepe, mert ez az égisten hivatásköréből van mintázva, másfelől benne az a gondolat jut kifejezésre, hogy a saját hatáskörében mindenik isten summus deus. Még az se ejtsen tévedésbe, hogy a nagy istenek a tavaszi napfordulat idején, az ún. feltámadás ünnepén Mardukkal az élükön istengyűlésben határozzák meg egy évre a mindenség s benne a teremtmények sorsát, mert ez meg az égisten világtéremtői aktusának a nyilvánvaló utánképzése. Az eredeti elképzelés úgy is az volt, hogy amikor az égisten létrehozta a mindenséget, annak már előre meghatározta a sorsát is. És, hogy ettől eltérés ne lehessen, egyúttal írásba is foglalta. Így jött létre a *dub simate* — *sorsok táblája*, amelynek változatos sorsát a kozmogonikus szü.-ből nyomom kísérhetjük. Első birtokosa Ansar (-An), majd kezébe kaparintja az *őstenger* Tiamat, aki a lázadó szörnysereg vezérének, Kingunak a mellére akasztja, azután egy másik égisten, az An fiaként szereplő Munlil (Enlil) birtokába kerül, akitől a Zu nevezetű viharmadár ragadja el. Végül az *Enuma elis* teremtési mítosz szerint, Marduk birtokolja, ki a lázadó Tiamatot levervén, Kingu melléről a saját mellére akasztja át. Marduk azonban már nem ég, hanem a koratavaszi napisten.

Most pedig röviden át kell tekintenünk, hogy *minő terjedelemben* fordul elő az ég működéséhez kapcsolva, a sorsmeghatározás ténye a szumir-ural-altáji népek mitológiájában, milyen jellegű az és miképp megy *végbe* a teremtményeken?

A szumirban jellemzők a következő helyek: A *Lipit Istar* megistenítéséről szóló szöveg így aposztrofálja An-t: "An, bölcs, a dicső, ki a sorsot meghatározza." Az *Enuma elis* II.

123. sz. Marduk e szavakkal szólítja meg anyját Anu-t: "Az istenek ura, a nagy istenek sorsa." A IV. 4. és 6. sora ezt mondja Mardukról: "A te sorsod páratlan, *parancsod Anu*". A IV. R. 23. sz. egy Tuk-ulti-Ninurta himnusz, Enlilről írja: "Nagy Hegy, Enlil ki az ég és föld sorsát meghatározza." A Hamm. kódex I. 13. s. a következőképpen szól: "Anu és Enlil Mardukra ruházták az Enlil méltóságot minden teremtmény fölött", ami alatt csak a sorsmeghatározás jogköre értendő. Még egy utolsó helyet idézzünk az Enuma elis III. 3. kk.-ból, ahol ilyent olvasunk: Ansar, az Anu ósátyja kiadta a parancsot, hogy az istenek gyűljenek össze az Upsu-inakku-ban és az ő elnöklete alatt határozzák meg Marduk részére a sorsot, ami aztán a III. 129. kks. szerint végbe is megy. Nincs kétség tehát felőle, hogy a szumir mitológiában eredetileg ez volt a helyzet.

Az altáji népek közül a mongoloknál található meg a sorsmeghatározás hite a legtisztább eredetiségben. Középkori utazók, de *Ssanang Soetsen* krónikája is feljegyezte, hogy Dsingiz khán és vele együtt a mongolok is hiszik, hogy az égisten előrelátásából minden embernek a sorsa előre meg van határozva. De jelen van az altáji hegy körül letelepedett tatár-török törzseknél is. Az idevonatkozó adatokat összegyűjtötte és közölte *Holmberg-Harva* (itt legyen elég csak az ő műveire utalnunk). Az izlám híveivé szegődött török törzseknél és a Volga melléki csuvaszoknál azonban olyan színezetben jelentkezik (kinek-kinek homlokára láthatatlanul és olvashatatlanul fel van jegyezve a sorsa), amelyről maga *Goldziher* állapította meg, hogy ind hatás. Asha-Rita sorsképzetről is azt vallja, hogy a babiloni sorsmeghatározó képzet szolgált mindeniknek mintául, ha nem is terjesztette ki a figyelmét a sorsfogalom azonos terminusaira, holott ezek döntik el valójában a kérdést. Arra sem volt tekintettel, hogy az idegen hatás esetleg ősközösségi alapra rakódott le, holott ez is megszívlelendő szempont.

Ugyancsak *Holmberg-Harva* közli, hogy némely északi altáji népek, mint a tunguzok, szamojédok és a jenisszei osztjások között nem ismert vagy legalább is nem annyira fejlett az égisten sorsmeghatározási szerepe, még a jakutok is azt hiszik, hogy az ég oly távol van a földtől, hogy isten nem törődik az emberek ügyes-bajos dolgaival.

A finn-ugor népek közül a sorsmeghatározó ténye és képzete az obiugorok mitológiájában maradt fenn a legtisztább

eredetiségében. Az idevonatkozó népköltészeti emlékek napnál világosabban beszélnek. Karjalainen pl. közli, hogy az irtyszi osztjások égistenének egyik legfontosabb teendője volt az emberi sors meghatározása. "Er kann das Mass des Erfolges im Leben feststellen, Gesundheit verleihen, Kinder schenken, und von ihm hängt die Lange des menshonen Lebens ab. Wenn ein Kind geboren wird, lasst er seinen Gedilfen im schicksalsbuchaufzeichnen, Wieviele Jahre des irdischen Lebens dem neuen Ankömmling zu verbrongen bestimmt sind, und auch, ob das Leben des Neugeborenen sich in grossen Zügen glücklich oder unglücklich gestalten soll." Az osztjások égistenről: Turem, Turum-ról Patkanov is azt a tudósítást hozta, hogy az ő kezeiben nyugszik az istenek, az emberek, és az állatok sorsa. Birtokában van egy nagy könyv, amelyben fel van jegyezve, hogy ki meddig él. A vogul Numi Tarem-ről azt olvassuk egyik vogul népköltési emlékből, hogy "vendégülő szobarekeszben az írások, vagy könyvek hevernek, melyekben a teremtmények sorsa van megírva, és e könyvekből bizonyítja be a tanakodó Tarem-fiak előtt az előidézett írásszakértő, Jeli-us, hogy a tűzőzönnök még nem érkezett el a kiszabott ideje." Más szövegek viszont arról tudósítanak, hogy a sorsmeghatározást nyilván az égatya megbízásából egyetlen leánya, Kaltes asszony végzi, kinek atyja rendeletéből íródeákok állnak rendelkezésére, akik mindent feljegyeznek, amit az istennő szól. Kaltes asszony kiméri kinek-kinek a sorsát, rovásokkal jegyzi fel mindenkinek életkorhatárát s ezen változtatás nem eszközölhető. Hogy az életkort rovásokkal jegyzi meg, arról tanúskodik egy Pápay J. által kiadott osztjások szöveg, amely a Kaltes róttá vasas nagy mély rovásról beszél a beteg gyermek életsorsával kapcsolatban, és Karjalainen adata, amely szerint az "észak-osztjások azt hiszik, hogy Kaltas (Karjalainennél így van írva) az, aki a gyermeknek a lelket adja és a gyermek születésénél az arannyal díszített hétszeres ágra, az arannyal megkarcolt hétszeres ágra (azaz fából készült rovásos botra) felrója az újszülött életfolyamát, feljegyzi, hogy a földön vajon gazdag, avagy szegény fog-e lenni és vállalkozásai sikerülnek-e, vagy nem." Az ugor sorsmeghatározás szabályosságára és egyetemességére jellemző adat, hogy az alvilág istene Kul-atér mindennap jelentkezni tartozik Numi Taremnél, hogy átvegye tőlük azoknak a jegyzékét, akiknek meg kell halniuk, vagy meg kell beteged-

niük, és Kul-atér csak e jegyzék alapján terelheti be az elhaltak lelkeit az alvilágba annyira, hogy ha valakit tévedésből idő előtt ragadott el, azt vissza kell bocsátania az élőkhöz.

Karjalainen kétségbe vonja az égisten hivatásához tartozó e sorsmeghatározó tevékenység ősközösségi vagy ugor eredetiségét is, és különböző adatok alapján arra a végső megállapításra jut, hogy e tan három irányú idegen, u. m. török-tatár keresztyén és izlámita hatásoknak köszöni kialakulását. A Karjalainen érvei főképp abból táplálkoznak, hogy a népköltési adatok az ősmitológiára vonatkozólag nem megbízhatók, továbbá e hitnézet főképpen ott van a legerősebben kifejlődve, ahol az osztjákság a török tatár törzsekkel érintkezik. Karjalainen okfejtése az égisten jellegéről és működéséről hibás, mert csak a finn-ugor nyelvészet eredményeit veszi figyelembe, holott azok eligazíthatják volna a helyes nyomra. Karjalainen tévedése kettős: a) az égisten, mint személyiség létezését és kialakulását késői idegen hatás eredményeként könyveli el; b) az égistennel kapcsolatban minden funkció ugor eredetiségét tagadja. Ez a tényekkel ellentétben áll, Karjalainen feledi, hogy az ugor égisten sorsmeghatározó tevékenysége nem azért mutat török-tatár színezetet, mert e részről befolyásolva van, hanem azért, mert ez szumir és ural-altáji ősközösségi örökség.

De nem megokoltabb a Holmberg-Harva migrációs elmélete sem, mely szerint Babilon volna az őshazája az égisten sorsmeghatározói működésének. Nevezetesen, ha ez volna a valódi helyzet, ennek tükröződnie kellene a sorsmeghatározás aktusának az égisten helyett más istenszemélyre való áttolódásában, amint ez Babilonban megtörténik, ahol a szumir uralom megszűnte után Marduk nyeri el An és Enlil kezéből a jogkört. Az ural-altáji népeknél azonban ilyen szerepcseré nincsen. Érti ezt Harva is, mikor az altáji népek vallásáról írott pompás művében a következőket mondja: "a mongol dzajagatai tengri War von Anfang her ein persönliches menschenanliches Wesen gewesen."

Szumirok és ural-altáji népek sorsképzete

A sorsmeghatározással kapcsolatban joggal merül föl a kérdés, milyen jellegű a sors képzete szumiroknál és ural-altáji népeknél? Olyan-é, mint az árjáknál, ahol semmi összefüggés

nem áll fönn a sorsfogalom és az égisten között, és az Asha, Rita (sors) *személytelen fogalom*? Vagy hasonló-e a görög Moirához, amely néha Zeüsszal azonosítatik, többször azonban Zeusz fölött áll és szintén személytelen? A szumir-ural-altáji sorsképzet egyikhez sem hasonlít, kapcsolata az éggel nyilvánvaló és az égisten személyi ténykedése. Tehát *dekretális jellegű és személyi működés eredménye*. Nem áll az égisten fölött, ez utóbbi nincs alávetve kényszerű döntéseknek. Ez az eredeti, ősi szumir-ural-altáji sorsképzet, annyira áttetsző, hogy nem is igényel bővebb magyarázatot. Eredménye a szumir sorstáblák, Numi Tarem nagy égi könyve, stb.

A helyzetet némileg az komplikálja, hogy a késői asszír-babiloni szövegekben néha a sima *e* mint birtokos jelző előtt a dingir determinatívum áll. Tehát az a látszat, mintha csak az isteni eredetet akarja kifejezni, de bárhogy is álljon a késői megistenítés kérdése, ez nem ősi szumir felfogás és a Gudea A. cil. 1. l. v.-nek határozottan ellene mond.

Megváltoztatható-e a kimondott, vagy feljegyzett sors?

A szorosabb értelemben vett ural-altáji népeknél nem, a szumiroknál csak az esetben, ha a király (a lu-gal – nagy ember) a későbbi megistenítés során az isten helyett határozza meg a sorsot. Hiába dicsekszik Enkidu, a Gilgames barátja, hogy “én valóban hatalmas vagyok, én megváltoztatom a sorsot”. Kevés idő múlva utoléri a halál. És Gilgames hiába hajszolja az örökéletet, annak birtokába sohasem léphet, és csak általunk nem ismert különös isteni kedvezés folytán nyeri el az egyik alvilági bírói tisztséget. Ellenben az isten helyett cselekvő megistenített királyok közül a következőkről olvasunk ilyeneket: A 3. uri dinasztiahoz tartozó *Ur-Engur*-ról ezt mondja egyik himnusza: “Király vagy te, ahol te meghatározod a sorsot, ugyanott határozzák meg a nagy istenek is.” A 42. s. pedig így szól: “Ur engur határozd meg a sorsot!” Egy tulajdonnév: En-namad, Sulgi jelent mint: A sors ura Sulgi Isten (egy uri király Kr.e. c. 2000 körül). A Lugal-nem-tar-ri (CT. I. 12. Obv. II. 8. s.) valószínűleg így fordítandó: “A király sorsmeghatározó.” De a halál szükségességét és bekövetkeztét a sorsmeghatározó király sem tudja a saját életéből kiküszöbölni. Ez percnyi pontossággal kihez-kihez beköszönt. Még ha sorsmeghatározó király is az illető.

1) Az első módja az *asztrológia*. Ez az emberi életre alkalmazott ókori keleti asztronómia. Bárhogyan is rejtegeti igazi arcát, nem titkolhatja el, hogy alkalmazott pontatlan csillagvizsgálat, amely mágikus fogások tömkelegét veszi igénybe. Be nem vallott célja, az istenek akaratát irányítani. Szumir találmány. Az égitestek járásából, fényéből, konstellációjából kellett leolvasni az emberi sorsot, népek történetét, hadi vállalkozások sikerét vagy sikertelenségét. Ez volt "az ég írása" (asszír-babiloni *sitir same*), s mint ilyen a sors megtudakolásának a legelőkelőbb módja is.

Az altáji népek sorából a mongolok ismerik fel a legpontosabban az égisten akaratát, a küldött égi jelekből. A mongol krónikák telve vannak ilyen jelekkel. Holmberg-Harva példákat is közöl erre vonatkozólag. A jelek, meteorok, üstökösök, viharok voltak, vagy éhségperiódusok, és más csodás események. Mi példák helyett csak Dzsingiz khánnak egy axiómáját idézzük itten, mely így szól: "a legnagyobb szerencse, mellyel semmi sem hasonlítható össze, az ország uralkodójára nézve az, hogy ha kegyében van az örök egeknek."

2) A sorsmegtudakolás másik módja az állatominákból való kiolvasás volt. E mód is hihetőleg a szumir találékonyságra vihető vissza. Bár nincsenek gyakorlásáról már a történeti kor kezdetétől írásos feljegyzések. Mindenfajta állat bekerülhetett a jósállatok közé, ám mégis különösen azok szerepeltek ilyeneként, amelyek az ember közelebbi látókörébe kerültek, a medve, ez a középázsiai és észak-szibériai rettegett vadállat, és a madárvilág. Az állatomináknál fontos volt az állatok színe, száma, hangja, madárfélénél a repülés iránya és gyorsasága, négylábúaknál pedig az állat ereje és ragadozó természete.

A szumirok babiloni beköltözése a medvét hamar kivonta látókörükből, de annál inkább előtérbe kerültek a madárfélék. A holló, a bagoly, a sólyom, a sas, a legkedveltebb jósmadarrakká lépnek elő és mindennapos tárgyai lesznek a mantikának. A fecskének pedig írásmódja is (nam) sorsot jelent. Az altáji ágnál és az obiugoroknál favorizáltabbak, mint jósállatok, a madarak, kiváltképpen a holló, az uhu, a hattyú, a kakukk, sólyom, a lúd stb. ... a finn népek állatkultusza mintha inkább a négylábúakat, a medvét, a rénszarvast helyezné előtérbe. Lényegtelen különbség.

Ősi magyar címerekben gyakran látni mesebeli madáralakokat, griffet, turult, kétfejű sast, de gyakori a közönséges madár is, mint pl. a bagoly, a sólyom stb., ez állatok szerepeltetése címerekben csakis a kibontakozó, de egyelőre még ismeretlen sorsfogalommal kapcsolatban érthető meg. Hollós előnevet visel a magyarok egyik legnagyobb királya. I. Mátyás, s a raboskodó fia sorsán aggódó anyai szív is, a költő szerint, az ablakpogásban a "Hunyadi paizsán ülő"-höz hasonló, élő, hírhozó hollóra gondol először...

A szumir mantikában nagy teret foglal el a *májominák* száma. Ha valaki összeszámolná őket, alighanem többet tennének ki, mint az összes irodalmi műfajok együttvéve. A májominák, mint lélekszék hely jut az előkelő szerephez. A juhmáj szolgált e célra. Az ural-altáji népeknél hasonló eljárást nem találunk.

4) Nincs parallelje az ún. serleg jóslásnak sem, amely ha szumir találmány, nálunk is nagyon ritka. Egy serlegbe vizet és olajat öntenek és a kettő egymáshoz való viszonya adja a kedvezőtlen előjeleket.

A magyar nyílvetés, vagy nyílhúzás ősi eredete

A nyíl sohasem jelent sorsot, hanem csak a sors megtudakolásának egyik módja volt, éppen, mint az előbbi. Két vállfaját gyakorolták eleink, nevezetesen vagy ellőtték, ez volt a nyílvetés, vagy urnába tették bele és ott más nyílvesszőkkel összekeverték és úgy kellett belőle húzni. Ez volt a nyílhúzás. Régi nyelvünkben mindkét használatra van példa. A nyílvétést egyébként földbirtokmérő egységnek is használták, így állott elő a nyílas, ameddig a nyíl repült és azon belül is nyílhúzással állapították meg kinek-kinek a helyét. A nyílasok még ma is megvannak. Különösen a jobbágy-földeket jelölték ki ily módon. Az én szülőfalumban egy kaszáló rétnek a neve: Jobbágy-nyíl, amiből aztán a népi nyelvjárás Jobbágynyílt faragott. Egyébként nem magyar különlegesség, a kun mondában szó van róluk, de a Kalevala 3,366 s. is szól Väjnämöjnen bűvös nyílairól, melyek maguktól kijárnak az erdőbe vadászni. Ezenkívül más mitológiákban is föltalálhatók. Ezékiel próféta 21, 31, v. pedig II. Nabukodonezar újbabilóniai királyról írja a következőket: "Megáll a babiloni király az utak kezdetén, a két

út fejénél, hogy jövendőt láttasson: összevegyíti a nyílakat, megkérdezi a terafimot, megnézi a májat.” Ez újbabiloni királyról tudva van, hogy (megkérdezi) nagyon hajszolta intézkedéseiben, eljárás módjában az archaikusat, a régimódit, tehát éppen nem lehetetlen, hogy itt is valami régi szumir szokást elevenített fel, ha valóban így állna az eset, úgy valószínű, hogy szumirok és az ugorok még a vadászó és halászó életmódból mentették meg a drága relikviát. E feltevés mellett egyéb argumentumok is szólnak. Nézzünk szemébe ez argumentumoknak!

a) A magyarok isten-nyíláról beszélnek, mely a mennykő. Tehát az égistenre ruházzák rá legfőbb fegyverüket. Munkácsi a vogul égistenről mondja: “Numi Tarem atya jár az égen, a mennydörgés zajával: az ő nyíla, éke és hajtó köve a mennykő” (VNGY.I.k. CCL. XXXIX 1.). Meggyőző példákat idéz az istennyíla és a mennykő azonossága mellett. Egy Patkanov közölte irtyszi osztják hőseinekől idézi a következő részletet: az égyatyához emelkedett hősök “kőnyílakat lövöldöznek alá ellenségeikre”, nyilván villámok képében (II. 39. 1.).

Kövel vívott harcokkal már találkoztunk a szumir mitológiában is, pl. a Kur ellen kirobbant Enki harca, vagy a hősi tett, mellyel Njnurta, az Enlil fia megfékezi az őshegységben a Labbu démont, s végül meghatározza pártállásuk szerint a kövek sorsát. Igaz, hogy itt nincs villámokról és mennykőről szó, viszont az is igaz, hogy a kövek nyílak helyét pótolják.

b) Néhány ural-altáji nyelv, mely látszólag ősbibb állapotot tükröz, megőrizte a mennydörgés isten “nyíl” fegyverét a villámmal kapcsolatban. Így a burját, az osztják és a vogul.

c) A szumirban a villám egyik elnevezése I. *gir* (ES) *mer* – tör, de villám is. Tehát az égisten fegyverzete a villám, mint tör. Úgy látszik, hogy a szumirok és ural-altáji népek képzelőereje e kérdésben különbözőképpen érvényesült, mert pl. a jakutok Ulu-Tojon – Nagy-Úr, vagy Syga-Tojon-nak nevezik és a villámot mint fejszét adják a kezébe.

Az obiugorok halott jóslatása

Az obiugoroknál még ma is szokásban van, mielőtt a halottat elföldelik, kérdezni tőle a hátramaradottak jövendő sorsát. Ez vidékenként különböző módokon történik. Karjalainen ez

eljárást “das Losen bei der Leiche”-nek nevezi (RJV. I. Bd. 102 kl). Pl. az Irtys-osztjások ráteszik a koporsó födelét a halottra, de nem szegezik le, a fedél alól a halottra ráhelyezett gyapjú fonalak végei szabadon lógnak ki. A legöregebb jelenlevő erre megfogja a fejes oldal középső fonalat és húzza ki a koporsóból, ha a fonal elszakad, ez jele annak, hogy a házbeliek közül valaki még ugyanaz évben meghal. Sok helyen a koporsó megemelése által történik a jósolgatás. Közben különböző kérdéseket intéznek hozzá. Ha a koporsó nehéz, kedvezőtlen, ha könnyű, kedvező a jel. Valóban primitív jövődö megtudakolási mód, hiszen még csak nem is az elhalt lelkét fogja valla-tóra, hanem a halott testét és lelkét együttesen, amint fekszik a koporsóban.

A szumiroknál ilyen példa történeti feljegyzésekben nem olvasható, sem a szellemi hagyatékukba lépő sémi-babiloniak hasonló eljárásmódra nem szolgáltatnak példát. Ezért az obi-ugorok idevonatkozó hitképzete igen ősi lehet.

A sors beteljesülése a halál

Sors és halál a szumir vallásban azonos fogalmak. Nyilván ugyanaz volt a helyzet a többi ural-altáji mitológiában is. Sem a szumir Adapanak, sem Ádámnak nem sikerül birtokába jutnia az örökélet csodaszerének és Gilgames is hiába hajszolja azt. Az élet vége a halál és ebbe bele kell nyugodnia mindenkinek. Idézzünk itt néhány asszir-babiloni kifejezést, amelyekből határozottan kitűnik, hogy halál és sors azonos fogalmak. Azért nem idézzünk szumir terminusokat, mert ilyenek nem maradtak fenn. De megnyugodhatunk: a sémi-babiloniak hív tanítványoknak és átadóknak bizonyultak. A halál napja a “sors napja” és meghalni — az ember kiszabott rendelésének beteljesedni. Ilyenek még: *an a simti alaku* — szószerint: a sorsra elmenni meghalni; *Cubatu urum simti-su* — sorsának útját megragadni — meghalni. *Enkidu illikma ana simatu amelutam* — Enkidu elment az emberek sorsára — meghalt...

Aktív és passzív küzdelem a sors ellen

1) Első módja volna a sikeres küzdelemnek, ha a halandó ember valamiképpen birtokába jutna az örökéletnek. De hiába hajszolják szumirok és ural-altáji népek, az emberi élet vége mindig a halál, e fölött nem lehet diadalmaskodni.

2) A sors táblákat is jól őrzi az égisten. Egyszer ugyan elrabolja a *Zu* viharhadár Enliltől, de Lugalbanda, Uruk legendás királya visszaszerzi azt. Érte megistenítés lesz a fizetség. A mongol égistent, vagy Numi Taremet hasonló veszedelem nem környékezi.

3) Láttuk, hogy a sors ellen való küzdelemnek egyik módja a név megváltoztatása. Világszerte gyakorolt jelenség. De forrásaink itt meglehetősen cserben hagynak. Pl. nem tudjuk, hogy a szumir és altáji török-mongol hun fejedelmeknek mi volt az előző nevük, mert, hogy nem hívták őket pl. Ur d. Bau-nak stb., a Bau istennő kutyájának, egészen világos. Csak IV. Tiglath-pilézer asszir királyról jegyzi fel az ÓSz. (Kir.k.) másik nevét Phul formában. Szumir-ural-altáji hatás az emberi művelődés történetre, hogy azóta az uralkodók mindig más nevek alatt lépnek trónra, mint amilyen neveket előbb viseltek.

4) A sors ellen folytatott hadakozásnak egyik módja volt a sámáni bűvészet. A sámáni bűvészfogásokat t.i. nemcsak exorcizmusra, megrontásra, hanem vágyak kielégítésére is igénybe lehetett venni. Haragos szomszéddal kibékülni, kedvező álmoképeket látni, szilárd alapzatú házat építeni, szerelmi álmódásokat nyélbeütni, asszonyi meddőséget megszüntetni, mind-mind sámáni feladat volt, a sors rendelése ellen.

5) A sors-leküzdés sikeresebb módozatának mégis az kínálkozott, mikor maguk a dei super nyújtott segédelmet a sors megváltoztatásáért vívott harcban. Ezért a királyokat, papfejedelmeket földi fiaikul, helyetteseikül fogadták, illetve szívesen fogadták, hogy a királyok, patesik ilyen értelemben terjesszék ki rokonságukat. I. Eannatu és Entemena, a 3. évezred első felének szumir uralkodói azzal kérkedtek, hogy Ninharsak istennő táplálta őket. A lagasi Guden pedig így dicsekszik: "Nincs nékem anyám, te (Gatumdug) vagy az én anyám." A szumiroktól átmegy e titulus az egész ókori kelet szellemi örökségébe és egyformán használják sémi-babiloniak, asszirok és egyiptomiak. Mint láttuk, a fiúság vagy helyettség révén nem egy közülük az isten helyett sorsmeghatározói szerepet tölt be. Ámde nem az égisten helyett, hanem a már megszervezett istenpanteon nevében. Az éggel való kapcsolat a mongoloknál maradt fenn a legtisztább eredetiségében, egy mongol mese szerint a Sjanbi törzs hatalmának a megalapítója. Tanshikai úgy

jött a világra, hogy az égből jégeső hullott és abból egy jég szem az anya ajkára esett és ettől megtermékenyült. A mongolok őse pedig úgy született meg, hogy egy fénysugár megtermékenyítette az anyát. Dzsingiz khánról is több mese beszél el, hogy "szűz"-től született, atyja pedig a materiális ég. De Numi Tarem is "atya" appozícióval van ellátva, ami azt jelenti, hogy az *idem khólesz* is fia neki. Itt kell emlékeztetnünk arra a tényre is, hogy a vogul-osztják *nájer* – fejedelem, a szumir *nimgir* – u.az, amely szó aztán meghonosodott a sémibabilonban is azonos jelentéssel. Tehát a fejedelem is ily értelemben a Numi Tarem fia. A kínai mitológiában az egykori császár "az ég fia" jelzést viseli, a japán Shinto szerint pedig a Nikado szintén "az ég fia".

Saanang Ssetsen krónikája Dzsingiz khánról elbeszéli, hogy mikor "ez az oroszán az emberek közt megjelent a földön" a sors kedvezéséből, a kék, az örök ég határozatából jelent meg. Ugyanő mondja, hogy mikor a mongol uralkodók kihirdetik törvényeiket, azok hitelességét fokozandó hozzáteszik: "az örök ég határozatából". A keresztyén monárhák is "Isten kegyelméből" gyakorolják hatalmukat. Nyilvánvaló, hogy ez volt kezdetben az egész ural-altáji nyelvcsalád és a szumirok közös hite is a királyok és a közönséges halandóknak az antropomorfizált ég-istenhez, ill. az általa elrendelt sorshoz való viszonyáról.

6) Néha az égisten helyébe a város, illetve a főváros helyi istene lép, mint pl. Lagasban Ningirsu, Babilonban pedig Amar-Ur – a napbika, akiből Márduk, a kora tavaszi napisten lett. Az első Gudeanál, a második Hammurabinál játszik főszerepet, különben Hammurabinál kora óta az istenpanteon királya is lesz.

7) A sors elleni harc heveségét, elkeseredettségét mutatja az utolsó hitmozzanat, mely szerint mindenkinek van egy jó és egy rossz szelleme, aki elkíséri bölcsőtől a koporsóig. A mongolok ezt nevezik *Dzajagatsi*-nak, sorsintéző szellemnek, aki megvédi az illetőt minden veszélytől. Vigyáz egészségére és védelmezi, ami az övé. Az altáji tatárok hite szerint egy *Jajutsi* őrzi az embert, és egy *Körmög* (gonosz szellem) is kíséri. Az előbbi segíti, gyámolítja, támogatja az embert, az utóbbi ártani igyekszik neki. A Jajutsi az égi Jajutsitól veszi utasításait, és a 3. égrétegen fekvő csodás tejes tóból hozza az életerőt. A jó

démon az ember jó cselekedeteit jegyzi fel, az utóbbi a rosszat. A kézirat feljegyzést tartalmazó rész nem lehet eredeti, mert még a szumirok is nélkülözték akkoriban az írást, mennyire inkább a többiek? Egyébként más kifogás ellene nem emelhető. Hogy a védő és az ártó egyéni démon képzete a szumir mitológiában is ismert volt, az a tény igazolja, hogy *Ismi-karab* és *Lagama* kísérik be a halott lelkét az alvilágba. Sajnos, egyiknek a neve sem szumir. Az első, a védő démon, neve: kérést meghallgató; a 2. neve: a kíméletlen.

Íme ily módokon és ily eszközökkel folyt a küzdelem a fatum, a moira ellen.

*A szumir és ural-altáji népek égistenének
büntető és bosszúálló tulajdonsága*

Az égistennek e tulajdonsága antropomorf természetével, erkölcsi tisztaságával, és sorsmeghatározói tevékenységgel függ össze.

1) Mihelyt az ég antropomorfizáltatik, azonnal emberi tulajdonságokat ölt magára, tehát éppúgy megsérthető, megharagítható, mint a földi ember. Ha a közönséges halandó jó viszonyban akar vele élni, akkor meg kell őt engesztelni. A kiengesztelésnek pedig legjobb módja volt, az imával nyomatékosított bőséges áldozat. Nem kétséges, hogy a szumirok és ural-altáji népek már az ősközösség idején antropomorfizálták az eget, mert az egyenlő elnevezések, az egyező tulajdonságok, az égi lakberendezés és udvartartás azonos módja különben nem volna magyarázható. A szumirok u.i. már a történeti kor kezdetén ilyen istent vittek magukkal.

2) Szumirok és ural-altáji népek egyaránt vallották az ég fizikai tisztaságát, ami tündöklő kék színével, illetőleg a kék-színű lapolauzi kőhöz való feltűnő hasonlatosságában tükröződik. A fizikai tisztaság pedig szükségszerűen hozza magával az erkölcsi tisztaság fogalmát is. Ez már a legprimitívebb kulturfokon is így van. Pl. a tungus nőnek havi vérzés idején tilos felnézni az égre, mert ez annak a megtisztátalanítását jelentette volna. Egy nagyon elterjedt kozmogonikus mese szerint a felhők hajdan egész alacsonyan lebegtek, de miután az

emberek bepiszkolták őket, feljebb húzódtak. Egy másik altáji szöveg szerint a villám is olyan helyekre csap bele, ahol a rossz és a gonosz rejtőzködik. Az ég tisztaságának a hitét Holmberg-Harva, nagyon réginek mondja (great antiquity).

3) *Peano Carpini* – írja krónikájában, hogy a mongolok égistene “bosszúálló” isten, büntető hatalom. E tulajdonsága nyilvánvalóan sorsmeghatározó működésével is kapcsolatos. Nem tanácsos halandó embernek azzal szembeszállni, amit az égisten egyszer elhatároz. Az ég mindent lát, ezért semmi sem vonható ki ítélete alól. A mongolok még ma is így esküsznek: “Az ég tudja meg, az ég ítélje meg!” Ez ítélet azonban nem túlvilági, hanem már a földi életben beteljesedik. Nyomon kíséri a bűnt. Az égisten nem személyválogató, gazdag vagy szegény, herceg vagy paraszt, egyformán az ítélet alá esik, és alóla nincs menekvés.

A tunguzok, szamojédok és a jenisszei osztjások égistene a magas égben lakván, ily távolságból nem törődik az emberek ügyeivel. Ezért nem is kell tőle félni. A jakutok égistene is hasonló. Egy jakut mese szerint az égisten így szól a halandó emberekhez: “mikor letettem őket a földre, nem mondtam nekik, hogy jöjjenek vissza. Ha gyarapodnak, hát hadd gyarapodjanak, ha pedig meghalnak, hát hadd haljanak meg. De e népeknél is található más kozmoetikus anyag is.

4) A szumiroknál is An olyan messze lakik a 7. égben, hogy nem ér rá ily távolságból az emberek dolgaiba beleavatkozni. Egyedüli kivétel az Adapa esete. Az An helyébe lépő Enlil harcosszerű természet, aki szavával (inim, enem) az eget és a földet megrázza. Városokat, országokat tesz tönkre egyik himnusz szerint. Olyan harcosszerű természet, hogy a panteon többi tagjának kell őt lecsendesíteni. Szumir örökség az ókori kelet szellemi és vallási életében, hogy csak a földi életet tartja kívánatosnak, a túlvilági élettől pedig egyenesen fél. A kozmikus világ-részeket képviselő istenekkel szemben a szumir vallásos érzés nem fukarkodik “az atya” jelzővel és az ég tisztaságához mért emberi bűnösség leírása az ószövegségi bűnbánati zsoltárookra emlékeztető vallomások terminológiájával történik. Természetesen sokkal részletezőbb, színesebb és gazdagabb, mint bármelyik ural-altáji nyelv és vallásé. Jele ez annak, hogy e ponton a szumir-ural-altáji közös örökség termékenyítette meg az emberiség és a Biblia vallási fejlődését is.

*Politeizmus, vagy monoteizmus volt-e
az ősmagyarok vallása?*

Középkori bizánci íróknak, különösen Teofilaktosz Simokattanak a török népekről adott leírásai révén elharapódzott régebbi történetíróink között és Ipolyinál az a tévhit, hogy pogány eleink "egyistenhívők" (monoteisták) voltak. Természetesen ilyenről szó sincs és nem is lehet. Volentes-nolentes bele kell nyugodnunk abba a rideg valóságba, hogy pogány őseink igenis "többistenhívők" (politeisták) voltak, mint rokonaink, az ural-altáji népek és a szumirok. E mű nyelvi összefüggései és folklorisztikus adatai mindenkit meggyőzhetnek róla.

Teofilaktosz Simokatta nyilatkozata a török népekről, amelyek között ott vannak eleink is, így hangzik: "rendkívüli módon tisztelik a tüzet, valamint a levegő és víz is tiszteletük tárgyai, s a földnek himnuszokat zengedeznek..., de csak azt imádják, istennek csak azt nevezik, aki az eget és a földet alkotta", stb. A hírneves bizánci író itt nyilván félreértett valamit, talán összezavarta őseink kiemelkedő égkultuszát alsóbbrendű szellemek tiszteletével.

Hazai középkori krónikáink, valamint a külföldi krónikák nem erősítik meg Teofilaktosz Simokatta leírását az ősmagyarok vallásáról, sőt éppen úgy szólnak róla, mint utálatos bálványimádásról, babonáról elvetendő politeizmusról. Ha eleink valóban monoteisták lettek volna, akkor nem lett volna szükség rá, hogy a keresztyénség "tűzzel-vassal" terjesztessék, lehetett volna találni közös érintkezési pontokat, melyek a keresztyén misszió munkáját éppúgy megkönnyítették volna, mint egykor Pál apostol munkáját az atheni areopagon az athéniek "ismeretlen isten" képze (Csel. k. 1. v.). De monoteizmus esetén nem volnának érthetők a pogány magyarok lázadásai, Koppány és Vata vezetése alatt, sem első királyaink szigorú intézkedései. És a legkevésbé volna megmagyarázható az a szellemi és vallási háttér, amelyből ez az állítólagos monoteizmus kisarjadt volna, hisz az antik világnak a 3 ismert monoteizmuson kívül tiszta és tartós monoteizmusa sincs, annál kevésbé lehet ilyenről beszélni szumiroknál és ural-altáji népeknél.

Teofilaktosz Simokatta ugyanazt a hibát követi el a török népekről, amit Plano Carpini, Rubruquis, és az arab historikus a mongolokról elkövettek, mikor azt írják róluk,

hogy monoteisták. Plano Carpini szerint "a mongolok hisznek egy istenben, akit úgy tekintenek, mint minden látható és láthatatlan dolog teremtőjét." Rubruquis azt közli róla, hogy a mongolok bálványképeket készítenek róla a maguk számára. Az arab történetírók Dzsingisz khán rendeletére hivatkoznak, amelyben kötelezővé teszi a nagy khánság minden alattvalójának, hogy "az egy istent" tiszteljék. Az "egyisten" neve mongolul Tengrim, ugyanaz, mint a szumir dingit, a török-tatár nyelvekben pedig Tengerc, Tängere, Tangara, ahogy némely nyelvekben, mint pl. a kalmükben, burjátban stb. A vogul osztjában a Tarem-Turem eget és égistent is jelöl. Holmberg-Harva itt is párzi, majd keresztyén hatásra gondol, holott legfeljebb csak annyi lehet a valóság, hogy ezek élenként, de nem teremtőleg hatottak a már meglévő kész képzetre. Nem győzzük elégszer ismételni, hogy a "meglelkesített ég" eleitől fogva kivételes helyet foglalt el szumirok és ural-altáji népek ősvallásában. Tehát a Teofilaktosz Simokatta által félretett ősmagyar állítólagos "egy isten" jelzés is csak őrá vonatkozhatik.

Néha az ég *jelek* által adja tudtára a földi vezetőknek, a népeknek és országoknak, hogy nem helyesen cselekszenek. A mongol krónikák idevonatkozólag a következő adatokat közlik: Hogan-khán kínai követeket tartott fogságban és csak akkor helyezte őket szabadlábra és kötött békét uralkodójukkal, mikor az ég hosszantartó, heves viharokkal megmutatta, hogy nincs megelégedve e zsarnok kormányzásmóddal. A Kr.u. 15. században történt, hogy a mongolok elfogták a kínai császárt és hosszú, nehéz munkára fogták be, mindaddig, míg egyszer a császári serleg, melyből ivott, bíborfényt kapott. Ekkor aztán teljes tiszteletadással visszaküldték Kínába, mert a bíborfényben az égisten akaratát ismerték föl. Különösen a nép vezetőinek kell magukat az utasításhoz tartaniuk. Ezt mondja Dzsingisz khán erkölcsi maximája is, a következőket írván: "A legnagyobb boldogság, mellyel semmi sem hasonlítható össze, az, hogy valamely ország uralkodója benne legyen az örökkévaló ég kegyeiben."

A szumirok előtt is igen fontos követelmény volt magukat az égisten akaratához igazítaniuk. E célból akaratát próbálták kiolvasni minden égi jelből. Nap, hold, csillagok, meteorok, üstökösök, viharok, fergegek, felhők, szélvész, ára-

dások, termékenység elmaradása, éhségperiódusok, mennydörgés, stb. szolgáltak ez akarat kijelentő eszközeül, s örökös aggodalomban volt az, aki nem e legfőbb és legősibb isten óhaja, parancsa, akarata szerint élt. A szumirok nagyszerűen tudtak az ég titkos könyvéből olvasni. A vázlatosan felsorolt jelenségek voltak "az ég írása" az asszír-babiloni *sitir samo*. Az előjelek (omina), amelyekből hivatásos papi rendek csalhatatlanul ki tudták olvasni az égisten sorsdöntő akaratát. Ezekkel az asztrológia foglalkozik, egy pseudo-asztronómia, mely az egyes emberek, a népek, országok sorsára vonatkoztatott hamis csillagászati tudományé. Kitalálói és művészi alkalmazói kétségtelenül a szumirok voltak, mert, ha a sémi és indogermán népek életében játszik is szerepet, az előjeltan és a jövőmondás, az mind ókori keleti hatás, amelynél a szumirok a döntő tényező. Az égi előjelek anyagát egy 66 táblára írott "Mikor Anu és Enlil" címet viselő könyv őrizte meg számunkra.

Az égisten "teremtő, életadó" működése

Ha szumiroknál és ural-altáji népeknél az égisten volt a summus deus, akkor nemcsak az élet tartama, hanem tartalma is tőle függött. Ő írta be az égi sorskönyvbe az illető életében végbemenő eseményeket is.

A szumir mitológiában az égi istenek An és Enlil, vagy Nunhl. Az Adapa mítosz szerint Enki (Ea) An elibe küldi felelősségrevonás céljából az ősembert, nyilván azért, mert ő teremtette és így neki tartozik hibájáért felelősséggel. Ámde Enlil legyőzvé An-t már a prehistorikus korban magához ragadja az uralmat és ő lett a szumir legfőbb isten. Enlil lesz a sorsmeghatározó és életadó isten is. A teremtett első ember is az ő nevét viseli: Lulla, aminek a szumirban Lu-lill felel meg, nyilván ebből is van összevonva. Enliltől Mardukra száll át a legfőbb isteni méltóság és az Enuma elis eposz már őt ünnepli Demiurgoszként. De ezekről bővebben majd az *Egyező Világkép*-ről szóló, ill. című főparagrafusban esik szó.

Az altáji népek között igen elterjedt a hit, hogy ég és föld egy istenpár. Éspedig az ég a hímnemű, a föld a nőnemű principium. Az ég az atya, a föld az anya. Helyesen mondja Holmberg-Harva, hogy e primitív koncepció a természet folyásából van véve. Így alakul ki a hit, hogy az ég a dolgokba a lelket, az

életet adja, a föld pedig a testet. Az ég nemző működéséről, teremtői hatalmáról az altáji népeknek gazdag kozmogénikus anyaguk van. Pl. a jakutok azt hiszik, hogy valamely gyermeknek a lelke madár alakban száll alá az anya testébe. Egy mongol mese szerint valamelyik ős lelke úgy is származott át az anyába, hogy a napsugár termékenyítette meg őt. Dzsingiz khán pedig úgy ünneplik a mesék, mint aki "szűz"-től született, és az ég az atyja.

Az ég e teremtői hatalma jelzőkben is kifejezésre jut neve mellett. A jakutok *Ajy-tangara*-nak nevezik (teremtő isten?), a csuvaszok *Suratan-tura*-nak (születést adó ég). Holmberg-Harva így nyilatkozik az ég teremtő-életadó működéséről: Bizonyos, hogy a középázsiai népek hite az ég teremtő hatalmáról ősrégi (extremely old.). A jenízei osztjások ezt úgy fejezik ki: az ég megadja, aláküldi, lebecsájtja, amire a földnek szüksége van. A tungus, Buga, vagy Savoki szintén minden jónak adományozója.

A finn-ugor népeknél hasonló a helyzet. Bár a szamojedek és az északi osztjások azt vallják, hogy az égisten messzebb lakik a földtől, semhogy az emberekkel törődhetnék, mégis elterjedt a hit az egész urali ágznál, hogy az égisten még állatokat is küld az égből. Egy vogul ima így könyörög Numi Taremhez: "Küldj alá halat a tóba, és vadat az erdőbe." A vogulok és osztjások égistene Numi Tarem a hetedik égben lakik, palotája aranytól és ezüsttől ékes, Numi Taremnek 7 fia van, egy csomó segítő szelleme, akik közül némely szárnyas lény. Numi Tarem úgy él a hetedik égben lévő palotájában, mint egy gazdag vogul és osztják úr, akinck mérhetetlen hatalma van.

A Volga-finneknél, akik egészen a földművelésre adták magukat, még kirívóbb az égisten teremtői és életadói hatalmának hangsúlyozása, mint a többieknél. Hisz nekik minden nap volt alkalmuk meggyőződni róla, hogy az ember élete, a föld termékenysége mennyire függ az időjárástól, az égtől. Ezért nevezik a votjások pl. az ő Inmarjukat, égistenüket "teremtő és tápláló" istennek. A mordvinok is hasonlóképpen nevezik. A cseremiszek hite szerint ő védi és termékenyíti meg a mezőket, zöldelteti ki a legelőket és szaporítja meg a barmot. Az áldozati imádságokban úgy jelenik meg, mint az egész világot uraló istenség, istenek csoportjától kísérve.

Magyar népünk is gyakran emlegeti "a teremtő Istent". Ez nem lehet csak keresztyén bibliai hatás, valószínűleg jóval korábbi gyökerekből táplálkozik, visszamegy esetleg a sumir-ural-altáji ősközösség koráig.

Az égisten tiszteleti módja

Erről külön kell megemlékeznünk. Az égisten lakóhelye sumiroknál és ural-altáji népeknél egyaránt a legfelső égréteg volt. Ahol hét rétegűnek képzelték az eget, ott a hetedik rétegben, ahol idegen hatás eredményeképpen 7-nél több rétegűnek, ott is mindig a legfelső rétegben. Mivel pedig sumirok és ural-altáji népek egyformán kozmikus hegynak hitték és látták az eget, tiszteleti helyeit is úgy választották meg, hogy az magaslatra essék. Ahol ilyen nem volt, mint az alluviális talajú, sík Délbabilonban, a sumirok későbbi hazájában, ott mesterséges feltöltésről kellett gondoskodni. Így épült rá egy terraszszerű dombra az első sumir Enlil templom, minden további templomépítménynek az ősmintaképe, mely az *e-kur* (hegyháza) nevet nyerte. Az Enlil égisten tisztelete tehát tovább virágzott, a legyőzött An-é ellenben erősen háttérbe szorult. Megtartotta ugyan helyét az istenfelsorolásokban, de már csak mint egy végleg letűnt múlt díszes emléke.

1) Altáji és urali népek égtiszteleti helyei egyaránt dombok, halmok, magas hegyek voltak, azon hitben, hogy így biztosabban feljut az áldozat lelkes része az égbe. Adataink vannak az áldozati helyek ilyen megválasztásáról a mongolok, a finnek, lappok, szamojédok, az obiugorok és magyarok kultusza köréből. Nem kétséges, hogy az itt fel nem soroltaknál is ez volt a helyzet. Mind a sumir *e-kur* kicsinyített mintázatai. A részben hegyes őshaza szuggerálja a sumirokat és ural-altáji népeket erre a tiszteletmódra.

2) Az áldozati állatnak fehér színűnek kellett lennie, mert az ég fényes és tiszta. Ha semmiképpen nem volt kéznél ilyen állat, akkor szerezni kellett bárhonnán. Ha ez is nehézségbe ütközött, akkor úgy jártak el, mint az osztjákok, le kellett fedni az áldozati állat hátát fehér lepellel.

3) Az égisten áldozati fájának is levelesnek, fehérszínűnek kellett lennie, ellentétben a boggyótermő sötét fákkal. A jakutok úgy járnak el ily esetekben, hogy az áldozati állat elibe

fokozatosan emelkedő leveles ágakat szűrnak a földbe, reájuk madár figurákat helyeznek, az ágak jelzik az ég rétegeinek a számát, a madarak pedig a módot, ahogyan az áldozat felszáll. A dolganok azonos módon járnak el.

4) Az égistennek szóló áldozatokat – tekintettel az ég ragyogó, tündöklő, kék színére – mindig a fény, a világosság örök forrása felé fordulva kellett bemutatni. Tehát a szumirok és ural-altáji népek kibkája egyaránt kelet volt.

5) Az égistenről nem készültek bálványképek. A szamojédok pl. azt sem tudták, hogy mi módon volna készítenő.

6) Északszibéria népei áldozatokkal nem tisztelik, azt hívén róla, hogy az ég legfelső rétegében lakik, s távol tartja magát az emberek ügyeitől. Kivételt képeznek az urali törzsek (vogulok, osztjákok és szamojédok).

7) Az égistennek a legértékesebb áldozati állatokat ajánlották fel szumirok és ural-altáji népek egyaránt. De itt koránt sincs egyezés. Ami nem is lényeges. Ahol a bika, meg az ökör és a juh voltak a favorit állatok, mint a szumiroknál, ott ezeket – ahol a ló, mint az altájiaknál és az obiugoroknál, ott a lovat – ahol pedig a rénszarvas, ott ez állatot áldozták föl az égistennek. Vitás, hogy az obiugorok ismerték-e a lóáldozatot, de a ló tartásra vonatkozó közös terminusok használata mind a három nyelvben *Numi Tarem* ménese. A Világgyűlölő fejedelem táltos lova, mellyel körülutazza a világot, bizonyoság reá, hogy igenis ismerték és ősidők óta gyakorolták a lóáldozatot.

Idegenek előtt is ismert volt a pogány-magyarok fehérló-áldozata.

EGYEZŐ FÖLDKULTUSZ

*A megjelkesített föld, illetőleg földisten
szumir-ural-altáji egyező elnevezései és állandó jelzői*

1) Ha az ég magasan fekvő, akkor a föld alantfekvő és alacsony. Az ég magasan fekvőségét, mint láttuk, az an és a num, nim gyök fejezi ki, a föld alantfekvőségét pedig a ki gyök adja vissza. Az an asszir-babiloni egyenértéke *elu* a ki-é saplu. A szövegekben adverbialis alakjaik *an-ta*, *ki-ta*-nak hangzanak és sémi-babiloniul mindig *elis u saplis* (fent és alant) fordítottatnak. Semmi sem jellemzőbb az őállapotra nézve, mint az

Enuma elis kezdő szavai: “Mikor odafönt”... Az *an-gal* – a nagy felsőt, a *ki-gal* pedig a nagy alsót jelenti. Az *an-sar-gal* és a *ki-sar-gal* értelme is: a felső és alsó mindenség.

2) Az ég *nim, num* magasságjelzőjének másik ellentéte a III. *sig* – alantfekvő, alsó, amely a földre van alkalmazva, igen gyakori. A *sig-nim* adv. jelentésben szinte sztereótipppé válik. De még gyakoribb a *mada-ra* – lakott föld, alkalmazva, mikor is alföldet és felföldet jelent. A magasan- és alantjárás kifejezésére is használatos.

3) Még van egy sumir műszó, a *gubur*, mely szintén az alantfekvőséget fejezi ki. A K31-69, 34.s. fordul elő, így: *nimma ki guburga* elis u saplis – fent és alant, de tekintettel arra, hogy eredeti jelentése mély, mélység, csak képletesen használtatik az alantfekvőség kifejezésére.

4) Enlil-nek nagy hegy (kur gal) és *en mada mada* appozíciója van, ezt teljes bizonyossággal abból következtethetjük, hogy sémi-babiloni versenytársát, Belut megilleti a sadu rabbu és a bel matate attributum. Ez csak Enlilről való átvitel lehet reá. A *nada* (mad, ma) törzsgyökeres sumir szó, és ősi jelentése föld, a lakott föld, az ország, s mint ilyen Enlil révén nemcsak a Belu állandó jelzője lesz, hanem matu alakban átmegy az asszir-babiloni nyelvbe is és ott még határozottabban felveszi az emberek által lakott föld, az ország jelentést. Semmi kétség, hogy a terminus, mint ősközösségi örökség ismétlődik a vogul *ma*, finn *maa*, mordvin *moda*, osztják *ma* azonos jelentésű szavakban.

A vogul-osztják mitikus szövegek gyakran használják az alvilág jelölésére a *ma* kifejezést, mint pl. *Chalan ma* – a halottak országa, de mindig jelzővel, vagy az előbb idézett összetételben, vagy az “alsó” (jelech ma, jolke ma – alsó föld, alsó ország, appozícióval ellátva, mely utóbbi pontosan megfelel a sumir *ki-gal* – a nagy alsó világ /alvilág/ jelzésnek).

5) Szintén a vogul-osztják mitológia alkalmazza az égatya Numi Tarem, Numi Torem megjelölésével szemben a földanya körülírására a Joli Tarem kifejezést, amely “Alsó Taremet” jelöl. Különösen a költői beszéd használja szívesen. Ha a sumir *En-kit* vesszük elő, ennek is a jelentése “Az *Alsó ura*”, tehát itt is pontos megfelelést állapíthatunk meg. A Kalevala 47, 111 kks. Vajnamoinen következő mondását idézi: “Hej, vasverő Ilmár vérem, Menjünk, lássuk, mi van véle, oko-

sodjunk meg felőle, miféle tüzezske jó le, Mily különös láng világit. A legfelső égből jöve, A legalsó földanyáig?” Tehát itt is a földanya az alsó világot képviseli.

A magyar nyelvben az alsó, alantfekvőség kifejezésére a finn-ugor népekkel közös gyökszó van (vogul *jol*, osztják *yl*, finn *ala*), de ez még nem jogosít fel a földanya tiszteletének a közös feltételezésére is. Ennek egyéb bizonyítékokra van szüksége.

A vallások történetében az égnek ez a magasan, s vele szemben a földnek ez az alantfekvősége ily rendszeresen és ilyen terjedelemben sehol és soha nem nyer kifejezést. Úgy látszik, ez szumir-ural-altáji ősvallási sajátosság és közös szemléleti mód.

6) Ha a magas ég “fényes, ragyogó, tiszta”, akkor az ellentétesség elvénél fogva az alantfekvő föld csak sötétszínű, barna, szennyes, piszkos lehet. És valóban, a mongolok pl. az éggel szemben, mely náluk a “Kék ég” nevet viseli, “barna földnek” nevezik és fő istenként tisztelik. Egy beltír áldozati imába “fekete föld” isten a neve. Bizonyosan ez volt a helyzet a többi altáji népnél is (RVAV. 1938. 23 kkl.).

Még áttetszőbb használata az obiugor mitológiában, ahol a vogul közbeszédben is előfordul: a *semel ma*—a fekete föld, mint a *pasis tarem*, a “fényes, derült ég” ellentéte, s ez a földnek nemcsak fekete színére céloz, hanem arra is, hogy a föld mindenféle szennyes, piszkos szeméttel van tele. Ezért gyakori appozíciója “piszkos, szemetes, szennyes föld”. Vagy még teljesebb változatban “alsó nép lakta piszkos föld”, piszkos, szemetes hátú szent föld. A magyar ember is gyakran beszél a “sáros, piszkos földről”. A 16. század 2. felének javasasszonya régi bűbajos formulákban kétszer is közli: “mink is elmegyünk a fekete föld színére...” (Nyitra m. 1578.). A szumirban a III. *zi* jelentése: a barna, a fekete, a szennyes *sötétszínű*, mely a földdel, az országgal *zi-kur* alakban összekapcsolva: “*a barna, a fekete, a szennyes ország, a föld*”. De, ha már a föld felszíne is fekete, szennyes, szemetes, akkor vajon milyenek lehetnek alsóbb régiói, és milyen lehet a hetedik régióban meghúzódó alvilág? Bizonyára fekete, mint az éjjeli sötétség. Ezt fejezi ki az egyik szumir neve: a *gigunu*, amely mint az éjszaka, a sötétség háza, hona. (V.ö. az “Ister alászállása az alvilágba” c. könyv, Obv. s.is.) De feketének látja az alsóbb régiókkal együtt az alvilágot a magyar mitológia is, amikor a föld hetedik rétegében

fekvő alvilág uráról, az ördögről a következőképp nyilatkozik: fekete mint az ördög; nem is ördög, ha nem fekete; ördög, ha fekete, ezért állatai is feketék, különösen lova és ebe, ezért a magyar szólásmondás arról, akinek gonosz a lelke, "fekete lélek".

7) A föld istene, En-ki a későbbi sumir teológiában hímnemű istenné alakul át. De csalhatatlan jelek igazolják, hogy a föld démona, illetve istene kezdetben nőnemű principium és az ég felesége volt. Döntő jelentőségű e tekintetben az, hogy En-lil az An és Ki közös nemzése, egy kétnyelvű szövegben pedig azt olvassuk, hogy Ki az An felesége, s mint ilyen Antu-nak hangzik. Az ural-altáji mitológiában mindenütt nőnemű a föld, aki az éggel él házastársi viszonyban. Innen "földanya" neve így lesz a finben *Maan emō*, a vogul-osztjákban pedig *Ha-ankw*—Földanya.

8) Föl kell még említenünk a kínai morálfilozófia *Tao* fogalmának körülírását, magyarázatát. A *Tao* a mindenség létalapja, ritmusa, amely mindent egybefog. Két ellentétes principium fut össze benne, u.m. a Yang és Yin. *Yanga* melegség, a világosság hímnemű, Yan a hidegség, a sötétség nőnemű principiuma. A *Yang* a teremtésben az élet, a *Yin* a földet képviseli. Az ember a makrozmosz mikrokozmosza. Szintén meg van határozva a *Tao* által. Az ember is Yang és Yin alkotórészekből tevődik össze. A *Yang*nak megfelel a *Shen* – az égi lélek, a *Yin*nek pedig a *Kwei*—a földi lélek.

A Földkultusz sumir-ural-altáji egyező vonásai

Az ég mellett a Föld volt a meglelkesítés, sőt a megistenítés második tárgya. És ez egészen indokolt is, hiszen az ember a földön él és akárminő életmódot folytasson is, a földre van utalva. Itt tehát azt kell rövid vizsgálódásunk tárgyává tennünk, hogy a föld ily ősrégi kultuszának a sumir és ural-altáji mitológiában valóban adatszerű bizonyítékai vannak-e?

A sumir istenfelsorolásokban a *Ki*, illetve *En-ki* mindig az ég után következik és állandóan a kozmosz egyik részeként figurál. *Ea* mellettük csak igen alárendelt szerepet játszott, víz-démon volt és csak a babiloni beköltözés után lett belőle az *ab-zu* (zu-ab) *ura*, s mint ilyen általános vízisten és a kozmosz harmadik része. Korábban En-ki töltötte be a helyét.

Más a helyzet az ural-altáji népcsaládnál. E népek közül nem egy, hanem a népek egész sora kedvezőtlen viszonyok közé került, ahol legalább is stagnálás, ha nem éppen visszafejlődés következett be. A szumirok Babilonban a mai kultúra zászlóvivői lettek, ellenben a kedvezőtlen megtelepedés, a zord klíma, vagy a talaj terméketlensége több ural-altáji népnél a föld kultikus tiszteletét erősen háttérbe szorította. De ősiségének és eredetiségének fennmaradtak a bizonyítékai. Pl. bizonyos altáji törzsek félnék még ma is megsérteni éles szerszámmal a földet, mert tudják, hogy az bosszúlatlan nem marad (Szojotok)... Az altáji tatárok nagy bűnnek tartják, ha valaki erőszakos módon növényeket tép ki a földből. A jakutok a földanyát *An-Darkhan-Khotun*, vagy *An-Alaj-Khotun*-nak nevezik és a vegetáció és a gyermekszülés istennőjének hiszik. A mongolok pedig azt mondják, hogy az ég életet, a föld meg a formát adja a dolgokba. A föld tehát a gyermekszülés istennője.

A hunok és a török törzsek gyakorta tisztelték áldozatokkal a földi istennőt. A mongol áldozatok anyaga a tej, a kumisz volt. A szokás a föld istennek áldozatokat mutatni be, még ma is divatos a földművelő török törzseknél. Mivel a föld fekete, barna, szemetes, ezért áldozata is fekete (a burjátok, tatárok és csuvaszok). A burjátok véres áldozataikat ősszel a betakarítás után mutatják be a földnek. Csak a tunguzoknál marad el a földkultusz, ami azonban e nép vadászó és halászó életmódjából következik. A földistennő a mesékben antropomorf alakban jelenik meg.

A finn-ugor ágnál hasonló a helyzet. Amely népek a földművelésre tértek át, azoknál megmaradt ősi jelentőségében a földkultusz, amelyek azonban tovább folytatták vadászó és halászó életmódjukat, azoknál sokat veszített jelentőségéből. Ilyenek a lappok, a zürjének, és a szamojédok. A balti finnekénél a földisten helyébe felnyomult a víz és erdő szelleme. A volgafinnek ellenben rendszeresen tisztelik és fekete állatokat, főként tehenet és juhot áldoznak neki. A Volga melléki csuvaszok ismerik a földlopás szokását, amelynek keretében a földet menyasszonyként kezelik és egy díszbe öltöztetett vőlegénnyel kérik meg. Azért ez a szertartás lopás, mert a lopott földdel termékenységet akarnak biztosítani a maguk kopár, terméketlen talaján. E szokást ismerik és gyakorolják a volgafinnek is,

csak hogy ők földszerencse-lopásnak nevezik. Cseremiszek és votjákok hite szerint a földnek lelke van és ha ez eltűnik, magával viszi a termékenységet is. Ilyenkor ki kell puhatolni, hogy hova ment és mindenáron vissza kell csalogatni.

Az obiugor népköltészet is gyakran emlékszik "a fekete vagy szőrös földanyáról" de csak akkor áldoznak neki, ha betegség kínozza őket, mert azt hiszik, hogy a betegség a földből jön.

2) A földistennővel rokon egy másik istennő, kit általában Magna maternek nevez a vallástörténelem. Kultusza elterjedt egész Kisázsiaiban. A születés és táplálás istennője. Természetesen ismerik és tisztelik szumirok és ural-altáji népek egyaránt. Kisázsiaiban mint Ma-kultusz vált ismertté, miután egyesült a Kybele kultusszal. Ez a Ma pedig nem más, mint a szumir mada föld, lakott föld, ország megrövidült alakja, s mint ilyen a lakott föld deifikálása. Valamikor az ősidő homályában gyakorolták kultuszát az összes török-tatár törzsek, az ugor és a permi népek. Az altáji ághoz tartozó népek a tejestő istennő-jének tartották, aki minden életnek adományozója. Ez a megistenített tejes tó, mint láttuk, az élet fája oldalán feküdt, a föld központjában. Némely altáji törzsek hite szerint az ég harmadik rétegében terült el, ahol a szülés Jajutsija élt.

Egy középpázsiai mese szerint valamelyik khán annak ígérte lánya kezét, aki elhossa a Garuda sas szárnyát. Versengés indul meg. A hős vállalkozókhöz egy ifjú társul, aki a mitikus madár lakóhelye iránt érdeklődik. A versenyzők eljutnak a magas hegyre, ahol a felettük húzódó ég fehéredni kezd. Az ifjú hős megkérdi társaitól, mi van az ég mögött? Azok azt felelik, hogy a tej tó. És mi az a sötét a közepén? — kérdi az ifjú. Az egy erdő, ahol a mitikus madár lakik — hangzik rá a válasz. A tejes tó tehát egy hegyen feküdt, amely az égig ért. Az erdő pedig az élet fáját helyettesítette.

Holmberg-Harva iráni eredetű képzetnek tartja képzetünket, mert ott a Hara Berezajtin van egy megistenített tó, amely az életfája alól tajtézkzik fel és szülő anyja mind az embereknek, mind az állatoknak. Olyan emlői vannak, mint l-l bőrszak. Néha az égisten feleségeként figurál. Egy burját mese szerint a Tejút az égi istennő emlőiből kiömlő tejből eredt volna. Ezt a mesét ismerik a görögök is, abban a formában, hogy mikor Héra megszoptatta a különben gyűlölt Heraklest, a kihúzott emlői tejcséppjeiből származott a Tejút. (V.ö. még az ind.

Soma Dhara Somaüt.) Holmberg-Harvanak igazat kell adnunk, amikor a képzet meglétét az indo-iráni mitológiájában is megállapítja, csak ott térünk el tőle, hogy mi éppen fordítva gondoljuk a helyzetet, azaz úgy, hogy a szumirok a kölcsönadó, az indo-irániak pedig a kölcsönvevő fél. Holmberg-Harva hajlamos sok mindent elvitatni az ural-altáji nyelvcsaládtól és más közösségek javára írni, holott azok ősellapotukban semmivel sem voltak műveltebbek, mint az ural-altáji népek. Kivált, ha a szumirokat is e népcsalád tartozékának tekintjük. Pedig nyilván odatartoznak. A nippuri ásatás mitikus szövegeiből érdekes és fontos következtetéseket vonhatunk le a szumir vallás babiloni külön fejlődésére vonatkozólag. Ezekből visszakövetkeztethetünk a szumir-ural-altáji ősközösség egykori állapotára is. A Kramer által közölt mitosz szövegek közt van egy igen tanulságos szöveg, amelynek az a tárgya, hogy az erechi Inanna-Istar mint nyeri meg csónakával Eriduba utazva, Enkitől a sorstáblákat, minden előrehaladás égi alapokmányait. De minket itt nem a tartalom érdekel, hanem a belőle levonható tanulságokat, figyeljük. Ezek pedig következnek: a) A föld istene Enki. b) A föld istene már hímnemű. c) Leánya Innana-Istar a Venus csillaga. d) En-ki már útban van, hogy Ea-vá, a vízistenné változzék át, s mint ilyen a kozmosz 3. tagja legyen.

De fölmerül a kérdés, hogy jut egy földisten abba a helyzetbe, hogy egy égi csillagistennek a szülője lehessen? Nyilvánvalóan csak úgy, hogy az Ég és a Föld valamikor az ősidő homályában házastársak voltak, és nemzésükből népesedett be a mindenség. E hitet sok néppel együtt az ural-altáji népcsalád minden tagja megőrizte, a szumirból csak roncsok hirdetik egykori jelenlétét. Inanna-Istar azonban a születésnek az istene volt, akihez ősidők óta folyamodtak a terhes anyák. Mint ilyen és mint a Vénusz megszemélyesítője egyúttal a szerelemnek is az istene volt. A cseremiszek, mordvinok és az ugor népek szintén az égben lakozónak tekintették a Magna matert. Sőt bizonyos török-tatár törzsek is. Hogy melyik felfogás az eredetibb, nehéz volna eldönteni.

A jakutban *Ajysyt* a neve, ami jelent, mint "Születésadó, Tápláló", nevezik még *Ajy Khotun*-nak is: Születésadó úrnő, Égi istennő. Legendák szólnak segítőkészségéről. Egyszer egy heves görcsökben vonagló terhes asszony könyörgött az égiek-

hez és röviddel utána 2 Ajysyt jelent meg az égből, hogy segítségül legyenek. És a szülés simán le is folyt. A szibériaiak ezért igen tisztelik a szülés istennőjét.

Áldoznak neki, a szülés után 3. napon, mikor úgy vélik, hogy a szülés istennője távozni készül. Az áldozati állat húsát, továbbá vajat tesznek az ágy fejéhez. A vajból egy csipetnyit a tűzbe dobnak, majd bekenik vele kezeiket és arcaikat, hogy így biztosítsák megtermékenyülésüket. Az áldozatban csak asszonyok vehettek részt.

A permi és az ugor népeknél is előfordul a Magna mater kultikus tisztelete. A cseremiszek Kugu-sothson-nak, a votjákok pedig Kildisin-nek nevezik. Az első értelme "Születésadó nagy anya", a másodiknak értelme kildini "teremtő" -in -isten, ég, tehát együtt a "szülés istennője". Mindkettő az égben lakik, felesége, illetve leánya az égistennek. Fehér juh-áldozattal tisztelik. A Vasjugin melléki osztjákok azonos istene a Puges nevű szülési istennő, ki az égisten leánya, az égben lakik arany palotában. Az odavezető út hosszú és fáradságos, hét tenger, hét hegy és hét nyírfaberek visz odáig. Palotája hegyen emelkedik és hét terasza van. Udvarán csengővel ellátott kifizített kötél áll, melyekben Puges a gyermeklelkeket gyártja. A Surgut vidéki osztjákoknak szintén Puges a születési istennőjük. Ellenben a déli osztjákoknak és a voguloknak Kaltes ankw — Kaltes anya. Neve a votják Kildisinből van kölcsönvéve, de ez kultusza ősiségén és belföldi jellegén mitsem változtat. Kaltes azonban nemcsak a szülésnek istennője, hanem a sorsok feljegyzője is. ...Regei változatai szerint az égatya felesége, leánya, sőt anyja is. Keresztyén hatás is érzik személyén és szerepkörén. Különb, mint *Munkácsi* kimutatta, *Karjalainen* pedig alap nélkül kétli - természeti vonatkozású, a hajnal istennője. Rendszeres áldozatokkal tisztelik, áldozati állatai ló, nőtény rénszarvas, tehén stb.

A magyar ősmitológia boldogasszonyai között is van egy Boldogasszony, akiről Kálmány L. kimutatta, hogy benne a szülés istennőjét kell látnunk. Sajnos nevét elmosta az idő. A magyar folklóre, a magyar mitológia hivatásos művelői és a katolikus ünnepi kalendárium Nagyboldog, vagy a Szülőboldogasszony fogalmában oldják fel. Életadó istenség gyanánt emlegeti a néphagyomány és égi istennőnek hiszi. Valószínűleg hozzá fordultak a terhes anyák a szülés idején segedelemért, a

terméketlen nők gyermekáldásért. Nem lehetetlen, hogy magyar eleinknek is több szülési istennőjük volt, mint a finn népeknek, akikén azonban jókora idegen hatás érzik. Legalábbis ez tűnik ki a Szülőboldogasszony azon gondolkodásából, hogy a szülés után két angyalt küld oda, hogy az anyát és újszülöttjét táplálja és őrizze. Ez keresztyén színűre festése egy pogánykori ősadatnak, amely szerint az ősmagyaroknál is több istennője volt a szerelemnek, a nemi életnek és a szülési folyamatnak. Mintha a heves szülési görcsökben vonagló előbb idézett jakut asszony esete ismétlődnék meg előttünk. Ámde a katolikus Mária-kultusz itt sok mindent felborított, eredeti értelméből kiforgatott, sőt ellenkező jelentésűre változtatott át, hogy többé tisztán nem láthatunk. Benne él pl. a néphagyományban a "Cifraasszony" vagy "Szépasszony" képzelet. Ma a gyermekck ijesztője, a terhcs anyák megrontója, holott bizonyosan nem ez volt egykori hivatása. Mert a magyar ember nem szokott rút erkölcsi tulajdonságot szép külső formába öltöztetni. Ami erkölcsileg rút, az külsőleg is visszataszító. Az erdélyi székyek között el van terjedve egy monda, mely szerint a Szépasszony hűtellen lett kedveséhez, mire az arcul csapta, ezt mondván: várhatsz engem ezer esztendeig. Ezzel alámerült a feneketlen kristálytóba. A Szépasszony most várja kedvesét ezer év óta. Éjjelenként kiteregereti vásznát az égen, és ez látszik meg a tejútban.

Egy másik magyar monda szerint a Szépasszony férjes nő. Férje a Sánta koldus. Valamikor a Szépasszony boldogan élt férjével, de amióta hűtlen lett hozzá, megszűnt a boldogság. A Sánta koldus sajnálja is, üldözi is feleségét, de beérni nem tudja, mert talyigáját maga után vonszolván, a Szépasszony mindig megelőzi őt. A Szépasszony a Nagyboldog — vagy Szülőboldogasszony — egyik leánya volt. *Herodotos* a szittyák istenneveinek a felsorolása közben Argimpasa-nak nevezi és az égi Vénusz csillaggal Afroditével azonosítja. Az Argimpasa jelentése felett sokat vitatkoztak, ámde meggyőző eredmény nélkül. Csak két magyarázat látszik elfogadhatónak, u.m. a török alkotórészekből álló és javasolt *erdem-pasa* — az erény feje, valamint a *Nagy Géza* által ajánlott kun *erdung*, a mordvin *pas* — istennő kompozíció u.m. "a szűz istennő" értelemben. Valószínűleg az volt tehát a bizonyosan másként nevezett Szépasszony eredeti hivatása, hogy a szerelem istennője legyen. A

szumir mitológiában e szerepet Inanna tölti be, akiből a sémi-babiloniaknál az érzéki szerelem istennője, Istar alakult ki.

De van a Szépasszonynak a magyarázata még egy másik lehetőség is. Lehet, hogy a Szépasszonynak semmi köze sincs a Nagy- vagy Szülőboldogasszonyhoz és mi tévedünk akkor, amikor eleinknek az erkölcsi rossz és a szép közötti megkülönböztető képességet tulajdonítunk és a Szépasszony valóban mindig azt a szerepet töltötte be, hogy a gyermekeknek ijesztő réme, a terhes asszonyoknak pedig megrontója legyen, ez esetben egy, a szumir Labartu-hoz hasonló rosszindulatú démon állana előttünk.

3) A szumir haza-hon fogalmát Babilonban mindig a kienki, kiengi, vagy a kanagga-ból lett kanag, ES kalam fejezi ki. Ez a tulajdonképpeni patria. A kanag, kalam országot jelöl, de a kiengi értelme még nem világos. Ha a *Delitzsch* magyarázataát tesszük magunkévá, amely szerint a *ki*-nek *kin* alakja is van, azonos jelentéssel, a *gi* pedig országot jelent, akkor az értelem föld vagy alsó-ország volna (SGI. 1.o.). Itt kell megjegyeznünk, hogy a *kiengi Gudea* korától kezdve meg bővül a *ra* fonetikus komplementummal is és aztán *kingir* vagy *kingirra*-nak hangzik. Ebből lesz, mint *Deimel* kimutatta a *Sumeru*, ill. a bibliai *Sinear*. Mi azonban ural-altáji paralelek alapján úgy véljük, hogy a *kiengi*-nek más jelentését kell keresnünk. Úgy gondoljuk, hogy a *ki-en* -ki(-gi-), mint: Enki földje. Ez a szumir haza. A legsúlyosabb ural-altáji érv a *kiengi* ilyen értelmezése mellett a földnek az ég és az alvilág közötti *közép fekvése*, mely igen gyakran elnevezésében is kifejezésre jut, sőt használtatik megszorító értelemben, az illető nép országa jelölésére is. Így nevezik pl. a kínaiak saját országukat "Középső birodalom"-nak, s a mongolok és a régi török népek *Ötügen*-nek, amely nemcsak országot jelent, hanem az ország deifikálását is. Az Orchon és Jenniszei melléki feliratok már így kettős értelemben használják a szót. De megerősíti e használatot Marco Polo is, aki közli, hogy a mongolok Natigai-nak hívják a földet és a földistennőt is. Ma egyértelmű a vélemény, hogy a Natigai az Ötügen elrontott formája. Tehát belső jelentése szerint pontosan megfelel az "Enki földje" értelemnek. Igaz, hogy az "Enki földje" sohasem használtatik ural-altáji módra kultikus értelemben, de e ténynek magyarázataát lehet találni abban a helyzetben, hogy Enkit szumir földön min-

denütt tisztelték és az egész szumir hazát beragyogta az erifui kultusz fénye, és az is igaz, hogy az enki előtt sohasem áll isten-determinativum, de az Enki-du tulajdonnév előtt sem áll, s jelentése mégis az, hogy "Enki fia".

4) A mongol népköltési emlékek Ötügen anyát "aranyos" jelzővel látják el. E jelző különösen gyakori a vogulban, ahol a Sorni sis (Arany édes) szinte állandó appozíció. A szumir mitológiában az *Anunnaki* az alvilágban is: *arany trónokon* ülnek.

5) Az ótörök feliratok a *haza*, a hon fogalmát még a *far-sub* (föld és víz) körülírással is ki tudják fejezni. Az Altáj körül lakó népek még ma is e név alatt tisztelik földistennőjüket. A *sub*, *sug*, *su* a szumirban vizet, lápot, tavat jelent és régi felismerés már, hogy genetikusan összefügg a köztörök szóval. A Tawdavogulok is ismernek egy szellemet, akinek neve "*a föld és víz férfia*" (RVAV. 1938. 246 l.). A Volga-melléki csuvaszok is ismerik a föld ilyen körülírását. Ezért kétséges a Vámbéry nézete, amely szerint itt egy iráni jelölési mód van kölcsönvéve. Az a tény, hogy az *Achémenida* Xerxes földet és vizet kíván a görögöktől meghódolásuk jeléül, a honfoglaló magyarokról is tudva van, hogy szintén ilyen jelképes módon kívánták meg ellenségeiktől a feltételek behódolását.

EGYEZŐ VILÁGKÉP

I. Az ég és föld kettőse a világmindenség

A szumir-ural-altáji világkép elemzésénél a földi viszonyok rajzából kell kiindulnunk, mert bizonyos, hogy az ég képzetére az összemlélődés által ráaggatott vonások *földi viszonyokból* vannak merítve. Ez azonban nem zárta ki az égi jelenségek önálló megfigyelését sem.

Vitás, hogy szumirok és ural-altáji népek ismerték-e már az őshazában a tengert? Az óceán partjain meghúzódó ural-altáji törzsek minden esetre igen, de a sztyeppéken örökös vándorlásban élő törzsekről ilyen ismeret nem tételezhető fel. Vajon a szumirokra is érvényes e tétel? Ha a szumir nép babiloni és az ural-altáji nyelvcsalád népeinek jelen elhelyezkedéséből az egy-

kori őshazára vonhatunk le egynémely következtetést, és föltételezzük, hogy mai elhelyezkedésük az őshazában való elhelyezkedés sorrendjében történt, az egykori őshaza pedig valahol Nyugat-szibériában feküdt, a szumirok őshazabeli helye ilyen formán a *Kaspi* tótól keletre cső hegyvidéken és az ahhoz csatlakozó *keleti sztyeppén* terült el, akkor a tenger ismerete a szumirokra nézve is föltételezhető. Valószínűleg már itt kialakult náluk az eget és földet körülölelő *őstenger (zu-ab)* képzelete és az ural-altáji népcsalád többi részei tőlük vették át a kozmogonikus mitoszokhoz megkívánható ősvíz képzetét. De ez nem kölcsönvétel volt, hanem a szumir képzelőerő és éleselméjűség által a helyzeti előny okos kihasználása. Vagyis őshazabeli közös szellemi örökség.

Karjalainen vitássá teszi az ugorokra nézve, az alvilág ősközösségi eredetét is, holott ennek megdönthetetlen nyelvi bizonyítékok állják útját. Igen, mi is valljuk, hogy a közös alvilág képzelete utolsó fejlődési láncszem, de még az ősközösségi életen belül.

Szumir és ural-altáji elképzelés szerint *ég és föld* együtt jelentik a világmindenséget. A szumir hármas tagolás (ég, föld, víz) már babiloni tudós spekuláció gyümölcse. A világ neve szumirul az ősközösségi állapoton belül AN, KI - ég és föld. Az Enuma elis teremtési mitosz az ég és föld őseit *An-sar-gal, Ki-sar-gal* (felső és alsó mindenség) nevezi. Ősi anyagot őriztek meg a varázsszövegek, ahol a varázslás mindig az ég és föld segítségével, ill. nevével-(ben) történt. A stereotip formula ez: "Heten az égben heten a földön! Az ég segítségével legyenek elűzve, a föld segítségével legyenek elűzve!"

Az altáji népek kozmogonikus tagolásáról az Orchon és Jenisszei török feliratokból nyerünk adatokat, ahol a következőket olvassuk: "Hallgassatok bégek és török-oguzok népel Amíg fent az ég alá nem hullott, és lent a föld le nem süllyedt, ki tette tönkre országodat és kormányodat, óh török nép?" Vagy egy másik adat: "Amikor az ég és föld összezavarodtak, a tokuz-oguz nép is újra ellenséges viszonyba jutott önmagával és egy évben ötször csaptak össze." A többi altáji és a finn-ugor népek is házastársi viszonyt konstruálnak a hímnemű égisten és az anyaként felfogott földistennő között, ez már önmagában is bizonyítja a világmindenség eredeti kettős kozmikus tagolását.

Az égi sátor, ill. szilárd fedél jellege

Ez a hasonlat a földi sátor képéről van véve és az égre alkalmazva. Amilyen a földi sátor, olyannak látja az ember először az eget is. Az égi istennek lakóhelyül szolgál és amellet mint szilárd fedél védi a földet és a földi életet is. Pl. A jakutok azt hiszik, hogy az ég sok állatbőr, kifeszítve a föld felett, amelynek éppúgy van tetőnyílása, mint a földi sáornak. Sőt van ajtaja is. A csillagok viszont mindmegannyi üregek az ég felszínén, melyből csodálatos fény árad ki. Ha az égi istenek informálódni akarnak, hogy mi történik a földön, felnyitják kissé a fedélnyílást és úgy informálódnak. A burjátok azt mondják ilyenkor, hogy az égi ajtó nyitva van és tündöklő fény árad ki az égből. Nyilvánvaló, hogy a fény a hulló meteor fényességéről van átölcösönözve.

A föld négyszög-, kör-, gomb-, cipó-alakja, köldöke

A tunguzok a földet négyszögű vaslemeznek képzelik el. Négy szeglete van, ami megfelel a szumir 4 *ub*-nak, égitájéknak és nyilván a 4 főiránnyal függ össze. A jakut sámán ruháján a föld gömbalakú. A szem köralakúnak látja. Van olyan nézet is, mely szerint a föld egy cipóhoz hasonlít. A jenisszei osztjások hite szerint a föld ferdén fekszik észak felé, miért is ennek megfelelő a fő tájékozódási irányuk: dél-felső észak-alsó. A török népeknél a fő tájékozódási irány mégis kelet-nyugat.

A föld központját Ázsia régi kultúrnépei nyilván szumir hatás alatt a *föld köldökének* nevezték. Néhány török nép ismeri e kifejezést, használja a votják mitológia is. A föld az őstengeren ide-oda mozgott, ezért teremtette a vogul-osztják hitrege szerint Numi Tarem az Ural hegyövet. Azonos legenda ismeretes a Kaukázus hegyláncról is. Az alvilág bejárata szintén a föld köldökén van.

Az ég és föld kozmikus hegy jellege

1) Az ég boltozatosságánál fogva alulról hegynek látszik, boltozatnak, mely ráborul az égi óceánra és azt körül fogja. De föltalálható némely altáji népnél az az elképzelés is, hogy a kozmikus világhegy nem maga az ég, hanem csak az égben van. Általános hit, hogy felnyúlik az *északi sarkcsillagig*, tehát

messze északon van, amint Ézsaiás 14, 13. v., a dicsekvő asszír királyról mondja: “az égbe megyek fel, az Isten csillagai fölé helyezem trónomat és lakom a *gyülekezeti hegyén messze északon*.” Nyilvánvaló, hogy a prófétai irat szerzője a kozmológiai nézetet csak az ókori Kelet szellemi örökségéből meríthette, ott pedig szumir hagyaték volt. A mongol, burját és kalmük mesék e hegyet Sumbur, Sumur, vagy Sumer-nak nevezik és ennyiben (hasonlítható) azonosítható az indiai Meru hegységgel, vagyis Indiára, mint az eredeti helyére utal és azonkívül földi viszonyokat alkalmaz az égre, de az utóbbi nem meglepő, az elsővel meg az lehet a helyzet, hogy a szumirok által megtermékenyített ókori Kelet szellemi hagyatékából merítették. A török-tatár népeknél azonban oly formában található meg, amely nyilván magán viseli a perzsa hatás bélyegét. Itt u. i. isten lakozik a világhegyen és az istennek neve *kudai* perzsa kölcsönzó. Hogy a képzet itt is eredeti, mutatják pl. a burját *Bai-Uegon* esete, aki az égi “*arany hegyen*” trónol és él. A jakut mesék pedig az égnek egy tejfehér kőből álló hegyéről tudnak. Az északkelet Szibériában lakó goldok szintén úgy hiszik, hogy mikor az istenek teremtették az eget, azt kövekből alkották, azonban az emberek félvén, hogy reájuk szakad, az istenek levegőt fújtak a boltozat alá, amely eltakarja szemeik elől az eget. Ahol az a meggyőződés vert gyökeret, hogy a világ kicsiny kezdetből nőtt ki, ott a világhegy is eleinte csak egy kis dombocská volt. De mindenütt a kozmográfia központi részét alkotja.

Az égi hegy képzetét ismerik a finn-ugor népek is. Az osztjakok pl. beszélnek egy hétemeletes hegyről az égben. Egy finn népköltészeti emlék pedig a tűz eredetéről szóló kérdésre így felel: “ott az ég köldökén, a híres hegy csúcsán.” (Valószínű, hogy a finn mitológiából való kölcsönzés a skandináv *Himin-bjorg* - ég-hegy képzet.)

De a föld is hegynek képzelgetik, mint az égiföld, vagy az égboltozat. Csúcsa az égi ér föl, és neve “*ország hegye*” — *harsag kur-kurra*. Landerberg (A. IV. R. 27. 3. sz.) így aposztrofálja az országhegyet: “Enlil nagy hegye, *Imharsag*, melynek csúcsa az égi ér, alapja pedig az apsuba van beágyazva.” Az országok hegyének lakosai csak az égboltozat belső részét látják, de a tőlük elfordult részét már nem. Enlil, az égi föld, az állatkör ura lugal ezért viseli a *mada mada*, vagy az *en kur*

kurra méltóságjelzést is. És mivel az állatkör *supuk same*, egy, a babiloni mélyföldön gyakorolt lakóhely és útfeltöltési mód, ezért lesz *Im-harsag*, ég ország éghegy vagy *kur-gal*—nagy hegy, *kur-mada mada*—országok hegye, és ezért épül a nipuri templom az *e-kur-ra*, amelyet mintául vettek az összes babiloni templomok.

Az égi és földi kozmikus hegy képzetének és általában az egész világnak ural-altáji tisztázását Holmberg-Harva műveinek köszönhetjük, aki először ismerte föl, hogy itt kozmikus fogalmakról és nem valóságos konkrét helyhez kötött hegyekről van szó. Nagy érdem, kár, hogy nem nyúlt vissza a szumir-ural-altáji ősközösség forrásáig. De ő hangoztatta először azt is, hogy az ég kozmikus hegyként való felfogása földi viszonyokból van az égre átvive. A földi hegyek látása ösztökéli az embert arra a következtetésre, hogy a boltozatos eget is hegynek lássa. A földi hegyek látása nincs okvetlenül a legmagasabb hegyekhez kötve, bár tudjuk, hogy a *Me-Ru*, a *Sumeru* hegyet a *Himalájával* azonosították, a Hara Berezajti pedig az egykori Elam területén emelkedett magasra. (Hegyek a föld felszínén másutt is voltak észlelhetők.) Eszerint tehát két világhegyről beszélhetünk, egy földi és egy égi világhegyről. Az utóbbi fiatalabb és az előbbiből fejlődik ki, de megmarad égi világhegynek, a földi világhegy „országok hegyévé” alakul át, és eredetibb, mégis az ég túlsúlya mellett kissé háttérbe szorul, annál inkább, mert az ég istenei hatalmasabbak, mint a földié. A világhegy, illetve országhegy az altáji mesékben gyakran a világóceánnal karöltve jelenik meg, ami azért fontos, mert a szumir és ural-altáji őskozmogoniába enged bepillantunk.

A mongol mesék szerint hősi küzdelem fejlődik ki egy óceáni szörny, a *Losy* közt és a világhegyre menekült és ott Garide madárrá változott hős között, és csak nehezen sikerült a hősnek győzni. Más középázsiai kozmográfiái szövegek *Abyrga* néven említik a szörnyet, amely keleti mesék révén átmegy a skandináv mitológia „*Nidgard kígyó*” alakjába. Itt, mint a nevek is mutatják, ősrégi alapra sok idegen anyag, főként ind hatás rakódott le, de ez az ural-altáji szumir egyező felfogás eredeti struktúráján nem tudott annyit változtatni, hogy az felismerhető ne volna. A 2 világhegy egyébként belülről *kivájt üres térköz*, a földi világhegy hasonlít még egy felborult csónakhoz, illetve egy fenéklapjával felfelé fordított üsthöz.

Igazat adhatnánk *Holmberg-Harvának* abban is, hogy itt egyszerű kölcsönzésről van szó, ha nem állának kizáró nyelvészeti okok a migrációs elmélet útjában. Ámde ilyenek zárják el a kölcsönzés lehetőségét. Pl. a *kur* nemcsak egyszerű földi hegyet, hanem kozmikus hegyet is jelölő és hozzá megfelelő paralelek vannak jelen a finn-ugor nyelvek köréből, mint magyar ek-kora, ak-kora, mek-kora? — so gross, wie gross?; zürjén Kur-Berg, Anhöhe; fmn korkea hoch; cseremisiz kurek — Berg; votják *turez* — berg; osztják karwis — hoch. Mint ilyen szócsoport élesen elválasztandó a kor időjelölő szócsaládtól, amellyel összekeverik. Ezt már Gombocz is észrevette, mikor a (MSFOU. XXX. évf.-ban, a 128 sz. a.) a magyar *kor*-hoz felsorolván az összes szóbajóhető paraleleket, az általunk idézeteket is, e megjegyzést fűzi hozzájuk: "Offenbar gehören diese Wörter verschiedenen Wortsippen an."

De idevezet a II. *dub* terminus is, amely: aufschütten, ausgiessen — feltölt, kiönt jelentéssel bír. Asztronómiailag az égboltozatra szokták vonatkoztatni, de tekintettel feltöltött jelentésére és az állatkörnek *supuk*, *same* égi töltés jellegére, indokoltabb az elnevezést az állatkörre, az égi földre vonatkoztatni, amely éppúgy az égi istenek lakóhelyét jelölte, tehát éppúgy égi országot jelentett, mint ahogy a földön is országok, az államok számítanak és nem a puszta föld, mint kozmikus egység, ön-maga elvontságában. Mintha csak a szumir *dubra* állapotolta volna meg a M. E Sz. 1927-ben megjelent IX. f. 1369. kl. a *turgidum quid* jelentését, mert a *dub* is, mint a magyar I. *dob* egyformán jelent *dob*-t (Pauke, Trommel) és *dombot*. Ez utóbbi címszó alatt felsorolja az Et. Sz. a vogul *tump*, *tomp* gyököt is, amelynek jelentését így adja vissza: 1. sziget, nyilván a sziget feltöltött jellegére tekintettel; 2. domb — Hügel. A magyar domb szóról megjegyzi, hogy *dob* alakjában pontosan megfelel a vogul *tump* gyöknek, a domb változata járulék orrhanggal nyilván magyarnyelvű fejlemény (1384 kl.). Ámde sem az égi, sem a földi világhegy nem domb, hanem nagyon is magas hegy. Azonban emlékezzünk csak vissza, hogy ahol a világ fokozatos fejlődésének a hite van jelen, ott kezdetben a világhegy is fokozatosan nőtt mai magasságára, eleinte jelentéktelen kis domb volt. Okunk van feltételezni, hogy ez nemcsak néhány altáji népnek volt a hite, hanem a szumiroknál és az egész ural-altáji nyelvcsaládnál ez lehetett a helyzet.

De a szumir *har-sag* (hegylánc?) is *har* előrészben igazolja, hogy a világhegyképzet szumir örökség az ókori keleti népek életében. Nevezetesen ez ismétlődik az Avesta *Hara* (Berezájtí) név előrészében, és az ószövetségi *har*—hegy, hegység azonos jelentésű gyökszóban. Az asszir-babiloniból a képzet és elnevezése nem származhatik, mert ott a hegynek már *sadu* jelölése van.

Az állatkör egy másik elnevezése *an-tir-anna*. Ez annyit jelent, mint “az ég magas lakása”, vagy “az ég magas ligete.” A. Jeremiás a következőket írja róla: “Az ég ligete magyarázatánál arra kell gondolnunk, hogy a szférák hegyének a csúcsa, amely az állatkört képezi, bejáratul szolgál a felső éghez, ill. a paradicsomkerthez, amelynek közepén az életfája és a halálfa állanak.” De gyakran jelöli a szövegekben a szivárványt is. E *tir*-ről majd később fogunk behatóan tárgyalni.

A világhegy a monumentális emlékeken, különösen pedig a pecsétcilinderek ábrázolatain két csúcúnak van ábrázolva. E jelenség oka a kozmosz és a körforgás egymásnak való megfelelésében bírja a magyarázatát. A világhegy fogalma mellett ismerik a sémi babiloniak a szintén kétcsúcú napfelkelte és napnyugta hegyét is. Különösen pecsétcilindereken gyakori. Az elsőnek a neve *harság Babbara* vagy *kur Babbar* (világos hegy), a 2. -é *harsag gigga*, vagy *kur gig* (fekete hegy). E nevek is a kozmosz és a körforgás lényegi azonosságában bírnak alapjukat és a kettős hegycsúcs a napjárásnak az égfelületén hegy és völgy között való föl- és leszállását akarja érzékeltetni.

Az ég és föld további kettős tagozódása

Két ég és két föld van, u.m. felső és *an-pa*, vagy *an-zag*; asszir-babiloni *elat same* – Himmelhöhe, amely a horizont felső pereméig ér, és alsó ég, amely a horizontot öleli föl a föld peremével való találkozásig, összeérésig. Ennek az elnevezése: *an urra*, asszir-babiloni *isid same* – Fundament des Himmels. És két föld létezik, úgymint a tulajdonképpeni föld és az alvilág.

A finn Kalevala L. 501 kks.-han szintén megemlékezik “a legfelső földanyá”-ról és “legalsó éghatár”-ról. Ami pedig az ég magasságát illeti, sem a szumirok, sem az ural-altáji népek nem tartották nagyon távolfekvőnek a földtől az eget. Ha a

világhegy fehér csúcsával az égig, ha a világfa szintén az égbe nyúlik lombkoronájával, ha a japán mitikus elképzelés szerint az eget és a földet egy álló mennyei lajtorja, vagy egy égi függő híd kapcsolja össze, ha a sas Etanával a hátán néhány órai utazás után feljut a 7. égbe, és ha a Gen. 28., 11 kkv.-ben megörökített Jákób álma is a földet az éggel összekötő lajtorjáról tud — e mozzanatok hangos bizonyosságai annak a ténynek, hogy az ég valóban nem esett messze a földtől.

De az égről és a földről még azt is tudta a szumir és az uralaltáji felfogás, hogy nemcsak kettős tagolásúak, hanem *rétegek* is, azaz egymás fölé helyezett rétegekből tevődnek össze. Tehát az alvilág közös képzetének az ismertetése előtt e rétegeességről kell szólnunk, annál inkább, mert az alvilág a föld 7. rétegében terül el.

A VILÁGRÉTEGEK EGYEZŐ KÉPZETE

Az ég rétegeessége

A világrétegek kialakulása kérdésének vizsgálatánál a középpázsiai török népek életmódjából kell kiindulnunk, amelyek már szakítván a halászó és vadászó foglalkozással, nomád állattenyésztésre adták rá magukat. Vagyis méneseikkel, gúlyáikkal, nyájaikkal állandó vándorlásban voltak, aszerint, hogy hol nyílik számukra alkalmas legelő. Mivel ily módon állandó vándorlásban voltak, a nomád életmódhoz igazodott házépítési módszerük is. Könnyen felállítható és szét-szedhető sátrakban laktak, köralakú, favázás, nemez lapokkal borított kunyhók voltak ezek, köteléssel átkötve és a földhöz erősítve. A faváz és a köréje burkolt nemezkepönyөг embermagasságú függőleges falat alkotott, melyet gömbszelet formájú tetőzet vett körül. A tetőzet közepén köralakú és rossz időjárás esetére zsinorra járó szerkezetet alkalmaztak. A tetőnyílásnak az volt a szerepe, hogy a fényt bebocsássa és a tűzhely füstjét kivezesse. Az éjjel-nappal szüntelenül őrzött nyájak jó alkalmat szolgáltattak a pásztoröröknek, hogy állandóan figyeljék az eget és így alakul ki e népeknél az a (sátort összetartó favázból és a tetőburok boltozat alakjából) hit, hogy az ég egy a föld fölé kifeszített *óriási sátor*. A sátort összetartó favázból és a

tetőburok boltozat alakjából alakul ki a legtermészetesebb úton és módon a *világrétegek* képzete. Itt élnek az istenek csodálatos fényözönben, egy családot alkotva, de egymás fölé helyezkedő különböző ég- és földrétegekben. Szigorú rangsor szerint. Természetesen ez volt az őállapot a hasonló viszonyok között élt szumir ősnépnél is.

Az ég (7) hétrétűsége

Az ég hétrétűsége a kozmológiában a szumiroknál jelenik meg legelőször. Az eget az ősszumir felfogás egy, a föld fölé telepedő szilárd, félgolyó alakú alkotmánynak fogta föl és benne 7 egymás fölött álló réteg összetevődését látta. Az ősrégi szumir viszonyokat tükröző fogalmazás szerint az Assurbanipal király könyvtárából származó Etana mítoszban Etana a sas hátán, a 7. égbe, az Inanna-Istar legfelső egébe akar feljutni, hogy a várandós feleségén segítendő, elkérje tőle a csodaszülés fűvét, de amikor már majdnem célnál van, megállásra és visszatérésre készíti a sast.

De mindennél meggyőzőbb bizonyíték az ég hétrétűsége mellett a világoszlop helyére épült *zi-kur* tornyok 7-7 emelete, ami gyakran a tornyok neveiben is kifejezésre jut (v.ö. pl. E-ur-imin-an-ki — az ég és föld hét kötelékének háza; az égréteg, az égtáj szumir neve *ub, ib*, asszir-babiloni *tubukatu*).

Az ég háromrétűsége

Késő kor spekulatív gyümölcse az az Ebeling-féle szöveg, amely az égnek csak 3 rétegről tud (No. 7. 30—38. s.). A felső ég lundanitukóból, Anu és az Igigi székhelye. A középső égben (Saggiemut kőből) az Igigi és a Bel lakóhelye, az alsó eget (Jaspiból teremtve) a Bum-asi csillagok kapták. A világfa buci-fának nevezve elmesu-ból alkotva, a középső égben ragyog. Pál apostol a 2Kor. lev.-ben e 3-as tagolású kozmoszt alkalmazza.

Az ég rétegeiségének nyomai megtalálhatók az ural-altáji népek kozmogonikus képzeteiben is. Pl. az altáji törökök az eget tizenhét rétegből állónak képzelik, más török törzsek kilenc rétegből, ingadozó az égrétegek száma a jakutoknál is, kik *Sierowski* megfigyelése szerint öt, hét, kilenc, sőt tizenkét égről is tudnak. A csuvaszok hite szerint az ég hét réteg összetevődésének az eredménye.

A finn-ugor népek közül az ég rétegeessége határozottan jelen van az ugor népköltési emlékekben, sőt világosan tükröződik a finn Kalevalában is. Oly nagyfontosságú kozmogonikus képzetek ezek, hogy szükségesnek véljük legfontosabbjaikat itt szószerint közölni. Az ég hétrétegűségét a vogul népköltési emlékekben a következő helyek mutatják:

Az égnek egyik népköltési emléken e jelzője olvasható: "az aroncskarika módjára menő (vagy forgó) kerek ég", melynek "hét tájéka", "hét ruhaszárnya" van, egy másik hely így apostrofálja az eget: "hét feketesas (röptényi) magasságú Tarem atyuskánk" (magas ég), egy harmadik hely ismét így: "hat fekete sas (röptényi) magasságában (lakó) Aranyos atyácskádhoz, a kelő nap aranyos szemével nyugvónap fürtjeivel (sugaraival tündöklő) királyhoz hét feketesas (röptényi) magasságában (lakó) apácskához siránkoznál te (Paszat-bálvány) éretünk." Egy további szövegben ezt olvassuk: "derült egek hét közében hetedik égbeli gazdag Tarem apuska", ugyanott néhány sorral előbb: "hét ég hegyiben lévő ég ősz fejű öregeskéje". Az égatya mindenütt láthatóságát fejezi ki ez a körülírás: "táplálékos hét világot, jószágos hét világot körüljáró férfiú" "hét ég hegyiben levő ég... Oh-szemű férfi, Oh nagyságú szemed ragyogtasd lefelé". De az ég rétegeességét fejezi ki az égisten Numi Tarem (Nun-Torem, Nom-Najer) elnevezése is, amelyben a *numi*, *num* – felső, magas. Az Irtyszosztjákok az égistént így nevezik: "a 7 világoosság felső férfja a mi Atyánk". Van ilyen jelzője is: "a hétemeletes, a hétemeletes". A Vasjungan melléki osztjákok képzetei még világosabbak és határozottan ki is mondják, hogy a Numi Tarem a 7. égben lakik.

A Kalevala is számos helyen tükrözi a felső, a legfelső ég és a legelső földanya fogalmát, de 9 égről tud, ami világosan *indogermán hatás*. Pl. a 48. ének 323 ks. így szól: "A nagyságos Nap fiúcska... A piros pamacsban ottan. A tűz sziporkára bukkan, Amely jött volt az egekből. Aláhullt a fellegekből. A 8. menny mögéből. Kilencedik ég színéből." Az I. ének 501 ks. ezt írja: "Ott az öreg *Väjñ-amöjnen* elevez dörögve innen. A rézből remekelt sajkán, Ércből épült kis tutajkán, a legfelső földanyaáig. A legelső éghatárig."

Eredeti-e legalább alapszerkezete szerint az ég ilyen rétegeessége a sumiroknál és az ural-altáji népeknél? A sumiroké mindenestre eredeti, de az ural-altáji népcsaládé heves ellen-

állásba ütközik. Kellő ok a kétkedésre itt sem áll fenn. Három irányú kölcsönvétel lehetőségét mérlegelik az illetékesek. Az egyik az *izlám* volna. A Korán és a mohamedán teológia valóban ismeri és hangoztatja az ég hétrétegűségét, de tekintettel arra, hogy Középpázsia török törzseihez az izlám csak a Kr.u. 13. században jutott el, különös tekintettel pedig arra, hogy az ég és isten elnevezése a szumir és török nyelvekben kb. egyezik, de egyezik az urali-nyelvcsoportban is, és e tény csak prehistorikus érintkezésből magyarázható meg, nem valószínű ily késői kölcsönzés.

Második forrás volna a *sémi babiloni kultúra* kisugárzása az ural-altáji nyelvcsalád népeire, de ennek útját állja a szumir ural-altáji közös égtisztelet egyező képzeteinek szokatlanul hosszú sorozata és nagy terjedelme.

A 3. *árja* hatás már valószínűbb, mert pl. a török törzsek 9 és a baltifinnek 9 égrétege csak árja hatás és kölcsönzés lehet.

A magyar ég rétegeiségének elhalványuló nyomai

A nyomok a *Tetejellen fa*, vagy *Az égig érő fa* című magyar mesében állanak előttünk. Arról szól az a mese, hogy a király udvarában van egy égig érő fa, és ennek lombkoronájába ragadta föl a sárkány a király leányát. Aki visszahozza a királyleányt, azé lesz feleségül. A sok pályázó közül csak a király kiskondásának sikerült feljutnia a csúcsig. Az elágazásig felmászva, a szétvált lombok között tágas mezőség tárul fel előtte, egy *másrétegű világ*. Itt egy kastélyban három tártoslovat talál, a harmadikkal feljut a csúcsra. Itt újabb síkmező nyílik meg előtte, ismét egy *másrétegű világ*. Végre egy újabb kastélyban megtalálja a keresett királyleányt. Ennyi az, amit a magyar égrégiókról tudunk. Alig több a semminél, de arra elég, hogy bizonyítsa, miszerint pogány eleink ismerték az égrégiók tanát és ugyanazt a nézetet vallották, mint ugor testvéreik. *Tehát a magyar ég is 7 rétegű volt, mint a vogul és osztják.*

Noha mesében fordul elő ez adat, de hát távolról sem mese-motivum, hanem *sámánceremónia* egy többé már nem értett darabja! Valamikor így mászott fel a szumir és ural-altáji sámán az égbe. Rendkívül nagy a hasonlatosság egy *Castrén* által közölt szamojéd hősének, továbbá egy Verbitzkij által

még 1870-ben egy tomszki lapban közzétett Altáj hegyvidéki és egy J. S. Poljakov részéről publikált észak-osztják sámán bűbájoskodás, illetőleg égbeutazási jelenet és a mi esetünk között. A különbség csak annyi és az, hogy míg amazokban a sámán utazik fel az égbe, itt a király kiskondása. A magyar mesemotivumból puszta szórakoztató anyag lett, keleten még mindig hisznek varázslatos erejében és *“istentiszteletnek”* nevezik azt. Természetesen a magyar mese keleti eredetű, párhuzamra csak az ázsiai népek sámánritusában található föl, amellyel néha-néha szószerint egyezik.

A föld rétegeisége

A föld szumir fölfogására jellemző, hogy az is éppoly rétegesnek, rétegekből állónak képzeltetett el, mint az ég, ami különben egészen természetesnek tűnhetik fel azon szoros viszonynál fogva, melyben ég és föld állott egymással. A föld rétegeinek száma ugyancsak 7 volt, akárcsak az égé. Egy régi nippuri szöveg kifejezetten is szól a 7. földről, de a 7 földréteg jelenlétére nézve még jellemzőbb az, amit idevonatkozólag a mythikus szövegekből olvasunk. Ezek közül az Istar alászállása az alvilágba című mythos arról tudósít, hogy Istar az alvilágba való alászállásakor hét kapun keresztül jut be a halottak birodalmába, ami úgy értendő, hogy minden egyes kapu egy-egy földréteget zár el, amelyek egymás alatt rétegeződnek. És az egyes kapuknál Istar megfosztatik különböző ruha- és felszerelési darabjaitól, az utolsó kapunál pedig éppen szeméremövétől is, ami azt akarja jelképezni, hogy a földrétegekben való minél mélyebb alászállással egyre inkább távolodik a föld felületétől és közeledik oda, ahol a halottakéval egyenlő sorsban osztozni kénytelen. Egy másik mythos, a Nergal és Ereskigal-ról szóló, szintén úgy festi Nergal-nak az alvilágba való alászállásakor tett óvintézkedéseit, hogy az isten mindenik kapuban 1-1 segítő démont állít fel, akik az Ereskigal elleni küzdelmében esetleges meglepetésektől vannak hivatva őt megóvni s a bemenetel hét kapujában helyet foglal hét s a kijövetel ellenkező irányú másik hét kapujában helyet foglal ismét hét démon. Tehát a föld felületéről az alvilágba való jutás hét, kapuval ellátott földrétegen keresztül történik s a feljövételnek is azonos az útja. Hogy a föld belsejében képzelt alvilágnak a föld felületéhez viszonyított eme fekvését s a hozzávezető földrétegek

számát helyesen ítéljük meg, erre vonatkozólag idézzük Jeremiás nézetét, mely hasonlóképpen vélekedik. A halottak birodalmát hét fal veszi körül, ezt feltételezi ugyanis a hét kapu, melyen Istarnak keresztül kell hatolnia. Az égi világ hét sphaerájának földalatti megismétlődése ez, amely sphaeráknak a keleti legendában szintén hét kapu felel meg.

Az Ebeling-féle szöveg a földnél is csak 3 rétegről beszél. A felső földön a *ziquiqu-aneluti* telepedett le. A középső földön Ea kapott szállást, az alsó föld pedig a Anunnaki birtoka. E tagolás egykorú lévén az ég három rétegűségével, miként amaz, papi spekuláció eredménye és így az ősközösségi állapot mérlegeléséhez nem szolgáltat semmi biztos támpontot. Azaz, hogy mégis. Azáltal, hogy nem szól a kozmosz 3. részéről, hanem csak az égről és a földről, megerősít minket ama meggyőződésünkben, hogy helyesen döntöttünk, amikor a szumirokra nézve, az ősi kettős tagolás mellett foglaltunk állást.

A *ziquiqu-aneluti* a szumir *mulu-lál*, vagy *lu-lil*-nek felelne meg és *Ebeling* fordítása szerint "*Windhauch-Menschen*"-t jelentene, tehát újabb bizonyítéka a szumir *lil* – szél és lehellet értelmének. Ugyanaz, mint az *Enuma elis* ősembere, vagyis élő, lelkes lény.

A finn-ugor népek közül a vogulok népköltési emlékei gyakran szólnak a kérges föld hét közéről, pl. "száz hajas drága fejem a kérges föld hét közébe tették im", "ha könyörgésünket (Polem isten) meg nem hallgatod, a kérges föld hét közébe nyomsz alá (sirba viszel)" "kiáltásunkat a kérges föld hét közébe, a piszkos föld hat közébe hallatszík im alá zaja", "az ellenséges hadat szent kérges földednek hét közébe csak úgy lecsapdosnók", vagy "Numi Tarem rendelte kérges föld", hét kérgű, kérges föld, hét kérgű szent föld. Nyilvánvaló tehát ez adatok alapján, hogy a vogul felfogás a földet hét kérgűnek képzelte, az az hét kéregből összetevődöttnek gondolta, amire nézve szerintünk nem elégséges magyarázat a Munkácsi előtt tett szoszvidéki közlés, hogy a föld azért hét kérges, "mert a felületén fű van, levél van, aztán fekete, fehér, vörös föld van", hanem a föld hétrétűségét a földterülettől az alvilágig terjedő mélységben kell értenünk. Erre utal a Karjalainen adata is a Vasjugan melléki osztjákok alvilágának a fekvéséről, amely szerint "az alvilágnak hét emelete van, amelyek a kérges föld, a hajas föld hét emelete alatt" fekszenek.

A finneknél a föld rétegeiségére következtethetünk a Kalevala L. éneke 501 k. sorai leírásából: "Ott az öreg Vajnamöjhen Elevez dörögve innen A rézből remekelt sajkán, Ércből épült kis tutajkán A legfelső földanyáig, a legalsó éghatárig." A legfelső földanya okszerűleg magyarázva nem jelenthet egyebet, mint a föld legfelső réteget.

Az Égisten udvartartása és annak berendezése

A szumir-ural-altáji ősközösség vallási összefüggésének igen jelentős bizonyítéka az a mód, ahogyan a *perszonifikált égisten palotáját, udvartartását, berendezkedését* a lényegében egymással egyezően elképzelik e népek. E konkretizáló sajátosság csak közös szemléleti mód eredménye lehet.

a) Szumir felfogás szerint *An* az égisten, az ég legfelső (7) rétegében lakik. Noha az egész égbolt perszonifikációja, mégis lokalizálva van, az ég egy bizonyos, meghatározott pontján. Ez a pont pedig az *északi sarkcsillag*, mely alulról nézve, az ég legmagasabb pontjának tűnik fel. Ez a har méed "az összegyülekezés hegye, messze északon", amelyről Ézs. 14, 13. v. is szól. Ez az égi Olimposz, ahol az *An* palotája emelkedik és ahol trónján ül. Az Adapa mítosz szerint innen áll föl, hogy az ősember sorsába belenyúljon. A Gilgames mítosz szerint Istar felmegy az *An egébe*, a XI. f. szerint pedig az özönvíz beálltakor az összes istenek az *An* egében keresnek menedéket. Itt épült az *Esarra*, a világmindenség palotája, a tulajdonképpeni ég. Ez az istenek összegyülekező helye, az istenvilág temploma, az égi feltöltés (supuk same) legmagasabb pontja. Kapujának őrei Tamuz és Giszida.

Itt tartja *An* uralkodása legfőbb jelvényeit, eszközeit is. Ezek között van nyárfából készült botja, az *An* "dicsőséges fegyvere", továbbá az uralkodói *jogar*, a *szalag*, a *sapka*, a *bot*, mint a királyi méltóság jelvényei, a *háló*, az *élet eledele*, *itala* és a *sors táblái*. Udvartartásához tartoznak nagy vezére *Nin-subur*, a CT.XXIV.3.22.kks-ben emlegetett "főszütemester", "főpásztor", "főkertész", "dobverő", és a "tanácsosok".

b) Az *altáji népek* közül a burjátok az égisten aranyban és ezüstben csillogó házáról beszélnek, az altáji tatárok pedig egy palotáról tudnak, arany kapuval és arany trónussal. Fiainak száma hol 7, hol 9 (RVAV. 154 kkl.).

Az ugor népek közül a vogul népköltési emlékek a következőképp írják le Numi-Tarem égisten házát és annak berendezését: ...“Arany tündöklésű, ezüst tündöklésű szent háznak” ...“eleven színekkel ékesített ház”-nak ...“aranyvízzel folyó” (aranytól ragyogó) háznak nevezik azt több helyen, melynek arany és ezüst tetőrūdjai, valamint keresztgerendái vannak és természetesen a hetedik égben emelkedik. Ezüst e háznak a tetőnyílása is, azaz felülről kapja a világosságot, egy más verzió szerint azonban ablak ékeskedik rajta. Az égatya háza hétrekeszes, hétszobás. A hét szobának hét ajtaja van, az ajtóknak arany kilincsük s távozás esetére hétszeres vaslakat és hatszoros vasretesz őrzi a bentmaradókat. A ház deszkás padlója “arany-szélű hétszőnyeggel” van leterítve. A “téres ház” terén “arany-szélű hét asztal”, egy másik közlés szerint “naphimes szent asztal” áll. Mikor uralkodói jogait gyakorolja “aranylábű szent trónra ül”, aranyvégű szent botjára támaszkodik s kezében jogart tart. Házában őrzi az “életvizét”, vendégülő szobarekeszében vannak az írások, vagy könyvek, melyekben a teremtmények sorsa van megírva, továbbá a varázsszerekül szolgáló, már ismert aranyfokos és aranyostor. Nagyjában egyező e képpel az a rajz is, amelyet az osztják emlékek az osztják Turem égi lakáshelyéről s annak berendezéséről adnak. Az ugor égisten lakóháza körül terjeszkednek el a ház kiegészítő részei, mint az istálló, az udvar, az erdőségek, az égatya hegyei és vizei s itt van felállítva a vadfogó vadászhurokja és vizi hét halászszerszáma. Háztartásában a hozzátartozókon kívül olvasunk a vasat készítő hét kovácsról, az égi ácsokról és a hírszolgálatot ellátó szárnyas Kali-ról. Elvonatkoztatva e képpen azokat a vonásokat, amelyek a mai modern vogulság és osztjákság szemlélődéséből kerültek bele, lényegében egyezik az a szumir An égi lakhelyének a leírásával és berendezésével.

A finn Kalevala a XV. l-nek 506. sorában szintén tud a “boldog isten portájáról”, s az 515. kk. sorokban a Lemminkajnen anyja által fia holtteteme életrekeltése végett elevenítő szerért elküldött kis méhecske szálla isten pincéibe, teremőnek fülkéibe”, hova a hold határi mentén, a nap párkányin ügetve, göncölcsillag válla között, a hetevény háta mögött” jut el, mert az égisten e berendezése ugyanezen ének 475.k. sora szerint a felső ég ölében, a kilencedik égben van.

Oly nyilvánvaló e képzeteknél a szumir és ural-altáji kép-

zeleti és kifejezési mód között az egyezés, hogy semmi további bizonyításra nem szorul. Ám mégis, hogy kétség se támadhasson, röviden vizsgálat tárgyává kell tennünk, hogy nem vallástörténeti analogikus jelenségekről van-e itten szó, és hogy nem áll-e fenn a lehetősége annak, hogy az egyes ural-altáji népek az égisten égi lokalizálása és berendezkedésének leírása körül idegen népek szellemi felszereléséből kölcsönzött anyaggal operálhattak, amely talán csak azért tűnik fel az összumir kifejező anyaghoz erősen hasonlóknak, mert az illető népek maguk is a szumirból, vagy az annak szellemi folytatását képező asszir-babiloniból vehették azt.

Bizonyára ennek tudható be a mi magyar népünknek is eléggé sajnálatos szólásmondása az ilyen szitkozódásokban: “eredj az Isten lovából” (tehát az Istennek lova van, mint Numi Taremnek 7 lóból álló ménese) és “a Tarem fáját!”, vagyis célzás Numi Tarem erdőségeire. (Ősi mitikus mélységekből feltörő roncsok ezek, mert már a szumirok is ismerik a “világ-fáját”. De tartalmilag bármennyire kihívják is maguk ellen rosszalásunkat, nem tagadhatjuk le, hogy élő bizonyosságai az egykori szumir-ural-altáji néprokonságnak.)

Az ég és föld teremtése

Vannak a nippuri ásatásokból olyan szumir szövegeink, amelyek nem kifejezetten teremtési mítoszok ugyan, de ha más tárgyúak is, bevezető részükben közlik a *világ legősibb kozmogonikus anyagát*. E szövegek Kr. előtt 2000 körülről valók. Többen fáradtak kiadásuk és értelmezésük körül, de csak S. N. Kramernek sikerült a titkok zárját felpattantani. Több szövegről van szó.

Egyik ilyen szövegünk, melynek Kramer a “Gilgames, Enkidu és az alvilág” címet adja, a következő szumir kozmogonikus kérdésekre felel: Egykor ég és föld egyesítve voltak, némely istenek éltek már az ég és föld szétválasztása előtt. Az ég és föld szétválasztása után An kikocsizott az égből, Enlil meg a földről. De homályban hagy szövegünk afelől, hogy ég és föld teremtett-e vagy nem? Mi volt az ég és a föld eredeti alakja és ki választotta el az eget a földtől? De szerencsére akadnak olyan egykorú szövegcink is, amelyek e homályosságot eloszlatják. Ezeket szintén Kramer közli (belőlük kiderül, hogy az ég és földnek egyesített formájában hegyalakja volt, hogy mind-

kettőt az őstenger /Nammu — az ősvíz/ szülte), hogy ég és föld emberi formával bírt, és végül Enlil volt az, aki az eget és a földet egymástól elválasztotta. Enlil pedig az ég és föld fia volt.

Enlil és anyja *Ki*, a föld egyesüléséből *ninnag* — nagykirály származott, akit a történeti idő már *Nin-harsag*-gal, a kozmikus hegy úrnőjével, vagy *Min-Tudal*-al (Királynő, aki a születést adja) azonosított.

Nanna, a holdisten, Enlil és felesége nemzéséből eredt, míg a napistenek, Otu-nak, Nanna és neje Nigal voltak szülei. Enki Uttut nemzi, míg Enlil a hegyes kapa és az eke használatára tanítja meg az embert. Közben megjelenik Emes és Emten a farmerek istene, és Labar a barmok istene, végül Ashnan, a gabona ura. Általában megállapítható, hogy a *Kramer* 9 mitikus szövegének mindegyike tartalmaz kozmogonikus vonatkozást. Felette érdekes olvasni, hogy miként hódol Enlil előtt Nanna és utazik ajándékokkal gazdagon felszerelve Nippurba, ám minket ezek kevésbé érdekelnek. Mi még csak egyre utalunk a Kramer közölte szövegből arra, amelyet a 64 kkl. közöl és ezt a címet viseli: *Inanna and Enki; the transfer of the Arts of Civilization from Eridu to Erech*. Ez is csak azért, mert 100-nál több isteni sorsvégzés képezi minden művelődési és vallási intézkedésnek az alapját. Mindenre van itt isteni végzés, még arra is, hogy miként kell lemenni az alvilágba és hogyan kell visszajönni onnan. Íme egy közvetett bizonyíték amellet, hogy a szumir sámánok is gyakorolták az alvilág-járást.

A későbbi asszir-babiloni nyelven fogalmazott kozmogonikus szövegek megegyeznek a szumir világteremtési mítoszokkal annyiban, hogy a világ őskézdetéül az őstengert (Tiamat) tüntetik fel, de pl. az *Enuma elis* eposz az Apzu nemzéséről, tehát a sós őstenger és az édes víz összekeveredéséről beszél, mint amelynek eredményeként szüli Tiamat anyja Muamut, vagy Pneumát. Hosszú korszakok és a lázadó Tiamat leküzdése után teremti Enlilel a Tiamat egyik feléből az eget, másiktól a földet. És el is választja őket egymástól. Az Enlil-Bal szerepeltetése világteremtőként a 7-erosus műve, az *Enuma elis* *Mardukot* nevezi meg világteremtőnek. Tehát már bizonyos teológiai reflexió érzik rajtuk, de lényegében megegyeznek azokkal. Rövidebb kozmogonikus szövegek pedig semmivel sem bővítik kozmogonikus ismereteinket.

Őseredeti szumir felfogás szerint tehát a világmindenség (AN-KI ---ég és föld) nem teremtett, hanem az ősvízből előállott és pedig egyesített formában. Enlil választotta el őket egymástól. De nem valószínű, hogy némely istenek megelőzték volna a kozmosz előállítását és természeti alapjuktól függetlenül fejlődtek volna ki.

De ural-altáji népcsaládnál is megmaradt az őseredeti állapot emlékezete. Az altáji ág majd mindenik népénél ál az őstenger képe, amelyből előállott a világmindenség (Ég és Föld). Nincs benne csodálkozni való, egy nagy kontinens ún. "prairie" törzseinél is már az ősközösség idején meggyökerezett a mindenséget szülő ősvíz képzete, mert részint a szumirok, részint a tenger közelében lakó, szintén altáji népek elterjesztették az egész nyelvcsalád körében. Ázsia egyébként is a nagy folyók és nagy tavak hazája. De élénken él az egész nyelvcsaládban annak a tudata, hogy ég és föld eleinte még nem voltak szétválva, tehát együtt élték életüket, és hogy az egyesített ég és földnek hegy alakja volt. Megkíséreljük felsorolni az idevonatkozó főbb bizonyítékokat. Ezek a következők:

a) Eredetiség és pontosság tekintetében a Kr.u. 720-ban kelt japán Nihonggi eleje tükrözi ural-altáji részről a leghívebben a helyzetet, mikor így ír: Ősrégen, mikor ég és föld még nem volt szétválva, mikor a Yang és Yih még nem volt szétválva, a kháoszt alkották, mely olyan volt, mint egy tyúktojás és a kháosz közepén a csíra volt jelen. A tiszta és világos kivált a kháoszból és éggé lett. A nehéz és sötét visszamaradt és a föld alakult ki belőle. Először az ég alakult ki és csak azután öltött alakot a föld. És harmadsorban keletkeztek közöttük az isteni lények. Hálás lehet az összehasonlító vallástörténet *Holmberg-Harva* emlékének, hogy az ural-altáji népek kozmogonikus képzeteit felkutatta, részben maga összegyűjtötte, kritikával látta el, és ma már az ő eredményein építhetünk tovább. Megállapításaiból idézzük itt a következő tényeket: 1) Azon ural-altáji elbeszélések, amelyekben az ördög is részt kér magának az égisten mellett a világ teremtéséből, nem eredetiek és iráni hatás érzik rajtuk. 2) Ősibb keletűek azok az elbeszélések, ahol mint a voguloknál is, valóságos buvármadarak szerepelnek a homok felhozatala és az óceán felszínén való kitergetése körül. Ezeket nevezi "countless stories"-nek, vagyis bizonytalan erede-

tű kozmogonikus anyagnak. 3) Sorra jönnek azok az elbeszélések, amelyeket ősi alapon helyi viszonyok tesznek színesebbé.

4) A nyugatszibériai voguloknál és kelet-szibériai kámosádálok-nál föltalálható az a hit is, hogy a földet a summus deus az égből láncon bocsátja alá. 5) Megállapítja, hogy az altáji népek közül csak a kirgizek nem ismerik a mindenségnek az őstengerből való eredetét. 6) A tunguzok, szamojédok, osztjakok a mammutnak a föld felületén való járásából magyarázzák a hegyek, völgyek, tavak és folyók kialakulását. A 4-6 pont alatt közölt elbeszélő anyagot sem tartja eredetinek. A tudós szerzővel mindenben egyetértünk, csak a végső következtetés levonásában térünk el tőle, és igazoljuk, hogy itt is, mint több más esetben, ősközösségi alapra idegen anyag rakódott rá.

Világosan megtetszik ez, ha a finn-ugor népek kozmogonikus képzetait tesszük behatóbb vizsgálat tárgyává. Az ugor kozmogonikus képzeteket ismertette és méltatta *Munkácsi B.*, mi itt röviden csak összefoglaljuk az ő megállapításait: 1) a vogul déli hagyomány szerint "a föld és ég ők megalakulnak, ők megteremtődnek". E verzióban a lényeg az, hogy ég és föld egyszerre alakulnak. a) Egy másik verzió pedig úgy tudja, hogy kezdetben csak az ég volt meg, a föld, az emberek ősanja pedig az égből származott. 2) Az északi hagyomány (felső szosvai közlés): a) arról értesít, hogy a földanya a két tarem között hétszeres vaslánc végén csüngő várában ült, míg a földteremtésének az ideje eljött. Ekkor Numi Tarem szavára a várral együtt Joli Tarem anyánk levágódott a földre. Eszerint kezdetben csak az ég volt, a földanya pedig az égből szállott le az alsó világba. b) A lozvai közlésben: "mielőtt a föld megteremtődött, a víz és az ég egymásra borulva fedték egymást. A felső égen Numi Tarem atyánk él, az alsó világon Chul-ater buvárkacsa alakjában úszkál." Itt tehát az ég és a föld helyén az ősvíz áll. c) Egy *Reguly* által feljegyzett szöveg szerint (Szigvavidék), egy öreg emberpár él vasláncra csüngő bölcsőben szintén az őstenger felett, a szelektől ide-odahányva. Ekkor az öreg férfi egy háznagyságú földdarabot kér Numi Tarem atyától, ki teljesíti is a kérést. d) Egy másik szigvavidéki rege szerint "Tundrahalmi asszony és öreg ember a főszerelő, házuk két oldala felől mindenütt víz és víz." A rege végén kiderül, hogy voltaképpen Numi Tarem és Kaltes a rege hősei, itt tehát arról

van szó, hogy még sem ég, sem föld nem volt formálva, és Numi Tarem az ősvíz tundrahalmi várában élt nejevel együtt. A vogul hagyomány tehát megőrizte a mindent elborító ősvíz emlékét, sőt mintha átcsillognék amaz ősképzet is, hogy az ég és föld egyaránt az ősvíz szülöttei, holott ezt nem volt könnyű dolog igazolni Numi Tarem omnipotenciája mellett, és az is fennmaradt, hogy a föld fokozatosan nőtt mai terjedelmére és nagyságára.

Magyar népünk, bizonyosan az előbb közölt ugor változatok valamelyikét vallotta az ég és föld előállításáról szóló saját hitmeggyőződésének. Következtethetjük ezt abból is, hogy a *Munkácsi* által közölt 5 vogul teremtési műszó közül három egyezni látszik a megfelelő magyar és szumir műszóval. Ezek a következők: a) vogul *jola tarati*, vagy *tarati*, egy másik képzésváltozata *taremti* – alábocsát, t. ill. az égből a földet. Az aláeresztés vagy az eget az alsó világgal összekötő lépcsőn (hágcsón vagy létrán), vagy vasláncon csüngő bölcsőben történik. Már *Munkácsi* egybeveti a magyar terem szóval, melynek jelentése: gigno, profero, a t. pedig kauzát képző, az intranzitívum *terem* jelentése: cresco, nascor. A M.Sz.Szó. I ugyan még mindig ismeretlen eredetűnek hirdeti a *terem* gyököt, de mi azt hisszük, hogy *Munkácsinak* van igaza. Annál inkább, mert az általa idézett két műszó, a *sänkemti* -világra, világosságra hozni, a *sänkemli* pedig “teremtődik, világosságra jut”, és amint *Munkácsi* elemzi, valójában szóösszetétel a *sänk*, *senk-kem*, *gem* alkotórészekből. Az 1. tag világos, fényes, a 2. tag érni, jutni, hozni. Az 1. tagnak parallelje a szumir VI. sig – fényes, ragyogó, tiszta, a 2-nak a szumir *gen*, *ken* – jön, megy, küld alkotórészekből. Az n-m változat, különösen szó végén, a szumiron és az ural-altáji nyelveken belül egyáltalán nem izolált jelenség. A vogul szó *t*, *l* végzete pedig képzőelem. A c) teremtési vogul műszó: *telti*. A *tel* alapszó értelmét *Munkácsi* így adja: “támad, le-sz, keletkezik, születik”. A szumirban a *tíl*, *tin* gyök – *élni*, *élet* jelentéssel bír, de általában a jelentése annyi, mint lenni, létezni, keletkezik, előáll (werden, sein, erstehen, insdasein treten). Asszir-babiloni *basu*, mint ilyen rokon a magyar *tengődik*, *tenget*, *tenyész*, és a török nyelvcsoport *tin*, *tim* – u.az, és az urali nyelvág *élni*, *élet* jelentésű szócsaláddal, amelyet e mű más helyén már felsoroltunk. A d) műszó, már nem nyelvösszehasonlító, hanem tartalmi

szempontból érdekel minket, mert a *chuliti*, amiről szó van, "valahonnan" (különösen a vízből előbuktat, fölemel, felszínre hoz), az ősvíz jelenlétére céloz.

De a finn népköltészet emlékeiben is, így kivált a Kalevala I. ének 207 kks.-ban idegen hatásrétegek közé beágyazva megtaláljuk az ég és föld teremtésének eredeti ősural-altáji schémáját. Vajnamöjnen anyja a II, matar a nyílt tengeren úszkál. Egyszer csak megjelenik egy kacsa s hét tojást rak Ilmatar térdére. Ilmatar a szokatlan érzésre megrándítja térdét, a tojások a vízbe esnek és töredékeiből alakulnak a föld, az ég, a nap és hold, és fellegek. "Tört tojásnak alsó fele, Válik alsó földfenékké. Tört tojásnak felső fele, a felettük való éggé, sárgájának felső fele, fényes nappá fenn az égen, Fehérjének felső fele, a halovány holddá léssen, Tojásból mint tarka rész volt, égen csillag lesz belőle, tojásból mi fekete volt, lesz belőle ég felhője." Ennél világosabb kommentár nem szükséges.

Az *Ószövetség* is azonos képet fest az ég és föld teremtéséről: "Kezdetben teremté Isten az eget és a földet." Így kezdődik az IMóz. 1, 1. v.-ben foglalt teremtési elbeszélése. A 90. Zsoltár is így zengi Jáhve örökkévalóságát: "Uram, te voltál nekünk hajlékunk... minekelőtte hegyek lettek, föld és világ formáltatlék, örökül fogva mindörökké te vagy Isten". Ámde az ég és föld teremtése előtt a mindenség feneketlen ősvíz volt (Tehom), aminek neve pontosan megfelel az asszir-babiloni *Tiamat*nak, és akit *Jáhvénak* épp úgy le kell győznie, mint *Enlil-Bel*nek a víziszörnyet, vagy *Marduk*nak Tiamatot. Egyébként az *Ószövetség* ún. költői részeibe a szörnyek részletezése, színesebb és változatosabb. Fehom-Tiamat a szumir *Nammu* helyére lépett, akiről Kramer — hivatkozott szövegek alapján — a következő appozíciókat közli: *ama-tu-An-Ki* — ég és föld szülőanyja, és *am-palil-utu-dingir-sar-sar-ra-kené* — a mindenség isteneinek őszülő anyja — ami megfelel annak a conceptusnak, amelyet az ősvíz szumir primogenita szerepéről és nem teremtett örökös létezéséről fentebb kifejtettünk.

Az egyesített ég és föld hegy jellege következik külön-külön is megállapítható hegyjellegükből. Erről tehát a közöltek után felesleges volna többet mondanunk.

De ki kell emelnünk, hogy mind a szumirok, mind a szorosabb értelemben vett ural-altáji népek az ősfoglalkozások eredetét a teremtés aktusába és keretébe állítják bele, és isteni

tanítómesterekre viszik vissza. Ez azonban nem szumir és ural-altáji különlegesség, több nép vallási életében, sőt az Ószövet-ségben is előfordul (Gen. 4.19 kkv.).

*Az alvilágnak, mint a föld tartozékának,
közös szumir és ural-altáji jellemvonásai*

A földről szóló képzetek rendjén kell megismertetnünk az alvilág berendezését is, mely fontosságánál és borzadályt keltő karakterénél fogva ugyan később a földdel szemben teljes ön-állóságot nyer, eleinte azonban még a föld körletéhez tartozott. Ehelyütt azonban az alvilági birodalomnak csak az ural-altáji népek alvilági képzeivel közösnek látszó jelenségeit tesszük vizsgálódásunk tárgyává, s lemondunk arról, hogy a szumir-babiloni alvilág kimerítő képét megrajzoljuk.

A léleknek a halál utáni első nyugvóhelye a szumirok hite szerint a sír volt, ahol a test is nyugodott és csak később fejlődött ki egy, az összes halotti lelkeket magába foglaló, összegyűjtő közös alvilági birodalom képze. Hogy az alvilági képzetfejlődésről szóló ezen nézetünk helyes, mutatja az is, hogy a szumirban közös ideografikus írásjegye van a sírnak és az alvilágnak. Az egyszerűbb állapotból a komplikáltabb felé való ezen fejlődés azonban már igen korán, mindenestre még az ősi szumir-ural-altáji együttélés idején végbemehetett, különben érthetetlenek maradnának az alvilág felfogásának közös szumir és ural-altáji vonásai. E vonások először az alvilág szumir conceptusa alapján egybeállítva a következők:

1) A szumir képzelődés az alvilágot a föld hetedik rétegében fekvőnek képzelte, melynek kapukkal elzárt külön kijárata és bejárata volt.

2) Az alvilág egy földalatti külön birodalom, melynek külön statutumai s ezek szerint felépített külön kormányzata van. Úrnője Ereskigal, kinek szumir neve elemezve: *eres*—királynő és *ki-gal*—a nagy föld, a nagy alsó — együtt tehát: az alvilág királynője. Ereskigal férje Nergal, kit joggal azonosíthatunk a szövegekből Irkalla néven ismert "hatalmas rablóval". Az alvilágban laknak még a következő istenszemélyek:

Namtar, a főkapuőr, kinck parancsnoksága alatt egy Negab nevezetű személy áll; Gestinanna (asszir-babiloni Bélit ceri), az alvilág táblaírója; az élet vizét őriző Anunnaki és mások.

3) Az alvilág szumir karakterét kifejezik a következő jellegzetes elnevezések: Kut-nu-gi (asszir-babiloni: irsit la tari – az ország, melyből visszatérés nincsen), kur – ország, nu – nincsen, gi – jövés, visszatérés. Az alvilág egy másik neve: *ki-gal* szószerint *a nagy alsó, a nagy föld*; egy harmadik elnevezése *ir*, vagy *er-gal* (a sémi-babiloniba *irkallu* alakba ment át), e név a Nergal Irkalla – a nagy rabló, a halotti isten melléknevéből van kölcsönözve, s azt jelenti, hogy: a nagy harcos (erem, urum, eru, cre 2. jelentése: harcos). Végül utolsó elnevezéseként a *gig-una* kifejezés szerepel, mely *gig* – éjszaka, sötétség és *unu* – hon, hajlék alkotórészei jelentése szerint az éjszaka, a sötétség hajléka értelemmel bír.

4) Az alvilág fejedelme, Ereskigal a saját palotájában él, melyről többször emlékeznek a szövegek. Így, az Istar alászállása az alvilágba című mitosz 40. k. soraiban Namtar e szavakkal fogadja a belépni akaró Istart: “Lépj be úrnő, az alvilág ujjongjon néked; Kurnugea palotája (ékal irsit la tari) örüljön néked!”; ugyanitt a 68. sorban Namtar a következő utasítást nyeri úrnőjétől: “Eredj Namtar és zárd be őt (t.i. Istart) palotámba (ina ékallaiama)”. A Nergal és Ereskigal című mitoszban az első szövegdarab hátsó oldalának 19. sorában Namtar e szavakkal bocsátja be Nergalt az alvilágba: “Eredj be uram testvéred házába!” Ugyanezen szöveg 2. darabjának 11. kk. sorai arról is tudósítanak, hogy Ereskigal palotájában trónon ül: “A palota belsejében megragadta Nergal Ereskigalt és hajánál fogva lehúzta trónjáról azzal a szándékkal, hogy a fejét levágja.” Az Ereskigal palotáján kívül van még egy másik palota is az alvilágban, melynek neve: égalgina – a jog palotája (gi – jog, hűség; égal – palota), a név szumir képzés eredménye, s újabb bizonyága annak, hogy az alvilág conceptiója lényegében szumir eredetű. E palotában az Anunnaki (föld istenek) laknak, kik szintén arany trónokon ülnek s az An megbízásából, mint láttuk, az életvizét kezelik és őrzik.

5) Ereskigal-nak szent állata a ló. A parisi vagy varázpapyrus több helyen emlékezik az Ereskigal kancájáról, de a fennmaradt alvilági ábrázolatokon is Ereskigal lovon ül, illetőleg térdel. E jelenség annál feltűnőbb, mert eddigi valószínű

megállapítások szerint, a lónak az ismerete nem a történeti idő kezdetén bukkant fel Babilonban, s amoda kívülről importált csemetének látszott, amire neve (ansu-kurra – a hegyvidék számarja) is utalt. Ez adatok birtokában azonban a ló használata, ismerete, sőt vallásos alkalmazása is, mintha még korábbra volna helyezhető.

6) Az alvilágban fontos szerepet tölt be Gestin-anna (asszír-babiloni Belit-ceri), ki jegyzékek alapján tartja nyilván az alvilágba érkező halottak neveit. (E működésével lehetővé teszi Ereskigalnak az ellenőrzést és az alvilág rendjének mindenkivel való betartását.)

7) Az alvilág szumir felfogás szerint úgy szerepel, mint a betegségek, a szenvedést okozó gonosz démonok tartózkodási helye, ahonnan garázdálkodó útjukra indulnak, s az élők életfolyását minden módon megkeseríteni igyekeznek. Ezt bizonyító adataink a következők: az Istar alászállása az alvilágba című mitosz 66. kkk. sorai Ereskigal következő szószerinti utasítását tartalmazzák Namtarhoz: “Eredj, Namtar és zárd be (Istar-t) palotámba! Bocsáss el hatvan betegséget, hogy őt megkínozzák: szembetegséget szeméire, kézbetegséget fejére, betegséget mindenütt, egész testére!” Az alvilág a halotti lelkek tartózkodási helye, s mint tudjuk, a halottak lelkei ellenséges érzelmekkel vannak eltelve az élők iránt és megrontásukra törekszenek. A halotti lelkek két démonikus megszemélyesítője a gidim és az udug (asszír-babiloni: utuk-ku) külön is az alvilágban lakozóknak emlegettetnek, s onnan támadnak fel az emberi nem megrontására.

Itt kell megemlítenünk, hogy az alvilág gig-unu előtagja nemcsak éjszakát, sötétséget jelent, hanem, amint *Delitzsch* a SGI. 87, 1. I. *gig*, *geg* gyök alatt közli, beteget, betegséget is jelöl, tehát úgy is fordítható, hogy “a betegség hona”. (Nagyon találó elnevezés a szumir-ural-altáji alvilággal)

8) De, hogy kerül Eres-kigal az alvilágba? Eres-kigal nyilván égistennő, akit egy Kur nevezetű alvilági szörny rabol el. A Kur t.i. kozmikus fogalom is, akinek ily jelentése tükröződik az alvilág Kur-nu-gea nevében. Hogy személy is, meggyőző róla az a három mitosz, melyet részben kiváló elődök szövegpublikációi alapján Kramer rekonstruált, részben maga fedezett fel. Az elsőnek hőse Enki, a másodiké Ninurta, az Enlil fia, a harmadiké pedig Inanna-Istar.

Ural-altáji mitikus felfogás szerint is a föld körletéhez tartozik a halottak nyugvóhelye: az alvilág. A halotti képzetek ismertetése rendjén láttuk, hogy a halottak első pihenő helye a sír volt, és minden bizonnyal a sír fogalmából fejlődött ki lassanként az alvilág képzete. Azonban minden okunk megvan feltételezni, hogy a halotti lelkek alvilági közös gyülekezési helyének a képzete valamelyes formában már az ősi együttélés idején is jelen volt, mert az alvilág elképzelésében, berendezésében több olyan nagyfontosságú egyező mozzanat állapítható meg szumir és ural-altáji részen, amely csak az ősi szellemi összefüggés tényéből magyarázható meg. Ez egyező mozzanatok a megfelelő szumir jelenségekkel egybevetve a következőkben foglalhatók össze:

a) Az alvilág fekvését az ural-altáji népek is a föld hetedik rétege alatt képzelték el. Sőt, mint az előbb közölt adatok is tanúsítják, még magát az alvilágot is hét emeletből állónak gondolták, ha ugyan a két kifejezési forma nem egy és ugyanazon dologra vonatkozik.

b) Az altáji népek hitfelfogása szerint is az alvilág a gonosz fejedelem és segítőitársai tartózkodási helye. Az égisten birodalmával szemben egy különálló birodalom, hova a halottak lelkei gyülekeznek össze. A gonosz szellemek feje, s egyúttal az alvilágnak is az ura Erlik-kan. Az ő főnöksége alá tartoznak a Tumangi Tus nevezetű szellemek, amelyek alakatlan kóboldokból, hattyúból, Aina-k, Körmössök, Etkarák és Jama Usütből állanak.

Az ugor népeknél az alvilági fejedelem neve Sulater, a vogul népköltési emlékek részletesen tudósítanak róla. A név előrészét Paasonen és Setala a *kul*, *kul* s a velük összefüggő finn *kolja*, az cszt *kol'l'*, a votják *kil*, a syrjén *kul'* (betegség), a csuvaszban is van egy *k'le* nevezetű rosszszellem és a magyar hagy-máz-ból magyarázzák (az *ater* egyszerűen urat jelent), s e magyarázathoz hozzájárul *Munkácsi* és *Karjalainen* is, s így végeredményben igazat adhatunk Seala-nek, hogy a Sul'ater nevében egy olyan ősrégi finn-ugor szellemi lény neve jelenik meg előttünk, kinek kultusza a halotti kultusszal kapcsolódik. Talán nem tarthatjuk minden jelentőség nélkül valónak, hogy a szumirban a *gul*, *hul* gyök a Gul-ater nevéhez hasonlóan a gonosznak, a megsemmisítésnek, az ellenséges fogalmának a visszaadására szolgál, s hogy ebbeli jelentésében egyik magya-

rázó szövegben (Ass. 2559. II. oszlop 43. sorában) éppen a *gal-lu* démonnal egyenlősítették. És talán azt sem hagyhatjuk teljesen figyelmen kívül, hogy *Xul-ater*, mint az alvilág fejedelme *Xul-najer*-nek (*Xul*-király) és éppen *Jal-najer* – al(világi) királynak is nevezik, amely elnevezés, mintha csak szószemléti fordítása volna a szumir *Ereskigal*-nak. Az alvilági démonoknak végtelen serege áll a *Xul-ater* szolgálatában, így a *kul'menkw*, az utsi, továbbá a halál előfutárja: a *kóristenség* *teren-xul*, vagy a *xin*.

c) Az alvilág különböző elnevezései közül a következők emlékeztetnek annak szumir jelölési módjaira: A *voguloknál* az alvilág egyik neve: *jolke mo*, *jellex ma*, *jalo ma*, *jalox ma* – alsó föld, alsó világ. Ugyanezt a gondolatot fejezi ki a finn *Manala*, mely *Castrén* illetékes magyarázata szerint *maan ala* (a föld alatt levő) alkotórészekből van összetéve, s ha mindjárt az újabb idők fikciója is, lényege szerint lehet ősrégi tradíció megőrizője. Az alvilág sötétség birodalma karakterét bőségesen kifejezik a róla szóló leírások, ha a névben e körülmény nem is jut szemléltető kifejezésre. Végül az alvilág az ural-altáji népek közfelfogása szerint is úgy szerepelhet, mint egy olyan ország, ahonnan a halottak számára nincs visszatérés, s e szabály alól csak arra nézve volt és lehetett kivétel, akit az égisten kegye az életvizével megelevenítvén, onnan visszatérésre érdemesített.

Ezt jelenti a *Kurnugea* tulajdonnév, amelynek hangulatát híven tükrözi egy modern magyar népdal (vagy műdal), amely a szerelmében csalódott legény fájdalmát így örökíti meg:

“De ahová én elmegyek. Ott nincsen tél, sem kikelet...”

Nincs szerelem, nincsen féltés. Nincsen onnan visszatérés.”

Hát ez bizony valódi *kurnugeás* hangulat és ki tudja, hogy a modern forma mezébe bújtatva, milyen ősi hittudat és hittartalom lappanghat? Egyébként e szomorú szumir hangulat borong a *Jób* k. 10,21 v-ben is, mikor így ír: “Vajjon nem veszi-é el rólam az Úr a kint... minekelőtte elmennék oda, ahonnan meg nem térnek (bőterem élek vőló sub), a halál árnyékának és a sötétségnek földjére?” (V.ö. még a *Lk.* 16,27 kkv. a gazdag és *Ábrahám* közt folyó párbeszédet is.)

d) Az ural-altáji népek hite szerint is az alvilág fejedelme saját birodalmában külön palotában él. *Pl.* *Erlík*-kan az alvilág ötödik, vagy kilencedik rétegében, bizonyos tatár képzeleti mód szerint pedig a hetedik földalatti rétegben tartóz-

kodik. Fekete trónon ül, s úgy kormányozza birodalmát. Alvilági palotákról, szobákról bővebb értesülést nyerhetünk azokból a közlésekből, amelyeket a jenísszei kormányzásban élő tatárok meséiből Castrén gyűjtött össze. A vogul mitológiában xul-ater aranyos házban lakik alvilági birodalmában, sőt a személye körül kialakult mitosz kör még alvilági városalapításról is közöl adatokat. Karjalainen egy, a földanyának bemutatott áldozat leírása közben a következő érdekes részletet vetíti idevonatkozólag elénk: "A fősámán rálép a földanyához vezető útra. Hét földalatti emeleten kell keresztül hatolnia, amelyeknek mindegyikében a földanya egy karevele (őre) lakik. Végül is megérkezik az utolsó emeletbe, a földanya hétkapus lakásához." Egészen nyilvánvaló, hogy a földanya itt az alvilág urát helyettesíti, vagy legalább is, hogy berendezkedése és lakozása az alvilág utánképzése. Alvilági lakásról szó van a finn mitológiában is, nevezetesen a Kalevala XVI. ének Vajnamöjnen tuonelai (alvilági) útjáról szólván, többször emlékezik, az alvilág háza-táji *Hanala* örök tanyáiról.

e) A török-tatár alvilági fejedelemről tudjuk, hogy Ereski galhoz hasonlóan szintén fekete lovon ül. Lehetetlen ez egyző tényben pusztá véletlent látni.

f) A vogulok alvilágában xul-ater jegyzékek alapján fogadja be országába a halottakat, s ebbeli eljárása teljesen azonos a sumir Gestin-anna (Belit ceri) megfelelő szerepével.

g) Az ural-altáji népek is úgy hiszik, hogy az alvilág a betegségokozó démonok tartózkodási helye. Az altáji törökök pl. minden gonosz szellemet egyenesen az alvilágba telepítenek. Nemcsak a *Radloff* általánosságban mozgó adatai, a *Castrén* meseközleményének részletei, hanem más autentikus közlemények is megerősítik ezt. Szemléltetőbb azonban a kép, melyet az alvilági rossz szellemeknek a garázdálkodásáról a finn-ugor népek idevonatkozó hitképzeteiből nyerünk. Pl. a kul, k'ul, k'ol stb. nevezetű lények a vogul-osztják mitológiában ugyanazt a szerepet töltik be, mint más népeknél az ördög, vagy a sátán. Ők alkotják – mondja Munkácsi – a rossz és romlás ősi kútfejének, a harmadik világistenség rangjában álló "Alvilágfejedelmének" (xul-ater-nek) a hadseregét és szolganépét, kik egyenként s csoportjaikban minden ártalomra képesek, s különösen az embernek engesztelhetetlen örök ellenségei.

Vagy a Tarem-xul'-nak, xin-nek nevezett pusztító korszellemről a vogul hősénekekben és istenidéző igékben előforduló kifejezések szintén egy "embert pusztító, rémséges alvilági lény" személyesítő jelzéseinek mutatkoznak. Joggal mondhatja éppen ezért az ugor alvilági képzetek eredetiségében bizonyos mértékig kételkedő *Karjalainen* is, hogy "xul-ater, mint az alvilág ura küldi a betegségeket és dögvészeket, s így az alvilági betegségek hazája". A többi finn népnek az ugor xul' gyökkel azonos kifejezéssora azonos felfogásra utal a betegségek eredetét illetően.

Van a magyar nyelvnek egy szava, amely így hangzik, hogy gyenge, gyöngé, régi alakváltozatai: genge, gewnge, zánga; ujjur *jany*, kun *yangi*, *iangi*; ozmán *jáni*, *jáni*, *jängi* stb., tehát honfoglalás előtti török kölcsönszónak minősítik, *új*, *fiatal* jelentéssel. *Bárczi* még idézi hozzá a csagatáj *jängi* szót, azonos jelentéssel (M.Sz.Szó. 103 l.), de hozzáteszi: "a megegyezés nem egészen kifogástalan". A jelentés sem egybevágó. *Szém ziológiai* tekintetben a magyar szót inkább össze lehet hozni a *betegséggel*, mint az újjal és a fiatallal, amire van is példa gyengélkedik szavunkban. Ez esetben azonban semmi akadálya sincs a szumir *gig*, *geg* szóval való egybevetésének, amely — ismételjük nemcsak éjszakát, sötétséget, hanem beteget, betegséget is jelent.

h) A török népek alvilág fejedeleme *Erlík* nem volt mindig ellenlábas az égistennek, hanem Tengere kaira Khán-nak — ősember teremtménye. A török világteremtési mítosz szerint, egyidős az ég és föld teremtésével. De, mivel engedetlenséget tanúsított az égatya rendeleteivel szemben, ezért őt *Erlík*nek nevezte, száműzte, s helyébe más ősembert teremtett.

A vogul-osztják *Chul-ater* is — egyik *Munkácsi* által közölt verzió szerint — a Numi Tarem nevelt gyermeke volt (VNGY, I. k. CCCXCIX l.). Ez a törekvés azonban az égisten omnipotenciájának túlhajtott hangoztatásából eredhetett és nem is nagyon valószínű. Sokkal hihetőbb az a feltevés, hogy valamely erős ember démonizált halotti lelkéből született, s csak mint ilyen függ össze az égisten emberteremtő működésével.

i) Az alvilág-képzet 3 évezredi szumir szövege nemcsak az egykori szumir felfogásra jellemző, hanem döntő bizonyíték az ural-altáji alvilág-elképzelés ősisége mellett is.

*A világfa (életfa), életvize és a paradicsomi folyók szumir,
valamint ural-altáji egyező képze*

A világfa őseredeti képzeténél sem szabad elvont, tudós spekulációra gondolnunk. Ilyen műveletet nem végezhettek babiloni letelepedésük előtt a szumirok sem. Amikor az elemekkel és a vadállatokkal vívott létfenntartási küzdelemben a puszta megélhetés oly nehéz volt, hogyan érhetek volna rá spekulatív észmunka folytatására? A világfa képzetét a sámánceremóniával kombinálva, a nomád sátor egész szerkezetét összetartó duogerenda képezte. Ez magyarázza meg a világoszlophoz való nagy hasonlatosságát és a sátorszerkezet tökéletesítésével feleslegessé válása után későbbi sorsát is.

Az első indító ok minden esetre a duogerenda állandó szemlélete volt és csak azután bővült ki a sámánceremóniából vett, ún. égbeutazási képzetrel. A duogerenda szerepét értjük, de a másikhoz magyarázatot kell fűznünk. Verbitzki, orosz misszionárius, 1870-ben egy tomszki újságban, egy jelenetet közölt, melyhez hasonlóan alakulhatott a sámánceremóniák minden égbeutazása. Egy nyírfaligetben ideiglenes sátor közepén, a duogerenda helyett, fel volt állítva egy ágas nyírfatörzs, ezen jelképezte — bevágásokkal és egyre feljebb haladó lépésekkel — a sámán a maga égbeutazását. Minden lépés 1-1 égrégiónak felelt meg.

Altáji mesék szerint, a világfa a föld legmagasabb fája volt, melynek koronája felért a Bai-Olgon palotájáig. Az altáji mesék óriási ezüst fenyőnek nevezik, más mesék és a népköltészeti emlékek hétágú nyírről beszélnek. A Sumeru hegytől, amelynek csúcsán nőtt eredetileg, eloldozott, és a föld köldökére, az univerzum központjába helyeződött át. Azonban az ősi kapcsolatnak megmaradt az emléke abban a tényben, hogy a föld egy magas dombján, ill. helyén, a föld közepén emelkedő "vas hegyén" nő a magasba. A legtöbb mese elbeszélése szerint a világfa egy tónak a partján, vagy magából a tóból nőtt ki. Ezért beszélnek az osztják népköltészeti emlékek "az ég közepének tengeréről", amely mellett növekedik a világfa.

A mordvinok is tudnak a világfáról, mely az erdő mélyén áll egy dombon. Ágai körülölelik az eget és a földet.

A világ vagy életfáról részletekbe menően tájékoztatnak a jakut mesék. Ez a világ legérdekesebb és legfontosabb kozmo-

gonikus mesegyűjteménye, melynek megjelentetése is Middendorff buzgóságát és hozzáértését dicséri. (A jakut elképzelés csodálatosan írja le a világfát. Ott nő a magasba, a 8 szögletű föld sárgás köldökén, koronájából égi, sárgaszínű folyadék ömlik alá, amelyből inni a megfáradottnak felüdülést jelent. A jakut mesék az életfáját áthelyezik a paradicsomba, az ősember lakóhelyére. Meg akarván tudni az ősember, hogy ő miért teremtett, közeledett az életfához és annak egyik, a törzsbe vájt nyílásából egy, csak a teste szerint látható női személy jelent meg előtte, aki úgy informálta őt, hogy ő lesz az emberiség ősatyja.)

Egy másik jakut mese-variáció "a fehér ifjúról" szól és így jellemzi azt: Felül a mozdulatlan mélységen, alól a 7 égrégió, a középső helyen, a föld köldökén, a legcsendesebb helyen, ahol sem a hold, sem a nap soha nem megy le, ahol örökös nyár van tél nélkül, és ahol a kakukk mindig énekel, ott volt "a fehér ifjú". Egyszer elindult sétálni, hogy megtudja, hogy ki ő és merre van hazája? Egy széles, világos térségen megpillantott egy nagy dombot, és rajta egy óriás fát. Koronája feljebb hatolt a 7. égnél. Ez volt az égisten, *Yryn-ai-tojon* kikötő karéja. Környezetéből csak a délfelé eső tejfehér tót említsük meg, melyet soha sem borzolt fel szél, meg azt, hogy gyökereit az alvilágig bocsátotta le, hol különös mitikus szörnyek laktak gyökereiben. Buzgó imádságára tejfehér eső esett a fehér ifjú fejére, majd megjelent a fa szelleme, egy középkorú istennő, és duzzadó melléből megitta tejjel és megjövendölte, hogy az emberi nem ősatyja lesz. Holmberg-Harva kétli, hogy e mese-variációt az északkelet-szibériai jakutok találták volna ki, ezért hazáját délibb, termékenyebb vidéken keresi, holott szerintünk minden titoknak a nyitjára jutunk, ha az ural-altáji nyelvcsalád déli szárnyát alkotó szumirokhoz szállunk alá. Ámde mielőtt ezt megcselekednénk, először végig kell vizsgálnunk azokat a variációkat, amelyek a szűkebb értelemben vett ural-altáji népeknél még felmerülnek.

A *Middendorf* által kiadott jakut meseszövegekből kiderül, hogy "a fehér ifjú" a jakutok ősatyja, és olyan palotában lakik, amely 7 emeletes és amelynek erkélyéről látja a világfát. A fa alvilágba nyúló gyökerei alól állandóan tajtékzik az életvize. A világfa neve *Zambu* "a fehér ifjúé" pedig *ar-Soghotoch*—a magányos ember. A világfa istennőjétől egyebet is megtud "a

magányos ember”, azt t.i., hogy az ő atyja az égisten, anyja pedig *Kybai-Khotun*, aki mindjárt születése után a 3. égből letette a földre, hogy ősatya lehessen az emberi nemnek.

Egy burját költemény az *Abyrga* mitikus kígyót lakoztatja az életfa gyökerénél, “a tejes tóban”. Más középpázsiai mesék szerint, míg a kígyó körülcsavarodik a világfán, szüntelenül támadja őt a fa koronáján székelő *Garide* sasmadár. Új vonás még a középpázsiai mesékben az is, hogy a teremtésnek minden állatfaja az életfájához közel lakik, és nyilván a fa táplálja őket.

A kalmükök szerint a *Zambu*-fa a Marvo tóból nő ki, amely oly mély, mint széles és 8 különböző elemet hordoz magában. A tóból ered 4 folyó, melyek különböző égtájak felé folynak, de 7 kanyarulat után 500 mellékfolyóval gazdagodva, ugyanoda térnek vissza (RVAV. 86. kl.). A folyók magas hegyről zuhognak alá, sziklákon törnek át, a sziklák állatalakúak, elefánt, ökör, ló és oroszlánhoz hasonlóak. A Jel. k. 4,6 kkv. ilyen állatképekkel operál. Ezek a Gen. 2,10 versben is említett *világfolyók*. A Marva tó kalmük hit szerint az életfája alatt fekszik. Késői zsidó és keresztyén legendák hasonló elképzelést érvényesítenek. A világfolyók különböző ásványanyagokat sodornak magukkal, ami végső fokon a tó vizéből, ill. a központi nagy hegyből, melyen a világfa, ill. életfa emelkedik a magasba, származik. A Jel. k. szintén kombinálja a 22, 1 kv-ben az életvize folyóját az életfájával, ez utóbbinak gyógyító erőt is tulajdonítván a pogányok számára. Az örökélet vizét említi a Ján. ev. 4,14 v-ben Jézus is, de nála nem több, mint egy szép költői kép az örökélet szemléltetésére (v.ö. a 4,10. v. is). Az életvize képzeté előfordul még Ezék. 47,1-17. v., ahol gyógyító hatásáról is szó esik. Viszont az életfáját a Gen. 3,22 v. említi. Meg kell még jegyeznünk, hogy a paradicsomi 4 folyó közül kettőnek a neve: Tigris és Eufrátes (babiloni), míg az 1, a Pisont az Indusra, a Gichon-t pedig a Nílusra szokták vonatkoztatni (Gen. 2,10-14 v.). A folyók nevének ilyen megoszlása is mutatja (legalább alapszerkezetének tekintetbevételével), hogy a világfa képzeté, az összes hozzátartozó rekvizitumokkal együtt, az ókori keleti kultúrkörből ment át az ural-altáji népcsalád örökségébe, ez pedig a sumir háttér által volt meghatározva. Biztos, hogy nem sémi szellemi tulajdon volt, mert a babilonin kívül egyik sémi népnél sincs hasonló.

A magyar népi hagyományok között is fennmaradt a világ-

fa képzeté. Régi roncs, de az a véleményem, hogy csakis ősi örökség átmentett maradványairól lehet szó. Ezt igazolni látszik az a feltűnő tény, hogy a fenntartó mesetípusokhoz hasonló típust az európai mesegyűjteményekben nem találunk, tehát nyilvánvalóan keletről hoztuk magunkkal. Variánsaink sokszor szóról-szóra egyeznek a keleti variációkkal. Végül, mert, mint *Solymossy S.* igen helyesen megállapította, tulajdonképpen nem meseanyag, hanem a többé már nem értett sámánceremónia ún. égbeutazási jelenete, amely csak aktualizálása elvesztése után lett mesemotívum. Ősi eredetre utal még az is, hogy országszerte ismerik, de különösen ott népszerű, ahol a modern művelődés még nem szorította ki a divatból.

Ez a "tetejetlen fa", vagy "az égbenyúló fa". A többféle variációból mi megkíséreljük egyező nevezőre hozni őket.

Mindegyik azzal kezdődik, hogy van a király udvarában egy égigérő óriás fa, és a főtípus szerint ennek a lombkoronájába ragadta fel a sárkány a király leányát. Aki sikeresen felmászik a fára és visszahozza a királyleányt, azé lesz feleségül. Az óriás fa csak az égben ágazik el, tehát az égbe kell felmennie az esélyes vállalkozónak. Királyfiak jönnek-mennek, de egyikük vállalkozása sem sikerül. Végül jelentkezik a király kiskondása, hogy ő megbírkózik a feladattal. Előbb azonban különböző felszerelési tárgyakat kér. Másnap reggel megkezdi a mászást. Baltájával lépcsőket csinál a fa törzsébe és úgy mászik egyre feljebb. Estére elfárad és a fába mélyesztett baltája nyelén akar megpihenni. A kopácsolásra a törzsön megnyílik egy ajtó és egy öreg anyóka dugja ki rajta a fejét. Beszólítja a legényt. Megtudván, hogy mi járatban van, tovább küldi nénjéhez. De ez is tovább meneszti a harmadik nővérhez. Végre feljut a fa elágazásáig. Az ágak szétválnak, tágas mezőre jut ki, egy másrétegű világba. Itt egy kastélyban három táltos lovat talál, próbál velük felrepülni a csúcsig, de csak a harmadikkal sikerül. Itt újabb mezőség tárul fel előtte, újabb égrégió. Egy másik kastélyban megtalálja az elrabolt királylányt.

A mese továbbszövése nem egységes, de minket nem is nagyon érdekel. A fődolog benne az *égigérő fa* képzeté, a különböző égrétegek, a legény felmászása a fára, a három anyóka, nyilván a fa szellemei, mind olyan mozzanatok, amelyek a sámán égbeutazásával kapcsolódnak, és az *ázsiai sámánmesékben* visszatérnek.

Sokkal gazdagabb, színesebb és szétágazóbb, mint az uraltáji népeké. A következő jelölési módjai vannak:

1) *Ges-tin*. Összetett szó a *gis, ges* — fa és *tin* — élet alkotórészekből: Az életfája. Később a szőlő, a bor jelölésére használták. Nyilván azon téves hiedelem alapján, hogy e dolgoknak életmeghosszabbító hatásuk van. Mindkét komponenshez pontos uraltáji paralelek vannak, tehát nyilván ősi jelzés.

2) Világfa vagy életfa volt az a *chuluppu* fa is, melyet az ég királynője Inanna-Istar Eufrates melléki szomorú sorsából áttelepített saját kultuszhelyére, Erechbe. Itt egy nippuri szöveg szerint, melyet Kramer rekonstruált, magas sudaru, hatalmas fává növekedett. De itt is majdnem a szörnyek marta-léka lett: gyökerénél egy óriási kígyó rak magának fészket, közepén a *Lilit* démon, a pusztítás szelleme építi fel házát, koronáján pedig a *Zu* (másnéven: Im-dugud) nevezetű viharmadár ütötte fel szállását, akárcsak a burját és jakut mesékben.

3) St. Langdin az általa közölt nippuri őstörténeti szövegekből kiderítette, hogy a szumirok a *kassziafát* is életfájának hívták.

4) A IV. R. 14, 53 kks. így aposztrofálja a világfát: "Eruduban nő egy fekete *kiskanu fa*, világos helyen teremtetett."

5) Az *Ebeling* közölte szövegben Ebvers 32 k. *buci-fának* nevezi és az ég 2. rétegébe helyezi az elmesu kőből alkotott fényes világfát egy késői asszir szöveg.

6) A szférák hegyének a csúcsa bejáratul szolgál a paradicsomkerthez, ahol az élet- és halálfa áll (A. Jeremias).

7) De az életfát helyettesítette a *templomok szent ligete is*, amely szintén még az ősközösség idejéből való lehet. Már *Enemenánél* is előfordul. Ez a *tir-azag*. Ne feledjük el azt sem, hogy a *tir-azag* a szumiroknál a világoszlop helyén emelkedő templomot vette körül, ahol folytak az áldozatok, tehát a cél az volt, hogy áldozat közben a bálványszellem a *szent liget fáira* ráülepedjék, és úgy fogadja el az áldozatot. A templomhoz csatlakozó hétemeletes torony pedig éppen a világoszlop helyébe lépett, amikor a szintén hétrétegűnek képzelt eget szimbolizálta, ill. tartotta, hogy össze ne düljön. Tudjuk, hogy a szumir *tir, ter* az állatkört is jelentette, az *an-tir-anna* kom-

pozitivumban (az ég tágas *tir*-je), de egyúttal a *szivárvány* jelölésére is használták.

Mi maradt meg mindebből az obiugoroknál, akiknél szintén szerepel a *tir*:

a) Megmaradt a liget, amelynek közepén terült el az ovális alakú áldozótér; b) megtalálható az áldozótér közepére helyezett *fenyő* vagy nyírfaág, vagy törzs, mely nyilván a szent liget fái közül került ki és egyben a szent ligetet is képviselte; c) e fenyő, vagy nyírfaág törzsnek volt a neve *tir*; d) az osztjások oszlop alakúra faragták ki, ezáltal is jelképezve, hogy a világoszlop maradványa; e) a vogul-osztják *tir*-nek szintén az volt a hivatása, hogy a bálványszellem áldozat közben rátelepedjék és úgy élvezze meg a neki felajánlott részeket; f) ezért a magyarázó neve: *tarem-tir* a bálványszellem (az isten) szálló, vagy ülőfája; g) a felsőlozvai voguloknál a *tir* az égi szivárványoszlopot is jelentette; h) az istenidéző igék gyakran hangsúlyozzák, hogy az áldozótér az *ősi* korból való; i) a bálványképeket, illetőleg az áldozati ajándékokat, az áldozati állatot hozzákötötték. *Holmberg-Harva* világoszlop jelentést tulajdonít az osztják *tir*-nek. A vogul magyarázók a *tir*-t *ősi költői műszónak* tartják. Regularitásban hibásan gyertyának fordítja.

Ezek után most már felállíthatjuk a mérleget, hogy a világfa (életfa) képzetből mi az eredeti és mi a *kölcsönvétel*? Bizonyos, hogy a szumirok nem kölcsönöztek semmit, mert az ő világfa-képzetük minden mást időileg megelőz és így ők csak kölcsönadók, de nem kölcsönvevők lehetnek. Tőlük ered a kozmikus képzet, és ők a szétterjesztői az egész ókori keleten. Tőlük veszik át az árják is, de megbővítik a saját elképzelésükkel is. Így nevet adnak neki (Zambu-Jambu), lombkoronájában pedig a *Garuda* sást lakoztatják. Árja bővítés az is, hogy a világfával kapcsolatban tejes tőről beszélnek, mert a szumir képzetben nincs ilyenről szó. A bővülések átmennek később az altáji népek elképzelésébe is, de ez nem változtat a tényen, hogy a világfa képzet alapszerkezete szerint szumir-ural-altáji közös örökség. Ha bizonyos altáji népek az *életvize taváról* tudnak, ne feledjük, hogy *Petőfi* "János vitéze" is életvize taváról beszél (XXVII. é.), és ha a perzsák a világfát néha "Adlerbaum"-nak is nevezik, emlékezzünk, hogy szumir pecsétcilinderek ábrázolatain is néha kétfejű sas látható, mint az életerő szimbóluma.

Az örökéletnek azonban nemcsak fája, hanem *füve* is van. Az életfüve megifjító erővel bír a Gilgamaes eposz szerint. De ez sem nyújt örökéletet, mert hiába jut a birtokába, a ravasz kígyó megfosztja tőle. De a szumirok nem hagytak fel az örökéletért vívott harccal, kitalálták az örökélet eledelét és vizét, s így felszerelve vívták tovább a maguk harcát a halál ellen. E folyamatnak a következő adatai állanak rendelkezésünkre a sumir irodalomból:

Az 1. adat az Adapa mítosz II. Obv. 28 kks-ban áll előtűnk. A szövegrész megértéséhez tudni kell, hogy a déli szél felborította az Adapa csónakját, mire Adapa eltörte a déli szél szárnyát. Adapa felelősségre vonja az ősembert, *Ea* azonban ellátja védencét a kellő utasítással. Arra utasítja védencét, hogy ne fogadja el az An felajánlásából az élet eledelét és vizét, mert valójában a halál eledele és vize lesz az. Adapa követte *Ea* utasítását, ámde *An* valóban az örökélet eledelét és vizét ajánlotta fel Adapának. Így esett meg, hogy Adapa nem élt a kedvező alkalommal és így egy fatális véletlen folytán eljátszotta az örökélet biztosításának a lehetőségét.

A másik adatot az "Inanna-Istar alászállása az alvilágba" című mítosz őrizte meg. Az életvizét a 117 kks. szerint az Anunnaki az alvilági Egalgina nevű palotában őrzik. Inanna-Istar szerelmét, Dumuzit (Tammuz) megszabadítani száll alá az alvilágba, de ott *Ereshkigal* 60 betegséget bocsát rá és olyan lesz, mint egy halott. Végül is *Ea* veszi kezébe az ügyet és aláküld egy Acucu-namir nevezetű embert, nyilván tusként az istennő helyett. *Ea* parancsára *Namtar*, az alvilág főkapusa az Anunnaki jelenlétében megfrecskeli az életvizével Inanna-Istart, mire az korábbi ékességét és ragyogó szépségét visszanyervén, elhagyja az alvilágot.

E két helyen kívül még több adat hirdeti az életvize képzetének elevenségét és fontosságát, de nem célunk itt az adatok halmozása. Legfeljebb még a *Maqlu* I. 108.s.-ra utalunk, ahol a varázslókat, a következő szemrehányás éri: "Életvizemet a sírba tették."

Egy, a 3. évezred végéről származó, azonos tárgyú szöveg-töredék azonban az életvize mellett felemlíti az életeledelét is, amely szintén ősrégi sumir találmány és szükséges volt ahhoz, hogy valaki az örökélet birtokába jusson.

A "Tetejetlen, vagy éigérő fa" című mesében van egy változat, mely arról szól, hogy a (nyilvánvalóan) világfa ifjító erejű almát terem. Erre céloz az a kérdés is, melyet az egyik verzió szerint az elibe toppanó királyleányhoz intéz a szerencsés kiskondásfiú, hogyan szerezhetne a fa gyümölcséből? Mivel e mesét keletről hoztuk magunkkal, világos, hogy e motívum is csak keleti eredetű lehet. Örökéletet nyújtó fa gyümölcséről gyakran olvasunk, de ifjító erejű fa gyümölcséről nem. A rokon mitológiákban sincs hasonló adat. A szumir parallel is messze esik tőle. Ott fűről, itt fának a gyümölcsiről van szó. Képzetünket tehát egyelőre ismeretlen eredetűnek kell minősítenünk.

De a finn-ugor ágnál feltalálható az életvize képze is, amelyről a következő különösen szemléltető példáink vannak.

Numi-Taren a vogul főisten házában őrzi az életvizét, és pedig tömlőben. Ugyanez lehetett a helyzet az *An* égi palotájában is. A szumir *Anunnakít* is hasonlóan kezelték az alvilágban. Egy *Gendatti*-féle szövegből tudjuk, hogy Numi-Tarem e bűvszert a kondai alvidék híres "nagy fejedelmének" alkalmissal elajándékozta, aki aztán vele halottakat támaszt életre s szabadít meg az alvilágból. A felélesztés úgy történik, hogy a halottak az életvizével megdörzsöltetnek. (Egyébképpen az égatyja állandóan az életvizében tartja arany botját, s ha ezzel a vizet megzavarja, az, akire rápillant, rögtön eszméletlenül esik össze, tehát ez esetben az életvize a *halál vizévé* változik át.) A vogul-osztják népdalok tudnak arról is, hogy az életvize a *menkw* őrizetében és kezelésében áll, akik e "haláltalan vízzel" holtakat locsolnak életre, és akinek birtokába elképzelhetőleg az égisten ajándékozásából jut, akárcsak a szumir *Anunnakinak*, feltehetőleg szintén *An*, az égisten adományozza.

Ugyanilyen tisztán és elegyítetlenül érvényesül az életvize képze a magyarság népi hagyományában is.

A magyar mesevilág életvize képzetét összesűrítve megtaláljuk Petőfi "János vitéz" c. elbeszélő költeménye XXVII. énekében, így:

*Tündérországnak egy tó állott közepén,
János búsan annak partjára mén,
S a rózsát, mely sírján termett kedvesének,
Levette kebléről s ekképp szólítá meg...*

*S beveté a rózsát a tónak habjába, ...
De csodák csodája mit látott, mit látott?
Látta Iluskává válni a virágot...
Hát az életvize volt ez a tó itten,
Mindent feltámasztó, ahova csak cseppen,
Iluska porából nőtt ki ez a rózsa,
Így halottaiból őt feltámasztotta.*

Petőfi a nép költője volt és valódi népi hagyományt őrzött meg a feledéstől..

Az életvize képzeete erősen átalakítva fordul elő a Kalevala 15. rune 478–482 és 525–534. soraiban. *Lemminkäinen* anyja u.i. fiának Tuoni vizéből összegereblyélt tetemét meg akarván eleveníteni, különböző irekért küldi el a kis méhecskét. Két előző sikertelen kísérlet után, harmadízben az égisten lakásába küldi a szükséges szerért. A méhecske fölszállván a megjelölt helyre: “Fűszerízre most akada, Mézre mennyit épp akara. Nem sok idő telik bele, Hát ím surrog visszafele, Lelkendezve jödögele, Ölébe vagy száz szelence, Ezer más egyéb bödönke, Méz van ebben, víz van abban, Legjobb fajta ir anabban.” Az anya erre megkeni vele fiát minden testrészében, s szavára: “Fektéből az ember felkél. Alvásából íme eszmél” (555 ks.).

Láthatjuk tehát, hogy az örökélet eledele és vize képzeete mind a szumiroknál, mind az ural-altáji népeknél egyaránt jelen van, tehát bátran tekinthetjük ősközösségi birtokállománynak. Különösen az ugor közösségé ilyen, az altáji és a balti-finnekére már idegen hatások is érvényesülnek a hosszú fejlődési folyamat során.

A világoszlop és a világszeg, mint az égbolt támasztékai

A világoszlop mesterségesen előállított világfa. A szent liget nyír- esetleg nyárfájából készítették. A török-tatár törzsekén kívül feltalálható Észak-szibéria népeinél, az obi-ugoroknál, roncsaiban magyar népünkénél is, a szamojédoknál, s végül a lappoknál. Az volt a rendeltetése, hogy a föld köldökén emelkedve, az eget alulról támassza alá, nehogy összedüljön. Különböző nevekkkel illetik, de a szumirban és az ugor népeknél *tir* nevet visel. Itt is kiindulási pontul szolgáljanak az altáji népek, az ugorok és lappok sokkal primitívebb képzeetei, mint amilyen

fejlődési fokot a szumir képzet felmutat. Egy jakut kozmogonikus mesében így dicsekszik a világoszlop: “mikor ég és föld együtt nőttek, velük együtt nőttem én is.” A világoszlop a föld köldökén, tehát az északi sarkcsillag alatt áll és úgy támasztja alá az égboltozatot. Mert az ég legmagasabb pontja, az északi sarkcsillag körüli égrész. Tehát maga az északi sarkcsillag is égszertartó faktornak, mintegy a földi világoszlop folytatásának bizonyul.

Ezt bizonyítják az északi sarkcsillag altáji elnevezései is. A mongolok, a burjátok, kalmükök, az altáji tatárok, és az új-ugorok “arany pillér”-nek, a kirgizek, baszkirok, és némely tatár törzsek “vas pillérnek”, a telcurok “magányos cöveknek, karónak, oszlopnak” nevezték. A tunguzok pedig “aranyos” jelzővel látják el. A világoszlopról nincs ugyan ábrázolatunk, de az a tény, hogy korcsajtásaiban némely északszibériai törzsek használják még ma is, csattanós bizonyság elképzelése, ősi jelenléte, és célja felől. Az osztjákok “városi pilléreknek”, vagy “városközépi erős pillérek”-nek hívják. Híres a csingalai “város pillér”, melyet az osztják törzsek istennőnek képzelnek és ekként imádnak. Két öl magas, négyszögű, nyulánk oszlop, nem nagyon régi. Az a hit róla, hogy “az isten plántálta élőfa”. Északszibériának népei fából készült madarat helyeznek a világoszlopra, amely néha kétfejű. A dolgának e madarat “a madarak urának” nevezik, de közelebbi rendeltetését nem ismerik. Ahol a világoszlopot több rúd társaságában ábrázolják, néha fedődeszkával védve az időjárás viszontagságai ellen, de ott is, mindig hosszabbnak, mint a többit — vagy a fedődeszkára helyezik a kétfejű madarat, vagy reá. Gyakran láthatók a mellé helyezett rudakon keresztbetett fák — ezek szimbólumai az égisten lakása előtt álló, soha ki nem száradó és ki nem dülő fának. A világoszlop eredete azonos a világfájával. Vagyis a sátor duogerendájáról és a sámán égbeutazási jelenetéből van véve és az égre alkalmazva. Ezt bizonyítja két adat is. Az egyik, hogy némely altáji törzseknél nincs oszlop alakja, hanem egy leveles, koronás nyírfá törzse. A másik az, hogy a keresztbetett ágak a különböző égrégióknak felelnek meg. Mivel az égbolt primitív fokon egy, a föld fölé kifeszített óriási sátor (v.ö. Ézs. 40. v.), szinte kínálkozott a földi sátrat égszertartó duogerendáról való összehasonlítás.

Míg az altáji népeknél a rudakon keresztbe tett fák inkább

szimbólumot, addig az obi-ugorok világoszlopaire alkalmazott hetes tagolás, világosan az ég hét rétegét akarja jelölni, mert az osztják népköltési emlékek e tekintetben semmi kétséget nem hagynak fenn, mikor az oszlopot így szólítják meg: "Az én 7-es osztású főember atyám, ... az én vasoszlopbeli emberatyám, stb." De az obi-ugorok, mint láttuk a világoszlopot az égisten által teremtetett szent fának is nevezik, tehát az égre való vonatkoztatás mindkét esetben szükségszerű, Holmberg-Harva itt utal a világoszlop égi képmására, a Nagy Medve csillagképre, amely 7 csillagból áll és az egyes csillagképek az áldozati állatoknak egyetlen kötéllel az északi sarkcsillaghoz való odaköltözését jelzik. Míg az északszibériai népek halászó és vadászó életmódjuknak megfelelően vadászjeleneteket látnak a fontosabb csillagképekben, mint az Orionban, a Nagy Medve sarkcsillagban (az utóbbi egy három vadász által üldözött szarvas), addig a török-tatár népek a nomád életmódból vett jelenetekkel díszítik fel. *Lugossy J.* debreceni kollégiumi tanár a 19. sz. második felében összegyűjtötte nagy önmegtágadás árán eredeti forrásokból az idevonatkozó anyagot, amelynek azonban mégis erős köze van az ősmagyar mitológiai csillagképekhez.

A magyar népszokások között feltalálható félreértett korcs-hajtásaiban az egykori világoszlop emléke is. *Solymossy S.* kimutatta, hogy a falusi házak udvarán, közel a konyhaajtóhoz földbe vert cövekoszlop fönt kiálló pálcikaival, melyek ma teljes köcsögök kiakasztására szolgálnak, és a szilaj pásztorokodás céljaira rendelt pusztaságok őrfái, szintén a pásztorok viskói előtt a földbe verve, a világoszlop utánzatai, csökevényei.

Karjalainen megpróbál különbséget tenni az osztják és vogul *tir* között, de sikertelenül, mert még érdemes honfitársá *Holmberg-Harva* sem osztja nézetét.

A lappok őrizték meg leghívebben a világoszlop éghordozó szerepét, a többi finn-ugor népnél, az altáji ágnál és a szumiroknál jelentősen megváltozott, eltolódott éghordozó hivatása. De mindenütt megmaradt valami közös képzet az ősi múltból és ez az, hogy a világoszlop a föld központjában, a föld köldökén emelkedett, és ott volt az égisten áldozati helye is.

Szumir elképzelés szerint az eget és a földet egy, az északi sarkcsillagtól kiinduló és a föld közepéig érő világoszlop, vagy tengely köti össze. Ez az a tengely, amely körül a világmindenség forog. De e tengely csak a föld köldökén, illetőleg közepén

mehetett keresztül, mert különben felborult volna az egyensúly. Amiképpen tehát a csecsemőt a köldökzsinor köti az anyaméhez, azonképpen köti a világoszlop a földet az éghez. Láttuk, hogy a hasonlat mind az altáji, mind a finn-ugor ágnál egyaránt használatos. Ámde ily módon az éggel együtt a földnek is forognia kellett volna, nos e forgást kötötte meg az égisten a voguloknál az Ural hegyövével, a sumiroknál pedig a Kaukázus hegységgel, mert igen valószínű, hogy sumir találmány a Kaukázus földköti szerepe. De a tengelyhasonlat is a sumirból ered, mert a sumirok fogták föl és nevezték először a 7 csillagképből álló Nagy Medvét (Göncöl szekeret) szekérnek.

De mi lett az altáji és a finn-ugor népek egyszerű világoszlopából a sumiroknál? *Templomtorony*. Szimbólikus jelzése a szenthelynek és a mellette emelkedő toronynak. Semmi kétség nem lehet felőle, hogy a nippuri Enlil szentély és tornya adta a mintát a babiloni, sőt általában az ókori szentélyekhez és tornyokhoz. Enlil pedig már a prehistorikus kortól kezdve a sumir istenpanteon feje volt és lett. E tornyok, mint számos emléken olvassuk, az égbe néztek, illetve az égig emeltek büszke fejüket, amint a Gen. 11.4 kkv. is így ír Babilon városáról és tornyáról: "Jertek, építsünk magunknak várost és tornyot, melynek teteje az eget érje." E tornyok rendszeren 7 emeletesek voltak, az ég 7 régiójának megfelelően, és kívül futó lépcsőzetes fokok tették lehetővé a rájuk való felmenetelt. Hogy a kozmikus világoszlop képzetéből nőttek ki, bizonyosság reá az, hogy mindenkinek kozmikus jelentésű az elnevezése. A lagasi Gudea templomtornyának a neve *A-PA* volt, mellékneve pedig *E-UB-Imin-AN-KI* – az ég és föld alapzatának háza; a Babilon városi torony neve *E-TEMENI-ANAKI* – az ég és föld alapzatának háza, de jellemző volt a másik neve is *E-SAG-ILA* – a fej felemelésének háza. Az összes babiloni tornyok úgy voltak megépítve, hogy a 7. emeleten felül volt egy *istenszoba aranytrónussal*. Ebbe benne székelt a legfőbb isten, tehát az isten lakóhelyeül is szolgált.

Láttuk, hogy a babiloni sumir szentélyeket a *tir azag* (a szent liget) vette körül, nos bizonyosan a szent liget fái közül került ki a templomkörzet világoszlopa is, ezért a *tir* neve. Ámde a *tir* nemcsak erdőt, ligetet jelöl, hanem lakást is, amint ez Babilon sumir nevének az asszir-babiloni körülírásából is

kitűnik. (*Tin-tir-ki subat balati*— az élet lakása.) E gondolatkörbe a következő szumir-ural-altáji egyezések állapíthatók meg:

1) A török-tatár népeknél a világoszlop szintén szimbólikus jelzője a szentélynek.

2) Az obi-ugorok is, mint Holmberg-Harva írja, "Eisen-saulemann-Vater"-ről beszélnek (RVAV. 66 l.). Tehát a világoszlopra száll alá áldozat közben az égisten.

3) Más középzásiai törzseknél viszont a világhegy képzetével fonódott össze a világoszlop képzete. A szumiroknál erre utal az Enuma elis teremtési eposz *Esarra* neve, amely egy Kedarlaomer elami király feliratban "az istenek összesége templomá"-nak neveztetik (v.ö. *A. Jeremias*, HBAGK. 1913. 32. l.), valamint a nippuri központi szentély E-kur — hegy háza elnevezése. De erre utaló adat az *E-barsag kur-Kurra* is, amely annyi mint "az országok hegyének a háza", és az égi állatkörön ugyancsak az istenek templomát jelenti. Emlékezzünk továbbá vissza az állatkör *dub* — égi töltés (*supuk same*) és An-tir-anna elnevezésére, a *tir* kettős (erdő, liget és lakás) jelentésére, és akkor nem lepődünk meg, ha egy burját mese szerint a *Sumbur* hegyen áll egy szentély és tornyának a teteje az *északi csillag arany gömbjében* végződik. — És az sem lep meg, ha *Holmberg-Harva Banzarov* orosz etnográfus után a mongol szentélyeket így jellemzi: Kiválasztanak egy dombot, azon elkülönítenek egy szabályos helyet, és erre kőből és földből mesterséges, teraszszerű emelkedést csinálnak és azt telerakják áldozati tárgyakkal. A legnagyobb emelkedés köré még 12 másikat készítenek, hogy a világhegy köré felsorakoztassák az egész kozmoszt. *Harva* utal erre a hasonló szokásra a kalmüök vallási életéből, sőt közli lámáisztikus világtérképüket is, csak ott téveszti el a dolgot, ahol az altáji népek eme eljárás módját külső, idegen, vagy indiai, vagy babiloni hatás eredményének minősíti azon az alapon, hogy hasonló szokás az indusok vallási életéből is fennmaradt, sőt egy mesterséges terasz is 1027-ből Benares közelében. Ámde, ha meggondoljuk, hogy a kozmikus hegy képzetét a szumirok már akkor kiokoskodták, mikor az árják még európai őshazájukban éltek, továbbá, hogy a dombnak, a hegynek ugyanaz a műszava, mint általában az ural-altáji népeknél, akkor nem tehetünk egyebet, mint az ősközös-

ségi együttélés maradványainak tekinteni ez egyező szokásokat, és az indusok hasonló képzeiteit kölcsönzésnek minősítenünk.

Mindenesetre érdekes és fontos jelenség, hogy a szumir nippuri e-kur és a prehistorikus e-harsag-kur kurrá-nak párja akadt azonos ural-altáji vallási szokásokban. Fontos fogalmi egyezésként kell fölemlítenünk az *e-dingir*-t, mely annyit jelent, mint *Isten háza* és pontosan megfelel a magyar "istenháza" elképzelésnek. Az ilyen körülírások azonban más vallásokban sem ritkák. De a magyar torony szavunknak semmi köze sincs az ősiséghez, mert az jövevényszó.

Ellenben más megítélésben kell részesítenünk azt az ősi obi-ugor templomépítési módot, mely valamikor szumirok és ural-altáji népeknek közös szentélyépítési módjuk lehetett, és amelyről a közép- és újkori útleírók közül többen, mint *Witsen*, *Strahlenberg* és *Novitzkij* egyaránt beszámolnak. Valóságos, magas, fából készült templomokról van itt szó, melyeket emberi lakásokul sohasem használtak, mert csak a bálványképek, az áldozati ajándékok és az istentiszteletben résztvevők serege állt ott, illetőleg gyűlt össze. Némelyik 20 méter magasságot is elért, és egy *Pápay József* által látott tágas, hatalmas sátorszerű építményről az volt a közhit, hogy elkor mosodott gerendái az égig érnek. Ajtójuk nem volt, létrával kellett az ablakon át bemászni. Négyszögletű építmények. Mivel szent ligetekben állottak, azért is, hogy avatatlanok előtt rejtve maradjanak, éppen mint a szumir világoszlop helyébe lépő szumir tornyok, maguk is a világoszlopot helyettesítették. És maguk is primitív módon ugyan, de mint az idézett közfelfogásból megállapítottuk, a szumir tornyok mintájára az égig értek. Okunk van azt hinni, hogy ez volt és ilyen volt a szumir *zikurtornyok* őstípusa és a budhista pagodák ősmodelje is. Az obi-ugor toronyépületben is ott volt a bálványkép, mint a szumir 7 emeletes tornyok tetején az istenszoba az arany trónussal és a rajta helyet foglaló bálványképpel.

Munkácsi ama körülményből, hogy az ő idejében ilyen díszesebb és nagyobb kultusztemplomok már nem voltak láthatók, bizonyos fokú visszafejlődésre következtet az ugoroknál, *Karjalainen* e nézetet nem osztja, sőt éppen azt állítja, hogy ez ún. "templomok" nem egyebek, mint magánházak kibővítései. Ámde a japán fából épült templomokról is megállapítható, hogy a magánházak folytatásai, sőt a szumir *es* megrövidítve: *e*

is magánházat jelent, de azért hozzáteszi a dingir appozíciót, vagy a gal jelzőt és így lesz a templom: nagy ház, vagy szent ház, magyarul *egyház*. És a templom kizárólag kultikus célokra szolgál.

Említettük, hogy a szumirok és az ural-altáji népek sajátos életmódjukat viszik bele a csillagok képeibe, pl. a szumirok a maguk földművelői foglalkozását, az északszibériai népek a halászó és vadászó élethivatást, a nomád török-tatár népek pedig a nomád pásztorkodásra vonatkozó jelenetekkel telítik a csillagképeket, tehát mindegyik a maga életviszonyai által kijelölt úton halad tova. A csillagképeknél tehát a megfelelés a csillag elnevezések és a csillagokról szőtt azonos felfogásban jelentkezik, de mégis, mint a magyaroknál tettük, itt is fel kell említenünk az egyes csillagok mögött álló mondai anyagot. Annál inkább, mert ez is bizonyítéka az ural-altáji ázsiai őshazának és ősközösségi állapotnak.

A török-tatár népek az égisten ménesét látják a csillagokban, a jakutok szerint vagy kicsiny lyukak, vagy az égóceán visszaverődő fénye, a tejutat a jakutok "az isten vagy az istenfiú hócipő nyomdokainak", a török-tatár népek a "vándormadarak éjjeli útjelzőjének", Vogelweg-nek nevezik. Az obi-ugorok a fiastyúkot a Mos (égi vadász) ember téli házának, a tejutat a Mos ember hótalp-útjának, vagy a Tunk-Ti hótalpútjának nevezik. A Göncölszekeret pedig jávorcsillagnak hívják. A magyarok tejút elnevezése "hadak útjának", vagy éppen "Csaba útjának", már jelen hazájukban kelt és a hun mondával kapcsolatos. A szumirok csillagelnevezéseit pedig már megtárgyaltuk, tehát itt nincs miért megismételnünk.

A világoszlop és a világszeg kombinálva fordul elő némely finn-ugor népnél és a szamojédoknál. *Világszeg* képzete úgy ébred fel a népekben, hogy az északi sarkcsillag körül forogni látszik az égbolt, amit mindennél ékebben mutat a csillagoknak az éjszaka különböző időpontjaiban megfigyelhető koronkénti helyzete. Az ég tehát oda van szegezve az északi sarkcsillaghoz, de nem oly mereven, hogy akörül forogni ne tudna. Ezért nevezik a Turuchansk körzeti szamojédok az északi sarkcsillagot "az ég szegének". A régi finnek is ismerték ez elnevezést, tőlük kölcsönvették a lappok, akiknél még ma is él *Bohinavile*, *Boahjenaste* alakban, annyit jelentvén, mint "észak szege". Az észtek is ismerik és használják *Pohjanael* formában.

A lappok, a két képzetet kombinálva használják, amennyiben *Leem* a Possanger fjordnál két nagy követ talált, keleti oldalán nagy, magas, négyszögletű oszlop állott, a földbe erősítve, tetején egy vasszeggel. Ez volt a tulajdonképpeni világoszlop, tetején megszegzve, jelölül annak, hogy az északi sarkcsillag nemcsak a földi világoszlop égi folytatása, hanem egyúttal az eget összetartó szeg is. Ilyen volt tehát a lappok világoszlopa (*Veralden tsuho*). Lehet, hogy a lappok világoszlop képzetére hatott a skandináv *Irmínsul* (világoszlop) és világ-szeg, *Veralder nagli* – világ-szeg képze is, de ez nem változtat a tényen, hogy a képzet eredeti, legalább is magva szerint, mert több ural-altáji népnél előfordul és a szumiroknál is, mint primitív népnél pozitív bizonyíték hiányában is feltételezhető.

A föld hordozói

II az ég a maga kiterjedtségében és óriási súlyával rászorol a felülről és alulról való megtámogatásra, akkor a földnek is vannak támaszai, hordozói, amelyek megóvják attól, hogy az óceán feneketlen mélységébe alásüllyedjen. Ámde itt már különböző idegen képzetek éreztetik hatásukat.

a) A legtermészetesebb felfogás az lett volna, hogy a föld a maga feltöltésszerű felszínével, éppúgy kizárja az óceán víztömegénck a beözönlését, mint “az égi föld” az állatkör, a *supuk same*. Amellett még, miként az eget, külön oszlopok is alátámasztották. De a szumir emlékek e ponton teljesen cserben hagynak. Tudomásom szerint sohasem szólnak arról, hogy a föld minő szilárd alapon nyugszik? Ám, amit a szumir mitológia elmulaszt, azt pótolja a babiloni felfogásról jól informált Ószövetség, amely több helyen nyilván az ősbabiloni, tehát egyúttal a primitív ősszumir képzetet is megszólaltatja. A 104. Zsoltár 5. v. említi a földtartó oszlopokat ily szövegezésben: “Ő teremtette a földet az ő oszlopain, nem mozdul az meg soha örökké.” A zsoltárok többször is szólnak hasonló rendeltetésű oszlopokról (v.ö. pl. a 75. Zs. 4. v.). Ez eredeti képzetnek és ősrégi időből valónak látszik, mert párja található a földről az égbe nyúló világoszlopban.

b) Azonban mellette említi az Ószövetség a *Leviáthánt* is, mint a föld fundamentumának a tartóját. A Leviathánról

pedig tudjuk, hogy egy, a világ teremtésében szerepet játszó víziszörny (voltaképpen maga a kaotikus őstenger), az Enuma elis *Tiamat*-ja (a Gen. é. 2 vo *Tehom*-ja volt), akit az ószövet-ségi ún. költői teremtési mitoszok szerint Jáhvenak éppúgy le kellett győzni, hogy a teremtés sikerülhessen, mint Enlilnek és Marduknak meg kellett semmisíteni a teremtés útjában álló és lázadó kaotikus szörnyereget. Arról azonban a szumir-babili-boni befolyást tükröző és ugyanott eredeti mitikus szövegekben sehol sincsen szó, mintha valamelyik víziszörny tartó oszlopa volna a földnek. Sőt, éppen teljes megsemmisítésükkel vég-ződik a nagy harc. Tehát itt nyilván idegen hatásról beszél-hetünk. *Holmberg-Harva* szerint a képzet hazája India.

c) Néha *óriási halak* a föld hordozói, hol 1, hol 3. A bur-játoknál és a mordvinoknál csak 1-1 hal szerepel, az altáji tatárok és a votjákok ellenben 3-3 halat ismernek. A magyar néphagyomány szintén 3-4 halról tud. A votjákok és a mord-vinok tatár közvetítésből jutottak hozzá, a tatárokhoz Indiából került el. A halak égi cölöpökhöz vannak kötve, de úgy, hogy azért mozogni tudnak és e mozgásukkal okozzák az áradásokat és a földrengéseket. V.ö. magyarul a *földindulást*.

d) A burjátoknál és a keleti tungusoknál a föld hordozója-ként ismeretes még a teknősbéka is, ami érdekes módon elő-fordul Északamerika indián törzseinél is. Valószínűleg e képzet is indiai eredetű, de az altáji népekhez kínai közvetítésből jutott el. Nem lehetetlen, hogy Tibetnek is része van a közve-títésben (*Harva* 1938. 27 kkl.).

e) A kirgizek, a Volga- és kaukázusi-tatárok viszont azt állítják, hogy a földet egy ökör tartja a szarvain. A tatároktól átmegy a votjákok és cseremiszek hitképzeteibe is. E képzet, mint *Holmberg-Harva* kimutatta, az izlámból ered. Az észak-keleti szibériai népeknél az ökör helyébe a mammut lép, amelyről a tatárok azt tartják, hogy a föld nem volt elég erős, hogy az állatot hordozza, azért az isten elrendelte, hogy ez állat a föld alá költözzék, és hordozza a földet.

f) Az északi szamojédok ismernek egy *Atlas*hoz hasonló sze-mélyt is, ún. "*Földöreg*", aki 2 testvért fogad maga mellé segítőtársnak, egyikből az Ural csúcsát, másiból a föld lábát alkotja (*RVAV*. 33. l.).

a) *A teremtés elbeszélései*

A legősibb antropológikus elbeszélés a szumiroknál található föl a világviszonylatban is. Ezért mi is a szumir verzión kezdjük az elemző munkát. A szövegek a nippuri ásatásból valók, és beszámolnak arról, hogy a Kr.e. 3. évezredben miképp gondolkoztak a szumirok az emberi teremtetéről, de már fejlett reflexió érzik bennük, és semmiképpen nem mondhatók primitíveknek. Voltaképp egy szöveg, de darabokra törve, és különböző múzeumokba elkerülve. Helyreállításuk több kiváló szumirológust foglalkoztatott (Langdon, E. Chiera), de itt is csak *Kramernek* sikerült annyira amennyire a szöveg titkaiba behatolni. Az itt közölt rekonstrukciónak és a belőle levont következtetéseknek az ő szöveghelyreállítása képezi az alapját.

Eszerint az ember teremtésében 3 isten tevékenykedik, u.m. *Nam-mu* - az ősvíz, az őstenger, *Ninmah* – földanya és *Enki* - a földisten, aki egyúttal a földhöz hozzátartozó víznek is az ura. Ezt megelőzi Enlilnek az anyjával történő közösülése, amelyből az állati és növényi élet fakad a földön. Az ember teremtésének az anyaga az *azag*, itt tehát még nincs szó az *Enuma elis* adatáról, hogy egy isten véreből teremtdőnek az ember. Először a szöveg bevezető részében párbeszéd folyik Nammu és fia Enki között, melyben Enki utasításokat ad anyjának, hogy mi a teendő: Agyagot kell venni az apzu-ból és Ninmah formáljon belőle embert. Így is történik. Ninmah hat különböző embertípust alkot, akikbe Enki lelket lehel, és a sorsukat is meghatározza. Majd Enki maga mutatja meg, hogy mit tud ő. Ő is alkot ugyanakkor individuumot, ámde ezek is gyengék és szegényesek mind testben, mind lélekben. Míg a Ninmah alkotta típusok eunuchok és meddő asszonyok voltak, addig a maga csinálta típusok sem enni, sem beszélni nem tudtak. Ülni sem, állni sem, sem a térdeket kulcsolni. Végül Ninmah megátkozza Enkit a sikertelen emberteremtésért.

Az *Enuma elis* VI. t-ban írja le az ember teremtését Marduk által. Itt adva van az ősember neve is, *Lulla*, ami valószínűleg a *lu-lil-la*-ból van összevonva és annyit jelent, mint *lelkes* ember, a levegő embere. Tiamat főkolomposa *Kingunak* a kiömlő véreből alkotta az embert. A bölcs *Mami* az emberteremtő isten, a teremtmény neve szintén *Lulla*. A megölt

isten véréhez itt még az agyag is hozzájárult. *Berosus* szintén úgy tudja, hogy egy megölt isten véreből és a föld vegyülékéből alkotta *Bel-Enlil* az embert.

Feltűnik, hogy Enlilt kivéve, nem az ég istene az emberteremtő, holott azt várnók. És az ural-altáji népeknél ez így is van. Valószínűleg azonos volt a helyzet a szumiroknál is. Ha nem ez lett volna, nehezen értenénk meg, hogy az Adapa mítoszban miért vonja felelősségre *An* az ősembert, Adapat? Nyilván azért, mert ő teremtette. Az istenvilág kialakulása azonban magával hozta szükségszerűen a hivatáskörök megsztását is.

Az Ószövetségben két emberteremtési történet maradt fenn, u.m. az 1, 26k., a 2,7 v. és a 2, 21 kkv. Az 1. így írja le az ember teremtését: "Teremté Isten az embert a maga képére, Isten képére teremté őt, férfiúvá és asszonnyá teremté őket". A teremtés elbeszélését kiegészíti a 2. verzió, amely arról tudósít, hogy az Isten a "földnek porából alkotta az embert, és lehelt vala az ő orrába életnek lehelletét. Így lőn az ember élő lélekké." Ha valahol, itt látszik meg igazán, hogy az ószövetségi teremtéstörténet nem egyéb, mint a szumir gondolkodásmód által megtermékenyített babiloni ember teremtéstörténet átvétele. A 21. kkv. az asszonynak a férfiú oldalbordájából való teremtésének a leírása.

Az ural-altáji népek anthropogenikus elbeszélésein már jókora adag idegen hatás érzik. Különösen abban látszik meg az idegen befolyásolás ténye, hogy az ördögfejedelem aktív módon résztvesz az égisten mellett az emberteremtésben. És a bűnesetet is ő idézi elő. Az első iráni-párzi, a második az elcsábitás, a bűnbcsés pedig ószövetségi hatás. Ámde minden vonatkozásban mégis felismerhető a közös szumir-ural-altáji ősi alap. Vegyük csak sorra a főbb típusokat: 1) az altájiakat, 2) a finn-ugor népekeit.

1) Az altáji ág népei közül a tunguz a legelmaradottabb, tegyük először ezt vizsgálatunk tárgyává. A tunguzoknál az ember teremtését az égisten (Buga) végzi. Egy emberpárt teremtett, és pedig különböző, a föld négy szögletéből összegyűjtött anyagokból. Keletről vasat, délről tüzet, nyugatról vizet, északról pedig földet vett. A földből alkotta a húst és az izmokat, a vasból a szívet, a vízből a vért, a tűzből pedig az emberi test melegét. Ily módon az ősember, kicsinyített mása lett a mak-

rokozmosznak, a mindenségnek. A párzi Bundahes 30. fejezete meg is mondja, hogy ez anyagok a halál után visszatérnek korábbi tartózkodási helyükre.

A burjátok hite szerint az égisten az ember húsát véres agyagból, az izmokat kőből, és a vért vízből teremtette. Az altáji tatárok úgy tudják, hogy az izmok nádból, a test többi része pedig agyagból van alkotva. Fontos vonás, hogy az agyag egyetlen uraltáji népnél sem hiányzik, mint emberteremtési anyag.

Gyakori az altáji népeknél az az elbeszélő típus, hogy két ellentétes lény, a jó és rossz istene áll egymással szemben, akárcsak a párizmusban. Az égisten kialakítja az ősembert, de míg odajár lelket hozni beléjük, az őrzésükkel megbízott ebet ráveszi az ördögfejedelem, hogy engedje megközelíteni a bábukat, és mindig megrontja őket. Az égatya legott észreveszi a változást, de nem tud segíteni rajta. A vége az eb elátkozása lesz. Ilyen meséik vannak a fekete tatároknak, a jakutoknak, a burjátoknak. A változás, melyet az ördögfejedelem idéz elő, abból áll, hogy az eladdig szőrös ember, szőrtelenné lesz, és az addig testében szaruhártyával fedett embernek csak a körmein maradt meg a szaruhártya. Természetes következménye lesz még a gyengeség, a betegség és a halál is. Ez utóbbit egy altáji mese úgy magyarázza: Olgen megalkotta az első embert (húsát földből, izmait kőből), és asszonyt is teremtett mellé az ember egyik bordájából. Őrizetükkel megbízott egy szőrtelen kutyát. Olgen pedig elment lelket keríteni az ősemberpárba. A kutya, hogy visszanyerje szőrzetét, ezalatt megette az ördög ürülékét. A megrontás tehát sikerült. Ülgen észrevette a rontást, amint visszatért és habozott, hogy mitévő legyen. Újakat teremtsen-e vagy nem. Ezenközben odajött egy teknősbéka és így szerelte le töprengését: "Miért akarod ezeket elrontani? Hagyd élni őket. Aki meghal, haljon meg, aki pedig él, az éljen." És így Ülgen megkegyelmezett nekik.

Holmberg-Harva véleményéhez csatlakozunk, ki e képzetkomplexum előbb idézett variánsaira iráni-párzi hatást tételez föl, de nem mindenben osztjuk érveit, mert pl. az eb nemcsak az irániaknál volt szent állat, hanem a voguloknál is, azonkívül mi felveszünk még bibliai hatást is, ami az asszonyoknak a férfiú oldalbordájából való teremtésében, ill. a meztelenség felismerésében határozódik meg.

2) A finn-ugor ág nál a helyzet a következő: Az obi-ugor népköltési emlékek sok érdekes vonást őriztek meg a közös szumir-ural-altáji örökségből. Ilyenek pl. a) Numi Tarem háromszor vág neki az ember teremtésének. Először az ősfivel közli, hogy minő módon teremtsen embert. Azt ajánlja neki, hogy hóból próbáljon készíteni. De a hóember darabokra tört. Másodszor azt tanácsolja, hogy föld és hó gyurmát használjon. Ez a kísérlet már sikerült. Ám az ősfi, aki a Numi Tarem fia, nemcsak embert készített a gyurmából, hanem mindenféle állatot is. Ember és állat között tehát nincs különbség, ugyanazon anyagból, ugyanakkor és egyformán teremtődtek.

Numi Tarem a Földanya érdeklődésére, hogy mint lesz az ember teremtése? így felel: Én 7 emberalakot fogok az égből alábocsátani, te meg adj lelkét beléjük, mert a lélekadományozás joga téged illet. A Tapel—öreg el is készíti Numi Tarem megbízásából veres fenyőből a hét emberbábút, de az ördögfejedelem is gyúr ezalatt fehér agyagból hét emberalakot. Cserére kerül a sor. Tapel—öreg és Chul-ater bábukat cserélnek. Így tehát Joli-Tarem az ördögfejedelem készítette bábukat lelkesítette meg.

Gondatti magának, Numi Taremnek az emberteremtési működéséről közöl tudósítást a következőkben: Az égatya két emberalakot készít veresfenyőből, de fejük minduntalan a mellükre hullott alá. Erre megszegezte nyakukat, belőlük lettek a *menkvek*. Ám ezek a szeg miatt nem tudtak a földre nézni. Ekkor az égatya másodszor lát hozzá az ember teremtéséhez. Most vörösfenyő beléből csontvázakat készít, azokat körülcsavarja a vörösfenyő gyökérszálaival, arccal maga felé fordítva fölállítja, s reájuk fúj, mire megelevenednek, s létrejönnek a maihoz hasonló emberek, szőrrel borítva egész testükön. Az ősempár azonban bűnt követett el, azáltal, hogy Numi Tarem kifejezett tilalma ellenére evett a hamvas áfonya gyümölcséből. Az engedetlenség következtében kihullott a szőrzetük, fázni kezdtek és egy bokor mögé bújtak. Az égatya meglátogatván őket, rájuk fujt, darabokra törtek. Harmadszor fog immár hozzá az égatya, hogy épkezláb embert teremtsen. Ezúttal fűzfából fon csontvázakat, ezeket bevonja agyaggal, maga elé állítja, reájuk fuj, és íme létrejönnek a jelen emberiség ősei. Velük együtt teremti Numi Tarem az összes állatfajokat is. Tehát itt is az agyag a fő emberteremtési eszköz.

Fontos egyező mozzanat még az is, hogy szumir és az obiugor mitológiában a földistennek milyen életadó szerepe van. Az is egyező vonás, hogy a főbb foglalkozások, mint a vadászat, halászat, és a ruhakészítés eredetét, az obiugorok a teremtés keretébe állítják bele, és az égatya körültekintő gondoskodása művének tüntetik fel. Mintha az eridui isteni dekretumok, minden civilizáció alapja, hangja szólalna meg bennük szerényebb alakban.

Reguly feljegyzett egy szigetvidéki kozmogonikus regét is, mely a betegség és a halál eredetét az égatya éppoly szerető gondoskodása jelének minősíti, mint egyéb teremtő tetteit. Annyi ember hal meg, mint amennyi születik, és mindez azért van így, hogy az emberek kényelmesen élni tudjanak és a foglalkozásuk eltartsa őket. Innen van az ember vogul körülírása: elem kales – az ég halandója.

Egy déli kozmogonikus rege ellenben másképp magyarázza a betegség és a halál eredetét. A Chul-ater leányának gyermekei versengése, tehát az ember önön hibája idézi elő mindkettőt. A rege leegyszerűsítve úgy szól, hogy a Chul-ater leányának hét fia az alvilági halotti tó partjára érkezik. A tóban “vasmellű hét buvárkacsa, hét vöcsök hétfelé bukdácsol”. Az idősebbik fiú maga akarja lenyílni őket, de ebben megelőzi őt a legifjabb fivér, aki orozva reájuk lő. De csak véresre horzsolta. Ebből származnak a különböző betegségek, sőt a halál is. Eszerint tehát végeredményben a föld elárasztása kórral, halállal is a Chul-ater műve, aki a lozvai kozmogonikus, illetve antropológiai mitosz szerint rászedvén az ősember őrizetével megbízott ebet, közelébe férközött az ősembernek és megrontotta azt. A megrontás eredményeképpen a szaruhártya, mely addig az egész testet védte, eltűnt és csak az ujjak végére korlátozódott. Tehát az ember testi romlása és kórral, halállal való büntetése nem volt a Numi Tarem tervében.

Az ősmagyarságnak emberteremtési elbeszélése nem maradt fenn. De *ember* szavunk mégis a helyes nyomra vezet, ha a szó etimológiáját elemezzük. Az már el van döntve, hogy összetett szó, a szó az *em* és *ber* alkotó részekből áll. Meg kell jegyeznünk, hogy az ember szónak *em-bur* alakváltozata is van a régi nyelvben. Az *em* valószínűleg *im*-ből lett, mert a rokonnyelvekben az *inm*, *ilm* tő felel meg neki. A szumirból idevonható szó is *im*, *imi*, *im-im* (kettőzött forma) alakváltozattal bír.

Míg az *im*, *inm*, *ilm* előrészének a jelentése: levegő, szél, időjárás, ég, addig az utótagra nézve megoszlanak a vélemények. Pedig a helyzet egészen világos, a *bur* változatot is figyelembe véve, az utótag a szumir *bur* – fiú; asszir-babiloni *aplu* – u.az, gyökszóval azonos és így a mi *ember* szavunk annyit jelent, mint: az ég, a levegő fia. Aki pedig az ég fia, arról nyilvánvaló, hogy csakis az égisten alkotása, teremtménye lehet. Így őrzött meg a magyar *ember* szó egy rendkívül fontos adatot az ősember teremtésére vonatkozólag. A mítosz elveszett, de az ember szó megmaradt, mert senki sem sejtett benne mitikus mcllékjelentést.

Hogy az ősember teremtésébe az égisten mellett az ördögfejedelem is belekontárkodik, sőt piszkával megrontja azt, miután a vigyázatlan kutyát előbb már rászedte, erre vonatkozó meséik, a Volga-fmneknek, úgymint a *cseremiszeknek*, a *voljkkoknak* és a *mordvinoknak* is vannak. A mordvinok pl. azt hiszik, hogy a betegségek az ördög nyálából származnak, mellyel az ősemebert leköpte. A szamojéd mese hasonló hitről tanúskodik.

*

b) A bűneset

A bűnbeesést az ősemberpár a teremtés után, a paradicsomban követi el. Itt is megfelelő mitikus anyag kínálkozik az összehasonlításra. És ezt el is kell végeznünk, mert fontos láncszeme az őstörténeti anyagnak. Annál inkább így kell eljárunk, mert szervesen kapcsolódnak az ősember teremtési történetével, és az embert sújtó csapások, betegség és halál titkát igykekeznek fellebbenteni. Azzal tisztában volt még a legkezdetlegesebb műveltségű ember is, hogy minden baj, ami az egyén állapotát, nyugalját feldúlja, gonosz démonoktól származik, de még arra nem alakított ki magának semminő feleletet, hogy miképp hatalmaskodhattak el élete fölött e gonosz szellemek annyira, hogy tetszés szerint zúdítják kivétel nélkül minden emberre a bajt, nyomorúságot, a szenvedést és a halált. Nem, ez nem lehetett benne az égatya tervében. A választ e nyugtalanító kérdésre úgy alakította ki, hogy az alvilág fejedelmének is aktív részt juttatott az ősemberpár teremtéséből.

Mivel az ural-altáji népek képzelő ereje e téren egyszerűbb képzeteket termelt ki, mint a szumirok, ismertessük először az ő

“bűnesetüket” és majd azután a szumirokét. Végül érintsük a *bibliai hatás* kérdését.

Egy magányos fa nőtt ágak nélkül — mondja egy altáji mese. Az égatya elrendelte, hogy kilenc ág nőjön rajta. Kinőtt. Kilenc emberi lényt állított a kilenc ág alá, mindegyiket azzal a rendeltetéssel, hogy legyenek kilenc törzsnek az ősei. A mese folytatásában azonban csak két emberről van szó, egy *Töröngő* nevű férfiúról és egy *Edji* nevű asszonyról. Az égatya tovább úgy rendelkezett, hogy a kilenc ágú fa öt, napkelet felé eső ágáról ehetnek gyümölcsöt, de a négy napnyugati ágról nem szabad enniük. Az őrzéssel megbízott egy ebet és az éppen ott ólálkodó kígyót. Aztán mindkettőjükre rábízta az ördögfejedelemnek, a kísértőnek a távoltartását. Bizonyos idő múlva megérkezett a kísértő. Ravaszul bemászott a kígyóba és vele együtt felmászott a fára. A kísértés sikerült, először az asszony evett a tiltott gyümölcsből, majd a férfi. Erre kihullott a szörzet testükből. Megszégyenülve elrejtöztek a fa mögé.

Mikor az égatya visszatért a földre, megnézni, hogy távollétében mi történt, azonnal tisztában volt a helyzettel. A férfi a nőre hárította a felelősséget, a kígyó azzal védekezett, hogy az ördög belebújt, az eb meg azzal, hogy nem is látta.

A vogul emberteremtési történetben is van hasonló tragikus epizód, mégpedig Numi Tarem két emberteremtési kísérletében. Ez aktusból származott emberek teste szőrrel volt borítva. Numi Tarem minden fa gyümölcsének az élvezését engedélyezte számukra, kivéve a hamvas áfonyáét, mely a “manó bogyója”. A nő és a férfi áthágták az égatya tilalmát és ettek a tiltott gyümölcsből, mire elvesztették szörzetüket. Fázni kezdtek, bokorba bújtak. Numi Tarem minderről értesülvén, belátta, hogy nem életrevalók és a hidegtől és nedvességtől úgyis elpusztulnak, rájuk fújt és darabokra törtek. A kondai Atom legenda szerint a kígyó az asszonyt csábítja el, hogy egyék a bogyóból, de mihelyt evett, azonnal felismerte, hogy meztelen. Sőt nemcsak maga, hanem a férfiú is meztelenné vált. Megszégyelték magukat és rejtekhely után néztek. Az őket előhívó istenke a férfira inget, a nőre pedig szoknyát rázott ki zsebeiből, így állott elő a ruházkodás szükségessége.

Szumiroknál és ural-altáji népeknél egyaránt jelen van a világ-, vagy életfa képzete. Természetes tehát, hogy az ember törekszik e fa gyümölcséből enni, mely halhatatlanságot, örök

életet biztosítana részére, de viszont az is természetesnek látszik, hogy az istenek nem minden válogatás nélkül engedik maguk közé a törékeny embert. A szumirból ismerjük a *kasszia fát*, amelynek gyümölcsétől *Nintud* földanya eltiltotta az ősembert. Az nincs megmondva, hogy miért? Nem valószínű, hogy próbatétel céljából, sőt éppen valószínűleg, hogy a gyümölcs káros hatásáért, holott ma tudjuk, hogy a kasszia fa gyümölcse nagyon is gyógyhatású. De amint látszik, a szumiroknak ellenkező tapasztalataik voltak. Mindegy. Az Adapa mítosz eleje az ősember, Adapa bölcsességéről ezeket írja: "Adapa bölcs volt ... Parancsa olyan volt, mint az An parancsa ... Mindent átfogó bölcsességet kölcsönzött neki An ... *de örök életet nem adott neki*". Ádámról pedig ezt írja a Gen. 3,22. v.: "És monda az Úr Isten: Íme az ember olyanná lett, mint miközülünk egy, a jót és gonoszt tudván." Ez a szövegrész valószínűvé teszi, hogy a szumiroknál is megvolt a "jó és rossz tudásának a fája", csak eddig még nem került elő. Annál bizonyosabbra vehetjük ezt, mert ugyanazon vers második fele szerint a bibliai ősember sem részesült az örökélet ajándékában.

De egyéb egyező mozzanatok is találhatóak a szumir és ural-altáji paralelek között. A Gilgames eposz I. t. 80 kks. szerint *An* rendeletére Aruru teremtette Gilgamesnek egy versenytársat, akiről a 86 ks. ezt jegyezte föl: "Szörrel volt borítva egész teste, Enkidu fején a haj olyan volt, mint egy asszonynak." Az eposz anyaga a szumir korra megy vissza. Holmberg-Harva közöl egy kalmük mesét, amely szerint a paradicsomi ősemberek önvilágító lények voltak, sem napra, sem holdra nem volt szükségük. Mihelyt azonban ettek a tiltott gyümölcsből, azonnal megszűnt ez a képességük. Sötétségbe borult minden. Ezért teremtette Isten az égi világító testeket. Erről ezt írja Beresus kozmogonikus töredéke: "Volt egy kor, amelyben minden sötétség és ősvíz volt. Bennük csodálatos és különös alakú élőlények éltek. A teremtéskor azonban mind tönkrementek, mert a világosságot nem tudták elviselni. Ekkor Enlil-Bel olyan embert és állatokat teremtett, amelyek éltető eleme volt a levegő és a világosság." Noha igaz és megcáfолhatatlan tény, hogy meglehetősen nyers és távoli parallel, mégis jellemző (Gressmann AT. 2. Aufl. 132.).

Csak egyre nincs parallel. Az eb sem az ember teremtésénél, sem a bűnbeesésnél nem játszik a szumirban szerepet. E

hiányosságnak a magyarázata az, hogy a vadászó és nomád pásztorkodással foglalkozó népeknek mindenük volt az eb, nem úgy mint a földművelést gyakorló szumiroknál. Egyébként Harva jogosan véli, hogy a bűnesetnél szereplő kutyát a terem-tési történetekből vették bele (SM. 383 l.). Az ebet az égatya hűtlenségéért elátkozta: a szabad ég alatt legyen a szállása, azt egyék, amit az emberek odavetnek neki, és mindig betegnek tartsák az emberek. Ez átok emlékét őrzi egy régi magyar szólásmondás: "Annyi becsülete sincs, mint egy kutyának". A szumirban a kutya neve ur, előfordul egy csomó ősi királynévben, mint UR-Bau, UR-Nina, UR-Engur, stb. tehát a kutya kétség-telenül szent állat volt, mint a vogul osztjában is (V.ö. VNGY. I. 1. r.). Igaz, hogy a szumirban oroszánt is jelent, de-hát nyilvánvalóan csak azért, mert az oroszán is ragadozó, hússal és csonttal él, mint a kutya, tehát nyilván kutyaféle állat. De van egy másik jejelentése az *uru*-nak, amely annyit jelent, mint: őrizni, védeni. Aztán nem szabad elfeledkezni az ószövetségi szárnyas kérubokról sem, amelyek a Gen. 3,23 v. szerint az életfája őrizetére voltak beállítva és szintén démoni-kus szörnyek, talán éppen oroszánok voltak, t. i. még máig sin-csen tisztázva, hogy tulajdonképpen mik is lehettek. És mindcz a teremtés keretébe van beállítva. Csak éppen felvetem, ha vajon nincs-e összefüggés az egymást kiegészítő fő jelentések között? Úgy, hogy azok ősi mitikus jelentést őriztek volna meg. Ide tartozik még a magyar őr, és származékai: őriz, stb. az *őr*-nek az eredete (a B.M.Sz.Szó. 1941, 228 l.) ismeretlen. De viszont mint hn. már a 12. sz. óta használatos. Az őr szó olyan régi, hogy elavult és a 18. századi nyelvújítók keltették életre.

És most jön az eredetiség kérdése. Hatott-e az ószövetségi bűneset elbeszélés az ural-altáji népek bűnesetére? A szumirra nyilván nem, mert az nippuri variációjában legalább 1300 évvel megelőzte az ószövetségi verziót. Egyébként azonban az ural-altáji mesékre igen. Pl. a meztelenség, a szégyenérzet fel-ébredése, és az elrejtőzés ószövetségi hatás. Ám e hatás már meglevő ősközösségi alapra rakódott le, amit az is mutat, hogy a szumir és ural-altáji verzió a fejlődés sokkal kezdetlegesebb fokát tárja elibénk, mint az ószövetségi bűneset. Ott a gyümölcs fizikai hatása idézi elő a szörzet kihullását, és ezzel együtt a fázást, és az időjárás viszontagságait, a betegséget és a halált, itt erkölcsi próbatétel következménye lesz a halál. Ugyanez a

helyzet a szumirban is, hol az örökélet eledele és itala, meg a megifjító fű fizikailag volnának hivatva biztosítani az örökéletet, de egyik sem sikerült, mert az ember önnön hibájából idézi fel a betegséget, és a halált. *Ezt az okos szumirok már tapasztalatból jól tudták.*

*

c) *Az ember rendeltetése*

Miért teremtette az égatyá az embert? Nyilván célja volt vele. E kérdést szintén felveti még a legkultúrátlanabb emberközösség is, mely eljutott a szellemek létezésének a hitmagaslatáig. Az ember egész éltfolytatásának szóban és tettben ehhez kell igazodnia, mert ezért él. Mivel ez a kérdés a kultuszszal kapcsolatban is fölmerül, itt csak egész röviden felelünk reá.

A világ megsemmisülése

A világ megsemmisülésének kétféle módja és eszköze van: a víz és a tűzözön. Szumiroknál és ural-altáji népeknél mind a két mód és eszköz ismeretes. Ismeri és alkalmazza a Biblia is.

A nippuri ásatásokból származó szumir özönvíz mondát A. *Poebel* tette közzé. Ez jóval korábbi szöveg, mint a Gilgames eposz XI. t.-ján foglalt özönvíz elbeszélése. *Ez a világ legősibb özönvíztörténete.* Kár, hogy töredékesen maradt ránk. Világos azonban, hogy még nem az ősközösségi együttélés korából való legősibb forma áll benne előttünk. De viszont az őstörténeti anyagba tartozik bele, s nyomon követi a világteremtési históriát és a paradicsomi bűnesetet. Rövidre fogott tartalma a következő: Az özönvíz hős neve Ziusudra, a *Berosus* Chziszutrosza, vagy a név fordítva olvasásával Atra-cházisz, akiből később Ut-napistoiim lesz. Megvan benne a bűnök elszaporodása, az istenvilág döntése, hogy özönvízzel semmisítik meg az emberlakta földet, az istenek bánkódása a lezajlott özönvíz felett, a jóindulatú Enki sugalmazásából a hajó építése, az özönvíz tartama hét nap és hét éjjel --, az özönvíz hős kegyességének a különös hangsúlyozása, s végül a megmentésért bemutatott áldozat. Valószínű, hogy e tartalom még más motívumokkal is ki fog egészülni, de hát ez a jövő titka. A ki egészülés azért is valószínű, mert a Gilgames eposz özönvíz leírása sokkal színesebb és terjedelmesebb, márpedig, ha a

szumirok műve a babiloni özönvíz-történet, aminthogy kétség-telenül az, akkor ők alapos munkát végeztek ily irányban is. Most még csak arról egy pár szót, hogy kozmikus megfigyelés, vagy tényleges élmény szolgált-e az özönvíztörténet alapjául? Noha kizárva ez utóbbi lehetőség sincs, kivált a babiloni megtelepedés után, mégis valószínűbb a kozmikus magyarázat. A föld az ősvíz szélén fekszik, mindenfelől őstenger veszi körül, mi lesz az eredmény, ha egyszer kedve támad, hogy elárrassa a földet? Minden emberi, állati és növényi élet megsemmisül rajta, sőt maga a föld is aláüllyed a lázadó ősvíz fenekére, ahonnan vétetett. Így alakul ki az őskáosz lázadásáról magva szerint egy nagyvonalú szumir koncepció, amely alapja lesz mindenfajta szörny (sárkány) küzdelemnek, alapja lesz az Emu ma clis és az ószövetségi ún. költői prófétai teremtési történeteknek, sőt az özönvíz kozmikus és a tűzőzön eszkátologikus drámai elképzelésének is.

A nippuri ásatásokból előkerültek olyan régi szövegek is, amelyek a babiloni és a bibliai verziót legalább másfél évezreddel megelőzik. Ezeket *Kramer* tette közzé lefordítható részeikben. Egyik ilyen szöveg Kramer jelzése szerint "A barom és a gabona" címet viseli. Voltaképpen arról szól, hogy azért teremtetett Lagar a barom és Asnan a gabona istennője, az istenek teremtési szobájában, hogy teremjen barom és gabona, táplálkozni és ruházkodni az istenek számára. De az istenek nem tudták, hogy mit tegyenek a kapott dolgokkal, ezért teremtetett az ember, hogy mindent készen nyújtson és fölmentse őket a létfenntartási küzdelmükben. Ez elég világos szumir kifejtése az ember rendeltetésének.

E hitképzetet veszik át a szumiroktól az asszir-babiloniak is és ettől kezdve ez lesz az antik emberiség kultikus magna chartája. Az Enuma-elis VI. 5 ks. ezt írja: "Lullat akarok teremteni. Az istenek szolgáját akarom rájuk bízni, legyenek az istenek kielégítve." Egy babiloni tanító költemény a teremtésről a következőket mondja (AT.2.Aufl.131kk.17.kks.): "Hogy az isteneket szívük kielégülése lakában lakoztassa (Marduk), teremté az emberiséget." Egy 3. szöveg így szól (AT.2. Aufl. 135 l. babiloni szövegtöredék 24 ks.): "A Lamga kettősistent öljük meg, vérükből alkossunk embert. Az istenek szolgálata legyen osztályrészük." A Gen. 1.27. kks. az ember

hivatását az istenekhez való viszonyában így írja körül (P. író):
“Teremté tehát Isten az embert az ő képére... férfiúvá és asszonnyá teremté őket. És megáldá őket és monda nekik: szaporodjatok és sokasodjatok, és töltsétek meg a földet és hajtsatok birodalmatok alá és uralkodjatok a tenger habjain, az ég madarain, és a földön csúszó-mászó mindenféle állatokon. És egyben nekik adta a föld színén levő minden növény feletti uralmat is. Az ősemberpár ez áldással és kegyelemmel valóban a teremtés koronája lett.”

Az ember rendeltetése a szorosabb értelemben vett uraltáji népek kultusz gyakorlataiból tűnik ki majd igazán. Ismétlések elkerülése végett tehát ott fogunk velük közelebbről megismerkedni, itt csak annyit: általában megegyezik a szumir felfogással.

Most még csak arról röviden, hogy e conceptio valóban szumir eredetű-e? Igen, mert önálló sémi mitoszképzés nincs, és így ítélem róla a nippuri gyűjtemény legalaposabb ismerője Kramer; a tűzözönről, mint majd látni fogjuk, ez a véleménye Berozusznak is. A képzetet a babiloni szumirok kiszínesítik, felékesítik, gazdagabbá teszik, de mindez nem változtat a tényen, hogy az a szumir-uraltáji ősközösség idejéből való.

Az altáji népeknél szélteben hosszában el van terjedve az özönvízről szóló monda. Sok tekintetben kiegészítik a szumir és ószövetségi változatot. Ám ez nemcsak a primitív állapot ősi jele, hanem részesednek belőle a helyi viszonyok is. Nincs még eléggé élesen szétválasztva a víz- és tűzözön legendája, több népnél mindkettő előfordul (pl. a burjátoknál). Csak egyetlen altáji vízözön változatot ismertessünk itt behatóbban, amely legközelebb látszik állani a bibliai variációhoz, és abból próbáljuk levonni a szükséges következtetéseket. Az özönvíz (jaik) idejében Ülgen elrendelte egy *Nama* nevű kegyes embernek, hogy építsen bárkát (kerep). Namanak 3 fia volt. Maga eltűnván az emberek látóköréből fiaira bízta a hajó építését. Megadta nekik az özönvíz emelkedésének pontos leméréséhez szükséges utasításokat is. Elkészülvén a hajó, Nama családjával és minden állatfajtaival rászállott. Ám egyszer csak a mércék a víz apadását kezdték mutatni. Négy madarat bocsátott ki Nama a bárkából, negyediknek a galambot bocsátja útjára. A három első dögöt találván nem tért vissza, a galamb azonban visszatért, csőrében zöld ággal, Nama végül is legidősebb fiával

együtt az égbe ragadtatott fel, hol 5 ágú csillagkép lett belőle. Az altáji mesék az özönvíz-hőst Jaik-Khannak nevezik, közvetítőt csinálnak belőle, és minden tavasszal fehér bárányt áldoznak neki.

Holmberg-Harva azon hitben van, hogy itt iráni hatás érzik az altáji törzsek egyik-másikára. Igazolva látja ezt azon tény által, hogy az iráni ősemlék Yima – "a halál ura", de egyúttal özönvízi hős is. Ugyanez eset némely altáji mesékben, hol mindkét szerepet SAL-Yima tölti be, amelynek *Sal* előrsze a tibeti nyelvben: a "halál hercege". Harvának igaza lehet, mikor iráni hatásról beszél, de ne feledjük, hogy ószövetségi befolyás is érvényesülhet, mert néhol a hős neve *Noj*, ami határozottan az ószövetségi Noáh névre emlékeztet. Általában az altáji mesékben az ördögfejedelem mellett ott van a kíváncsi, a rosszra hajlamos asszony is, aki ebbeli tulajdonságainál fogva rendszerint okozója lesz a vízözön még rémesebb pusztító hatásának. Egy burját mesében az özönvízi hős felesége engedi magát rászedetni Shitkurtól, az ördögfejedelemtől és vérig bosszantja férjét. Vele Shitkurtól is bemegy az összeácsolt hajóba és ott lyukat fúr, míg Burchan az egér alakot felvett gonosz elfogására meg nem teremti a macskát. Az altáji mese szerint az asszony halála előtt arra buzdítja Namat, hogy a vízözönből kimentett embereket és állatokat ölje meg és vigye át a másvilágra, hogy ott is szolgálják őt. Mire Nama kardot rántván, őt koncolja föl. Az altáji elbeszélésekben rendszerint hegyeken épül az özönvíz-hajó. Utazók állítják, hogy még ma is mutogatják a hegyen készült bárka kiálló szegeit. Az ugor népek, nyilván Biblia-hatásra kapcsolatba hozzák az özönvíztörténetet a fajok szétválasztásával és a nyelvek eredetével. Az emberek u.i. tutajokon is mentették életüket, de egy hét napig tartó erős északi szél, szétszórta a menekülőket és ez az eredete a népfajoknak és a nyelveknek.

A világ megsemmisülésének módja és eszköze a tűzözön. Berozus a babiloni felfogásról a következőket írja:

... "Ez csak szumir hitképzet lehet. De ismeri és mint népies képzetet alkalmazza a 2Pét. 3,10. v. is. Észak-szibéria altáji és ugor népeinél e mód és eszköz van inkább elterjedve. A bajkálon túli tunguzoknál a következő változatát ismerik: Kezdetben volt a föld, de egy nagy tűz hét évig dühöngött és felégette a földet, minden víz lett. Az összes tunguzok elpusztul-

tak, kivéve egy fiút és leányt, akik sasszárnyon felrepültek az égbe. Bizonyos ideig a levegőben vándorolván, szállottak egy darab földre, ahonnan már a víz felszáradt. Velük együtt szállott alá a sas is a földre.”

A burjátok is tudnak egy tűzözönről, amely napkelettől napnyugtáig feléget mindent. De a régi föld helyébe majd új föld lép új emberiséggel.

Az obiugoroknál főleg a tűzözön képzelete foglalja el az özönvíz helyét. Neve *jelping sakw* – szent óceán, vagy *jelping vit* – szent víz, sőt *ulang vit* – tüzes víz is. Több változata van. Állandó jelenség, melyben *Munkácsi* az északi fény tükröződését látja. A világügyelő férfiúnak is csak hét napos kalandos utazás után sikerült táltoslovával együtt rajta keresztül átvergődni. A népköltési regék három indokát közlik a tűzözönnek. Az 1. indokul az szolgált volna, hogy az őskorbeli hősök folytonos torzsalkodásainak akart volna vele az égatya véget vetni. A 2. indok az lett volna, hogy az öreg és gyermektelen égatyt megifjítsa, a 3. megokolás szerint pedig Numi Tarem vetélytársát Chul-ater akarta vele elpusztítani. A tűzözön voltaképpen hőse Paireksze vagy Pairachta a Világügyelő férfiú. Batkanov az irtisi osztjókoknál a tűzözönnek a következő változatát jegyezte föl, mikor Paireksze a földön élt, Numi Taremtől úgy értesült, hogy özönvíz támad, mely a föld nagy részét el fogja pusztítani. Hogy magát, családját és embereit megmentse, hajót kezdett ácsolni, és e célból mindig távol volt hazulról, neje nagy bánatára. Ekkor megjelent az asszony vigasztalására egy *kul*, aki rávette az asszonyt, hogy részegítse meg férjét és így vegye ki belőle titkát. Az asszony így is cselekedett. Ám az ajtó mögül hallgatózó *kul* szintén hallotta a felfedett titkot és a hajóhoz sietett és lerombolta azt. Mikor Pairachta kialudta mámorát, bánatában Numi Taremhez fordult, s az ő segítségével három nap alatt ismét rendbehozta hajóját. A vogul özönvíz monda szintén ismer egy magas hegyet, melyet nem borított el az ár és ahova az emberiség maradéka menekült. Chul-ater mégis szerencsésen megúszta a tűzözön borzalmait. Megmentette pedig az égatya vele hűtlenül szeretkező felesége.

De az özönvízzel, illetve tűzözönnel magyarázza meg a vogul népköltési hagyomány az itt-ott még földre vájt kunyhók jelenlétét is. Az emberek fát kerestek viskóik összetákolására,

de ilyet nem találván, kénytelenek voltak földbe ásott kunyhókkal megelégedni.

A víz-, illetőleg tűzözön mitikus motívum egyike a föld legelterjedtebb mesemotívumainak. Szülőföldjéül Babilont szokták felvenni, ahol tavasszal nagy áradások Délbabilont valóságos tengerré változtatják. Ámde nehezen lehet ily úton-módon minden népnél való előfordulását megmagyarázni. Egyébként reánk nézve szinte mellékes kérdés. A mi szempontunkból csak az a fontos, hogy szumir és ural-altáji ősmitológia e ponton is olyan alapmotívumokat, olyan keretet és indokolást tartalmaz, mely csak ősközösségi együttélésből érthető meg. Hogy e vázra az idők folyamán és a fejlődés során sok idegen hatás is lerakódott, sőt azt alapvetően át is formálta, hatottak jelen formájuk, szövegezésük kialakítására életföldrajzi viszonyok, a kritikusok többségével együtt mi is készséggel elismerjük. Főképp az Ószövetséget tekintjük a magunk részéről olyan tényezőnek, mely alapvetően éreztette hatását közeli és távoli, ázsiai és nem ázsiai népekre egyaránt.

AZ ÉGITESTEK — NAP, HOLD, CSILLAGOK — EGYEZŐ KULTUSZA

Az asszir-babiloni vallás csillagimádása is szumir örökség. *Br. Meissner* pl. így nyilatkozik róla: "Speziell scheint die Ausbildung der babylonischen Religion zur Gestienreligion, die sich sowohl in den Figuren der meisten Göttern, als in der Lehre vom Weltbilde dokumentiert, auch beruht von den Sumerern vorgenommen zu sein." De még többet mond a csillagkultusz lényegében szumir eredetére nézve az a tény, hogy az égitestek túlnyomó részükben szumir elnevezésűek s az asszir babiloni nevek vagy fordítások, vagy késői képződmények.

A hold szumir-ural-altáji egyező elnevezései

A magyar hold elnevezést finn-ugor eredetű szónak tartják és következő paralelleket szokták felhozni hozzá a hivatalos nyelvkritika során: vogul *chow*, finn *kuu*, mordvin *kow*—u.az. A magyar kifejezés alapszava lesz a hó, hónap időhatározó szó-

egységeinknek is. A szumirban van egy *gud* hangzású gyök, amelynek jelentése: hell, glänzend machen, hell licht werden, glänzen, erglänzen — és gyakran használtatik a csillagok fényének jelölésére. Ebből rövidül meg az *ud* gyök, mely az *ud-sar* szóösszetételben az újhold jelölésének speciális műszava lett. A III. *sar* t. i.: in die Erscheinung treten, erstehen — tehát az újhold fényesen felragyog, megszületik. Hogy minő elkopásnak van a szumirban némely gyök kitéve, mutatja éppen első kifejezésünk is, mely *usar-nak* is hangzik. De használatos a szumirban egy *gad* forma is, azonos jelentéssel, amely *gad...* e kompozitumban, mint: glänzend hervortreten, ausgehen, hervorbrechen, stb.; t. i. az *ed*, e tőnek van kimenni, előtörni jelentése. A Reguly-féle szógyűjteményben megtaláljuk mind az *ud-sar*, mind a *gad...* e pontos vogul megfelelőjét, amennyiben a *janchep teli* szószerint: a hold megszületik.

A népi tájszólás *hóde-ot* *cjt hold* helyett (v.ö. pl. *holdvilág*).

Az irodalmibb *hold* I-je olyan mint a koldus (kódus), vagy a boldog (bód) alapszóhoz viszonyítva.

A másik elnevezése a *holdnak* már a török nyelvek felé mutat, a II. R. 57., 59. szövegben *Ai*, *Aja-nak* hangzik, ez pedig a köztörök *aj*, jakut *ij*, csuvasz *ojech*—u.az. Az elnevezések azonossága tekintetében nem téveszthet meg minket az a körülmény, hogy az *aj*, később a Venus csillagra is alkalmaztatik, mert ez legfeljebb annyit bizonyít, hogy a használaton kívül jutott csökevénnel a késői spekuláció nem igen tudott mit kezdeni s zavarában más közelálló plánéta jelölésére is igénybe vette. De az említett szövegben, mely a sippari kultuskörből való, határozottan úgy szerepel, mint a napisten menyasszonya és ez más, mint a nőneművé tett holdistennő nem lehet.

A hold mint világító és időmeghatározó égitest

E kettős hivatást tölti be minden pásztorkodással foglalkozó primitív népnél, Középpázsia nomád törzseinél, sőt még az Ószövetségben is (v.ö. Gen.). A holdjárások szerinti időszámításra utal az ural-altáji népeknél pl. az, a körülmény, hogy ahol az évbeosztás régebbi nyomai fennmaradtak, mint a voguloknál, osztjakoknál, eszteknel és néhány szibériai népnél, ott az év tizenhárom holdhónapból áll, melyek mindegyike 28

napot számlál. Az esztendő tehát 364 nap, ez időnek a tényleges napévvél szemben 1 napban határozódó megrövidítését kiegészítik egy szökőnapnak a betoldása által. A sumir időszámításból analóg jelenséget említ *Meissner*. A hold időhatározó jellegére utal *Zu-en* neve, amelyből lett a sémi-babiloni *Sin* és amely a: tudás ura. De egész konkrét módon meghatározza az *Enuma elis* teremtési eposz V. 13–22 s. Az év, a hónap, a hét elnevezései, sőt a hét időegységen belül még az első 2 nap körülírása is a hold időhatározó jellegének hangos bizonyosságai.

*A nap, mint égitest
sumir-ural-altáji egyező elnevezései*

1) *Utu*—Napisten. Eredeti alakja *chud* fénylik, ami fényes. Ebből rövidül *ud*, *uduvá*, sőt az Sb 81 szerint éppen *u-vá*. Jelentései: a) nappal (Tag), b) a nap (Sonne), c) időjárás (tempus). Párhuzamai— tör.-ujg. *ödü*, *udu*, csg. *öt*.

2) III. *bar*—fényesnek lenni, fény jelentésű gyökből tökéletlen kettőzéssel képezett Babar (*Bar-bar* helyett): nagyon fényes, a ragyogó, a tündöklő. Megfelel neki a magyar verőfény (Sonnenschein, Sonnenstrahl).

3) *Nab*—égitest, atmoszféra, isten. Deimel (SL. 168 l.) közli az I. *nab* kiejtési értékét is, nap alakban. Semmi kétség, hogy ez az alapja a magyar nap szónak (Sonne u. Tag.), amely teljesen rokontalanul áll, holott már a 15. sz. óta használatos. Eleddig a magyar szó ismeretlen eredetűnek volt beállítva, pedig a terminus a sumirból való, ahol a fenti jelentéssorozattal bír. Kérdés azonban, ha vajon az égitest jelentés a napot jelöli-e? Új bizonyítékokra van tehát szükség, hogy e fontos kérdést itt megnyugtató módon eldönthessük. Íme a bizonyítékok: a) a *nab* ősi sumir szó. Ősiségét igazolja írásmódja is, amely az ég csillagának megkettőzéséből áll. Tehát az *an //* jel megkettőzött összetétele. Hogy égitestet jelöl abból tűnik ki, hogy a csillag ugyanaz a jel megháromszorozása. Vagyis így következnek egymás után: 1) *ég* (*an*), 2) *nab* égitest, 3) csillag (*mul ul*). Ámde a 2. p. alatt említett égitest lehet elméletileg a hold, a nap mellett az éjszaka megvilágosítója is. b) De, hogy nem az, igazolja az a tény, hogy a *nab* gyök átmegegy a sémi babiloni Nabu, Nabbu isten nevébe is, aki pedig lényege szerint isten

volt. c) A kihalt ún. történeti kaukázusi ágban (clami hittita népek) az istent jelölő általános közszó a nap volt, de ha közelebbről megvizsgáljuk e népek istenpanteonát, mindenütt úgy találjuk, hogy a panteon élén a napisten áll. Ez érvek alapján nem lehet kétség felőle, hogy a nap valóban égitestet, mégpedig a Napot jelöli, s mint ilyennek a magyar nyelv nap szavában is megőrizte emlékezetét.

4) A szumirban van egy *shad*, *shud* tő, amely fényesnek lenni, fényessé tenni, felragyogni, fény, ragyogás, tisztaság jelentéssel bír. Deimel itt utal az *ud* tőre, jelezvén, hogy az utóbbi az előbbi teljes alakból kopott el és a két gyök szorosan egybetartozik (SL. 1934, 124 l.). A hittitába Chattu alakban megy át és főképp tulajdonneveket képez (Chattusil király neve). Az előrész kétségtelenül a szumir hangzópótlékos Chaddu, Chuddu forma átvétele.

Herodotos a szittyia istennevek között közöl egy Oitosyros, Goitosyros, Gongosyros nevű istenséget is, akit Apollóval, tehát a görög napistennel azonosít. E tulajdonnév nem egyéb, mint a szumir Ud, Chad, Chud gyök szerepeltetése az előtagban, a szumir II. sir alkalmazása az utótagban, amely a szumir lexikográfusok egyező véleménye szerint: fény, világosság; a *chad* hitünk szerint *chud* alapja a magyar hold, a régies formájú ked-ig ma pedig, tehát r. alakban *ha-hát* szavunk *hát* idő alkotórésznek, továbbá a vogul-osztják *Chatel*, *Chotel*—nap, nappal jelentésű szónak is. A szittyia kompozitív is: napfény, napsugár. A vogul-osztják gyök összefüggését a hittita Cbattu-is—napfény, napsugár. A vogul-osztják gyök összefüggését a hittita Chattuval már *Munkácsi* felismerte, de tovább jutnia nem sikerült.

5) A nap azonban nemcsak világít és melegít, hanem a holddal együtt az időt is méri. Erről majd az *Egyező Kultusz* szt. *idők* című paragrafusában fogunk behatóbban szólni.

A Nap (Napisten) szumir-ural-altáji egyező égjárása

Míg a hold bárkában, csónakon halad tova az ég kékjén, a nap díszesebb felszereléssel és pompázóbb körülmények között végzi égi pályafutását.

A napról ugyanis a szumirok megállapították, hogy minden reggel kijön "a nagy hegyből, a forrásnyílás hegyéből,

megnyitja a sugárzó és nagy ajtaját, végigsiet ismeretlen távoli vidékeken és átlépi a nagy széles tengert, melynek belsejét senki, még az Igigi sem ismerik”. Éjszakára aztán visszatér az alvilágba. A napisten fő tiszteleti helyén, a sippari kultuszkörben fennmaradt az emléke, hogy a nap e hatalmas utat miképp teszi meg: kocsin, melyet tüzesen száguldó öszvérek vonnak, s a napisten kocsisa Bunene hajt. E világjárásnak a nyoma áll előttünk a vogul Világügylő férfiú vándorlásában, ki aranyos paripán, ragyogó ruházatban járja körül a földet és lényege szerint Karjalainen alap nélküli kételkedésével szemben, mint *Munkácsi* meggyőző erővel kimutatta kétségtelenül a Napisten, továbbá a Napasszony sebesen nyargaló három lovában, melyek úrnőjüket körbe hordozzák az ég horizontján. A napkocsinak s az ezt vonó naplovaknak a képzetével ugyan más népek mitológiájában is találkozunk, pl. az ind Surga-t (nap), mint hőst hét aransárga ló viszi kocsiján, az Avesta is a napot “gyors lovakkal bírónak” képzelem, s ez adatot kiegészítőleg Xenophon (Kyropaideia VIII. 3. 12.), Curtius R. (III. 3. 8.) és talán Herodotos is (VII. 55.) tudósítanak róla, hogy a perzsák ismerték a napkocsit és a naplovakat. Gondoljunk továbbá a görög mitológia Heliosára, aki ifjúnak ábrázoltatik négy fehér lovú szekéren, nemkülönbben a Josiás judeai király által eltávolított napszekerekre és naplovakra, melyekről a II. Királyok könyve XXIII:11 verse ezt írja: “És eltávolította a lovakat, amelyeket Juda királyai a napnak szenteltek az Úr házának bemenetelénél, a Nátán Mélek udvari szolgálta háza mellett, amely a Pharvarimban volt és a nap szekereit tűzzel elégette” – de mind e paralelek ismerete mellett is jogunk van hinni, hogy a száguldó naplovak vogul képzelete a megfelelő szumir képzetekkel függ össze.

*A hold (7) és napszámok (6) váltakozó használata
a szumir-ural-altáji folklóreb*

A szent számok kultikus alkalmazásából majd a Kultusz című fejezetben fogunk behatóbban tárgyalni, itt csak a hétnek a hattal való váltakozása alapján véve mégis egyező használatára akarjuk felhívni a figyelmet. Kellő figyelemben kell tehát részesítenünk e jelenséget, amely azért fontos, mert teljesen analóg használatára a finn népköltési emlékekben is ráakadunk.

A szumirban való alkalmazásának főbb példái a következők: Mint láttuk, az ún. Utukke limnuti nevezetű gonosz démonok heten vannak s a felsorolásokban mégis igen sokszor csak hat említettetik. És hogy az eljárás még feltűnőbb legyen, többször kifejezetten megmondja a szövegíró, hogy hétről van szó, s ennek dacára mégis csak hatnak a nevét sorolja fel. Thompson ez eljárás egyenesen arra a feltevésre vezette, hogy a hat démon csoportját megkülönböztette a démonok hetes csoportjától. De, hogy helytelenül, arra viszont az Utukke limnuti V. tábla III. oszlop 20. k. sorai felelnek meg, ahol a következőt olvassuk: Hét gonosz isten, hét gonosz démon, az elnyomás hét gonosz démonja, hét az égben és hét a földön: Utug-gul, Ala-gul, Gidim-gul, Mulla-gul, Dingir-gul, Maskim-gul. Innen világosan látszik, hogy a két csoport egy és ugyanaz, csak a hetes és hatos szám váltakozásának van valamely oka. A Gilgames eposz XI. tábla 208. sorában Utanapistim (az özönvízhős) ezt mondja Gilgamesnek: Hat nap és hét éjjel ne aludjál! Ugyanott a XI. tábla 61. k. sora szerint Utanapistim a hajót hat rekeszűnek készítette s kifelé mégis hétemeletesre ácsolta. Ugyanott, az I. tábla IV. oszlop 21. sor arról tudósít, hogy Eabani hat nap és hét éjjel ápolja szerelmi viszonyát a megrontásra küldött hierodulával. — Gudea patesi az A. cylinder XXV. oszlop, 24. k. soraiban ezt olvassuk: “A kur lal oszlopcsarnokban lakást készített a hősnek, ki megöli a hatfejű vadkecskét. A város előtt dicsőségkoszorúzta helyen engedte lakozni a hét hőst.” Ugyanott, a VIII, t. 29. sora szerint Gilgames hat nap és hét éjjel siratta meghalt barátját Eabanit; és a XI. t. 128. kk. sorai ezt írják az özönvízről: “Hat nap és hét éjjel dühöngött a szél, az árvíz és az orkán végigseperte az országot, mihelyt azonban a hetedik nap elérkezett, elcsendesült az orkán, az árvíz és a harci roham.”

A hatnak a héttel való váltakozására érdekesebb ural-altáji példák: Vámbéry a török törzsekről szóló ethnographiai leírásában közli, hogy az Oxus és Jaxartes mentét az ott lakó törzsek “a hat város országa, a hét város országa” névvel nevezték. De különösen gyakori a két szám azonos értelemben való egymásra következő használata az ugor nyelvben, amint a következő jellegzetesebb esetek mutatják: Numi Tarem “hét lovú, hat lovú ménese” (Vogul népköltési gyűjtemény, III:40. l.); a kisebb Ajasz Isten “hét nyílas, hat nyílas férfi” (II:4.1.); a Világügylő

férfiú világjاراتát fejezi ki e kifejezés: “Ezen elterülő hét földrészt, hat földrészt körüljáró király” (II.353.l.); a muu-kes-beli hadisten öreg egyik regéjében előfordul a következő részlet: “hét hattyú, hat hattyú (képében megjelent) fűrtös úrasszony, szépséges úrasszony”, “hét asszony főasszonyának szántalak én téged, hat asszony főasszonyává lenni nem akartál” (közölve: Vogul népk. gyűjt. II:147); a Paszet-bálvány öreg áldozati rítusából e szavakat olvassuk: “egy kötélhez kötött hét véráldozatot keressetek, hat véráldozatot állítsatokl” (II.420.l.); a muu-kes-beli Tarem leányasszony egyik szövege “abroncskarika módjára forgó hét égtájék, hat égtájék”-ról beszél (II.342.l.); a lopmuszi-öreg, hét bálvány, hat isten között győztes férfiú (II.278.l.); különösen fontos a hét és hat változása a bálványszellemek felsorolásában, amire a szumirből is kiadós példákat idéztünk így szólnak a szövegek: “szőrös szemű hét menk, szőrös szemű hat menk”-ról (Vog. népk. gyűjt. II:416.l. — Pápay L.: Oszty. népk. gyűjt., 79, 86, 118. l.); “kőszemű hét menk, vasszemű hat menk” (Oszty. népk., 79, 86, 121. l.); a muu-kes-beli Hadisten északi osztyák hőségében: kőszemű hét vichli, vasszemű hat menkw” (Oszty. népk. gyűjt. 40. l.); “varjúorr szabású sötét Ural hátoldalát őrző kőszemű hét vichli, a varjúorr szabású ragyogó Ural hátoldalát lakó vasszemű hat vichli” (Oszty. népk. gyűjt., 38, 20 és 23 l.); a munkeszi Hadisten öccse: a hét utsit legyőző fejedelem (Vog. népk. gyűjt., II:128.l.); “hat utsit legyőző fejedelem” (VNGY. II. 128.l.). A Kalevalából II. 240. k.s.: “Hát ím 6 szemccskét lel ott. 7 igen szép életmagot”; III.226.k.s.: “Meg aztán 6-od magammal, a 7 hőssel én is voltam”; IV.239.k.s.: “Lel övet 6-t aranyost, 7 kékszínű szoknyát habost.”

VI.é.203.k.s.: Joukahajnen szól Vajnamöjnen-hez: “Henteregj itten vagy hat évig. Hét nyár hosszát evickélj itt.”; u.o. 208.k.s.: “Hat évet szömörke módra, Hetet mint fenyő forogva.”; IX.é.226.s.: Ilmarinen kovács szól a méhhez: “Gyűjts a nyelvecskédre mézet Hat virágszálnak hegyéről, Hét fűszálnak a fejről”, XV.é.459.k.s.: a kis méhecske: “hát ím surrog visszafele, Iparkodva jödögéle, Hat csészike az ölében, Háta mögött hét van éppen”, XVIII.é.395.k. sor: Ilmari kovács utasítja rabszolgáját: “Tégy fel hat kakukk madárkát, Két rikkancsot hét darabot” és u.o. 409.k. sor: “Föltesz hat kakukk madárkát, Kék rikkancsot hét darabot”. XX.é.

115 116.s.: az északhoni lakoma ökréről mondva: "Hét ladikkal vére csurga, Hat köböllel lett a hája"; u.o. 170.k.s.: Oszmotár a sör szakácsa szedi árpácskának szemjét: "Hat szemjét az árpácskának. Hét fejét a komlókának." XXI.é.45—48.s.: Északon asszonyának vője jellemeztetik: "Hat aranyos csizmadara Fujja füttyét lóigáján. Kék rikkancsok hetes kara Szépen szól a járomszíjján." XXVI.é.699.k.s.: "Pályálta 6 álló évig, hetedfél nyár elteltéig." XLIV.227.k.s.: "Ad hajóból 5-6 szálat fürtjeiből 7-t is átad." A példák tetszés szerint szaporíthatók volnának. De ránk nézve ennyi teljesen elég.

Karjalajnen és Holmberg-Harva "poetische Zusammenstellung"-nak minősítik, de ezzel a helyzet megmagyarázva nincs. Talán a főok az lehet, hogy mindkettő égi világító testnek a száma s egyik az éjjelt a másik a nappalt világítja meg. Tehát együttesen tcsznek ki 12 kettős napórát, vagyis egy teljes napszakot.

*Az állatkör 12 állatjegye,
mint idő- és országjelző tényező*

Ez is ösközösségi örökség, bár a finn-ugor ágnál nem találjuk fölmérhető nyomait. E tény magyarázata az lehet, hogy a szumirok kiválásával a többi ural-altáji nép is megmozdulásra kényszerült, és míg az altáji törzsek kelet felé vették irányukat, a finn-ugorok Európa felé sodródtak. A finn-ugorok új helyzetbe kerülvén, náluk csak a keret maradt fenn, míg Turkesztánból japánig minden altáji népnél még ma is jelen van. Kora felett még folyik a vita, de általában ősréginek tartják és Elamot ítélik hazájának. A görög klasszikusok Dedekaprosnak, vagy Dedekaeterisnek nevezik és "káldeai tudománynak" minősítik.

Ami az időjelölést illeti, van 12 évi ciklus, az év 12 hónapból áll és a nappal és éjjel 12 kettős órára (*kas-gid*) oszlik. Csak az állatok sorrendje változik népek szerint, de egyébként ugyanazok és nagy egészében egyeznek az állatkör állatjegyeivel. A lényeg az, hogy az évket, hónapokat és kettős órákat az állatok neveivel nevezik. A 12-es időbeosztást már a nap járása általában meghatározza.

Az állatkör azonban nemcsak a 7 plánéta mozgásának a szintere, hanem feltöltött *égi föld*, az egymás mellé helyezkedő

régiókban az istenvilág lakóhelye, az égi országok foglalata is, ezért vehetők igénybe jegyei a földi országok jelölésére is. A sorrend itt is különböző, de az eljárás lényege ugyanaz.

Egyező csillagkultusz

Szumiroknak és ural-altáji népeknek közös és lényegében egyező volt a csillagkultuszuk is. E tényt nemcsak egyező kultuszszokások tanúsítják, hanem még döntőbben a csillagok egyező elnevezései is. Arra más természet-vallásokban is van példa, hogy egyes csillagokat megistenítenek és kultikusan tisztelnek, de olyanfajta egyezést, mint aminő a szumir és ural-altáji népek között fennáll, csak ősrökonság igazolhat. Ezért lássuk mindenekelőtt a közös csillagelnevezéseket, ezek így következnek:

Egyező csillagelnevezések

1) A szumirok *gud* fényes, ragyogó, világos, tiszta, igen gyakran használva a csillagok felkeltéről, fényességéről — a magyar *huggy*, általános csillagjelentésű közszó. Ma már elavult és használaton kívül van. A magyar nyelv azonban a szövegi *d-t gy-vé* lágyítja. V.ö. pl. az *id*, *igy*, *egy*, *ügy* szent jelentésű szót és összetételeit, mint *id-ház*—*egy-ház*, *szentház*, *id-fa*—*igyfa*, *szentfa*. *Ugye-fia*, vagy a szumir *id* folyóvíz, v.ö. székelyföldi Fekete Ügy folyónévben stb.

2) A szumir *zalog*, ebből rövidül a *zal*—fénylik, ragyog, fényes, csillogó közös gyök a következő finn-ugor eredetű szócsaláddal; magyar *csillag*, amely azonban a *csillog* igenévszótő alakváltozata, vogul *sjülgi*—szikrázik, osztják *sjühlillem*—csillog, votják *ojiljan* világít, ragyog — további megfelelői a többi finn-ugor nyelvben is. Igen régi hangzású szó.

3) A szumir *mul*, rövid forma *ul*: a) *csillag*, *stern*, *star*, *Letoile*, *stella*; b) *szikrázik*, *fénylik*, *villan*; v.ö. még a szumir *melam*—Glanz gyököt (AK. III.14/15.s.), *melam*—Himmelsglanz, különösen félelemhozó égi fényről használva, tehát nyilván a *villám*. *Bárczi* (M.Sz.Szó. 339. l.) a magyar *villám* szót az elavult *villámik* gyökből eredezteti, és finn-ugor eredetűnek minősíti, melyhez még a következő szócsalád tartozik: vogul *woljgh*—ragyog, zürjén *woljuk*—fénylik, finn *vilakta*—villan — megfelelőik a többi finn-ugor nyelvben is.

A csillagok egyező felfogása

1) Az ural-altáji népek körében általános a meggyőződés, hogy a csillagok azért nem változtatják állandó forgásuk ellenére sem pályájukat, mert láthatatlan kötéllal oda vannak láncolva az északi sarkcsillaghoz, vagy egymáshoz. A szumirból nincs ugyan közvetlen bizonyítékunk, de megnyugodhatunk a Jób. k. 38.31 következő isteni kérdésében: “Összekötheted-e a fiastyúk szálaait, s a kaszáscsillag köteleit megoldhatod-é?” Ez pedig csak szumir örökség lehet az ókori kelet elképzelésében.

2) *A. Jeremias* utal a *Oracula Chaldaica* No. 142.-e, ahol a következőket olvassuk: “A babiloniak közül a legképzettebbek az állócsillagok szféráit “nyájaknak” (agelas) nevezik.” *Kramer* pedig két újabb Sinhimnusból a következő adatokat közli: a kis csillagok, mint a gabonaszemek, szét vannak szórva a hold körül, a nagy csillagok pedig mint vad ökrök, sétálnak körülte.

3) A török-tatár népek igen gyakran az égisten ménésének tartották a csillagokat, meséikben pedig az északi sarkcsillagot, mint a világoszlop égi folytatását, a ménes kikötőcövékének. Így a jakutok, a burjátok pedig Bophinto isten kilenc fiáról tudnak, akik kitűnő kovácsok voltak és az északi sarkcsillagból lovak kikötésére alkalmas karót-cöveket, hat arany tóból pedig futópályát csináltak. *Karjalainen* pedig a Vasjugan melléki osztjákokról közli, hogy “a vasoszlopot” a trappoló rénszarvasok megkötöző helyének tartották, a vogulok szintén ismernek egy szent vaspillért az égisten lakása előtt, amelyhez a különböző színű állati állatokat kötötték. A vogul-osztják mitológia beszél ugyan Numi Tarem hétlovú ménéséről és bár valószínű, hogy csillagokról van a képzet elvonva, kifejezetten mégsem említi a csillagokkal való kapcsolatot. A finn népeknél pedig csak a világoszlop képzete maradt meg. Magyar népünk tud az *isten lováról*, de itt sincs semmi kapcsolat ló és csillagkép között.

Ural-altáji népek és szumirok egyező szemléleti módja a fontosabb csillagképzetekről

Nemcsak a modern bölcselkedő (Kant) és napjaink természettudósa látja csodának az ég panorámáját, felhívta az magára már a primitív népek figyelmét is. Szumirok és ural-altáji népek is olvasni tudtak a csillagos égről, amikor még az

írásművészetnek híjával voltak. Ez az olvasás azonban azt eredményezte, hogy a földi viszonyokat rávitték az égi jelenségekre és így próbálták megérteni azt, ami előttünk titokzatosnak, csodásnak látszott. A fontosabb csillagképletek a primitív népek életmódjának a leghívebb mutatói és szállítói. Ez volt az eset szumiroknál és az ural-altáji népeknél is. A földi viszonyok alkalmazása az égre éppenséggel nem zárta ki a csillagok kultikus tiszteletét, ami többé kevésbé minden ural-altáji népnél jelen van, a szumiroknál pedig az egész vallásos fejlődésre rányomja a maga letörölhetetlen bélyegét.

1) Minden ural-altáji nép meg volt győződve arról, hogy a csillagok *élő lények*. Életteljességüket az mutatja, hogy járnak, futnak, szaladnak, felmennek, aláhullanak, láthatatlanná válnak, és végül ragyognak. Az emberi élettel való kapcsolatuk abból tetszik meg, hogy mindenkinek van csillaga. Akié lehullott, az meghal. A csuvaszok csillaghullás közben így kiáltanak fel: de a mi csillagunk még fönn van. Genetikus ősiségre vall, hogy pl. magyarok és tunguzok a nyelvcsalád legnyugatibb és legkeletibb ága, e tekintetben közös nézetet vall.

2) Nem szabad a csillagokra ujjal rámutatni, vagy előttük illetlenül viselkedni. Ezt így gyakorolja magyar népünk.

3) A csillagképek közül igen fontos az északi sarkcsillag. Már az *egyező világgép* című fejezetben láttuk, hogy az északi sarkcsillag voltaképpen a világoszlop égi folytatása és ugyanitt rámutattunk közös ural-altáji elnevezéseire is. Itt csak ez utóbbiakat foglaljuk még egyszer röviden össze. A mongolok, burjátok, kalmüök, az altáji tatárok és az ujugurok "arany oszlopnak", a kirgizek, baszkirok és más szibériai tatár törzsek "vas oszlopnak" nevezik. A teleutok "magányos cöveknek", a tunguzok egy része pedig "arany cöveknek" lúvják. A finn-ugor törzseknél is kifejezésre jut az északi sarkcsillag égfenntartó jellege. Ezt a következő elnevezések mutatják: szamojed "az ég szege", mert körülötte látszik forogni az ég; a finn népeknél neve a *Bihinavile* – észak szege; az eszteknél *Pöhhjanael*. A lapp nyelvben a finn jövevényszó és Bahjenaste – észak egének, vagy észak csillagának nevezik. E közös elnevezések csak közös gyökérből származhattak és az ősi messziségbe utalnak vissza. A lappoknál egyébként fennmaradt a világoszlop képze is. *Harva* tudósít arról, hogy még finn öreg emberek is emlékez-

tek a világoszlop képzetére. A eszteknel is, sőt a tatár hatás alatt álló osztjákoknál is előfordul a világoszlop képzete -- írja *Holmberg-Iiarva*.

A nap és hold, mint csillagképek közös szemléleti módja

4) Az altáji népek tudnak egy olyan időről, amikor még nem volt sem nap, sem hold. Az emberek maguk világoltak és árasztottak meleget maguk körül. Mikor mégis megbetegedtek, az égisten elküldött egy szellemet, hogy legyen segítségükre a szenvedőknek. E szellem óriási botjával felkavarta az őstengert, mire két istennő legott ráfújt az égre. Így állott elő a két *érc-tükör* és azóta van a világosság a naptól és a holdtól. A kal-mükök is azt hiszik, hogy a paradicsom idején még nem volt nap és hold, de mihelyt az ember bűnbe esett és a világ körülöttük elsötétült, teremtették a nap és hold. A napnak és a holdnak érctükröként való felfogása nagyon el van terjedve. Középázsiaiban és a sámán ceremóniában is szerepet játszik, sőt a sámánkosztümön is ott díszleg. Az az általános meggyőződés, hogy minden földi dolognak vagy tárgynak reflexe van a napban és a holdban, ahonnan aztán rávetítődik a sámánkosztümön lévő varázstükörré. Így módon a nap és hold kiváló jószközökké is válnak. Ez az eset pl. osztják földön. Az Ószövetség papi teremtési története (Gen. 1:1-2, 4 b, v.) szerint Jáhve az első napon csak az eget és a földet teremti, a világító égitestek teremtése csak a második nap teremtői működésének lesz az eredménye. Ez csak ősi szumir kozmogénikus elképzelés eredménye lehet, a babiloni kozmológiában. De ősi szumir hatás lehet az asszir-babiloni mantikának az a vonása is, hogy kivált a nyomasztó válságok idején mindig a napot állította előtérbe mint a jövőmondás főforrását.

5) E felfogással szemben áll az a másik, hogy a nap és hold már akkor is léteztek, mikor még az ősvíz borította el a mindenséget. Mivel a kozmogónia egyébként egyezik, foltehető, hogy a szumiroknak is voltak hasonló képzeik, melyek csak az istenvilágnak a teremtésben való aktív részletetésére tekintettel mentek veszendőbe. Mongol mesékben a nap és a hold nővéreknek neveztetnek, kiknek egyike nappal, másik pedig éjjel világítja meg a földet.

6) Középázsiaiban elterjedt a hit, hogy az ősidőkben 3-4 nap létezett, ezért igen meleg volt a földön. A hős Erkke-Mer-

gen közülük hármat lelőtt, mire csak egy maradt világítani és melegíteni a földet. Egy burját mese elbeszéli, hogy az égisten-nél vendégeskedő földisten ajándékként megkapta a napot és a holdat, mire elzárta azokat, egy ládába. Az egész mindenség elsötétedett. Ekkor az égisten a sündisznóhoz fordult tanácsért, hogy miképp szerezhetné vissza az elajándékozott napot és holdat. Megegyeztek. A sündisznó elment vendégségbe a föld urához és ennek kérdésére, hogy mit kér emlékül, olyasvalamit kért, amit a föld nem tudott teljesíteni. Erre visszaadta neki a napot és a holdat. Nap és hold visszakerültek helycikre és megvilágosodott a föld. A dolgánok úgy hiszik, hogy a nap nappal, a hold pedig éjjel teremtett.

7) A török törzsek konceptusa szerint a hold hímnemű, míg a nap nőnemű. De jelen van olyan felfogás is, mely szerint mindkettő hímnemű. A szumiroknál is változó a helyzet.

8) A mongolok *Plano Carpini* szerint a hadüzenetet és egyéb fontos dolgaikat csak új- és teleholdkor szokták végezni. A tunguzok és jenisszei osztjások úgy tartják, hogy ha a holdnak gyűrűje van télen, hideg tél lesz, ha pedig nyáron képződik ilyen, ez esős nyarat jelent. Az ugorok is e hitben vannak, sőt magyar népünk is osztja e felfogást.

9) A jakutok úgy vélik, hogy holdfogytakor farkasok eszik meg a hold korongját, a burját mesék viszont arról szólnak, hogy egy *Alkha*, vagy *Arakho* nevezetű égi szörny nyeli el a napot és holdat. Mikor első ízben megcselekedte, és a mindenség elsötétült, az istenek nagyon megharagudtak a szörnyre és két részre vagdalták a testét, a hátsó rész alázuhant, míg az élő előrész tovább garázdálkodik az égen. De már nem olyan veszélyes, mert ha elnyeli is az égitesteket, nem tudja megtartani őket féltetésben. Mihelyt a burjátok észreveszik, hogy a szörny garázdálkodni kezd, innen alulról mindent megtesznek, hogy elriasszák. A mesét *Holmberg-Harva* ind eredetűnek tartja, ahol a szörny neve *Rahu*-nak hangzik, ebből volna elrontva az *Alkha* és az *Arakho*. Harvának igaza van, a képzet valóban idegen eredetű, ámde a szumirok is említik a Mukki limnutit, amint megrohanják a holdat és elsötétítik azt, úgy, hogy az isteneknek kell kiszabadítaniuk (*Grossmann*: AT. 2. Aufl.).

10) A finn-ugor népek közül a lappoknál, a szamojédoknál, a Volgafinneknél és az obiugoroknál beszélhetünk kiemelkedő hold és napkultusról. A Balti-finneknél kevesebb nyom őrzi

emlékezetét. A lappok és szamojédok kerek figurákat készítenek a holdról és a napról és e képeket bekenik az áldozati állat vérével és a sátor fölé, vagy magas karókra tűzik fel. A szamojédok, a lappok, és általában a finn-ugor népek a napot nőnek, a holdat pedig férfinak képzeltek el. De az ellenkezőkre is van példa. A lapp és szamojéd népek hold- és napkultusza telve van magizmussal, a Volgafinnekében még több a kultikus elem, mint a mágia, az obiugoroknál viszont feltűnik a *Chatel ekwa* három sebesen száguldó lova, és a Világügyelő férfiú táltos lova, az égisten fiává történő minősítése, hímnemű jellege, bálványképeinek félig állati, félig emberi alakja, főképp pedig napisten karaktere. E jellemvonásokban ösközöségi örökség lappang, mert mint a szumir mitológiából kitűnik, ott tisztelik különböző megjelenési formák alatt a napot. A reggeli nap fogalma a panteonban a kora tavaszi nappal (Marduk), a déli napé a nyári nappal (Ninib), az cstvéli napé az őszi nappal (Dumuzi-Tammuz), az éjjeli napé pedig a téli nappal (Nergal) esett egybe. Szumir karakterű napnevek még, mint láttuk, *Utu*, *Babbar* és *Nab*, amiből az asszir-babiloniban a Nabbu isten fogalma lett.

A szumiroknak az ural-altáji népcsaláddal egyező képzetei a fontosabb csillagképekről

A szumirok babiloni letelepedésük után rendszeres csillagvizsgálatot folytattak. E hivatást átvették tőlük a sémi babiloniak is és így lett Babilon a csillagvizsgálat Eldorádója, amelyre már Deut. Ézsaiás is kifejezetten utal. E rendszeres vizsgálódás magyarázta meg azon különbségeket, melyek a későbbi írásos feljegyzések szerint szumir és ural-altáji népek között fennforognak, de e szemléleti mód azonosságát nem befolyásolják. Fel kell u.i. tétéleznünk a szumirokra nézve is egy olyan kort, amikor még tisztán zsákmányoló életmódból tartották fenn magukat. Hiszen ez az emberiség fejlődésének kikerülhetetlenül közös útja. A vadászó és halászó életmód pedig szükségszerűen hozza magával, hogy ha egyszer feltévedt az embereknek a szeme a csillagos égre, a fontosabb csillagképeket is az életmódjukból vett jeleneteken keresztül szemléljék. Tehát a szumirok is vadászjeleneteket láttak a több csillagképből álló csillagzatokban és aszerint értékelték is azokat. Így

kerültek fel az állatok a csillagokba és az állatkör jegyeibe. Az állatkör mint égi föld vadászterülete lehetett egykor az égisteknek, a halászat céljára pedig ott volt az égi óceán.

A szumiroknak nincsenek olyan csillagképek, amelyek a fennmaradt irodalmi bizonyságok szerint vadászjeleneteknek volnának olvashatók. Ennek azonban az az oka, hogy a nép Babilonban szakított a nomád életmóddal, végleg letelepült és állandó földművelői foglalkozásra tért át. Vagyis életmódja gyökeresen megváltozott. Az új élet pedig új elemeket vitt be a csillagok magyarázatába is.

1) A Nap és Hold az V. R. 46 szerint "a nagy ikrek csillagának" neveztetik. A mongolok, mint láttuk, nővéreknek hitték e két égitestet.

2) A Venus csillag szumir neve *Dil-Bat*. Venus, mint esthajnal csillag a pásztorok istene volt, ezért megfigyelése az ősidők homályában kezdődött el. A szumirok életében is feltételezhető egy korszak, amikor nomád állattenyésztéssel foglalkoztak. Különben nem volnának megérthető bizonyos állatoknak közös szumir és török elnevezései. A Vénusz szumir neve nagyon emlékeztet a török-tatár *Tsolbon*, vagy *Solbon* elnevezésre.

3) A koratavaszi napisten *Marduk* szumirul *Amar-Ud*, ez annyit jelent mint Napbika. Véletlen volna és lehetne-é, hogy a finn mesék, a Napleánynak (Pärvätärnek), miközben a hajnallal azonosítják, azt a szerepet tulajdonítják, hogy veres szalagjával azért jelentkezik, hogy a Napbikát legelőre vigye. Ha kék is a bika jelzés, akkor sem lehet véletlen.

4) A szumir északi sarkcsillag a világhegy legmagasabb pontja, teteje (Charsag kur-kurra). Innen indul ki az a tengely, amely körül az egész ég forog. Összetartja az eget és a földet. Asszir-babiloni neve markas same u iroiti—"az ég és föld kötéleke". A világoszlop égi folytatása. A mindenség köldöke, központja. A köldök kifejezést több ural-altáji nyelv ismeri és használja. Úgy köti a földet az éghez, mint az embriót a köldökzsinór az anyaméhhez. Az éggel együtt tehát a földnek is forognia kellene a sarkcsillag körül, amely esetben lakásra alkalmatlanná válnék — nos, ezt köti el az égatya a vogul osztjakoknál az Ural hegyövvel, a föld többi részére pedig a Kaukázus heglánccal. Ez utóbbi legenda feltehetőleg a szumirok műve.

A szumiroknál azonban neve a babiloni megtelepedés után és a földművelői hatás következtében megváltozott és *Mu-Sir Kessda* lett belőle, melyet az asszír-babiloni nyelv így ad vissza: *niru raksu i Anum*— az Anu isten összefonott járma. A sarkcsillag közelében fekvő Nagy Medve csillagkép pedig mar gidda nevet nyer, hosszú teher- vagy társzekér, melyet valószínűleg az Anu jármának elnevezett járom von. A sarkcsillaghoz még közelebb fekvő Ursa minorból *apin* (eke) lett és az égi szántóföld felszántására szolgált, az állatkör *kos* jegye pedig *spicavá* változott át (kalász).

5) Szumirok és ural-altáji népek egyaránt ismerik és a lényegben egyező módon képzelik el a plánéták működését és hivatását. De a kérdésről majd külön fejezetben fogunk tárgyalni.

Noha a szumir szövegek nem tesznek kifejezett említést arról, hogy az ősidőkben több nap létezett volna, mégis jogos a föltevés, hogy az előbb hivatkozott adat csak annak a maradványa lehet, amely szerint a szumirok is, mint a 6/p.-ban említett középpázsiai török és a jelen pontban említett obiugorok is kezdetben több napról tudtak.

Az égisten és a nap közötti kapcsolatot szorosságát az mutatja, hogy a nap és hold az égre van fixírozva, az ég kékjéből látszik megszületni, és az eget és a földet egyaránt beragyogják. Az obiugor *Chatel ekwa* 3 sebesen száguldó lova helyett a szumir mitikus felfogás teljes napfelszerelésről tud és ezt az öszvérek által vont és a *Bunene* kocsis által hajtott napkocsiban adja meg.

Ural-altáji őshagyomány egyéb fontos csillagképekről

11) A kirgizek a Kis Medve csillagban kötelet látnak, amelyhez két ló oda van kötve. A Nagy Medve hét csillagjában hét pásztort látnak, kiknek feladatuk az, hogy megóvják az előbb említett lovakat az ólálkodó farkasoktól. Ha valamikor sikerülne a farkasoknak a lovakat megölni, ez a világ végét jelentené.

12) A szamojédok és a jenisszei osztjások a Nagy Medve csillagjaiban négy jávorszarvast észlelnek, amelyeket három vadász üldöz. A burjátok "hét öreg ember csillagának" nevezik a Nagy Medvét. Egy burját mese szerint egyszer egy hős megölt hét kovácsot és csontvázaikból hét findzsát készített, majd

egyikből adott feleségének innia, míg az lerészegedett. Ekkor a részeg asszony feldobálta a findzsákat az égre és ebből lettek a Nagy Medve csillagai. Minden kovács azóta a Nagy Medve protektorátusa alatt áll. Nagyon elterjedt egy mese verzió, amely lopással vádolja a Nagy Medve csillagait. Ellopták u.i. a Plejádoktól az Aloort, a legkisebb csillagot, így lett az eredetileg hét csillagot számláló plejádok száma hat csillagkép. A Plejádok üldözik őket, de sohasem tudják beérni. Az Észak-Kaukázusban népszerű egy mese, amely szerint valamelyik khán rábízta gyermekét a "hét testvér" őrizetére, de útközben megtámadták őket a Plejádok, kívánván a gyermeket megölni, ám "a hét testvér" megmentette őt.

13) Hasonló vadászmitosz húzódik meg az Orion csillagkép mögött is. A burjátok hite szerint élt egyszer egy híres ijjász, az három jávorszarvasra vadászott. Mikor éppen beérte volna őket, az állatok felemelkedtek az égbe, a vadásznak már csak annyi ideje volt, hogy egy ijjat küldhetett utánuk. A mongoloknak hasonló nézetük van az Orion keletkezéséről, csak az állatok mások. A kirgizeknek szintén.

14) Némely altáji népek a Plejádokat üres lyukaknak, esetleg szitának vélik, amelyen át állandó hűvös levegő áramlik a föld felé. Mások állatok csoportjának tartják. A jakutok, vogulok, osztkorjások "madárfészket, vagy kacsafészket" látnak bennük, ismét más törzsek "majmoknak" nevezik.

15) A Vénusz esti és reggeli hajnalcsillag neve török-tatár nyelven Solbon, vagy Tsolbon. Nagy lókedvelő és a csillagmènes felügyelője. Kultikus tiszteletben részesül, a török-tatár törzseknél. A Vénusz úgy jut pásztori tisztéhez, hogy a török-tatár törzsek lovakat látnak a csillagokban, az égisten ménesét. A babiloniak is úgy hitték, hogy az állócsillagok szférái nyájak, melyeket a Vénusz csillaggal azonosított Inanna-Istar legeltet. E nézet az asszír-babiloni asztrológiában csak szumir örökség lehet. Végeredményben innen van véve az Ószövetség Jáhve Cebáót képe (Seregek Ura) is. Egy másik burját mese úgy rajzolja Solbont, mint menyasszonyablót. Harmadik felesége t.i. egy szépségéről híres burját lány volt, akit a nászalkalomkor rabolt el és vitt magával az égbe. A másik két feleségétől nem volt gyermeke, ez azonban szült neki egy fiat. A mongolok Vénusz csillagképe ugyanazon mitoszkörben mozog, mint a török népeké, de a jakutok Vénusz csillagképe nőnemű.

16) A török-tatár népek a "Tejutat" "a madarak útjának", a Volga-tatárok, a csuvaszok, votjákok, cseremiszek "a vadkacsák útjának", a balti-finnek "madarak útjának", a lappok pedig a "madarak hágcsójának" nevezték. A vogulok és osztjákok "kacsa útnak", vagy a "felelő madarak útjának" hívták. Végül a jakutoknál "az ég szegélye", a szamojédoknál pedig az "ég háta" volt a neve.

Az északkelet-szibériai népek a Tejutat folyónak hiszik, de e nézet valószínűleg kínai eredetű. Japánok és koreaiak azt állítják, hogy a konstelláció két csillaga szerette egymást, de mivel nem tettek meg mindent szerelmük fennmaradására, az istenek szétválasztották egymástól, egyiket a szélső keletre, másikat a nyugat legtávolabbi pontjára állítva, ezért a szerelmesek csak minden hét hónapban találkozhattak egymással, úgy, hogy a madarak képezik az összekötő hidat a folyón át és egymás között. A jakutok az égisten nyomait látják bennük. Miközben a földet teremtette, végigsétált az égen, tehát az ő lábnyomait mutatják a Tejút csillagai.

17) A finn-ugor népek csillagtiszteletéről már nem maradt fenn ennyi nyom. A jurál szamojédok *Lehtisalo* szerint a napot az égisten jóságos, a holdat pedig a gonosz szemének tartják. A *Lugossy* által a hortobágyi pásztorok köréből feljegyzett több, mint 200 népi csillagnév között szintén előfordul az "Isten szeme" nevű csillag. A finneknél az Orion csillag a "Vanamöinen kaszája", magyar népünknel az Orion szintén kaszás csillag. A Nagy Medve csillagkép a magyaroknál Göncöl szekér lett, de ily minőségében nem szumir ősközösségi hatás, mert igen valószínű, hogy eleink is vadászjelenetnek látták a csillagképet, mint ugor testvéreik. *Holmberg-Harva* a régi finnek egy szólásmondását közli: "megnézni a holdat és tanulni a Nagy Medvétől". A *Lugossy* gyűjtötte magyar csillagnevek között van egy Kereszt csillag nevezetű is, amelyhez *Ipolyi* a következő megjegyzést fűzi: "Ha valaki e csillagra tekint és azt mondja 'Isten segélj!', úgy bizonyos lehet, hogy ha lopni megy, meg nem fogják." *Lugossy* szintén megjegyzi, hogy az Alföldön is a lopásra induló betyár hasonló felkiáltással mutat e csillagra. E szokáshoz teljesen hasonlókat találunk a mongoloknál, akik úgy hiszik, hogy a Nagy Medve által Plejádoktól elrabolt csillag, az Aloor, akiből a tolvajok istene lett, meghallgatja

imáikat és szerencsét ad nekik zsákmányoló hadjárataikon, ha még oly elvetemültek is. E szokás-egyezés sem lehet merő véletlenség.

Érdekes vadászmonda húzódik meg a vogul-osztják Tejút mögött. A vogulok szerint az erdő szelleme üldözi a Numi Tarem által a földre küldött hatlábú jávorszarvast. Mikor sikerült megölnie, lemetszette a két pótléklábát, így imádkozott az égatyához: "Változtasd át szavad hatalmával négylábú állattá, mivel még nekem is nehéz volt vadászni és elejteni őt. Hát hogyan rendelkezhetne halandó ember ehhez szükséges erővel?" Nos, e vadászat tükröződik az égen. A jávorszarvas a Nagy Medve csillagképben látszik, a fejével, a két szemével és a megmaradt négy lábával. A Tejút pedig az erdő szellemének sítalpa-nyoma. Az osztjákok mondája azonos vadászmitosz, csak hogy itt a vadász *Tung-Pok*, tehát az ő útja, vagy sítalpanyoma látszik a Tejútban, amint a Nagy Medvévé változott jávorszarvast, ezt az óriás testű szörnyeteget üldözi odafent az égen.

A magyarok csillagos ége

Sok minden elveszett az ősmagyar mitológiából, de a csillagos ég változatlanul megmaradt. Most is olyan, mint sok ezer évvel ezelőtt. Csak szólásra kell bírni, a kellő összefüggésbe beállítani és a túlzásoktól óvakodni. A magyar embernek olvasókönyve a csillagos ég. A magyar pásztorember és sok öreg paraszt is, keveset ért a betűvetéshez, de az égről folyékonyan le tudja olvasni azt, ami neki szükséges. Ősrégi tudomány ez, időileg talán meg sem mérhető, épp ezért kell különleges figyelemre méltatnunk. Őshagyomány, amelynek gyűjtése körül egymást felváltó nemzedékek szorgoskodtak. Igaz, hogy itt lehet tévedni a legnagyobbat, mikor igénybe vesszük közösségek számára olyasmit, ami valójában az emberiség közkinccse, esetleg a környező népek szellemi hatásának az eredménye, de meg lehet találni a kritériumokat, amelyek ettől az öncsaló-dástól a tudós embert megóvják.

a) A sumirokkal kezdődik az emberiség történelme, tehát ami sumir-ural-altáji közös szellemi birtok, az joggal tekinthető úgy, mint a művelt emberi nem első kitalálása és tekintettel a sumir kultúra kisugárzó erejére, bizonyos jogosultsággal ítéltető e forrásból eredetnek.

b) Mi a magyar mitológia csillagos ég jelenségeiből csak azt vesszük közös ősi tulajdonnak, ami a szumir nyelvvel kibővített ural-altáji birtokállománnyal egyező.

c) Előre kell azonban bocsátanunk, hogy a csillagképek tulajdonnevei nem egyeznek sem a szumir, sem az ural-altáji nyelvcsalád csillagneveivel, mert ezek magyar pásztorok és parasztok csillagelnevezései, és már a magyarság mai hazájában az itt eltelt több, mint 1000 év alatt formálódtak ki, de részben megszakítatlan ősi hagyomány alapján, ami megmagyarázza a magyar csillagos égre is kiterjedő közös ősi egyező birtokállományt. De egyúttal felfedi e népies csillagászat különleges magyar faji jellegét is. 1) Közös birtokállományt vegyük vizsgálat alá; 2) az utóbbit is behatóan tárgyaljuk meg, mert szervesen hozzátartozik a magyar mitológia birtokállományához és keleti faji sajátságokat tükröztet.

A magyar és ural-altáji csillagos ég közös képzetei

a) Minden altáji népnél a csillagok úgy szerepelnek, mint a pusztaságokon, a tundrákon vagy az erdőkben eltévedt járókelők, utasok eligazítói, helyes nyomravezetői. A *Lugossy* gyűjtötte csillagnevek között ott találjuk magyar részről az "Utasok csillagát".

b) A Tejutat majd minden ural-altáji nép "a madarak útjának" nevezi. Az obiugorok "kacsa útnak", vagy "a delelő madarak útjának" hívták. Megfelel neki a *Lugossy*-féle népi elnevezések közül: "a Darvak hugya, vagy a Darvak vezére".

c) A Nagy Medve csillagkép Északkeurópa és Északszibéria népei képzeletében igen fontos helyet foglal el, a hold és a nap mellett úgy figurál, mint időhatározó csillag. Erre utal a már közölt finn mondás is: "nézni a holdat és tanulni a Nagy Medvétől". Közép- és Keletázsiban a Nagy Medve határozza meg az évszakok kezdetét is. Az obiosztjákok is azt tartják, hogy ha a Nagy Medvévé átalakult jávorszarvasok összezsugorodnak, jön a fagy, ha ellenben kiterjeszkednek, enyhe tél és hóesés lesz. A magyar pásztoembernek és a parasztok zömének is a csillagos ég volt és még mai nap is az a naptára, a kalendárium, az óramutatója. Egy pillantás az égre, és azonnal meg tudja mondani, hogy éjfél előttre vagy utánra jár-e az idő? Hogy hajnalodik-e, vagy nem? Óracsillagoknak látszanak a *Lugossy*-féle gyűjteményből a következők: "a *Hajnal*, a Hajnal hírmondója,

az Alkony, az Esthajnal, a Vacsora csillag, az Álomhozó, a Virrasztó, a Határjáró és a Pásztorok serkentője”. Évszaki csillagok: “a Kikelet hírmondója, Harmatlegelő, a Dérhagyó, Őszi-csillag, és Zuzmarás”.

d) Némely csillagok időjárásjelzők. Ilyen pl. a Nagy Medve. Ha a Nagy Medve csillagzat hátsó (alsó) része keletre tolik el, tavaszi időjárás lesz az egész világon, ha délre nyár, ha nyugatra az ősz köszönt be, ha pedig északra, akkor kezdődik a tél - mondja egy középázsiai mese.

Az időjárás speciális plánétája mégis a Plejádok. E hit alakult ki róla Északamerikában, a melánéziai szigetvilágban, sőt Európában is. Megjelenése az égbolton hideget és esős évszakot jelent. A török-tatár népek Urker, Urgelnek nevezik, a kirgizek pedig azt hiszik róla, hogy egy óriási hernyó. A fűben bújik meg és barommal, kiváltképp juhval táplálkozik. Magyar népünk is hisz a csillagkijelentésben, pl. ha Karácsony éjszakáján sok csillag van az égen, jó termés lesz és a barom is felszaporodik.

e) Az emberre nézve az a legnagyobb megdicsőülés, ha valaki csillaggá változik át, ezért már a primitív ember is szívesen köti össze sorsát a csillagokéval. Ókori keleti hit szerint mindenkinek van csillaga. És kiki addig él, amíg csillaga fenn van. Kialakult az az általános felfogás, hogy minden ember egy bizonyos csillag-konstellációban születik, és voltaképpen az dönti el sorsát, hogy milyen plánéta alatt született. Mert vannak jó plánéták és vannak kedvezőtlenek is. Ez is szumir örökség az ókori kelet életében. Tehát nagyon jó, ha valakinek fenn van a csillaga, de jaj annak, akié lehullott. Innen ered a magyar szólásmondás: “feljött a csillaga” és “leмент vagy lehullott a csillaga”. De a csillag fentlétele még nem jelenti azt, hogy mindenki szerencsefia életében. Ehhez a megfelelő plánéta által kormányzott szerencsés csillagkonstellációra volt szükség. Csak az a szerencsés ember, aki szerencsés plánéta alatt született - mondja a magyar szólásmondás. Ez áll nagyobb közösségekre, pl. nemzettestekre is, amint a régi magyar kobzosok lant kíséret mellett énekelték: “rossz időket élünk, rossz csillagok járnak, Isten óvja nagy csapástól szép magyar hazánkat”. A Lugossy gyűjtötte népi csillagnevek között több szerencsecsillagnév is foglaltatik. Ilyenek pl. a Keresztcsillag, mely a szerencsés lóköető, betyárok pártfogója volt, továbbá

valószínű szerencsecsillagok voltak, vagy lehettek még a következők: a "Szerencse csillag, Szegény ember szerencséje, Utas ember szerencséje, Kisasszonyok öröme, Pásztorok öröme, Cigányok csillaga" stb.

A csillaghullásról azt tartja a magyar ember, hogy akinek lehullt a csillaga, az bizonyosan meghal. A sűrű csillaghullást pedig az időjárás jelének magyarázza: vagy eső, vagy szél lesz.

f) Az "Isten szeme" és a "Kaszás csillagról" volt már az előbb szó.

g) A Nagy Medve csillagképből a magyar mitológiában Göncöl szekér csillagkép lett. Ez nem közvetlen szumir örökség, mert a többi rokon nép az életmódjukból vett képekkel díszíti fel e csillagzatot, az ősközösség idejében valószínűleg ez volt a helyzet a szumiroknál is. A babiloni letelepedés után azonban a szumir nép a maga egészében a földművelői foglalkozást tevén fenntartása alapjává, más szemszögből vizsgálta a csillagos eget és új hivatását tette szemlélődése bázisává és ehhez mért mindent. A több csillagból álló csillagképletet kezdte szekérnek látni, tőle átvették aztán a sémi-babiloniak és a görög meg arab asztrológia és így lett fokozatosan a művelt emberiség szellemi közkinccse. Tehát népünknel sem ősi hagyomány. De megmaradt valami az ősiségből, az nevezetesen, hogy a magyar néphagyomány roppant nehéznek tartja a Göncölszekeret, mert ez az egész eget húzza, és a szekérbe fogott ökrök hajcsárjainak a sikerével, illetve sikertelenségével kapcsolja egybe a világ végét.

h) A kaukázusi tatároknál, a török törzseknél és már szibériai népeknél el van terjedve egy mesemotivum, amely a Tejút keletkezésének a magyarázatát akarja adni. A Balkán-népeknél is előfordul, ahova török közvetítésből jut el. A mese rövid tartalma úgy szól, hogy egy ember szalmát, illetőleg szénát lopott és el akarta rejteni zsákmányát, az égen, de ahogy lépett, nyomai úgy szikráztak, hogy ösvénye még ma is látható az égen. Ezért nevezik azt a "szalmatolvaj verésének".

Az ősmagyar csillagos ég faji sajátosságai

Ipolyi még csak sejtette és kereste a Lugossy gyűjtötte népi csillagképekben a faji jellemvonásokat, utóda *Kandra Kabos* már meg is találta őket. Pedig a jellemzés, amelyet róluk adott,

korántsem teljes, aminthogy nem teljes a Lugossy nyújtotta kép sem. A Lugossy gyűjtése főképp csak az alföldi népi csillagnevekre korlátozódott és ezeket is főképp pásztoemberektől nyerte, de figyelmen kívül hagyta azon elnevezéseket, amelyeket a történeti Magyarország tősgyökeres magyarsága más honi színhelyeken alkotott. Pedig a kép csak így lett volna teljes. Amit ezekből is felölelt, azok csak szilánkok, értékes töredékek.

Magyar faji vonás, hogy népünk nagyon szereti hazáját. Tudjuk, ez minden népnek sajátos jellemvonása, de mi mégis előljárunk ebben. Fajrokonaink, mint magunk is, küzdenek a léttel, reájuk tehát nem számíthatunk, a szumir nép már a történelemé, legközelebbi fajtestvéreink, az obiugorok, pedig az enyészet szélén — ily helyzetben mi magyarok gyakran hangoztatjuk árvaságunkat, rokonalanságunkat és még fokozottabban átéljük mint mások, nagy költőnk Vörösmarty Mihály "Szózatának" megrendítő igazságát: "A nagy világon ekívül nincsen számodra hely, Áldjon vagy verjen sors keze, Itt élned, halnod kell..."

A csillagos ég titkainak a kifürkészhetetlenségén kívül ez magyarázza meg, hogy miért tette alföldi köznépünk Alfölddé a csillagos eget is. Mert helyesen látta meg Kandra Kabos (MM. 386.l.), hogy valóban azzá tette. A magyarság zöme a honfoglalásban az Alföldön telepedett le (Nagy- és Kisalföld). Ezért tükröződnek a Lugossy-féle csillagnévgyűjteményben az alföldi tájakat jellemző sajátos elnevezések. *Lugossy* szerint a gyűjteményben van egy alföldi csillag. Nos ez nyomja rá letörölhetetlen bélyegét az egész kollekczióra. A csillagos égen is azonos tájak, bokrok, halmok, zombékok észlelhetők, mint a nagy magyar rónaságon. Gyűjtőnk három rónacsillagot említ, u.m. a Róna királya, Róna őrző, és Róna pallér. A Bokor csillag, a Hármás halom, a Rétlegelő, a Vadlegelő, a Szolgafa, a Pihenő, és a Kaszás zombékjában mind földi viszonyok tükröződnek.

Az alföldi tájra jellemző a szélalmok alkalmazása, amelyek három-négyesével fordulnak elő, különösen vízszegény helyeken. A csillagos égen is zakatol a Három-Négy malom csillag. A Puszták lobbanása elnevezésű csillagban a magyar pusztaság lidércfénye éled újra.

Az égi Alföldön is megtalálható minden háziállat és szárnyas vad, ami az alföldi rónán. Van az égen Négy bornyú

csillag, Két kan, Kolompos csillag, Buvár, Darvak útja, Darvak vezére, Fiastyúk, Hetevény, Vakondtúrás, sőt még Kullancs is. De nem hiányozhatik az Eb csillag sem.

Az égi magyar Alföldön elszórva föllelhető egy csomó kenyérkereső szerszám, házi eszköz, ruhadarab és eledel, melyek a Lugossy-féle gyűjteményben a következők: Nagy- és Kis ásó, Eke és Ekemása, Nagy- és Kis furu, Furumása, Cséphadaró, Fias emelője, Fias kötele, Kaptár, Kádas, Háló, Kerék, Kasza, Járomszeg, Juhászbot, Lappantó, Láncszem, Patkó, Koldusbot, Sarló, Szántóvas, Mérték, Nyüst, Ujjas, Nagy és Kisfélkenyér csillagok.

De szerfölött jellemző, hogy a történeti Magyarország különböző nemzetiségei közül csak a cigányok és az oláhok vannak megemlítve, a Cigányok szerencséje, és az Oláh kaszás nevezetű csillagképben. Más nincs. Ez is mutatja, hogy az Alföld homogen magyar nemzetiségű volt. A Török kaszás, meg a Török szekér csillagkép valószínűleg a török hódoltsággal állhat összefüggésben. Még valami feltűnik a Lugossy-féle jegyzékben, amire már *Kandra* is rámutatott, az u. i., hogy a magyar ég első meghódítói nem az intelligens emberek, hanem a puszták lakói, a pásztorviskók népe, akik aztán feljutván az égre, ott hasonszőrűekkel vagy olyanokkal vették magukat körül, kiknek az égi földön is hasznukat látták. Így népesedett be az ég miriád csillagai között a Bojtárok, a Bojtár kettőse, a Béres és a Kisbéres, az Étekfogó, a Cséplő, a Szilkehordó, az Étekhordó, az Erszénytartó, az Erdőjáró, az Ekehajtó, a Juhászcsillag, a Juhász öröme, a Gyalomverő, a Gyepűhúzó, a Halász, a Kalauz, a Kaszás, Kaszás telke. A Kaszás családjához tartoznak: Kaszás pallér, Kaszás után járó, Kaszás emelő. Az egyszerű emberek alkalmi munkáját tükrözik a következő csillagnevek: Lámpahordó, Ostoros, Ökörkereső, Ökörpásztor, Ökörhajtó, és a Révész. És, hogy minden szép rendben menjen, arról gondoskodik a *Bírák gyűlése*.

A csillagok, a magyar köznép hite szerint, azt a funkciót töltik be, amire nevük predestinálja őket. Az egyik kamra, a másik Fészter. Itt a Csürhe rohan, ott a Fiastyúk kaparász. Ez itt Szarvas legelő, amaz ott a Szarvas nyomdoka. Vakondtúrást végez ama csillag, emitt meg az Örvény űzi játékát. De a magyar ember osztályozza a csillagokat járásuk módja szerint is. Van Gyalog csillag, Nehézlábú, Futó, Szárnyas csillag. Van

Kétkezű és Félkezű csillag. Különbséget tesz a csillagok között fényességük szerint is. Van Hályogos, Szőke, Halovány csillag. Ez utóbbi eszünkbe juttatja a 18. század neves magyar költőjének, Mikes Kelemennek következő sorait: "Zágon felé mutat egy Halovány csillag"... Igen gyakran vélt alakjuk szerint különbözteti meg a csillagokat. Ily szempontból vannak Ágas, Sátoros, Horgas, Fürtös, Hármás levelű csillagok.

Gyakori az az elképzelés is, hogy a csillagoknak szemük van, amellyel látnak, néznek, pislantanak. Ilyenek: a már említett Isten szeme, Arany szemű csillag, Boszorkány szeme, Keresztbenező, Kinclátó csillag, Ködszemű, Kunyhóba tekintő, Leányszemű, Mátyás szeme, Tengerbe kacsintó. Egy másik jelző így aposztrofálja az égi csillagot: Aranyhajú, Arannyal versengő, Vérrel versengő, Vérszemű, és Kereszt csillag.

Elég gyakori a csillagcsaládok felsorolása, mint a következő csillagképek nevei mutatják: Fias tyúk, Fias dísz, Fias emelője. Fias koronája, Fias kötele, Fias pallér. Még gazdagabb a Göncölszekér családja: Göncölhajtó, Göncöl koszorúja, Göncöl lánc, Göncöl mása, Göncöl pallér, Göncöl sérűje, Göncöl vágása, Göncöl térítő. A csallóközi néphit Göncölt táltosnak tartja, aki beszélni tudott a madarakkal, olvasott a csillagokból, és csodákat tudott tenni. Éjjelenként görbe rúdú kocsiján járt, majd felment az égbe és most ott látszik a görbe rúdú Göncölszekér nevű csillagképben.

A népmonda nem szükségképpen igaz. Annyi tény, hogy már a 16. sz. óta használatos. Nyelvi változatai: a palóc nyelvjárás szerint Kincső, a szegedvidéki nyelvjárásban pedig Göncöl, Döncör, vagy Döncő. *Bárczi* ismeretlen eredetűnek minősíti, azon az alapon, hogy amiből le szokták vezetni a *Kondrad* becéző, Künzel, Günzel alakját, ilyen összefüggésben nem fordul elő (M.Sz.Szó. 97.l.). A Kaszás teljes családfája végül így néz ki: Kaszás csillag vagy Három Kaszás, Kaszás emelője, Kaszás farka, Kaszás gázlója, Kaszás gyöngye, Kaszás telke, Kaszás pallér, Kaszás után járó, Kaszás zombékja.

Magyar népi és faji sajátosság nyilatkozik meg abban is, hogy a magyar pásztor, vagy paraszt ember felsírja és felírja hitét, reményességét, kedvtelését, búbánatát a csillagokba. A magyar néphit, a Lugossy gyűjtemény szerint, ismer ilyen csillagneveket: Isten palástja, Isten szeme, Isten sérűje, Úr Isten

asztala, Úr Isten vetése, Jámborok csillaga, Szentegyház csillaga, Mennyország ablaka, Mennyország határa, Mennyország kapuja, Áldozás csillag, Három király csillaga, Átkozott csillag. És még egy csomó szentnév, amelyeket csak azért nem sorolunk itt fel, mert a keresztyénség alkotásai.

Mi lehetne ez más, mint a magyar nép hitének átültetése a csillagokba? A magyar nép zöme szerint determinista, vagy helyesebben predestinacionalista. Hiszi, hogy a sorsok előre meg vannak határozva. Ez az ősközösségi sorsmeghatározás hittel függ össze. Csak annyi a változás rajta, hogy nem az éggel, hanem a csillagok tevékenységével jut kapcsolatba. Különösképpen a planéták lépnek előtérbe. Így lesz belőle asztrolis determinizmus. A Krisztus születése körüli századok termelték ki ez asztrológikus felfogást. Elterjedt egész Euráziában. Elcinkhez is eljutott. De az vitás, még nincs megállapítva, hogy milyen forrásból. Keleti mágusok gyakorolták ezt a mesterséget, melynek hivatalos neve ez volt: horoskopia. Legáldottabb és legnemesebb hajtása a betlehemi csillagok voltak, mely a három keleti bölcset a Jézus jászolához vezette. De míg a horoskopusok bonyolult eljárással állapították meg kinek-kinek a horoszkópját, addig az írástudatlan magyar pásztor-paraszt megtalálta a magyar ember sorsát 1-1 csillagképben, amint erről a következő *Lugossy* gyűjtötte csillagnevek tanúskodnak: Szerencse csillag, Kisdedek szerencséje, Kisasszonyok öröme, Pásztorok öröme, Szegény ember szerencséje, Utas ember szerencséje, Cigányok szerencséje. A műveletlen egyszerű ember a szerencse kedvezésében látja vágyai legjobb kielégülését, ezért van szüksége annyi szerencse csillagra.

Legények, lányok legfőbb problémája a jó házasság. Erről a népi csillagászat így gondoskodik: van Nászvezető és Vőfély csillag, van Pártas ugya, Páros és Páratlan csillag. A frigyre lépők naponta látják szemeik előtt elvonulni az égi nászmenetet, nem csoda tehát, ha epedve vágyakoznak, hogy rajtuk is teljesedjék be minél hamarább és minél szerencsésében a mennyei jel. De van Magányos csillag is, amely szomorúan és elhagyatva áll a csillagseregben. Sok ember a magyar sorsot látja benne kiábrázolva. Végül van Özvegy csillag is, minden jó sorsnak a megkeserítője.

A magyar csillagos ég faji karaktere abból is megtetszik, hogy ezer év történetét belemagyarazza a csillagokba, mintha a

csillagok csak értünk teremtettek volna. Székelyek csillagával kezdődik a sor, és a magyarok csillagával végződik. A térközt kitöltik Szent László szekere, Tatárdulás, Tatárok gázlója, Mátyás szeme, Lehel kürtje, Törökországi Döncöl, Bujdosók lámpása, Pajzstartó csillag, Sereghajtó csillag, Hadak útja, Zászlótartó, Hadvezető, Lövő csillag, Vezér csillag, Vérrel versengő és Véres csillag. Ki vonhatná kétségbe, hogy ebben benne van az egész magyar történelem, egy évezred felemelő, hol leverő, de még bukásában is mindig megindító dicső története?

A Tejúthoz fűződik egy székely hősi monda, mely Lugossy közlésében a következőképpen hangzik: Megfogyott népével hátrált Csaba, hogy az elveszett hatalom visszaszerzésére ázsiai rokonaival egyesülten térhessen vissza és Etele szent kardját a kerek tenger habjaiban tisztára mossa, annak bűvös erejét visszaadja. Erdély véghatárán őrködni hagyta a székelyt. Elváláskor áldoznak és megesküsznek, hogy fenyegető veszedelem idején segítséggel fordulnak vissza a világ végéről is... Háromszor jutott bajba a székely, mert ellenség fogta körül, de Csaba mindenkor állta szavát, vitézeivel visszatért és megszabadította a székelyt. Sok idő telt el azóta, a fiatal diófák megöregedtek, a fiatalok kezéből másokéba került a fegyver. A határőrökből nemzet, az őrhelyből haza lőn. A székelyt sokáig nem merte támadni szomszédja, de ez sem tartott örökké... Megszámlálhatatlan a támadók serege... a székely ingadozik... Csaba rég elhunyt. De a székelyek járó csillaga nem szunnyadoz és megemlékezik az áldozásról, lobogva viszi a hírt a földről az égi csarnokokba. Már itt lent az utolsó csata készül, maroknyi nép az ellenség árjával szemben, midőn egyszerre paripák dobogása és fegyverzörej hallik s fényes hadak vonulnak némán az égen felfelé...

Mint hallgatag szellemek, hosszú sorban nyomulnak a csillagos égen végig és leszállnak ott, ahol a havasok az égig emelkednek. Nincs halandó, aki megállhatna a sebezhetetlenek előtt. Réműlet szállja meg a tenger ellenséget, s futnak mindenfelé. Azóta áll a székely háborítatlanul s nem soká véget ér hű őrködése... A fényes hadak ösvénye pedig, melyet jöttökben és visszatértökben taposának, eltörölhetetlen marad az ég boltozatán. Az ő lábaik és lovaik patkóinak nyoma az, mit derült éjjeleken, mint tejfehér csillagot látsz tündökölni a ma-

gasban, s melynek azon órától fogva Hadak útja a neve a szé-
kelyeknél, melybe tekintve megemlékeznek ők Csabáról és hős
atyjáról Eteléről.

A magyar csillagos ég mitikus csillagképei

Ha a magyar pásztorparaszt alfölddé tette a csillagos eget,
felírta rá az emberi sorsot, hazája történetét, átültette saját ér-
zésvilágát a csillagokba, egészen logikus, hogy benépesítette az
 eget olyan csillagképekkel, démonikus lényekkel is, akiktől félt,
vagy akikhez vonzódott. Így kerültek fel a csillagokba a csillag-
istenek mellé a csillag-démonok is. Ezek az óriások és a tün-
dérek. A Lugossy gyűjteményben a következő csillagképeket
találjuk felemlítve: Óriás gázlója, Óriás kútja, Óriás szemöl-
dőke, Óriás táskája, Óriás tenyere, Óriás verme. De kik ezek az
óriások?

Az obiugoroknál megvannak a pontos párelleljeik, a vogul-
osztják *menkw*, illetőleg *menk* képzetben. Erdei szellemek, kik
emberi alakkal bírnak, de jóval nagyobbak és erősebbek az
embernél. Famagasságot is elérnek. Halászatból és vadászatból
élnek. Az emberek iránt rendszerint ellenségesek, de néha
barátságosak is. Lakóhelyük a hegy és az erdő. Gyakran szőrös-
szemű, kőszemű, vagy vasszemű hét *menkw* a nevük, kiknek
gyakran hét fejük is van. Sok bűvös tárgy van birtokukban,
mint pl. az élet vize, az élet vesszeje, alakváltoztatók, meg-
jelenhetnek gyík, béke és pók alakjában, miért is ez állatok
megevése nem tanácsos, mert ilyenformán *menkw*-et nyelnek
el. Nevük etimológiája még vitás. Bár nagyon csábító a Mun-
kácsi feltevése, mely szcrint a pchlevi manuk képezné az alap-
ját (lélek, szellem). Karjalainen szerint az erdőben elhaltak és
eltemetettek halotti lelkeiből alakult ki a *menkw* hadserege.

a) A *menkw* teremtését az égisten által már láttuk az ember
teremtéséről szóló fejezetben. Az óriás szó eredete is ismeretlen
(TM.Sz.Szó. 224).

b) A másik mitikus és a csillagos égre is felkerült csoport a
tündérek csoportja. A Lugossy gyűjtemény a következő nevek
alatt szegezi fel őket az égre: Tündér asszony palotája, A Tün-
dérek fordulója, Tündérek tánca, Tündérek kútja, Tündérek
járása, Tündér csillag. Tehát elég népes tündércsoport. A ma-
gyar szó a 16. század óta használatos és a *tünik* ige származéka,
de viszont az igegyök eredete bizonytalan. A tündér szó eredeti

jelentése, *változó, csalékony, bűvös, tündér* (M.Sz.Egő. 321 l.). De talán itt is eligazít az obiugor tündérnép, a *Mis-mam*. Ha következtetésünk helyes, közös ugor képzetről van szó. Előre kell azonban bocsátanunk, hogy az obiugor *nis-nép* nem felel meg pontosan annak, amit a magyar néphagyomány ért a tündér képzet alatt.

A voguloknál és osztjákoknál a *mis* vagy *mis-mam* erdei embert jelent, férfiakból és nőkből toborzódik, emberi kinézéssel bír, csak hogy egyikük-másikuk famagasságnyira is megnő, a *mis népséget* az emberek iránt jóindulat vezérli, a *mis nő* nem szívesen köt közönséges emberrel házasságot és az ilyen frigyet nagy és gyors gazdagodás kíséri, mert a *mis-nő* külső és belső erényekkel teljes, hű feleség és gyermeinek hív gondviselője. A *mis-man* ruházata a nyuszt-suba, illetőleg a hódsuba. Lakótája pedig a "nyusztos hátú hét hegy", "a jávoros hátú sok erdő". Ezzel szemben a magyar tündérnép túlnyomóan nőkből áll, királyfiak, hercegek csak elvétve akadnak közöttük. A magyar tündért jellemzi a rendkívüli elbájoló szépség, kedvesség, táncos, pajzán kedv. Lakóhelyük sem korlátozódik csak az erdőre és a hegyre, hanem élnek tündérek a vízben, a földön, kivált elhagyott és pusztulásnak kitett várromok között és a föld alatt is. A maga sok várával, folyójával, erdőivel és hegyeivel Erdélyt tekinti a magyar néphagyomány a tündérek hazájának. A magyar tündérnő is szívesen köt házasságot közemberrel, de nem riad vissza attól sem, hogy csellel kaparintsa meg magának azt, akibe szerelmes. A magyar tündér fogalma, bár jelentkezésében törzsgyökeres magyar termék, valószínű, hogy idegen képzetek is összefutottak benne.

Még csak egy csillagot említsünk föl a Lugossy gyűjteményből, az ún. Vendégcsillagot. A magyar ember vendégszeretete közmondásos. És e hírnevet meg is érdemli. Hát hogyne lennének vendégszeretők, mikor népünk hagyománya a magyar emberre nézve a csillagmiriádok között külön csillag megjelöléssel teszi kötelezővé e legszentebb kötelesség gyakorlását.

Istencsoportok és Plánéta-istenek

Legkorábbinak látszik a szumir kozmosz tagolása három főisten: An, Enlil (Enki) és Ea uralma alá. Ez is azonban már későbbi rendszerezés eredménye, mert mint láttuk, a szumir-

ural-altáji eredeti tagolás kettős volt (Ég és Föld). Az istenvilágnak ily triádokba tagolása az ural-altáji népek közül még csak az obiugoroknál és szamojédeknél konstatálható ily korai időből, ahol is észlelhető egy, a hittita istentriásznak (égisten, a nagy istenanya, és a fiatal napisten) teljesen megfelelő triász, szintén ural-altáji isten-személyekből összetéve (KSZ. V. 1904. 300 l.). Karjalainen hivatkozik az obiugoroknál még egy istentriászra, amely Numi Tarem, Num Kuras és Num-siles személyből tevődik össze, de ezen már biztos keresztyén hatás állapítható meg, lévén a három komponens Atya, Fiú és Szent Lélek (RJC. II. 300 l.).

Nagyobb jelentőséghez jut egy *hetes csoport*, akikben plánéta isteneket kell látnunk. Ezek az altáji törököknél és tatároknál fordulnak elő. Ez már joggal tekinthető ősközösségi maradványnak. Csak az a kérdés, hogy vajon igazolható-e ilyenek. Nézzük meg először, hogy hol, mely törzseknél található föl, minő hivatást tölt be, és csak azután térjünk rá a plánétákkal való kapcsolat vizsgálatára.

1) Az altáji mesékben szó van a hét Kudairól, akik az ég harmadik rétegében a Sűrű-hegyen laknak. A jakutok e hetes csoportot az égisten "kiséretének" nevezik. Gyakori "az égisten fiai" elnevezés is. Sőt még neveiket is ismerjük. Radloff tudósít róla, hogy a Lebed tatároknál is jelen van e csoport, de van közöttük egy, a Kara Khán, akinek a neve "Fekete (Kara) herceg (Khán)", aki elhagyja atyját és felcseréli az égi derűs, világos, kényelmes lakást egy alvilággal.

Az obiugoroknál is megvan e hetes csoport, akiket "az égatya fiainak" nevez a vogul-osztják népköltészet. Gondatti és Munkácsi neveiket is közli. A Munkácsiét újabbnak és ez okból hitelesebbnek is tartjuk. Fontos szerepet tölt be az égisten legifjabb fia, a vogul *Mirsusne-chim*, az osztják *Ort-iki*. Hivatása t. i. abból áll, hogy minden nap körüljárja a földet és vigyáz arra, hogy minden rendben legyen, ill. menjen. Lényege szerint Napisten, aki a személyére átvitt egyes idegen vonások ellenére is, mint Munkácsi kiderítette, a természetet meglelkesítő szellemek sorába tartozik. De a 7. csoport többi hat tagjának is az a feladata, hogy az égatya világkormányzói tevékenységében segédkezzenek. A sámánénekekben le vannak írva, amint az egymás fölé helyezkedő égrégiókban laknak, és az ég tolmácsainak, illetőleg felügyelőinek, öröknek neveztetnek (*talmas*:

tolmács, *karevel*: ór, felügyelő). Mindkettő tatár jövevényszó. Felettük trónol a 7. égrétegben Numi Tarem. Ez a Vasjagan melléki osztjákok külön hite az égisten segédszemélyzetéről, akik egyszersmind fiai is. Nevük rendszeresen azon áldozatokhoz igazodik, amelyekben részesülnek.

Ez a hetes csoportosítás eredetinek látszik, mert az ég hét zónára való osztásával számol. *Karjalainen* e szellemek eredetét idegen hatásnak, még pedig tatár befolyásnak tulajdonítja, vagy amennyiben egyik-másik képzelet mégis autochtonnak bizonyulna, az égisten tulajdonságai önállósulnának.

Holmberg-Harva pedig utal a babiloni plánétakultuszra, és abból vezeti le a tatárok és az ugorok közötti ismeretét és elterjedését. Mielőtt e kérdésben állást foglalnánk, szükséges, hogy felsoroljuk, melyek a plánéták, megmondjuk, hogy az ég milyen részén szemlélhetők, és minő részesedésük van a szumiroknak a felfedezésükben?

A plánéták nemzetközi elnevezéseik szerint így következnek: Nap, Hold, Venus, Merkúr, Jupiter, Mars és Saturnus. Ezek szumir elnevezései így hangzanak: *Utu, Babbar* nap. *God, Aja* hold. *Dilbat*—Venus. *Lu. Bat-Gu-Ud*—Merkúr. *Umun. Pa.E*—Jupiter. *Zal.Bat*—Mars. *Lu. Bat-Sag-Us*—Saturnus. Együttes nevük *VII. Lu. Bat. Nes*—a 7 csillag. A következő szumir, illetőleg babiloni istenekkel azonosíthatók: *Utu-Samas, Nanna-Sin, Inanna-Istar, Nab-Nabu, Amar, Marduk, Hergal, Ninib*.

A Merkúr, Jupiter, Mars és Saturnus plánéta csillagok a mindenség ún. szegély (ub) csillagai. Pl. a csillagok az állatkörben végzik pályafutásukat. A világoszlop helyébe lépő babiloni tornyokon különböző színek képviselték az egyes plánétákat. A plánéta istenek igen fontos hivatást töltenek be. A szumir őskorban vérszél az égisten segédszemélyzete lehettek.

Az első évezredben a világkormányzás gondja-feladata az ő kezükbe megy át. A sémi-babiloni mitológiában összesítő nevük *Sibitt* a hetek.

A hét plánéta fölfedezése még a szumir-ural-altáji ősközösség idejére nyúlik vissza. "El nem képzelhető olyan kor, az általunk ismert babiloni kultúrán belül, amikor nem ismerték volna az emberek a holdat, a napot, a venust és a többi négy plánétát" írja *A. Jeremias*. A szumirok, akik kitalálták és

felfedezték a 12 csillagképből álló állatkört, bizonyosan nem hagyták árván búslakodni azt, hanem továbbmenőleg felfedezték rajta a plánétákat is. Jellemző a Jenisszei-osztjások felfogása a Venusről, azt hiszik ugyanis róla, hogy a legrégebbi csillagok között és az a hivatása, hogy a többit megóvja a ráleselkedő veszélyektől, hogy időnek előtte láthatatlanokká ne váljanak. De még világosabban rámutatnak a káldeus csillagászat ősiségére a klasszikus írók, akik közül néhánynak a szemelvényeit itt közöljük. Legsokatmondóbb Diodorus Bibliotheca historica II. 30, 2-31, 9., a babiloniak csillagismeretéről, minket a következő részletek érdekelnek belőle 30,2: "A csillagokról már régóta megfigyeléseket végeztek. Senki sem kutatta alaposabban mint ők, az egyes csillagok járását és mozgatóerőiket, ezért sokat is tudnak mondani az embereknek a jövőről. (3). Legfontosabb nekik az öt plánéta kutatása, melyeket 'kijelentőknek', 'tolmácsoknak' neveznek (Nermaneisz). Az általuk Saturnusnak nevezett plánétát ők 'Napcsillagnak' hívják, tőle nyerik u.i. a legtöbb és legjobb jóslásokat. Plánétáknak nevezik őket, mert a többi csillaggal ellentétben, melyek sohasem térnek el pályájuktól, ezek saját pályájukon haladnak tovább, és ezért tolmácsok is..."

Az "istenfejedelmek" száma 12. Mindegyikhez egy hónap és egy állatkörjegy tartozik. Ez utóbbiakon halad keresztül a nap, a hold, és az öt plánéta, végzi évi körforgását a nap és járja be havi útját a hold. Egyébképpen Diodorus és más írók kételkedéssel fogadják a babiloniak adatát, hogy a csillagvizsgálódás náluk már 470.000 éves volna. Kiemeli még Diodorus azt is, hogy a plánétáknak még a színe is egyesek, népek, országok sorsmeghatározója lehet, ha jól megfigyelik.

Ám, ha nem is vihető ily messzire vissza a babiloni asztrológia, a magas évszámból kitűnik, hogy mindenesetre még a szumirok vetették meg az alapját. A plánéták színfontosságában sem téved, illetőleg túloz Diodoros, mert a babiloni zikurtornyok a plánéták színeire voltak festve. A napnak arany volt a színe, a holdé ezüst, a Vénuszé tarka, a Merkuré vörös, a Jupiteré fehér, a Marsé zöld, a Saturnuszé pedig fekete. Néha a színek felcserélődnek, de a Szaturnusz mindig fekete marad. Az évszakokra átvive, a Mardukkal azonosított Jupiter jelöli a tavaszt, a Nabu – Merkur az őszt, a Nergal – Mars a telet, a Ninib – Saturnus pedig a nyarat.

Érdemes még megjegyeznünk, hogy Merkur és Venus kettős alakban mint esti és reggeli csillagok észleltettek, Mars szerencsétlenséget hozó plánéta volt, ellenben Saturnus úgy szerepelt, mint a tulajdonképpeni szerencse csillagzat. Saturnus kora a boldog aranykor volt. *Horatius* Carm. II. 17-ben *Saturnus impius*-nak titulálja, tehát nem mindig hozott szerencsét. *Juvenalis* is 6.569 s. *sidus trista Saturni*-nak nevezi. A plánéták kisugárzó hatását az mutatja, hogy a legtöbb indogermán európai nyelvben a napok nevei a plánéták neveiből vannak képezve.

Holberg-Harváé az érdem, hogy az ural-altáji népek csillagismeretében a plánéták hatását felismerte. Bár migrációs teóriájával nem értünk egyet, fenntartás nélkül elismerjük e téren kiváló érdemeit. Tudomásom szerint ő állapította meg először, hogy az ural-altáji népek a plánéták közül nemcsak a Vénust ismerik, hanem a Merkurt, a Marsot és a Saturnust is. Fölfedte u. i., hogy az Avestában és a Védákban is nyoma van e hetes istencsoportnak, az előbbi Amesa-Spontájában, és az utóbbi Adityajaában és bármennyire is etizálva vannak, mégis csak hetes csoportok és kétségtelenül a babiloni plánéta kultusszal függnek össze. De még tovább ment egy lépéssel, és kutatni kezdte, hogy vajon az ural-altáji népcsaládra nem gyakorolt-e hasonló hatást e plánéta kultusz. Így jutott el a fenti eredmény felismerésére.

Most pedig nézzük meg, vajon helytállóak-e megállapításai? Feltűnik, hogy bizonyos ural-altáji népek, ahol a rájuk vonatkozó hitnézetek még fennmaradtak, vagy az égisten kíséretének, vagy kisegítő személyzetének, vagy fiainak minősíti őket. Ez eredetibb és ősbibb felfogás, mint a babiloni, mert jobban összefér azon elképzeléssel, hogy az égisten sem lehet el család és udvartartás nélkül. A szumir babiloniban is van ilyesféle, csak sokkal komplikáltabb. De már az ural-altáji hitnézet is teológiai rendszerezés gyümölcse, még inkább az a szumir babiloni... A meglekésítés során isteni rangra emelt szellemek kezdetben önállóak és egymástól teljesen függetlenek voltak. *Holmberg-Harva* migrációs teóriája mellett szól az, hogy a kifejező terminusok jórésze idegen kölcsönszó. Pl. az altáji tatárok kudai szava perza jövevényszó, a talmas, karevel pedig tatár kölcsönszó, továbbá a vogul-osztják "égi írnök" neve az *Irtys*, osztjákoknál *Paireschse* szintén tatár kölcsönszó, *Buju-*

ruktsi, aki az égatyá megbízásából a sorsokat jegyzi be egy nagy könyvbe. Már pedig ez feltűnő volna egy olyan népnél, amely teljesen írástudatlan, stb. Ezzel szemben Nabu-Merkur egy olyan néphez tartozik, amely elsőként alkalmazott írást a világban. E néptől származik a "sors könyve" képze is, amelybe való bejegyzésre segédkezik *Pairechsze* az égatyának. Holmberg-Harva jól ismeri a vogul-osztják népet ahhoz, hogy megállapíthassa róla analfabetizmusát, de szem elől téveszti, hogy amint a Kaltes feljegyzi a sorsot, ez nem könyvbe történik, hanem pálcára és voltaképpen nem is írás, hanem rovás. Ez az írás kezdő foka, és ezt gyakorolhatták a szumirok is a tulajdonképpen írás feltalálása előtt. Éppen ez az adat igazolja, hogy ősi szokásról és nem idegen importról van szó. Az elképzelhető, hogy az osztjákok egy részére érvényesült tatár befolyás is, de csak azért, mert már meglevő hitképzetre ülepedett le. Így magyarázható meg a *Pairschsze* név és a sors meghatározás könyve is. Egyébként azok ítélnék helyesen, akik feltételezik a vogul-osztják kultúrfejlődésről, hogy benne jókora visszaesés következett be az ősi állapothoz képest. Erről tesznek tanúbizonyságot a lejegyzett népköltési emlékek is.

De térjünk vissza a *Holmberg-Harva* érveire. A plánéták kijelentő, tolmácsi, felügyelői, őri szerepe azért nem lehet jó kritérium, mert mint láttuk, hasonló hivatásuk a szumir csillagoknak is van. Valószínű, hogy a talmas és karevel korábbi jövevényszók és csak már mint meglevők alkalmaztattak ősi hitképzetekre. De még inkább kizárta a migrációs teória lehetőségét az, amit a Saturnusról tudunk. Radloff közli, hogy a Lebed-tatárok hite szerint *Bai-Ülgönnek* négy fia és két unokája van, a fiai között felsorolja Kara-Khant is (Fekete herceg). Az ég hétrétegű. A hét égréteget Bai-Ülgön és felesége lakja, a 2–6-ban fiai és unokái laknak, a 7-ben az égisten követői az emberekhez. Egyik fia Kara-Khan pedig elhagyta atyját és eltávozott az alvilágba. Mivel nyilvánvalóan plánéta istenekről van szó, fekete színe miatt Holmberg-Harva Saturnussal azonosítja. De míg az összes többi istenek szerencsét hoznak az embervilágra, Kara-Khan szerencsétlenséget. A szumiroknál, mint láttuk - legalább is babiloni letelepedésük után -, Saturnus volt és lett a szerencsecsillag. Ámde átcsillog valami ősi, eredeti szerencsétlenséget jelentő karakteréből is. Mi lehet az ellentét oka? Alighanem a szumir nép új földművelői foglal-

kozására való áttérése. Babilonban a nap beérlelte a gabonát és a gyümölcsöt, a nomád pásztorkodás idején, ellenben kiégette hevével a legelőt.

Egy másik szerencsétlenséget hozó plánéta a Norgallal azonosított Mars volt, amit már a sumirok is szerencsétlenség csillagának tartottak. Nergal nemcsak az életek megrablója, az alvilág ura volt, hanem a háború, a hadviselés istene is. Radloff említi, hogy a mongoloknál a 9. égrétegben lakott Kisagan tengri, a háború mongol istene. Mivel az ötödik égrétegben is lakik egy plánéta isten, okunk van következtetni, hogy az előbbi az eredeti, a 2. csak később jött, hogy a 9. égréteget kitöltse. Kisagan tengrinek az volt a feladata, hogy a mongol seregeket védje és az ellenség felett a győzelmet biztosítsa. Ami tehát a mongoloknak siker, az a célba vett ellenségnek kudarc, ami az egyiknek öröm, az a másiknak bánat, ami a győzőnek nyereség, az a legyőzöttnek pusztulás és halál.

De ide tartozik a Marduk-Jupiter plánéta csillag is, mégpedig azon egyszerű okból, hogy Marduknak sumir neve Amar-Ud — a Napbika, ki a sumir honfoglalás idején még csak Babilon város helyi istene volt, és jellege szerint a koratavaszi napot jelentette. A finn mesék, mint láttuk, szintén tudnak — nyilván ősi hagyomány alapján — Napbikáról, akit Pöjvatar, a Napasszony lánya vezet a legelőre.

De némely altáji népnél a 7-es istencsoport helyett csak 9-es csoport lép fel, amelynek tagjai szintén az égisten “fiainak” vagy “szolgáinak” neveztetnek. A mongolok a 9 tengerit “védőszellemeinek”, testvéreknek hívják. Eredetileg csakis plánéta istenek voltak, akikhez még két újabb csillagisten csatoltatott. Későbbi fejlemény, mint a 7-es csoport és ezzel szemben nem eredeti.

Az előbbi 2 csoport mellett itt-ott előfordul egy nagyobb istencsoport is, mely 33 istenből áll, a nép nem tudja magyarázatát adni. Egy altáji mese szerint ez istencsoport a világhegyen lakik. Mivel a világhegy neve Meru, illetve Sumeru, lehet, hogy a képzet ind. eredetű.

A burjátok 99 istenről tudnak, kiket jó és rossz istenek csoportjára osztanak fel. Nevezik őket még “nyugati” és “keleti” isteneknek is. A “nyugatiak” jók, barátságosak az emberekhez, a “keletiek” minden rossznak okozói. A nyugatiak “fehérek”, a keletiek “feketék”. Az előbbiek száma 55, az utóbbiaké 44. A

mongolok is ismerik ez istencsoportosítást. Nem ősközösségi hagyaték, bár az *Igigi* és az *Anunnaki*—égi és földi istenek csoportosítására a szumiroknál is akad példa.

AZ ELEMÉK EGYEZŐ KULTUSZA

A Víz és Tűz isteneinek

szumir és ural-altáji egyező elnevezései és felfogása Széldémonok

A többi természeti jelenségek, mint a víznek, tűznek a megismerésében és tisztelésében jelenlévő egyező mozzanatok a következőkben ismertetjük:

Arra nem helyezünk különösebb súlyt, hogy a szumirokhoz hasonlóan az ural-altáji népek is tisztelték a vizet, s nagy fontosságot tulajdonítottak a tűznek — ehhez hasonló jelenségek más természet-vallásokban is, sőt úgyszólván majd mindegyikben találhatók. De azt talán mégsem tarthatjuk jelentőség nélkül valónak, hogy a víz különböző nevei pontos parallellal bírnak az ural-altáji nyelvekben. Pl. a sumir *sug* (asszir-babiloni *mü*) — víz, mocsár, láp, majd víztartály is; altáji *sug*, köztörök *su*, osman *su*, karacsaj *su*, *sü*, baskir *heu*, *seu*, *su*, *hu*, tatár *seu*, *su* — víz. Az egyezés úgy alakilag, mint jelentés tekintetében annyira nyilvánvaló, hogy nem szükséges tovább bizonyítani. Vagy a szumir *id* — víz, folyóvíz, mely dingir determinativummal ellátva a vízistent is jelenti, összefügg a magyar ügy (pl. Fekete-ügy egy folyónév), a finn *vete*, mordvin *ved*, cseremisiz *vüt*, vogul *vít*, zürjén *va*, szamojed *üt*, *öt* ugyancsak víz jelentésű szócsoporttal. Végül megfontolandó még az is, hogy vajon a vogul *ia*, magyar *jó* (pl. folyónevekben, mint Sajó, Heyő, Tápió, Berettyó), finn *ioke*, lapp *jokho*, zürjén *ju* — folyó, nem kapcsolódnak-e utolsó fokon a szumir Ea, La nevezetű vízistennel és a nyugatszibériai Amudarja és Syrdarja alkotórészeivel?

A tűz elnevezésénél hasonló a helyzet. A szumirban a tűzistennek a neve: *Bil-gi*, melyet Delitzsch javaslata alapján rendszeren *Gibil*nek szoktak olvasni. De, hogy nem kellő indokoltással, mutatja az, hogy a tartalma szerint igen régi *Maqlu* varázsszöveggyűjteményben mindig az első formában íratik. Bizonyosra vehetjük tehát, hogy a névnek ez volt az eredeti

formája, s így kapcsolatai keresésénél is ez alakjából kell kiindulnunk. A szó etimologikus magyarázatára nézve eddig mindössze annyi tisztázódott, hogy egy compositum és vagy a *bil* és *gin*, *gi* (meggyújt és nád), vagy a *bil* és *gis* (meggyújt és fa) alkotórészekből tevődik össze s eszerint jelentése vagy égő nád, vagy égő fa. Szerintünk helyesebb a *bilgin* magyarázat, mert a nád Babilon földjén rendkívül elterjedt növény, s ennek égő képe könnyebben felébreszthette a tűz fogalmának az ismeretét, mint az aránylag ritka fáé. Ha következtetésünk helyes, úgy a *Bilgi* forma eredetileg a teljesebb *Bilgin*-ből rövidült, mert a nád kifejező szava *gin* és *gi*, amit abból is következtethetünk, hogy a sémi-babiloni *qanu* (héber—Nád) valószínűleg a szumir *gin*-ből átkölcsönzött alakok. Nos, a *Bilgin* etimologikus változatai állanak előttünk a *tun-guz bulen*, *mandsu bulukan*, *mongol bulegen*, *bul'e*, *büliken*, *büljen*—meleg, osztják *melek*, *mellek*, *mellenk*, *vogul melli*, magyar *meleg* szavakban is. Nem lehetetlen, hogy összefügg egymással a szumir *izi* gyök, melynek két jelentése ismeretes, u.m. tűz és melegség, hőség, és karacsaj *issi*, *baskir esse*—forró, meleg; *osman issi*—hő, izzó, továbbá a *vogul is*—meleg; *zürjén őzji*—ég, kigyul; osztják *vizila*, magyar *izzó* stb. szócsoport is. Megfontolásra ajánljuk a szumir *ne*, *ni*—tűz és az osztják *nai*—tűz közötti igen közelfekvőnek látszó kapcsolatot. Végül ne feledjük el felemlíteni a tűznek azt az utolsó egyező terminusát sem, mely a szumir *tab*—tűz, meggyújt, eléget; *mandzsú tuva*, *tung. togo*, *szamojed tu*, *tui*, osztják *tuit*, *vogul tabit*, magyar *tűz* szavak párhuzamos és kétségtelenül egymással összefüggő sorában nyer kifejeződést. A szittyia tűzisten neve is Tahiti.

A szélnek 3 neve van a szumirban, és pedig a már jól ismert 1) *imi*, vagy *im*, 2) a szintén kielemezett *lil* és 3) a *tu*. Az első kettő a *dingir* determinativummal ellátva, istent is jelöl, a 2. *Mun-lil* alakban vagy *Enlil*-nek írva jelenti a történeti kor szumir főistenét, de mint égisten nem kisebb jelentőségű *d. Im* sem, noha a szumir felíratokban, Jean megállapítása szerint, igen ritka. A 3. a *votják* és *szamojed* sámán elnevezésekben maradt fenn. Hogy a szeles időjárás és a vihar, az orkán minő rémes hatást gyakorolt K-Ázsia nomád népeire, arról ízelítő ad, a szumir nyelvben föllelhető azonos jelentésű terminus, mint pl. *amatu*, *amaru*, *ud-ur*, *imbarra imgsllu*, *u*, *imdugud*,

udgallu, imrigamun. Széldémonok már a világteremtéskor is szerepelnek (Enuma elis). Nem ok nélkül van a szumirban ily választékos sok elnevezése a szélviharoknak, de rettenetes is a hatásuk az ázsiai steppéken, pusztaságokon. Altáji elbeszélések, s köztük a csuvasz népköltészet emlékei is gyakran emlékeznek széldémonokról. A csuvasz képzelő erő szárnyat ad a szélnek (v.ö. Adapa magyarul: a déli szél szárnya). Gyakran esik szó a föld 4 szegletének széléről. Általános nézet, hogy a szelek a hegyek tetején tartózkodnak, s onnan indulnak el portyázó útjukra. Ezért tilos a hegyeken való hangos beszélgetés. A mongolok a szeleket "száguddónapok"-nak nevezik. A burjátok tudnak egy Zada nevű szélről, amely tavasszal és ősszel fúj és külön szelleme lévén, elővarázsolható. A figyelmet magára vonta még a forgószél, melynek megfékezésére a csuvaszok legjobb módszerül azt ajánlják, hogy az ember beleköp. Magyar népünk tömegei még ma is gyakorolják e szokást.

A finn-ugor népek szintén démonizálták a szelet, s azt hol szélanyának, hol mint a lappok, szélemlernek nevezték el. A finneknél isteni rangra emelkedett és végül is egy kalevalai hős Ilmarinen lett belőle, akit a finn lappok Ilmari néven tisztelnek. Hogy a szélnek démona van, két magyar kifejezés is igazolja. Ezek egyike a "szélütés", másképp gutaütés. Sohlag anfall és azt jelenti, hogy a szélben-házaló démon beleütközött valakibe, megszállt valakit. A másik kifejezés "szélhüdik". Ez meg "szédül, őrzöng" értelemmel bír, de sámánizmussal gyógyítható. Egyébként a szél működését kifejező természetes műszó, a magyar fú, fúj is, melyet finn-ugor eredetűnek minősít a hivatalos nyelvkritika -- vogul *piu*, osztják *pogh* ugyanaz, és cseremis, mordvin paralleljeik (Delitsch SGl. 69.l.) és Deimer szerint (SL. 1934, 30 kl.) előfordul *bu*, sőt kettőzött *bu-bui* alakban a szumirban is, a következő jelentésekben: rá fúj, föl-éleszt, fújni; továbbá a polyvát, furzen. Noha Deimel az egész műszót (Natlautnak) hangutánzónak tartja, mégsem lehet véletlen, hogy a finn-ugor népek egyformán hallották zúgni a szelet, amihez még az is hozzájárul, hogy a lélek-szél lényegi rokonsága következtében a szélnek azonos elnevezése van mind az altáji, mind a finn-ugor ágban.

A démonizált természeti jelenségektől az ural-altáji népek nagyon féltek. Pl.: ha valaki vízbe fult, azt hitték róla, hogy a víz démona rántotta be, vagy ha valakit a tűz égetett meg, a

tűz szelleme cselekedte azt. Ha a folyók megáradtak, és a tűz szokatlan hangot adott, ez annak a jele, hogy a víz és tűz démona valamiért haragszik. Ezért kialakulnak bizonyos óvatossági rendszabályok, melyeknek betartása kötelező. Különösen a tűznél jelentékenyek, amelyet isteni eredetűnek tartott minden ural-altáji nép. Csak egy babonás szokást idézzünk a sok közül: az altáji törzsek egyaránt tilalmazták, hogy a tűzhöz valami tisztátalannak hozzá lehessen érní. Ilyennek tekintették, ha valaki ráköpött.

EGYEZŐ KULTUSZ

E paragrafusban nem az egyes istenek kultuszáról lesz szó, hanem olyan irányelvekről, melyek az összefüggést szumir és ural-altáji népek kultuszai között bizonyosságra emelik. Vagyis szólaní fogunk a kultusz alkotórészeiről, amelyek minden vallásos jellegű kultuszra nézve elengedhetetlenek. Ilyenek a) a szent helyek, b) a szent idők, c) a szent szavak, d) a szent cselekmények. Szent irodalma csak a szumiroknak van, ezért a kérdést itt mellőzhetjük. Úgyszintén nem szükséges a sámán személyén kívül a külön fejlődés más szent személyeire is kitérnünk, mert a mindentudó és mindenható sámánon kívül az ősközösség idején belül más szent személyük aligha lehetett.

Kultuszra nem az istennek, hanem az embernek van szüksége. Minden vallás végső értéke azon fordul meg, hogy mennyire tudja bensővé, értékessé tenni ama viszonyt, mely istene és tisztelői között fennáll. E viszony a kultuszban fejlődik ki és áldásai is ott testesülnek meg.

A szent helyek rövid általános áttekintése

1) Kezdeti fokon szent minden hely, ahol numinózus erő vagy lélek van jelen.

2) Az istenfogalom fejlődése és konkretizálódása következtében azonban némely helyek kezdenek a többiek fölé emelkedni, ahol még fokozottabban észlelhető a numinózus karakter.

3) Szent lesz a víz, a hegy, a fa, a villámsújtotta hely, a domb, a szikla, a liget, a berek. A víz, a folyók mente, a tó, a

tenger azért lesz szent hely, mert a víz csodálatosan tör fel a föld méhéből, a folyóban, a tóban és a tengerben a víz óriási tömege, ereje, fodrozódása, hullámozása hívja ki az ember csodálatát. A fa, a liget, a berek árnyékával, titokzatosságával, hosszú vegetatív élettartamával, lombzatával váltja ki az áhitat érzését a primitív lélekből. A dombok, hegyek, sziklák alakjukkal, keménységükkel, járhatatlanságukkal, a föld felszíne fölé emelkedő magasságukkal ragadják meg a primitív képzelő erőt. A hegyek néha mint vulkánok is működnek.

4) De mindenekfölött szent helynek tartja az ősember a maga lakóhelyét, a barlangot, a sátrat, mely utóbbit maga tákolt össze, és elég erős volt arra, hogy őt megvédje szélről, víztől és amelynek tűzhelyén gyulladt föl először az isteni erő jelenlétének egyik legcsodálatosabb bizonyítéka a tűz. De szent helyé alakul át a holtak nyugvóhelye, a sír is, ahol a félelemmel párosult kegyelet a halotti áldozatokat szokta bemutatni. Mikor aztán kialakultak a közös temetők, ez a kegyeletivé lett aktus most már ide helyeződik át.

5) A szent helyek kialakulására nagy hatással volt és azt gyökeresen megváltoztatta az állandó letelepültség és a helyhez kötött foglalkozási mód. Kezdi csak a művelés alatt álló földeket szentnek tekinteni, míg a pusztaságot a gonosz démonok lakóhelyévé avatják.

6) A kultúrált helyeken belül a tömörített házakból falvak, városok lesznek, melyek közül a fontosabbak és a jó helyen fekvők, vidéki, sőt országos kultuszközpontokká alakulnak át — Nippur, Babilon, Eridu, Memphis, Théba stb. Az országos kultuszközpontok már a történeti kor kezdetétől fogva, kozmikus orientációjúak lettek, mint Peking, Babilon, a szumir városok, majd később Alexandria, asszir Antiochia és Pompeji.

7) Az első templomok a ház, a barlang voltak, vagy amennyiben a bálványképek természeti tárgyak és a szabad ég alatt állottak, teljesen hiányoztak. Később, mikor a bálványképek mesterséges készítményekké lettek és védeni kellett mind őket, mind az áldozati tárgyakat az időjárás viszontagságaitól, divatba jött kis raktárházikók, pajták, magtárak, csűrök építése ott a helyszínen, az áldozó téren. A barlang-szentélyek közül valószínűleg híres a Kreta szigetén fekvő Idahegyi, a

modernek közül a lourdesi csoda és hazánkban a Szent Gellért barlang-szentély.

8) A fejlődő kultúra azonban nem elégedhetett meg csak ennyivel és ezzel - az istenek tiszteletét védeni kellett az avatlan profanizálástól, és az sem maradhatott a földi előkelőségeket megillető tisztelet mögött. Méltó hajlékot kellett tehát emelni tiszteletükre, ahol bálványképek és az áldozati ajándékok fel voltak halmozva. Azt követelte az őszinte, mély vallásos érzés is. Így alakulnak ki, az ókori keleten először, azok a monumentális templomok, amelyek mind méreteikkel, mind kivitelezésükkel még ma is, kiásott, vagy fennmaradt romjaikban bámulatra ragadják a jámbor nézőt. Meg van állapítva, hogy a templomok e monumentális típusa a lakóházból fejlődött ki. A templomokhoz csatlakozó hétémeletes tornyoknak legalább is a szumir-ural-altáji hatókörben — a világoszlop képezi az alapját. Ezért lesznek a templomok is kozmikus orientációjúak.

9) Megszentelődnek a templomokhoz vezető utak is. Ezért védik őket szárnyas bikadémonok. De szentek lesznek általában is az utak. A klasszikus népek herménjei és terminije bizonysgot tehetnek róla.

10) A falvak, városok, mezők, folyók, hegyek és a bennük vagy rajtuk lakó néptömegek élete, sorsa, kormányzása jelenti az *ország* fogalmát, amely szintén megszentelődik. Az ország t.i. az istenek összességének a védelme alatt áll. Innen ered a határkövekkel, diadaloszlopokkal való megjelölése, amelyekről rendszerint nem maradnak el az istenek szimbolikus figurái sem. Az országnak is lehet központi kultuszszentélye, mint a szumiroknál Nippur, a sémi babiloniaknál pedig Babilon. Az antik hódító háborúk óta az emberi szenvedélyes bírvágyon kívül éppen az volt, hogy isteneik uralmát minél inkább kiterjessék, mert ez látszott előttük igazi istentiszteletnek.

11) Az őskeresztyénségben azonban visszakanyarodott a fejlődés oda, ahonnan kiindult. Jézus tanításából ma már minden keresztyén hívő vallja, hogy valahol ketten, vagy hárman összegyűlünk és az Úr nevében imádkozunk, ott van Ő közöttünk és Isten meghallgatja imánkat. Íme a primitív ember ösztönös megérzése Istennek az idők teljességében az ő szent Fia által tett kijelentéséről. Tehát valóban szent minden hely, ahol Hozzá esedezünk, és az Ő akaratán megnyugszunk.

Az általános jellemzésből fontosnak bizonyul a 3–10. pont összefoglaló leírása. Továbbá az, amit az *Egyező Világkép* című paragrafusban a világfájáról, az életfájáról és a világoszlopról előadtunk.

1) A szumir ház elnevezések (*ab*, *ga* és *es*) összege, mint láttuk, a török-ozmán *ab*, *ev* gyökszóval, a *ga-es* pedig a magyar *ház*, votj.-cser. *kua*, *kuala*, *kudo*, finn *kota* (kunyhó) kompozitívumokban tér vissza, mint azok etimológikus alapja, tehát amilyen volt a finn-ugor viskó vagy kunyhó, olyannak kellett lenni mind profán, mind szákláris berendezésében az ősközösség idején a szumir jurtnak is (v.ö. a házról elmondottakat).

2) A szumir *tir-azag*, ez a templomot körülvevő szent berek, vagy liget teljesen megfelel a vogul-osztják áldozótér *tir* elnevezésű fenyő-, vagy nyírfa törzsének, amelynek rendeltetése az volt, hogy a bálványszellem áldozat közben rátelepedjék és úgy fogadja el az áldozatot. Még abban is egyezés van a szumir-vogul-osztják *tir* képzet között, hogy a *tir*nek a szumirban is kettős jelentése van, t.i. a) erdő, liget, berek, b) lakás, szállás. Az egyedüli különbség a szumir *tir-azag* és a vogul-osztják *tir-fa* között, hogy a szumirban a templomot körülvevő egész ligetet, berket jelöli, itt az áldozati tér közepére helyezett, de nyilván az áldozóteret körülvevő liget fái közül kivágott fenyő vagy nyírtörzset, tehát egy fát, de egyben a bálványszellem áldozat alatti *ülő*, vagy *szállófáját* is. Barna Ferdinándnak azonban a magyar fa utóhanggal képzett helyneveinkről (pl. Dénes-fa, Gógán-fa stb.) az a helyes véleménye van, hogy itt a "fa" utórész éppenúgy erdőt jelent, mint másutt a "kő" hegyet. -- Miért volna más a helyzet az obiugoroknál? Karjalainen kellő tárgyi alap nélkül megkísérli válaszfalakat húzni a vogul és osztják *tir* közé, azon indoklással, hogy az osztják *tir-fa* mesterséges készítmény, s a vogul hősénekek "Numi Tarem ültette szent fáról" beszélnek a *tir*-rel kapcsolatban (de a különbség nem lényeges). Ez esetben megmagyarázhatatlan maradna a *tir*-nek a világoszlophoz való viszonya, holott a két képzet, mint láttuk, egymással szorosan összefügg.

3) De nem téved *Karjalainen* amikor a vogul *tir* képzetet

egyezőnek találja a votják-cseremiszlud-keremet kultusszal. A különbség mindössze az, hogy ez utóbbiak körül vannak kerítve és rosszabb indulatúak, mint a vogul-osztják tir-fogalom, melynek ligetes része nincs körülkerítve, bálványszelleme pedig korántsem oly rosszindulatú, mint amazoké.

4) Egyezik az obiugor tir-képzet a baltifinn *haisi* képzettel is, mely szintén erdőt, ligetet, szent berket jelöl, de egyben a bálványszellemet is, aki az ember megrontására tör.

5) De egyezőnek bizonyul mindazon magyar összetett helységnevekkel is, melyeknek utótagjaként a *fa* szó fordul elő. Ezek névsora a következő: Andrásfa, Balázsfá, Békésfá, Balogfa, Bodorfá, Borsfa, Boszonfa, Boldogasszonyfa, Dénesfa, Erdősfá, Farkasfa, Gógánfa, Gósfá, Egyházfa, Vadasfa, végül a szentfa emlékezetét őriz Igy-fa, előtagjában már elavult Igy szavunk.

6) A vogul nyelvjárásokban ismeretes az *uri*—tart, megtart, megőriz jelentésű gyök. Ebből van képezve az *ura*, *urne*, *urna* bálványtartó, duc, magtár, csűr. A szumirban szintén van egy *uru* igenév—őriz, megőriz és belőle van képezve az *urunu*—templom, templomtorony jelentésben. Vagyis az őśállapokra alkalmazva, bálványtartó házikó. Mindez nem lehet véletlen.

7) A házzal kapcsolatban megállapítottuk, hogy egyház szavunk milyen ősképzés eredménye és voltaképpen *szent ház*. Nyilván a szellemtartó szegeleltre céloz ez elnevezés. Sőt azt is leszögeztük, hogy már a ház és rokonnyelvi paralleleiben a szumir *ga-es* lappang, ez utóbbi jelentése pedig templom, kultusház. Csak mikor az *es* ilyen jelentése veszendőbe ment, merült fel a szüksége annak, hogy a ház szentsége egy cílől tett, de jellemző módon ismét a szumirból merített *azag ádgü*, *á zgü* szent, kiváló, kegyes jelzővel meg bővítessék. Azt jelenti ez, hogy összes régi helyneveinket, melyekben az egyház mint utótag előfordul, bátran tekinthetjük egykori pogány kultuszhelyeknek. Ilyen pedig van jónéhány, a fontosabbak: Egyházfa, Kövesegyháza, Félegyháza, Kerekegyháza, Sár-egyháza, Szeg-egyháza, Szeregyháza, Tövis-cgyháza, Fejér egyháza, Nyír-egyháza.

8) Hogy a templom a lakóházból nőtt ki, világosan mutatja a szumir e/s/-gal—nagy ház, palota, amely még nem jelent templomot, de már az Ószövetségben a sémi babiloniba is át-

ment *ekalluból* kölcsönzött *hékál* kizárólag templom jelentésben használatos. A japán Shintoizmusban a templom egy egyszerű ház. A jakut templom egy összetákolt jurta. *Krohn Gy.* hasonlóan írja le a finn-ugor pogány istentiszteleti házakat is, amelyek raktárhelyiségei voltak a bálványképeknek és az áldozati ajándékoknak egyaránt. A zsidók a pusztai vándorlás ideje alatt istentiszteleti célra az *ohel-moód*-ot használták, ami "gyülekezeti sátor" jelent.

9) Magyar ősi helyneveink híven megőrizték az ural-altáji kultuszhelyek emlékét, amelyek nem sok elhajlást mutatnak az egyetemes képtől. Hegyek, halmok, erdők, ligetek, berkek, sziklák, kövek, vizek, kutak, folyókmente, források szerepelnek helyneveinkben, mint egykori maradványai az őshajdan korban bizonyosan igen látogatott virágzó kultuszhelyeknek. De megerősíti e helyzetet Szent László király I. Dekretumának 29. fejezete is, amely így rendelkezik: "Aki pogány módra kutak mellett áldoz, avagy fának, forrásnak és kőnek ajándékot ajánl, akárki legyen az, egy ökörrel bűnhődjön érte."

10) Bálványos hegység, Bálványos-vár, Bálványos-váralja, Bálványos-szakállas stb., bizonyára azért kapták és viselték e nevet, mert bálványtiszteleti helyek voltak.

11) A sziklák, áldozóhely jellegét fenntartották a következő helyneveink: Áldozó-kő, Áldókő, Bálvány-kő, a sopronmegyei Igy-kő, amelynek német neve is fennmaradt (Heiligenstein).

12) A hegyek, halmok, dombok, tetők istentiszteleti hely jellege jut kifejezésre a következő helynevekben: Bálványos-hegy, Isten-hegy, Áldomás-tető, stb. Ezenkívül krónikáink is feljegyezték, hogy a honfoglaló magyarok mely hegyeken tartottak áldomást, vagyis áldoztak isteneinknek. Tudunk a tarcalhegyi, a sátorhalmi, a pannonhalmi fennsíkon és az ungvári dombokon történt áldozatokról.

13) A vizek melletti áldozások emlékét megőrizték a 12-13. századi okleveleink következő helységnevei: Áldó-kut, Szent-kut, amely utóbbiból több helynevünk is van. *Ipolyi, Wlislokki* és *Kandra K.* több adatot sorolnak fel hazánk néphit szerinti különleges hatású gyógyvizeiről, amelyek mellé, ha a gyógyulás bekövetkezik, a gyógyultak hálaáldozatot mutatnak be felaggatott ruhadarabok, keszkenők, hajfürtök alakjában a víz gyógyító szellemének.

14) Az ural-altáji népek kultuszhelyei többé-kevésbé mind kozmikus orientációjúak és a világoszloppal függenek össze. Különösen meglátszik ez az altáji népek kultuszhelyeinek a kijelöléséből, ahol a világoszlop a szent helyet szimbolizálja. Ez az eset a török-tatár törzseknél és a mongoloknál. De ugyanez a megállapítás áll a sumirokra nézve is.

15) A sumirok a világoszlopból templomtornyot csináltak, amely a templom mellé építve, a kozmoszt szimbolizálta. A sumir templom építését Gudea A. és B. cylinder felírataiból ismerjük meg, amelyek voltaképpen nem egyebek, mint a lagasi helyi isten *Ningirsu* templomépítéséről szóló tudósítások. E leírásokból megtudjuk, hogy istenek és emberek buzgólkodnak, hogy a templom minél gyorsabban és a Ningursu tudtuladása szerint sikerüljön. Mert Ningursu előírta Gudeanak, hogy milyen templomot építsen, még a mintáját is közölte. A sumir templomot E-kur-nak nevezték. Ez elnevezés kezdetben csak a nippuri En-lil templomot illette meg, de később minden templomra alkalmazták és az annak kiemelkedő fekvését jelölte, amennyiben a kompozitívum értelme: a hegy háza. A templom tehát hegyre, vagy dombra épült, hogy az egész várost és a vidéket uralja. Ha ilyen nem volt, mint sumir földön, akkor gondoskodni kellett mesterséges feltöltéséről. Így épült meg a nippuri *e-kur*, mely a mintát szolgáltatta minden további templomépítkezéshez. A templom kiemelése azt jelképezte, hogy az isten égi lakóhelyének kisebbített mása, tehát kozmikus jelentése van.

Még kirívóbb ez a kozmikus szimbolizmus a templomokhoz épült tornyoknál, melyek szintén a nippuri tornyok utánzatai és 7 emeletükkel a kozmosz hét rétegűségét akarták szimbolizálni. Erre utal már nevük is. A sippari napisten templomtornyának a neve E-dur-an-ki az ég és föld köteléke, háza; a babiloni Marduké pedig E-temen an-ki — az ég és föld fundamentumának háza.

16) A finn-ugor törzsek közül csak az obiugoroknak vannak fából készült templomaik, illetőleg tornyaik. De ezek távolról sem versenyezhetnek a művészi tökéletesség fokára eljutott sumir templomokkal és tornyokkal. Karjalainen ezeknél is kétségbevonja, hogy valódi templomok volnának, de alkalmi vagy állandó kultusház jellegüket ő is elismeri, és megjegyzi, hogy innen már nem nagy a távolság a templom megépítéséig.

Egyedüli érve, melyet az obiugorok toronytemplomai ellen felhoz, az, hogy ezek a lakóházakból nőttek ki, nem alapos, mert a templomok, mint láttuk, általában a lakóházak megnagyobbitásai, a célszerűségi követelmények figyelembevételével. E tényre nemcsak az előzőben, hanem már az *Egyező Világkép* c. lő fejezetben is, a világoszloppal kapcsolatban, rámutattunk.

17) Itt kell leszögeznünk, hogy a szent helyek fogalmai közül nyelvi kifejező eszközei is egyeznek sumir és ural-altáji mitológiák között a következő fogalmaknak: ház, sír, urna (urunu), tir-fa (tir-azag – szent liget, berek), víz, folyó, hegy (mur és változatai), domb, halom stb. Erre azért helyezünk súlyt, mert vitás kérdésekben ez a döntő bizonyíték. Különös figyelemre kell méltatnunk azt a körülményt, hogy *Ea*, *Ia* a víz istene egyezni látszik a magyar jó, vog.-osztják *ia* műszóval és rokonnyelvi változataikkal, ami közelfekvővé tenné azt a feltevést, hogy a sumir *Ea*, *Ia* is az ősközösség idején közönséges folyóvíz démon volt, másfelől érvényesíthető volna érv gyanánt a sumir-ural-altáji őshaza lokalizálására nézve is, tekintettel a nyugat-szibériai Amu-dar-ja és Szir-dar-ja folyónevek utótagjaiban foglalt ja alkotórészre. Mivel a dar a sumirban hasadékot, szakadékot is jelent, jelen összefüggésben bátran lehetne a ja (folyó) medrének minősíteni és csak az Amu és Szir előrészekkel mint ismeretlenekkel számolni.

Csak jóval később, a babiloni letelepedés után lett *Ea*, *Ia* általános vízisten és a kozmosz harmadik részének ura. A beköltözés utáni tudós papi spekuláció keresztülvitte, hogy az ég és föld mellett a *Zu-Ab* (ab-zu, asszir-babiloni *apsu*, őszövet-ségi *áfszé hááree*, görög *abyssos*) is önálló kozmikus rész legyen, és így jutott *Ea*, *Ia* a kozmikus triász tagjai közé, sőt lett azon belül is az értelem, az okosság, a bölcsesség istene. E tulajdonság azért lett elidegeníthetetlen birtoka, mert az égi óceánnal kapcsolódva, a tenger színére emlékeztető kék ég az égítetek járásának-kelésének a színhelye, tudásuknak alapja, tehát belőle ered minden égi bölcsesség is. Ezért lesz *Ea*, *Ia* a legfontosabb emberi tudománynak, a varázslásnak a sámánizmusnak is az istene. Elcinte még a babiloni megtelepedés után is az eredeti ég és föld kozmikus tagolással kísérletezett a sumir spekuláció, ez okból találjuk későbbi *Ea* helyén Enkit, megállapítván új hazájára a víz döntő fontosságát, juttatott méltó helyet An és Enki mellett *Ea*-nak is.

18) Szumirok és altáji népek megistenítették a hegyeket is. Ismeretes, hogy pl. az altáji tatárok milyen nagy tiszteletben részesítették az Altai hegységet, "herceg"-nek nevezik azt. A szumirok Ninharsag név alatt tisztelik egyik legősibb istenüket, nevénck jelentése: a "hegykoszorú úrnője". A japán Shintoizmusban is közkedveltségnek örvendtek a hegyistenek. "A nagy hegyuralkodónak" hívták. Újabban helyére léptek a vulkánok istenei.

19) Még valamit a fakultusról. A fa szumir neve EK *lo.gis*, ES *lo.mu* élőfa, kivágott, kidőlt, kiszáradt fa (Baum és Holz). Az ES *Ic.mu* pontosan megfelel a finn-ugor eredetűnek minősített vogul *pa*, cser.-*votják-zürjén pu*, finn *puu*. szamojéd *pea*, *p'a* – fa jelentésű szócsaládnak. Tekintettel a magyar Igy-fa, Ugy-fa (szentfa) jelenlétére, következtethetjük, mint fajrokonaik, vagy a föld legtöbb természetimádó primitív népe.

20) A szent helyek tisztelete már neveikben is kifejezésre jutott, de még inkább az ember magatartását szabályozó tiltó rendelkezésekben. Az elnevezésből sohasem maradt el a szent megjelölés, mint pl. *tir-azag*, v. *tarem-tir*, vagy a vogul *jelping*, *pasing*, osztyák *jemeng*, *peseng*, melyekhez *jem* és *pes* tövei a hely érinthetlenségét, sérthetlenségét tabuisztikus jellegét juttatták kifejezésre. A hívők részére pedig egy csomó tiltó rendszabály fejezte ki, hogy a hely, amelyen állasz, szent hely. Felesleges itt részletezésekbe belebocsátkoznunk.

A szent idők főbb jellemző vonásainak rövid leírása

A primitív ember nemcsak térben észleli az isteni lényeket, hanem időben is. Megfigyelte, hogy múlik s mégsem fogy el soha. Méri a dolgok életét, s míg azok változnak, maga lényege szerint változatlan marad. Észrevette, hogy az idő élete egy nagy körforgás, majd rájött arra is, hogy változhatatlan törvényszerűség uralja. Mi lehet ennek az oka? Egybekapcsolta az idők járását a fontosabb égitestekével és meggyőződött róla, hogy valóban ezek idézik elő az idő és az időjárás szabályosságát. Így kezdte életmódját is ehhez a szabályossághoz igazítani. Most már volt fogantyúja a kultuszünnepek pontos idői fixirozásához is, különösen nagy emberei emlékének kultikus felújítására.

1) Az első égitest, mely után az ember az idő kérdésében tájékozódott, a hold volt. A zsákmányoló életmóddal ez jobban összefért. Azonkívül a hold járása, alakváltozásai biztosabb támpontot szolgáltatott ahhoz, hogy a 7-es szám kiváló fontosságát az idő mérésében észrevegye. Minden holdfázis, új, növő, teli, fogyó hold változásához 7 nap és 7 éjszaka volt szükséges. Kialakult a holdünnepek ciklusa, központjában a 7-tel, mint szent számmal. Szent lesz természetesen minden kisebb-nagyobb időegység is, mely a 7 kombinációján épül fel. Egész holdkalendárium alakul ki. Van holdnap, holdhónap és holdév. A valódi időegységekhez képcst mindegyik hibás ugyan, de alapnak, első eligazítónak fényesen bevált. Az idő mérése a holddal majd minden primitív népnél feltalálható.

2) Az állandó letelepültség és a földművelő foglalkozásra való áttérés a holddal szemben mindenütt előtérbe állítja a napot, amely pontosabb mérőnek bizonyul amannál. A nap szintén kialakítja a maga szent időit, így szent lesz az egy napos időszak, amelyen belül a nap egyszer legyőzi a sötétséget, különöbben szent lesz a hajnal, a reggel, az este, mikor a nap világosságos órái peregnék le: a világosság elválása a sötétségtől, illetve a sötétség elhatalmasodása a világosság felett — majd a nappali idő 12 kettős órára osztása után a reggeli 9 óra, mely a nap hatalmának a gyarapodását mutatja, a déli idő, amikor a nap királyi fényben ragyog, a délutáni 3 óra, mikor a napon már az első bágyadtság jelei mutatkoznak. A kísértetjárás ideje mindenütt az éjjel. Kialakul a nap ünnepi kalendárium, amely azonban a 60-as számrendszer kisebb-nagyobb egységein és összetételein alapul. Változatlanul érvényben tartja a szent számot, mellette kiemeli az 5-öt és 6-ot, a 30-at, mint a naphónap alapszámát. Kialakítja a 360 napos, 12 hónapra osztott évet, melyet megpótol még 5 nappal. Az esztendőn belül jelentőséghez jutnak azok a napok, amelyek a nap körforgásában a fordulópontot alkotják. A napok a napfordulati időpontok. A világkorok tana szintén a sexagesimalis számrendszer magasabb összetételén nyugszik. A világkorokat az írók az ásványok színeivel jelölik. A vaskor után jön a világ megújulása.

3) Az időnek hatása volt a foglalkozásokra is. A primitív népek vadászó-halászó-pásztorkodó életmódja az időhöz igazodik és tavasszal, meg nyáron vesz nagyobb lendületet. Így lesz már a primitív ember előtt szent a tavasz és a nyár kezdete. A

földművelő hatáskör ezekhez társítja még a terménybetakarítás végső idejeként az őszt is.

4) Végül megszentelik az időt, illetőleg annak bizonyos meghatározott napjait a mindenütt és minden korban, primitíveknél és nem primitíveknél egyaránt föllelhető emlékünnepek.

A szumir és ural-altáji szent idők sajátos jellege

Szumirok és ural-altáji népek szent idői a már jellemzett szent idők általános keretében helyezkednek el. Ami ezektől elválasztja, az a kifejező eszközök nyelvi összefüggése, olyan értelemben, hogy közös eredetre mennek vissza. Nem határolható el pontosan, hogy minő terminusok származnak a holddal, illetőleg a nappal való kapcsolat köréből, de talán mégsem tévedünk nagyon, ha az általános kalendáriumi keretet a holdnak tulajdonítjuk, a napot e keretre nézve csak helyesbítő szerepkörrel ruházzuk fel. Közös terminusoknak bizonyulnak a következők:

1) Szumir *mi* – év esztendő; szamojéd *po*, *poa*, *pue*, *bod*, *peda*; zürjén *vo*; votják *va* – idő (tempus), lappvuotta; magyar *val*, *valy* (pl. taval).

2) A magyar hónap, szóösszetétel a hó/a hold megrövidített alakja a nap (dies) szóból. A szumirban az *itu* gyöknek van hónap és újhold jelentése.

3) A 7-es napok neve a szumirban *sabat*, ebből ered a *vogul sát*, *seát*, az *osztják tabet*, *labet* és a magyar hét műszó. Korábban az árja *sapta* alakból próbálták levezetni. Munkácsi pedig az asszir babiloni *sibittu*-val kísérletezik. Feltűnik mindenkéül az, hogy az ugor nyelvekben a "hét" neve nemcsak a 7-es számot, hanem a hét napból álló időegységet is jelöli (Week, Woche). E kettős jelentés az ural-altáji nyelvcsaládon belül az izolált jelenség.

Meg van ellenben a sémi-babiloniban és az Ószövetségben. Ebből vonja le Munkácsi a babiloni plánétakultusznak az osztatlan ugor eljárás módra gyakorolt hatását a következő szavakkal: "Az a feltűnő tény, hogy *vogulok*, *osztjákok* és magyarok a hét kifejezésére nyelvi egységük korából, tehát egy olyan korból, mikor még sem a görögök, sem a rómaiak nem ismer-

ték a hét napos hét fogalmát, szintén e kettős jelentést tulajdonították, csak a babiloni kultúrának e népek szellemi fejlődésére gyakorolt erős hatásából magyarázható meg. Hogy a hét a maga időközével éppen egy holdfázisnak felel meg, a holdhónap negyedrészenek, hogy napjainak száma egyezik a Babiloni istenként tisztelt plánéták szent hetes számával, mind olyan mozzanatok, melyek a hét babiloni eredetére mutatnak.” Munkácsi nem vetett számot azzal a jelenséggel, hogy ez eljárás mód nem lehet sémi találmány, mert a nyelvcsalád többi részéből hiányzik, de annál inkább lehet ősközösségi maradvány a sumir-ugor együttélés idejéből. Az Ószövetség pedig a babiloni kultúrából veszi át a nyilvánvalóan sumir örökséget. A IV.R.32.k.sz. világosan kiemeli a 7-es napok szent karakterét.

A magyar nyelv hétfőnek nevezi és e nappal kezdi a hét első napját. A keddet pedig második napnak, azaz kettőnek hívja. Ez elnevezés szószerint ismétlődik a vogul kilit csatol kifejezésben. A magyar ember “a hét kezdetéről” és “a hét végéről” beszél. Mindezek a jól megfigyelt holdhónap napjainak az elnevezései.

4) A nappal (dies, 1 napi időegység) a napisten *nab*, *nap* nevéből származik, de utótagja az 1) pont alatt említett *val*, *valy* idő jelentésű elavult szó asszimilált alakja. A magyar nyelvnek t.i. nincs külön szava a nap mint égitest és az egy napi időköz jelölésére.

5) De annál több van a pitymallat, a hajnal, a reggel jelölésére. Vegyük ezeket itt sorra.

a) Mindenik ugor nyelvben előfordul a reggel jelzése egy elavult magyar szó *hol* - reggel, vogul *ohol* - reggel, kelet; osztják *ohola* - napkelet. A magyar szó a régi nyelvben rendszerint kapcsolódik az 1) pont alatt már idézett *val* szóval és így lesz belőle *hol-val* - reggeli idő. Ma holnapot írunk helyette. Valószínűleg e szócsaláddal függ össze, a hold földmérő egység is, melynek eredeti jelentése egy délelőtt fölszántható, vagy lekaszálható terület volt (M.Sz.Szó. 124 l.). Az egész szócsaládnak pedig alapjául szolgál a sumir *kur* - Napfelkelte (Sonnenaufgang), de egyúttal az *im* determinativumot kozmikus égtáj elihe állítva, keletet, napkeletet is jelöl.

b) A magyar hajnal elemzéséből két figyelemreméltó szempont adódik: 1) Ősi kincse nyelvünknek, de míg az összetett szó

első feléhez Haj-(vannak rokonnyelvi pallellek) v.ö. vogul *kuj*—hajnal, osztják *ohunti*—u.az, zürjén *kya*, finn *koi* u.az, addig a szó második fele bizonytalan, vagy még inkább ismeretlen eredetű (*nal*). Az utótagot egy vélemény a vogul *náj* (nő) származékszavának tartja, tehát a szó mitikus jelentést őrzött volna meg — *hajnalasszony*. Erre azt jegyzi meg Bárczi, hogy “az utótag e tetszetős magyarázata egyáltalában nem valószínű” (M.Sz.Szó. 109. l.). Bárczi inkább afelé a magyarázat felé hajlik, amely a szót ugor eredetűnek minősíti, és alapját az osztják *ohuntj*, kunjyl (régőbbi *ohujnyl?*)—u.az, bár hozzáteszi, “a hangtani magyarázat nehézkes.” A szó azonban sokkal ősbibb, még a szumir-ural-altáji ősközösség idejére megy vissza és a magyar és osztják szóösszetétel végső alapja a szumir *ud-zal*. Szintén kompozitívum, az *ud* és *zal* alkotórészekből. A szumir kompozitívum elő- és utótagjában már erősen megkopott, mivel az előtag, mint tudjuk, a csud-ból kopott el, a *zal* pedig a *zalog* megrövidülése. Az *ud*, *ohud* napot, fényeset jelöl, az *l. zal* pedig világosodik, hajnalodik jelentéssel bír. Az *ud-zal* együttes jelentése pedig *hajnal, reggel* (Tagesanbruch, Morgen). A szumir kompozitívum megmagyarázza, hogy miért kezdődnek a rokonnyelvi pallellek *k*, *oh*, *h*-val és felfedi azt is, hogy miért cserél helyet az osztják szóban a *j* és *n*. Nyilván kényelmi okból. A magyar előtag a helycsere után a *naje* hatása alatt alakult át *haj*-já.

c) A *reggel* régi 15. századbéli alapváltozata *reg*. Eddig ismeretlen eredetűnek volt beállítva. Ha a *reg* a.-v. ősi, akkor a pótlótag nem lehet más, mint a *val* asszimilált alakja (gel-val). A szumir nyelvben a *rin*, *rim* gyök fényes, ragyogó (hell, glänzend). Hogy *rim* változata is van (v.ö. pl. I. *gi-rin*—u.az), azt igazolja, hogy a *rin* is *rin* lehetett eredetileg, vagyis a magyar szó kompozitívum a *reg* és *val* alkotórészekből és eredeti jelentése: világos idő.

d) A pitymallik, pitymallat szó szintén használatos a kora reggeli idő kifejezésére, de igazi formájában csak 1784-ben merül fel, főnévi alakja pedig csak 1838 óta ismeretes. Eredete ismeretlen.

e) Van a magyar nyelvnek egy *kor* szava, mely időt, kort, korszakot jelent (Zeit, Alter, Zeitalter). Honfoglalás előtti török jövevényszónak minősítik. A magyar nyelvben ilyen értelmű használata is van: *kora*, *korán*, *korai* (früh, vorzeitig),

zu früher Zeit). A honfoglalás előtti török jövevényszóvá átminősítése azért ütközik nehézségbe, mert a magyaron kívül a cseremiszenben is előfordul *kurum* alakban (Jahrhundert, Zeitalter, Lebenszeit, Ewigkeit jelentéssel). A mai nyelvérzék is azt kívánja, hogy a *kora*, *korai*, *korán* csoport választassék el a szócsaládtól és a korai időre, a napfelkeltére, a reggelre, az időelőttiségre vonatkoztassék.

A szumirban a *kur* – napfelkelte, reggel – ez pontos mása a magyar *korai* stb. szócsoporthoz. Az Ószövetségben is a reggel neve *boker*, vagyis a szumir *kur*-gyök, megtoldva a *böessentiae*-vel.

f) Még van a magyar nyelvnek, egy utolsó terminusa a hajnali világosság kifejezésére, és ez a *virrad* régi alakváltozata *virjad*, majd a belőle képezett *virradat*. A 16. század óta van az alapszó forgalomban. Eredete vitás. Némelyek véleménye szerint hangfestő szó, mások finn-ugor eredetűnek tartják és utalnak a mordvin *varjmedje* szóra (u.az.). Sokkal megfelelőbb és kielégítőbb magyarázatot nyújt a magyar szóhoz a szumir *pirig* gyök, mely- világos, fényes, fény, világosság. *Babbar* éppen a napot, mint égítetést jelöli (*pirkad?*).

6) A dél szavunkat honfoglalás előtti csuvaszos jellegű kölcsönszónak szokták minősíteni. A származtatás elfogadható. A szumirban parallelje nincs.

7) Az *est*, *este*, *estve*, *estel* magyar szót az Et.Sz. 1. az *esik* ige származékszavának tartja. Az *este* és *estve* a ragos *estvel* rövidülései. A *vel* itt is *val* helyett áll idő értelemben. Szumir parallelje ennek sincs.

8) Ellenben van az *éj*, *éjjel*, *éjszaka* szavunknak. Az *éj*-jel utótagját a *val* (idő) asszimilált alakjának vélem, az *éjszaka* pedig nem más, mint a *szak* szó birtokragozva. Finn-ugor eredetűnek állítják rokonnyelvi paralleljei: vogul *é*, osztják *ej*, finn *yo*, – u.az. A szó azonban jóval ősbibb, még a szumir-ural-altái ősközösség idejére megy vissza. Alapja az egész szócsaládnak a szumir *gig*, ES.mu Nacht, Dunkelheit, de hol elől, hol hátul megkopott alakokkal. Gyakori a *ge* formája (pl. *geunu* vagy *unu-ge* – sötétség hona, a sír). A g-j hangátmenet pedig igen kedvelt.

9) Időjelző szavaink közül utoljára hagytuk a magyar *idő*, *üddő* általános jelentésű szónkat, melyet török eredetű terminusnak minősít a finn-ugor nyelvészeti kritika. Még a honfog-

lalás előtt vették volna át eleink valamely török nyelvből, ahol *ödágh* alakja szintén időt jelent. (Az alapszó *öd*, az *dgh* képző elem — A M.Sz.Szó. 131. l.) Az átvétel komoly gyöngéjének tartja az ágh képzős formát, de nem szükség kifogást emelni, mert mint a magyar, mind a török szó végső fokon a szumir I. udu gyökre viendő vissza, melynek jelentése: 1) nappal, 2) a nap, mint égitest, 3) idő, időjárás. Utu-nak olvasva pedig a Napistent jelenti. A vogul-osztják *ohatel*, *ohotel* (nap, mint égitest és a nappal), a szumir *ohad*, *ohud* — fényesnek lenni, fényessé tenni, felragyogni, fény, ragyogás, világosság, tisztaság gyökkel függ össze. Deimel itt utal az ud gyökre, jelezvén, hogy ez utóbbi az előbbi teljes alakból kopott el, és hogy a 2 gyök szorosán egybe tartozik (Sl. 1934. k 124 l.). A hittitába is átment, ahol tulajdonnevek képzésére használtatik (v.ö. pl. a Chattu-sil nevé!). Az előrész kétségtelenül a szumir hangzópótlékos Chaddu, Chuddu forma átvétele.

De ez az alapja a következő magyar kötőszóknak alkalmazott időjelentésű műszavaknak is, mint pl. a régies formájú ked-ig (ma: pedig ked) előrészének és a ta-*hát* (ma: te-*hát*) hát utótagjának is. A vogul-osztják és a magyar szavak összefüggését a hittita alakkal Munkácsi már 1904-ben felismerte, de sajnos nem sikerült a végső gyökérig eljutnia.

Régóta ismert tény, hogy a leghosszabb nap mérete a szumiroknál, indusoknál és kínaiaknál egyezik és 14 óra 24 percen van megállapítva. Ez a hosszúsági mérték azonban csak az északi szélesség 35. fokára talál, aminek sem a szumirok, sem az indusok későbbi történeti elhelyezkedése nem felel meg. Kínában is csak Honan tartomány fekszik e szélességi fokon, éppen az a terület, ahol újabban a kínai őskultúra bölcsőjét keresik. Ebből azonban nem az következik, mintha a leghosszabb nap ilyen megmérése a kínaiaktól származnék, szó sincs róla — hanem csak az, hogy a mérés eszközlői, a szumirok valamikor máshol laktak, talán a perzsa-afganisztáni határvidéken, a 35 fok. é.szél. alatt. És itt mérték le a leghosszabb napot és innen vették át tőlük e napmértet a kínaiak és India őslakói.

Ily módon meghatározván az időt, szumirok és ural-altáji népek be tudták pontosan osztani foglalkozási körüket, amely a zsákmányoló életmód idején a tavaszt és nyárt foglalta

magában, a pásztorkodó és a földművelői foglalkozásra való áttérés után hozzákapcsolódott még az ősz is, tehát végeredményében semmi különbséget nem mutat más primitív népek életmódjához képest.

Ugyanez a megállapítás érvényes kiváló embereik emlékünnepei megtartására vonatkozóan is, amelyekről egyébként is részletesen szoltunk a családi és hősi kultusz keretében.

A szent szavak rövid, általános jellemzése

A numinózus karakter a tér és időn kívül megnyilatkozik a szóban is. A szónak már eredete is titokzatos, isteni jellegű. Az ember száján át röppen el, de belsejéből jön ki, onnan, ahol a test – és lehelletlélek székel. Tehát mintegy a lélek szüli, vagy legalább is döntő módon járul hozzá létrehozásához. Amiben pedig lélek van, az maga is numinózus karakterű. Az ember a szót suttogva, halkán, erősen, kiáltva, vagy harsogva ejtheti ki. Tőle függ, hogy miként mondja. Benne és általa kifejezheti indulatait: tud haragudni, nevetésre indítani, parancsolni, sírni stb. A szó tehát épp oly realitás, mint az árnyék és az álmkép. A szóban rejlő isteni erőt az ember mindig saját léte biztosítására igyekezett hasznosítani, csak a módok voltak különbözők, így állottak elő a különböző szent szótípusok, melyek a következők:

1) *A varázslás.* Benne a szó csodaerejét az ember arra használja fel, hogy a maga akaratát rákényszerítse a dolgokra, uralkodjék a természet felett, embereken, démonokon, isteneken. Mivel a varázslásról külön fejezetben emlékezünk meg, itt nem kell vele hosszabban foglalkoznunk.

2) A szóból *imádság* lesz, valahányszor az ember véges erői érzetében leborul a numinózus előtt és tőle várja erői kipót-lását. Az ima éppoly önálló, mint a varázslás, csak hogy a lélek más diszonánságából születik, mint amaz. Újabban a lélek bipolaritásáról beszélnek a varázslással és az imával kapcsolatban. A primitív és antik ima mindig eudajmonisztikus, azaz az imádkozó benne a saját egyéni szempontjait viszi istene elé. Ezért mindig kérő imádság. A hálaadó és bűnbánati imádság csak a szumir külön fejlődés során és az Ószövetségben jelenik meg először. Van egyéni, törzsi és gyülekezeti ima. Lehet az

ima misztikus vagy prófétai, evangéliumi ima. Minden vallás szíve és központja az imádság. Úgy hozzátartozik a kegyességhez, mint az élő szervezethez a lélegzés. Az ima a szív kiöntése Isten elibe.

3) Az értelmi reflexió felhasználja a szent szót a szent dolgok eredete és értelme magyarázatához is. Így jönnek létre a mitoszok, a legendák, a mesék, röviden szólva az, amit ma elbeszélő anyagnak nevezünk. A magyarázat tárgya szerint lehetnek a mitoszok teogonikus, kozmogonikus, kozmologikus, eszkató-szoterio-logikus, kultikus mitoszok, de szükségképpeniek, mert az ember értelmes lény és úgy van megalkotva, hogy szükségszerűleg megköveteli a szent dolgok miértjének a magyarázatát. A mitosz nem más, mint a vallásos élmény, különlegesen kifejezve. Amit a bálványkép megtestesít, azt írja körül a mitosz szóban. Még a nyelve is más, mint a prózáé. Sokszor költői. Egyetlen vallás sem még a keresztyénség sem – lehet el mitikus képek, gondolati szimbólumok nélkül. Csakhogy a fejlettebb monoteizmusokban, a fantázia által táplált töretlen mitosz helyét elfoglalja az ún. törött mitosz, a gondolati szimbólum. A naív eposz helyére lép a műeposz. Vannak népek, melyek fantáziája élénkebb, gazdagabb, ezek mitológiája is nagyvonalúbb, komplikáltabb, felismerhetőbb, mint a többieké, de azért hiba volna a mitoszképzés körét csak rájuk korlátozni. Az összehasonlító vallástörténeti kutatás megtámadhatatlanul kimutatta, hogy mitosza minden népnek van.

4) Szintén a reflexió alakítja ki a vallásos tant, mely a belső látás által szerzett vallási össz tartalom tételes magyarázata.

5) A szent szavak törvénné fűződnek össze ott, ahol az ember életfolytatásának szabályozóivá válnak. Van profánjogi, szákrális és morális törvényadás. Közeli példa rá az Ószövetség (bizonyos része).

6) A szent szó inkárnációja az evangélium, mely fénylő tisztaságában csak az Úr Jézus Krisztusban öltött testet. Az ő viszonya az Atyához, forgolódása az emberek között, tanítása, mindenkivel szemben megmutatott segítőkészsége: ez az égből a földre alászállott evangélium. Evangéliuma csak a keresztyénségnek van, minden más vallás hozzá csak előkészítés. Az "idők teljességének" a megértésére való isteni ránevelés.

A szent szónak ugyanazon típusai alakulnak ki, mint az általános vallástörténeti kép mutatja. De a 4-6 p. alatt foglaltakról még nincs szó. Ami a szumiroknál a tant és a törvényadást illeti, az nem az együttélés idejéből való, hanem későbbi önálló szumir fejlemény. Legfeljebb a sorsmeghatározás fogalmával kapcsolatban merül fel némi közös koncepció, amely a fejlődéshez is az alapot szolgáltatja. Az 1-13 pont alatt foglalt szótípusoknak közös terminusaik vannak, melyek a közös eredetet igazolják.

1) A szumir-ural-altáji ősközösség idején a szent szó első fejlődési fokozata a varázsszó volt, amely a népeknél sámánizmussá, sámánceremóniává fejlődött. A sámánizmus e népek vallásos életét döntő módon meghatározta, még a különálló kultúrfejlődését is alapvetően meghatározta. *Dr. Meissner* a következőképpen jellemzi a babiloni szumir sámánizmust: "A varázslás ismerete az ember számára bölcsőtől a sírig elengedhetetlen követelmény volt, sőt még a síron túl is, mert a varázspapoknak gondoskodniuk kellett még az ember halála után is arról, hogy halotti szelleme az alvilágban maradjon és újból vissza ne térjen a földre, ahol mindenféle bajt okozhatott és közönséges démonként működött tovább". E jellemzés szóról-szóra talál az ural-altáji sámánizmusra is. Megállapíthatjuk, hogy a sámánizmus a szumir-ural-altáji varázspraxisban érte el fejlődése csúcspontját.

Az ember létbiztosításának az érdeke egyesül benne alázattal, a tettvágy a sámán extázisával, a gonosz, betegségokozó démonoktól való félelem, a jó szellemekhez való meneküléssel, és mindez egységes sámánceremóniává átalakítva. Az égbe és az alvilágba való későbbi utazások a sámánceremóniából veszik eredetüket. A szumir-ural-altáji közös sámánisztikus fejlődésről itt legyen ennyi elég, mert minden továbbit elmondtunk az *Egyező Sámánizmus* című főparagrafusunkban.

2) Az ima a szumiroknál, az ural-altáji népeknél, és az egész antik világban rendszerint nem önálló műfaj, hanem az áldozat nyomatékosítója, kommentárja. Magyarázat az áldozathoz, mert a hálványszellem belőle tudja meg, hogy miért idézték és mi vele a cél? A szumir és ural-altáji ima mindig cudajmonisztikus. Még a legszebb szumir himnuszokban, az

ún. bűnbánati zsoltárokon is átrezeg valami az ősi eudájmonizmusból, ha egyéb nem, a betegséggel való kapcsolat.

Az imádkozás magyar műszavai a rokonnyelvi paralellekkel együtt a következők:

1) A magyar *imád* gyök régi alakváltozata *vimád*. Valószínűleg ortográfikus sajátosság, amely figyelmen kívül hagyható. Bárczi szerint eredete ismeretlen (M.Sz.Szó. 134 l.). Az *imád* gyökből nyelvújítási elvonás *ima* szavunk. Mi mégis úgy véljük, hogy helyes nyomon indul el Hóman-Szekfű: A magyar történet kézikönyve (2. kiadás, 1935), mikor a finn *ilm*, votják *inm* gyökben keresi a mi *imád* szavunk alapját. De, sajnos, nem mondja meg, hogy minő kapcsolat állhat fenn a magyar *imád* szó és a finn-votják *ilm*, *inm* – ég (coelum) jelentésű gyök között. Szerzőket szumerofóbiájuk megakadályozta abban, hogy a végső gyökérig menjenek vissza. Holott, ha ez akadály nem szólt volna közbe, könnyen meggyőződhetek volna róla, hogy nemcsak az általuk idézett *ilm*, *inm*, hanem a zürjén *jen* és a vogul-osztják *ilem-ítem* gyök is, sőt a magyar ember szavunk *em* előrése is mind a szumir *I*, *im*, *I*, *imi* (időjárás), ég (coelum) jelentésű töre mennek vissza. Az *I*, *im*, *I*, *imi* gyököt (az *imi* alak az *im-im* kettőzött alak végmássalhangzójának az elkopásából alakult ki) elemeztük, úgyszintén *em-ber* szavunkról is megállapítottuk, hogy régi *em-bur* alakváltozata lehetővé teszi, hogy a szumir IV. *bur* (fiú) szóval kombináljuk, tehát az egész összetett szó jelentése ugyanazt fejezi ki, mint a vogul-osztják *ilem chales* – az ég halandója, a mi szavunk pedig *az ég fia*. Nos a szumir *im*, *imi* gyök lappang az *imád* szavunk előtagjában is. A *du* pedig erősen elkopott formája a szumir II. *du*, *de*, *du-du* (beszél, szól) gyöknek. Ugyanaz a szó, amelyik az *enem-dugga* utótagjában fordul elő és annak *nem-du* változatát hozza létre, a vogul-osztják *nájt*, finn *nota*, lapp *noádis* – varázsló alapját. A magyar *imád* szó tehát szóösszetétel és *az ember* (ég fia) beszélgetése a sámán közvetítése útján az égistennel, aki őt teremtette és aki neki atyja. Vagyis *imád* szavunk a sámánceremóniából van véve. Lehet, hogy eredetileg *im-du-nak*, vagy *imi-du-nak* hangzott és csak a *du* további elkopása csinált az *i*-ből *á*-t.

Az altáji sámánokról tudjuk, hogy minő alázatosan jelentek meg égi útjaik alkalmával az égisten előtt, minő hajlongások és tiszteletadások között kérték tanácsukat és segítségüket a

betegség, a baj megszüntetéséhez, sőt nem egyszer ajándékokat is közvetítettek a bajba jutottaktól az égi atyához. Ilyesféle jelentés tűrőződik a mi *imád* szavunkban is, amelyben a *d* semmiesetre sem gyakorítóképző.

2) A magyar *esd*, *esdekel* terminus. Finn-ugor eredetű műszó, melynek *es*, *esik* a töve, tehát ebből való származékszó. Bárczi ezt írja róla (M.Sz.Szó): "az eredeti jelentés a sámánkodás korába vezetne vissza, mikor a táltos révületében a földre esve hívta a felső hatalmasságokat, v.ö. *esd*, *esdekel*." A *d* itt sem gyakorítóképző, hanem az 1. pont alatt említett szumir II. *dug*, *du* stb. erősen elkopott formája. A *du* t.i. megmagyarázza az *es* ige alapértelmét, hogy a földre esve, történt a felső hatalmak segítségülhívása. Vagyis e műszavunk is a sámánceremóniából van kölcsönvéve. A szumirban az *es*, *esik* ige pallelje eddig még nem került elő.

3) Az imádkozásnak egy 3. műszava a magas melléknévből eredő magaszt elavult igegyök, amely máig fennmaradt *magasztal* kifejezésünkben. A magas gyökről Bárczi azt állapítja meg, hogy eredete istemeretlen (M.Sz.Szó. 194 l.). Pedig ősi kincse nyelvünknek, mert már a 11. sz. végétől forgalomban van. A szumirban a *mach*—magas, magasztos (hoch, erhaben). Ebből ered a magus és a magia nemzetközi terminus technikus. Nyilván ez az alapja a mi *magas* és a belőle levezetett *magaszt* szavunknak is, amely utóbbi szellemi értelemben való felmagasítást jelent. A szumirban igen gyakran kapcsolódik a *sangu* papi osztállyal, tehát ez is a sámánceremóniából származik.

4) Bárczi szerint a magyar fohász a 15. sz. óta használatos fohászokodik igéből történt 17. századi elvonás. A fohászokodik pedig a *fu*, *fuj* igének származéka, többszörös igeképzéssel (M.Sz.Szó. 82 l.). Párhuzamos a szumir *bu-zur* kompozitívummal, amelynek előrésze a *bu*, *bui*—*fu*, *fuj*, a *zur* utótag pedig áldozat, áldoz, ima, imádkozik.

7-8. A könyörög a kunyerállal, a rimánkodik pedig a ri-sirral függ össze (v.ö. M.Sz.Szó) és a reménységgel.

Egyező imagesztusok és egyező elnevezéseik

1) Szumir *gub*, *gubba*, a bálványkép elé állás, odalépés, imádság. A bálvány-szellem imáadásának majd minden vallásban előforduló módja. Jelen van az ural-altáji kultuszgyakorlatban is.

2) A szumir vallásban van egy himnuszcsoporthoz, mely a *su-illa* nevet viseli. Az asszír-babiloni vallásban megfelel neki a *nis-gati* – a kézfelemelés himnusza. Azért ez az elnevezés, mert felemelt kezekkel kellett elmondani (*su* – kéz, *il* – felemel). Ez sem szumir-ural-altáji kizárólagos sajátosság.

3) A szumir *gu-gam* – nyakot meghajtani (*gu* – nyak, *I. gam* – meghajt, lehajol). E magatartás is sok vallásban előfordul.

4) Szumir *dug-gam* – letérdelni (szó-szerint: *IV. dug* térd, *I. gam* – meghajlít). Szintén nem ural-altáji szumir kizárólagosság.

5) Szumir *ka-su-gal*, asszír-babiloni *labanu appi* arccal a földre borulni (*k-a* – arc, *su* – kéz, *IV. gal* – sich pl. att hinwefen, das Antlitz anbietend nieder wefen). Megvan az obituoroknál is. Az Ószövetségből a *histachaweh* forma felel meg neki azonos jelentésében. De más népeknél is előfordul.

6) A szumir nyelvben a *su-ub* jelentéseit Delitzsch is és Deimal is így sorolják fel: 1) csókol, 2) hódol. Delitzsch *I. du-ub*, Sgl. 248, l. és Deimel *SL 176 l.* Delitzsch még a következő bővített alakokat közli paralelek gyanánt: *su-ub-dugga* – küssen és *ka-ta-su-ub* – huldigen, küssen. Mit jelentenek e kompozitívumok? Nézzük meg az *I. su-ub* összetételt. Az *I.*-tag a *su* – száj és ajk. Ennek döntő bizonyítéka a *ka-ta su-ub*-ban foglalt előtag, amely a *ta* postporcióval meg bővített *ka* – száj. A *ta* értéke: val-vel. Tehát az illető szájjal végzi a csókolózást. A késői írnok nem vette észre, hogy a *ka-ta* felesleges ballaszt, hiszen a harmadik tag ugyanazt jelenti: *su* mint a *ka*. A *su-ub-dugga* még ékeesebb példája az írnoki konfúciónak, mikor a *su-ub*-ot, tehát az igenevet megtoldja az *I. dug* – tesz, csinál, machen, tun igegyökkel, mintha a *su-ub* főnév volna. De e tévedést a késői írnok azért követte el, mert a *su-ub* írásjegye a száj (*su*, *ka*) és tesz (*I. dug*, *du*) alkotórészekből van összetéve. Az írnokok azonban még egy súlyosabb hibát is elkövettek, amikor a *sz-ub*-ot összezavarták a *III. su-ub* kompozitívummal, holott a *su* – száj, ajk, a *su* pedig: kéz. A *III. sub* jelentését pedig így fejlesztették tovább: hódolni, hódolat, ebből a) áldani, áldás, b) imádkozni, imádság. Az ideogram-mában foglalt *su* és *dug* kezdetben valószínűleg a hódolat és áldás jelképei lehettek.

A su előtag magyarázatához még tudnunk kell, hogy van a szumirban kb. 100 olyan igei kompozitívum, melyek jelentős része az előtagban különböző testrészek neveivel van megalkotva. A testrészek a kéz, a kar, a szem, a száj, az ajk, a nyak, az oldal, a szív, a fej stb. E testrészekből lett előtagok megtartják relatív önállóságukat az ige előtt is, és ahhoz tárgyi, helyi eszköz, módhatározó stb. viszonyba léphetnek, de az ige jelentését nem módosítják. A su-ub kompozitívumra alkalmazva e szabályt, itt az *ub* -- csókolni, a *su* pedig szájon, vagy szájjal, a su-ub, ha nem az írnok tévedése, akkor: a bálványkép kezét megcsókolni.

A szumir *ub* egyezik a török *op*, *up* -- csókol, és a magyar elavult *apol* (töve: *ap*) szóval: csókol, csoulor, küssen, de van adulari, hegen pflegen jelentése is. Mivel e tiszteleti mód nem szokatlan, a kansániták így imádták baaljaikat, a mohamedánok meg a mekkai Kába követ. Föltehető, hogy az ősközösség idején a szumirokkal együtt az összes ural-altáji népek is ily módon mutatták be hódolatukat a bálványképek előtt, de biztos nyom csak háromnak a nyelvében maradt fenn.

*A szumir-ural-altáji vallási elbeszélő anyag
(mitosz-eposz-mese, legenda)
dramatizálása a kultuszban*

Szumirok és ural-altáji népek nemcsak kozmologikus jelenségek, kultikus institutiók magyarázására használták fel az epikus anyagot, hanem kultuszuk drámaibbá tételére is. És éppen ez az egyik fő jellemző vonása néphagyományuknak, amivel mintául szolgáltak más népeknek is.

*Sámánok, hősök harca, a betegség, a halál ellen
az örökéletért*

1) Közös szumir-ural-altáji dramatikus cselekmény a sámán-ceremónia. Csupa szimbolizmus és miszticizmus. Eszközeit, módjait láttuk, célja pedig az volt, hogy az élőkhöz visszajáró gonosz halotti lelkeket távoltartsa. E cél érdekében mindent vállal, révülést, alvilági, majd égi utat egész a végkimerülésig. Sámánkodásának indító oka a maga által is osztott félelemérzés, hogy a halottak ily módon valóban ártani

tudnak az élőnek, tehát meg kell szabadítani az örökös aggodalomtól. Azonos felfogás szüli a betegség esetén való sámán eljárást is. A sámán mindig összeköti eljárását az áldozattal, tehát istentiszteletet végez, mert ahol áldozat van jelen, ott a bálványszellemek tisztelete folyik.

2) Abban is megegyezik szumir és ural-altáji sámánkodás, hogy amint már értintettük is, időpontja mindig éjszaka volt.

3) Az is közös fő jellemző vonás, hogy a szumir és az ural-altáji sámán a révüléshez és a gonosz démonok távoltartásához, ill. elűzéséhez egyaránt felhasználja a zajt, az éneklést és a zenét. De erről is az Egyező Sámánizmus című fő paragrafusban részletesen szoltunk.

4) Igen dramatikusan folyt le a szumirok és ural-altáji népek hősi kultusza. A hősök demonizáltattak, néha deifikáltattak. A szumiroknál ez utóbbi kiterjedt élő patesikre (papkirály) is, kik ha nem istenítették meg magukat, legalább is valamely isten, vagy istennő kegyeltjeinek, fiainak, esetleg neveltjeinek hívták magukat. Hősök tisztelete bálványképek készítésével járt együtt. Gudea patesi már életében felállította szobrait és alattvalóitól megkövetelte azok kultikus tiszteletét.

A bálványképek készítése igen fontosnak bizonyult most, mert okot és alapot nyújtott, hogy némely deifikált hősök nagyobb körzetben tiszteltessenek és így igaza van Karjalainennek, ha az obiugor kerületi bálványszellemek egy részét, de nem az egész elhalt hősök halotti szellemeire vezeti vissza.

5) Lugalbanda, Uruk királya visszaserzi Enlil számára a tőle a Bu viharadár által elrabolt sorstáblákat. Természetesen a királyok érdeke volt, hogy e hőstette ne maradjon homályban, hanem elterjedjen. Föltehetőleg Enlil valamelyik kultuszünnepeén említés történt róla.

6) Enkidu Gilgames jó barátja és jóban rosszban hív osztályosa, mint tudjuk, az Inanna által a huluppu fából készített dobért és dobverőért lemegy az alvilágba, de ott nem tartván be a jó tanácsokat, melyekkel Gilgames ellátja, fogva marad. A jelenet egy Kramer által helyreállított szövegből való (Kr.e. 3. évezred vége) és időlegesen a Gilgames Enkidu és az alvilág címet viseli. Ez az első descensus ad inferos. Ebből alakulnak később a hősök alvilágjárásai, a sámán alvilági útja mintájára. Vajnamöjnen és Kalevipoeg alászáll az alvilágba (Kalevala runó, s, és Kalevipoeg é. s.), de míg Vajnamöjnen szerencsésen

kimászik belőle, Kalevipoeg rajtaveszít. Az Etana király égjárása pedig, a sámánutak alapul vételével, mintái lesznek a hősök elevenen való égberagadtatásainak (Hénoch, özönvízhősök, Illyés, Elizeus stb.).

7) Gilgames és Enkidu legyőzik Humbabat (Chunwawwat) az elata cedrus hegy őrét, de Enkidut nem sokkal ezután elragadja a halál és Gilgames hajszolni kezdi az örökéletet. Szinte lehetetlen, hogy ez a hiábavaló hajsza az örökélet csodaszere után, valamint az Adapa esete fel ne használtattak volna a kultuszban a halál magyarázatára.

8) Az Innana-Istar alászállása az alvilágba kultikus dramatizálása azt a lehetőséget akarja a hallgatók és nézők elé varázsolni, hogy amint I. megszabadult az alvilág fogságából, más közönséges halandók is módot lelnek rá ezt kedvező körülmények között megcselekedni.

Istenek harca egymás ellen

9) A VAT.9947 jelzetű szöveg arról szól, hogy mint sikerül Enlil-nek An-t legyőznie és elragadni tőle a summus deusi méltóságot. Egy ünnepi kalendárium magyarázatát adja szövegünk, amely Ululu és egy másik hónapban megy végbe (18–26. között). A harc ide-oda ingadozik, végül azonban Enlil az *E-dug-ami* nevezetű házban Ululu hónap 24-én levágja az An fejét és magához ragadja a főhatalmat (*Ebeling* 8. sz.). A szöveg sajnos késői fogalmazás, Senacherib idejéből való, de jól megmagyarázza a szerepcserét.

10) Rokon vele az *Ebeling* 7. sz. szöveg, amely szintén kommentár bizonyos alkalmakkor tartott ünnepek eljárás módjairól. Az itt közölt anyag az Enlil-Ninurta mitoszkeréből származik. A liturgikus darab hőse Ninurta, az Enlil fia, ki megszabadítja atyját az *Emmesarra asakku* hatalmából. A 24–26 sk. adják a magyarázatot az egész esethez. Egy elamita harckocsi jön be az Enmesarra holttestével. A harckocsinak nincs ülőkéje, lovak vannak belefogva, a Zu haláldémon, a kocsin király áll, Ninurta, az Enlil fia. Enmesarra gonosz isten és egyenlő An-nal. Az Enmesarra kocsi mul gigir dingir Enmesarra – az Enmessara kocsi csillaga (*Delitzsch, elami Sgl.* 278. l.).

11) De hasonló tárgyú az Ebeling-féle 5. sz. szöveg is. Ez egy Marduk himnusz, amely Marduk isten neveit és címeit sorolja fel az Enuma elis teremtés mítosz 7. táblájának megfelelő modorban. A 4.s. arról tudósít, hogy Enlil az Akit-u ünnepen Tiamatban ül. Ez azt jelenti, hogy először Tiamatnak kedvezett a szerencse. Tiamat elnyelte Enlilt, és Enlil most már halott. Tehát az Enuma elis eposz mellett ismerős volt a teremtési történeteknek egy olyan verziója is, amely szerint az ősvíz győzedelmeskedett a rend, a főistenvilág felett. Enlil itt úgy figurál, mint világteremtő.

12) Marduk az Enuma elis eposz szerint elfoglalja az Enlil helyét az istenpantheon élén. Legyőzi az őstengert és e tette által a panteon summus deusa lesz. Eposzunk szerint ő teremti a mindenséget s közte az embert is. Azonban a lázadó Kháosz felett (Tiamat és társai) nem ment oly könnyen a győzelem, először úgy látszik Tiamat győzött, és csak hosszas küzdelem árán sikerült Marduknak úrrá lennie a nehézségek fölött. Az Enuma elisről tudjuk, hogy a babiloni újév ünnepén (Nisam hónap közepén) a kultuszban hivatalosan recitálták.

13) A kultusz dramatizálása szempontjából fontosak a Kur ellen vívott harcok. Három ilyen szövegünk maradt fenn, mindegyik a nippuri ásatások eredményeiből került elő. Először azt tisztázzuk, hogy ki volt és mi volt? A kur szónak sok jelentése van a szumirban. Delitzsch 7 kur gyököt sorol fel és Deimel sem marad el mögötte. A II. kur pl. országot, az I., III. kur a hegyet, hegységet – a II-I kur, napfelkeltét, reggelt, a IV. kur nagyot, tekintélyeset – a VI. kur lovat, paripát jelöl. Kur-gal – a nagy hegy, Enlilnek egyik mellékneve. Kozmikus elnevezés, az alvilágra alkalmazva, *Kur-nu-gea* – ország (II. kur) ahonnan visszatérés (ge-a) nincs. Mivel a hivatkozott szövegben szörnyről van szó, nyilvánvaló, hogy csak az alvilág kur perszifikációjáról lehet itt szó. Akárcsak az Ószövetség, Seol fogalmánál.

a) Szövegeink közül az I-nek a hőse Enki. Nem sokkal az ég és föld szétválasztása után Kur elrabolja az alvilágba Eres-kigal égistennőt. Enki a gaztettet nem bírta elviselni. Megtámadja Kurt. A Gilgames, Enkidu és alvilág bevezetésében fennmaradt szöveg szerint Kur erélyesen védekezik. Kis- és nagy kövekkel támadja Enki csónakját. Az elbeszélés itt megszakad, de nem kétséges, hogy a harcban Enki marad a győztes. A

mitosz egyben azt is igazolni akarja, hogy miért Enki a föld istene és nem Ea, a vízisten szerepel a víz, az apsu uraként is.

14) A 2. szöveg a Ninutta ünnepeit és tetteit elbeszélő hosszú szöveg egyik részleteként maradt ránk. Ninurtat, a harc istenét ráveszi Sharur, a Ninurta perszonifikált fegyvere, hogy támadja meg és rombolja le Kur-t és szállását. Ninurta enged a rábeszélésnek és ennek eredményeként Kurt legyőzi és hajlékát feldúlja. Kur lerombolásával azonban komoly veszedelem fenyegeti Szumir országát. Az ősvizek feltörnek a föld felületére és minden öntözéses gazdálkodás megszűnik. Szumir népe majdnem kétségbeesik. A bajon ezúttal is Ninurta segít. Kőrakást emel Kur teteme fölé, és nagy sáncot ásat az ország elő részén. Az ősvíz áramlása megszakad, és most már szabad az út az öntözéses gazdálkodásra.

15) A 3. szöveg hőse Inanna-Istar. Benne Kur egy ellenséges országot jelöl, még pedig hegyvidéket. Ezért viseli a szöveg az Inanna és az Ebih hegy címet. Ez ország északkeletre feküdt szumirtól. Kur ország nem dicsőíti Inanna női erényeit, ezért az istennő kész megtámadni őt. An próbálja lebeszélni, de a női hiúság győz, és Inanna nekimegy Kurnak, legyőzi azt és az elbeszélés végén önpanegirszbe csap át.

16) A nippuri szövegek között megtalálták az Innana alá szállása az alvilágba című mitosz elejét, egy igen terjedelmes töredékét is. Krameré az érdem, hogy fölfedezte, 6 évi munkával megfejtette és közzé is tette. Ez az ősszumir verzió jelentősen eltér az eddig ismert szövegtől, ezért főbb vonalaiban ismertetnünk kell. Rövidre fogott tartalma a következő:

Inanna, az ég királynője, a fény, az élet, és a szerelem istennője az alvilágba akar alászállni, nyilván, hogy kiszabadítsa szerelmesét Dumuzit (Tammuz). Kezébe veszi az isteni dekrétumokat, felölti királynői ruháit, feltűzi ékszereit, és úgy indul Kurnugeába. Ott a mitosz szerint idősebb nővére, de egyben elkeseredett ellensége is, Ereskigal, a sötétség, a homály és a halál ura parancsol. Inanna azonban mielőtt útra kelne, utasítást ad küldöttjének Ninshubur-nak, hogy ha úrnője nem tér vissza 3 nap múlva, menjen az égbe és jelentse az istenek gyűlkezetének. Azután menjen Nippurba, Enlilhez és ha Enlil nem hallgatja meg kérését, utazzék tovább Ur-ba Nanna holdistenhez, ha ez is elutasítaná a kiszabadítása iránti kérést, akkor menjen Eriduba Enkihez, aki ismeri az élet eledelét és

vizét, és bizonyosan teljesíti is a kérést. Minden úgy is történt, amint Innana előre látta az alvilágban a szabályok szerint jártak el vele. Az egyes kapuknál megfosztották ruháitól, ékszereitől, a 7. kapunál még szeméremövétől is. Úgy vitték meztelenül és hajlított térdekkel Ereskigal és az Anunnaki, az alvilág bírái elé. Inanna hullává lett és tetemét felakasztották egy karóra. A 3 nap eltelt és Inanna nem tért vissza. Hiába ment Ninshabur Enlilhez és Nannahoz, egyik sem segített, de Enki hajlandó volt a segítségre. Teremtett két nem-nélküli embert, akire rábízta az életeledelét és vizét, azzal hogy frecskeljék meg és etessék meg vele Inanna felfüggesztett testét 60-szor 60-szor. Mindez meg is történt, Inanna új életre kelt, illetve felakasztott teteme új életre támadt. Inanna elhagyta az alvilágot és az árnyak tömegétől kísérve, Szumiron át városról városra vándorolt.

Hősök és istenek párharca

17) A Gilgames eposz 6. éneke tudósít egy jelenetről, mely Inanna-Gilgames és Enkidu között zajlik le. Inanna értesülvén Gilgames hősi tetteiről, szerelemre gyullad Gilgames iránt, de a hős nem áll kötélnek. Szemére veti Inannanak korábbi szerelmeit és azokban tanúsított hűtlenségét és visszautasítja a felkínált szerelmet. Inanna felmegy az An egébe és arra kéri az istenek atyját, hogy egy égibikát teremtsen és bocsássa rá megsértőire. Mikor azonban az égibika ráront a két hősrre, először Enkidu ragadja farkon, azután Gilgames adja meg neki a kegyelemdőfést. Inanna elkeseredve száll alá Uruk kőfalára és rettenetes átkot mond Gilgamesre. Ezért Enkidu a bika jobb combját az istennő arcába hajítja. Inanna kísérete tagjaival halotti ünnepet rendez az égibika tiszteletére. Gilgames pedig a bika szarvait kenőolajjal megtöltvén – a megistenített Lugalbanda király templomába helyezi el.

18) Az ural-altáji népeknél kultiko-dramatikus jellegű cselekmény a medvetisztelet. Valamikor a szumirok is gyakorolhatták. Sok adat hirdeti a medvekultusz fontosságát és ural-altáji szertartásosságát. De a legszertartásosabb mégis az obiugorok medve-tisztelete, akiknél éneksorozatok vannak e rettegett állat teremtéséről, életéről, haláláról és megdicsőüléséről. A medveünnepi színjátékok pantomimikus, álarcos táncmozdulatokkal, valóságos dramatikus jellegűek.

Mi, sajnos, csak csökevényekről beszélhetünk a medvekultusz és a sárkányceremónia roncsaiban. Nagy veszteség, mert népünk ősköltészete is a vallás és a kultusz világából veszi eredetét.

19) Családi, vagy törzsi, illetőleg nemzetségi torokon elbeszéltek, felújították a halott, a hős nevezetes tetteit és küzdelmeit. Vadászkalandokat, harcokat, törzsfők, hősök, hadvezérek, fejedelmek dicső tetteit ily módon foglalják ritmikus száj-hagyományba és plántálják át nemzedékről nemzedékre. A fejlődés magasabb pontján a vallási elem lassanként háttérbe szorul, helyére lép a hősmonda. Ilyenek: az uralkodóház hun származásának történeti hagyománya, a hősök nőrablásának fennmaradt emlékezete. Álmos tetteiről szóló Turul monda, a fejedelmválasztás és a vérszerződés, a Fehér ló, Lehel kürtje, a hős Botond és a Gyászmagyarok: mind-mind ősmotívumokat tartalmazó drága gyöngyszemek. És e hősmondákat a regősök, a régi magyar sámánok utódai adták elő. A regős énekek gyűjteményét egybe állította az ország minden részéről a jeles nagy ethográfus *Sebestyén György*. Mi csak végső megállapításait közöljük a következőkben. A regős énekek tartalmán erős, idegen népi hatás érzik, a keresztyénség befolyása megtetszik rajta, de eredeti a mód, ahogyan az ördögös sámánoknak e késői utódai mondókáikat előterjesztik. Már a 11. sz.-ban találkozunk velük, kiváltképpen jellemző karácsonyi házról-házra járásuk, amint hajdina-szalmából (tatárka) rögtönzött köntösben, nyírfahéj nadrágban, cserfakéreg bocskorban, dobbal, láncos botokkal és egyéb zajongó eszközökkel a háznál megjelennek két állatbőrbe bújtatott alakoskodó társaságában. Az alakoskodók egyike a láncon vezetett bikát, a másik pedig a ragyogó agancsú csodaszarvast szimbolizálja. A regős ének változatai még ma is arról szólnak, hogy fekete felhőben megjelenik a napot, holdat, csillagokat vagy ezer égő gyertyát agancsain hordó csodaszarvas és leszáll egy most keletkező halastó, vagy egy sebes folyóvíz sáros, pázsitos partjára. Szerepének ma már nincs alakítója, míg társát, a kifordított ködmönben tomboló bikát még ma is gyakran szerepeltetik.

A Tetejetlen, vagy Égbenyúló fa magyar mese az elrabolt királyleánnyal és a fán felmászott kiskondás fiúval, szintén a

sámánceremónia egyik fő alkotórésze, s mint ilyent már a Sámánizmus c. fejezetben megtárgyaltuk. Itt csak utaljunk rá.

Az Ilosvai Selymes Péter által elsőízben feldolgozott Toldi hősmonda, melyből Arany János a híres Toldi trilogiát alkotta meg, mint Solymossy S. megfellebbezhetetlenül kimutatta, a Nagy Lajos korában élt Toldi Miklós személye körül fonódik ugyan, de anyagát a francia Gesta eposzokból merítette, a Tinódi Lantos Sebestyén által megénekelte Tar Lőrinc pokoljárását egy dublini jegyző írása tartotta fenn, s mint ilyenek semmi köze sincs az ősmagyar hitvilághoz. Mindenben oszthatjuk a Solymossy nézetét, de annyi megszorítással, hogy mi nem zárunk ki végleg a visszaemlékezés ható erejét sem a Tar Lőrinc pokoljárásának az alakító tényezői sorából. Ha Tetejetlen fán való égbeutazást a sámánceremónia egyik alkotórészének és mint ilyent eredetinek minősíthettünk, hiba volna itt a szellemi atavizmus ható erejét egészen kiküszöbölnünk.

A szent cselekmények általános jellegű rövid ismertetése

Mely cselekmények minősíthetők szenteknek? Általában azok, amelyek a kultuszban önálló jelentőséggel bírnak. Ilyenek az áldozat, az áldozatra előkészítő megtisztulási és megtisztítási gyakorlatok: mint az aszkézis, a böjt, a bűnbánattartás, kultikus mozdulatok, mint pl. a tánc, ünnepi körmenetek, zarándoklás, színjátékok és a kultikus prostitúció. Ezek közül mi itt az áldozattal, mint a legfontosabbal foglalkozunk röviden, mert a többire részben már utaltunk, egy részük meg elő sem fordul a szumir-ural-altáji őskultuszban.

1) Az áldozattal kapcsolatban a következő problémák vetődnek fel: a) milyen régi az áldozat és az imához viszonyítva önálló-e?, vagy az imának a nyomatékösítője? b) Ha eredeti, minő célja van, mit akar vele az áldozó elérni? c) Mik a lényeges követelmények? d) Mik bemutatásának külső módozatai?

2) Az a) kérdésre a válasz ez: Ima és áldozat a kultuszban önálló nagyságként állanak egymás mellett. Az gyakori eset, hogy egyik vallás az imát favorizálja az áldozat rovására, másik meg az áldozatot részesíti előnyben az ima helyében, de ez nem érvényesíthető érv gyanánt akármelyik önállósága és eredetisége ellen. Szent szó és tett szétválaszthatatlanul egybe tartoznak és egyik a másik nélkül el nem képzelhető. Meg-

erősíti ezt az is, hogy kezdeti fokon, sőt általában az antik vallásokban ugyanazon szónak kettős jelentése van, ú.m. ima és áldozat.

3) Mi a célja az áldozatnak? E cél az istenfogalom alakulásához és fejlődéséhez igazodik. R. Ottó felismerte, hogy a polidémonizmus időszaka alatt az istenfogalomban a tremendum és a fascinatum kettős elve érvényesült. Még pedig azonos időben. Az első elhárít, táv tart, a második közel hoz, vonz. Ez a mana korszak a rendkívüli erő érvényesülése a vallás életében, amelyet sokan a vallásos fejlődés élére állítanak. Az animizmus nem sokat változtat a helyzeten. Legfeljebb az isteneket személyivé teszi, de a célkitűzés továbbra is ugyanaz marad. Az ember részint fél a démonoktól, istenektől, részint vonzódik hozzájuk, tőlük vár segédelmet. Kialakul a jó- és rosszindulatú démonok és istenek csoportja és e helyzetet a kultusz is világosan tükrözi. A kultusz célja így módosul: megnyerni a jókat és elűzni, táv tartani a gonoszokat. Nem szükséges itt párzi dualisztikus hatásra gondolni, mert a jó és rossz megkülönböztetésének a tudata minden vallásban szükségszerűen felbred. Van annak egy csalhatatlan mértéke, az egyéni érdek. Ami ez érdeknek kedvez, az jó, ami árt, az rossz. A lelkiismeret bírói verdiktje t.i. csak később, az erkölcsi fejlődés előrehaladottabb fokán alakul ki.

Az ember érdekelttségét ráviszi az istenvilágra is, és meg van győződve arról, hogy a démonoknak, az isteneknek is van érdekük, és azok is az egyéni haszon szempontjából nézik a dolgok folyását. De, mint elégíthető ki ez a magasabbrendű érdekelttség?

4) Az ember a maga szükségleteiből indul ki és ezeket vetíti ki a szellemvilágra is. És mivel maga táplálkozás nélkül nem tud létezni, az áldozatnak is az istenek táplálása jelentést és hatást tulajdonítja legelőször. Az áldozat felajánlásában valami értékest von el önmagától és ajánl föl istennek, amiről úgy véli, hogy kedveskedés, tehát a tárggyal, vagy értékkel ajándékot ad istenének. E két jelentést egybe szokták foglalni, mert egyik a másikból folyik. Mi is vegyük az áldozat első főjelentésének. De ezenkívül még két főjelentés összpontosul benne. Az egyik a kiengesztelés, a másik az istenséggel való kapcsolatba jutás, az ún. szákrális kommunio. A kiengesztelés szükségé azért merül fel, mert az ember mindenütt szellemekre

bukkan és azok könnyen megsértődnek, ha valaki őket nyugalmukban megzavarja. Ezért kell őket áldozattal lecsendesíteni, kiengesztelni. A második rendesen lakoma formában történik, mikor az istenséget helyettesítő áldozati állatból való közös lakomázás formájában az isten és tisztelői szövetségre lépnek, eltéphetetlen érdekközösségbe jutnak, a hívek megistenülnek. Ez a totemizmus kora a vallás életében.

5) Ámde, ha az áldozatnak ily rendkívüli hatása van, nem csoda, hogy akadtak vallások, melyek magát az áldozatot is megistenítették. Ilyenek pl. az indo-iráni vallásrendszerek, ahol a Soma-Huoma istenül meg, vagy a Brahmanizmus, amelyben Brahma világelvvé lesz és minden létnek, az istenek létezésének is magyarázó principiumává válik.

6) Minden vallás emberáldozattal kezdődik. Még az Ószövetség is.

Az ember eleitől fogva úgy érezték, hogy a teremtésben ő a legértékesebb. Először tehát magát ajánlotta fel az istenek tiszteletére. Az emberáldozatnak az is egy ősi megnyilatkozási formája volt, mikor a hőst, a gazdag embert, az urat, feleségével, szolgálóival együtt temették el azon hitben, hogy legyen a túlvilágon is, ki kiszolgálja.

7) A fejlődő és egyre inkább megszelídülő kultúra azonban a terhes és fájdalmas emberáldozatokat igen korán helyettesítette állati és növényi specieszekkel. De velük szemben érvényesültek már bizonyos követelmények, amelyek az áldozat sikerét érintették.

8) Így lett fontos követelmény állatoknál az elsőszülöttség, a hibátlanság, a kor, a szám, a szín, növényeknél pedig a zsenge. Végül mindkét típusnál az irány. Mivel a szumir és ural-altáji őskultuszban is e követelményeket az érvényesség előfeltételeiül szabja meg a sámán, itt részletezéseiktől eltekinthetünk.

9) Ami pedig az áldozat bemutatásának külső módozatait illeti, erre nézve a következőket kell előrebocsátanunk: a) első mód volt az egyszerű *hitétel*. A föld szellemének szóló áldozatot ásott vagy készen talált gödörbe helyezték, a vizét a vízbedobták (vízistenét). A felső istenek számára szánt áldozatokat pedig hegyekre állították föl. b) Második mód volt az asztalon vagy oltáron való feláldozás. Az asztal megfért jól a ligetes, a szent berkes áldozati, tehát az egészen primitív áldozó tér fogalmával is, az oltárok azonban mint mesterséges alkotmá-

nyok már kezdettől fogva magukon hordták a művészi kivitelezés csíráit. Később az oltárok valóban nagyméretűvé és művészi kivitelezésűvé váltak, amint az antik népek példái is igazolják.

10) Az áldozatnak különböző típusai vannak. Ú.m. van véres áldozat, ahol az ember, vagy az állat húsát nyers állapotban ajánlják fel, ez a legősibb áldozati forma — később sülve vagy főve teszik a bálványkép elé, ahogy az ember megszokta élvezni. Van azután ételáldozat is, amivel az ember közönségesen táplálkozik. Ez osztályozás alapja, az áldozat anyaga.

De van egy másik osztályozó mód is, az ún. okadatoló, amikor az áldozó valamiért, valamilyen okból, kívánja bemutatni áldozatát. Vagy bűnc miatt, vagy hálából a szabadításért, vagy köszönetül egyéb elvett áldásokért. Ez osztályozó mód azonban késői fejlődés eredménye, mert a primitív embert nem a hála és büntudat irányítja, mint inkább az őt lépten-nyomon körülvevő sok ismeretlentől való félelem. Ennek fő megnyilatkozási formája pedig az elhárítás, a távoltartás, legrosszabb esetben pedig, ha már a baj bekövetkezett, a lecsendesítés, kiengesztelés.

11) A vallás etizálódása és elszellemesedése lassanként elsorvadásra ítélte, esetleg éppen kiirtotta a materiális áldozatot. 1. számú folyamat az Ószövetségben kezdődik el, a 2. a kereszténységben jut végső diadalra, hol a Krisztus egyszeri és megismételhetetlen, egyszersmindenkor tökéletes áldozata feleslegessé tesz mindenféle anyagi áldozatot.

Az áldozat szumir-ural-altáji sajátos jellege

Az áldozat az imával együtt a szumir-ural-altáji őskultuszban a sámánizmus szolgálatában áll. Nincs egyéb célja, mint a sámáni tevékenység sikerre juttatása. Ezt kétféle módon éri el, ú.m.: a) a bajt okozó gonosz démonok elhárítása a jóindulatú szellemek segítőkétségének biztosítása által. Ez utóbbi ranglétra feltornázhathja magát a legfőbb istenig, az égisten magasságáig. Közelebbi, pontosabban körülírt célja szerint lehetett táplálás, ajándékozás, vagy kiengesztelés. A szellemek nem dolgoznak ingyen. Őket ki kell elégiteni, ilyen vagy olyan formában. A sámánizmusnak az a hit szolgál alapjául, hogy a démonok befolyásolhatók, lekenyerezhetők. És a sámán bűvös

hatalmával rá tudja kényszeríteni akaratát a szellemekre. Tehát az opus operatum győz az isteni akarat felett. Csak a halál ellen nincs orvosság, ezt az égisten beírja fellebbezhetetlenül kinek-kinek a sorskönyvébe. A szumir ural-altáji őssámánizmusban az imádságnak nincs önálló szerepe, csak arra szolgál, hogy az áldozatot nyomatékosítja, kommentálja, a szellemidézés okát és célját felfedje, és a sámánkodás alkalmiságát megindokolja. Van erre egy csalhatatlan bizonyítékunk a szumir irodalomból, az nevezetesen, hogy a szumir himnuszok, sőt éppen a legszebbek, az ún. bűnbánati zsoltárok gyakran elvannak látva *en, nu* jelzéssel, ami varázseredetüket bizonyítja.

2) De megtalálható a szumir-ural-altáji őskultuszban a totemisztikus áldozati forma is, a medvetor alakjában. A medvét szertartásosan ejtik el, szertartásosan nyúzzák meg, szertartásosan fogyasztják el, ún. medvetort rendeznek, melyből a nők ki vannak zárva, a húst is csak férfiak főzhetik meg, azután a csontokat szabályosan eltemetik, a fejet pedig az egész bőrben benne hagyott patákkal együtt egy közeleső fára vagy karóra felakasztják mindez amellett, hogy ősrégi vadász szokás, és arra vall, hogy az égi, isteni eredetű medvével leszármazási viszonyban vannak, úgyhogy a vogul-osztják nép egy részének a medve az ősatya. Ezt újabban *Csernyecov* és *v. Steinitz* igen erőteljesen hangsúlyozzák. Ez esetben a vogul-osztják medvetor és a többi ural-altáji medvelakoma az élvező totemizmus formája, melyet azon meggyőződésben gyakorolnak, hogy így magukba veszik a medve lelki és fizikai tulajdonságait.

Patkanov az Istyvidéki osztjákokról azt az adatot közli, hogy az áldozati állat vérét nyersen megisszák, *Ipolyi* pedig az összekeken visszamaradt magyarokról írja, hogy "cornes equinas comedunt, equinum sanguinem bibunt."... A madarai (Bulgária) Krum khán köldöke elé helyezett kehelynek is az volt a rendeltetése, hogy a beléöntött vérrel, mint kék lélekhordozóval szimbolizálja a képmásnak s vele együtt magának is Krumnak az égistennel való szákrális kommunióját.

3) Az áldozati főjelentések néha össze is kapcsolódhatnak, pl. a halottak tiszteletére rendezett emlékünnepeken. Itt a lakomák célja az, hogy a halottat kielégítsék és ezzel az élőkötől távoltartsák, ámde azáltal, hogy maguk is részesednek a felajánlott ételekből, a démonizált halotti lelkekkel szákrális kommunióba kerülnek.

4) Ilyen vonás az is, hogy az osztjások és szamojédok meg-
ették harcban elesett ellenségeiknek a szívét. Ezzel nemcsak
végleg meg akartak szabadulni ellenségeiktől, hanem azoknak
lelki tulajdonságaival is gazdagodni óhajtottak.

5) Az isteneknek, a démonoknak meg volt az őket illető
legjobb részük a véres áldozatokból, rendszerint a kövérje: a
szív, a máj, a vese, a háj, a zsír és általában a belső szervek.
Mindenekfölött pedig a vér. Innen ered a magyar "vasorrú
bába" kifejezés, amely az obiugorok azon szokásából veszi eredetét,
hogy a bálványképnek a szája és orra körüli részét
bádoglemezzel szokták befedni, hogy a táplálásnál a rátapadó
vér annál könnyebben letörölhető legyen róla. De maradványa
lehet az ősi hagyományt tükröző magyar szólásmondás is, a
"minden hájjal megkent", amit ma olyan emberről szoktak
mondani, aki ravasz, agyafúrt és az eszközökben nem válo-
gatós.

6) Az ural-altáji véres áldozatok legkedveltebb állata a ló, a
rénszarvas, a bika, a szarvasmarha, a juh, a szárnyasok közül
pedig a kakas. Ugyanez állatok fordulnak elő a szumir áldozati
ritusban is (a ló és rénszarvas kivételével).

Mivel az istenek kapták a belső részeket, addig is, míg az
emberáldozatok divatban voltak, innen veszi kezdetét az
ószövetségi mondás, hogy "az Isten szívek és vesék vizsgálója".

7) Az elsőszülöttség és a zsenge azért értékeesebb, mint a
többi, mert időileg megelőzvé azokat, reájuk összpontosul
minden figyelem és várakozás.

8) A hibátlanág magától értetődő követelmény volt és
mintegy az isteni tökéletesség jelképe. Egyáltalában nem kü-
lönleges ural-altáji követelmény.

9) A kor tekintetében a legerőteljesebb, az ún. virágzási, a
fejlődőkor kívántatott meg, mert az istenek örökéletűek és tisz-
teletükhöz csak ez illik. Duzzadó életteljesség, teljes virulencia
csak ilyen méltó a szellemvilághoz. Ez sem speciális ural-
altáji követelmény.

10) A feláldozandó állatok száma az áldozó vagyoni hely-
zetétől és tehetőségétől függött. Akinck több jutott az élet
javaiból, attól többet kívántak az istenek is, a világ is, akinek
azonban kevesebb rész jutott, attól megelégedtek kevesebbel is.
"Mindig így volt e világi élet. Egyszer fázott, máskor lánggal

égett” írja a koszorús magyar költő, és ez nemcsak a társadalmi fejlődésre áll, hanem a vagyoni helyzetre is alkalmazható.

11) Az áldozati állatnak fehér színűnek kellett lennie, ha a diis superis-nek szólt. Ellenben feketének, ha a diis inferis-ről volt szó. Az első jelzés a fény isteneit illette meg, a 2. a föld és földalatti isteneket. Ez áthághatatlan szabály volt és ha pl. nem akadt világos vagy fehérszínű áldozati állat, az obiugorok ilyen esetben leterítették a másszínű áldozati állat hátát fehér lepelrel és úgy áldozták fel.

12) Végül még valamit az áldozatok bemutatási irányáról. Ez a szumiroknál és ural-altáji népeknél mindig a felkelő nap felé fordulva történik. A Nap árasztja a világosságot, tehát a felkelő nap, azaz kelet volt a fény-istenek tiszteletének az iránya. Ez pl. a szumirokra nézve a rituális szövegekben oly gyakran és annyiszor körül van írva, hogy a példákról itt le kell mondanunk. De, hogy kelet felé fordulás nem napimádás volt, hanem a fény, a világosság isteneinek szólt, erre nézve mégis idézzük a CT.XXIV.50.11.s., amely előírja, hogy a király arccal kelet felé fordulva mutassa be áldozatát dingir IM (Adad)-nak. De a babiloni mantikában is a jósjelek jelentésére nézve a keleti irány a kedvező, a nyugati ellenben kedvezőtlen.

Az ural-altáji népek kultuszgyakorlatából az áldozatok bemutatásának keleti irányára idézzük itt a következő adatokat: török sámán varázslás közben a maga áldozatait mindig kelet felé fordulva rendezi. A mongol sámánok hivatalos funkcióikat ugyancsak kelet felé fordulva végezték. A mandzsuk hasonlóképpen jártak el. A csuvaszokról szintén tudjuk, hogy náluk a napkelet irány a döntő áldozatokban és az imánál.

A finn-ugor népek köréből: Az osztják sámán a nagy áldozati imádságokat és varázsszöveget. A vogulok az áldozótér közepén a tarem-tir-t mindig keleti irányba állítják fel, és erre üledik le a bálványszellem. Az orosz lappokról Gebetz azt írja, hogy áldozataikat kelet felé fordulva mutatják be, mert a nap ott kel fel. A votjákokról M. Buch őrizte meg azt az adatot, hogy imádkozásnál arcuk mindig kelet felé van fordulva. A Kreutzwald-Neus-féle szöveggyűjtemény az eszteknél is tud hasonló szokásról.

13) Hogy az áldozatokból az isteneknek jutó rész minél szebb és ízletesebb legyen, némely ural-altáji népek mielőtt feláldoz-

ták volna azt, felhízlalták mesterségesen. Bizonyos altáji népek így jártak el az általuk befogott medveboccsal, az ugor népek pedig a lóval. A pogány magyarokról pl. Anonymus (15.f.) feljegyezte: *more paganismo ocoise equa pinguissimo*; a Budai krónika 95. fejezete pedig a Vata-féle lázadás leírása közben így szól eleinkről: *cepertrunt comedere equinas pulpas* (kezdék megenni a ló kövér részeit). Tehát a felhízlálásban volt egy kis önzés is. Adatok hiányában is következtethetjük, hogy hasonlóan cselekedtek a vogul-osztjások is, mert a lóáldozat és lóhúsevés ősi ugor szokás, amire a ló tartás közös műszavai is utalnak.

A szumirok ilyenmű eljárásáról adatunk nem maradt fenn.

14) Az emberáldozatról a szumiroknál számot adnak az uri királyságok Kr.e. 3600 körüli leletei. Az ugorokra vonatkozólag valószínűsítette *Karjalainen*. De azonos helyzet állhatott fenn a népcsalád többi tagjaira nézve is. A szumirok azt a formáját gyakorolták, hogy a királyokkal együtt elevenen eltemették feleségét és udvartartása személyzetét is, hogy a király semmiben se lásson szükségét. Hogy az istenek, a szellemek kiengesztelésére lett volna szükséges ilyen áldozat, azt semmi adat nem igazolja, bár föltételezhető.

15) Szumiroknál és ural-altáji népeknél a holdfázisokkal kapcsolódó 7-es tagolás uralja az egész kultúrfelfogást. Nem sok értelme volna, hogy itt kiszakítva és izolálva ismertessük a kultuszban való használatát, e tekintetben csak az segítene, ha felsorolhatnók vallásfenomenologiai összes példatárát, de ez szétfeszítené monográfiánk kereteit. Egyébként nem is szükséges, mert a régibb anyagra vonatkozólag megcselekedte ezt *J. Hehn*. (Mi itt csak utalunk az ő pompás tanulmányára.)

A szűkebb értelemben vett ural-altáji népek kultusz-praxisából csak kiragadott példák közlésére vállalkozhatunk, mert itt is a példák halmazáról van és lesz szó. A mongolok 7 napig tartják legfontosabb ünnepeiket. A fejedelem tiszteletére rendezett holdünnep tartama 7x7 nap. A kirgizek és a türkmének főnökeik halála után 7 napos halotti torokat rendeznek. A csuvasok is a nagy halotti tort 7 hétig tartják. A tarbagataj torgoutok a sátornak vizelettel való megtisztátalanítását azzal teszik jóvá, hogy a jurta gazdája egy nap hétszer üt sátozt és mindenik sátorozás helyére 1-1 nyírfabotot ver be a földbe. Az altáji sámán ruhagallérján 7 alak van kivarrva. A tunguz sá-

mánköpeny mellső részén 7 madáralak látható. A szamojéd dobokra szintén 7 arc van kifaragva.

A 7-es tagolás kultikus használata főképp az obiugoroknál maradt fenn eredeti terjedelmében. A balti és volgafinnekén már idegen hatás érzik. Az obiugoroké még tisztán ragyog. A közös áldozatok rendszerint 7 véres és 7 ételáldozatból állanak (VNGY. II, o357 kl.). Az áldozati hely vogul neve: "szarvas hét állat áldozatos tere" (VNGY. II, o437 l.). Az áldozati állat húsát 7 üstben főzik meg (l. o385 11, II, o457 l.). Az áldozati tűzhöz 7 telemarok nyír- és fenyőágot hordanak, a sámán az áldozati tüzet 7-szer kerüli körül. 7 kiáltással ajánlja fel az áldozatot istennek (II. o448. l.), az áldozati ajándékok közül az ingeknél és kaftánoknál főkövetelmény a hétrétűség. Az áldozó a bálványképet 7 fejhajtással üdvözi. A szent berkek közül kiváltképp szent az, amelyik vörösfenyőből vagy fából áll (a ti, a tir 7 áldozatú áldozati karó stb.).

16) A 7-es számon kívül az áldozati kultuszban még szerepet játszik különösen kenyéráldozatoknál a 12, de hogy mennyire ősi, az nehezen dönthető el. A szumirban használata gyakoribb, mint az ural-altáji nyelvcsaládban.

17) A külső bemutatás módozataira külön csak annyit jegyzünk meg, hogy mivel szumirok és ural-altáji népek a kozmoszt felső és alsó tagolásnál kétrétegűnek ítélték, mégjobban érvényesült az az elv, hogy a diis superis lehetőleg magaslatról, a diis inferisnek pedig földmélyedésből kell bemutatni az áldozatot. Ez ugyanaz az elv, amit az ural-altáji népek kultuszában Holmberg-Harva így fejez ki: "upward" "downward". Ezért áldoztak az ősmagyarok is — a honfoglalás sikerét biztosítandó hegyeken, dombokon.

18) A varázspap közönséges liturgikus ruhája a szumiroknál fehérszínű vászonból készült. "Az apzu varázspapja ünnepiesen felavatva és felöltöztetve Eridu fehér vászonruhájába" stb. A nők a családi ősök tiszteletében csak a részükre megszabott korlátozások között vehettek részt.

Ahol a sátor mögött, mint a lappoknál és szamojédoknál szokás volt, külön szállítható istenszánra helyezik el a bálványképeket, ott természetesen kiterjesztett a tilalom az istenszánra és a sátor mögötti részre is.

Senki emberfiának sem házbeli férfinak, vagy nőnek, sem idegennek nem volt szabad a sátor küszöbére rálépni, mert a

küszöb alatt védőszellemek laknak, és azokra roppant sértés volna őket ily módon profánizálni. A kultikus megtisztátalodásnak vannak még esetei és okai is, de mivel ezek felett a sámán dönt, mi itt ne avatkozzunk a sámán hatáskörébe.

Az áldozat szumir és obiugor egyező elnevezései

A vogul-osztják nyelvben jir, jer, jur a véres áldozatot jelenti. E gyök a szumirban: a II. *zur*—áldozat, áldoz, imádság, imádkozik, lecsendesít, kicngesztel. A *z-j* hangátmenet több példával igazolható az ural-altáji nyelvekben.

Az obiugorok nyelveiben az étel- és italáldozat neve *pur*, *puri*, *pora*, mely a tclengita tatár nyelvben is előfordul, és ott áldozati állatot jelent. Semmi kétség, hogy a vogul-osztják szó összefügg a Delitzsch által III. *bur* alatt közölt szumir szóval (Mahlzeit, Schmaus) és a Deimel közölte I. *bur* gyökkel (Mahlzeit, Opfermahl). Az egybetartozás annál meggyőzőbb, mert mindkét gyök egyaránt használatos világi és vallási értelemben is. A Schmaus és Opfermahl jelentésben bennefoglalatik, hogy csak áldozati lakomáról, tehát étel- és italáldozatról lehet szó.

Ősmagyar áldozatelnevezések

A magyar nyelv az áld gyökből képezi az áldozat, áldomás szavakat, melyek az áldozat fogalomnak különleges magyar kifejezései. Az áld szónak eleddig kielégítő magyarázata nincs. Az alapgyök eredeti értelme: *innolare*, *offere*, *opfern* stb., a származékszavaké pedig: *sacrificium*, *Opfer*. Vitás a szó tulajdonképpeni gyökerc, míg *Budenz*, *Munkácsi* és újabban *Bárczi* is az ál-gyök mellett foglalnak állást, addig az ETSZ, 67 ké. az idevonatkozó átkoz gyökre tekintettel az áld alapszó mellett kardoskodik.

Ha igazolható volna az *al* gyökér, figyelembe lehetne venni a szumir gyököt az *el*-t, amely tulajdonnevekben igen gyakran előfordul és védeni, őrizni, *al-ag-a* kapcsolásban pedig segítőt (al—védelem, plusz I. ag—csinál, tesz) jelent. A *du* ez esetben a már jól ismert II. *du(g)*, *du-vá*, majd *d-vé* kopott maradványa volna, mint az *inim-du*—*esd*, és az *imád* szavakban és jelentene, mint táplálással, ajándékkal védelmet, segédelmet kérni. Nem is kérni, hanem hívni, kiáltani, ordítani, énekelni érte.

De különbség van az áldozat és az áldomás között. Az áldozat, a démonoknak, isteneknek szóló szent aktus, a nekik kijáró részekkel együtt, az áldomás pedig az áldozatot követő közös lakoma. E különbséget a két szó között 1000 év használata sem tudta eltüntetni. Anonymus az első, aki krónikája 16 fejezetében ezt írja: *more paganisme occise eque pinguissimo magnum aldamas fecerunt*. A 22. fejezet pedig így hangzik: *more paganismo fecerunt aldumas*. A 13. fejezet már *victima*-ról és a halhatatlan istenek tiszteletére rendezett 4 napig tartó *conviviaról* beszél az ungi áldozatokkal kapcsolatban. A 43. fejezet ezt mondja: *fecerunt convivium magnum et epulabantur quotidie splendide*. Végül az Árpád fia, Zsolt születésekor az 5. fejezet szerint: *faciebant convivia magna etc.*

Érdekes a szentgalleni kolostor feljegyzése a 926. évről, mikor portyázó eleink rajtaütöttek a kolostoron és kincsein. A feljegyzés magyar fordításban így hangzik: "Végre a folyósokon és a mezőn bő lakomára szétszéledtek. S miután az áldozati húst megették, a lerágott csontokat enyelegve egymásra dobálták. A bor is teli kupákkal a középén állott, s kiki annyit ivott, amennyi tetszett. S miután a bortól nekitüzesedtek, iszonyúan kiabáltak isteneikhez s a papot és a frátert is kiabálni kényszerítették. A foglyok szokatlan énekére mindnyájan összejöttek és kitörő kedvvel táncoltak és énekeltek főnökeik előtt. Némelyek fegyverrel is összecsapva mutogatták, hogy mennyit értenek a harci játékokhoz." Ez volt az ősmagyar áldomás.

De mit jelent az istenekhez való kiáltás? Az osztjakok hadbaszállásáról van tudomásunk, ott történt ceremóniálisan háromszoros felkiáltással az istenekhez a hadiak búcsúztatása. Mert a hadverés az isten dolga. A krónikaíró szerint az ősmagyarok is Deésnél háromszor istent kiáltának. Bár a szentgalleni esetnél lehet arról is szó, hogy az isten meghívatik az áldozati lakomára, hogy hívei egyesülhessenek vele. A vogulosztják áldozati rítusban is van ehhez hasonló párhuzamosság.

Fontos a Budai Krónikában leírt Vata-féle pogány lázadás, amely szintén tartalmaz az ősmagyar áldozatra egy pár ecsetvonást. A lázadó tömeg előljárókat választott, azokat fából készített emelvényekre állította, s úgy hallgatta istentelen verseiket a hit ellen. Az egész nép pedig örvendezve kiáltotta rá: *Úgy legyen!* Vajon mit tartalmazhattak az istentelen versek? Bizonyosan a keresztyén hit isteneinek korholását és az ősmagyar

pogány istenvilág magasztalását. Figyelemreméltó, hogy "versek"-ről van szó, tehát a krónikás értesülése helyes, a pogány magyaroknak szintén megvolt, mint rokonaiknak a maguk vallásos hősköltészete.

Nekünk sajnós, nem maradt fenn összefüggő, szerves, egymásbailleszthető mitológiánk, mint szerencsésebb rokonainknak. A miénket szemétdombra vetette a keresztyénség és elmosta az idő. De mégsem lehet okunk panaszra. Igaz ugyan, hogy más országokban kíméletesebben járt el a keresztyén misszió — nálunk pedig mindent szétrombolt, ami az ősi pagánizmusra emlékeztetett, de amit elvesztettünk a vámon, azt megnyertük a réven. Már majdnem 1000 év óta tagjai vagyunk a keresztyén kultúrának s megbecsült tagjai a keresztyén népek közösségének. Ez pedig mindennel fölérő szellemi és erkölcsi nyereség.

Emellett mitológiai téren sem vagyunk teljesen kifosztottak. Szerencsére megmaradt belőle annyi, amennyiből jellege megállapítható és a rokon népekével egybevethető és azokkal ellenőrizhető. Csak le kell szállni érte a primitív gondolati kategóriák mélységéig és föl kell emelkedni a prehistorikus kor messziségéig és magasságáig. Jelen tanulmány intse arra ifjúságunkat, hogy az ősmagyar mitológia tekintetében ez még nem a végszó, van ott még teendő bőven, csak ifjú munkásokra vár.

TARTALOM

ELŐSZÓ	5
I. rész	
AZ ÓSMAGYAR MITOLÓGIA EREDETI FORRÁS- ANYAGA	15
<i>Általános természetű forrásanyag a primitivologia</i>	15
A SUMIR VALLÁS ÉS MŰVELŐDÉS FORRÁSAI	16
<i>A szumir emlékek felfedezése és őrzési helyeik szerint való megoszlása</i>	16
<i>A szumir nyelv felfedezése és rekonstrukciója</i>	17
<i>A szumir mitológiai-kutatás jelen állása</i>	17
<i>A szumir irodalmi termékek rövid átnézete</i>	18
<i>A szumir kultúra döntő hatása az antik világ művelődé- sére</i>	21
<i>Az Ósmagyar Mitológia közvetlen eredeti forrásai</i>	31
<i>Az Ósmagyar Mitológia irodalma</i>	34
<i>A jelen idő folklór-kutatása és az ősmagyar hitvilág</i>	39
<i>A magyar folklór idői rétegződése</i>	40
<i>Az Ósmagyar Mitológia ősi mintázatú tárgyi ábrázolásai</i>	42
<i>Mely népek tartoznak az ural-altáji nyelvcsalád kötelé- kébe?</i>	42
<i>A szumir- ural-altáji közös mitológiai örökség előző szak- irodalmi visszhangja</i>	49
<i>A szumir nyelv ural-altáji karaktere is igazolja a genetikus vallási összefüggést</i>	53
<i>A rokonságvitatus elnémulása. O'Donner és Munkácsi R. elutasító érvelése</i>	53
<i>A szumir- ural-altáji nyelv</i>	57
<i>A névképzés egyező formánsai</i>	61
NYELVTANI RÉSZ	
EGYEZŐ NÉVRAGOZÁS	62
A NÉVSZÓ RAGOZÁSA (Singularis)	65
HELYHATÁROZÓ ESETEK	68
SZÁMNEVEK	72

PREPOZICIÓK	76
AZ IGE	77
A PREFIXUMOS IGERAGOZÁS	79
A SZUMIR-URAL-ALTÁJI ÓSHAZA KÉRDÉSE	85
<i>A szumir és altáji közös ősműveltség kérdése</i>	88
<i>A finn-ugor ősműveltség körvonalai</i>	91
<i>Szumir – finn-ugor egyező ősműveltség</i>	92
<i>Szumir—finn-ugor egyező ősműveltség</i>	93
<i>Szumir-török-magyar ősműveltség</i>	94

II. rész

AZ ÓSMAGYAR MITOLÓGIA RÉSZLETES RAJZA	
SZUMIR—URAL-ALTÁJI MŰVELŐDÉSI KERETBEN	
EGYEZŐ ANIMIZMUS	97
<i>Az animizmus rövid, általános jellemzése</i>	97
<i>Az animizmus szumir—ural-altáji sajátossága</i>	
<i>Egyező lélekelnevezések</i>	100
<i>Lélekszékhelyek és a lélektávozások módjai és esetei</i>	102
<i>A haláltól a sírig temetkezési szokások</i>	103
<i>Temetkezési szokások</i>	109
<i>Az alvilági élet rövid rajza</i>	113
<i>A sámán alvilági útja a halott lélek levezetésére</i>	115
<i>A lélekfogalom szumir—ural-altáji további egyező vonásai</i>	
<i>Milyen alakot ölthetnek élő és halotti lelkek a földön?</i>	117
<i>Árnyéklélek, árnyékkép és névadás</i>	120
<i>Az alvilágból való szabadulás csodaútja</i>	123
AZ ŐSÖK EGYEZŐ KULTUSZA	124
<i>A családi ősök szumir ural-altáji egyező tisztelete</i>	124
<i>A családi ősök tiszteletének jelenléte és módja a szumir</i>	
<i>és ural-altáji vallásokban</i>	126
<i>A családi ősök kultikus tisztelet-helyeinek közös szumir—</i>	
<i>ural-altáji elnevezései</i>	130
<i>A "szent" erőtartalma</i>	131
<i>A bálványképek szumir—ural-altáji egyező elnevezései</i>	132
EGYEZŐ MANAIZMUS	133
<i>A manaizmus rövid, általános jellemzése</i>	133

<i>A mana mint varázserő, varázsképeség</i>	134
<i>A szumir és ural-altáji népek egyező polidémonizmusa</i>	136
<i>Szumir ural-altáji hősi kultusz</i>	145
<i>Szumir hősi-kultusz</i>	146
<i>Az örökéletért vívott hősi küzdelem</i>	146
<i>A csodaszülés fűvéért vívott hősi harc</i>	147
<i>A sorstáblákért folytatott hősi küzdelem</i>	147
<i>A török-tatár népek hősi kultusza</i>	148
<i>A finn-ugor népek hősi kultusza</i>	149
EGYEZŐ SÁMÁNIZMUS	151
<i>A szumir— ural-altáji sámánizmus egyező műszavai</i>	151
<i>A sámán lelki beállítottsága és tiszte — Az extasis műszavai</i>	156
<i>A sámán szellemei</i>	159
<i>“Fehér” és “fekete” sámánok</i>	164
<i>A sámánizmus eszközei</i>	165
<i>A sámándob</i>	166
<i>Sámán ostor és kard</i>	168
<i>Sámán öltözet</i>	171
<i>Szumir ural-altáji egyező varázspraxis — Az ősmagyar sámánizmus azonos eljárás módjai</i>	173
<i>A sámáni működés szumir— ural-altáji lényegi egyezése</i> ...	174
<i>A démonizált beteggyógyítások egyező esetei és módjai</i>	177
<i>A sámánizmus egyező műszavai</i>	182
<i>Vegyes, komplikált varázseljárások egyezése a szumir és ural-altáji sámánizmusban</i>	183
<i>Az élet fontosabb aktusainak megszentelése közös varázsrítusokban</i>	189
<i>A születés körüli varázsrítusok</i>	189
<i>A házasságra vonatkozó varázsszokások</i>	192
<i>A betegségeket okozó és velük kapcsolatos varázsszokások</i> 194	
<i>A betegségek szumir— ural-altáji egyező elnevezései</i>	197
<i>Az ősi halálfélelem csökevényei a magyar néphitben</i>	197
<i>Az élelemszerzés és a vele kapcsolatos varázsrítusok</i>	199
EGYEZŐ TOTEMIZMUS	201
<i>A totemizmus rövid, általános jellemzése</i>	201

<i>Szumir és ural-altáji totemizmus egyező pontjai</i>	202
<i>Szumir totemizmus</i>	202
<i>Az altáji népek totemizmusa</i>	205
<i>A finn-ugor népek totemizmusa</i>	207
<i>A totemállatok eredetmondája</i>	209
EGYEZŐ ISTENVILÁG	213
<i>Az istenvilág kialakulásának rövid, általános jellemzése tartalmi szempontból</i>	213
<i>Az istenfogalom fejlődésének alaki változatai</i>	216
<i>Az istenfogalom érzéki szemléltetése</i>	217
<i>A szumir és ural-altáji istenfogalom kialakulása tartalmi szempontból</i>	219
<i>A szumir - ural-altáji istenvilág alaki változata</i>	220
<i>Az istenfogalom érzéki szemléltetése a szumir – ural-altáji mitológiában</i>	220
AZ EGYEZŐ ÉGKULTUSZ BIZONYSÁGAI	221
<i>Az ég, illetőleg égisten szumir—ural-altáji elnevezései és állandó jelzői</i>	222
<i>Az ég magassága, fenti fekvése</i>	225
<i>Az ég fényessége-tisztasága</i>	226
<i>Az ég és időjárás összefüggése</i>	227
<i>Szumirok és ural-altáji népek sorsképzete</i>	233
<i>Megváltoztatható-e a kimondott, vagy feljegyzett sors?</i>	234
<i>A sors megtudakolható</i>	235
<i>A magyar nyílvetés, vagy nyílhúzás ősi eredete</i>	236
<i>Az obiugorok halott-jósoltatása</i>	237
<i>A sors beteljesülése a halál</i>	238
<i>Aktív és passzív küzdelem a sors ellen</i>	238
<i>A szumir és ural-altáji népek égistenének büntető és boszszuálló tulajdonsága</i>	241
<i>Politeizmus, vagy monoteizmus volt-e az ősmagyarok vallása?</i>	243
<i>Az égisten "teremtő, életadó" működése</i>	245
<i>Az égisten tiszteleti módja</i>	247
EGYEZŐ FÖLDKULTUSZ	248
<i>A meglelkesített föld, illetőleg földisten szumir—ural-altáji egyező elnevezései és állandó jelzői</i>	248

<i>A földkultusz szumir—ural-altáji egyező vonásai</i>	251
EGYEZŐ VILÁGKÉP	258
<i>Az ég és föld kettősége a világmindenség</i>	258
<i>Az égi sátor, ill. szulárd fedél jellege</i>	260
<i>A föld négyszög-, kör-, gömb-, cipő-alakja, köldöke</i>	260
<i>Az ég és föld kozmikus hegy jellege</i>	260
<i>Az ég és föld további kettős tagozódása</i>	264
A VILÁGRÉTEGEK EGYEZŐ KÉPZETE	265
<i>Az ég rétegeessége</i>	265
<i>Az ég (7) hétrétűsége</i>	266
<i>Az ég háromrétűsége</i>	266
<i>A magyar ég rétegeességének elhalványuló nyomai</i>	268
<i>A föld rétegeessége</i>	269
<i>Az Égisten udvartartása és annak berendezése</i>	271
<i>Az ég és föld teremtése</i>	273
<i>Az alvilágnak, mint a föld tartozékának, közös szumir és ural-altáji jellemvonásai</i>	279
<i>A világfa (életfa), életvize és a paradicsomi folyók szumir, valamint ural-altáji egyező képzete</i>	286
<i>A szumirok világfa képzete</i>	290
<i>A szumirok életfüve, élet-eledele és életvize képzete</i>	292
<i>A magyar világfa életet megifjúító gyümölcse</i>	293
<i>A világoszlop és a világszeg, mint az égbolt támasztékai</i> ...	294
<i>A föld hordozói</i>	301
<i>Az ember teremtése és a bűneset - Az ember rendeltetése</i>	303
<i>A világ megsemmisülése</i>	312
AZ ÉGITESTEK – NAP, HOLD, CSILLAGOK -	
EGYEZŐ KULTUSZA	317
<i>A hold szumir—ural-altáji egyező elnevezései</i>	317
<i>A hold mint világító és időmeghatározó égitest</i>	318
<i>A nap, mint égitest szumir—ural-altáji elnevezései</i>	319
<i>A Nap (Napisten) szumir—ural-altáji egyező égjárása</i>	320
<i>A hold- (7) és napszámok (6) váltakozó használata a szumir—ural-altáji folklórebán</i>	321
<i>Az állatkör 12 állatjegye, mint idő- és országjelző tényező</i>	324
<i>Egyező csillagkultusz</i>	325

<i>Egyező csillagelnevezések</i>	325
<i>A csillagok egyező felfogása</i>	326
<i>Ural-altáji népek és szumirok egyező szemléleti módja a fontosabb csillagképzetekről</i>	326
<i>A nap és hold, mint csillagképek közös szemléleti módja</i> ..	328
<i>A szumiroknak az ural-altáji népcsaláddal egyező képze- tei a fontosabb csillagképekről</i>	330
<i>Ural-altáji őshagyomány egyéb fontos csillagképekről</i>	332
<i>A magyarok csillagos ege</i>	335
<i>A magyar és ural-altáji csillagos ég közös képze- tei</i>	336
<i>Az ősmagyar csillagos ég faji sajátosságai</i>	338
<i>A magyar csillagos ég mitikus csillagképei</i>	344
<i>Istencsoportok és Plánéta-istenek</i>	345
AZ ELEMÉK EGYEZŐ KULTUSZA	352
<i>A Víz és Tűz isteneinek szumir és ural-altáji elnevezései és felfogása Széldémonok</i>	352
EGYEZŐ KULTUSZ	355
<i>A szent helyek rövid általános áttekintése</i>	355
<i>Szumirok és ural-altáji népek egyező kritériumok szerint választják ki szent helyeiket</i>	358
<i>A szent idők főbb jellemző vonásainak rövid leírása</i>	363
<i>A szumir és ural-altáji szent idők sajátos jellege</i>	365
<i>A szent szavak rövid, általános jellemzése</i>	370
<i>A szent szavak szumir ural-altáji sajátossága</i>	372
<i>Egyező imagesztusok és egyező elnevezéseik</i>	374
<i>A szumir—ural-altáji vallási elbeszélő anyag (mitosz- eposz-mese, legenda) dramatizálása a kultuszban</i>	376
<i>Sámánok, hősök harca, a betegség, a halál ellen az örök- életért</i>	376
<i>Istenek harca egymás ellen</i>	378
<i>Hősök és istenek párharca</i>	381
<i>Az ősmagyar pogány istentisztelet dramatikus elemei</i>	382
<i>A szent cselekmények általános jellegű rövid ismertetése</i> ..	383
<i>Az áldozat szumir—ural-altáji sajátos jellege</i>	386
<i>Az áldozatok szumir és obiugor egyező elnevezései</i>	392
<i>Ősmagyar áldozatelnévezések</i>	392